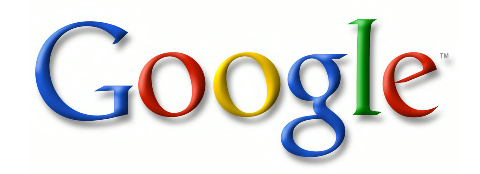
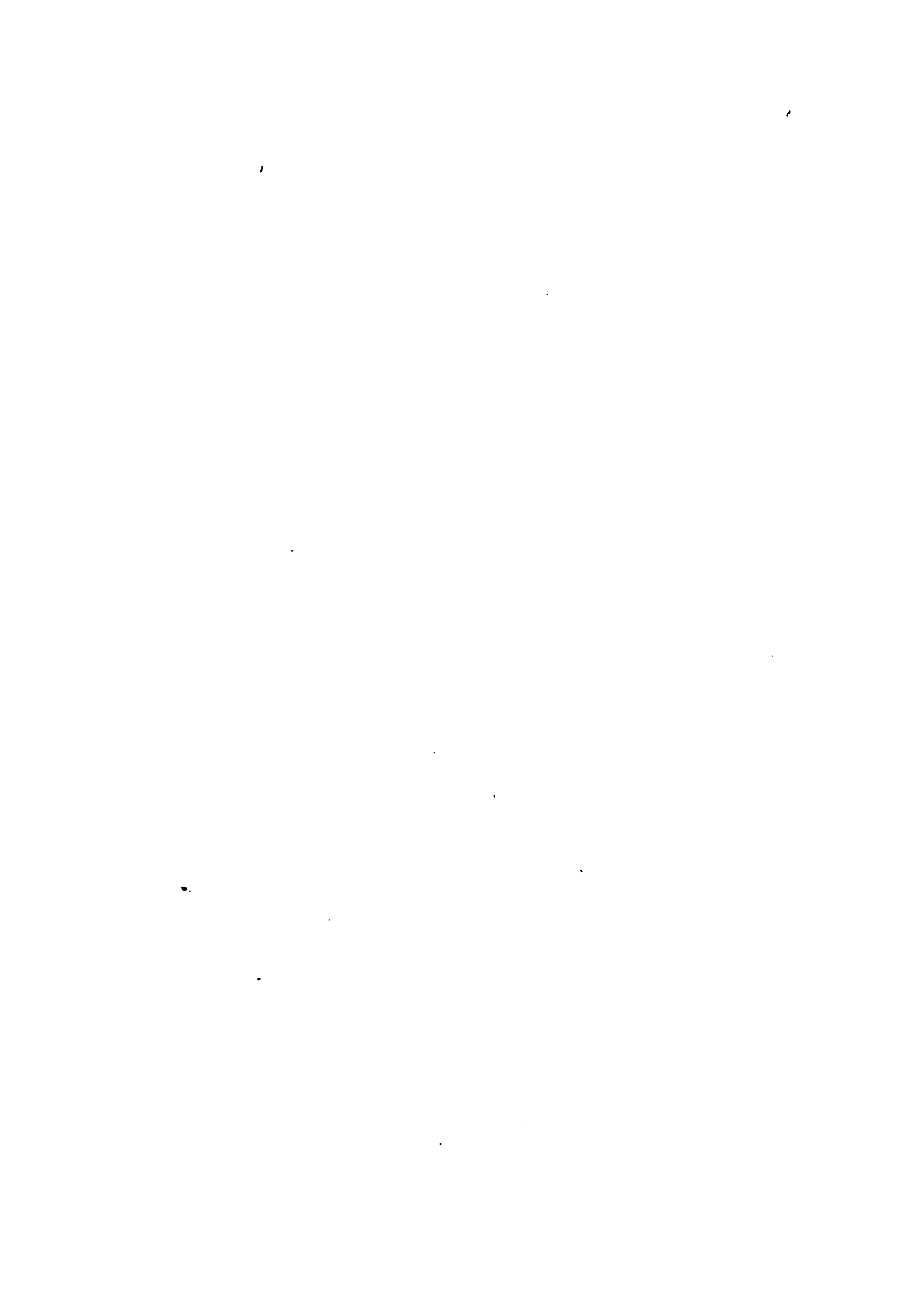
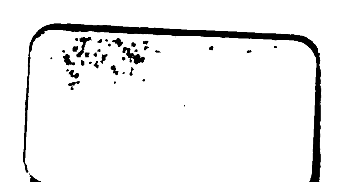
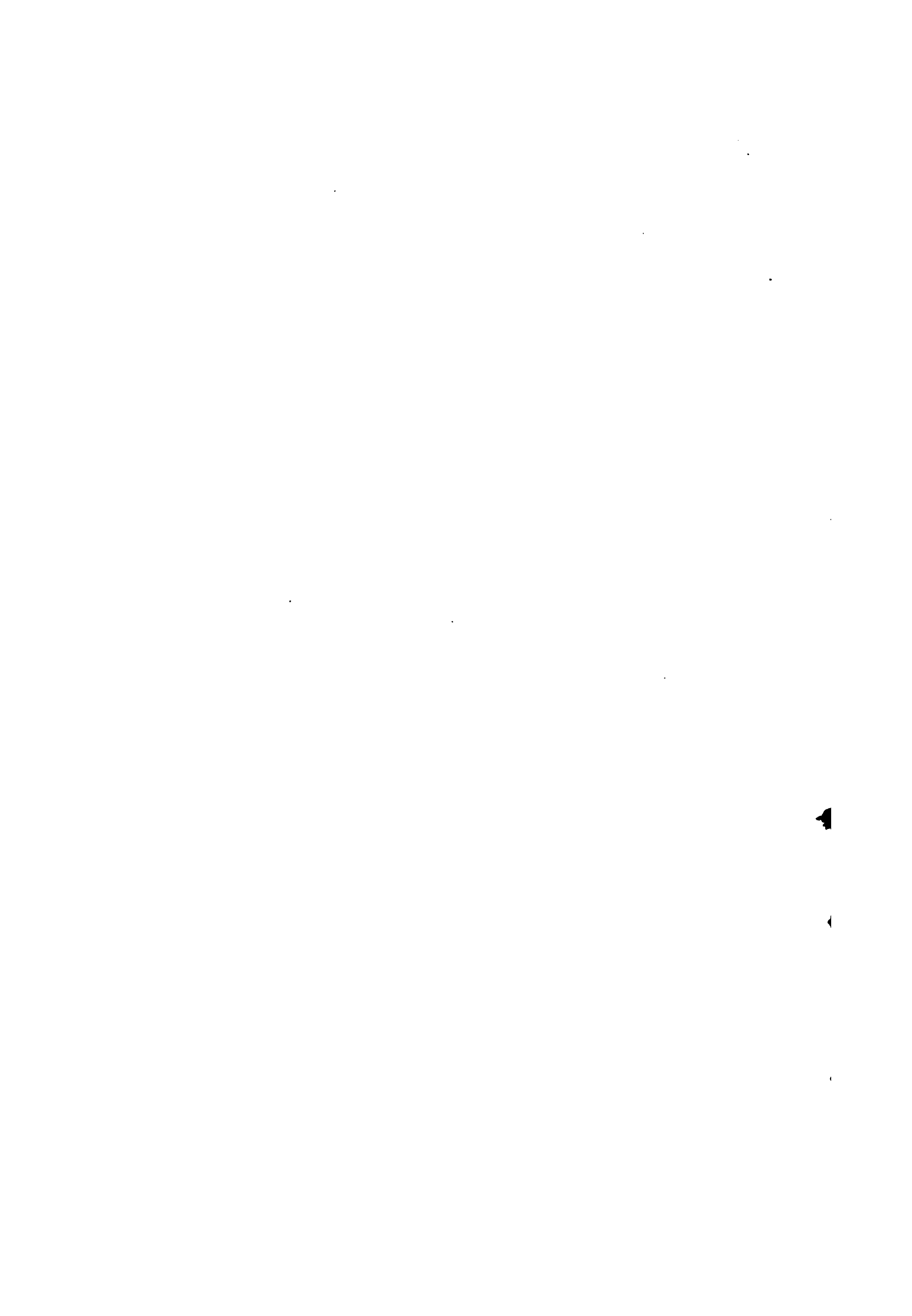

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

EGYSZERSMIND

A MAGYAR AKADEMIA KÖZLÖNYE.

KIADJA

TOLDY FERENC.

. . . . . peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit . . . Claud.

KILENCEDIK FOLYAM.

ELSŐ KÖTET.

PEST. 1859.

EMICH GUSZTÁV TULAJDONA.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. JANUÁR, 1859. I. FÜZ.

A MAGYAR AKADEMIA EDDIG S EZUTÁN.

TOLDY FERENCTŐL.

Az akademia, mint a nemzeti értelmiség kifejtésére és emelésére különösen rendelt intézet jelenleg a nemzeti érdekek első sorában áll. Azon átalakulás, melyen az legujabban átment, minden hazafit a feletti gondolkodásra bír : nyert-e ez által, s mit? Mennyiben felelt meg eddig rendeltetésének az intézet, s ha kevesbbé, miért? Mennyiben felelhet meg annak ezentúl, s mily előfeltételek mellett?

Választ részben az intézet múltja ad, részben az új törvény, mely a lefolyt év végén lépett életbe. Hogy tehát elmélkedéseink a jövőre nézve alappal bírjanak, a múltra való birálati visszatekintés el nem maradhat. Miután pedig e múltról már szólottam, midőn az akademia, fenállása első fertály századát töltötte be, jelenleg két mód állt előttem ez újabb felszólalást egészszé tennem : vagy ugyanazokat mondanom el itt másodszor, bár más szavakkal, vagy újra lenyomatni, mit az említett alkalommal mondottam. Célszerűbbnek találtam emezt, mert azok előtt, kik amazt olvasták, a dolog, változtatott formájában is ugyanaz leendett; kik pedig nem

olvasták, azok a bővebb kiereszkedést a dolog fontossága kedvéért nem fogják restelleni. S így álljon itt első részül a „Kelet Népe“ első kötetében megjelent cikk, mely a másodikban rövidebbeknek lennünk enged.

ELSŐ CIKK.

1855.

Ez idén telt be huszonötödik éve a Magyar Tudományos Akademia tettleges felállásának, s mindeddig vajmi kevesen vannak kellőleg tájékozva egy tudományos akademiának általán, különösen pedig a magyarnak rendeltetése, teendői, eszközei és erei körül; vajmi kevés bír helyes mértékével annak, mit követelhessen s mit várhasson ilyen, s különösen ez intézettől; kevesen tudják, mit tett ez működései —, s mint hatott létezése által? Tett-e a mennyit meglevő erőivel tehetett, s ha nem, miért nem? Végre mit várhatni tőle, s mily feltételek mellett, jövendőben?

E kérdésekre felelni, a kellő tájékozás szempontjait tűzni ki, korszerűnek tartom most, midőn nem csak az intézet létezése, de annak helyes méltatása is szükségesebb mint valaha; s teszem elfogulatlanúl, mert bár fél életem és pályám az akademiával a legszorosb összeköttetésben van, s azt mint egy nagy eszme képviselőjét buzgón szeretem; de nálánál még buzgóbban ez eszmét, s az igazságot.

I.

Egy magyar akademia gondolata körülbelül már száz esztendős. Az első ohajtások egy olyan elibe a magyar nyelv mívelését tűzték ki. Ez volt vezéreszméje Bessenyei Györgynek is, ki előtt a (régi) francia akademia lebegett; ennek nyomaiba hágtak Révaival mind azok, kik a dolgot mozgatták, s azon egyletek, mik azt Magyarországban és Erdélyben megelőzték. Sőt ez alakban lőn az eszme országos részvét tárgyává is, míg a sok írás és szó után gr. *Széchenyi István* a „Legyen“ szót kimondta. Akkor is az 182⁵/₇-ki országgyű-

lés XI. törvényének rubruma „a honi *nyelv* kimívelésére felállítandó Tudós Társaságról, vagy is Magyar Akademiáról" szólt, de az országos küldöttség elfogadott javaslata legott első szakaszában *a tudományok és művészetek magyar nyelven mívelését* tüzte ki a felállítandó intézet teendőjeül, melyet azért „Magyar *Tudós Társaságnak*" is nevez; a második §. pedig a nyelvmívelést s a tudományok osztályonkénti mívelését egymás *mellé* rendezi; mely szerkezet mellett a királyilag megerősített alaprajz is megmaradt. Mindamellett a nyelvmívelés hagyományossá vált eszméje s a „Rendszabások" első pontjának kétes szerkezete *) sokáig nem engedé az egyes tagokat, sőt az intézetet magát is, rendeltetése szabatos öntudatára eszmélni, s miután gr. *Széchenyi István* is, 1842-ben még, híres akademiai beszédében „philologiai társaságot" emlegetett, rögzött szokásból inkább, mint tudatos szándékkal — hiszen egész beszéde a nemzeti miveltség és értelmiség nevelése körül forog, mely tudományosság nélkül el nem érhető — gr. Teleki József a rákövetkezett évi nyilvános ülésben az elnöki székből látta szükségesnek a kétségeket határozottan eligazítani; s főleg ezóta kezdte az intézet maga, a törvény által reá ruházott másod nevét is (Magy. Akademia) ekép kiegészítve használni: „*Magyar Tudományos Akademia.*"

Előre bocsátottam ezeket, hogy egy, a legújabb korban a külföldön vitatott, nem rég hazánkban is egy akkor nagy tekintetben állott férfiú által hirdetett nézetet az akademiák korszerűtlenségéről megvilágosítván, a magyar akademiára nézve a helyes álláspont előre már meg legyen állapítva.

---

*) Kétes egyetlenegy szó helytelen elhelyezése által, mely, mint a küldöttség elnökétől tudom, hosszas makacs irályi vitatkozás után, türetett inkább mint helyeseltetett a kifárasztott ülés által. E szerint a szerkezet így maradt: „A m. t. t. a tudományok és szépművészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimíveltetésén igyekszik *egyedül*". Az „egyedül" ekép sokak által a *nyelvre* értetett, holott az a társaság *körére* vonatkozott, mint amelyből minden nem tudományos vitatkozást a legfelsőbb hely megnyugtatására rendszabásilag is ki akarának tiltani. Helyesen így állott volna: „A m. t. t. *egyedül* a tudományok stb. (V. ö. a Rendszabások 11. §.).

II.

Mondatik : az akademiák eszméjét (függetlenül az ó világéitól, névszerint a Ptolemaeos alexandriai oskolájától), a középkorban a viszonyok kényszere hozta elő. A társadalmi fejletlenségnél fogva t. i., midőn a találkozó erők egymást mindenkor ellenségesen érinték, minden érdek szövetkezéshez volt utasítva, ahonnan e testületi szövetségek, e véd és dac-egyesületek államban és egyházban, iparban és kereskedésben, müvészet és tudományban. Az irodalmi közlekedés a kézzel-irás utján költséges, bizonytalan s felette korlátolt levén, ahol néhány kézirat összegyüjtetett, az csak a tudományszeretők együtt-élése által nyerhetett kellő felhasználtatást : ekép a tudós egyletek, akademiák, konventek és monostorok egy nagy szükség voltak, mely nélkül a kor el nem lehetett. A talán legrégibb középkori akademia, a toulousi (académie des jeux floraux, 1325), úgy az Olaszországban támadt egyesületek a classicai régiségek és müvek tanulmányzására, midőn a törökök által háborgatott keleti birodalom tudósai, classicai codexeikkel oda szállingóztak, természetes, söt szükséges kifolyásai lettek a kor állapotjainak ; de midőn a nyomdászat mindinkább elterjedt, s kiki mindenütt birtokába juthatott az irodalmi müveknek, s az által az egész világ könnyü s mind gyorsabb összeköttetésbe léphetett, jelentésök elhalaványodott, az intézvény felesleges, söt midőn azt a kormányok a közvélemény irányzására, megkötésére, kezdék felhasználni, károssá is lön. Középkori hagyomány tehát ez, mely túlélte magát, mely szükséges lenni megszünt, mely csak keveset bír jobban tenni mint egyesek, főleg a legnehezebb és legmagasb körül, mit az ember, szellemi törekvéseiben előállíthat ; egyedül ott, hol anyagi eszközök vezetnek célhoz, tehetnek az egyletek lényeges szolgálatot a tudománynak. A nyilványos ülések pompái elvesztették bájokat a tekintély minden neműnek elhalványulásával, az egyleti előadások feleslegessé váltak azok kinyomatása által, a jutalomtételek ritkán szülnek csak oly eredményt is, mint a hivatottaknak minden külső felgerjesztés nélkül szeretetből készült munkáik, a választások, sokszor zavaros forrásaiknál fogva,

igen kétes becsű koszorúk az érdemnek stb : az akademiák e szerint, mikép eddig álltak fen, a középkor egyéb aristokratiai intézvényeivel együtt, hatásukat, jelentésöket, s így egykori becsöket is elvesztették.

Igenis : az akademiák históriája szakadatlan sorban a középkorba vezet vissza; jelentésök mint fentartó, összegyűjtő, ismeretterjesztő és buzdító intézvényeké, lejebb szállt a rajtok kivül működő sajtóval, a számtalan s kinek-kinek kinálkozó könyvtárakkal s az aránytalanúl nagyobb kiterjedésű olvasóközönséggel szemben, mely részvételével inkább buzdít és sokszor jobban jutalmaz, mint egy akademia teheti; igen is : vannak szakai az irodalomnak, s épen a legfelsőbbek, a képzelem-, a bölcselkedő —, s általjában a feldolgozó ész művei, melyek nem is lehetnek collegiális munkálkodás tárgyai; s íme, mégis épen a jelenkor lett aránytalanúl nagyobb mértékben felkarolója az egyesülési eszmének, mint az öszves múlt, még pedig nem csak a társas és anyagi érdekek terén, hanem a tudományén is. Lássuk miért? lássuk : puszta utánzás, vagy szinte tudományos szükség idézte-e azokat elő?

III.

Az öszves tudományosság a XV. század óta óriási előhaladásokat tett. A nyugatra szakadt görög tudósok a hellen irodalom kincsei felkarolását eredményezték; a classicai irodalom iránt ekkép felgerjedt újabb figyelem a klastromok könyvtáraiból a római iróvilág emlékeit is előkereste, s mind ezeket mind azokat az épen jókor jött nyomdászat által közzé kivánván tenni, a hermeneutikának, kritikának, archaeologiának, az öszves philologiának adott lételt; a reformatio az egyházi történet emlékei felkeresését hozta szőnyegre, mely a világi történelem forrásai kutatását is folyamatba hozta; az újvilág felfedezése óta mind inkább sürűbbedett utazások a földrajz, az ethnographia, s a természeti tudományoknak nyújtottak új tárgyakat s adtak új lökést; a felgerjedt feltalálási szellem új eszközöket szolgáltatott nem csak az iparnak, hanem a tudománynak is; az ipar viszont a tudományhoz intézett kérdéseket, melyekre ez csak kisérletek útján felelhe-

tett; a XVII. és XVIII. század némely politikai nagy — különösen öröködési — kérdései a kormányokat kényszerítették megnyitni levéltáraikat megbízott tudósoknak, s velök közjogi ügyeket okmányilag fejtetni ki, mi ismét egy új bányát nyitott a történetvizsgálatnak; a missiók, s utóbb a legyőzött Ázsiával megnyílt diplomatikai összeköttetések az eleinte leginkább csak bibliai tudományokra szorított keleti tudománynak adtak új kiterjedést stb: szóval a *tudomány* minden irányban új mezőket, új eszközöket nyert, a compilálást, puszta okoskodást vizsgálat váltotta fel, az új szellem lépésről lépésre fokozta követelményeit, tudós és közönség élénk csereviszonyba lépett.

S ez állapot feleslegessé tette vajon a tudományos egyesülést? vagy tán csak új irányokat tűzött ki neki? vagy tán nagyobb igényekkel ostromolván a tudományt, ez nagyobb készületekhez s oly eszközökhez utasíttatott, melyeket az egyén csak egyesületektől várhat? Lássuk.

IV.

Vannak, igen is, szakok, melyek — ott kivált, hol a szellemi fejlődés kedvező viszonyok közt s külső akadályok nélkül haladhat, mint a homogén s önkormányú nemzeteknél — külső segedelem, söt szellemi egyesületek nélkül is virágozhatnak, miket az önmívelés s a tudományos vizsgálat meglevő eszközei, a közönség fogékonysága s jutalmazó méltánylása pótolnak. Ilyenek a költészet és bölcsészet öszves birodalmai, ilyek azon tudományok, mik, amellett hogy könyveken, talentomon s részben gyakorlaton kivül egyéb segédeszközöket nem kivánnak, viszont a gyakorlati életben lelik alkalmazásokat és jutalmukat; ilyen továbbá a már meglevő anyagok feldolgozása stb. Ezekre is mily elhatározó befolyása legyen az eszmecserének, a kölcsönös vitatkozásnak, bizonyítják azon művek, melyek, iróik kitűnő képessége dacára, ezek elszigeteltsége mellett, az egyoldaluság és szertelenség kórjeleit mutatják fel: de az eszmecserének, a vitatkozásnak, a míveltek társasága s az irodalom is nyit mezőt. Ellenben a történeti tudományok, melyek alapúl nagy készületeket ki-

vánnak, miknek összeszerzésére húzamos idő, utazások, költség, összeköttetések kellenek; a természeti tudományok, mik szinte utazások, gyüjtések és költséges kisérletekre szorúlnak folytonos kifejlődésök és gazdagodásuk biztosítására: vajon ellehetnek-e úgy anyagi ápolás, mint sokak vállvetése nélkül? Söt azon iparkodások is, mik itt, és bármely más tudomány mezején, a vizsgálat, a kifejtés körül forgolódnak, s mint ilyek nem közvetlenül a közönség, hanem épen a tudomány számára üzetnek, s így a közönség által eléggé nem gyámolíttatnak: ellehetnek-e mind ezek tudományos egyesületek, társaságok, akademiák nélkül? vagy nem épen ezektől várják-e e készületeket, az előmunkákat, az anyagot s a pénzbeli segedelmet, dacára a sajtó s a számos olvasók áldásainak? Mert egyes Maecenások, egyes kormányok, melyek szelleme gyakran a kormányrúdon levők egyénisége szerint változik, csak ideiglen és helyileg pótolják azokat; rendszeres és folytonos ápolást azoknak csak az akademiák állandósága biztosít.

V.

Igen is, a szabad *magán egyesületek* ott, hol a tudományszeretet, tettleges részvét, s előhaladt tudományos értelmiség valamely nemzetnél kiváló mértékben van jelen, a tudomány előhaladását, függetlenül minden közvetlen, minden külső haszontól, nagy mértékben képesek elömozdítani. Olasz- és Franciaország archaeologiai egyesületei, amazok a classicai, ezek a középkori régiségek keresésére és megismertetésére; Francia- és Németország históriai egyesületei történelmi és irodalmi emlékek keresésére, közzétételére; s a mívelt világ természettudományi egyesületei eme szak gazdagítására együttvéve nagyobb anyagi és szellemi tőkét fordítottak, mint külön bármely akademia fordíthatott, melynek pénzereje, bármi tekintélyes, a számosb egyletek irányában mégis rendszerint korlátoltabb. S az egyesületek haszna még nem is egyedül a készletek előállítására szorítkozik. Kiki részt vehetvén azokban, kit becsület s néhány forintnyi áldozatképesség a felvételre minősít, az azokban szokásos előadások és vitatkozások nagyobb körökben táplálják a tudománysze-

retetet, elöidézik a részvétet, terjesztik a tudományos értelmiséget, szaporítják a tudományos közönséget, némi tekintetben folytatói lesznek az iskolának, s termékenyítői azon földnek, mely — az akademiáknak tenyészt embereket. Ez öszves üdvös hivatása az egyesületeknek; de a legmagasbat mégis, mit társas eszközök által nyerhet a tudomány, az akademiák eszközlik, melyekben a legválogatottabb erők központosúlván, a tudományos feldolgozásra nyújtanak módot, jutalmat, érvényesítik azt, s elismerésök által a szerencsés törekvést fénynyel veszik körül.

VI.

Németország e részben, saját politikai állapotjainál fogva, saját tekintet alö jő; s ha az akademiák korszerűsége és szüksége *ott* vétetett kérdésbe, az talán természetes, ha nem épen oly helyes is. Megjegyzettem másutt, s e helyt is csak ismétlésre vagyok utasítva, hogy a feldarabolt Németországban épen e feldaraboltságnál fogva politikai élet nem fejlödhetvén, a gazdag szellemű német, minden más népeknél nagyobb arányban volt a tudományra és irodalomra utalva, s neki ennyi fejdelem mellett, kik közt mindig találkozott néhány védője az iróknak; ennyi egyetem mellett, mik épen a concurrentia miatt a legélénkebb versenyre voltak kényszerülve; ennyi főváros és tudományos meg műgyűjtemény mellett, mik a felsöbb kiképzésre s az ízlés nemesítésére annyi módot és alkalmat nyújtottak: egy nagyszerű akademiát könnyen lehetett nélkülözni, mely az említett viszonyok és intézvények által úgy is böven volt pótolva. Az akademiai intézvényt a monarchia találmányának tekintették, míg Németország az irodalmi szabadságot — emlékezve a *régi* francia akademiára — épen a maga tudományos decentralisátiója által látta biztosítva. S megengedem, hogy a német népek kevesbbé szorúltak akademiára, mint a státusegységben élő más nemzetek: mert amit nemzet egy akademiától vár, azt nálok a feldaraboltságuk által föltételezett intézvények jobbára pótolták. Azért is a német akademiák, bár a tudomány körül nagy érdemeket tettek, elhatározó tényezökként nem ha-

tottak: minden tudományszerető udvar, minden egyetem és nagyobb intézet egy-egy akademia volt. De politikai egységben élő nemzetnél mily üdvös befolyással lehessen a tudomány előbbvitelére, sőt az életre közvetítésével is ily intézvény? arra egy pillantás az új francia akademiára („a nemzeti intézetre") meggyőzöleg felel.

VII.

S az akademiák nincsenek a tudomány anyagának beszerzésére és közzétételére, nincsenek szorosan collegiális munkákra szorítkozva. A mit az egyes jobban végezhet, azt *megbízás útján* egyesekkel végeztetik. Amit a közönség mint szorosan és közvetlenül a tudomány elébbvitelére szolgálót, nem pártol és nem biztosít, azt az akademiák *segedelmezés útján* teszik lehetségessé, vagy épen kiadják. Hány utazás van, mely nem létesül, hány vizsgálat, mely nem tétetik, hány munka, mely nem szülemlik, hány becses forrás, mely meg nem nyittatik, hány kész munka, mely soha vagy csak későn lát világot, ha magányosok buzgóságát akademiák nem pártolják? *Jutalomtételeik* által mennyi fontos kérdése a tudománynak, sőt az életnek, fejtetett meg, melyre irányadásaik nélkül figyelem nem fordíttatott volna; s hol a közvetlen siker elmarad is, mennyi fő gerjed fel, mennyi toll hozatik mozgásba, mely e nélkül tán pihent volna, s így mennyi erő költetik fel, s mennyi fél akarat kap ösztönt a dolgozásra! És semmibe veendő-e azon *kritikai munkásság*, melyet a tagjai jelleme és tartalmassága által méltó tekintélyre kapott akademiák vélemény, helyeslés kinyilatkoztatása által gyakorolnak becses, de ily külső bélyeg nélkül gyakran érvényre nem kaphatott, munkák és találmányok elismerésére, felkarolására, sőt gyakran csak ily helybenhagyás reményével munkába vett nyomozások sikeresitésére? Mert bármennyit vesztett is az úgy nevezett *tekintély* újabb időkben hiteléből, az ember magát annak uralma alól fel nem szabadíthatja, hol az nem külsőségeken, hanem belső becsen alapszik: úgy, mint az anyagias világban a hitel, mely kevesbbé az aranyra, mint a jellemre támaszkodik, mely utóbbi nélkül amaz oly

gyakran megcsalja a bízót. Így bízunk, öntudatlanúl, söt akaratlan, az emberi elme korlátoltságában alapvó ösztönszerüségből, az avatott és lelkiismeretes tudós látásában, felfogásában ott, hol magunk nem bírunk az ismeret hason kiterjedésével s az elme hason gyakorlottságával; söt ez esetben is, mily megerősödést és megnyugvást lel meggyőződésünk, ha egyenlő hivatottságu elmékkel ugyanazon eredményben találkozunk? Igy a tudományos testületek — de már nem a szabad egyesületek, melyek mindig heterogén és változó alkatrészek aggregátumából állanak, hanem — a társaságok és akademiák, melyek válogatott, elismert, kifejlett képességeknek egymásra folytonosan igazítólag és kiegészitöleg ható elemeiből képzett egészek, a legönállóbb szellem előtt s a tudomány szabad birodalmában is, nem lehet hogy latot ne vessenek a mérlegbe, melyet csak az tagadhat, ki magát a vélemény felibe vagy a véleményen kivül gondolja helyezhetni. Mert bár az akademiai kitüntetések, melyek vagy elismerés, vagy jutalmazás, vagy választásban nyilatkoznak, értéket nem adhatnak, deigen érvényesítik azt. Innen azon becs, melyet a legridegebb természet is, ha önbálványozásban nem betegeskedik, tudományos testületek kitüntetéseinek tulajdonít, hacsak ezek felekezetesség, szolgalélek s önüresség által hitelöket nem kockáztatták. Erre pedig testületi szellem, testületi függetlenség, testületi önérzet kell, mely a társaságot sem cloubbá, sem eszközzé fajúlni, sem gyüjtelékké szétolvadni, s így azon jellemet elhomályosodni nem engedi, mely egyedül képes azt, tudományos tartalma mellett, tekintélylyé emelni.

Kétségbe vétetett a tudományos gyülekezések haszna is. Azok sajátkép háromfélék. Ünnepélyes köz ülések, rendes ülések, és bizottmányiak. Az elsők, bizonyos, hogy legkevesbbé közvetítik a tudományos okúlást: de azokban mint organumban nyilatkozik legközvetlenebbül az a hatás, melyet valamely tudományos testület nem azzal gyakorol, amit előállít, hanem azzal ami. Itt hozza köztudomásra amit tagjai együtt s fejenként tettek, itt tiszteli meg ünnepélyesen az érdemet felemlítéssel és jutalmazással, itt koszorúzza elholtait; s a hatalom kitünöségei, a társodalom minden osztályai-

nak képviselői, megjelenésökkel nyilvános jelét adják a hódolatnak, melylyel a tudomány iránt viseltetnek. Mi a nyilvános isteni tisztelet a vallás —, az ez a nyilványos hódolat a tudomány irányában. Emlékezteti a közönséget, hogy a tudomány oly szellemi hatalom, mely felhat a legmagasabb polcokig, olyan, melynek becsét és hasznát minden rend kénytelen elismerni. Hódít, melegít, buzdít. A sajtó, ha gyengítve is, de elterjeszti ez ünnepi fény sugarait a jelen nem voltakra, kiknek nagy részére az nem többé mint puszta betü, hanem mint esemény hat; mely hatás nem a hideg észre szorítkozik, hanem az igénybe vett képzelem utján az olvasó érzésére is. Emlékezzünk vissza mi magyarok, micsoda érzésekkel hagytuk el egykor a Marczibányi-Intézet s a Magyar Akademia azon ünnepélyes üléseit, melyekben az Uralkodó Ház tagja nyújtotta át szerény külső állású magyar tudósoknak a jutalmakat, vagy hol az ők s a haza legfőbb osztályai jelenlétében nyerte díját az érdem! Nem azok voltak-e a magyar tudomány, a magyar irodalom legszebb, leghatályosabb napjai? Nem érezték-e azok is, kiket puszta kiváncsiság vezetett oda, nem-e a távolvoltak is, hogy az az ügy, mely ily megtiszteltetésre érdemesíttetik, méltó mindnyájunk tiszteletére?

A rendes ülések tárgyát tudományos előadások teszik. Igaz, hogy az ily előadások részben meghaladják a hallomás utjáni teljes felfogást; de mennyiszer fokozza viszont az élő szó a holt betü erejét, mennyiszer világosítják azt fel az előmutatások; mennyi dolog köti meg a kényelmes hallgatás alatt figyelmünket, mit, ha nyomtatva fekszik előttünk, puszta címe után mint talán reánk sem tartozót olvasatlanúl hagynánk? S nem fekszik-e az előadóra nézve buzdítás és megnyugvás abban, ha vizsgálatai, dolgozásai eredményeivel, habár csak korlátolt számú, közönségnek figyelmét meghódíthatja? Egy-egy észrevétel, néha vitatkozás is, nem derít-e rögtön újabb vagy helyesebb világot a tárgyra; az eszmecsere nem fokozza-e a megismerést, nem élesíti-e az elmét; a verseny nem buzdít-e nagyobbakra; a koronkénti találkozás nem hoz-e javaslatokat, terveket szőnyegre, söt létre, mik különben elmaradnak vala? S nincs már ma akademia, mely

ajtait minden tudnivágyó előtt nyitva ne tartaná, akihez a sajtó útján számos ismeret és eszme el nem jutott volna? kinek figyelme itt is táplálatot kap, gyakran irányt?

A sajátképi társas munkálkodás, eszmesurlódás, tudományos specialitások kifejtése, eltérések kiegyenlítése s a testületi birálat a szorosan szakbeli bizottmányok szükebb és zárt köreiben foly, hol látásunkat semmi tartalék nem gátolja. Itt létesülnek azon megállapodások, mik a társulati cselekvést kiszabják, a véleménynek irányt adnak, s azon munkálatok, melyeket a tudomány csak összevetett vállaktól várhat, hova kiki oda nyújtja porszemét, hogy abból az összeség egy-egy épületet rakjon.

Mindezekből együtt gyül sommája azon hatásoknak, miket egy akademia, egyesek s az öszveség, magán és társas, biráló, fejtő és alkotó működés, belső és külső eszközök által, közvetlen és közvetve előállít.

Sokat tehet az egyes, de az erőösszesítést nélkülözhetővé, vagy épen feleslegessé, nem teheti. Tehát csak ez intézvény bal kezelésének, pártosságnak, a testületi öntudat, képesség és jellem hiányának, s innen eredt visszaéléseknek tulajdonítandó, ha az, itt vagy ott, nem felelt meg rendeltetésének : nem az intézvény eszméjének, sem formáinak.

VIII.

De valamint a mívelésbe vett tudományok köreit s munkálkodásaik eszközeit és formáit tekintve az egyletek és akademiák épen a legújabb időben bizonyították be nem csak jogosultságokat, hanem illetőleg múlhatatlan szükségességöket is; úgy nem kell feledni, hogy *az egyes nemzeteknek külön szükségeik is vannak, tudományos és irodalmi fejlettségökhöz és korukhoz képest;* s valamint nincs intézvény, melynek egyenlő érvényessége volna minden korban és népnél, úgy az egyesülési eszmének is, kétségkivül egyetemes érvénye mellett, *egy vagy más formája egyes népeknél s ezek egyes koraiban* nagyobb kisebb hivatottságú lehet.

S különösen nálunk, nem csak a tudományos egyesületeknek, hanem a társaságok és akademiáknak, van is.

Nem tagadhatni, hogy tudományos állapotaink, s különösen magyar *tudományos* irodalmunk messze elmaradt a legtöbb európai népekétől. Nem szégyen ezt bevallanunk, ha kimutathatjuk, hogy nem idegenség a szellemi fejlődéstől és tehetséghiány vetett vissza, hanem okok, miket elhárítani, s hiányok miket pótolni nem a nemzet hatalmában állt. Azon népeknek, melyek a míveltségben előbbre vannak, történetök ment azon dúló eseményektől, mik nálunk a már szerzett bármily míveltséget nem egyszer irtották ki, megsemmisítették a régi alapokat, meg majd minden eszközöket, mik az idők folytában összegyűltek : hiszen alig másfél százada, hogy a hazának, megmenekedvén ázsiai hóditóitól, mindent, mi a társas szerkezethez, a közigazgatáshoz, az egyházi és tanügyhöz tartozott, újra kellett teremtenie vagy rendeznie, hogy öszves figyelmét és tevékenységét jövendőjének biztosítása s a müveltség *előfeltételei* vevék igénybe : s így alig jutott idő és erő a megcsökkent nemzetiségnek védfalakat rakni, s az új kor ellenséges befolyásait ha végkép eltartóztatni nem is, legalább gyengíteni. E befolyások alatt a hatalmasok elvesztették volt a nemzeti öntudatot; a tisztánlátók igyekezetét tehát mindenek előtt a megmaradás vette igénybe : míg más nemzetek nyugalomban s ég föld által segítve fejleszthették tovább örökölt intézvényeiket, népiségöket, míveltségöket. A magyar az alatt magára volt hagyva. Nyelve a tanodában nem használtatott, az államéletben nem kellett, az új társaság, új viszonyaiban, új nejeivel, új nyelvet váltott. A nemzeties míveltség épen oda esett vissza a XVIII. században, hol a XV-ben volt : de *ekkor* küszöbén állt egy új jövendőnek : *akkor* mögötte minden, előtte csak az örvény. A hazafiakat az iszonyú veszedelem felébresztette, erőlködésök nagyszerű volt; de ötven év, még pedig küzdelmes év, nem érheti utól a három-százados bátorságos futót. Alig néhány tizede, hogy a magyar neki bátorodott a *tudományt* is meghódítani nyelvének, alig néhány éve, hogy annak az iskola is megnyílt. Csak hogy megmaradtunk, bár elmaradtunk! De épen azért, *mert* tudományosságunk nemzetiességét tekintve nagyon közel állunk még a kiinduláshoz, melyet a mívelt nemzetek három század előtt hagytak már el; azért *mert* kortársilag

egyszersmind a megelőzők *mellett* állunk, s végre egy kétes jövő küszöbén : mi pótolja vajon ez intézvényt, melynek nem oly rég korszerűtlensége állíttatott? Vajon oly rövid-e emlékezetünk, hogy majd mámoros, majd ismét eltompúló lelkünkön fel nem rezeg többé ez intézet nagy alkotójának meg nem értett, mert megérteni nem akart, kassandrai szózata, melyet az arany remények kellő közepén, magának ez intézetnek egy nyilványos ülésében intőleg hangoztatott felénk : „Mert ki tudja, ó nagy isten! — így kiáltva fel — távol van-e még tőlünk azon gyász idő, s nemzetek mértéke szerint nem borúl-e szaporábban ránk, mint gondolnók : mikor csak testületünk fogja tán ereklye gyanánt, vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenségi alapjának elismert ugyan a magyar, *de forró vérétől hajtva*, *bálványaitól elszédítve*, nem csak megőrizni nem bírt, hanem saját lábaival tiport el!"

Igenis; szüksége ez a magyar nemzetnek ha élni, szüksége ha becsülettel akar meghalni. A ki ezt most sem érzi, azt semmi szó nem lesz képes meggyőzni.

IX.

Ezekkel az intézvény jogosúltsága és haszna általában tán eléggé meg levén világosítva, különösen reánk nézve pedig életszükségessége kijelölve; még egy kérdést kell igazolnunk : t. i. lehetnek-e a szólómüvészetek, különösen a költészet, haszonnal tárgyai akademiák gondoskodásának? A társaságok és akademiák története, nem tagadhatni, e kérdésre nem ad kedvező választ. Az olaszok Academia della Cruscá-jára a költészet barátja kedvetlenséggel emlékezik Tasso megtámadásaért, és szerencse, hogy tagjai elfogúltsága a közvéleményt nem bírta húzamosban megtéveszteni. A „francia akademia" azon szükmellü széptani nézeteket gyökeresítette meg tekintélyével Franciaországban, melyek épen a francia aranykori költőket tarták elfogva, s a geniust szabad röptében minden oldalról korlátozák. Mindkettő a nyelv szabályos kimívelése, az utóbbi a nyelvi s technikai

correctség sürgetése által is tett érdemet, de kárt azzal, hogy a formát elébe tette az erőnek. A XVII. század német társaságai és rendei (Orden) szintén csak a külsőségek körül tettek hasznot, nálok a müvészet mesterséggé s az élet fájától elválasztatván, az iskola rabjává, lett. A római Arkászoknak inkább társasági neveik mint munkáik víttak ki magoknak figyelmet. A génuai és milanói akademiáknak nem a költészet, hanem a tudományok körüli müködéseik szerzettek elismerést stb stb. S így amennyiben a társaságok a költészetre hatottak, e hatás a geniusnak nyügözésében nyilatkozván inkább, mint támogatásában, a forma kiképzését sürgetvén főleg, míg a lényegre nézve hol ál elméletek pártoltattak, hol az utánzó lélek gerjesztetett föl inkább : káros volt. Dicséretes kivételt tesznek az akademiák történetében kétségkivül a Kisfaludy-Társaság s a Magyar Akademia, ez utolsó, amennyiben a széptudományokra is kiterjesztette gondjait. — Mindkettő buzdítások és jutalmak által nemes erőket költött, támogatott, érvényesített; amaz a széptani studiumokat, mikre nálunk oly nagy szükség volt és van, különösben élesztette, táplálta; s mert minden egyoldalu elfogultságtól és céhbeli nézetektől menten, nem csak a formát, hanem a valódi költöi tartalmat mindenkor méltatták, csak hasznosak voltak : sőt azon szabad szellemnél fogva, mely lelkesíti, s mely nem az iskolának, hanem a tehetségnek hódol, mely soha sem ügyekezett a szabályt a genius fölébe emelni ; hanem a kettőnek barátságos szövetségét eszközlései által közvetíteni : míg e szellem lelkesíti, feleslegesek soha, hasznosak mindig lesznek. E téren is tehát nem a társaságok eszméjében, hanem, hol azok vagy károsan, vagy nem hatnak, azok eljárásában a hiba.

X.

Értekezésem második részéhez értem. Mit tett a Magyar Akademia e századnegyed alatt, mint hatott avval amit tett, és avval ami volt? Tett-e mit kellett, s ha nem, miért? Mit várhatunk töle, s mely feltételek alatt?

Részletekbe, az akademia történetébe, itt nem bocsát-

kozhatunk. Azokra hivatkozva, mik hivatalos és nem hivatalós úton, adatonként és átnézetileg, elmondattak, elég legyen a fő eredményeket érinteni. A nyelvtani correctio s a nyelvujítás az akademia tekintélye és működései által nyerték többé kérdésbe nem vett érvényöket. Nyelvészetünk forrásai megnyitása, s a nyelvhasonlításra adott lökések folytán philosophiai, történeti s hasonlító irányban új hódításokat tett. Szókincsünk, szótárai által nagyobb kiterjedésben meg lön ismertetve, elterjesztve, gazdagítva. Szókötéstanunk megalkotva. A nyelvbeli előadás a gondjaival költött s a verseny által táplált figyelem folytán szabatosságban, tisztaságban, ízlésben hatalmasan gyarapodott. Az összes nyelvanyag minden oldalú megismertetésének a befejeztetéséhez közelítő nagy szótár által van megtörve az útja. Minden ami e nagy ágon az intézeten kivül is történt, ennek működéseiben lelte kiindulási pontját, vagy azokhoz csatlakozott, s töle nyerte avattatását.

Az így fölgerjesztett mozgalom egyes részekben idővel rohanóbbá lett, melyet az akademia nem gátlani, hanem a testület természetében fekvő conservatív iránya szerint szabályozni s mérsékleni igyekezett, de elfogadni nem idegenkedett, midőn azt a visszalépés veszedelme nélkül tehette. E sikerek s ez eljárás irodalmi történetünk tényeivé váltak, mik nem kevésbbé állanak azért, hogy zajgások közt ugyan, de mégis küzdés nélkül, s mintegy észrevétlenül létesültek. Bátran mondhatjuk, hogy ily határozott, gazdag és jótékony eredményt nem mutat fel más akademia története valamely *nyelv* irányában; s az mutatja mindenek fölött, hogy ez intézvény szükséges volt, hogy feladását ismerte, ennek megoldásában helyes eszközökhöz nyúlt, s mindig közremunkálásával élve az összes közönségnek, „Győzzön a mi jobb" vezérigéjéhez híven, inkább közvélemény fejlesztésére mint annak csinálására törekve, józan s a *nemzet szabad szellemét tisztelő tapintattal* járt el.

A szépirodalomban csak egy kört, a drámát, vette föl külön gondoskodása tárgyai közé. Nagy hajlam mutatkozott nála kezdetben a régi francia szabályosság felé, de itt is jókor győzött épen a nemzeti szellem. Első kitüzései a drámai

világirodalomból inkább irodalomtörténeti, mint gyakorlati álláspontra mutatnak; de Vörösmarty Csongor és Tündéjének megdicsérése és Vérnászának megkoszorúzása már elvet fejezett ki, melynek, midőn e kérdés a magyar szinészetnek fővárosainkban megállapodásra jutásával gyakorlativá lett, ha tán szerin túl is kedvezett, s implicite a színi hatásnak nagyobb tért vallott be a költői becsnél: kedvezett egyszersmind amaz intézet nagy közönségre kihatásának. Ha e szakban jutalmait fényes siker nem jutalmazta, az épen csak onnan lett, hogy testület abban nem alkothat, csak gerjeszthet, hogy drámaköltői kiválóbb szellemekkel nem találkozott, s hogy maga a színház minden erőket absorbeált közvetlen jutalmazásával, mely a közönség kedvező kijelentéseiben van. Az akademiai drámai díjak ily viszonyok közt sikeretlenekül mutatkozván, meg lőnek szüntetve; de épen e megszüntetés bizonyította azoknak jövendőbeli szükségét. A meddő hét évnek nem kellett volna elfojtani más hét termékeny év reményét. Legujabban annak helyébe gr. Teleki József jutalma lépett, melynek azonban leendő irodalmi sikere nagy kérdés: miután ennek szerkezete elsőséget ismét a színi hatásnak biztosít. Ha az akademia a belső becsnek kiván tért nyitni a drámai formákban, sokkal nagyobb jutalmat kellend, de szigorúbb követelmények mellett, életbe léptetnie. — Többre tehető mit az akademia a színügy körül a maga idejében a *nyelvre* nézve tett. Ez véghetetlenül el volt épen a színpadon hanyagolva. A repertorium nagyobb része szinészek által gond nélkül, hibás nyelven, s nevezetes nyerseséggel fordítva; előadásközben az önkényes, többnyire perc-sugalta változtatások sokszor elrontották azt is, mi a kéziratban tűrhető volt. Az akademia egy drámai bizottmányt alkotott, mely az összes színházi könyvtárt átvizsgálta, a bármely tekintetben mellőzendő darabokat mellőzte; a többit kijavította, számos darabokat akademiai költségen fordíttatott, azoknak, sürgetései által, hű elmondást biztosított, s ekép nem csak gazdagította a darabkészletet, sőt egészen megujította, hanem correct és ízletes nyelvezetet hozott be a színpadra, s mondjuk ki, részint *ez úton* is a *társas életbe.*

XI.

A tudomány hat osztályra volt szétdarabolva ; s mindeniknek három-három rendes tag adva — mert ezeken kivül a többi *négy-négy*, egy akademia eszméjével homlokegyenest ellenkezőleg, vidéken *tartozott lakni!* s így a magyar akademia, soha nem létezett példával, nem az egyesítést, hanem az elszórást képviselte, s ezek „a vidéki tagok“ ha néha otthon dolgoztak is, a társasági életet és munkásságot tekintve mintha nem is voltak volna! Ily eldarabolás, azon felül ily csekély személyzet, tette, hogy az osztályok csak a Névkönyvben léteztek, nem a valóságban; osztályi, azaz competens működés nem létesülhetett, sőt még eszméje is soká meg sem született. Minden, így a legkülönbözőbb elemekből álló, ülés tehát tudománykedvelők közönségéhez hasonlított inkább, mint akademiához. Minden másod embernek más-más szakja, szerelme, érdeke; egyik a másikát inkább mint társat vagy barátot, semmint szakembert ismerte; sőt a szakiság, minden kedvező körülmények hiányában, minden ágon jóformán ki sem fejlődhetett. Senkinek sem jutott eszébe szakjabeli dolgozattal öt más-szakbeli figyelmét leköthetni, egyik sem érezte magát e vegyületben otthonosnak, rokonnak a másikkal : s azért a tudományos értekezések, az otthoni szorgalom gyümölcsei — ó csoda! — sohasem olvastattak fel, hanem osztálytagnak adattak *otthoni elolvasásra!* A mi ezek ajánlatára az akademia címe alatt az Évkönyvek vagy Tudománytárban kijött, azt ezeknek vevői, nem az akademikusok, olvasták — mert nem divat magyar tudósok és iróknál magyar könyvet venni vagy olvasni, — s így határozottan állítható, hogy a magyar olvasóközönség jobban ismerte akkor az akademikusokat és dolgozásaikat mint ezek egymást s egymás munkáit, nézeteit, sőt érdemeit! A heti ülések, másutt a válóságos literarium commercium, a tudományos okúlás és eszmecsere fő vehiculumai, mint valamely részvényes társaság csupa administrationális tárgyakkal unatkoztak! Egy igénytelen tag többszöri indítványozás és küzdés után végre nagy nehezen kivihette a szék-

foglaló értekezések megállapítását, s ezek voltak az első akademiai olvasások — természetesen a közülésieken kivül. Ismét évek múltak, míg ugyanazon tag, magán mozgatásai és esdeklései után kivihette, hogy hely engedtetnék egyéb felolvasásoknak is; de mi nehéz volt ilyekre az osztálytagokat bírni, kik, mint ekkor lett észrevehető, tartózkodva álltak fel, félvén, nehogy unalmat okozzanak, s így társaiknak terhökre legyenek, vagy épen balul itéltessenek meg, mintha „tanítani akarnák őket!" Lesznek tán egykor memoirok, melyek e színfalközti történetét az akademiának bővebben elbeszélik; de ami hihetetlennek látszik most is már, az természetesnek fog találtatni, ha az akademiának e képzelhetőleg legrosszabb szerkezetét tekintetbe veszszük. Az előadások lassanként meg kezdtek honosúlni, a buzgóbbak gyönyörködni bennök, az Értesítő egy keletkező belső életről tudósítani az elszórt tagokat s a közönséget; a kényelmesek titkon átallani, mert lassanként a munkásság kezdett becset adni egynek-másnak a csak szónoklók felett. De a tudomány ezekből is még kevés hasznot látott. A dolgozók t. i. vegyes gyülekezetet tartván szem előtt, általános figyelmet törekedtek nyerni, s így a specialitás, a vizsgálat, a nyers de termékeny anyag, szóval épen az akademiai működés tárgyai — szorgalmasan kerültettek. Azalatt az indítványozó tovább ment; osztályonkénti működést kezdett pengetni, az osztályokon kivüli tagoknak (tiszt. és lev. tt.) osztályozását, s végre osztályüléseket: az eszme oly bátornak s annyira az országos és fejedelmi helybenhagyással szentesített szabályokkal ellenkezőnek látszott, hogy az, az elnöki székből, nem minden élesség nélkül elutasíttaték, emlékezetes jeléül azon, a törvényhez hű, ragaszkodásnak, mely e hűség felett magát a célt vala képes téveszteni. De most már a magán körökben minden alkalommal emlegetett eszme lassanként megérlelődvén, 1844-ben négy „bizottmány" alkottatott (1. nyelv, irodalom, széptudományok; 2. philosophiai s társadalmi tudományok; 3. történet; 4. mathem.- és term. tudományok), mely a jutalmak és választások ügyeit készítette elő; míg végre egy valóságos gyökeres reformjavaslat bizottmányi elkészítése, sőt kinyomatása következvén, 1845-ben az akademia

megnyugtatására reáállt az elnök, hogy az *osztályrendszer*, egész kiterjedésében, bár „még most csak kisérletképen," életbe lépjen, s így végre az 1846-ki Névkönyvben az összes tagokat osztályozva, osztálygyüléseket szervezve, s az akademiát azon útra terelve látjuk, melyen a tudományok intensív kimíveléséről *az akademiában, szó lehetett.*

XII.

Ki kellett az akademia fejlődési történetére, habár csak kevés vonásokban, térnem, hogy okát mutassam fel annak, miért tett az, fenállása első három lustrumában kevesebbet, mint tehet vala, ha a társasági életbeni járatlanság, az országos törvényereűnek tartott, lehető legrosszabb szerkezet nem köti meg, mely helybeli s vidéki tagjaival, kis és nagy gyüléseivel az akkor virágzott megyerendszernek volt inkább visszatükrődzése, és decentralisatio és dispersio inkább, mint, ami minden akademiai élet lüktetőpontja s lelke: centralisatio, egyesítés, társas munkásság, még pedig osztályos, tehát illetékes munkásság, mely maga nyújthat ily intézet felelősségének biztos alapot, s ennek folyományakép tekintélyt. Azonban nem volt az mégis meddő a tudományos élet felköltésében, s a korhoz képest nevezetes munkálatok előidézésében. A Tudománytár tizenegy év alatt nagy tömegét terjesztette a tudományos és irodalmi ismereteknek, s névszerint a nemzeti történetet számos becses adalékkal nevelte. Az Évkönyvek sok maradandó becsű dolgozatokat hoztak minden osztályból. Ezekkel, s a jutalmai által létesült pályamunkákkal, lényegesen előmozdította a tudományt; valamint nagy számával az általa előidézett eredeti és fordított munkáknak gazdagította az irodalmat; mind ezekkel pedig a tudományos előadás szabatos, tiszta és csínossá fejlését oly meglepő szerencsével mozdította elő, hogy e részben az 1830 és 1848. év között egy pár ivadék előhaladása fekszik: mely annyival szólóbb tanusága az intézvény köztünki hivatottságának, mert azon időben nyelvünk a tanodába még be nem, vagy csak alig, férkezett, s a nagy közönség, az irók nagyobb számával kor- és ösztönszerűleg egy egészen más mezőre, a

politikaira, vonatott, mely, ha az akademia nem létezik, minden egyéb irányt elnyelendett. E sikeres munkálkodás vetette meg alapját azon aránylag virágzó tudományos irodalomnak is, melynek jelenben nem örvendenünk nem lehet. Legsikeresebbnek a felelősség melletti *megbizás rendszere* mutatkozott. Ez úton munkált egykor a *játékszini bizottmány*, mely feladását számos éven át, mint említtetett, folytatá. Ezen az egykori *szótári bizottmány*, melynek „Zsebszótára" alapja lett összes újabb kézi lexikographiánknak. Ez úton eszközöltetett *nyelvemlékek* gyüjtése és kiadása, s e munkálkodás egy percig sem szakadt félbe. Ez úton folyt tizenegy éven át a *Tudománytár*. Egy *törvénytudományi bizottmány*, mely törvényforditási müködéseit a Hármas-Törvénynyel inditotta meg, csak az események kényszerüsége által szakasztatott félbe munkáiban, miknek célja törvényeink helyes értelmezése s teljesb ismeretének elterjesztése volt. Ez úton készül, mint tudatik a *Nagy Szótár*, mely immár végéhez közelít. A legújabb időben a *Turcicák* lettek ily megbizás tárgyai, s e munkálkodások gyümölcsei már sajtó alatt vannak. Ezekhez járult legujabban a *történelmi bizottmány*, melynek gondjaira a történeti kútfők — irók, okmánytárak, acták — kinyomozása és kiadása bizatott, s mely ez irányban Történelmi Tárát meg is inditotta. Fölélesztetett ismét a *nyelvtudományi bizottmány* is, mely egykor nyelvtani munkálatokat készített (Szókötést, M. Nyelv Rendszerét, tanodai nyelvtanokat), s most amazoknak újradolgozásával foglalatos. Ily úton van kilátás a *haza természettudományi megismertetéséhez* stb stb.

XIII.

Mégis meg kell vallanunk, hogy a célellenes szervezeten kivül — melynek hibáit csak akkor kezdte orvosolni az akademia, midőn belátta, hogy ha inkább rendszabásai szelleméhez mint betüjéhez tapad, azok határain belül is sok termékeny javításokat tehet — még két hatalmas ok gátlotta nagyobb erő kifejtésében. Egy, s az első és fő, *az akademia felállíttatását megelözött tudományos állásunk*. Másutt az egyetemek, söt a középtanodák is adnak az akademiáknak tago-

kat; van tudós rend, melynek javából népesítik meg padjaikat. Nálunk *egy* az egyetem, s az nagy részben idegen volt a magyar irodalomtól; a középtanodák már a régi hagyományos tanrendszernél fogva nélkülözték a tudományos jellemet; a protestáns collegiumok magyar tanárai, elborítva, elnyomva tantárgyaik sokaságától, nem vergődhettek azon szín-vonalra, melyre készültségök képesítette, nem tehettek annyit szakjaikban magyar irásaik által, mennyit buzgóságuk kivánt volna. A magyar tudományos könyveknek, a közönség hiányzó tudományos neveltetésénél s az iskola idegenségénél fogva, kis számú vevőik voltak, mi új ok volt arra, hogy tudósaink az iskola nyelvén írt tankönyveken túl nem igen kisérlették meg erejöket. *Nem voltak tehát emberek* az osztályok oly fényes betöltésére, milyet egy országos intézet méltósága kivánt; legnagyobb nevei, Kazinczy és Kis, a Kisfaludyak és Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty, nem a szorosan vett tudományban voltak nagyok; míg legnemesb tudományos erői akkor vagy el voltak aggva, vagy az akademia első évtizedében haltak már el, vagy fiatalok, s magok is az akademiával párhuzamosan fejlődendők. Készületlen e szerint a közönség, az akademia, a tudomány maga, mik másutt folytonos kölcsönhatásban támogatják egymást. Idő kellett tehát az intézetnek magának a kifejlődésre. Ezt annál inkább mondhatja el teljes öszinteséggel s pirulás nélkül az intézet egyik legrégibb tagja, e sorok irója, mert nem az akademia vétke, hogy épen csak olyan volt, milyen a nemzettől telt. De becsületére válik, hogy nevelte magát, nevelt másokat, nevelte a tudományt; s ha most, midőn már számos azóta kifejlődött jeles erő és érdemes férfiú áll kivülötte, azokkal nem töltötte be igen meggyérült rendeit, s így nem képviseli a magyar tudományosságot oly teljesen mint ennek mostani kiterjedése lehetíti és kivánja, azt ismét az országos változások által megcsökkent ügyfolyam okozza. — Másik ok az *anyagi erő elégtelensége*. Az akademiai budget legnagyobb tételét a rendes tagok fizetése tette. Ez merítette ki legjobb erőit. Könyvkiadásra kétezer forint szakasztatott ki, mi alig volt elég egy Évkönyv kiadására, annál kevésbbé megbízás mellett készitendő munkákra; vizsgálatok, kisérletek, utazá-

sokra kevés, vagy semmi sem maradt. Jó remény fejében folytatott kiadásai tehát végre kényszerítették e részben megállapodni, s minél nyomosabban foly, kivált mióta ülései (1850 közepén) ismét megindúltak, az intensív munkálkodás, annál kevésbbé van módjában kiadások által kihatni. A régi terheket rója le most. Vagy a rendestagi rendszernek kell változnia, mi lassu orvoslás, mert a változtatás visszahatóvá nem tétethetik; vagy újabb, az eddigiekkel hason nagyságú áldozatoknak kell hozatni a hazafiak által, mi bajjal várható; vagy egyes vállalatok fedezésére minden jó érzésű tehetősnek részvétele előleg biztositandó, mi rendszernek szokatlan, de ha minden jelek nem csalnak, nagy jövendőt igér.

XIX.

Az első kellék tehát *nagyobb pénzerő előteremtése*, mely nélkül tervelt vállalatai eszközlésbe nem vétethetnek, s kész és készülő munkái világot nem láthatnak; más: *az akademiai személyzetnek új erőkkel nevelése.* Nyolc év, amióta t. i. a választások felfüggedtek, ötvennél több tagjától fosztotta meg az akademiát; ellenben e nyolc év nem csak capacitásokat, hanem kitünőségeket is adott a magyar tudománynak, s részben ép a legelhagyatottabb szakban, a természeti tudományokéban — kiktől nagyrészben tételeztetik fel az intézet megujíttatása. Mindkettő az új sanctiótól várható, mely — ha ohajtásaink és reményeink nem csalnak — küszöb előtt van. El nem maradhat ez egy oly intézvénytől, mely nélkül a magyar mívelődés eszközeinek gépezete csonka; s annál inkább nem, mert ez ország *magyar míveltség nélkül* be nem töltheti hívatását, mely a közbirodalom szellemi és anyagi érdekeihez terjedelme, földrajzi fekvése s *lakóinak természeti adományai arányában* járulni. De legyen meg ez; a teendői s müködési formái körül tisztába jött intézet, buzdító létezése, segedelmezései, eszközlései, önmunkái, végre erkölcsi és anyagi jutalmai által leghathatósb fejlesztője lesz a magyar faj között a tudományos szellemnek, terjesztője az ismereteknek, s közvetítője a nyúgat nagy haladásainak — Quod faxit Deus!

MÁSODIK CIKK.

1858.

I.

Végre valahára kezeink közt az új törvény, elterjedve hivatalos nyomtatványok [1]) s hírlapok által.

Visszaérkezett tehát a viharok tengeréről mentő révébe a hajó, melyre jámbor apáink a nemzeti miveltség kincseit bízták, hogy azokat a haza minden erein át elterjeszsze; s visszaérkezett épségben; fenleng régi lobogója most is, a szeretet, becsületesség és remény színeivel intve, hogy hű maradjon általok példázott jelleméhez : hazaszeretetéhez, fejdelem iránti kötelmeihez, és Istenhez, a fenmaradás reménye fentartójához, betöltőjéhez.

II.

Az új törvény felett elmélkedők figyelmét a kormány irányábani állás s a szervezet változásai vonják leginkább magokra. Lássuk legelébb is emezeket.

Az első s leglényegesb javítás az *osztályok emancipátiója* az ideiglenesen „kisérletkép" behozott *osztályrendszer* törvényesítése által.

Egy tudományos akademia lényege *szakférfiak egyesülésében* áll. A magyar akademia első szerkezete, mint láttuk, a szaki illetékesség helyett az ellenkezőt, a műkedvelői illetéktelenséget, törvényesítette. *Hat* osztályt állítván fel, melyek *minden* tárgy felett *közösen* határoztak, minden tudományos kérdés felett *egy* illetékes osztály, és még öt *más*, *tehát* illetèktelen, határozott. A tagválasztások, melytől az egész testület tudományos tartalma, ereje s tekintélye függ, ily vegyes gyülekezet által minden megszorítás nélkül végeztetvén, a legnagyobb engedékenységgel kezeltettek. Elég volt, hogy valaki író s tisztességes egyéniség legyen : ha találkoz-

[1]) Az Új M. Muzeum olvasói a tavali folyam XI. füzetével vették.

tak barátjai, kik lelkesen sürgették megtiszteltetését, annál könnyebben nyert többséget, mert munkái, munkálkodásai *becse*, *tudományos* álláspontja, hivatása, soha tanácskozás tárgyaivá nem lettek : úgy hivén a nagy gyülés, mely mellett volt mind a kezdeményezés, mind az eldöntés, hogy kényes, gyakran sujtó eljárás volna az irók érdemének birálgatása — ily népes testület ülésében. S így, minden egyes esetben a competens osztály mint fractio elenyészvén az ellenében álló öt más osztály mellett, gyakran történt hogy az osztálybeliek *nem*-jei irányában a nem-osztálybeliek sokkal nagyobb száma, nem birálhatván meg az illetőt, az emberi természettel rendszerint járó engedékenységet gyakorolva *igen*-jét adta. Ez úton nem igen történt ugyan, hogy érdemes férfiú kimaradjon *), de annál többször vétettek fel olyak, kik az akademiai álláspont fogalmára fel nem emelkedtek. Képzelhető : az ily elemekből szerkesztett testületben mely nehezen fejlődhetett ki ama komoly, szigorú, egyedül a tudományok *előbbvitelére* és gazdagitására irányozva lenni kellett szellem, mely egyedül képesít ily intézetet külön célja valósítására : aminek a közönségre nézve leginkább szembeötlő következménye nem csak a nagy jutalmak odaitélésében, de még az osztályi pályázatok megbirálásában is nyilatkozott, mely, valljuk ki, nem mindig felelvén meg az igazságnak, a jutalmazások erkölcsi becsét leszállította. Így történt, hogy a nagy közönség előtt is sem személyzetével, melybe sok középszerű elem jutott, sem testületi tetteivel, mikhez gyakran kétség, söt tagadás is fért, az akademia nem vihatta ki magának azon tekintélyt, melyre számithatott volna hivatásánál, országos állásánál, söt azon értelmiségi öszvegnél fogva is, mely benne egyesült, de nem mindig juthatott érvényre —, s mely tekintély nélkül még a valódi, a jelentes érdem mérlegébe sem vethette a kellő erkölcsi súlyt.

*) Talán az *egy* Fejér György, kinek kissé nehéz s amalgamálódni nem tudó természete miatt, midőn szavazás alá került, még a jelen volt kath. egyházbeli tagok voksai sem jutottak mind, holott az ő készültsége és érdemeinek súlya előtt minden más tekintetnek el kellett volna némúlnia.

De maga az *akademiai szaki munkálkodás* sem indúlhatott meg. Érintettem elmélkedéseim I. cikkében (XI.), mely zsibbasztólag hatott minden egyes erőre azon érzés, melyet műkedvelők gyülekezete támaszt a szakemberben — mert egyéb volt-e minden öt osztály a hatodiknak irányában? — mint nem számíthatott a tudományos *részlet* és *vizsgálat* a nemszakemberek részvételére, söt csak méltánylására is, s hogy ezért az akademia ülései nem is a tudományos közlekedés és eszmecsere mediumai voltak, hanem inkább egy magányos, és müködései fölött intézkedő administratív testület tanácskozásai. Másfelül a közönség sem nyújtván érdekeltség által kárpótlást, még kevesbbé buzdítást: csoda-e ha az akademia életének első tizede önmunkásságban oly meddő vala, s hatást, a nyelv körén kivül, inkább az által gyakorlott amit tétetett, mint az által amit tett?

Jobbra kezdett fordúlni ez állapot 1840 óta a tudományos előadások behozásával; de határozottan *akademiai* szellem csak az osztályok ülésbeli különválása óta (1844) kezdett fejledezni. A választások, mik eleinte úgy szólván rögtönözve voltak — mert a felekezeti conferentiák részben pótlották ugyan a szükséges készületeket, de részben, épen mert felekezetiek voltak, nem mindig jártak el független motívumok szerint — motivált ajánlások által kezdtek némileg szabályoztatni, s nagy-késön nyerték el e részben az osztályok, mint olyanok, a kellő befolyást, a nekik kizárólag megadott javaslati jog által. A nagy gyülés t. i. csak az osztályok által javaslatba hozottak közöl választhatott, azaz *vétója* volt, de nem tukmálhatott többé reájok tagokat, kik általok egyelőre már elfogadva, mert kitüzve, ne lettek voltak. Ezen intézkedés, valljuk meg, ha a „Rendszabások“ betüjébe nem ütközött is, bele ütközött azok szellemébe, mely amazok általánossága szerint minden hatóságot, minden végező erőt, *megszorítás nélkül*, a nagy gyülésre ruházott; de lényeges javítás, söt a javítások alphája volt, mert az osztályok emancipátiójának kezdetévé lett. Az ekkép történelmileg kifejlett *új jog* erkölcsileg egyszersmind felelössé tette az osztályokat tetteikért. A régi nagy gyülés is felelős volt ugyan implicite, de itt minden szavazó tagot az öszves tág

test felelősségének 25 vagy 30-ad része illette csak, s ez egyéni felelősség-részecske öt esetben (a tagra nézve idegen osztályok ügyében) nem tudományos meggyőződése, hanem lelkismerete rovására esvén, kiszámíthatatlan kicsínynyé és szinte formulázhatatlanná enyészett, s e felelősségi részlet is ki irányában létezett, amennyiben létezett? a láthatatlan közönség irányában! — míg az osztályban, mely ritkán állt 6—7 szavazó tagból, minden egyes tagra nagy súlylyal nehezedett e felelősség, s nem csak a közönség hanem az akademia irányában, s nem csak a személy hanem a tudomány irányában is. Képzelhető-e, hogy, például, a természettudományi osztály oly kevessé becsülje a maga tekintetét s a belátása iránti bizodalmat, hogy oly férfiút ajánljon a maga kebelébe tagúl, kí addig talán csak compilált, s nem adta egyszersmind jelét annak, hogy szaki alapos tudománynyal bír, hogy annak körét tágítani képes, hogy az osztályba jutván, ennek lényeges segedelmére válni, terheiben osztozhatni, tekintetét nevelhetni fogja? Itt is — mert emberek maradunk — képzelhető a doctrinális felekezetesség, mely kétség kivűl káros; de ahol ez elismerendő képességgel vagy épen érdemmel találkozik, annál kevesbbé érvényesítheti magát soká, mert az osztályi tanácskozások szükségkép részletes motivumok körül forognak, s ama szinte fejenkénti felelősség az önzésnek még a színét is kényszeríti kerülniök.

E lényeges javítást követte a nagy jutalom *osztályonkénti* odaitélése, mely részben, úgy a jutalomkérdések kitüzése, a pályairatok koszorúzása, mint általán minden szakbeli munkálatok elhatározásában az osztályoknak adatott meg a mértékadó javaslati jog. S valamint a választások ez időtől fogva szigorúbbak, úgy minden egyéb eljárás is okszerűbb lett. Ha még is az akademia tekintete nem e javítások arányában emelkedett, az a régi eljárásoknak rögtön el nem törölhető következményeiben, másfelül a pénzerőnek nem a tudományok növekedő szükségeivel gyarapodásában, sőt a múlt idő terhei lerovása által csökkentében, s végre az országos ügyekkel mind inkább és mohóbban foglalkozó köz figyelem előtt a tudományos érdek háttérbe lépésében keresendő. De a kétségtelenül emelkedésnek indúlt akademiai

szellem és munkásság az akademia harmadik tizedében oly örvendetes lendületet mutatott, s abban oly hathatósan folytatta pályáját, hogy dacára annak, miszerint anyagi erői csak most kezdtek ismét a múltnak bonyodalmaiból kibontakozni, míg másfelül az utolsó tíz év alatt *nyolcvannál* több taggal fogyott meg, új erőkkel pedig meg nem ujíthatta magát: mégis az *osztályrendszer* áldásai kétségbe többé nem vonhatók, s eredményei az első évtized arányos eredménytelenségét határozottan a hibás szerkezetre hárítják.

III.

S ez osztályrendszer az új Alapszabályok által törvénynyé emeltetett.

Mindenek előtt a 12. §. az *öszves* akademiát osztályozza, tehát a tiszteleti és levelező tagokat is, míg a régi Rendszabások (17. §.) csak a rendes tagokat. Ez által az új Alapszabályzat a tiszteleti és levelező tagok minősítési fő alapjául a szakbeliséget állítja fel.

Továbbá a 45. 46. §§. törvényesítik és rendszerezik a tettleg megindított *osztályüléseket*, oda utasítva nem csak a tudományos előadásokat, értekeződést, beküldött dolgozatok s egyéb közlemények felolvasását, hanem a szakbeli indítványok tárgyalását, a vállalatok feletti tanácskozást, az öszves jutalomügyet, s így mindent, mit az 1—8. §§. az akademia foglalatosságaiúl tűznek ki, végre a választások előkészületeit is.

Mind ezek körül semmi sincs a havonként tartandó *öszves üléseknek* fentartva (49. §.) mint az akademiai ünnepélyes actusokon — gyász- és emlékbeszédeken — kivül: a jegyzőkönyvek olvasása, s így az osztályi működésekre felügyelés; ezek határozatai sanctiója, tudnivalókép csak az akademia működési rendszerébe beilleszkedésök s az anyagi erők igénybe-vétele szempontjából; az öszves akademiát illető indítványok, a vállalatok, könyvkiadások, némely nem a nagy gyüléshez kötött jutalmazások, s minden az igazgatóság intézkedését kivánó dolgok, saját intézetei kormányozása, más testületek iránti viszonyainak intézése stb.

A *nagy gyűlés* hatósága pedig (51. §.), szinte az osztályok javaslatai nyomán, a tagok választása s ajánlására (főkormányzói megerősités s illetöleg kinevezés alá) s a jutalmi ügy vég eldöntésére — azaz józanúl magyarázva a szabályt: a motívumok megitélésére — van szorítva. A dolog természeténél fogva oly organicus intézkedések, melyek e két ügygyel összefüggenek, szinte ide sorolandók.

Ezek szerint tehát a *szaki illetőség* fonala végig vonúl az egész reformon, míg az öszves akademia egysége és tekintete a szakok közti helyes arány, az érdekek öszhangzása, s a szabályok hű megőrzése a kölcsönös ellenőrzés által biztosítva, s viszont az osztályok actusai az összes akademia hozzájok járulása által szentesítve s magasb tekintetre emelve vannak.

S íme ez az első, s leglényegesb nyeremény, melyet az új szabályok hoztak.

TÖRTÉNELMI ADATOK

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

VII.

ECSEDI BÁTHORI ISTVÁN EMLÉKEZETE 1586-ból.

Ecsedi *Báthori István* a Báthoriak között első vala, aki a római vallást elhagyván, a vallásbeli reformátiónak Magyarországban egyik fő gyarapítója lett, a miről *Fegyverneki L. Izsák* következendő címü munkájának ajanlólevelében bizonyságot teszen:

„Enchiridii Locorum communium Theologicorum, Rerum, Exemplorum, atque Phrasium sacrarum; ex Aug. Marlorati Thesauro, et Christ: Obenhemii Promptuario, ab *Isaaco L. Fegyvernekino,* Ungaro collecti. Editio tertia. Accessit Gemmula Partitionum Theologicarum auctore Amando Polano. Basileae". — Esztendőszám nélkül, nyolcadrétben 655 lap.

---

*) Közli Vass József kolosvári tanár, könyvtárnok s m. ak. lt. *Szerk.*

Fegyverneki L. Izsák e munkáját fen említett: „*Stephano de Báthor*, Comiti Comitatuum Zathmár, et Zabolch, Domino in Varano, Etsed, Fuzeer, Onad etc." ajánlván, dicséretére ezeket írja: Laudanda imprimis insignis tua, Spectabilis, ac Magnifice Domine Patrone benignissime pietas, et zelus, quo erga ecclesiam, et ejus cives juvandos, et ornandos flagras incredibili, ac in hac etiam infelici patriae sorte, in quam miserabili, et pene deploranda rerum Ungaricarum facta conversione, justissimo Dei judicio detrusa est, nullis comparcis sumptibus, viros doctos, quos in ditione tua habes non paucos, singulari nihilominus prosequens amore, liberaliter eos foves, patrocinio tueris, et infinitis propemodum beneficiis cumulas. Ac non possum non depraedicare hoc loco summam tuam felicitatem, Maecenas liberalissime, nec possum committere, quin beatum te prae aliis judicem: *Contigit enim tibi, in vera salutis via sancte et feliciter ingrediendia, et constantissime persequenda* uti summi illius Theologi, exactaeque prudentiae laude insignis viri *Francisci Cegledii (Ceglédi)* opera et consilio, quem tibi, ob insignem eruditionem, vitae inculpatae sanctimoniam, judicii maturitatem, summam prudentiam, aliasque dotes quam plurimas a sacris concionibus, et intimis consiliis prae aliis delegisti. Dignus profecto is est, qui prudenti, et provido patrifamilias e thesauro suo vetera et nova proferenti comparetur. Neque minori vehendum laude est, quod minime conquieveris, donec incomparabilem illum, excellentique eruditione virum *Michaelem Parium*, honestissima oblata conditione, et amplissimis propositis reditibus, ad gubernacula ecclesiae in tua ditione regenda collocares. Sed nequid ad summam eximiae liberalitatis, et pietatis laudem reliqui faceres, ex *schola Patachina (Sáros-Patakiensi)*, cui regendae tunc duo insignes viri de re quidem literaria praeclare meriti, tibi vero ob eruditionem, et doctrinam singularem gratissimi, *Georgius Caesar (Császár)* Cassovius, et *Matthias Thoraconymus* praeceptores mei summa observantia colendi, laudabiliter praeerant, me, tanto licet indignum patrocinio, *Lucam Kotskium* a pietatis, et eruditionis laude commendatissimum virum, liberali oblato stipendio evocasti, et ad peregrinationem Ger-

manicam suscipiendam, et perficiendam liberalissime instruxisti.“

De érdekes az is, amit ugyan ezen könyvnek kiadásakor basileai könyvnyomtató *Grynaeus János Jakab* említett Báthori Istvánhoz intézett, és e könyv elejére nyomtatott ajánlólevélben irt, melynek szavai ezek: „Magnanime Heros, quum tam auspicata fuerit editio prima librorum theologicorum, quos fortissimae gentis vestrae viri quidam pii, et eruditi mihi paucis abhinc annis evulgandos crediderunt, ut post tertio editos *Stephani Szegedini* „Locos Communes theologicos“ etiam hoc enchiridion theologicum (cui partitionum theologicarum a Polano nostro erudite conscriptarum emblema adjunxi) typographo reducere placuerit: visum mihi est ad T. C. orationem instituere, eique velut non Fegvernekini tantum, aliorumque pie docentium patrono, sed etiam laudatissimo ecclesiae in illis regionibus nutricio paucis indicare, *quo animo sim erga orthodoxas ecclesias quae sunt in Ungaria et Transsylvania.* — Ut magno mihi dolori fuit, quod intellexi, non paucos pietate et doctrina praestantes pastores, et doctores, magno quidem suo bono, sed dificilibus et necessariis ecclesiae temporibus hac vita apud vos esse defunctos, et perpetuis immanium hostium incursionibus vestras regiones infestatas fuisse, sic majori mihi solatio fuit, quod intellexi T. C. divinitus excitatam non modo forti dextra tueri patriam, sed etiam veram religionem constanter et sincere amplecti, et profiteri, et ecclesiarum ex praescripto verbi Dei reformatarum, ac pie in iisdem docentium patronum benignissimum praestare . . . . . . Pie hac vita defunctis quibusdam ecclesiarum vestrarum pastoribus, et doctoribus. . . . . sunt hoc tempore et Heydelbergae, et Vitebergae Ungari, et Transsylvani Theologiae candidati, quorum aliqui . . . . . faciunt, ut gratuler ecclesiae in vestris regionibus . . . . Ad tuam Illustrissime Domine Comes clementiam nunc venio, eamque illa, qua decet cum veneratione etiam atque etiam oro, ut pergat agere nutricium ecclesiarum recte sentientium, et patronum pietatis doctrinam recte docentium, et discentium.“

VIII.

DRASKOVICS JÁNOS ÉS NEJÉNEK EMLÉKEZETÖK 1610-ből.

Magyar asszonyaink valamint jelenkorunkban a széplitteratúra és komolyabb foglalatosság iránt buzgalmuknak számos jeleit adták, úgy hasonló vonszalmukról a múlt századokban is nem kevés számú tanuságot tettek. — Ennek most példáját hozzuk elő, midőn *Istvánfi Éváról* emlékszünk, kinek férje *Draskovics János* 1610-ben következendő cimü munkáját ajánlotta :

„Horologii Principum Azaz : Az Fejedelmek óráinak második könyve. Elsőbe az böcsülletes Gvevara Antaltul, Accitaniai Püspöktül, az Eotödik Károly Császárnak Tanacsatul, Udvari Praedicatoràtul, es Historicusatul Spaniol nyelven irattatott. Mostan penigh az Tekintetes és Nagyságos *Draskovith János,* az Hatalmas második Rudolphus Római Csaszarnak etc. Magyarországban fö Tarnok mestere, Tanacsa es Komornikia altal uyonnan Magyar nyelvre fordíttatot. Melybe szep es gyönyörüseghez historiak, annak fölötte jeles tanusagok, ekes intesek foglaltatnak, mikeppen kellessek az Fejedelmeknek, es fö Vraknak az szent hazassagba, es az ő magzattyoknak fel nevelesekben magokat viselniek. Greczben Nyomtatta Widmanstradius Giörgy. 1610 esztendőben." — Negyedrétben.

A címlap után következik :

„In Librum secundum horologii Principum, Spectabilis ac Magnifici Domini D. *Joannis Draskovith de Trakostain* etc. opera et studio e Latina in Ungaricam lingvam conversum *Nikolai Draskovith F.* (filii) in Academ. Graec. Rhet. Stud. Epigramma."

Ez után pedig jön Draskovics János ajánlólevele nője *Istvánfi Évához,* melynek érdekesebb sorai ezek : „Ez elmúlt esztendökben mikoron néminemü nagy dolgaim miatt Prágába kelletett volna mennem, és ott tovább kellett volna mulatnam, hogy sem mint gondoltam volna, egy bizonyos könyvet vevék kezembe, hogy mikor egyéb dolgaimtól érkezném, tisztességes mulatságnak okáért néha olvasgatnám, és az időt an-

nak olvasásában könnyebben mulatnám el. Azt pedig egy Gvevara Antal nevü föember...... Károly Császárhoz a fejedelmek tisztirül irta volt...... Ezt azért a könyvet mikor Prágában létemkor forgatni kezdettem volna, gyönyörüséggel kezdém olvasni, mivelhogy a fejedelmeket, és a fejedelmek után való urakat és föembereket nem csak eszes és bölcs intésekkel oktatja vala az ö tisztöknek dicsérettel való viselésére, hanem annak fölötte sok régi historiákból vett jeles példákkal is láttatik vala öket inteni........ Három részre vagyon pedig az egész könyv szakasztva,..... és jóllehet igen méltó volna, hogy ezek közül mindenik magyar nyelvre fordíttatnék [1]) és minden föembertöl szorgalmatosan olvastatnék, de mindazáltal mivelhogy az elsö és a harmadik könyvecske legföképpen csak a fejedelmek dicsiretes magok viselésökröl, és birodalmuknak jó rendéröl iratott, én azokat elhagyván, *kiváltképpen a te kedvedért*, és az én te hozzád való szeretetemért csak a második könyvecskét fordítom magyarul, a melyben e könyviró ember legföképpen a szent házasságbeli embereknek tisztöket írja le, és sok szép jeles tanuságok, és példák által arra tanítja öket, miképpen kellessék dicséretesen gondját viselniek........ Ezt pedig nem azért cselekedtem, hogy azt itélném, hogy te efféle oktatás nélkül fölöttébb szükölködnél, mert Istennek neve dicsértessék, a te állapotod szerint ez ideig úgy viselted magadot a házasságnak rendében, hogy én is szabadon megelégedhetem a te tökéletes jámbor erkölcsöddel, és egyebek is, a kik tégedet ösmernek, könnyen eszökbe vehették, hogy te amaz jámbor, és tekintetes föurnak *Istvánfi Miklósnak,* a ki mostan a mi nyomorúlt országunkbeli urakat mind hosszú ideiglen való élésével, s mind pedig tudományival meghaladja, nem csak dicsiretes oskolájában nevelkedtél, hanem annak fölötte ugyan igaz vérébül is származtál. [2])......

[1]) E munkának elsö, és harmadik részét idösb Rákóci György rendeléséböl 1628-ban magyarra fordította Prágai András. — Lásd alább a következendö címü cikkelyt: „Nemzetéröl való panasza Prágai Andrásnak. 1628."

[2]) Bizonyos tehát, hogy Istvánfi Éva Draskovics Jánosné, történetirónk Istvánfi Miklósnak leánya volt.

Hogy pedig mind te magad, s mind egyebek, akik a könyvet fogják olvasni, jobb kedvvel, és nagyobb gyönyörüséggel olvashassák, és könnyebben meg is érthessék azokat a dolgokat, amelyek e könyvecskébe be vannak írva, a könyv elején rövid sommába a régi historiákból leirom annak a Marcus Aurelius császárnak életét, a kinek dicséretes erkölcséhez, és csudálatos jó maga viseletéhez akarja a könyvíró ember a mostani keresztyén fejedelmeket és urakat szabnia. Azt itélem, hogy örömesben fogod olvasni, ha valamennyire megösmérheted azt a jeles császárt, minémü drágalatos fejedelem lett légyen, a ki felöl e könyvecskében ily gyakorta, ily dicséretes emlékezet vagyon. . . . . Irtam Komáromban, gyümölcsoltó boldogasszony-nap tájban. 1610 esztendőben.

Gvevárának e munkája nem valami könnyen írt és olvasható szerelmes regény, hanem igen is komoly tárgyú; — ha tehát Istvánfi Éva annak olvasásában gyönyörködött, úgy az tanubizonysága annak, hogy már hajdani magyar asszonyaink is a komolyabb miveltségtől s időtöltéstől nem irtóztak *).

IX.

ID. RÁKÓCI GYÖRGY EMLÉKEZETE 1627-ből.

Salanki György 1627-ben: „Az Tekintetes és Nagyságos úrnak *Rákóci Györgynek*, Borsod vármegye ispánjának

---

*) Hogy egyébiránt magyar asszonyainknak 1610-nél sokkal elébb is, de söt külföldiek által is, könyvek ajánltattak, annak bizonyságául szolgál egy 1550. *Zécsi Margitnak* ajánlott könyv, melynek címje:

„Ein seltzam warhaftig geschicht, von einer Mitburgerin zu Wienn, welche bey vier jaren ein tod Kindt im leib tragen, das nachmals jm 1549 Jar den 10 Novembris vor jr durch den leib geschnitten worden, unnd sy durch die gnad Gottes bey leben blieben, verhailt, und gesundt worden ist. Der warhait zu dienst, und dem weiblichen geschlecht zu trost. Durch Doctor Mathiam Cornax zu Wienn ect. beschriben. Gedruckt zu Wienn in Osterreich durch Hansen Khol. In verlegung des erbern Urban Alantsee Burger zu Wienn." Esztendőszám nélkül, negyedrétben. A második lapon az ajánlólevél így kezdődik: „Der Wolgebornen Frawen frawen *Margaretten* Gräfin zu Salm und Neuburgk am In, Gebornen *Zetschi* zu Ober Limbach." — Az ajánló pedig volt: „Mathias Cornax, Röm: Khü: May: bestelter leibarzt."

etc. Makovica, Szerencs, Onad, Lednice, Sárospatak, Sárosvárnak örökös urának" ajánlotta volt ily címü munkáját:

„Rotterodami Rézmánnak *) az kerestyen viseles könyvecskeie, Mellyet mostan uyonnan Deakbul Magiarra fordiditot, es hazaiahoz valo szeretetibül közönségesse töt *Salanki György*. Lugdunomban. Nyomtatta Wourdai János. 1627 esztendöben." — Tizennyolcadrétben, 314 lap.

Az ajánlólevélben Salánki György idősb Rákóci Györgynek, aki akkor még nem vala erdélyi fejedelem, a széptudományok iránti érdemeiről így emlékszik: „Tudván .... mely szorgalmatosan gyakorolja Nagyságod magát e világi vitézség felett a keresztyéni viadalban, nem illetlen dolgot láttatom cselekedni, ha a Nagyságod fegyvertartó házában e kisded *hangzart* (így!) azon földrül, ahonnét authora való volna, küldeném. Hivott egyfelöl engemet erre a Nagyságod kegyes indulatja, és annyéval inkább bátorított, menynyivel nyilvábban volt nálam a *Nagyságod hasznos, és kivánatos rendelése* (Óh örök emlékezetre méltó cselekedet!) *ho-*

---

*) „Erasmusnak" régi magyar neve „*Rézmány*". Lásd a következendö címü könyvet:

„Magyarok Krónikája. Mely befoglal M.C.XCVI. Esztendőket. Avagy Christus születésének 268—1464. Esztendei alatt lett dolgait a a Magyaroknak: Melyet Chronologice, azaz: Christus Urunk Esztendeinek folyása szerint illendő rövid formában csinált, és ki-bocsátott *Lissnyai K. Pál* Debreceni Schola Mester. Debrecenben. Nyomtattatot Kassai Pál által. M.DC.XCII. Esztendőben." Nyolcadrétben, 338 l.

E könyvnek harmadik lapján olvasható:

„Férfiaknak és Asszonyi-állatoknak régi Magyar nevök, melyeket tetszék itt deák és magyar nyelven kiadnom:"

„Férfiaknak nevök."

Gervasius—Gyárfás
Sauratius—Szoráth.
Erasmus—Rézmány.
Gerardus—Gellért.
Chylianus—Gilyén.
Hieronymus—Oremus.
Vitalius—Vitályos.
Valter—Volter.
Pancratius—Pongrác.

*lott neminemü könyveknek fordítását személyekre mintegy elosztotta légyen**). Tudniaillik, hogy semmi út ne találtatnék, melyen Nagyságod az Isten anyaszentegyházának épületére, és a respublikának boldogitására (mely ha valahol, bizony e mi hazánkban kivántatik együtt) nem vigyázna. . . . . . Ösztönezett másfelől a hálákdatosságnak sarkantyuja is . . . . . holott immár negyedik esztendeje . . . . . . hogy a Nagyságod beneficiáriusi lajstromába, méltatlanságomra képest, nevemet feliratván, e nevezetes belgiumi akademiákban tanulásnak okáért múlatok, és a Nagyságod kegyes gondviselése mellett fogyatkózás nélkül élek . . . . Irtam Lugdunumban 1627 esztendőben, sz. György havának első napján."

Theodorus - Tivadár.
Marcus—Markó.
Jodocus—Józsa.
Dominicus—Damakos.
Origenes—Orgovány.
Alexis—Elek.
Wolphgangus—Farkas.
Vitus—Viddi.
Casimirus—Kozma, Cosma.
Acatius—Ákos.
Calmannus—Kálmány.
Athilla, Athylla—Ethele.
Andreas—Endre.

„A s s z o n y o k n a k n e v ö k."

„Veronica—Vernyike.
Anastasia—Neste Asszony.
Apolonia—Apalin.
Petronica—Petro Asszony.
Potentia—Potinca.
Helena—Ilona.
Frusina—Frus Asszony.
Euphrosina, Euphrosine—Frus, vagy Fros Asszony.
Dorothea—Dorottya.
Ursula—Orsolya.
Agata—Angalit.

*) Így p. o. megparancsolá 1628-ban idősb Rákóci György Prágai Andrásnak, hogy Gvevara Antal „Horologium Principum" című munkáját magyar nyelvre fordítsa.

CLASSICA LITERATURA.

HERO ÉS LEANDER SZERELMEIK.

MUSAEUS KÖLTEMÉNYE

PÉCSI ISTVÁNTÓL.

Mondd el o istennő, titkos szerelem tanu mécsét,
S azt, ki arájához tengert átúszta nagy éjjel,
Összejövésöket is, melyet nem láta a hajnal;
Sestost és Abüdost, s Hero titkos lakodalmát.
Úszva Leandert már látom mécsére tekintve,
Mely Kütherének volt hírnöklámpájaul ottfenn,
És Hero nászát díszíté éjjeli fénynyel;
Mit szerelemjeleül Zeusnek föl kell vala vinni,
Éjjeli tiszte után a több csillagseregekhez,
S hívnia azt „mátkák szerelem szép csillaga“ névvel,
Mert e gyötrelmes szerelemben társ vala ő is,
És amaz álmatlan násznak fényhírnöke éjjel;
Míg nem irigy szélvész lángját elfútta dühössen.
Ámde beszéld el hát nékem, hogy mint leve vége,
A kialutt mécsnek, s mint halt meg véle Leander.
Sestos és Abüdos közel a tengervize partján
Szemközt egymással két város, melybe nyilából
Mindkettőbe Eros bélőtt, felvonva idegjét
Egy ifjú és szűz szívét égetve. Nevök volt
A szép Leander, s gyönyörű Hero, hajadonlyány,
Ez Sestosba' lakott, de amaz laka volt Abüdösban.
Bájos csillagok ők mindketten városaikban,
És ha te majd átmégy egyszer Sestosba, evezve,
Nézd meg azon tornyot, hol hajdan állt vala Hero,
Mécsét tartva kezén, s a magasba vezette Leandert.
Ó Abüdosnak nézzed meg zuhogó szorosát is,
Mely Leandernek most is gyászolja szerelmét.
Ámde Abüdosban lakván ez, mint szereté meg
Herót, és ő is szerelemre hevüle iránta?
A gyönyörü Hero, híresneves ágbul eredvén,
Aphrodüténak volt papnéja, kerülve menyekzőt,
A tenger partján lakozott távol szülejétől,
Egy másik Küprisz, tisztán és szüzi szemérmmel.
Nem jöve ő soha is nőkkel társas viszonyokba,
Ifju korának szép táncát ellejteni sem ment,
Női irigységet tova távoztatni akarván,

Mert irigyek szoktak szépségért lennie a nők.
Ám engesztelvén mindig Kütheré Aphrodütét,
Ő fia Erosnak gyakran vitt áldozatot fel,
Mennyei anyjával, mert félt lángzó idegétől.
Így se kerülé el tüzbenmártott nyila élét.
Népies ünnepe hogy Küprisznek is eljöve, melyet
Bájos Adónissal Sestosban nékie ülltek,
Nagy csapatokban jött a népség erre a napra,
Akik tengerölelt helyeken szomszédba lakának,
Hämonián mások, némely Küpros szigetében.
Akkor nem maradott egy nő otthon Kütherében,
Sem ki Libánosnak szagokat lehelő tetején lejt,
Sem Phrügiából, sem polgár szomszéd Abüdosból.
És egy lyányszerető ifjú sem; mert oda ők el-
Mennek, ahol hirét hallják meg az ünnepi napnak,
És nem is annyira ők áldozni a mennyeiknek,
Mint odagyült lyányok szépsége miatt, sietének.
Ahogy az istennő házában fölmene Heró,
Arcaitól kellemsúgárt fényben lövelően,
Mint az ezüstszínü szép hold a magasba mikor kél;
És pirosúla fehér gyönyörű orcája középen,
Mint ama kelyheiből feselő gyöngy rózsa piroslik,
És az egész tetemén látszék csupa rózsavirúlat,
Tagja mivel pirosult: amint mene bájosan a lyány.
S hószinü öltönyiből kifehérlett lába alulról,
Rajta olyan sok báj ömlött, hogy a hajdani korban
Három kegyszüzet hazudának lenni: az ő is.
Mert szeme száz kegygyel ragyogott fényén mosolyogva;
Úgy haladá a több nőket szépségibe feljül,
Hogy papné lévén, vélnéd: másik Kütherea.
Hirtelenül rabolá ifjak szívét, mivel egy sem
Volt, ki ne óhajtná nőül elvennie Herót.
S merre csak ő járkált a jóalapú imolában,
Szívök az ifjaknak követé nyomban szemeikkel.
Volt ifjú, ki ilyen szép szókra fakadt ki, csodálva:
„Jártam Spártában, Lakedaimon városa terén,
Ahol a szép lyányok küzdnék versenyzve tusában:
Ilyen okos szép lyányt nem láttam én soha mégis,
Tán ide Aphrodüte küldött kegyszüzibül egyet;
Néztibe fáradván, még sem teltem vele én el;
Haljak meg mindjárt, Hero ágyára ha léptem;
Isten lennie én nem ohajtnék a nagy Olümpon,
Hogyha személyét így bírnám házamba nejemnek.
Ámde ha papnédat, Kütheré, illetnie tiltod,
Ily gyönyörű lyányt adj, Küprisz, nékem feleségül".

Ilyeket ifjak közt szólott mindenki egyenlőn,
Titkolván sebjét, okozottat kelleme által.
És te Leander, hogy meglátád a gyönyörü lyányt,
Titkolt vágyakkal nem akartad gyötreni elméd,
Ámde legyőzetvén szerelem nem vélt nyila által,
Kellemes Hérónak nem akartál nélküle élni.
Mert szemeid sugarán szerelem fáklyája lobogván,
Szíved a győzhetlen tűznek forronga hevétől.
Kelleme mert a szép s minden hibanélküli nőnek
Mint gyors nyílvessző, jobban hat az emberi szívre.
A szép szem pedig ív, ennek nyilazásai által
Bémegyen a mély seb véletlen a férfi kebelbe.
Bámúlt, és remegett, szégyelt, és szemtelen is lett,
S bár szive hőn dobogott, még sem szégyenle sokáig,
Szépségén bámúlt, szégyenleni nem hagya lángja.
Szemtelenül bátrat játszott vala a szerelemben.
Lassacskán menvén, szemközt mellette megállott,
Félre tekintgetvén, szemeit forgatta ravaszként,
Néma kacsintással szívét megvenni akarván.
S ez, mint észrevevé Leander csalfa szerelmét,
Kellemin örvendett, titkon pedig őmaga gyakran
Szép gyönyörü arcát a földre sütötte előtte,
S inte Leandernek, némán viszonozva szerelmét,
És fölnéze megint; amaz örvendett kebelében
Hogy fogadá a szüz lángját, s nem utálva elérté.
S amint töprengett titkon, hogy véle beszéljen,
Szürkülő fénynyel lejövén nyúgotra a hajnal,
Ím átellenben föltetszik az estveli csillag.
Akkor merészen odament a lyány közelében,
S mint a sötétséget látá feljönni az éjben,
Rózsás ujjait a lyánynak megnyomta kezével,
S mélyen sóhajtott kebeléből; csöndesen a lyány
Szép kezit elvonszá, ha miként ő rá haragunnék;
Ámde midőn annak gyakor intésit veszi észre,
Tarka ruháját is bátran megfogta kezével,
A templom végső rejtetthelyihez vezeté be;
Lássú léptekkel követé a szép hajadon lyány,
Mintha boszonkodnék, nem akarván, szólt vala hozzá:
„Hát mit akarsz őrült vendég, vonszolva a szüzet,
Másfele menj innét tüstént, eleresztve ruhámat,
Távoztasd gazdag szüleim haragát te magadtól,
Küprisz papnéját nem is illik bántani néked,
És lehetetlen is a szüzlyány ágyáig elérni!“
Így, hajadon szájban méltó szókkal, fenyegette.
Nöi harag-kitörést amint meghalla Leander,

Észrevevé, hogy már lépén akadott a leányka,
Mert mikor ifjakkal veszekednek a nők fenyegetve,
Már jele annak, hogy szerelem gyúlad sziveikben.
Illatozó vállát csókolva a szép hajadonnak,
A szerelem tüzitől, hozzá, égetve, imígy szólt:
Ó másod Küprisz, Pallás is második észszel,
Tégedet én mert nem hívhatlak földi leánynak,
Mert te hasonlítasz nagy Zeüsznek lyányaihoz csak.
Boldogok a nemződ, s az anyád hogy szült vala téged.
Ámde ugyan százszor boldog, mely hordozá, a méh.
Ó könyörülj rajtam, szavaim hallgatva fogadj el,
Küprisz papja levén, gyakorold szép tetteit annak,
Őt hajadonlyánynak szolgálnia mert nem is illik,
És nem örül szüznek; de ha mégis rendeletit meg
Őrzeni ám akarod, hű szertartásival egyben
Van nászágy; s ha te őt, mint kell, szereted, szerelemnek
Tiszteljed híven kedves törvényeit ebben.
Kérésemre fogadj kérőül s férjül egyemben,
Kit neked a gyermek kis Eros szerzett nyila által:
Mint az aranypálcás Hermes rég bajnok Heraklest
Szolgálatba tevé a szép szüz jardani lyánynál.
Ám neked engem küld Küprisz, nem a csel-teli Hermes:
Jusson eszedbe leány, Atalanta nagy Arkadiából,
Aki futott hajdan Melanion hű szeretőtül,
Mert szüz lenni akart; bosszús lett Küprisz azért rá,
És kit elébb megvet, szívében lángola érte.
Győzd meg hát magadat kedves, Küpriszt ne boszontsd fel.
Így szólván, a leány lelkét megvette egészen,
S elméjét szerelemszülő szókkal lebeszélé;
Aki pedig némán a földre süté szemeit le.
Szégyentől pirosult arcát elrejtve kezében,
S a földön csuszkolt lábával szégyenelően,
Válla körül gyakran rángatván öltönyit össze.
Mind szerelem jele ez, mert a szüzlyány ha szerelmes,
Hallgatagúl áll, és némán ígéri szerelmét.
Így ő is szerelem keserédes ösztönit érzé,
Égeti édes tüz szívét, mely még szabados volt.
Szép orcájáért némán bámulja Leandert.
És a barna homály amint a földre terüle,
Akkor vágydühödött arccal, küzködve, Leander
Néz vala már, a lyány gyöngéd vállára tekintvén.
Aki pedig későn bájjal szólott vala hozzá.
Szégyentől pirosult arcán törülé veritékét:
Ó idegen, követ is tudnál indítni szavaddal.
Vajh ki tanított ily sokféle beszédre ügyesnek

Jaj nekem; hogy te jövél honnom földére belépve.
Mindezeket mondod, de hiába; miként legyen az meg,
Egy hűtlen jövevény vélem hogy szerelembe vegyüljön?
Nem jöhetünk nyilván törvényes házasi létre,
Mert nem akarják ezt szüleim. Mégis ha hazámban
Mint kóbor jövevény te akarsz maradozni tovább is,
Nem lehet itt titkon néked gyakorolni szerelmet;
Mert fecsegő a nyelv; amit rejtekbe te gondolsz
Lennie, már akkor minden meghallja az utcán.
Kérlek azért, mondd meg nevedet honnoddal egyemben,
Hogy tudjam, te ki vagy? Nekem a tisztes nevem Hero,
És ez a föllegütő hangos torony a lakozásom,
Amelyben lakom én egy szolgálóval egyemben.
Sestos város előtt a mélyhullámzatu partnál
A tenger közelén, szüleim gyűlölt akaratján.
Egykoru társ nincsen velem, és nincs ífjui víg tánc:
Ám éjjel s nappal csak a tenger zúg füleimben."
Így szólt, s öltönyivel pirosult arcát betakarván,
Újra pirult: netalán sokat is mondott vala néki.
Ámde Leander a vágy éles nyilatól sebesülten,
Törte az elméjét, mint élne szerelmivel együtt.
Mert a ravasz kis Eros, mely férfit győze nyilával,
Meggyógyítja sebét; s kiken ő tart bájurodalmat,
Mint mindentehető, nekiek tud is adni tanácsot,
Íme segítségül jöve most a vágytul üzöttnek.
Végtire sóhajtván, fortélyosan őneki így szólt:
„Lyány te, szerelmeidért átúszom a bőszvizü tengert.
Forrana tüzzel bár, s ne lehetne eveznie által.
S töle nem is remegek, ha lakodba lehet kikötésem,
És nem is irtózom zuhogó tenger morajától,
Ám mindég éjjel, férjedként, nedvesen úszom
Hellespontusnak sebes árját, messzire mert nincs
Városom, itten van szemközt a tieddel, Abüdosz;
Csak csupa egy mécset függeszsz ki torony tetejére,
Útmutatóm éjjel legyen, és én arra tekintvén,
Csillagomúl leszen az, ha jövök hozzád szerelemmel.
Néztibe nem látom, ha lemégyen a csillagos Ökrësz,
Durva Oríont, és Göncöl száraz dühe mérgét,
Hogyha megyek honnom kedves kikötőibe vissza.
Kedvesem, a széltől őrizd csak, mely dühösen fú,
Hogy ki ne oltsa, mivel mindjárt lelkem vesz el akkor,
Mert a mécs éltem fényes vezető kalauzza.
Ámha valójában nevem, honnom tudni akarnád,
Leander nevem, a szép Hero férje ezentúl!"
Így szerződtenek ők titkos szerelemben együlni,

Éji barátságuk', házasság útmutatója
Mécs tanuságával, híven megtartani mindig,
Mécset akasztni amaz, tengert átúszni ez ígért.
Éji virasztásnál tarták éber lakodalmuk,
Kénytelenül míg nem szükségtől váltanak ők el.
Ez tornyába megyen, s nehogy a komor éji sötétben
Eltévedne, hamar mécsét kiakasztja vezérnek.
Házasi titkos bajt gyakran kívánva ezentúl,
Sokszor ohajtották eljőni a nászias éjet.
S barna homályával mikoron leterüle az Éjjel,
Álmot halandóknak hoza, ó de nem a szeretőnek,
Mert suhogó tenger partjánál éberen álla,
Várva jelét feljül a fényes menyekezőnek,
A gyászos mécset, mely volt nekiek tanujelként,
És titkos nyoszolyán hírnök nem messzire tőlük.
Barna sötét éjnek mikoron meglátta homályát,
Hero lámpáját kitevé meggyújtva azonnal,
Leander szívét gyorsan meggyújtja Eros is,
És vele együtt ég. S amint meghallja a partnál
A dühödött tenger hullámzuhogásit az éjben,
Reszkete volt elsőbb, azután neki bátorodottan
Így biztatta magát, megvígasztalva bajában:
„Nagyterhű Eros, vad tenger habja, de benned
Van csupa víz, engem szerelemnek lángtüze éget:
Végy tüzet ó szívem, s ne remegj te a tengeri víztől.
Jőj szerelemre velem, s ne törődj a vízi habokkal.
Nem tudod-e Küpriszt a hullám hozta ki lótre,
Mint a tengernek, kínomnak is úgy ura lészen!"
Mond, szép tagjairól tüstént öltvén le ruháját,
Két kezeit szorosan főjére szorítva fel, aztán
A partról leszökött testét tengerbe vetetten,
Fénylő lámpa felé sietett mindég a habok közt.
Ő maga volt evező, csolnak, kormányos is egyben.
Hero pedig fennállt, lámpát tartván a magasból,
És a veszélyes szél amint mindenfelől ömlék,
Öltönyivel takará mécsét, Sestos kikötőjét
Míg nagyfáradtan közelíté végre Leander.
Tornyához vezeté őtet, s annak küszöbénél
A lihegő mátkát hallgatva ölelte karában,
Fürtjeiről kinek a hullám most is csepegett le;
S bévezeté mátkát-ékítő szűzteremébe,
És az egész testét letörülvén, kente olajjal,
Jószaguval, mely a tengerbűzt elveszi róla.
S a lihegő mátkát magosan teritett nyoszolyáján
Átkarolá, és így nyájassan szól vala hozzá:

„Mátka, sokat türtél, mennyit nem szenvede más még,
Mátka, sokat türtél, de elég a tengeri sósvíz,
A zuhogó hullám halbüzü rosz szaga immár:
Jöszte verejtéked száraszd kebelem melegén föl.“
Így szólott. S ez övét tüstént oldozta kezével,
Jóltévő Küprisz jogait ketten gyakorolták.
Tánc nélkül leve násza, s dal nélküli menyekező ágy,
Sem valamely költő nem kívánt nászra nekik jót,
Fáklya sem égett volt ágyasházukba' világgal,
Senki se lejt táncot vígan szökdelve középen,
Sem tisztes szüleik nászdalt nem zengedezének,
Ám csak az ágyat megvetvén a nászi üdőben;
Csend készít ágyat, mátkát ékíti az éjjel.
És lesz házasság nászdal zengése kivül is.
Éj vala násznagyjuk, de a szép mátkát soha hajnal
Férfi Leandert, nem látá nyilván nyoszolyában.
Mert ő átúszik mindég szomszéd Abüdoszba,
Éji gyönyörtől még lihegőn, azzal be se telten.
Hosszu ruhás Heró tudtán kivül a szülejének,
Nappal szüzlyány volt, és nővé lett vala éjjel.
Sokszor ohajtották ők még eljönni az estvét,
A szerelemnek erős vágyát elrejtve szemektől
Voltanak egymás közt titkos szerelembe merülten.
Ámde kevés ideig tartón élhettenek ők így,
E bajos élv köztük lehetett fennállva kevésig.
Mert mikoron béjött a zúzos téli üdőszak,
Hozza sok örvényű szeleit zúdítva magával,
A könnyen mozgó mélységü tenger alapját,
Durva süvöltéssel fújják csapdosva keresztül,
Verdesvén az egész tengert, melynek zuhogása
Majd a barna hajót tördelte a kétcsucsu partnál.
A telet és hütlen tengert a hajós odahagyta.
Tégedet ámde a tél nem ijeszte dühös szele által
Bátorszívü legény, mert a torony-élei hírnök
Megmutatá fényét, téged nászodra vezetve;
S a dühödött tengert bízvást átúsznia késztet.
Kegytelen és hütlen, Hero, bár a nyomorú lény
El-lett volna a vész idején Leandre kivüled,
Hírnökcsillagot ő nem gyújtva az éji gyönyörnek!
Ám a sors, szerelem késztė szívében örülve,
Nem szerelem- de halállámpát meggyújtani néked.
Éj vala, amikoron legjobban nyomja a szélvész
Télszaki zúgással rohanó szeleit nagy erővel,
Összecsoportozvást a tenger partjai szélén.
Akkor Leandert kedves mátkája reménye

A zuhogó tenger közepén viszi éjjeli nászra.
Hajt habot a hab már, a víz tolul össze rakásra,
A felhőkbe nyomúl magasan, mindütt remeg a föld
A szélvész dühitől; Zephürosznak fú neki Euros,
Nyúgoti éjszakinak rémítőn zúgva elébe,
És lehetetlen volt kikerülni a tengeri zajgást.
Nagybaju Leander, te az úttalan ár közepében,
Tengeri Aphrodütét kéréd szívből könyörögve;
Szinte a vízi királyt hívád te gyakorta, Poseidont,
Attika lyányát is hoztad Boreásnak eszébe.
Hasztalan. Egy se segít, a halált nem tartja el Éros,
Mert rá mindünnen tódult a hab dühödötten.
Összetiportatván viteték, s a lába kifáradt,
És gyorsan mozgó keze is lassan lehanyatlott;
És torkába befolyt önkéjén a rohanó hab.
Itta a vad tenger megihatlan rosz vize nedvét.
Hütelen a mécs is kialutt a szél rohamától,
Véle Leandernek hős lelke, szerelme is együtt.
Még ifját várván, álmatlan tölti az éjet,
S áll vala bús gondok közepett hányatva szivében.
Eljöve a Hajnal, s Hero nem látja jegyesét,
Bár mindenfele néz széles tenger vize színén,
Hogy valahol férjét nem látja-e tévelyedetten?
S mécse aluttával reggelre a tornya tövénél
Széltől zúzottán holttestét látja lebegni.
Tarka ruháját hó kebelén megtépve kezével
Tornya tetőjéről lerohant a habok közepébe,
S hü férjével együtt hala meg, ki elébb hala érte;
Még a halálban is ők részt együtt vettek utolszor!

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai gyüjtemények és munkák. — *Album.* A „Pesti Napló" múlt félévi t. előfizetőink a folyó évi febr. és martius havában kimaradt számokért. Kiadja a P. N. Szerkesztősége. Pest, 1858. Emich G. nyomd. 8r. 232 és 20. l.

Vasárnapi Könyvtár, szerk. *Hajnik Károly.* Harmadik évfolyam. 1858. Pest, kiadja Heckenast. K8r. 5. köt.: *Pál és Virginia,* franciából 21 képpel 128 l. 6. és 7. köt.: *A Vékfildi Lelkész*, elbeszélés angolból. 2 köt. 65 képpel, 228. l.

Magyar képek Albuma. Barabás Miklós rajzai után acélba metszve. Szövege *Vajda Jánostól.* Pest, kiadja Heckenast. 1859. N8r. 87 l. és 12 acélmetszet.

— Költészet. — *Petőfi Sándor Újabb Költeményei* 1847—49. Két kötet. Pest, Emich G. sajátja 1858. N16r. 284 és 288 l. Fűzve 3 ft.

— Nyelvészet. — *Hangrendi Párhuzam ezer példában. Lugossy József* m. akad. tag, debreceni prof. és könyvtárigazgatótól. Második bővített kiadás a M. Tud. Akademia új folyamú nagy gyülései megnyitásának (dec. 1858) emlékezetére. Debrecenben, a város könyvnyomd. 1858. N8r. 31 l.

Vollstaendige Grammatik der ungarischen Sprache, mit genauer Berücksichtigung aller vorzüglicheren Grammatiker dieser Sprache, f. deutsche Gymnasien u. Realschulen, so wie für den Selbstunterricht verfasst von *Emerich Matics*, ord. Lehrer d. ung. Sprache an d. öff. Oberrealschule zu Pressburg stb. Pozsony, 1859. Schweiger. 8r. Vég füzet 217—311. l.

— Nevelés. Ifjusági iratok. — *Népnevelési Közlemények* a kath. egyház szellemében. Szerkeszti s kiadja *Mészáros Imre*. Hatodik füzet. Balassa-Gyarmat, Kék László gyorssajt. 1858. N8r. 393—476. l. A hat füzetből álló kötet 2 ft. 30 kr.

Tanodai Emlék. a székesfehérvári főtanoda három felső osztályától. A szegényebb tanulók javára. Székesfehér. Ráder Antal tulajd. 1858. K8r. 197 l. és 8 l. hangjegy 4rben. fűzve 1 ft.

Költői album.

Olvasmányok a gymnásiumi s ipartanodai alsóbb osztályok számára *Szvorényi József*.. től. Első kötet. Második kiadás. Pest, 1858. Heckenast tul. 8r. 304 l.

Kalaúz az alsóbb tanodai *Műolvasás és elemzésben.* Nyelvtanár-társai használatára *Szvorényi József.* (Második kiadás). Pest, Heckenast tul. 1858. 8r. 63 l.

Tavaszi Képek a kedves gyermekeknek, rajjzal és szöveggel. Pest, 1858. kiadja Heckenast. Haránt 4r. 92 l.

A két halálos bűn. Erkölcsi beszélyek egy gyermekgyilkos periratiból. Írta *Boross Mihály. Jóra való röstség.* Pest, Emich nyomd. 1858. 16r. 47 l. 6 pkr.

Három levelű gyógyítófű népünk életbajainak három fő okozója ellen, vagyis munkásság, mértékletesség és valláserkölcsös házi nevelés példái. Három életképben előtüntetve . . . kiadta *Karcsai G.* Pest, 1858. nyom. Heckenast. 8r. 42 l.

— Természettud. — *Az Ásványtan elemei*, algymnásiumok s alreáliskolák számára kidolgozta *Dorner József*, a kir. m. természettud. társulat r. tagja, s a szarvasi főgymn. a természethist. r. tanára. 37 a szövegbe foglalt ábrával. Pest, 1858. Osterlamm Károly bizományában. N8r. VIII és 75 l. fűzve 24 pkr. vagy 42 újkr.

A stájer növénynedv orvosi gyógyereje és hatása részletes utasításokkal együtt. Írta *Dr Raudnitz. L.* A 4-d.kiadás után. Pest, Herz nyomd. 1858. 8r. 31 l.

A Pest-Miskolci Vasút. Felelet gr. Károly Edének az Ipolyvölgyén

tervezett szob-miskolci vonal érdekében írt emlékiratára. Írta *Visontai K. L.* Eger, érseki lyc. nyomd. 1858. N8r. 20 l.

A Csizmadiaság, különös figyelemmel az e mesterségben előforduló műszavakra. Közlik *Jendrolovics János és Kajdi János*, pesti csizm. mesterek. Pesten, 1858. nyom. Bucsánszky. 16r. 32 l. fűzve 3 kr. pp.

— *E g é l y.* — *Szent Ágoston* hippói püspöknek *Magánbeszédei*, v. a lélek istenneli magánbeszédeinek könyve. Fordította *Babocsay Pál Ágoston* bodonyi pleb. Pest, 1858. nyom. Kozma. 8r. 96 l.

Philothea, vagy Útmutatás az Istenes Életre. Írta *Szalezi sz. Ferenc*, genfi püspök. Francia újabb kiadás után magyarította *Szenczy Imre*, a premontrei kanonokrend praelatusa és csornai prépostja. Szombathely, Bertalanffy Imre nyomd. 1858. K8r. Összesen 360 l.

Munkálatok a pesti növendékpapság magy. egyházi irodalmi iskolájától: Huszonkettedik folyam. Pest, 1858. Kozma nyom. N8r. XIV, 325 és 41 l.

Tartalma : 1. *Sz. Ambrus* milanói püsp. az egyháziak kötelmiről. írt három könyve. — 2. *Aranyszájú sz. János* konstantinápoli érsek a papságról írt hat könyve. — 3. *Magyarföldi Pályaágak*, vagyis magyar hitbajnokok ismertetése.

Keresztyén Kath. Hittan. I. Általános. *Talabér György és Lukácsék János* taszári pleb. és kápl. által néhai *Sámson János* veszprémi hittanár latin rendszere nyomán. Második kötet. Pest, 1858. Müller Gyula sajátja. N8r. 291 l.

A ker. kath. anyaszentegyház Szertartásai és Szokásai röviden magyarázva. A veszprémi egyházmegyebeli népiskolák számára. Negyedik kiadás egy képpel. Pest, 1858. Müller Emil nyomd. 16r. 144 l.

Pázmány-Füzetek. Egyházi beszédek, homíliák, templomi és iskolai katekesisek gyűjteménye. Kiadja a Sz. István-Társulat. Szerkeszti *Roder Alajos.* Harmadik kötet. Pest, 1858. nyom. Kozma. N8r. 491 és V l. Hozzá járúl:

Régi szent Beszédek az Érsekújvári Codexből (1530-1.). Adalékul a Pázmány-Füzetekhez. Mai irásmóddal közli *Szabóky Adolf*, a Sz. István-Társulat titoknoka. Pest, Kozma nyom. 1858. N8. I—XXXII. l.

Néphez alkalmazott Egyházi Beszédek az év minden vasárnapjai és ünnepeire. Írta *Szabó Imre* felsőiszkázi lelkész. Első évfolyam. II. III. IV. kötet. Második bővített kiadás. Eger, az érseki lyc. nyomd. 1858. N8r. 192, 187, 184 l. Mindenik kötet ára 1 pft. (az első kiadás birtokosai számára a másodikban levő új beszédek egy külön pótkötetben is ki fognak jőni).

Krisztus követése, egyházi beszédekben előadta *Körész Kelemen* sz. Ferenc rendbeli. Pest, 1857. nyom. Bucsánszky. N8r. VII és 67 l.

Légyen adott az Úr neve! Imáds. könyv ker. kath. számára, melyet *Leonhard J. Mih.* felsz. püsp. írt németül, ugyanaz ím magyarúl egyházi énekekkel bővítve. Pest, Bucsánszky Alajosnál 1858. K8r 256 l. szép metszetekkel, díszkiadás.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. FEBRUÁR, 1859. II. FÜZ.

APAFI MIHÁLY

ÉRSEKÚJVÁR ALÁ MENETELE 1663-BAN,

CEGLÉDI ISTVÁNTÓL,

BEVEZETÉSSEL S JEGYZETEKKEL ELLÁTVA

közli

SZILÁGYI SÁNDOR.

Apafi Mihály Érsekújvár alá menetele történeti horderővel bírt. Annak eseményeit három egykorú följegyzéseiből tanuljuk ismerni: egy névtelenéből, melyet Egri Fodor Sámuel írt át, s melynek egy példánya az alapítandó erdélyi muzeum gyűjteményében őriztetik; a Rozsnyai Dávidéból, mely az 1842-iki Hon és Külföld-ben látott világot; s a Ceglédi Istvánéból. Ez utóbbit maga szerző adta ki Kolosvárt 1670-ben: „Az Úr frígyszekrénye előtt Dágon ledűlése" című könyve bevezetéséül. Azon körülmény, hogy e munka ma már a legritkábbak közzé tartozik, indokolja, hogy miért bocsátom közre e minden tekintetben érdekes leirást.

Ceglédi István reformált pap volt Kassán. Ősei tized íziglen, egy egykorúnak följegyzése szerint, e hivatalt viselték.

Ő maga 1620. november 19-én született. Tholnai Jánosnak kegyelt tanítványa volt, s miután magyarországi tanulmányait bevégezte, Újhelyre ment iskolamesternek, s onnan a kor szokása szerint külföldi egyetemek látogatására sietett 1644. apr. 27. Három évet belga földön töltvén, haza tért, s előbb Kassán iskolaigazgatóságot, majd Tályán, Beregszászon s végre Kassán papságot viselt. Buzgón és munkásan töltött élet után, az 1670-ben megkezdődött vallási üldözések áldozatja lett.

A XVII. század kitünőbb polemicusai közzé tartozik. Kortársai közzül Sámbárral versenygett legtöbbet, sőt egy munkája — a Barátsági Dorgálás — ban Pázmány Péter azon nyolc okait cáfolta, melyekkel e főpap egy főrangú férfi hitváltoztatását indokolá. Főként azonban hittani elvek fejtegetését tüzte ki magának feladatúl; s e részben iratait világos ész és nyomos okoskodás jellemzik. Maga azon munka, mely elébe tűzte Apafi Érsekújvár alá menetelét, nagy mértékben bír e tulajdonokkal, s tulajdonkép Gorup Ferencnek a miséről írt könyve ellen van intézve.

E leírás a kegyes olvasóhoz intézett bevezetést képezi, a terjedelmes „Készület"et azaz bevezetést nyomban követi és 10 negyedrétes lapot foglal el. Nem lévén azonban célom a Ceglédi élete vagy irodalmi működésének leírása, áttérek közleményemre, némi jegyzeteket bocsátván előre, hogy minő körülmények közt fogott hozzá Apafi érsekújvári útjához?

Apafit, mint tudva van, a bécsi udvar által pártfogolt Kemény János versenytársául választatta fejedelemmé Ali. A nagyszöllősi csata s Kemény elesése Apafi szorongattatásainak nem vetett véget, dacára, hogy csaknem az egész ország birtokába jutott. Azonban Kemény Simon s a bécsi párt törekvései elégteleneknek mutatkoztak megingatni trónját. S épen ezért Apafinak azon kelle lenni, hogy a császáriakat erélyesebb lépésre ne ingerelje. Ezek Kolosvárt s Szamosújvárt megszállva tartották, s Kucsuk hathatósan sürgette, hogy együtt vezessenek serget azok fölmentésére. Apafi húzta halogatta a dolgot, lassú menetellel, ügyetlenül vezetett ostromlással. E szándokában még jobban megerősítette azon Bécsből kapott biztatás, hogy a császár hajlandó lesz őt Erdély

fejedelmének elismerni, ha ez országból a törökök kivonulnak, mi annyival lehetőbbnek mutatkozott, mert Bécs és Konstantinápoly közt ez időben békealkudozások folytak.

Ez alkudozások nem voltak őszinték. A szultán sergei a császár ellen intézendő hadra készültek; s amaz még Erdély árnyék önállóságát is szerette volna megdönteni. Ezért sürgette hasztalanúl Apafi, hogy a Kucsuk garázda csapatai távolíttassanak el az országból s azért sorozott Ali a Piri basa defterében a Nagy-Váraddal bekebelezendő helyekhez oly megyéket, melyek valóban soha sem tartoztak ahhoz.

Végre 1663 elején minden nyilvánossá lett. Martiusban roppant török sereg indult Drinápolyba. S Köprili Amhád nagyvezér jun. 8-án Nandorfehérvár alatt állott. A moldva és oláh vazallokkal együtt Apafi is parancsot kapott a csatlakozásra. Apafi most sietett Daczó János által némi adórészletet Nandorfehérvárra küldeni azon mentséggel, hogy csatlakozása azért is lehetetlen volna, mert a lengyelektől fenyegetett ország idegen beütésnek volna kitéve. E mentséggel a nagyvezér keveset gondolt, s Apafinak újabb aggodalomra adott okot, midőn értesült Daczó által, hogy minő kitüntetéssel bánnak az ott 8 hó óta letartóztatott Haller Gáborral.

Most hát Apafi szükségesnek látta, legalább színleg, köz felkelést hirdetni. Ennek ellenében a német várparancsnokok körrendeleteket köröztettek, melyekben figyelmeztették az erdélyieket, hogy e kényszerített felhívásnak ne engedelmeskedjenek. E közben a megérkezett oláh vajda Kucsukkal egyesült, s felszólíták Apafit, hogy sergét csatolja az övékhez. A fejedelem azonban színelt betegség ürügye alatt elhalasztá azt, és csak midőn a Magyarországon szerencsésen előnyomuló diadalmas hadvezértől újabb felhívást vett „hogy bár csak kevesed magával is, maga és a szultán hasznára“ siessen az Érsekújvár alatti táborba, — határozta el magát az elmenetelre, melynek leírását Ceglédi ekkép tartá fenn:

A kegyes olvasóhoz. Az erdélyi méltóságos fejedelemnek, Apafi Mihálynak, a fővezér, Köpöli Amhet passa, néhai Érsekújvár alá szállott táborában való hivattatásának, menetelinek, s

ott léténék és visszajövetelinek rövid leirása; mely lött 1663. esztendőben.

Istent félő kegyes olvasó! Ez előljáróban specificált méltóságos, kegyes életű, s igaz magyar hazáját hűségben szerető mostani kegyelmes fejedelem mit fáradott légyen, s mit nem, nemes Erdélyországért, illendő megértened, hogy így te is ezt mondhassad: méltó, hogy Isten véle jót cselekedjék, mert szerette a mi nemzetünket; és hogy az ű nagyméltóságú fejedelmi kegyes nevének is, legközelebb, bárcsak e könyv dedikáltassék.

Midőn azért akkori fűvezér, Köpöl Amhet pássa, igen nagy haddal felkészülvén, Magyarországra indult volna, és Budához jutván, alkalmas ideig várakoznék, titkos conditióra való választétele után, vagy az hídnak való fáknak elkészétését lesvén, Esztergomhoz szállítá táborát, s ott nagy sietvén a Dunát általkötteté. Azonban megértvén ezt gróf Forgács Ádám, akkori érsekújvári fügenerális, reá üt a törökre; ki, noha elsőben diadalmas lészen ugyan a török ellen, de lovok megijedvén a töröknél való tevéktül, hátán viszi a magyar a töröket s bésietteti Újvárba. Melyet megértvén a török, megszállja a várat 17-dik julii [1]), és midőn alkalmas ideig való lütetésével keveset ártott volna, kételkedésben kezde esni a vár megvétele felöl.

Hogy azért hiában ne esnék vár-megszállása, a méltóságos erdélyi fejedelmet, Apafi Mihályt hívatá ki országábul, hogy talán ily keresztyén embernek kérésére megadnák a várat. Mondják ugyan azt is némelyek, hogy ezzel a fejedelem hűségét akarta megpróbálni a vezér, ki is hallván a fejedelem ellen másoknak vádjokat, akarta megpróbálni, hogy ha a porta hűségében állhatatos volna-é? vagy talám a szomszéd országhoz adta magát a török rontására? [2])

---

[1]) Ez adat nem pontos. Minden más adat e korból arra mutat, hogy a törökök aug. 15-én érkeztek Újvár alá. Így Kazy II. k. 270. l. Ortelius redivivus s Hammer kidolgozása. Ugyanez tűnik ki azon kézirati forrásokból, melyeket Szalay L. felhasznált Története V. k. 76 s köv. ll. — Ha a török Forgácsot párkányi megveretése után nyomban követi, fáradság nélkül birtokába jut Újvárnak. Így ez jóval több idejébe került.

[2]) Ez utóbbi ok bizonynyal valószínűbb, mint az első. A nagy-

Akármint lött légyen is ez; de mindjárt küldeték Erdélybe Moharim aga nevü kapucsi passa, hogy mindjárt menjen a fejedelem s bántás nélkül lészen útja. Mely követ el is érkezék Radnótra 14-dik septembris, holott akkor a fejedelem vala.

Mi lesz? kedvetlen híre érkezik a fejedelemnek, noha a követtől megkaftányoztaték. Azonban az egybenhívott tanácsurak közzül sokan mondják ezt, hogy illetlen volna a fejedelemnek országát elhadni, másképen is ellenség lévén sok helyeken az ország erősségiben. De a fejedelem tudván kötelességét a portához: azt is átallátván, minémű veszedelme fogna következni mind magának s mind az országnak, ha ezt elveszteglené: az elmenésre hajol elméje. Némely tanácsosi is ugyanezent javalván. Lehettek olyak is, kik más végre javallották az elmenetelt. De Isten vala a fejedelemmel és úgy tün véle, mint Józseffel, kit az ü atyjafiai, irigységbül indíttatván eladának, s Egyiptumba vitetének, de Isten kiszabadítá ütet minden nyomorúságibúl, és ada neki kedvet s bölcseséget Pharahó előtt etc.

Midőn azért az elmenetel felől való tetszés lött volna állandó, és a fejedelem arra való készségét az uraknak egyenesen kimondotta volna: mindjárt ugyanott Radnóton elrendelék, kik legyenek a fü rendek közzül a fejedelemnek útitársai mind az három nátiók közzül, mely deliberatum nem lehete állhatatos, mert sokan magokat elvonák, ki egy s ki más praetextus alatt, félvén sokan a mészárszékre való menéstől, s nem gondolván meg fejedelmek hüsége mellett letött hiteket.

Meglün azonban az indulás Radnótról, 20-dik septembris, s nagy zokogást tévén a fejedelemaszony, visszatér. A fejedelemnek peniglen, Tót-Váradján innen, eleibe méne a Facsádi aga, seregével együtt. Ezt Lippárul is követé az ott álló aga, menetelin nagy örvendezést tévén, s jó alkalmatos szállással a fejedelmet excipiálván. Onnan elébb menvén 4-dik octobr. Arad alá lün a menetel, holott sok sí-

---

vezér követe az ostromlás korában indúlhatott, s talán ez ada okot Ceglédinek az elsőt feltételezni.

posokkal s dobosokkal tün a fejedelemnek tisztességet az ott való aga. Innen midőn érkeznék, egy Nagy-usz nevű rác faluban, három zászlókkal jöve a fejedelem eleiben a csanádi bék, a Szejdi fia, mind szép ékes sereggel, s mind elégséges gazdálkodással, elkésérvén a fejedelmet szintén Zentáig, holott általköltözék a Tiszán. Ettül fogva Budáig, hol Feiéridicsen, Mély-kúton, Halason, Hátson, Sz.-Mártonon s Alsó Nemegyén volt meghálása. Eleiben jüvén a szolnoki bék is Demsednél, ki is mind Pestig késérte ü nagyságát lovas seregével.

A Dunán való általköltözés után mulatott egy nap ő Budán; mely nap ki a véle valók közzül akarta, bémehetett a Mátyás király palotáiban is, az hopmesterrel, Naláczi István urammal együtt.

Innen ment ü nagysága az ott való jeles ferdőben, melyben midőn kelletinél tovább mulatott volna, s az megmelegedés után jeges vizet ivott volna, alig hogy halált nem hoza magára.

Ó-Budárul megindulván d. 27. az esztergomi majorokban hált; s ott költözött által Érsekújvár felé, a vezértül csináltatott hidon; s ugyanott a mezőn hálván étszaka érkezett hozzá Hallér Gábor is *). Itt ijedének meg az Esztergum felé zsákmánra kibocsáttatott tevéktül az hintóbéli lovak, kik az hintót elragadván, alig csendesíttetének meg Toldalagi János, az akkori fübéjáró által, csaknem megsértetvén ü nagysága is az hintóban általok.

Tizennyolcadik napján azért az holnapnak az havasal-

*) Haller Gábort, ki csak a nagyszőlősi csata után tért át az Apafi pártjára — még 1662-ik év végén küldte e fejedelem Temesvárra. Itt ő a Piri basa által készített defterről tudomást szerezvén, azt közölte Apafival. Midőn Daczó Temesvár alá ment s nem az egész adót vitte meg, az ott letartóztatott Hallerrel is szigorún bántak. De e szigor a nagyvezér megérkeztével megváltozott, sőt ez, érte küldvén két csauzt, nem csak bizodalommal fogadta, hanem a fejedelemséggel is megkínálta, hihetőleg oly célzattal, hogy ha Apafi tán engedetlennek mutatná magát, legyen kit ültessen helyébe a fejdelmi székbe. Haller maga bizodalmas vallomást tett Baló Lászlónak, az internuntiusok egyikének e megkínáltatásról, s ez bizonynyal befolyással volt szomorú végére.

földi vajda [1]) a táborbul eleiben küldi a fejedelemnek, a vezér parancsolatjábul, a maga muzsikásit, trombitásit, dobosit s három török síposit, maga is minden hadával kijüvén, noha más utra. A moldovai vajda is [2]) minden hadát kiküldvén, generálisával együtt, maga ki nem jöhetvén (mint mondották betegsége miatt), kik is a fejedelemnek eleiben futván, s az havasalföldi vajda is elérkezvén, a fejedelemnek nagy tisztességet tesznek. Ezek, minekelötte ü nagyságával szemben löttek volna, elhozták volt már a fejedelemnek amaz aranyos öltözetü, igen fü török lovat, melyre ü nagyságát felültették vala. Ezután csakhamar érkezett a csauz passa is, a tollas csauzokkal, kik ékes öltözetekben ötvenheten voltanak. Ez, a jancsár agával együtt, kezét fogják ü nagyságának, s a vezérhez viszik.

A táborban penig béérkezvén, mely az Ersekújvár [3]) mellett való síkmezöt mindenfelöl úgy ellepte vala, hogy azt senki szemével el nem nézhetné; el-késöre a tábor utcáján, a várat csaknem megkerültetvén a néppel, a vezérsátorához jutnak, mely igen szép síkon vala, elötte nagy tágasság lévén. Itt a jancsárok gyalog kétfelöl rendet állanak vala, ékes öltözetekben, kiknek rendek közzé érkezvén a fejedelem, a lórul leszállíttatik, és azok is leugrándoznak, kiknek bé kell vala menni; kétfelöl fogván azért a fejedelmet, egyfelöl a csauz passa, másfelöl a jancsár aga, a sátorba bémenének, azhol (minekelötte a vezér a kalitka sátorbul kijüne), a fejedelem leültettetik egy bársonyos székre, és midön kijött volna a vezér, a fejedelem felkelvén, tisztességesen meghajtotta magát, s süveget vetet, köntöséhez akarván békélni; a vezér kezét nyújtotta, melyet a fejedelem megcsókolván rövideden köszönt. Kin a vezér örülvén, igen kedvesen látja, eleiben leülteti, és jövetele s egészsége felöl kérdezi. Nem akarván azért sok beszéddel fárasztani, mindjárt hozzák a kaftánt, mely egészen nuszttal bérlett s igen

---

[1]) E vajda *Ghika Gergel* volt, ki az 1663 s 64-iki hadjáratokban jelen volt, s a Léva melletti csata után Németországba menekült.

[2]) *Dabisha Eustachius*, ki személyesen csak a következő évi hadjáratban vett részt.

[3]) Érsekújvár sept. 15-ike óta már a törökök birtokában volt.

szép volt, melyben öltöztetvén újobban leültettetik, míg másokat is renddel megkaftányoznak, kik közzül ezek voltak: Balog Máthé, Naláczi István, Barcsai Mihály, Belényesi Ferenc, Szilvási Bálint, Cserei Farkas, Ugrai Ferenc, Farkas Ferenc, Toldalagi János, Barcsai István, Cserei János, Török Pál, Besztercei Gunoss (Gunesch) Mihály kühalmi királybíró etc.

Ezeket is midőn renddel mind megkaftányozták volna, a vezér sátorábul kijövének, a fejedelmet most is azon fű törökök fogván kétfelöl, lóra ültetik és a táborhely felé megindólnak, holott már a vezér parancsolatjábul fejedelmi ékes sátort vontak vala fel a fejedelem számára, melyet azután néki is ajándékozának, minden készületi~el, jeles kerevettel és aranyos bársony vánkosokkal együtt. Akkor a csauzok és kisirö seregek, törökök, oláhok a sátor elött rendet állván, a trombiták harsognak s a dobok zengenek vala. A fejedelem azért a seregeknek mindkétfelé fejet hajtván, leszáll és a sátorban bémenvén, kiki helyére megyen, s a kisirő seregek eloszlanak. Mivelhogy az oda érkezéskor már, Érsekújváron feladtak (túladtak) volt; mely dolog mint s hogy lött légyen, tudva múlatom el.

A fejedelem penig (mint imént is említém), a betegség megsúlyosodván, ágyban esék, és igen megnehezedék, elannyira, hogy majd reméntelen vala egészsége fordulása; igaz híveinek nem kicsiny szomorúságokra.

A táborra érkezés után harmad nappal, mely vala 10. octobr. az ajándékot felküldi a fejedelem, melyet bémutatnak nemzetes Balog Máthé s Belényesi Ferenc. Az ajándék penig vala egy igen szép fejedelmi kocsi, amelyet oly formára készítettek vala Brassóban, minémüben a vezérek szoktak járni! kivül a fedele ángliai veres posztóval, belöl penig kék virágos tafotával lévén béborítva és ékes szegekkel ékesítve. Ebben valának három fü szekeres lovak, szép új hámokban, melyeket csak ott fogtak vala a kocsiban. Második ajándéka vala egy igen szép asztalra való óra. Harmadik egy pár igen szép stuccos puska. Bémenvén azért e két emberek a vezér eleiben, lábaihoz borulnak; s a vezért alázatosan ily szókkal köszönti Balog Máthé: Hatalmas vezér! hogy Isten ő felsége, hatalmas császárunk kegyelmességét, Nagyságodon

fentartván, fején tündököltesse; s a mi szegény megromlott hazánk megmaradására sokáig éltesse, szerencséjét nevelje; a mi kegyelmes urunk, Nagyságod szolgája, szíből kívánja! E mellett követteti Nagyságodat, tudná ü nagysága, mint s mivel kellene Nagyságodnak kedveskedni, de az elpusztult országból ki nem telhetik; annak fogyatkozott állapotját tekéntse és az ü nagysága hüségét vegye kegyelmesen Nagyságod. Ekkor leborulván előtte a földig, lábait megcsókolák. E szókra a vezér így felele: Nem kell nékünk semmi egyéb annál, amit cselekedett; hogy hatalmas császár hüségében megmaradott, s szolgálatjára kijött. Bizony mondom, oly hasznára lészen mind néki, s mind néktek, s annak az elromlott hazátoknak, kijöveteletek; hogy soha nem reméllettétek volna, oly kegyelmességgel lészen az hatalmas császár hozzátok.

Az ajándékot elvévén, kérdezi a fejedelem betegeskedésének okát, tanítván, hogy magát bétakarja, s melegben feküggyék. A császár doktorát is igíri, hogy hozzá küldi. E két embereket azért megkaftányoztatván, újobban visszaküldi. A doktort is mindjárt egy fü agával a fejedelemhez küldi, maga csészéjében serbetet is küldvén. De a doktor praescriptióján meg nem állhatván, a maga doktora tisztítá ki, a gyomrában lévő fekete sárt, mely után meg is könnyebbedék.

Ekkor a fejedelem nagyot monda rúla, hogy a tabákfüst-szívást ezután eltávoztatná, melylyel azelőtt él vala; de itt ártalmas voltát megtapasztalván, megútálá s másoktol is tiltá. Ekkor irák meg a manifestumokat, melyeket a fejedelem, a vezér parancsolatjábul, a vármegyékre s városokra kiküldе, mely vala 22. octob. melyeknek continentiájukrol én nem szólok*).

---

*) Bethlen János latinra fordítva közli e kiadványt, a Horányi által kiadott Historia continuata I. k. 65—67. lapjain. A kelet napja azonban hibásan van sept. 8-ra téve. Apafi sept. 20-kán indult el: hogyan adhatta volna ki hát 12 nappal azelőtt. Miután azonban Horányi e kiadása hibákkal mondhatni el van borítva, úgy hiszem, nem Bethlen tévedett, hanem a másolat volt rosz, melyet amaz közlött. Ez érdekes oklevelet, melynek dátuma a fentebbi keletszám hitelessége mellett bizonyít, egykorú másolatábol itt közlöm. Ki a nádornak arra

Megkönnyebbedése után azonban a fejedelemnek, hirré téteti a vezérnek már a szemben lehetésre való erejét; ki csauzit elküldvén, 24. octobr. felviteti, mellette lévén udvari népei. Azhol elsőben a tihája sátorában viteték; s ott

---

adott válaszával meg akar ismerkedni, tekintse meg Bethlen János fenn idézett munkájában a 68 s köv. lapokat, akár pedig Szalay L. Története V. k. 79 s köv. ll., hol terjedelmes kivonatban s részben kitünő fordításban megtalálhatja. Az oklevél szavai:

Michaël Apafi, Dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus, et syculorum comes etc. illmis Dnis splibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus supremis et v. comitibus judicialium Cottus Nitrensis, dnis amicis et vicinis nobis benevolis salutem et prosperitatem. Minémő utolsó veszedelemre és romlásra jutott légyen szegény magyar nemzetünk, nem szükséges sok szókkal megírnunk, ennek előttö nagy részei az hatalmas nemzetségtül elfoglaltatván, ime most Érsekújvárral s több véghelyekkel együtt, a mely részi megmaradt volt is, elveszésben vagyon, ha kegyelmetek a maga javára és megmaradására idein föl nem serken, és a reá következendő veszedelmet, még ideje s alkalmatossága vagyon hozzája, magárul el nem fordítja melyet mi is midőn szánokodó szemmel látnánk és édes nemzetünknek utolsó veszedelmének eltávoztatásárul gondolkoznánk, azonban az feő vezér eő nagha parancsolá kijövetelünket, a hová Isten ő sz. felségének vezérléséből elérkezvén, teljes igyekezetünkkel és törekedésünkkel azon volnánk, miképen édes nemzetségünkrül az pusztító fegyvert és végső romlást elfordíthatnánk és enni veszedelmek után állandóbb békességet és csöndességet szerezhetnénk Magyarországnak Isten kegyelmességébül még megmaradott részeinek; nem is volt haszontalan fáradságunk és esedezésünk, mert feő vezér eő ngha szivét Isten meglágyítván, arra hajla, eő nagha, hogy kegyelmetek hatalmas császár kegyelmességéhez fényes köntösse és oltalmazása szárnyai alá folamodják, kész lészen a kegyelem és békesség, megmaradva édes nemzetünk, ismét helyre állíttatik. Ennek bizonságára ím eő nagha minden tovább való rablást és pusztítást meg is tilalmazott, és csak kegyelmetek hatalmas győzhetetlen császár után az eö nagha kegyelmességét is meg ne vesse, és mentül hamarébb miáltalunk eő naghát megtalálni el ne mulassa; minden ellenkező cselekedeteket lehajtatni kész eő nagha. Intjük azért kegyelmeteket szeretettel, mind az mostani adatott alkalmatosságot, mellet azután, nem tudjuk, találni-e föl, mind jövendő veszedelmességét édes hazájának meggondolván, feleségeknek, gyermekeiknek rabságra eséseket, a szegénségnek pusztítását és erősségeinek kezekbül való örökös kiesését szánván, és eösöktül maradt jószágoktul teljességgel való megfosztását szeme eleiben vévén, hatalmas győzhetetlen török császár oltalma alá folyamodásával mindazokat igyekezzék elkerülni és a végső veszedelemnek el-

mintegy tikmonsültig beszélvén*), mene a vezér sátorában; hol leültettetvén egy bársony székre (míg a kalitkasátorbul a vezér kijüne) az elébbeni tisztességtétellel él a fejedelem s röviden köszönti. Melyet a vezér igen kedvesen vévén, eleiben ülteti, egészsége felöl kérdezi, és mintegy fertály óráig beszélnek egymással, mi felöl, magok tudják, s a tolmács. A fejedelem hívei penig, ugyanazon sátorban, akiket bébocsáttak vala, távul rendet állanak vala a fü törökökkel és az ott udvarló fü szolgákkal együtt, a külső sátorban lévén a többi. A fejedelem azért beszédét végezvén, felkél és tisztességesen magát meghajtván, hüséges szolgálatját ajánlja, és amaz is kegyelmességét, mind magáét s mind császárét, és így a sátorbul kijüvén, lúra üle s Ali passa látogatására mene a fejedelem.

Elküldvén azért a fejedelem, hirré adatja Ali passának, hogy látogatására való szándéka volna, melyre amaz azt izeni, hogy kedvesen látja. (Azonban, azelött akarván a fejedelem, mint fogadott apjának látogatására menni megkérdette, hogy ha volt-é a vezérnél másodszor? s midön megértette volna, hogy nem volt, azt izeni: hogy ühozzá

érkezése előtt fejet hajtván, cselekedje inkább szabad akaratja szerént, mellet azután minden haszon nélkül kéntelenségbül meg köll cselekedniek. Mi valamit esedezésünkkel, könyörgésünkkel a kegyelmetek hasznára és megmaradására elkövethetünk, ezután is el nem mulatjuk, vagyon is Isten után annyi bizodalmunk a feő vezér eő nagha kegyelmességében, nem lészen haszontalan kegyelmetek megmaradása felöl való esedezésünk, csak kegyelmetek akaratját és elméjét érthessük, melyrül hogy bennünket mentül hamarébb tudósétson, intjük kegyelmeteket; ide jövő kegyelmetek embereinek hogy se jövő se menő útjaiban bántása a feő vezértül eő naghátúl, se alatta valóitul, sem penig itt való tartóztatása nem lészen, azmint minket arrul elégségesképen bátorságosakká tett a feő vezér eő nagysága, úgy mi is kegyelmeteket keresztén igaz hitünk szerént bátorságosabbakká teszszük, bízvást jöhetnek mehetnek hozzánk kegyelmetek emberei minden nyavala és akadály nélkül, csakhogy a dolog késedelmet nem szenvedvén, hosszas várakozással és halogatással ideit, jó alkalmatosságát el ne veszejtse kegyelmeteknek; ha mi romlás találja kegyelmeteket, nékünk nem tulajdonéthatja Easdem de cetero, quam diutissime valere desiderantes, manemus benevole. Datum in castris turcicis ad Érsekújvár positis; die 22. octobris. 1663. Michaël Apafi.

*) Azaz annyi ideig mennyi alatt egy tyúktojás megsül.

addig nem illik menni, míg a vezérhez nem megyen). Bémenvén azért az Ali passa sátorában, kezét fogván köszönti; s amaz kedvesen látván, leülteti s mindjárt az ü szokások szerint való vendégséget indít. És egy-egy fincsal kávét, s azután serbetet, mind magának, s mind híveinek hozat; kínálja s kínáltatja, azonközben ily szókkal kérdezi: No már mint vagyon országod? mint vadnak az urak, s mint viselik magokat hozzád? Erre a fejedelem ilyen feleletet tün: Immár Istennek hálá egyébaránt jól volna a dolog, csakhogy az ország igen megromlott, az urak is penig hívek. Mond erre: Hol vadnak hát azok? s kicsodák itt veled? Felel a tolmács: Itt vadnak Tihája Naláczi István, Balog Máthé. Melyet hallván megmosolyodék s fejét meglódítván, semmit sem felele, hanem jó illatú füstvel a fejedelmet megfüstöltetvén, elbocsátá; és így minden úri vendégsége egy fertály óra alatt végben mene.

Mind huszonkettődik napig azért, a derék tábor helyben lévén, akkor lün indulása Léva felé a vezérnek, ki a Gram mellé érkezvén, az eső miatt nagy igygyel bajjal Bars mellé szálla s ott lün harmad napig. Hogy penig a Gram vizén akadály nélkül mehessen a vízen által minden népe, a moldovai vajdát jó idején elküldötte volt az hidak csináltatására, melyeket a lévaiak elbontottak volt. Az havasalföldi vajdát penig, egy passával együtt, az álgyúk mellé rendelte volt, kiket a bialokkal és oláhokkal vontatnak vala, és hol ezek nem bírhatják vala, verik s tagolják vala.

A füvezér azért Léva alá szállván, 1. novemb. a várat kéreti, ígérvén, hogy elbocsátja békével a benne lévőket, ha szép szerént megadják; de ha nem, el kell veszniek. Kik megrémülvén a számtalan sokaságtól, megadják 2. novemb., kiket el is bocsát, szekereket rendelvén alájok.

Itt is szorgalmaztatja vala a fejedelem a vezért a választételért és haza bocsáttatásáért, mivelhogy Érsekújvár alatt ide halasztott vala; de itt Váchoz igazítá, onnan penig Pesthez.

Megindula azonban a török, s Nógrád alá száll 7. nov. Ekkor már Nógrádban a török benn vala, melyet nékiek megadtak vala midőn látnák, hogy elégtelenek tartására.

Mert még Újvár alól küldött volt el a vezér egy passát, sok néppel és lövő szerszámokkal; ki kétfelöl erősen lűtetvén és rontatván falait, egy darabját fel is vetteté porral; melytül a benvalók (kiknek kapitányok Nadányi Miklós vala) igen megijedvén, jóllehet azelőtt jól emberkedtek vala, de félvén a végső ostromtul, kire való készületeket a törököknek megtudták vala, hogy mind várastul magok is el ne vesznének, feladák nékiek, és magok elbocsáttatának. Ezt is penig cselekedé annak a nemzetnek állhatatlansága, ki mind halálig azt dúdolja: soha bizony nem tartunk várat a magyarnak.

Azonban a fejedelem népe Vác felé indulván 8. novemb., ugyanazon napon, Vácon alól a Dunapartra szálla. Azután 10. nov. Pesthez juta, amely nap érkezék oda az vezér is, kinek eleiben a budai otthon lévő törökök zászlókkal kijüvén, a vezér előtt csaknem földig meghajolnak vala. Midőn penig a sátorhoz érkezett volna, a lövő szerszámokat mind Budán Pesten kilövék, annyira, hogy hangjok miatt a Duna két fele reng vala.

Itt volt már az igíret szerint való jó válasznak várása, söt szorgalmaztatása is, de a vezérnek, az hídon, Buda felé, válasz nélkül való általmenetele nem kicsiny okot szolgáltata a kételkedésre; járulván ehhez annak rebesgetése is hogy már Budán el is rendelték volna a szállást azhol a fejedelem teleljen. De 14-ik die e kételkedés kivéteték az elmékbül, elérkezvén a fejedelem felhívatására küldött csauzok; kiknek jövetelek aminthogy szívesen váraték, úgy is víteték. Ezek a vezér akaratját megjelentvén, a fejedelem egynéhány magával felkészüle s vélek elindula, ugyanakkor a Dunán innen a szekereket is megindíttatván haza felé, a csauzok tetszésekbül.

A fejedelem azért a véle lévőkkel nagy igygyel bajjal általmenvén a hídon, a vezérrel szemben lűn, jeles tisztességtétellel; holott több beszédi között az határ, hódoltatás és az adó leszállétása felöl is emlékezvén, midőn kegyelmességeért esedeznék, semmi választ egyenesen magátul adni nem akara, hanem Nandorfejérvárra halasztá, hová, hogy emberét küldje, parancsolá, és hogy jó válasza lészen, fogadá.

Itt talám nem szükségtelen notabénében írni a vezér

mesterségét, ki az utolsó szembenlételt, melykor ígíreti szerént jó választ kell vala adni, oly szoros időre s oly alkalmatlan helyre halasztá; hogy azután újabb szorgalmaztatással nem lehete élni, mert ű a Dunán túl, még penig indulófélben s a fejedelem népe innét jó darabot haladott vala az ű izenetibül. De elébb kell vala e dolognak lenni, ha ebben való jó igyekezetben némely tanács ellent nem tart vala.

Elbúcsúzván azért a fejedelem a vezértül, ekkor is igen szép nuszttal bérlett kaftánynyal mégkaftányoztatik, imint említett híveivel egyben, és így elbocsátja üket, ajánlván magát mind az országnak s mind a fejedelemnek.

Említette vala a fejedelem ezt is a vezérnek, hogy Hallér Gábornak is haza jöveteliben, ha lehetne, ne tartana ellent; de azt mintegy hallatlanná tévén, reá semmit nem felele. Azért megbiván (így) magát az úr, vélek elindul gondolkodván így : hogy ha a vezér a fejedelmet elbocsátotta, ötet sem tartja tovább mellette. Azért a hídhoz visszaérkezvén, nagy nehezen általmene a fejedelem is, s meghála Alsó Némegyiben híveivel együtt.

Azon étszaka egy kapucsi passa feles magával Hallér Gábor után küldeték, kik a fejedelem szállását környülvevék, mert azt gondolják vala, hogy ott volna az úr is; akik penig látják vala, valóban megijedtek vala, hogy a fejedelem után jöttek volna. Mikor azért a fejedelem felköltét Kapucsin sokáig várná, megizeni, hogy be akar menni; bémenvén azért Hallér Gábort kezdé kérdezni; meg kelle azért szállását kételen mondani; hová mindjárt feles magával menvén, környülvéteti, megmondván, hogy készüljön, mivel vissza kell menni; és így annyira erölteti, hogy még azt sem akarja vala megengedni, hogy a fejedelemmel szemben legyen. A csauzok penig sohol nem tágítják vala. Midőn azért hintóját s konyhakocsiját elkészétették volna, minekelötte maga a fejedelem szállása előtt lovára felülne, a kardot leoldatják oldalárul. Visszaérkezvén penig a vezér eleiben, kit nagy haraggal így riaszta meg : Miért mentél te el hír nélkül? Kire az úr felelni akarván, csak meg sem hallá mentségét, hanem csak inte, s mindjárt vivék a mészárló helyre; holott fejét is véteté, mindenében zsákmánt vettetvén, söt talám

testét is csak eltemettetvén hagyván *). A szolgáival is fel akarának osztozni, de a vezér békével üket a fejedelem után bocsátá.

Azonban Szegedre érkezvén a fejedelem, nagy pompával fogadtatik. Holott a szegedi református keresztyéneknek igyefogyott állapotjokat megértvén, szép kegyelmességgel lött, mind az ekklézsiának, s mind a predikátornak, söt a barátoknak is, kik köszönteni s koldulni hozzá jöttenek vala.

Eddig magyarok között jüvén, majd mindenütt a templomokban bément az imádkozásnak idején, s látván a vallásán való szép gyülekezeteket, örült rajta.

Így érkezék akkor haza Isten igazgatásábul a mi kegyelmes urunk, mely élete kockáztatásábul ez isteni végezés tetszék meg : a kit az úr kedvel, ellensége is annak jóakarója lészen.

Látod mindezekbül Istennek a fejedelmen nem kicsiny gondviselését. Ma is penig az Isten hozzá való szeretetinek nagyságát. Mivel ü is felette igen kedvelli a prófétákat s eképen tudakozik tülök Jozsafáttal : Vagyon-e itt az úrnak prófétája, hogy attól tudakozzunk? Ilyen drága erkölcsü, ritka alázatosságú s mindenekhez szíves kész indulatot mutató nagy fejedelemnek ne csudáljad, hogy e vigály munkámat ajánlottam. Söt te is ha még a misében lévő pápás ceremoniákat nem tudtad, tanuld meg e könyvbül. Ha penig megtanultad

*) Bethlen Miklós Önéletirása I. k. 414. l. erre vonatkozó köv. adat olvasható. Azon alkalommal t. i. midőn ő a Dániel István társaságában átvizsgálta a Bánffi Dénes leveleit „a missilis levelek közt — írja — találók a fejedelemnek a maga kezével írt egy levelét Bánfi Déneshez, melyben írja, hogy már bízvást nyúljon Örményeshez, mert Haller Gáboron elébb adatott.“ Haller megöletése tehát az ő kérelmére rendeltetett el, s ez volt a díj, melyet Apafi Érsekújvár alá meneteleért nyert. E tény valódiságában többé semmi okunk sincs kétkedni. Csak azon nyilatkozatot kell tekintenünk, melyet Haller Gábor Daczó Jánosnak Temesvárott tett volt, hogy Apafi e tényének indokával tisztába jöjünk. Ő Haller Gábor megöletése által egy veszélyessé válható ellenféltől akarta magát megszabadítani. S a nagyvezér kényelmesebbnek találta a fejedelem e kérelmét, mintsem egyéb neki adott igéreteit teljesíteni.

s mégis az együgyü magyaroktul irigyled, philisteussá teszed magadat, kik az Izsáktúl ásott kútakat megrekesztik vala. Én penig azt mondom; vajha az Úrnak minden népei próféták volnának, és adná az úr az ő lelkét übeléjek! Ámen.

A SZÉKELY SZOKÁSOK ŐSRÉGISÉGE.

ADALÉKÚL A TETEMRE HÍVÁS S HALÁLÚJÍTÁSHOZ, S ILLETŐLEG VÁLASZUL RÉVÉSZ IMRE ÚRNAK.

BALÁSSY FERENCTŐL.

Révész Imre úr a székelyeknél sokáig divatozott, s a XVI. és XVII. századig fenmaradt tetemre hívás és halálújításról írt, és *Székely Tanulmányok* címe alatt az *Uj Magyar Muzeum* múlt évi folyamának IV. füzetében közlött cikkemet nem csak figyelemre méltatja az *„Ordáliák* vagy *istenitéletek“*röl írt, s a Muzeum ugyancsak tavali folyamának X. füzetében közlött értekezésében; hanem ezen általam tárgyalt régi bünvádi eljárással rokoni egybeköttetésben volt istenitéleteknek több népeknél divatozott többféle nemeit, s az ezekkel összekapcsolt szertartások sajátságait nagy készültséggel nyomozván és bővebben tárgyalván, ennek folytán egyszersmind meg akarja cáfolni vagy igazítani azon állításomat: miszerint a tetemre hívás s halálújítás őseink régi pogány szokásainak maradványa; s ezen érdembeni hoszszas vizsgálódása eredményéül azt állítja: hogy ezen régi bünvádi eljárást ősmagyar vagy székely szokásnak tartani semmiképen nem lehet, hanem igenis olyannak, mely a keresztyénség és germán civilisatio csatornáján, a szomszéd népektöl jött át hozzánk az istenitéletek más nemeivel együtt.

Én Révész J. úrnak ezen értekezését a maga nemében igen jeles és érdekesnek találom, abban a tudomány, nagy olvasottság, és irói kellö méltányosság komoly nyilatkozatát

örömmel, és elismeréssel olvasom, s az ily nemű tudományos értekezések még megcáfoltatásom esetében is irodalmunkra nézve nyereményeknek tartom; de mindamellett nem tudom felhozott állítását elfogadni, s annak ellenére én most is hajlandó vagyok Kállay és Jókainak azon véleményét osztani: miszerint a kérdéses tetemre hívás s halálújítás csakugyan pogány őseinkről szállott a székelyekre; ennek folytán felhíva érzem magamat e véleményt, s erre vonatkozó nézeteimet bővebben kifejteni, és mellette szóló vagy szólani látszó védveimet itten felhozni, nem vitatkozási viszketegből, hanem azon kötelezettségből, melynél fogva netalán rosszul értett szavainkat megmagyarázni, és felvilágosítani, és kétségbe vont állításainkat indokolni s igazolni tartozunk, nehogy hitelünket kockáztassuk.

Én a kérdéses tetemre hívást s halálújítást az arra vonatkozó hazai történelmi adatok nyomán úgy tárgyaltam és mutattam be, mint ősnemzeti szokást; nem nyomoztam annak eredetét és történetét, s nem vizsgáltam, hogy más népeknél divatozott-e, és hogy őseinkre honnét szállott? hanem amint a székelyeknél találtam, aszerint ősszékely szokásnak nyilvánítottam. Révész Imre úr tovább menvén, e szokást az istenitéletek több nemeivel együtt bővebben nyomozta, s azt más népeknél is feltalálta, s ennek folytán azt mondja: hogy nemzeti múltunk körül nagyobb vigyázattal s erősebb birálattal kell eljárni, és nemzeti sajátunkúl nem kell oly valamit bemutatni, amit a múlt századok folyamán több különböző és tőlünk távol eső népeknél is fel lehet találni.

De én úgy vélekedem, hogy mivel ezen kérdéses bűnvádi eljárás régenten a *székelyeknél* is szokásban volt, s a cikkemben felhozott adatok bizonyítása szerint még a XVI. és XVII. században is divatozott, e tekintetben igenis nyilvánítható *ősszékely szokásnak*. Azért, mert ezen szokás más népeknél is feltaláltatik, még nem következik, hogy azt többé nem lehet nemzetünk ősi szokásának mondani s annak birtokjogát magunkénak tartani. Őseinknek több oly institutiói és szokásai voltak, melyek némi változatossággal más népeknél is feltaláltattak, vagy legalább némely tekintetben más népek institutiói és szokásaihoz is hasonlítottak; de

amelyek mindamellett mégis őseink sajátjainak tartattak, és tőlök el nem vitáztathatnak. Így p. o. polgári alkotmányunk s alkotmányos eljárásunk több tekintetben hasonlított az angolokéhoz; pedig az nem az angoloktól kölcsönöztetett, hanem az Álmossal kötött szerződés ismeretes pontjainak básisán, a nemzet körülményei és természetéből fejlődött ki, és jött létre. Igaz ugyan, hogy alkotmányunk több más európai népektől átvett intézvények által módosíttatott; de lényegében az említett szerződés pontjain alapult, és a nemzet természete és jelleme szerint alakult; és mégis, mint említém, az angol alkotmányhoz több tekintetben hasonlított. E szerint a kérdéses büntető eljárást is tarthatni ősszékely szokásnak, habár azt hasonló, vagy módosított alakban fel lehet más népeknél is találni.

Azon körülmény, miszerint némely szokások hasonló, vagy módosított alakban több népeknél feltaláltatnak, s divatoznak, nem mindig azt bizonyítja, hogy azokat ama népek egymástól kölcsönözték; hanem több esetben azt is mutatja, hogy azon népek ama szokásokat, vagyis az azokra vonatkozó őshitet és tanokat közvetlenül egy közös kútforrásból, egy közös revelátióból, vagy mythologiából merítették, és mint közös tulajdont őseiktől öröklötték; csakis innét lehet megfejteni azon jelenetet, miszerint több szokások némi változatossággal és módosítással több oly különböző s egymástól távol eső népeknél is feltaláltattak és divatoztak, melyek egymással soha semmi összeköttetésben nem állottak. De hamindjárt más idegen népektől származott és szállott volna is a székelyekre az említett szokás vagy büntető eljárás; miután azt ők is elfogadták, sokáig fentartották, és folytatták, s annyira elsajátították, hogy azt elhagyni még későbben a törvény tilalma dacára sem akarták, amint az az eltörlő törvényeknek ismételt megújításai mutatják: méltán lehet ősrégi székely szokásnak is tartani.

De én tovább menve, bátor vagyok azon véleményemet nyilvánítani, hogy e szokást a székelyek nem is a szomszéd népektől, s a keresztyénség és germán civilisatio folytán kölcsönözték, amint Révész Imre úr állítja; hanem egyenesen az ő őseiktől, a húnoktól, öröklötték. Ugyanis régi

iróink azt jegyzik meg a székelyekről, hogy ők magokat a többi népektől mind földirati helyeztöknél, mind természetöknél fogva gondosan elkülönözték, nemzetiségök s erkölcseik tisztaságát az idegenekkeli házasságtól s minden idegen elem befolyásától féltékenyen őrizték, ősscytha szokásaikhoz, és szigorú erkölcseikhez erősen ragaszkodtak, azokban századok folytán híven megmaradtak, s e részben nem csak a többi idegen népektől, hanem még a rokon magyaroktól is eltértek, s igen sok tekintetekben különböztek. Különösen ez értelemben így ír Turóci : „Hi Siculi Hunnorum, prima fronte Pannoniam intrantium, etiam hac nostra tempestate residui esse dubitantur per neminem; *cum in ipsorum generatione, extraneo nondum permixta sangvine, et in moribus severiores, et in divisione agri caeteris Hungaris multum differre videantur*" [1]). Bonfini : „*Siculi adhuc sua matrimonia exteris non communicant, ne proprium sangvinem inficiant : severiores adhuc mores retinent, multumque a caeteris Vngaris differunt*" [2]). És ismét : „Scythuli vetustissimum Vngarorum genus, *nullo peregrino sangvine coinquinatum, pari Scytharum priscorum severitate, moribus, et libertate praeditum*" [3]). Oláh Miklós : „*Gravatim patiuntur* (Siculi) *suam familiam, domumque externae nationis misceri connubio : moribus, ritibus, ac legibus aliorum Hungarorum sunt longe dissimiles*" [4]). És ismét : „*Hac quoque tempestate Siculi veterum morum ac libertatum Scythicarum necdum sunt obliti*" [5]). Verancsics Antal : „Mores penitus incultos non habent (Siculi), *verum Scythicam adhuc praeseferunt cruditatem, omnique consvetudine, legibus, et vitae institutis ab Hungaris, religione excepta, discrepant, ne lingva quidem omni ex parte, quum*

---

[1]) Chron. Hungaror I. r. 24-dik fejez. Schwandtnernél Scriptor. Rer. Hungaricar I. köt. 78. l.

[2]) Rer. Ungaricar. I. tized. VII. könyv a hanoviai 1606-diki kiadás 107. l.

[3]) U. o. IV. tized. IX. könyv. 659. l.

[4]) Hungaria, et Atila. Vindobonae 1763. II. könyv. 18-dik fej. 195. l.

[5]) U. o. 198. l.

veterum more loquantur, similes“ [1]). Szamosközy István: „Sunt Siculi, quos vocamus Ungarorum gentiles, *sed moribus severiores, agrestiores*“ stb. Itt folytatólag tovább megrója őket, hogy el nem tanulják és sajátítják, sőt inkább bárdolatlan bolondságból (barbara quadam stoliditate) gúnyolják és csúfolják a szomszéd szászok miveltebb szokásait, és polgárisultabb foglalkozásait [2]). Kunics Ferenc: „*Rituum utrique* (t. i. tam ditiores, quam pauperiores) *tam tenaces, ut nefas sit vel in re minima ab iis discedere. . . . . Affinitates cum aliis nationibus raro, aut nunquam contrahunt; nec enim hucusque seu cum Valachis, seu Saxonibus, caeterisque pene domesticis populis commixti sunt*“ [3]). Ezen ősi, s a magyarokétól eltérő szokásaikhoz ragaszkodásnak az ő régi törvényeikben is világos nyomai látszanak. Különösen ezen ősi szokásokra, s azokhoz ragaszkodásukra mutat a Hárm. Törv. III. r. 4-dik címe is, mely a többi között így szól: „Scythuli Nobiles Privilegiati a Scythico Populo, in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati . . . *Dissimili penitus Lege et Consuetudine gaudentes* . . . . per Tribus, et generationes, atque lineas generationum, *antiquorum more*, haereditates, ac officia inter sese partiuntur, et dividunt.“ Ezeknek folytán a tudós Bartal György is igen helyesen írja rólok: „*Siculi nullo in ea solitudine* (t. i. in extremis Daciae recessibus) *cum exteris commercio juncti, proprium Hunnorum ingenium, quin illud moribus peregrinis demutaretur, conservarunt diutissime*“ [4]). S e tekintetben valamelyik irónk, nem emlékszem hol, a székelyeket a baszkokhoz hasonlítá, kik arról nevezetesek, hogy ősi nyelvöket és hajdani szokásaikat leghivebben megtartották.

Ezeket előrebocsátván, már miután a székelyek minden idegen elemmeli érintkezéstől oly féltékenyen ovakod-

[1]) Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. Pesten 1857. II. köt. 145. l.

[2]) Éder Károlynál Observationes crit. et pragmat. ad Histor. Transsilv. Cibinii 1803. 241. l.

[3]) Siculia Dacica. Claudiopoli 1781. 24. és 25. l.

[4]) Commentarii ad Histor. Status, Jurisque Publici Hung. aevi medii Posonii 1847. I. könyv. 91. l.

tak, s őseik szokásaihoz oly erősen ragaszkodtak, és miután e részben magokat a közlekedéstől úgyis félre eső kis házájokban nem csak az idegen népektől elszigetelték, hanem még a rokon magyaroktól is megkülönböztették: nem igen hihetni, hogy ők a kérdéses bűnvádi eljárást, vagyis a tetemre hívást s halálújítást, mint idegen szokást, valamely tőlünk különböző és távol eső idegen néptől elfogadták és sajátították volna; sőt ellenkezőleg alaposan állíthatni, hogy ők azt az ő őseiktől, a húnoktól öröklötték, és mint nemzeti örökséget tartották oly sokáig fen, annál is inkább, mert a székelyeknek minden institutiói és szokásai ezen ősrégiségre mutatnak, és habár későbben változtak, s az újabb kor institutiói és kivánalmaihoz idomíttattak is; de ezen változtatás s idomítás dacára is felismerhetőleg megtartották az ősrégiség alakját, mint az edény megtartja az első főzelék szagát. A székely institutiók és szokások ezen ősrégiségét fölismérte Otrokocsi Fóris Ferenc is, ki a székelyek eredetét nyomozván, s azt Strábónak a Duna partján lakott urgus nevü és más rokon népségre vonatkozó előadásával kapcsolatba hozván, s indokolván, azt mondja, hogy a székelyeknek minden szokásai és kiváltságai azon ősrégiségre mutatnak, melyet Strabo előadása nyomán nekik tulajdonít. „*Omnes eorum mores, privilegia,* atque dialectus sermonis *hanc videntur redolere antiquitatem,* quam hic ex Strabone eis vindico" *). S ha nem áll is ezen irónak azon nézete, miszerint a székelyekhez a Strabo által említett, s a Duna mellett lakott urgus vagy ugrus nevü, és más rokon népek csatlakoztak, és ezeknek csatlakozása által amazok számban s erőben gyarapodtak, de igen helyes azon észrevétele, hogy a székelyek szokásai és kiváltságai az ő hún eredetökre és ősrégiségökre mutatnak, s a mellett bizonyítanak. Ezek szerint valamint kétségbe vonhatatlan történelmi igazság gyanánt áll, hogy a székelyek a húnok utódai: úgy az sem szenved kétséget, hogy a székely szokások azősscytha, vagy hún szokásoknak maradványai.

Ezen őshún sokásokhoz tartozik kétségkivül a kérdé-

*) Origines Hungaricae. Franequerae 1693. I. r. 455. l.

ses büntető eljárás is, annál is inkább; mert ahoz — mint ősnemzeti szokáshoz — a székelység későbben is nagyon ragaszkodott, amint az azt eltörlő és tiltó törvények ismételt megújítása bizonyítja. Ugyanis meg kell jegyezni, hogy ennek eltörlésére az erdélyi országgyülésen az első törvény 1594-ben hozatott, ezen törvény aztán egy fél század múlva 1649-ben ismét megújíttatott, és 1653-ban a gyulafejérvári országgyülésen mind a két törvény újra megerősíttetvén, az „*Approbata Constitutiók*" sorába iktattatott; az első, vagyis az 1594-diki törvény az említett törvénykönyv III. r. 76-dik címének. 9-dik cikkébe, a későbbi pedig az V. r. 54-dik cikkébe, vagyis „*edictumá*"ba foglaltatott. Mindamellett úgy látszik, hogy ezen büntető szokás az említett törvények tilalma ellenére még azután is némely székekben folytattatott, vagy legalább ezen szokás körüli eljárásnak egy része és büntetése meghagyatott; mert Udvarhelyszék 1740-diki végzéseinek 16-dik cikke az ezen eljárásnál divatozott régi gyakorlatra vagy ususra hivatkozván, az ezen szokással járó büntetésnek egy részét, t. i. az úgy nevezett *tetem-felszabadítást*, vagyis az ez esetben fizettetni szokott pénzbirságot nem csak megemlíti, hanem meg is erősíti, az rendelvén, hogy az ne a gyilkoltnak, hanem a gyilkosnak javaiból fizettessék. Már a törvénynek ezen ismételt megújítása, s az udvarhelyszéki gyülés említett határozata minden bizonynyal arra mutat, hogy e büntető szokás a nemzet többi ősi szokásaival és büntető eljárásaival nagyon össze volt forrva, s ahoz — mint ősnemzeti szokáshoz — a székelység erősen ragaszkodván, azt azután is, az országos törvény tilalma dacára folytatta, vagy folytatni elpróbálta, és az országgyülés szükségesnek látta ez érdemben hozott régibb végzését ismételve megújítani, s törvénykönyvbe iktatni. Ha ezen büntető eljárás nem őseinktől szállott, hanem valamely idegen néptől későbben jött volna be hozzánk, s így idegen szokás lett volna: azt az ő ősi szokásaikhoz annyira ragaszkodó, s az idegen elem befolyásától oly féltékenyen ovakodó székelyek annyira el nem sajátították, s oly erősen gyakorlatba s életbe nem hozták volna, hogy a törvényhozás szükségesnek lássa annak kiirtására hozott rendeletét ismételve megújítani, s

törvénykönyvbe iktatni. Ezen körülmény is arra mutat, hogy ezen büntető eljárás ősrégi szokás lévén, az a nemzet természetében és erkölcsében oly mélyen gyökerezett, hogy az annak kiirtására hozott törvénynek többszöri megújítása szükségeltetett.

De vizsgáljuk magát a tetemre hívást. Ezen szokás körüli eljárás formáiban több oly jelenetek és részletek rejlenek, melyek a húnok és székelyek ősi szokásaiból és büntető eljárásaiból származni látszanak, s azokkal kapcsolatba hozathatnak. És pedig:

1. Valamint Turóci előadása szerint a húnoknál és a vezérek alatt a magyaroknál, úgy a Székely Krónika szerint a székelyeknél a köz- és pörös ügyek eldöntésére s a gonosztévők megbüntetésére (ad jura sacra, et profana edicenda, ad puniendos transgressores mandati) népgyülések tartattak, s azokon fölmentő vagy elmarasztaló halálos itéletek mondattak és végrehajtattak. A tetemre hívás körüli eljárásban is amaz ős népgyüléseknek, s azokoni biráskodásnak némi maradványa rejlik. Ugyanis midőn azon község lakosai ahol valaki meggyilkoltatott, a meggyilkoltnak teste vagy hullája megtaláltatott, de a gyilkos kiléte nem tudatott — a tetemnél fejenkénti megjelenésre és eskütételre felhivattak, és megesküdvén, valakit, mint gyilkost, kiadtak: akkor a nép ezen tanuskodása s ünnepélyes nyilatkozata által némileg biráskodott, s a gyilkos felett itéletet mondott; mert meg kell jegyezni, hogy ha a tetemre hítt közönség vagy nép valakit, mint gyilkost, kiadott, arra azonnal halálos itélet mondatott, s a cikkemben tárgyalt isteniteletszerü eljárás tovább csak azon esetben folytattatott, midőn a felhitt nép nem nyilatkozott, vagy nyilatkozni vonakodott, s a gyilkos kiléte nem tudatott.

2. Ezen esetben, ha t. i. a gyilkos kiléte másképen ki nem tudathatott, akkor aztán az isten is itélő bíráúl hivatott: t. i. a gyilkosság gyanujával terhelt község minden lakosa egyenként, kezét a tetem feje fölött tartva esküdni s ártatlanságát ezen eskü által igazolni tartozott; és ha valakinek esküvése alatt a tetemből a vér folyni kezdett vagy megindult, ezen jelenség az isten itélete nyilatkozatának tartatott,

s az, kinek esküvése alatt ezen jelenség mutatkozott, vétkesnek nyilvánittatott, s azonnal halálra szententiáztatott. Úgy látszik, hogy ilyenforma istenitéletszerü eljárás a húnok és pogány magyarok népgyülésein is szokásban volt, és némely kétes ügyek eldöntésére az isten itélő bíráúl hivatott; mert a krónikákban följegyzett hírnöki szózat vagy felhívás szövege szerint az említett népgyülések *az isten szavára* s a közönség parancsára hivattak össze, és tartattak, s így azokon a nép némely fontosabb és kétesebb ügyek eldöntésében az isten itéletére hivatkozott s annak nyilatkozata folytán tanácskozott és határozott; ugyanis a vérbe mártott pallossal körüljáró hírnök felhivása így hangzott: „*Vox Dei*, et praeceptum communitatis universae, ut unusquisque compareat, communitatis consilium simul et praeceptum auditurus“ *). Itt a „*Vox Dei*“ kitétel nem ok és jelentés nélkül van a szövegbe behozva, hanem arra mutat, hogy az ily gyülések *az isten szavának*, és a közönség parancsának erejével hívatván össze, azokon a nép a fontosabb ügyek és kétesebb jogi kérdések eldönthetésére valamely szertartás vagy vallásos eljárás által az isten itéletére is hivatkozott, s az az ő hite szerint valami meghatározott jelenségben nyilatkozott; annak nyilatkozata folytán erősíttettek meg a gyülésoken hozott végzések, és hajtattak végre az itéletek. Ezek nyomán azt gyaníthatni, hogy a tetemre hívás s az a körüli eljárás némi maradványa pogány őseink biráskodásának s isten itéletére hivatkozásának.

3. Ezen biráskodásnál a *vér* lényeges dolognak mutatkozott és döntő bizonyítéknak tartatott; mert akinek esküvése alatt a vér a tetemből folyni kezdett, az azonnal vétkesnek itéltetett. Pogány őseink is midőn frigyet kötöttek vagy törvényeket szerzettek, azoknak szentesítésére megnyitott ereikből egy edénybe *vért* eresztettek, s ezen vérrel elegyített italból részesülvén, a frigy vagy törvények megtartására ünnepélyes esküt tettek, s így a *vérfolyás*, vagy *vérbocsátás* a frigynek vagy törvényeknek szentesítéséhez — mint szentesítő eszköz, vagy cselekvény — múlhatlanúl meg-

*) Turóci Chron. Hungaror. I. r. 10-dik fej.

kivántatott, s a szerződési szertartások kiegészitéséhez tartozott. Vajon amaz ősi vérszerződésnél a szerződő feleknek ereikből *folyt vére*, és a tetemre hivásnál a tetemből *folyó vérnek* jelensége között nincs-e valami jelvi összefüggés, vagy jelképezés? Vajon *azon vér*, mely a gyilkos kilétének kijelentésére és megbüntetésére a tetemből folyt, valami átvitt értelemben vagy mythologiai jelentőségben nem vonatkozik-e *ama vérre*, mely a törvények szentesitésére s azokban az eskü- és törvényszegőkre mondott büntetés megerősitésére a törvényszerzők ereiből folyt? Továbbá midőn pogány őseink szerződtek, és szerződéseik megerősitésére s megtartására ünnepélyesen megesküdtek: akkor egyszersmind az eskü- és törvényszegőre átkot is mondottak, s a törvényszegés megboszulására az igazságos istenre hivatkoztak. Vajon pogány őseink hite szerint az emlitett jelenség mutatkozásában vagyis a vérnek a tetemből folyásában nem rejlett-e a pogány törvényszerzőknek a törvényszegőkre mondott átka, s a törvényszegés megboszulására felhitt istenség nyilatkozata? Nékem úgy tetszik, mintha a tetemre hitt gyanúsnak, vagy vádlottnak *esküje*, és az esküvés alatt a tetemből *folyó vérnek* jelensége valami jelvi maradványa vagy példázata volna a *vérszerződésnek*, s ennek alkalmával mondott *véres esküneк*. Minden esetre feltünő, hogy a *vérfolyás* vagy *vérbocsátás* valamint pogány őseink szerződéseinél szentesitő ezköz vagy cselekvény gyanánt mutatkozott, az eskü és törvények szentesitésére megkivántatott, s ezen vérszerződés alkalmával az eskü- vagy törvényszegőre átok és halál mondatott: úgy ezen jelenség az emlitett vétség vagy gyilkosság kinyomozása és megboszulása körüli eljárásban is főfő dolognak és döntő bizonyitéknak tartatott, s ha az esküvés alatt a tetemből a *vér* megindult, az esküvő vétkesnek nyilvánittatott, s halálra szententiáztatott.

4. Őseink, szokásaikban és büntető eljárásaikban igen szigorúak és kemények lévén, a vétségek büntetésében a visszatorlás vagy hasonló büntetés — poena talionis — elvét szigorúan követték, s a vétségeket hasonló büntetésekkel fenyitették. Ezen szigorú visszatorlásra mutatnak a krónikákban, különösen a Székely Krónikában, emlitett kemény

eljárások, kínzások, és kivégeztetések. Ezen szigorú büntető szokást vagy visszartorlást őseink még a keresztyénség felvétele után is megtartották és folytatták. Sz. István II. törvénykönyvének 46-dik fejezete azt mondja: hogy aki karddal valakit megöl, *ugyanazon karddal ölessék meg:* „Siquis hominem gladio occiderit, *eodem jugulettur gladio.*" A Mátyás király alatt 1481-ben hozatott törvény azt mondja, hogy a halált érdemlő vétségben elmarasztalt vétkes harmad napig a bíróságnál tartassék az egyesség megkisértése végett, s ez nem sikerülvén, *ellenfelének adassék, ki fejét* vagy vagyonát *választhatja:* „In sententia capitali convictus triduo apud Judicem detineatur concordiae causa, qua non succedente, *adversario tradatur, cujus est caput*, vel bona *eligere*" [1]). A cikkemben felhozott régi szokásbeli székely törvények is azt mondják: hogy a gyilkos haljon meg, annak se a vajda, se a király ne kegyelmezhessen meg; hanem ahol megtaláltatik, ott szentencia szolgáltassék rája. A tetemre hívással össze volt kapcsolva s azonosítva a *halálújítás*, miszerint a gyilkosra mondott halálos itélet ott a hely színén, vagyis a tetemnél végrehajtatott, ez által a gyilkosság megtoroltatván, a halál mintegy *megújíttatott*, a honnét ezen eljárás *halálújításnak* is mondatott. Már a halálújítás mi volt egyéb, mint pogány őseink említett büntető szokásának és visszatorló eljárásának folytatása, a Székely Krónikában említett kínzások és vesztések maradványa, s az „*eodem juguletur gladio*" elvének valósítása?

5. Szabó Károly a Thierry Amade „*Atilá*"jára tett jegyzeteiben a többi között a *tor* szóra vonatkozólag ezt mondja: „Őseinknél s a húnoknál a tulajdonképeni *tor* abból állott, hogy a csatában elesett, vagy meggyilkolt honfiaik sírjára az *elfogott ellenséget, vagy gyilkost leölték.* Innen van a mai magyar nyelvben a *megtorolni* (vindicare, vindictam sumere) ige" [2]). Már a tetemre hívással azonosított halálújítás mi volt egyéb, mint a húnok ezen szokásának, vagy *visszatorlásának* maradványa? miszerint valamint a húnok a csatában ele-

---

[1]) Kelemen Historia Jur. Hung. Budae 1818. 228. l.

[2]) Új Magyar Muzeum 1858. XI. füz. 228. l.

sett, vagy *meggyilkolt* honfiaik sirjára az elfogott ellenséget vagy *gyilkost leölték :* úgy a székelyek is a *gyilkost* a gyilkosság elkövetésének helyén vagyis a tetemnél *kivégezték.*

Ezek nyomán tehát én ismételve azon véleményt nyilvánítom, hogy a kérdéses büntető eljárás már pogány őseinknél s a húnoknál divatozott, azokról szállott a székelyekre, s ezeknél, mint ősnemzeti szokás, maradt oly sokáig fen, annál is inkább, mert — amint a „*Rabonbánok*"ról irt értekezésemben is említettem — a székelység, ősi pogány szokásaihoz nagyon ragaszkodott, s azok közől többeket a keresztyénség behozatala után is némi módosítással sokáig megtartott és gyakorlott*). Én úgy vélekedem, hogy épen ezen szigorú szokásaik és büntető eljárásaik miatt festették és jellemzették iróink a székelyeket oly keményen. Ezért irta rólok Turóci: „*in moribus severiores*, et . . . a caeteris Hungaris multum differre videntur"; Bonfini: „*severiores adhuc mores retinent*"; Verancsics: „*Scythicam adhuc praeseferunt cruditatem.*"

Ezen szigorú szokás ugyan a mostani civilisatio fogalma szerint őseinket nem igen emeli, s az ő jellemrajzuknak nem a legkellemetesb vonását teszi; de én azt s az arra vonatkozó adatokat igen érdekesek- és becseseknek találom; mert azokban őseink kevésbbé ismert pogány szokásainak oly nyomai rejlenek, melyek a történetnyomozó előtt figyelmet érdemelnek.

LITHVÁN KÖZLEMÉNYEK,

KAZINCZY GÁBORTÓL.

Második közlés*).

Lithván példabeszédek.

A mi *ablakunkra* is süt talán a nap.
Az *adósság* vág mint a kasza.

---

*) Új Magyar Muzeum 1856. II. füz. 66—99. l.

Izmos *ágra* izmos tolvaj való.

Ha *ártatlan* vagy, zárd be az ajtót; ha bűnösnek érzed magad, oldd meg a kereket.

Te még csak az *ajtót* sem tetted be, s atyád maga csukta a pajtát.

Alkudd mint a zsidó, fizesd meg mint a keresztyén.

Az *alma* le fog esni ha megérik.

A jó *álom* nem teljesűl, de a rosz igen.

Ha *álmomban* meglelem, odaadom.

Az *alus* (házi vagy háznál főzött ser) nem víz, a lelkipásztorok nem bojtárok.

Az *alusnak* szarva van.

Az *anya* kilenc gyermeket táplál tűjével, s az atya hat lóval sem egyet.

Nem mindig *arany* az, ami aranyként fénylik.

Arany nélkül a világosság is sötét.

Az *árat* nem dugod el a zsebedben.

Még az *ár* is nyér másoknál, s nálunk az olló sem.

Az *asszonyok* fülének nincs feneke.

Az *asszonyoknak* hosszú a ruhája, rövid az esze.

Az *átok* kimegy a szájon, s a fülön vagy orrlyukon ismét bebúv.

Az *atya* hallal táplálja a gyermekeket, s a gyermekek kutyákkal az atyát.

A *bakot* ne vezesd a kertbe, belé megy maga.

Bakkal őriztetni a káposztát.

A *barázdabillegtető* (madár) meggyújtja a guzsalyt (úgy mondják, ha tavaszszal még fonnak az asszonyok).

A *bél* egymásba búvik (nagy éhezést jelent).

Beszélj s tarts követ a kezedben.

Beszélni édes, de nem egészséges.

Jobb *beteg* lenni mint meghalni.

A *betegség* hivatlanul jön.

A *betegség* lóháton jön, s gyalog megy tova.

Ha *biró* elébe mégy, mondj elébb honn itéletet magad fölött.

A *bolond* ad, az okos vesz.

Bőr, tanúld ismerni a kátrányt.

Könnyü a más *böréből* széles bocskort vágni.

Ha mint *borjú* nem bégtél, nem is bögsz majd mint ökör.

Hányd a *borsót* a falra, megragad-e?

Edd magad *borsóval* tele, rakd kebledet kővel tele, s akkor beszélj vele.

Azért vágsz *botot* magadnak, hogy reá tamaszkodhassál.

Csak nem *bújhatok* belé (nem ismerhetem ki egészen).

Cselekedjél belátásod s nem akaratod szerint.

A *csere* hollóknak, a ráadás gyermekeknek való.

Csereberélő kapuja előtt a hollók krákognak.

A ki *csókának* született, csóka, és az marad, aki pávának született, páva, és az marad.

Szomjazni, várni mint a *daru* a szép időre.

Ide szokott mint a *disznó* a borsóba.

A hol *dög* van, varju is lesz mihamar.

Vak *éhség* az ahol kenyér van.

Az *erdőben* mindig több a görbe mint az egyenes fa.

Amilyen az *eresz*, olyan a csöpp.

Ha *erődből* ki nem telik, eszedhez nyúlsz.

Az *erősebbel* ne birkozzál, a gazdaggal ne versenygj.

Más *érszényéből* olcsó a fizetés.

Amihez nem *értesz*, ne magasztald.

Ahol *esik*, csorog is.

Minél magasabban van valami, annál nagyobbat *esik*.

Nőtt és megnőtt s az *eszéből* kinőtt.

Más ember *eszével* nem messze érsz.

Jőj ha *ettél*, s itt is kapsz valamit.

Lopott *fahéjt* *) bőrrel (azaz drágán) fizetsz.

A *fahéj*-bocskor többre megy a gazdaságban, mint a csizma.

A milyen a *fája*, olyan a gyümölcse.

Jó *fának* nem lehet rosz gyümölcse.

Más *fa*, más favágók.

A *száraz* fa recseg, a fiatal (vagy zöld) törik.

---

*) Mint tudjuk, lábbelit készítnek belőle.

Ahol *fát* vágnak, forgács is hull.

Kis *fa-tő* nagy szekeret dönt fel.

Fa-tő alatt nőtt fel (ostoba).

Falj, hogy pukkadj meg.

Farkassal nem fogsz szántani, medvével nem fogsz boronálni.

Egy *fecske* nem csinál tavaszt.

Hiszen a *fej* nem irás (azaz nem tart meg oly híven valamit mint az irás).

Ne dicsérd a fiatal *feleséget* míg ki nem telelted.

Feleséged szépségével be nem takarózol.

Nagy *fellegből* is jön kis eső.

A ki *féltében* elszalad, verembe esik.

A ki *fiatal* korában szemébe köpött az istennek, ha megévnül, a két kezén akarja hordani.

Mindnyájoknak fejér a *foga*, de nem tudod, mi van a ogak mögött.

Aki korán kél, *fogát* piszkálja, aki későn kél, száját tártja.

Jobb belé sem *fogni*, mint be nem fejezni.

Könnyü *fogóval* tartani a meleg vasat.

A ki *fokhagymát* nem evett, nem is érzik meg rajta.

Ha könyöködet be nem *foldtad,* nem fogsz posztót árúlni.

Ha jól *főztél*, jól is fogsz enni.

Az egyik *fülön* be, a másikon ki.

Idegen *füst* szemet mar.

Sült *galamb* nem röpül ide.

Szidd, de ne komolyan, üzd, de ne érd utól, üsd, de ne agyon, úgy jó *gazda* lesz belőled.

A *giltinee* (a halál istennője) nem nézi a fogat.

A *gondolat* a szív komája.

A megégetett *gyermek* fél a tűztől.

Kis *gyermekek* kis csapás, nagy gyermekek nagy csapás.

Ha a *gyermek* nem sír, nem gondol vele az anyja.

Hosszú *haj*, rövid ész.

Több az adóssága mint a *haja* szála.

Soká *hajlongsz* míg tele szeded magád.

Egészséges mint a *hal.*

A *halak* igen tetszettek; tavakat kiürítték.
Hallj sokat, beszélj keveset.
Az első *harapás* a szakácsnéé.
Tarka a *hurkály*, de még tarkább a világ.
Ki a *harmatot* le nem veri, nem fog jó kenyeret enni.
Görbe hársra mászik minden kecske.
A' *hason* keresztül nem visz országút.
Kié a *hatalom*, azé a jog is.
Amit a más *házánál* ettél, csak a kapuig tart.
Egyszer nem *hazud* (igazat mond).
Jobb felmenni a *hegyre*, mint leesni.
Én egy *hegyet* halmoztam fel neki, s ő vermet ás nekem.
Amilyen a *hit*, olyan az áldozat.
Homlokoddal át nem töröd a falat.
Szeretné a *hópelyhet* megizlelni (azaz nem éhes és nyalakodik).
Mi haszna a *hüvelynek* kés nélkül?
Aki sokat *igér*, keveset ad.
Az *ing* közelébb van mint a kabát.
Inségben nöttem föl, bánatban vénültem meg.
Aki *jól lakott*, nem ismeri az éhest.
Istennek több a gondja mint nekünk (több gondja van valamire).
Istenem, adj inkább irígységet mint szánalmat.
A mit *isten* igér, meg is tartja (a lithván fatalismus).
Istenem, hadd szülessünk kicsinyen, de nőjünk nagyra.
Egyél, tiszteld az *istent*, ne gondolj hazúlra (mondják a vendégnek).
Az *isten* magasan, a király messze van.
Isten adta, az ördög kigyomlálta.
Istennel jó osztozni.
Vigyázz magadra s *isten* el nem hagy.
Isten a disznónak nem adott szarvat, különben az egész világot kitürkölné.
A mit *isten* ad, tedd zsebre.
Isten el nem sieti magát, de nem felejt.
Isten fogat adott, isten kenyeret is adand.
Az *iszákosnak* drága egy csöpp is.

Őrizd a *juhot* ha a farkast nem látod is.
Egy *juhot* nyírnak, a másik reszket.
A *kacsákról* tudakozlak, s válaszodban a ludakról beszélsz.
Mielött a *kakas* tojnék.
Amit a *kakas* kikapat, meg is eszi.
A *kakas* is talál szemet ha átszállt a keritésen.
Két *kakas* egy szemetdombon nem fér meg.
A *kakuk* saját nevét kiáltja.
Szép *kalitka*, sunda madár.
Kanállal ki nem meríted a folyót.
Ha a *kandúrt* simogatják, fölemeli farkát.
Ha a *kását* megetted, vedd el a fazekat is.
Kaszával nem fogsz jó időre várni, hanem a gereblyével.
A *katonaság* szegény uraság.
A *kenyeret* nem hozza a szél.
Vásárlott *kenyér* nem soká tart.
A más késével szelt *kenyér* nem jó izü.
Az éhesnek a fekete *kenyér* is izlik.
A *kenyér* sír ha hiába eszik.
A fekete *kenyér* nem éhség.
A fejér *kenyér* nem kutyának való.
Nem szükség az ha *kenyér* van.
Amilyen a *kérdés*, olyán a felelet.
Kenetlen *kerékkel* nem messze érsz.
Ahol alacsony a *kerítés*, minden marha átugorja.
Egyél ha túl vagy a *kerítésen*.
Egyik *kézzel* simogatni, a másikkal tépázni.
A *királyoknak* hosszú kezök van, messze ér.
Talán hosszú a *kolbász* a kutyának?
Minden *koldus* dicséri a mankóját.
*Koldus*tarisznyának nincs feneke.
Komám asszonyhoz nincs messze az út.
Úgy hull a *könnye* mint a falevél ott.
Könnyü jajgatni ha van kinek panaszkodni.
Kopaszszal nem jó összekapni.
A *korsó* addig jár a vízre, míg az ideje megjő.
Míg a *kövér* elszárad, tönkre jut a sovány.
A *kutyának* nincs adóssága (azaz minden embernek van).

Ha sokad van, adj a *kutyáknak*, ha kevesed, adj az embereknek.

A *kutyát* ahol etetik, ott ugat is.

Ugat mint holdvilágnál a *kutya*.

*Kutya*ugatás nem hallatszik az égbe.

Még a *kutya* sem enné (vagy enne) meg ha elébe vetnék.

Lassan menj, tovább érsz.

Amit *láttál*, amit hallál, tapodd le (hallgass vele).

Ne dicsérd a *leányt* mielőtt megvirrad, se a napot mielőtt leszállt.

A ki *legény* a talpán, lenyeli amit elharap.

Ne *légy* se édes, se keserü; az édest elnyelik, a keserüt kiköpik.

A *légy* is erőt vesz az ökrön, ha a farkas megfogja.

Ha a *legyet* elnyelted, ki nem köpöd többé.

A más *lehellete* mindig büdös.

Aki *liszttel* bánik, lisztes is lehet.

Az ember *lő*, isten intézi a golyót.

Közös *ló* mindig nyomorú.

A *ló* négy lábbal is botlik.

Ha nem a magad *lován* ülsz, a pocsolyában is le fogsz szállani.

Ha nem eteted a lovat, nem fogsz haladni.

Ócska *lyuk*, fris varrás (vén férj, fiatal menyecske).

Ma nekem, holnap neked.

A *macskának* tréfa, az egérnek sírás-rívás.

Amilyen a *madár*, olyan a fészke.

A *máséra* ne less, a magadét ne hagyd.

A *medve*, ha a makk reá esik, ordít, ha a galy lenyomja, hallgat.

A *medve* meghalt, a duda megmaradt.

Ha *medvét* hurcolsz, örömed is lesz a medvében.

A *medvének* vége, dobd a trombitát is el.

Ahol a *mennyország*, szomszédjában van a pokol.

Mézet vetsz, bors nő.

A *mező* messze lát, az erdő messze hall.

A *mókus* a galyon, s már metszik a nyársat.

A *molnárnénak* lisztes a keze.

Munkád olyan mint a részeg imadsága.

Megyek, magamat mutatni, látni a másikat.

Kevéssel *mutogasd* magad, sokkal rejtőzzél el.

A *nád* nem inog, ha a szél nem fúja.

Nagy emberekkel úgy légy mint a tűzzel : ne igen közel, mert megégeted magad, ne igen messze, mert megfázol.

A *nap* estét, az év véget ér.

Beszélj szaporán : a *nap* rövid.

Megemlegeted még a *napot* amin születtél.

Ne vágj kelletén túl hosszú *nyársat.*

Ha hosszú *nyársat* vágsz, a kutya kapja a pecsenyét.

Nemesembernél élni annyi mint a pokolban lenni: minél tovább vagy udvarában, annál tovább a pokolban az ördögöknél.

Nemesember és kutya (vagy ördög) mindegy.

Vak *német.*

Ha sem az öregeken, sem a fiatalokon nem lehet *nevetni,* úgy hát min nevessünk?

Ahol a *nyél*, ott kell a fejszének is lenni.

Aki *nyelvét* meleggel megégeté, megfúja a hideget is.

Nyelveddel nem fogsz betakarózni.

A hosszú *nyelv* miatt kihull némelynek a foga.

Nyelved hegyén megtalálod.

Ha a *nyúlnak* nem volna meg a lába, már mind agyonverték volna.

A fuldokló az *ollóhoz* is kapkod.

Az *öndicséret* megsavanyodik.

Az *ördög* nem alszik.

Az *öregség* szegénység.

Amint az *öregek* fütyölnek, úgy táncolnak a fiatalok.

Az *öregség* azt is feldönti aki nem részeg.

Ne *örülj* ha valamit találtál, ne jajveszékelj, ha valamit elvesztettél.

Mindenütt jó, de mégis jobb *otthon.*

Ne kíméld, nem vagy *otthon;* ha itt kiürited, máshová mégy.

Lakjál jól *otthon*, úgy máshol is kapsz.

A *pap* nem mondja kétszer a leckét.

A *pap* zsákja lyukas (vagy széles).
Házalóval és *pappal* ne pörlekedjél.
A *paraszt* mindig fekete a körme alatt.
A *piacon* több a borju mint az ökör.
Ha *pocsolyába* estél, nem kelsz föl szárazon.
Ne köpj a *pocsolyába*, majd tán magad iszol belőle.
A *pofából* nem köpülsz vajat (a szépségből meg nem élsz).
Repülni jó, de nem jó leszállni.
A *részeg* ajándékán a bolond örvendez.
Részegen feküdjél le aludni, öregen feküdjél le meghalni.
A *robotot* (inséget is) hozzánk eskették mint a feleséget.
A *rokonok* végett legyen valamid, a férj végett tudj valamit.
Messze a *rokonoktól*, nagy szeretet; közel a rokonokhoz, csupa zenebona.
Amit mint *roszat* tettél be, nem veszed ki mint jót.
A *rosz* ember beszéde olyan mint a farkas imádsága.
Ha sietsz, meg nem *sül* jól, ha elfeledkezel róla, megég.
Akinek kevese van, soványan *süt*.
Akinek *szája* keserü, annak a méz is keserű.
Ami a *szájadban*, az a szívedben is.
Aki korán kél, *száját* törli, aki későn, szemét törli.
Nem tömheted be az emberek *száját*.
Aki *szánt*, el nem szegényedik, a ki lop meg nem gazdagodik.
Farkatlan *szarka*, siket falu, vak épület.
Az egyik a *szarvát* tartja, a másik feji.
Szarvai a füleig fognak nyúlni (azaz nem sokára kisebbek lesznek).
Ritka mint a *szegény* ember gabonája.
Szegény legény, kinek földeit a pacsirták trágyázzák.
Akinek *szekerén* ülsz, annak nótáját fújd.
Fúj a *szél* ellen! (azaz erőszak ellen nincs mit tenni).
A *szélesnek* is van széle, a mélynek is van feneke.
Amennyit *szelsz* magadnak, annyit eszel.
Jó *szem* nem fél a füsttől.

Ha *szemedet* be nem húnytad (aludtál, nem dínomdánomoztál) volna, nem kellene sirnod.

Annyia sincs, hogy a *szemébe* eshetnék valami.

Ahol *szenvedés* nincs, imádság sincs.

Ha a *szikrát* ki nem oltod, nem sokára meleg hamvad lesz.

A *szó* mint veréb röpül ki, s mint ökör tér vissza.

A rosz *szót* tapodd le (azaz ne mondd ki).

Egy *szóval* adod (azaz ha valakit megbántasz) s a másodikkal visszakapod.

Szép *szóval* meg nem zsirozod a fazekat.

A *szolgálat* bánat.

Ha a *szükség* még oly nagy is, az ég magasan van, nem mehetsz belé; a föld kemény, nem búvhatsz belé, meg kell maradnod míg a nap megérkezik (míg órád üt).

A ki *szurokhoz* nyúl, bepiszkolódik.

Tégy úgy amint lehet, s ne úgy amint akarsz.

Birkoztak mint a *tél* a nyárral.

A más *terhe* mindig nehéz.

A *tojás* okosabb akar lenni, mint a tyúk.

El nem venné még ha arany*tojást* tojnék is.

A *toll* ír, a garast kéri.

Tollán láthatod minő madár.

Míg meg nem nő a *tollad*, nem tudsz röpülni.

A *tűz* nem dohány.

Ha nem szitod a *tüzet*, nem ég.

Könnyü a szított *túznél* melegedni.

A *tyúk* sem kapar hiába.

A hol *ugatni* fogsz, ott enni is fogsz.

Ujjaddal nem sütsz kolbászt.

Ujjaddal nem szelsz kenyeret.

Az *úr* nem pajtás.

Az *úr* és király isten kezében van.

Gazdálkodni fogsz és *urrá* leszesz; fahéj-bocskorban fogod a gazdaságot szekerezni; ujjaddal szelni a kenyeret nádsíppal szürcsölni a pépet; ablaknál fogsz ülni; kék füstöt f . . . . ni, s végét éred a nyomorúságnak.

Ha az *útat* elveszitéd, káromolni fogod az ösvényt.

Egy *vágásra* le nem döntöd a fát.
Vak vezeti a világtalant.
Akinek *van*, annak kell is.
Egy *varju* ki nem ássa a másik szemét.
A *vas* is eltompúl.
Üsd a *vasat* míg meleg.
Bámúl mintha egy darab *vasat* talált volna.
Végy belőle, kevesebb lesz, tégy hozzá úgy több lesz.
Ha *vesz*, sólyomszeme, ha ad, kutyaszeme van.
Menj mikor szívesen látnak, jöj mikor várnak, úgy kedves vendég lészsz.
Jobb a *veréb* a kézben, mint a szarvas az erdőben.
A jól *kivert* bőr puhább, s a jól *elvert* feleség csendesebb.
Amennyit *vetsz*, annyit aratsz.
Világosság nélkül az ég is sötét.
Akinek *viszket*, vakarózik.
Lyukas *zsákot* meg nem töltesz.

OKLEVELEK KIVONATBAN

KÖZLI

Ifjabb KUBÍNYI FERENC.

Mielőtt ezen nagyobbrészt kóvári levéltáramban eredetiben létező s még eddig tudtommal sehol nyomtatásban meg nem jelent okleveleket egész terjedelmökben, pecsétek rajzaival együtt közzé tenném, mi sok időt és gondot veszen igénybe, történelmünkre nézve hasznos dolgot vélek cselekedni azoknak egyelőre kivonatban közlése által, lehetségessé tévén tudósainknak beltartalmukat addig is céljaikra felhasználhatni.

I.

1275. IV. László király megerősíti IV. Béla király 1256-ban kelt oklevelét, melyben *Nempty Buzad,* Boleslaus fia, és rokonai, örökös birtokukat *Nemptyt* *) a király kivánatára

*) Némethi mváros Hont megyében, tán ez értetik az oklevélben.

Hunt (Hont) várához tartozó *Szúd* helységért — ugyanazon határok közt, amint az a királyi lajstromokban régi időktől fogva Hunt várához tartozónak lenni tudatik — elcserélik, és *Smaragd* mester fejérvári prépost és udvari alkancellár által a szomszéd birtokosok, mint *Boleslaus*, Hunt várának parancsnoka, és testvérei, továbbá *Semberi Zazyn* és *Ambrosius* s mások jelenlétében, ügyancsak tettleges birtokába bévezettetnek, senki sem mondván ellent.

Az oklevél egy kisfolio pergamen hártyára van elég olvashatón írva, s a viaszba nyomott pecsét zöld és sötét lila selyem zsinóron függ alá. Eredetie Szúdi Sembery László mint Géczy örökös birtokában Romhányban. A fentnevezett két testvérben *Semberi Zazyn* és *Ambrosius*ban felleljük a régi hontmegyei Semberi *Sembery* családnak őseit, melyet azonban meg kell különböztetnünk a *Szúdi* Sembery családtól, mint a mely idegen eredetű lévén, csak újabb időben szerzé meg a szintén Hontmegyében lévő s tán épen azon fentemlített *Felső Szúd* helységet.

II.

1278. *Péter nádor* somogyi főispán (comes Symigien) és kúnok birája előtt egy részről *Péter gróf**), Mikónak fia, maga és öcscse *Byter*, nem különben Detrik gróf fiainak *Mikó*, *Elek* és *Detrik*nek neveiben; másrészről pedig *Oszlari Madach* maga és fiai *Benedek* és *András* nevében, továbbá *Mike* és ennek testvérei *Tobias* és *Wolkan*, úgyszintén Tamás fiainak *Fülöp, Pál* és *Tamás*nak neveiben élőszóval előadják, mi szerint ők egymás közt békésen megegyeztek a Péter gróf és rokonainak birtoka *Vztergar* és Madach és rokonainak birtoka *Oszlar* közti határvonalra nézve, az oklevélben bőven előadott modorban. Ezen határkijelölésben előforduló régi helynevek a következők:

---

*) A régi oklevelekben sürün előforduló *Comes* címet szeretik némelyek hivatalnak, bírói polcnak, s nem tudom, mi mindennek magyarázni, pedig nem kétlem, mikép rövid idő múlva kritikai nyomozásokból világosan be-fog bizonyúlni, miszerint a *Comes* cím nem hivatalt, de *valódi rangot*, megfelelőleg a régi *német gráfi* és *francia bárói* rangoknak, jelentett.

Berch, hegy.
Melpotok (mélypatak) völgy.
Tulfa [1]
Cherfa } fák.
Kamenahora, hegy, (tótúl, annyi mint kőhegy).
Kechkehat, hegy.
Kurtus [2]), folyó.
Haasfa, fa.
Potok, völgy.
Bechke, folyó.
Surtenafa, fa.
Kuntfeupotoka [3]), folyó.
Bykfa, fa.

Az oklevél kelt Pesten a fent írt évben, hártyára van olvasható́n írva, szélessége 11 hüv. 6 von., mag. 5 hüv. 6 von. Vörös selyemzsinóron függ le Péter nádor igen szépen conservált pecsétje viaszba nyomva, középen ágaskodó oroszlán, körüle pedig : S. PET. — — ATINI. COITIS. SUPNIEN. JVDICIS. CVMANOR. †. (Sigillum Petri Palatini, Comitis Supruniensis Judicis cumanorum. †. Eredetie Kóváron. — *Vztergar*, a mai *Esztergály*, Nógrád megyében fekszik, a két helység fentnevezett birtokosai pedig két régi család őseit képezik, ú. m. Vztergar birtokosai a *Kékkői báró Balassákét*, Oszlar birtokosai pedig a *Sztregovai Madáchok* őseit.

III.

1322. A sághi boldogszűzről címzett convent tanuságot tesz arról, miszerint *Chechi Adrian* [4]), Gergely fia, és *Nényei János*, Luka fia, úgy magok, mint *Nényei András* és *Dochou*, Demeter fiainak, és *Nényei Luka*, János apjának nevében személyesen megjelenvén, tiltakoznak az ellen, miképp *Dobou*, *János* és *Miklós*, Benedeknek, *Pribeli Dobseh* öcscsének fiai, az ő birtokukat *Pribilt* [5]) birtokolják.

Kis pergamen lapra van írva, szél. 7 hüv. 2 von., mag. 2 hüv. 8 von. Pecsétje hibázik, de küloldalán látni helyét. Eredetie Kóváron. Az itt emlegetett nemesek közöl Chechi Adorján, Gergely fia, elöde volt a már kihalt s azelőtt Hont

---

[1]) Ejtsd: tölfa. Tájszokásilag ma is így tölgyfa helyett. *T. F.*

[2]) Kurtus a mai Kürtös.

[3]) A későbbi számokban említtetik *Kurth*, mint e vidéken birtokos, tán ennek emlékéhez van valamikép kötve ezen elnevezés.

[4]) *Csehi* puszta Hontmegyében.

[5]) Pribil, másképp Prebul, a mai *Pribel*, még pedig *Felső* és *Alsó* P., mindkettő határos Csehi pusztával.

-megyében virágzott *Csehy* családnak. A *Nényei* névvel nevezett nemesek pedig tagjai valának a régi *keszihóci Dacsó* és a rokon eredetű *Lukanényei Luka* családoknak. Hogy mily joggal tiltakoznak e három család tagjai Pribílnek a fentnevezettek általi birtoklása ellen, kiviláglik alább az V. sz. alatti okmány értelméből, t. i. abban említtetik, miszerint a váci káptalan egy 1297-ben kelt s függő pecséttel ellátott oklevelének tanúskodása nyomán, *Prebuli Benthe*nek a fia *Beeck*, a fentnevezett Pribili Dobseh öcscse fiainak őse, adományföldéből *Prebul*ból *két ekére való földet* minden haszonvételeivel együtt *Demeter*nek és *Luká*nak, Dubak fiainak, és *Gergely*nek és *István*nak, *Csehy Adorján* fiainak *örök áron* eladott.

IV.

1336. Károly, Magyarország királya, adja tudtára az illetőknek, miszerint egyrészről *Palojtai Tyba* (de Palahta) fiai (hosszú sorban megnevezve) másrészről pedig *Palahtai Dubak* fiai Drugeth Wyllerm nádor és a sághi convent kielégítő okmányaival ellátva, előtte személyesen megjelentek, s ősi örökös birtokaikban, ú. m. *Palahta* (mai Palojta) s *Lowm* (mai Dacsó Lam) falukban felbonthatlan osztályra léptek, még pedig olyformán, hogy *Tyba* fiai Palojtának felét birják, *Dubak* fiai pedig Palojta másik felét és Lowm birtokot kapják. Kelt Wisegradban a fentírt évben.

Pergamen lapra van írva, szél. 10 hüv., mag. 6 hüv. 6 von. Miután a jobb oldalon közepe táján a férgek egy nagy, mintegy 3 hüvelknyi lyukat rágtak át, az értelem ki nem vehető egészen tisztán. Pecsétje hibázik, de küloldalán jól kivehető a helye, mintegy 4½ hüv. átmérővel. Eredetie Kóváron. *Dubak* és *Tyba* maradéki a múlt okmányban *Nényei* nevezet alatt fordúltak elő, itt pedig már *Palojtai* nevet használtak, Mindkét helység *Palojta* és *Lam* Hontmegyében fekszik. Lám *Dacso Lam* név alatt előnévül szolgál a *Dacsó* családnak, és *Középső Palojtán* szintén még jelenleg is birtokos e család.

V.

1337. *Pál gróf* országbiró, az esztergami káptalanhoz intézi levelét s előadja: miszerint egy részről *Miklós*, *Dobou*

és *Bekch*, Dobzegh*) öcscsének, Benedeknek fiai, mint felperesek előtte személyesen megjelenvén, panaszt emelének, mikép *Peteu* Kunth fiának, Benedeknek fia, az ő birtokuknak *Prebul*nak felére igényeket támaszt, s egyszersmind előmutatának egy 1244-ből kelt IV. Béla király által kiadott s V. István király által megerősített oklevelet, melynek értelme szerint nevezett *Prebul* falu *Benthe*nek, Tamás fiának, s a felperes Benedek fiai ősének érdemei és hű szolgálatai jutalmáúl az okmányban megnevezett határok közt neki s utódainak örökös joggal adományoztatik. Ellenkezőleg *Peteu*, Kunth fiának Benedeknek fia, szintén személyesen megjelenvén, előmutatott egy 1326-ból kelt okmányt, mely szerint Károly király *Prebul* falut bizonyos *István*nak, Warkep fiának, minden örökös nélkül történt halála következtében, nevezett *Peteu*nek hű szolgálataiért örökös joggal adományozza, s őt királyi embere által a váci káptalan tanúskodása mellett, senki sem mondván ellent, a birtokba be is igtattatja. Ezenkivül *Peteu* a váci káptalan egy 1297-ben kelt s függő pecséttel ellátott oklevelének értelme következtében állítá, mikép *Prebuli Benthe*nek fia *Beeck*, a fentemlített felperesek őse, adományföldéből Prebulból *két ekére való földet* minden haszonvételeivel a váci kaptalan jelenlétében *Demeter*nek és *Luká*nak, Dubak fiainak, és *Gergely*nek és *István*nak Chehy Adrian fiainak örök áron eladott. Miután ezen dolog bonyolodottnak s nehezen elitélhetőnek látszott — folytatja Pál országbíró — a dolgot szent György mártir ünnepének másod napján az ország zászlósai s az ország nemeseinek gyülése elé terjeszté, s vélök tanácskozván, a szintén megjelent peresek ügyét ily úton el nem intézhetőnek találák. Minek következtében Pál országbíró felszólítja az esztergami káptalant, mikép hiteles tanúskodása kiséretében *Peteu* részére vagy *László*, Maroth fia, vagy *Kóváry Miklós* (Nicolaus de Koár), Benedek fiainak részére pedig vagy *Chakou*, Lampert fia, vagy *György*, Mathe fia, mint *királyi emberek* a következendő szent Jakab apostol nyolcadaiban a fentnevezett *Prebul* falu

*) Ezen *Dobzegh* valami nevezetes ember lehetett, miután az oklevelekben a fennebbi felperesek ismertető jeléül mindig mint valami általánosan ismeretes személy említtetik.

helyszinén jelenjenek meg, s összehíván mind a szomszéd s határos birtokosokat, iparkodjanak személyesen meggyőződve, általán, minden Hont megyei nemes vagy nemtelen vagy bármily célszerűnek látszandó személyektől szorgalmasan kikutatni: hogy a nevezett *Warkep* nemes volt-e, s *Prebult* örökös vagy más cím alatt, s mily határok közt bírta volt? úgy szintén, hogy kik birtokolják jelenleg *Prebult*, és hogy mily határok közt bírták Benedek fiainak ősei, s milyenek közt bírják ők *Prebult*? és aztán azon birtokot, mely vizsgálat nyomán ama *Warkep* és fia volt részének fog találtatni, ugyanazon királyi emberek határjelek által határozzák meg s a királyi mértékekkel mérjék fel. S meghagyja Pál országbíró, hogy az egész vizsgálat eredményét a káptalan az úrkirálynak (Domino Regi) híven megírja. Kelt Vysegrádon, kilenced napján az elébb kitett határidőnek.

Bőrhártyára van írva szörnyű vékony apró bötűkkel, szél. 1 láb, mag. $7^{1}/_{2}$ hüv. Pecsétje hiányzik, de helye a küloldalon jól kivehető. Érdekes egy okmány, mely csak elejét képezi egy hosszú bonyolodott pörnek, melyből néhány okmány még alább következik a VII. és IX. számok alatt, néhánynak léteztét pedig csak az értelemből lehet sejtenünk. A benfoglalt fel és alperes nemeseknek utódai már rég kihaltak, legalább nem ismerek honti vagy nógrádi élő családot, mely őket ősei közzé számíthatná. Eredetie Kóváron.

VI.

1338. István prépost s a sághi premontrei szerzet bold. szűzről nevezett konventje, adják tudtára az illető korbelieknek úgy, mint jövendőbelieknek: miszerint egy részről *Tamás* és *György*, István fiai *Lytouai* földesurak, más részről pedig *András*, *Dochou* és *Lorand*, Demeter fiai, *Palahtai* földesurak személyesen megjelenvén, nevezett *Tamás* és *György* élőszószóval előadák, miszerint ők szegénységre s inségre jutván, s nem tudván magukon máskép segíteni, a Hont megyében fekvő örökös birtokukból *Lytoua*ból*) kihasított *Lehothka* pusztájokat minden haszonvételeivel s tartozandóival együtt, oly-

*) Lytoua a mai *Litava* Hont megyében.

formán, mint azt ök bírták, s a szomszéd *Vzde* birtokosának *Cozme*, Miklós fiának beleegyeztével, a nevezett Demeter fiainak s örököseiknek örök áron eladták 70 márkáért a birodalmi márkák értékében, mely pénzből a nevezett vevők 13 márkát azonnal lefizettek, a többit szintén igérék pontosan lefizetni a nevezett István fiainak. Mely örök eladásról — ellentmondók nem létezvén — tanúskodnak az okmány kibocsájtói. Következik *Lehothka* helység határleirása, s végre a *Lytouai* nemesek lekötelezik magukat, hogy azon esetben, ha Demeter fiait az eladott puszta birtoklásában bárki háborgatni akarná, ők saját költségökkel s fáradságokkal lesznek kötelesek amazokat megvédni. Datum feria quinta proxima post octauas festi beati Michaelis Archangeli, A. D. 1338.

Az oklevélben előforduló régi helynevek a következők:

Vzdateleke [1]), falu, máskép *Vzde*.
Byk, erdö vagy fa
Budike, patak
Berch, hegy
Reka, patak
Loom [2]), helység
Lees Dobak [3]), valami helynév
Lytoua, patak
Tylye, fa, bizonyosan hárs fa.
Rehath, hegy
Cher, fa
Stenaragh [4]), falu
Curtus [5]), patak

Pergamen hártyára írott, szél 10 hüv., mag. 11 hüv. A viaszba nyomott pecsét lilá és zöld selyemzsinóron függ alá, s megegyez a M. Tört. Tár II. köt. 82 sz. alatt közlött pecsétrajzával. Eredetie Kóváron. A *Lytouai* nemeseknek valószínüleg szintén nem léteznek már ma sarjaik. A *Palojtai Demeter* fiaiban pedig újra találkozunk a *Dacsók* őseivel, kik különösen *Dochou*tól nevezik el magokat egész mai napig *Dacsóknak*.

---

1) *Vzde* vagy *Vzdateleke* nevü helységnek ma már semmi nyoma abroszainkon.

2) *Loom*, mai *Felső* és *Alsó Lam* Hont megyében.

3) E helynév alighanem valami *Dubak*róli traditióhoz van kötve, s talán régi elnevezése a Nógrád határszélén fekvő *Lest* nevezetü helységnek.

4) Mai *Szenograd* Hont megyében.

5) Mai *Kürtös*.

VII.

1340. *Pál gróf*, országbíró adja hírül, hogy miután előbbi levelének következtében *Dobzegh* öcscsének *Benedeknek fiai* közöl egyik a szomszéd s határos birtokosokkal számszerint 21-gyel, a már elmúlt bold. András apost. őtödeiben *Prebul* helység színén megjelentek, hogy a budai káptalan jelenlétében esküt tegyenek a Warkepféle birtok kikutatásának ügyében, s ezen eskütétel eredményét az esküvőknek nevei és birtokai sorával a budai káptalan által feljegyezve, a kitűzött határnapon neki előterjeszszék; s ezen kitűzött határnapra egy részről *Peteu*, Kunth fiának Benedeknek fia, a maga és apja nevében, másrészről pedig *Miklós*, Dobzegh öcscsének Benedeknek fia, a maga és öcséi *Dobou* és *Bekch* neveiben, előtte személyesen megjelenvén, előmutaták az említett budai káptalan levelét, melyből kiviláglott, hogy midőn a szomszéd birtokosok közöl *János*, Beck fia, és *Péter*, Bekének fia, esküdni akarának, nevezett *Peteu* kifogást tett ellenök, állítván, miszerint azok nem közvetlen szomszéd birtokosok, mit azonban amazok meg akarván cáfolni, hivatkozának világos bizonyítékokra, s ennek következtében az esküt le is tevék, még pedig először *János*, Beck fia, utóbb pedig *Péter*, Beke fia. Mit az említett budai káptalan leveléből megértvén, kötelességül teszi Pál országbiró Dobzegh öcscse fiainak, miszerint nevezett *Jánost* és *Pétert* személyesen állítsák eleibe, mikép azok előmutatván említett bizonyitékjaikat, valóságos szomszéd voltuk bebizonyúljon. Datum in Wyssegrad, octauo die termi ni reportationis seriei prenotate A. D. 1340.

Hártyára van írva, szél. 11 hüv., mag. 4 hüv. 6 von. Pecsétje hibázik, és csak helyét látni a küloldalon. Eredetie Kóváron. A bentnevezett szomszéd birtokosok közöl *János*nak Beck fiának, és *Péter*nek Beke fiának utódai léteznek-e még valamely mai család tagjaiban, előttem eddig ismeretlen.

VIII.

1358. *Mihály, Konya* és *István*, Jánosnak fiai, alsó berceli nemesek, a váci káptalan előtt személyesen megjelenvén, egymás közt *bercel* [1])i birtokukban megosztoznak.

Kis papir lapra van írva, szél. 8 hüv., mag. 4 hüv. 6 von., az irás nehezen olvasható. Pecsétjének csak helye látható. Eredetie Kóváron. Ezen okmány a *Berceli*ek eredetének korát 52 évvel viszi hátrább [2]). Hogy a jelenleg Nógrádban létező Berceli család ezen törzsből származik-e, előttem ismeretlen.

IX.

1358. *Zeechi Miklós* országbíró és turóci főispán, adja hírül mindenkinek, kit illet: miszerint előbbi meghivó levelének következtében egy részről *Pribeli* Benedek fiának, *Petheunek özvegye* és fiai *János* és *Fábián* személyesen, más részről pedig a *másik Pribeli* (de alia Prebel) Benedek fia, *Miklós* (dictus de lyptou) személyesen, és *Vörös István* (rufus) Benedek hátrahagyott özvegyének *Klárá*nak, úgy szintén *Chehy Imré*nek, továbbá János fia, *Pál*nak és *Kwke*nek, nevezett Miklós édesanyja szolgáinak neveiben, előtte megjelenvén, előadák élőszóval, miszerint eddig köztök, folytonos egyenetlenkedés, viszály és surlódás uralkodott volt: de ők, úgy mond, inkább békét óhajtván, mint egyenetlenséget táplálni, s magok közöl minden visszálynak okát gyökeresen kiirtani kivánván, leginkább *Miklós* kalocsai érsek és udvari kancellár, *Tamás* csanádi püspök, továbbá *Dominik* szepesi és *Briccius* győri prépostok, végtére *János mester*, Sándor fia, *Symus* és *Zendwru* várak várnagyja és *Jakab mester protonotárius intéseire* hajolva, egymásnak minden eddigi bántalmakat, sérelmeket, sebzéseket és vérengzéseket kölcsönösen megbocsájtván következő örökös békés egyességre léptek: miszerint először is nevezett *Lyptoui Miklós* és Veres István megbizottjai nevében *Symon*nak Miklós nagybáty-

---

[1]) Bercel (Kis és Nagy) fekszik Nógrád megyében.

[2]) Lásd Nagy Iván: Magyarorsz. Családai, II. köt. 13 l. első ősnek említtetik Berceli *Ugrin Miklós* 1410-ben.

jának esetlegesen történt halálát ezen *Peteu* özvegyének s fiainak megbocsájtván, a *Prebul*ban lévő *Warkypféle birtokot* — melyet néhai Károly király nevezett *Peteu*nek adományozott volt — Pál gróf országbíró levelének erejénél fogva, melyben ama birtok a bentnevezett határok közt *Peteunek ítéltetik oda,* — nevezett *Peteu özvegyének s fiainak örökösen átadván*, ezen birtokra nézve minden igényeikről örökre lemondanak. — Más részről pedig *Peteu özvegye* s fiai *János* és *Fábián*, megbocsájtván a *Jánoson* ejtett sebeket és vérengzéseket, lekötelezék magokat, nevezett *Miklósnak* és *édesanyjának* Symon halála végetti kárpótlásúl hat márkát két határidőben lefizetni, t. i. három márkát sz. János ünnepének hetében, 3 márkát pedig szüz Mária purificatiója ünnepének hetében igérének lefizetni. Mely egyességet *Zeechi Miklós országbíró* felbonthatlanúl megerősítvén, emlékére kiadja jelen függő pecséttel ellátott oklevelét. Datum in Wyssegrad sexto die termini prenotati. A. D. 1358.

Pergamen hártyára van írva, szél. 16 hüv. 6 von., mag. 7 hüv. 6 von.; a viaszba nyomott pecsét piros selyemzsinóron függ alá, középen kétfejü sas, körüle pedig, miután a jobboldali felső részén részint letört, részint lekopott, csak a következőt olvashatni. — — — RICOLAT : IVDICIS : CVIE: REGIS †. Eredetie Kóváron. — Ezen okmánynyal befejeződött amaz érdekes pribeli pör, mely az eddig kezemnél levő oklevelek nyomán az V. sz. alatt 1337-ben kezdődvén, 21 évig tartott*). Kitünik belőle miszerint Pál gróf országbíró utóbb csakugyan *Peteunek*, Kunth onokájának itélte oda a *Warkepféle birtokot Pribelen.* De látjuk belőle azt is, miszerint ezen itélet korántsem volt azonnal végrehajtva, sőt ellenkezőleg, Benedek fiai bizonyosan vonakodván kiadni ama birtokot, a két fél között az egyenetlenség s gyülölet oly fokra hágott, miszerint erőszakoskodásokra s vérengző összecsapásokra fakadának, annyira, mikép egy ily összeütkö-

*) Pár nap előtt a keszihóci levéltárban kutatván, egy 1333-ik évből kelt oklevelére akadtam Pál gróf országbirónak, melyben szintén a fent előfordult felek említtetvén, — amint futó áttekintés után észrevevém, — ezen pör, kezdetét aligha nem még négy évvel előbb vette mint 1337-ben.

zésben Benedek sógora *Simon* életét veszté, Peteunek fia *János* pedig súlyosan megsebesíttetett [1]). Míg végtére a bent említett egyházi és világi tekintélyek intéseire hajolvà, de alkalmasint szinte az országbírótól szorongatva, a fent előadott modorban, egymással kibékültek, s a kölcsönös bántalmakat megbocsájtván, említett egyességre léptek, s ekkép a hosszadalmas pörnek vége szakadt.

X.

1403. A sághi konvent tanuságot tesz a felöl, miszerint *Anna*, Nényei Dachow onokájának *Lászlónak* özvegye, férjének rokonaival megegyezett olyformán, hogy boldogúlt férje vagyonából reá maradt birtokrészeket amazoknak átengedé, amazoktól pedig pénzzel elégíttetett ki. Datum in festo beatae Dorotheae Virginis et martyris A. D. 1403.

Kis papiros lap, szél. 8 hüv., mag. 4 hüv. Pecsétje küloldaláról lemorzsolódott. Eredetie Kóváron.

XI.

1413. A sághi konvent tanuságot tesz a felöl, mikép *Nényei Luka* onokái birtokrészöket *Kezw*ben örökáron eladták *Nényei Dachow* (de alia Nénye) onokáinak, 200 forintért és 8 lóért. Datum feria sexta proxima ante festum beati Vrbani papae. A. D. 1413.

Pergamen hártyán gyönyörü tiszta irás, szél. 11. hüv., mag. 5 hüv. 3 von. Pecsétje vörös és zöld selyemzsinóron függ alá, s ugyanaz mint a VI. számú oklevelé. Eredetie Kóváron.

(Folytatom).

---

*) Azon körülmény, miszerint Pesten özvegye és fiai, a Jánoson ejtett sebekért még *Csehy Imrének*, továbbá *Pál* és *Kwke* Lyptoui Miklós szolgáinak is megbocsájtanak, oda látszik mutatni, miszerint ezek szintén tettleges részt vettek a küzdésben, még pedig Benedek fiainak részén.

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai folyóiratok. — *Budapesti Szemle*, szerk. és kiadja *Csengery Antal*. XV. füzet (vagyis) V-d. kötet első füz.). Pest, 1859. Herz nyomd. N8r. 1—138. l. — A XI—XX. füzetek ára 10 ft cp.

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat... szerk. *Erdélyi János*. II. folyam VII. VIII. füz. S. Patak, a reform. főisk. bet. 1858, 59. N8r. 617—816. l. Egy tízfüzetes évfolyam ára postán 6 ft cp., a fél folyamé 3 ft cp.

— Ómagyar irodalom. — *Régi Magyar Legendák Tára*. Régi codexekből, bévezetésekkel és szótárakkal kiadja *Toldy Ferenc*. — Ötödi kkötet: *A Debreceni Legendás Könyv* a Krisztina-legendával együtt. Pest, Emich G. nyomtatása és bizománya. 1858. N8r. XX és 212 l. Ára fűzve 1 ft 20 krcp.

Ezen önálló kötet részeit a címlap nevezi meg. A Debreceni Legendás Könyv 44 legendát tartalmaz és 6 szentbeszédet, melyeket a bevezetés a XV. század másod felének (Mátyás kir. korának) elejére tesz, a Krisztina életét a Jagellók idejére, mely e szerint mintegy félszázaddal ífjabb amazoknál. A Bevezetés e két nevezetes emlék eredete, nyelve, helyesirásáról értekezik; a gazdag szótár minden érdekesb szókat, képzéseket és ejtéseket tartalmaz. — Kénytelen vagyok magam kérnem ki nyelvünk barátjai, tanítói figyelmét nyelv- és irodalomtudományunk e kincsei iránt, miután a magyar journalistica, melynek igen bő szókészlete van a legutolsó regény és versgyűjtemény ajánlására, solidáris némasággal tekinti ezeknek világ elibe jutását. Még nyelvészetünk egyetlen szaki organuma is, mely Indiától a Jegestengerig szedi tárgyait (még pedig igen helyesen, mert mind ez igen ránk fér), középkori irodalmunk maradványai árva címeivel is restelli füzetei üres vég lapjait betölteni. Én pedig folytatni fogom e munkálkodást míg találkozik hazafi, ki ezek nyomatásától költségét nem sajnálja. Megjő ezek használatának ideje bizonyosan, ha én nem érem is meg.

— Költészet. — *Berzsenyi Dániel Összes Versei* öt könyvben. Ötödik kiadás, jegyzetekkel. Pesten, 1859. Magyar Mihálynál. 16r. 176 l. fűzve 1 ft 25 kr. újp.

Létesült tehát, figyelmeztetésem dacára, e törvénytelen kiadás, mely a nagy költő törvényes örökösei, saját fiai, örökségi joguk sérelmével kereskedik. A törvény keze el fogja érni a „meum és tuum“ fogalmak öntudatos összezavarását. Itt csak azt kell *olvasóim érdekében* megjegyeznem, hogy ez *úgy nevezett* ötödik kiadás (a külföld utánnyomtatói, szemérmesben, nem szokják bastardjaikat a törvényes gyermekek számába iktatni) a Döbrentei megszeplősített ki-

adásának, helyenként *találomra* visszaigazított, helyenként *hibás* lenyomata; s hogy *a költő saját kéziratai tekintetbe vételével szerkesztett első valódi és teljesen bővített, törvényes díszkiadás*, a törvényes birtokosok, Berzsenyi Dániel fiai, Farkas, Antal és László megbizásukból e sorok irójának gondjai alatt, Heckenast Gusztáv szerződéses jogutódnál, sajtó alatt van. Különben a jogtisztelő közönség tudni fogja az ily praevaricátiót visszautasítással büntetni.

Dóssa Dániel Versei. Első kötet. Kolosv. Stein János bizománya 1859. K8r. 250 l. fűzve 1 ft 25 kr. újp.

— Nyelvtudomány. — *Magyar Nyelvészet.* Szerkeszti *Hunfalvy Pál.* IV-dik évfolyam. II. III. füzet. Pesten, Eggenberger bizománya 1859. N8r. 81—240. l. A hat füzetes folyam ára 6 ft.

Torkos Sándor úr emlékoszlopot rakott magának az irodalomtörténész szivében „*Egy göcseji mysterium*“ című igénytelen, de roppant horderejű, közlésével. Értik ezt kiket illet, s értsék azok is, kik az ily „semmiségekre“ eddig még nem ügyeltek, s vaj! tudják, hogy egy kötet ily mysteriumok—habár csak töredékes— felfedezése egy eredeti mestermű szerzőségével ér fel. Oh ha minél többen Torkos úr nyomaiba lépnének!

Észrevételek finnező véleményre a magyar ősvallásról, nyelvészeti viták és újabb magyar-árja Nyelvhasonlatok. Írta *Mátyás Flórián.* Pécsett., a lyceumi nyomdában 1858. N8r. VI és 61 l.

Ismét, s örökké a régi húr! Ez a dicső múltú derék magyar nép nyelve hogy lehessen rokona e Jegestenger melletti nyomorúlt népekének?! — Hát az ind-európai nyelvosztálynak, s azon dicső népeknek, melyek e nyelveket beszélik, derogál-e a cigány nyelvrokonság? — Vajha ezen, mindig a nemzet büszkeségére hivatkozó, tudomány-ellenes patvarkodás, mely az új kor tudományos álláspontjáról csak szánást vagy satirát érdemelne, végre valahára egy *populáris* cikk által a maga nuditásában felmutattatnék, nehogy a mesterségesen tévesztett nemzet e folyton táplált előitélete által nevetségesnek maradjon a világ előtt!

Magyar Helyesirás. Nyilvános és magántanodák számára írta *Kempelen Győző* gymnasiumi tanár, Haas Mihály cs. kir. iskolatanácsostól írt előszóval. Pest, 1859. kiadja Ráth Mór. 8r. IX és 128 l.

Sok termékeny gondolat és példaanyag.

— Nevelés és oktatástan, ifjus. iratok. — *Elemi Képzéstan* Berthes K. J. után németből. Pest, Heckenast Gusztáv. 1858. 8r.

Erkölcsi Példák. Egyházi és világi népoktatóknak használatúl, másoknak olvasmányúl. Gyűjté *Alvinczi Ferenc.* Pest, 1858. kiadja Ráth Mór. N8r. 471 l. fűzve 2 ft 80 kr. újp., néptanítók számára csak 2 ft 10 kr.

Ifjusági Plutarch. Kiadja a pápai kath. gymnasium néhány tanára. Második füzet. Bécs, a Mechitaristák nyomd. 1859. N16r. 233 l. fűzve 88 új kr.

Tizenegy életrajz, vallásos és erkölcsi szellemben. Nagy sz. Gergely, Vitéz János, O'Connell, Bacon Rogér, Sz. László kir., Leonardo da Vinci, Sz. Erzsébet, Fejér György, Batthyányi Ignác, Schmidt Kristóf, Fenelon Ferenc.

Regék és Elbeszélések az ifjuság számára. Wildermuth Ottilia után dolgozta egy nagykőrösi tanár. Négy színezett képekkel. Pest 1859. kiadta Heckenast G. Széles 8r. 253 l. kemény tábl. 3 ft.

— Történelem. Utazások. — *Hazánk.* Közlemények a nemzeti történet és honismeret köréből. Szerkeszti *Török János*, a m. akad. tagja. Első folyam VIII füzetben. Pest, 1858. kiadja Heckenast G. N8r. számos képpel. Ára 5 ft cp.

Történelmi, honismertető tartalmú, hazafiúi irányú folyóirat, szintoly jeles mint érdekes, különösen Szalay László, Páur Iván, Kerékgyártó Árpád, s többeken kivül a gondos szerkesztő jeles cikkeivel. — 1859-re is hirdettetik folytatása.

Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a *Magyar Tudományos Akademia* Történelmi Bizottmánya. *Első osztály : Okmánytárak.* II-d. kötet. *Magyar Történelmi Okmánytár*, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Összeszedte s lemásolta *Hatvani Mihály.* II. kötet : Pest, 1858. N8r. VIII és 367 l. — *Második osztály : Irók.* IV-d. kötet : *Verancsics Antal* m. kir. helytartó, esztergomi érsek *Összes Munkái.* Közli *Szalay László.* III. kötet. Pest, 1858. N8r. XII és 463 l. fűzve mindenik kötet különmagára 3 ftcp. Egy-egy négy kötetes folyam előfizetési ára 10 ft. cp.

Eddig megjelent az *I. folyam*, vagyis az I. oszt. (Okmánytárak) I. kötete,
s a II. oszt. (Irók) I. II. III. kötete.
a *II. folyamból* az I. oszt. (Okmánytárak) II. kötete,
a II. oszt. (Irók) IV. kötete.

Rendkivüli az, mit az eddig megjelent hat tetemes kötet különösen a XVI. század történelmére lendített! Az imént megjelent két kötet egyike, a „Brüsseli Magyar Oklevéltár“ másodika, tizenöt évre (1538—53) felette fontos levelezéseit hozza II. Lajos özvegye Mária királyné levelezéseinek testvéreivel V. Károlylyal és I. Ferdinánddal, s más az események belső kerekleteit felfedő levelezéseket, naplót s tudósításokat a hazai állapotokról, míg a másik (az Irók IV-d.) kötete 1552—54-ből a Verancsics-Zay féle török követségből írt leveleket és tudósításokat, legnagyobb részt most először, s eredetiekből, s minden esetre leghivebben.

Magyarország Családai címerekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Iván.* Negyedik kötet 3. és 4. füzete. Esterházy — Frangepán 81—240. l. Pest, 1859. kiadja Ráth Mór. N8r.

Adalékok a Magyar Nemzet Történetéhez a XVI. században *Szalay László* által. Pest, kiadja Ráth Mór. 1859. N8r. 255 l. fűzve 2 ft?

A nagy fontosságú és érdekű tartalmat képezik : János király és az európai hatalmasságok 1526—28. — Verbőci István és Veran-

csics Antal (koszorúzott mű). — Szolimán és János Zsigmond 1540-ben. — Statistikai adatok Magyarország török korszakából. — Utazás Pozsonyból Nandorfehérvárra a Dunán 1573. — Békes Gáspár pályájához és Balassa Bálint erdélyi fogságához adalék. — Erdély s a portai adó Báthori István és Kristóf alatt.

Magyar László Délafrikai Utazásai 1849—57. években. A M. Tudom. Akademia megbizásából sajtó alá egyengette és jegyzésekkel ellátta *Hunfalvy János*, m. ak. l. t. Első kötet, egy földképpel s 8 kőiratú táblával. Pest, 1859. N8r. XVI és 464 l. fűzve 4 újft.

Azokra emlékeztetjük itt olvasóinkat, miket tavali folyamunk X. füz. 457. s köv. ll. mondottunk e munkáról, melylyel egyenesen a világirodalomba lépünk be. Az nem csak érdekes és mulattató, hanem a föld- és népismei tudományt nevezetesen gyarapító. Hunfalvy János úr a maga tanulságos pótlásai és kritikai jegyzéseivel e munka biztosb használatát, de egyszersmind kellő méltathatását is elősegélli. Mint tudjuk, rövid időn ez német és angol fordításokban is megjelenik.

— Törvény s kamarai tudd. — *A Római Magánjog rendszere* mai érvényében. (Pandekták). Írta *Hoffmann Pál Lajos* törvényszéki segéd a pesti cs. k. országos törvényszéknél. I. füzet. Pest, szerző sajátja 1859. Herz nyomd. N8r. VIII és 100 l. A két füzetből álló munka ára 2 újft.

Egy, a szakférfiak által helyesléssel fogadott, munka, mely már tárgya tudományos súlyánál jogva is kivánatos hogy gyakorlati jogászaink által is figyelembe vétessék: kivált a mai joggyakorlat etc etc.

A cs. k. országos csendőrség beszállásolására vonatkozó . . . Szabályrendeletek Gyűjteménye . . kiadta *Hanzely János.* (m. és németül). Sopron, nyom. Romwalter. 1858. N8r. XIII és 251 l. 2 ft. 20 kr. cp.

Az új pénz . . . Karner János. Pest, 1858. Heckenast. 8r. 76 l.

Új pénz .. írta *Tatár Péter.* Pest, 1858. Bucsánszky. 16r. 64 l 6pkr.

Az új pénz . . írta *Takáts Lajos.* M. Óvár, 1858. nyom. és kiadja Czéh S. 12r. 52 l.

Az új pénz, és azzal hogyan kell számítanunk régi pénzünk szerint. Polgártársainak használatára írta *Medve Imre.* Pest, 1858. Lauffer és Stolp tul. 16r. 16 l. 6 kr.

Népszerű Útmutató az új pénz kezelésénél; vagy könnyű módja a pengő pénznek ausztriai pénzértékre s viszont az ausztr. pénzérték p. pénzre való átváltoztatásának. Német után *Schönwald Ferenc.* Debrecen, kiadja Telegdy K. Lajos. 1858. 8r. 23 l. 10 kr.

Emlékirat az Ipoly-Sajóvölgyi Vasut és a felső-magyarországi bányászat tárgyában. Pest, Lauffer és Stolp bizománya, 1858. N8r. 29 l.

— Mathematikai és természettudd. — *Számolástan.* Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemtanodai s magán használatra. Írta *Dr. Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. II. rész. Negyedik, az austriai pénzbecshez alkalmazott kiadás. Pest, Geibel Armin tul. 1859. N8r. 131 l.

Mértani Nézlettan algymnásiumi és reáliskolai használatra Dr. *Mocnjk Ferenc* után ford. Dr. *Szabóky Adolf,* kegyesrendi tanár. Harmadik, javított és bőv. kiad. I. füzet. az I. és II. oszt. 153 szöveg közé nyomott fametszettel. Pest, 1859. kiadja Lampel R. 8r. 114 l.

A Heves megyei Gazdasági Egyesület 1858-ra szóló Évkönyve. Szerkesztve és kiadva az egyesület határozatából és költségén. Pest, 1859. nyom. Kozma. N8r. 127 l.

Kertészeti füzetek Dr. Ents Ferenctől, XIV. füzet. Pest, 1859. nyom. Herz. K8r. 164 l.

Állatgyógyászat. Különös tekintettel az embereknél előforduló, az állatokéhoz hasonló betegségekre. Műveltebb osztályuak, különösen papok s tanítók, mint a nép tanácsadóinak számára írta Dr. *Zlamál Vilmos,* az állati járványtan s különös kór s gyógytannak r. n. tanára. Pest, 1859. Kiadja Lampel Róbert. 8r. XII és 172 l.

— E g é l y. — *Első vagyis Nagy sz. Gergely pápa Lelkipásztorsági Könyve.* A pesti hittani kar által e jelige alatt: „Laqueus ruinae populi mei sacerdotes mali" (Ozeus 5, 1.) megkoszorúzott pályamű *Fábián János* Esztergam főmegyei áldozártól. Pest, 1858. Hartleben K. A. sajátja. N8r. VI és 190 l.

Liturgika, vagyis a kath. egyház szertartásainak magyarázata. *Frencl Ince*.. után. Német eredetiből Magyarországra alkalmazva reáliskolák, gymnásiumok és magánosok használatára kiadja a *Sz.-István-Társulat.* Pest, 1858. Emich nyomt. N8r. 259 l.

Anyagi Világ. Második füzet. Székesfejérvár, özv. Szammer Pálné bet. 1858. 8r. 41 l.

Legendák és Ünnepek. A kath. naptár sorozata szerint szerkeszté *Nyáry Ferenc.* III. kötet. Pest, Kozma bet. N8r. IV és 192 l.

Egyházi Beszéd, midőn a cs. k. pesti m. egyetemnek új fénybe öltözött Temploma Ő Emin. Scitovszky János bibornok által Ő Cs. K. Fönsége Albrecht főhg Magyarország főkormányzója jelenlétében 1858. dec. 28. az isteni szolgálatnak megujíttatott, mondva *Roder Alajos*... egyetemi hitszónak és ny. r. hittanár által. Pest, 1859. Beimel és Kozma Vazulnál nyomt. Kir. 8r. 24 l.

Bujdosásnak Emlékezetköve, melyet a Kr. Jézus sz. nevének legfelségesebb dicséretére szép imádságoknak faragás nélkül való drágaköveiből összerakott és felemelt egy bujdosó a maga szívében. Debrecen, a város bet. 1858. 24r. 249 l. 8 kr.

Ugyanaz. Pest. 1858. Trattnernél. 24r. 230 l.

A szentkereszti és más processiókra összeszedett *Istenes Énekek* a m. kathol. hívek lelki épülésére. Pest, Kozma bet. 1858. 16r. 6[illegible] l.

Mezei Csillag, hit, élet és erények vezére imákban. Hívei számára, s a moldvai és bukovinai ker. kath. magyarok lelki javára szerk. és kiadta *Lapsinszky János* pélyi pleb. Eger, az érseki nyomd. 1858. Kis 8. IV és 350 l.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. MARTIUS, APRIL. 1859. III. IV. FÜZ.

ZREDNAI VITÉZ JÁNOS

ESZTERGAMI ÉRSEK 1465—1472.

K. M-tól *).

I.

Zrednai [1]) János, Turóci szerint Zrednán Szlavóniában, honnét nevét kölcsönzé, nemes, jóllehet alacson sorsu szülöktől származék. Hazájában kezdett tanulmányait olasz földön gyüjtött latin, görög és számtani ismeretekkel bővítvén, Zsigmond, Albert és Ulászló kormányaik alatt kir. titkári és főjegyzői hivatalt viselt [2]).

Ugyanőt Hunyadi János, gyermekei nevelőjévé, halálos ágyán pedig gondnokukká választá, ki is a családhoz legbensőbben ragaszkodván, annak bal sorsában jó szerencséjében egyenlően részt vőn.

*) Dacára annak, miszerint ezen, kútfőkön alapvó dolgozat Mátyás király kormányának a törvény betüjével ellenkező tényeit teljes meztelenségökben állítja oda, a *fő státuscél* (salvare rempublicam) s *idő és viszonyok kényszerüségeire* való tekintet nélkül: mégis hogy szívesen veendi azt minden magyar történetbarát, s a nagys. szerzővel még sokszori találkozását óhajtandja, meg van győződve *a szerk.*

[1]) Csak ezen neve olvasható sírkövén a jeles főpapnak; élt azonban a *Vitéz* névvel az érsek rokona, szintén János, előbb szerémi (1481—1489), utóbb veszprémi (1490—1499) s egyszersmind bécsi püspök, mint ezt Galeoti, De R. Mathiae dictis et factis cimü müvének 27. fejezetében említi. — Magát az érseket is így nevezi Bonfin, Dec. IV. l. III.

[2]) Pray, Specimen Hierarch. P. II. p. 182.

Az egyházi pályán elsőben mint prépost, aztán mint Várad püspöke tünik föl; ez utóbbi méltóságra az országnagyok és János kormányzó által mozdíttatott elő 1445. évben, melyhez hogy a megerősítést is elnyerje, Hunyadi a keresztyénség körül szerzett összes érdemeit érvényesíté a szent széknél, és kimondhatlan örömét nyilvánitá a megerősítés megérkezte fölött [1]).

Amint eddig, úgy ezután is bízott az ország Vitéz ügyessége- és hűségében elannyira, hogy őt nem csak azon időbe eső számos követségnél használta, ilyen követségek: az 1447., 1451-iki, a sz. koronát II. Fridrik császár- és utószületett Lászlótól visszakövetelő, a békeség helyreállítását eszközlő stb; hanem reá bízák az ország és János kormányzó nevében irandó levelek szerkesztését is [2]). Nem kevésbbé becsülék őt a pápák, amiért követeik, kiknek céljok a magyaroknak és Fridrik császárnak kibékitése s a török ellen indítandó hadjárat volt, az ő tanácsát és segélyét kikérni el nem mulasztták.

II.

Püspöki megyéjének többi közt az által használt leginkább Vitéz, hogy visszaszerzé egyháza javait, melyek elődének (Joannes de Domino) Várnánál történt eleste után a

---

[1]) Zrednai levelei *Schwandtner*nél, Scriptores Rerum. Hung. 1746. kiadás II. köt.

[2]) E levelek, mivel a szerző nem engedé egész címét kiiratni, csak ily cím alatt: *Joannis de Zredna olim protonotarii Cancellariae Regis Hungariae* egybegyüjtettek Ivanich Pál Zágráb megyei (honnét Vitéz is eredt) áldozár, és a váradi egyházban létező sz. Pál-oltár gondnoka (rector) által 1451. évben, és elküldettek egy más Pálhoz, ki főesperes s az országkormányzónál főjegyző vala, a szerzőnek, (s mint nevezék) közös atyjoknak helybenhagyása mellett. Magában foglalja e gyüjtemény az 1445—1451-ki időszakot, melyben János már váradi püspök volt, és bizonyítója annak, hogy az irály, melyet Hunyadi János védiratában a római curia ellen a királyi kegyuri jognak javára használt, és mely még Mátyás alatt is használtaték, Vitéz tollából folyt. Állítják ezt a szerkezeten kivül: *Horányi*, Memoria Hung. III. k. 594 s köv. ll. — *Katona*, Hist. Crit. XIII. köt. 436. lapon. — Az eredeti, hártyára írt codex Bécsben a császz. könyvtárban őriztetik; kiadá *Schwandtner* 1746. a Scriptores Rerum Hung. II. kötetében.

világiaktól elidegeníttettek; 1443-ban összeroskadt székesegyházát fölépítteté; abban a chorus (zsolozsmázás) és szertartások rendét megállapítá; az ifjuság tanításáról bölcsen gondoskodék [1]); végre a Bihar megyei örökös főispánságot utódai számára is kinyeré.

III.

Hunyadi János kormányzónak 1456-ik évben történt halála után ennek fiait s ezek nevelőjét Vitéz Jánost szomorú sors érte. Miután Ulrik Cilly grófja, a Hunyadi-ház esküdt ellensége Belgrádon ugyanazon évben megöletett, s ennek következtében 1457. Hunyadi László lefejeztetett, Mátyás pedig a Cilleyn elkövetett vértett részeseivel együtt fogságba került volna; hasonló végzet sujtá János főpapot is [2]), Széchy Dénes bíboros esztergami érseknek őrzés végett adatván át. Ártatlansága azonban mihamar kiderüle és az Esztergamba érkező László királytól, ki azzal mentegeté magát, hogy Budán az urak kényének hódolnia kellett, nem kegyelmileg, hanem jogilag szabadnak nyilváníttatott. Ennek aztán Aeneas Sylvius sienai bíbornok, ki barátjáért III. Callist pápával együtt közbenjárt a királynál [3]), annál inkább örült, hogy

---

[1]) Ez ügyben engedé meg neki V. Miklós pápa 1451-ben, hogy két szerzetest tarthasson oldalánál és a zenében jártas Pétert (dictum gallicum, valószinüleg születése miatt) a jeruzsálemi sz. János-rendből, ki a váradi egyház karját (chorus) igazgatá s a gyermekeket tanítá. *Pray*, Spec. Hier. P. II. p. 181.

[2]) *Bonfin*, Hist. dec. III. l. VIII. regéli : Midőn Vitézt kérdék, megölessék-e Cilley? felele : ő ezt nem tanácsolhatja, de ha megtörténendett, nem foghatja roszallani.

[3]) Aeneas Sylvius, később II. Pius pápa, még mikoron Fridrik császár titoknoka volt, s Magyarországban is időzött, egyik Dénes eszt. érsekhez szóló levelében írja, hogy M. O-ban a tudományok anynyira virágzanak, mint még soha. Ugyanő ily című könyvét : *De liberorum educatione* Posthumus László királynak ajánlotta, kinek királylyá választása körül nagy tényező volt, tanácsolván a magyaroknak : *ha az országot ujjá alakítni ohajtják, a jogosságot és egyetértést keressék.* Bíbornokká neveztetvén ki, ez örvendetes eseményt ilyetén képen jelenté a váradi püspöknek, hogy megnyerte Callist pápától a méltóságot, melyet számára (értsd Sylvius számára) még Miklós pápától annyira kért

t. i. nem könyörgéseknek, hanem saját ártatlanságának köszönheti szabadságát.

Hunyadi Mátyás e közben Prágában Podiebrad Györgynek foglyul átadatik. Mely városban, épen midőn menyegzőjére készülne László magyar király, a huszitáktól, mert hitfelekezetökre veszélyesnek találták életét, méreggel megöletett 1457. nov. 23. (*Katona*, Hist. Cr. T. XIV. p. 1202. sqq.). Erre Szilágyi Erzsébet, időközben nem kis hadcsapatot gyűjtvén fia kiszabadítására, Vitéz Jánost azon föladattal: míg Mátyásnak szabadságát bármi föltét alatt ki nem vívja, haza se térjen, Prágába küldé. Meg is felelt a belé helyzett bizalomnak a püspök, s az e közben a pesti országgyülésen, leginkább nagybátyjának Szilágyi Mihálynak közre működésével királynak választott Mátyás szabadságát 40,000 arany váltságdíj mellett kieszközlé, s ez összeget nem sokára azután többed magával a király átvételeért jövén követképen Sztrazsnicba, 1458. febr. 9-ike körül Podiebradnak le is fizette.

IV.

Ezek után nagyobb tér nyílt Vitéznek a király s a haza körüli érdemeit szaporítani; nem is mulasztott el ily alkalmat soha. Szeretett volna ugyan a tudományoknak [1]), melyek föléledésének nagy előmozdítója volt hazánkban, és az egyházi szónoklatnak több időt szentelni; a zágrábi püspökség

---

János; nem is fogadá azt másért oly szivesen, hanem hogy neki (Jánosnak) annak idején sükeresebben szolgálhasson. A levél kelte: Roma, 1457. dec. 27. *Aeneae Sylv. Epistolae*, 1483. kiadás.

[1]) Tudományos kiképzését befejezendő még 1451-ben kért és kapott engedélyt keletet s nyugatot beútazhatni, s egy úttal a sz. sírt kilenced magával meglátogathatni. Hogy azonban e szándékát ki nem vihette, kitűnik a nyilvános tárgyalásokból (e tractatibus) publ.), melyeken a következő időben jelen volt. — S ismét 1459-ben segédet (coadjutort) kért II. Pius pápától azon okból, hogy a hittani tanulmányoknak és isten igéje hirdetésének szentelhesse magát. Ily minőségben nyerte maga mellé Cesinge Jánost, Borbála nővérének fiát, más néven Janus Pannoniust; de mivel ez ugyanezen évben a pécsi egyház püspökévé neveztetett, nem nagy segélyére lehetett nagybátyjának. *Pray*, Spec. P. II. p. 182. — *Koller*, Hist. Ep. QEccl P. IV. p. 7.

is, melynek kormányát és zilált állapotának rendezését (ennek előtte egyszerre két püspöke levén : az egyik Ulászló által választva, a másik a pápától kinevezve) magára venni kényszerült, nem kevés fáradságát igénylé; mindemellett többet élt ő az országnak s az ifju király oldala mellett, különösen 1459 óta midőn ez Szilágyit elmozdította a kormánytól; és ha távozott is mellőle, máris sürgősen hivatott vissza [1]). Azon kedvezményben is, melynél fogva a törvényszéki személyes eskü letételétől fölmentetett, azért részesült, nehogy gyakran távozzék a király oldala mellől. Azon küldöttségekben is, melyek föladata a Frigyes császárrali béke helyreállítása, és a sz. koronának nem több fáradsággal, mint mesterkedéssel történt kicsikarása inkább, hogysem visszaszerzése volt, kiválólag tevékeny részt vön, mint az az idevágó nyilvános okiratokból böven kiviláglik.

Ennyi érdemet elismeréssel méltányolt Mátyás király maga is, midőn János püspököt a koronázás ünnepélyén Bihar megyei örökös főispánsággal megajándékozá, az ebbeli okiratot királyi trónusán olvasá el [2]), s midőn a következő évben őt esztergami érsekké s országprimássá kijelölé, kérvén II. Pál pápát, hagyná jóvá e tényt, mert úgymond : „facturum eo rem primum quidem acceptissimam, deinde regi et regno universo pergratam et utilem, sanctae vero Ecclesiae procul dubio longe amplius provisurum, quam personae“ [3]).

Még hizelgőbbek, nyomosabbak és rövidletbe nem szedhetők azon kifejezések, melyekkel a király él János érseket azon kedvezményben, minélfogva a törvényszéki személyes eskütöl fölmentetik, megerősítvén, s azt személyes érdemei miatt utódaira kiterjesztvén. Az okirat következö :

„Cum fidelium nostrorum merita — revolvimus, facile animadvertimus ea, quae condam Illustri Genitori nostro R. P. Dnus Joannes, Eppus Ecclae Varad. et Cottus Bihor Comes Perpetuus, in rebus tam prosperis, quam adversis, *singulari et recta fidei ac stabili constantia*, consiliis et auxiliis,

---

1) *Ganoczy*, Eppi Varad. 1776. P. I. p. 359.

2) *Bonfin*, Hist. Dec. IV. l. I.

3) Epistolae Mathiae Corvini, kassai 1744-ki kiadás, II. R. 34. sz.

domi militiaeque indefesse exhibuit. Praetermittimus nunc, quotiens arduissimis nostris, et Regni nostri negotiis, suis salubribus consiliis in pace et bello opitulatus sit; quam multas et magnas legationes, multis quidem suis laboribus et impensis, sed maiore omnium fructu obierit; quot bellicis expeditionibus pro defensione vel patriae, vel fidei susceptis partim per se interfuerit, partim affuerit per suos, quandoquidem vel uno hoc suo recenti et praeclaro, ac futura memoria digno labore omnia plane sua priora merita, omnem praeteritam suam industriam superasse videtur, dum nuper sacro-sanctam Regni huius coronam, quatuor et viginti annos apud manus Friderici Romanorum Imperatoris detentam, cum Collegis suis — quasi ab exilio reportavit, ut capiti tandem nostro, quod feliciter jam factum est, imponeretur: qua in re huius viri singularis cura, singularisque diligentia apparuit, utpote, *qui in hoc ipso coronae negotio iam pene desperato, primus viam recuperandi tentavit, primus paravit, atque ut prospere consummaretur, singulari inter caeteros studio laboravit.* Cum vero nihil hac tempestate maius, nihil conducibilius, et ad huius Regni tranquillitatem, et ad nostri honoris, nostraeque dignitatis consummationem, ad totius denique reip. istius commodum, humana potuerit ope procurari, dignum duximus virum hunc *talem ea veneratione prosequi,* ut tam singulare ejus meritum singulari praerogativa honoretur, per quam et dignitati suae reverentia cumulatior delata videatur, et ea, quae ipsum vel in domestica quiete perturbare, vel *a nostro interdum latere longius abstrahere possent,* remedio oportuno tollantur. Cum igitur evenire soleat nonnunquam, ut memoratus D. Johannes Eppus, ob Juramentum in lite sibi delatum, quod quidem de consvetudine huius Regni in Ecclesia et Sede sua Pontificali habitu rite indutus praestare habet, frequenter sibi ac nobis deesse compellatur; ideo nos — praemissis eiusdem virtutibus, ac meritis exigentibus etc accedente ad hoc etiam Praelatorum, et Baronum nostrorum consilio et assensu etc. Dat. Budae, octava die festi SS. Corporis Christi 1464.

Az e kiváltságot megerősítő s az esztergami érsekekre kiterjesztő, hasonló kifejezésekkel ékesített okmány kelete: Budae feria V. ante festum beatae Priscae,

1466. — *Az eredetiből.* Archivi (Strigon. (?)) secul. *sub A.* Nro. 11.

Az esztergami-érseki székre 1465. május 15. ment át Vitéz. Még mielött a pápai megerösítést elnyerte volna, már az érsekség elöjogát, saját kivánságára, reá ruházta Mátyás király azon aranypecsétes okmány erejével, melyben ismét okúl hozatik : „Consideratione meritorum, quibus Archi-Eppus Joannes Maiestati nostrae in adeptione nostri Regii fastigii, nec non ingeniosa, prudentique et laboriosa sacrosanctae huius Regni coronae recuperatione, non parcendo rebus, expensis, et personae suis, studuit conplacere etc“ de dato 14. Kal. Martii, 1465. — *Az eredetiből,* u. ott. *sub A.* Nro 9.

Miben rejlett legyen Vitéznek a korona visszaváltása körül tanusított, ismételve megdicsért eszélye, okmányainkból ki nem derül, annyit azonban tudunk ezekből, hogy gyakrabban, rosszabb idöig s titkon alkudozott a császárral, s miután ez semmi áron sem vala megnyerhetö, megigéré neki, mikép Mátyás öt atyjává, magva-szakadta esetére utódjává fogadja, de csak oly föltétel alatt, hogy azon okmányban, melyben Mátyás követeinek végezményeit 1463. jul. 26. aláirandotta, az utódságról való szerződés meg se említtessék. — A magyarok deli királya ez idötájt virágzó korban, utódokat remélö levén, ezen szerzödést oly szép szónak tekintette, melyre aligha kerül a sor. [1]).

V.

Ennyi kegyben, mint a föntebbiekből kitünik, részesülvén Vitéz, Mátyásnak híve maradt a következő 1466. évben is, midőn Erdélyben a szokatlan adók s megvont régi szabadalmak miatt lázadás ütött ki, melynek tagjai János vajdát, más neven a bazini grófot, ennek semmi ellenkezésével, kikiálták királynak. Mátyás e zavart 40,000 katona segítségével elnyomá, a föbbeket fej, másokat vagyonvesztés- és számüzéssel büntetve, a néptömegnek és bocsánatért esdeklö János vajdának — helyébe annak testvérét Bertoldot

[1]) *Pray* Annales III. p. 294. et seqq.

és monyorókeréki Elderbachot helyettesítvén, megkegyelmezett, de az összes lázadókra 400 aranymárkasarcot rótt [1]).

Erdélyből seregét Moldovába vezeti vala, melynek vajdája az erdélyi elégületleneket gyámolítá, s megvervén öt, hűségre szorította. Ugyan ez útban elpártolt töle a lázadók által eltántorított szepesi gróf, Szapolyai Imre is, s jóllehet kevés idő múlva kibékítette öt Mátyással Vitéz érsek: Mátyás még két év múlva is éreztette a gróffal haragját, midőn a jószágokat, melyek Szapolyai hitvese után illeték, elfoglaltatván, azokat visszaadni vonakodék [2]).

Hogy az erdélyi lázadásnak adó-kicsikarás, melytől ők (csak a katonáskodásra levén kötelezve) Lajos királynak 1366. évben adott és Mátyás által 1464-iki 13 tc. által megerősített szabadalma által fölmentettek, volt legyen oka, bizonyítja Bonfin, kinek tanúskodása szerint Vörös Benedek a szokatlan és súlyos adókat s az adómentesség visszavételét tűrhetlennek, el nem tűrendőnek panaszolván, honosai közt hitelt és híveket nyert; kitűnik az abból is, mert Mátyás maga azon ujításokat, melyek netalán történtek, némely túlbuzgók törvénytelen kihágásának címezi, mindamellett a hűségre visszatértektől 400 aranymárka valóban súlyos sarcot szedett.

Az efféle adóztatásnak bő okot szolgáltata a küszöbön levőcseh háború. Podjebrad György, ki 1458-ban koronáztatása alkalmával a katholika hit vallására és védelmére Mátyásnak rendkivüli követei, a győri és veszprémi püspökök, előtt esküvel kötelezte magát: letéve az álcát, a katholikusokat üldözni kezdé, miért II. Pál római pápától, ügyét tisztázni nem tudván, az egyházból, kiigtattaték. A hitszegőt trónjától megfosztani a pápa és a császár ösztönzésére magára vállalta a hír- és dicsvágyó Mátyás oly nehéz körülmények között, melyek leküzdésére Vitéznek minden eszélye és tekintélye kivántatott [3]). Ugyanis a béke a törökkel még nem volt meg-

---

[1]) *Bonfin*, Dec. IV. l. I. — *Cromer*, Histor. Polon. l. 27.

[2]) Lásd Szapolyai Imre ez ügybeni tiltakozását a szepesi káptalan előtt. *Katonánál*, Hist. Crit. T. XV. p. 416.

[3]) L. bizonyos névtelennek Pozsonyban 1468. april 10. kelt s a római magyar követhez intézett levelét Corvin Mátyás levelei között P. III. p. 39.

kötve, a hazafiak pedig inkább a koronatartományok visszaszerzését, mint Csehország elfoglalását ohajták [1]).

E hadjárat változó szerencséjü volt. A csatatéren többnyire győztes király ellenségeinek fortélya által győzetett meg. Miután Mátyás, ki a lengyel Kázmér iránti tiszteletből eleve csak Csehország védnökének viselé címét, 1469. máj. 3. Brünnben a b. szüz szobrának koronájával megkoronáztatta volna magát, Podjebrad is összegyüjtvén a cseh rendeket Prágába, kivívta, hogy azok Ulászlót a lengyel király fiát választák meg királynak. Frigyes császár is jóllehet segedelmet e hadjárathoz Mátyásnak igért, 1470. megszegvén igéretét a lengyellel összeesküdt előbbi szövetségese ellen. Ennél fogva a Podjebradot eddig is megtámadni vonakodott Kázmér, midőn megérté, hogy a csehek Podjebradnak 1471. mart. 22. történt halála után királylyá újolag fiát választák: ezt számos hadi néppel küldé új országába s ugyanezen évi sept. 22. Prágában megkoronáztatá. Ilyformán Mátyás, a hadjárat indító oka Podjebrad elhunytával, az apostoli szék minden fáradsága dacára a koronától elesék. — Az ellenségeskedésnek, melyet ezután Ulászlóval saját kárára viselt, 1479. esztendőben olyképen kötött béke vetett véget, hogy Mátyás a cseh-királyi címmel együtt Morvát, Sléziát, Luzsicát holta iglan birja, azután pedig 400 márka arany lefizetése mellett e tartományok Csehországra visszaszálljanak.

A cseh hadjárat elején Magyarország rendei buzgón segíték a királyt, fölajánlván a pozsonyi 1468-i országgyülésen

---

*) Találtatik az esztergami könyvtár kéziratai között (Hist. II. r.) ily címü 11. levelü egykorú irat: *Defensio contra oblatrantes, qui indigne factum clamitant, Pontificem Max. Regnum Bohemiae Mathiae Regi Hung. concessisse;* e mü szerzője F. névbetüjü sienai bíbornok, kelte korául 1475. jan. 5. viseli. Benne kétségen kivülinek állítja szerző valamint Utószületett László mérgeztetését Podjebrad tudta és engedelmével, úgy ennek a római székkel viselt pörös ügyeit, és a kath. rendeknek a zsarnok Podjebrad ellen a pápa és császárhoz intézett kérőleveleit; úgy szintén annak bebizonyítására, miszerint a pápának joga van nem csak királyokat hanem császárokat is letenni (destituere), több példát hoz föl. — Kijött a kézirat Bernhard. F. Hummel: N. Bibl. von seltenen Büchern . . . Nürnberg 1782. III. k. 230—254 l. E kézirat egyébiránt több helyütt eltér e kiadástól.

portánként egy darab aranyat, bátor több főúrnak kezeskedése mellett, hogy efféle taksák nem jőnek szokásba. Hanem a hadjáratot hosszúra nyúlni, s az országnak kárára válni, tapasztalák, mert a király távolléte alatt a hazai ügyek rende keresztül-kasul ment, a török pedig a széleket ismételten 1469- és 1470-ben pusztítja: nem mutattak nagy hajlamot a segély megszavazására. Kitünik ez a főrendeknek a királyért történt jót állásából, mely mellett a budai országgyülés újra megszavazá a haza javára és a török ellen az egy arany forint segélyt, és melyet az ország primása mint haszontalant alá sem írt, pedig 1468. évben ugyanezt megtette [1]).

De minekutána Mátyás, az önként fölajánlott segélylyel meg nem elégedvén, önkényes adót rótt különösen (Roborella Lőrinc pápai követ beleegyezésével ugyan) a papságra, ezenfölül a katonák és királyi biztosok (factor) eleséget, pénzt erőszakosan ragadozának nemes házaktól is, a többi lakosság személyi és tárgyi kiváltságait maga a király, megfeledkezvén a koronázási okmányban tett igéretekről, jóllehet annyiszor mint őt, soha sem emlékeztettek reá senkit, lábbal tapodá: annyira elidegeníté magától a magyarok szívét, hogy midőn Kázmér lengyel királynak Erzsébet, Albert magyar király leányától született hasonnevü fia 20000 emberrel anyai jognál fogva s Ulászló példájára Magyarhonba betört, seregesen csatlakozának hozzá, igaz: nem annyira tettel mint szóval.

Turóci, Bonfin s az ez idő alatt Prágában Ulászlónak oldala mellett tartózkodó Dlugoss szerint a magyarok hitták meg Kázmért, és az elpártolás fejeiül Vitéz János esztergami érseket és ennek unokaját a másik Vitéz János pécsi püspököt, ki 20 lovassal Kázmérnak eléje ment Nyitráig, állítják. Pedig a lengyelnek, ki fiát Mátyás ellen a cseh trónon fegyveres erővel megerősíteni igyekvék, hogy Magyarországba rontson azt hasonjoggal elfoglalandó: ahhoz sem másnak tanácsára, sem útmutatására nem szorult, ismervén a nélkül is az 1467-iki erdélyi lázadás miatt számüzöttektől, mily érzülettel viseltetnek a magyarok királyuk ellenében [2]).

---

[1]) *Pray*, Annales IV. 68. l.

[2]) *Galeotus* de Dictis et Factis Mathiae Regis c. IV. állítja, hogy

Az összeesküvés szerzőit illetőleg Bonfin bizonyság arra hogy *Vitéz János, jóllehet tekintélyre nézve első volt az összeesküvők között, legutóljára szegődött hozzájok.* Az uraknak, kik öt Kázmér által tartandó rákos-mezei gyülésre meghívák, felelé : *az utólsó fogok megérkezni.* Később, midőn öt Esztergamban Rangoni Gábor kalocsai érsek, János egri püspök, Ország Mihály nádor és Szapolyai Imre szepesi gróf a királylyal való egyetértés helyreállítására meghívá, *ámbár ezek közül némelyeket kaján szemmel tekintgete, s hirtelen változásukon, állhatatlanságukon csodálkozék,* megmeg ilyképen válaszola : *ő a többi főúr véleményével soha sem fog ellenkezni, nem is igényel magának annyit, hogy az ő tudtokon és akaratukon kivül valamit kezdene. Azt sem allítja, mintha csak ő hítta volna meg Kázmért, mert ez ügyben több társa volt. Ő egyedül az országban tartóztatni nem fogja, mások itéletével sem fog ellenkezni. Mátyás természetét rég ismeri s tudja, miként ez engedelmesség nem csak neki, de sokaknak károkra lesz. Végül mivel így akarják és kényszerítik, engedelmeskedni fog mint azelött a királynak nyilvános szabadságlevél mellett* [2]).

Ugyanazon Bonfin az érseket az összeesküvésbe az urak és a pécsi püspök által bevonatottnak állítja; de nem igen engedhető meg, hogy ily nagy horderejü ügybe ily meggondolatlanúl csak unokájának kedveért fogott volna az érsek [3]).

---

a lengyel király a magyar főpapokat lázította legyen fölhozván hogy, midőn a lengyel követek Mátyás király előtt azzal hozakodtak elé, miszerint ő Lengyelország püspökeit uralkodójok ellen izgatá, söt pénzzel is segítette legyen, Mátyás felele : Én, a fiatalabb, az idősebb lengyel királyt mesteremül tekintem ez ügyben. Ő t. i. birodalmam leghatalmasabb főpapjait nem csak lelkesítette, hanem hatalmas sereggel segítette ellenem.

[2]) Bonfin. IV. Dec. 3. könyv.

[3]) Janus Pannonius pécsi püspökről (ki ez elszakadásban részt vevén elbujdokolt, s bujdokolás közben meghalt, s halála után csak két évre temették el a király engedelmével ünnepélyesen, és kinek bizonyos szöllőföldje azon okból, mert a lengyel király és Mátyás egyéb versenytársával egyetértvén a királyi fölség ellen ellenségesen kikelt, a koronára esett) bővebben értekezik *Koller Hist. Ep. QEccl.* című művének IV. kötetében.

Bevonák öt abba az ország lakói, kik Bonfin tanusításaként, kivevén az alkincstárnokból lett kalocsai érseket, Mihályt a nádort és néhány főurat, egyakarattal elpártoltak a királytól. *A 75 vármegyéből alig kilenc maradt Mátyáshoz hűséges és adót fizető.*

VI.

Okai ezen általános összeesküvésnek közösek és súlyosak valának. A fő ok: a rendkivüli és szokatlan megadóztatás, melyet *dicának* (országadó, rováspénz Páriz Pápai szerint) neveznek, mely szokatlan adó nem házanként mint eddig, hanem személyenként (viritim) vettetett ki, és kinekkinek terhére, nehezére esett; a másik ok, melyet Bonfin a mellékesek közé számít az, hogy a király az urak elött félelmessé, s irányokban erőszakossá kezde válni [1]).

a) Ezen személyes, évenként három, négyszer visszakerülő zsarolásokról nem csak Dlugoss, Cromer és Bonfin értesít [2]), hanem a nyilvános okiratok is böven, tudósítanak felölök.

---

[1]) Dec. IV. l. 3.

[2]) Dec. IV. l. 9. és Dec. V. l. 5. — *Kovachichnál*, Script. Min. II. köt. 13. s köv. ll. az apostoli követ által készített tudósítványban a magyar király helyzetéről és jövedelmeiről ez foglaltatik: „Hic Mathias, licet sit totius Hungariae Rex, nihilominus magno in discrimine versatur Regnum amittendi, ob plures, quos in Regno habet adversarios. Magnum illius obstaculum est, quod cum genus ducat a Janus, qui non erat nobilis Hungarus, sed Valachus, nec valde nobilis propinquitatis, — indignati Barones quotidie modum quaesitant, quo a Regno eum expellant. — Aliud est, quia Rex adhuc non est coronatus; et tandem, quidquid fecit, pecunia fecit, unde universum Regnum ad paupertatem redactum, et omnes populi adeo inopes, ut si rex aliqua gravamina imponere vellet, vix aliquid percipere posset ..... Quae Regi favent — mondja a többi között — nititur exaltare omnes suos amicos, et hos inter, Varadiensem (Vitéz), QEccl., Weszprin. et alios 4 Eppos recenset. Ad proventus vero Regis ordinarios, $\frac{m}{200}$ Ducatorum, refert salem, cum $\frac{m}{100}$ Ducatis. Postea sunt *Dicae*, videlicet Rex ab una quaque domo oppidorum sibi subiectorum *exigit annue unum ducatum*, et hoc est consvetum tributum; si autem multae extraordinariae expensae faciendae sint contra Turcas et Bohemos, praeter consvetum, accipit *duo alia, interdum tria Ducata*, prout exigit magnitudo negotii, et *pro arbitrio*."

Ambár Mátyás választatásának alkalmával Szilágyi megigérte helyette, hogy a király bármely súlyos ügyben sem fog az országos jobbágyaktól (Jobagiones Regnicolarum) vagy más nemesektől díjat vagy pénzbeli fizetést kivánhatni — 1458 : 5 — : Mátyás mindamellett ugyanazon évi országgyűlésen 1458 : 7. 43 — a kincstári hasznot a királyi jövedelem közé sorozá, egyedül azt igérvén az 55. cikkben, hogy a kincstári hasznon kivül egy vagy félforintnyi vagy egyéb kelletlen adóval, habár nehéz körülmények között, sem fogja az országos lakosokat és jobbágyaikat terhelni.

Midőn 1462. évben a koronakiváltási költségek födözésére az egy aranyforintos adót megszavaztatta, újra királyi szavával és keresztyéni hite mellett biztosítá a főpapságot, zászlósokat, nemeseket; miszerint őket soha semminemű adó fizetésére kényszeríteni, de még csak kérni sem; hanem ellenkezőleg, régi szabadságaikban megerősíteni, fogja [1]) 1467-ben a kincstári haszon helyébe más adónemet, örök időre *Tributum Fisci Regalis* néven nevezendőt, rendelt; e szerint *csaknem* hasonlóan az előbbihez minden öt portától egy aranyforint járulandott azon kikötéssel, hogy senki kivételes jogával ne éljen [2]). Ezen adónemben nem csak a név, de maga a tereh is súlyosbbá változott, mi kitűnik az 1467-ki 4. tcikkből, mely szerint azon 20 denár, minek fizetésére eddig valamennyi egy portán vagy curián lakó családfő járúlt, ezután csak ott szedendő be egyszeresen, hol két vagy három család lakik, ellenben ha négy család lakik egy házhelyen, kettősen szedendő be [3]). E mellett e királyi adóztatás alá — kivevén egyedül valamely királytól nemesitetteket — a nobiles castrenses, az egyházi praediálistákat, a szabad városok polgárait, kúnokat stb is szorították, mint az említett hatá-

---

[1]) Mátyás sajátkezű aláirásával ellátott eredetiből (in Archivo Secul. sub. V. Nro 8). — Hasonló, számos főúr által aláirott kötelező levelek léteznek *Kovachich* szerint (Suppl. ad Vestig. Comitiorum. T. II. p. 231) Horvátország könyvtárában.

[2]) Mátyásnak Pozsony megyéhez adott parancsából, *Kovachich*nál, Vestig. Comit. p. 375.

[3]) *Kovachich Jos.* Sylloge Comitial. Decretorum. 1818. T. II. p. 191.

határozmány 2. cikkéből kitetszik [1]); sőt mi több: jobbágyokkal nem bíró nemesektől is beszedetett; lásd az 1468: 6, melyben ez már eltiltatik [2]). Mennyire meggondolatlanúl, igazságtalanúl, a nemesi praedialisták és városok joga ellen volt e zsarolás, látszik az 1470. határozmányok előszavának 8. §ából, hol az ország lakóit biztosítani kénytelen a király, mikép a kir. fiskusféle adóztatásnál azon módot és rendet fogja megtartani és megtartatni, mely hajdan Zsigmond király korában bírt érvénynyel [3]); és kiviláglik abból is, hogy az egyházi praedialistáknak, névszerint a zágrábi püspökieknek, a király adó alóli mentességét Mátyás megerősíteni tartozott [4]).

Annyira gyűlöltté vált mindjárt kezdetben a Tributum fisci regalis, hogy jóllehet nevét örök időre nyeré, már az 1475: 11. cikk nem e névvel, hanem a régi Lucrum camerae nevezettel él. Minthogy pedig e kincstári haszon a régi szokás szerint kivetve, a királyi kiadásokat nem födözé, Mátyás segedelmezést kért az országtól, melyet a cseh vagy török hadjárat rovására 1468 és 1470-ben az urak említett kezessége mellett; 1474, 1475, 1479, 1483 években e nélkül, a lucrum camerae elengedése vagy betudása mellett meg is

[1]) U. o. 190. lapon.

[2]) U. o. 197. l.

[3]) *Kovachich Józs.* Sylloge Decret. Comit. p. 203. 204.

[4]) *Katona*, Histor. Crit. Tom. XV. p. 211. — Az esztergami egyház nemeseit és szolgáit (conditionarios), kik az egyháznak Sz. István óta tartozott szolgálatok alól ki akarták volna magokat vonni, névszerint Sárói István sajtost, Gormathi György pecsenyeforgatót és konyhaőrt V. István király 1272-ben az egyházi nádor (palatinus ecclae) itélete alá bízta, ez meg őket a szokott szolgálatokra lekötelezte. Némelyeket ezek közől, most a vajkai székhez tartozókat, Dömötör érsek 1291. évben a király megegyeztével az esztergami egyház nemes jobbágyai közé vett föl, és őket utódaikkal minden földváltságtól, *királyi gyűjtéstől* (collecta) fölmentette; mit Tamás 1320., Boliszló 1323., Kanisay János 1394-dik évben meg is erősítének. Végre Zsigmond király az esztergami egyház nemeseit és harcosait, régi előjogánál fogva minden adótól, melynek fizetésére az országos nemesek nem kötelesek, fölmentette és fölmentetteknek nyilvánítá, őket e kiváltságaikban megerősítvén 1411. és 1435. években. *Az eredetiből*, a levéltárban R. alatti 3. 8. 10. 12. és 85. szám alatt.

nyert, igérvén minden alkalommal, hogy eféle adót ezentúl szedetni nem fog, de igéretét egyszer sem tartván meg. Haszталan volt a rendeknek 1475 : 4-ben (l. Sylloge Decret. Comit.) kérése is : ne terhelné őket a király ősi szabadságaikkal ellenkező adóztatással, hanem ha szükséges, táborba szállni kényteleníttessenek.

Ezen törvényszerü (mennyiben és ha ugyan a rendek megegyezését bírta) pénztártöltési módon kül, más (és pedig nem ilyes) módok is használtattak. Megszokott ugyanis kegyelmezni hatalmaskodás miatt elitélteknek (convictis de facto potentiae) azon föltétel alatt, ha a megye bizonyos váltságösszeget fizett. Fölmentett megyéket az általános itélőszék alól, és e cím alatt bizonyos díjakat szabott [1]). Miért ez itélőszéknek a bevett szokás szerint kelle eljárnia az 1471 : 5 rendeletéből, mígnem az 1486 : 1. cikknek egészen el kellett volna töröltetnie.

Kevéssel a lázadás kitörése előtt, 1471-diki nagyhét keddén a bártfaiaktól sürgős hadi költségek födözésére 500 darab aranyat csikart ki, igérvén, hogy nekik oly szabadságokat ád, melyek rövid idő́n két annyi hasznot hajtanak [2]). Ugyanis, ámbár az ajánlott segélyadóból senki sem volt volna kiveendő, Mátyás mégis valamint más uradalmakat a rendes adótól mentesíte 1470 : 8 szerint; úgy saját, és anyja jobbágyait az ajánlott segélyadó alól felmenté, minek következtében mások jobbágyai ezen segélyadómentes jószágokon vonták meg magokat [3]).

Hozzájárúltak e kihágásokhoz a katonák és királyi biztosok (factor) zaklatásai, kik a sírokat, egyházakat feltörék, a lakosok házaiból a pénzt, élelmet elragadák, 1471 : 9, 20, 21; 1486 : 61; 1475 : 15. — minek következményeül : *„Regnum propter oppressiones per exercituantes equites et pedites ad ultimam desolationem et exacerbationem magnum in tantum deve-*

---

[1]) *M. Kovachich*, Suppl. ad Vestig. Comit. T. II. p. 285. — Ugyanott a kincstári haszon és Mátyásnak tett segedelmezésről többet hoz föl.

[2]) Wagner Diplom. Sáros. p. 125.

[3]) *Kovachich J.*, Sylloge Decr. Comit. T. II. p. 206. 223.

nerit, quod iam pauperes incolae Regni vix vitae necessaria habere possent." 1478 : 6. és 1486 : 62.

VII.

Hanem b), mint Bonfin érinti, jogsértő volt Mátyás abban is, hogy noha a koronázási okmányban (1464 : 3, 12, 17.) az foglaltaték : a királyi fölség senkit árulás miatt el ne ítéljen, hanemha az országnagyok tanácsa hozzájárultával; a jogszerűtlen elvett jószágok pedig törvényes uraiknak viszszaadassanak : mégis törvénytelen befogatások, számkivetések és jószágoknak egyszerű panaszra történt elkobzása jövének divatba, mint ezt később hozott törvények bizonyítják, p. az 1478 : 9. és 1486 : 11; erőszakosan elfoglalt jószágok sem adatának vissza : 1471 : 23, 27.; 1474: 11.; 1478 : 8.; 1486 : 48.; söt mi több, némely jog- és törvényellenes jószág-elajándékozás is történt Mátyás, kivált udvaroncai részéről, lásd 1475 : 10.; 1486 : 22, 23, 24.

Nem is kellett egy királyt is a koronázási okmány megtartására annyiszor inteni, mint ez Mátyással történt az 1468 : 16., 1472 : 15., 1475 : 1. tcikkekben, ez utóbbi évben az által is, hogy ő flsgének levelei ezentúl fizetés nélkül adassanak minden megyének [1]). Hogy pedig még a királytóli elpártolás előtt ez (a király) ellenséges szándékkal viselteték az ország szabadsága irányában, kitűnik legkivált abból, miszerint szükségesnek találák a rendek, hogy az 1471. februáriusi határozmányok közé csaknem minden kiváltságuk befoglaltassék, és így minden megyének köz és mindennapi használatúl megküldessék; ki is nyerék a királytól erre a megerősítést és azon igéretet, miképen *valóságos országos határozmányként* [2]) fogja tekinteni és megtartani; ugyanezt az 1472 : 15-ben, tehát a zavar csillapúlta után is megfogadta. — Midőn

---

[1]) *Kovachich J.*, Sylloge Decret. Comit. T. II. p. 201, 218, 221.

[2]) *Kovachich M.*, Suppl. ad Vestig. Comit. T. II. p. 229. Ulászlóval történt alkudozásokból 1490 : 18. — Következteti, miszerint *országos* határozmánynak (Decr. Regni) a koronázás előtti alkudozások neveztettek; ellenben az országgyűlés utáni határozatok csak *királyi* határozmány (Decret. Regum) nevet viselének.

később újabb sérelmeket kényteleníttetének tapasztalni, biztosító levelet, minden megyéhez szállítási költség nélkül küldendőt, kértek. Noha ezzel sem értek célt; bizonyítják a föltételek, melyeket Ulászlónak trónra léptekor szabtanak: 1490: 2 és 1492: 26, 27, 28; melyek szerint minden újítás, névszerint a Mátyás által behozott egyforintos adó eltöröltetik, a kincstári haszon, és harmincadszedésnek azon módja állíttaték vissza, mely Lajos, Zsigmond és Albert idejében dívék, minden erőszakos zsarolása az élelemnek és a szállásoltatás, mint ez Mátyás király korában visszaelésként szokásba jött, eltiltatik.

Kimentik ezeket azok, kik Mátyást „Nagy"-nak szeretik tartani, e mondattal: Legelső törvény a haza java! Bonfin ilyképen dicséri: általa, úgymond, a szittya erkölcsök szelidültek, az eltürhetlen gőg elnyomatott, és Attila után ő volt, ki a magyarok kemény nyakát az engedelmesség jármába hajtá. De valamint efféle dicséret csak külföldi, fizetett, az ország szabadságát és szokásait nem ismerő hizelgőtől kerülhetett [1]), úgy a dicsőséget mértéktelenül hajhászó Mátyás nem épen a legbiztosabb utat választá, mit ő az 1486: 2, 3, 11-ben foglalt mentegetés között elismer. Mondja u. is, hogy ő a törvénykezésbe becsúszott visszaéléseknek gátot ekkorig nem vethetett, el levén a csehek, németek és törökök [2]) által nyir-

[1]) Tubero Lajos ezeket írja Mátyásról Schwandtnernél II. k. 115. lapon: Hoc famae huius Principis multum conferebat, quod Italis, genti et lingva promtae, et suapte natura adulatrici ac quaestui deditae, largiri solebat, quo externos in suas laudes et scriptis et sermone celebrandas excitaret. Hanc enim vocem crebro etiam inter pocula usurpabat: Principem nihil magis decere, quam famam et gloriam." — Ezen hizelgők között Bonfin előkelő szerepet viselt, állítja Pray.

[2]) A törökök ellen nem igen erőtette meg magát: 1463. évben Bosznyát foglalta el, 1469, 1470 és 1471-ben a török a magyar széleket büntelen dúlta, sok ezer keresztyént rabul elhurcolván. 1475. évben Szabácsot foglalá el, mely évben a törökök István moldva vajdától is emlékezetes vereséget szenvedtek. Azután hadvezéreinek engedé át e küzdtért, kik közöl Báthory István 1479-ben Kenyérmezőn 30,000 törököt kaszabolt le; Kinizsi Pál pedig 1482. évben Szerbiát hódította meg. *Palma*, P. II. p. 414. Dum Rex Regnum vastaret

bált határok rendezésével foglalva; meg hogy Fridrik császár elleni hadjárat miatt hosszasabban távol levén, *a gyilkosok, rablók, gyújtogatók annyira elszaporodtanak az országban, miként nem az utas, de a testvér testvér irányában, a vendég vendégtől nem biztos.*

Midőn tehát a király azt amit elsőben kellett volna megtennie, gondolatlanúl utólsónak hagyja, és az országot nem a bevett szokás és jog szerint kormányozza: ki fog csodálkozni azon, ha az ország is másra veté szemét, kinél jogainak nagyobb biztosságát, kitől boldogítását reménylte. Hogy pedig a *főpapok is* a közügyhöz csatlakozának, ez annál kevésbbé csodálandó, minél kevesebbre becsülte és minél több igaztalansággal illette őket a király. Ugyanazon Mátyás, ki kormánya kezdetén az ország főpapjait a haza oszlopainak, erősségeinek nevezé és nyilvánosan dicsőíté [1]: később, midőn újításaiba bele nem egyezhetének, őket keményebben fogta, hogysem méltóságok és hívatalok engedé [2]; sőt, hogy annál engedelmesebb főpapjai legyenek, külföldieket helyezett az első rendű püspöki székekbe [3]). Mi több! Bonfinként egyházi joghatóságot is bitorlott, miért II. Pál pápától még 1465-ben keményen megintetvén azt válaszolá, hogy küldendő szónok által fog e vádra felelni [4]). Egyházi javak jövedelmeit is húzta,

---

Poloniae, nec utilitatem Regni sui curaret, Hungaria quasi principe destituta, Turci, duce Alibego, illam opulentissimam Civitatem Varadienscm Ao' 1474. excindunt, comburuntque . . ." A gyászbeszédet Várad városának veszedelme fölött l. *Kovachich*nál Script. Min. T. II. p. 11. ex Stylo Cancellariae Mathiae I. R. Thomae de Nyírkálló ejus notarii.

[1]) Epistolae Mathiae Corv. P. II. N-o 8, 17.

[2]) *Galeoti* i. m. 11. fejezetében Mátyásnak mérges mondatát idézi, melylyel ez némely rosz papot fedd, fölhányván, miszerint a hét fő bűn legeslegkivált sajátjok.

[3]) Ezek közt a sléziai eredetű Beckensloer (Alemanus) Jánost, előbb váradi, aztán egri, később esztergami főpapot, ki kincs-terhelten elszökött az országból 1476; végre Fridrik császártól a salzburgi püspökséget nyerte el. Az olasz eredetű Rangoni Gábor egri püspököt, ki barátból bíbornokká lőn. A morva Pruisz János váradi, azután olmüci püspököt, ki végre visszalépett a sz. ferenciek zárdájába. Arragoniai Jánost és Estei Ipolyt, a 9 éves esztergami érseket.

[4]) Ep. Corvini, P. II. N-ro 19.

egyházi férfiakat, főket és kisebb rendűeket, kénye-kedve szerint adóztatott. Bonfin ugyan állítja, hogy mind ebben a pápai követ tekintélyére, helybenhagyására támaszkodott, ámde egyházi joghatóságot és jövedelmet átengedni ennek sem állott hatalmában. Ha pedig, mint ismét Bonfin említi, csak azért adóztatá a papságot, nehogy ez szertelen gazdagságában garázdálkodjék, vagy ellene hadat indítson: ez oly tévelv, mely jogosságon, méltányosságon nem alapúlván, jót nem szülhetett.

Méltányosabban vélekedének az országos rendek, kik látva, hogy az egyháziak az 1458 : 19. cikkben foglalt kezességnek, és a koronakiváltási segély beszedésekor 1462. évben adott biztosításnak dacára elnyomatnak, az 1471 : 24. cikkben határzá, és az *országos* határozmányok sorába fölvétetni akará: „*Viri ecclesiastici neque maiores, neque minores, deinceps dicentur aut aliqua taxa graventur.* Tamen illi ex eis, qui exercituare tenentur, id faciant *secundum antiquum* modum."

Ezek voltak vala okai a magyarok elidegenülésének Mátyástól, a kitört lázadásnak fő okáúl azonban a szokatlan adóztatást egy lélekkel állítják Bonfin, Dlugoss, az újabbak közől Pray, Katona; visszautasíthatlan támok pedig az 1472. máj. 1. Vitéz szabadon bocsáttatása után hozott határozathoz a soron kivül mellékelt cikknek e szavai: *Et quod nos de caetero in medium Regnicolarum nostrorum aliquam taxam, ipsis invitis, non imponemus.* Suppl. ad Vestig. Comit. T. II. p. 228. Maga a lázadás csak rövid ideig tartott. Mátyás, hirét véve a brünni táborban az otthon történteknek, néhány hivével sietve visszatér Budára, hol összehiván lehetőleg sok főurat, ezeket jószágosztás és igéret által maga részére hóditja, (Mátyás fogásai közé tartozott Tuberoként kegyeket színlelni, ha gyűlölt) és 16,000 emberrel az időközben Nyitráig hatolt Kázmér ellen indúl, Esztergamnál megállapodván a várba küldé Gábor kalocsai érseket, János egri püspököt, Ország Mihály nádort és Szapolyai Imre szepesi grófot, kik által Vitéz Jánost, jóllehet ez nem igen hitt hitegetéseknek, 1471. dec. 20. következő egyességre birta:

---

*) *Kovachich M.* Vestig. Comit. 307. l.

VIII.

Primo, quod Reverendissimus D. AEppus praestabit iuramentum super servanda fidelitate D. nostro Regi Mathiae, et quoad vixerit nunquam alium pro Rege Hungariae nominabit, habebit, eidem omni posse adhaerebit, et inimicis Regiae Mattis erit manifestus inimicus.

b) D. AEppus Castra et Castella sua et Ecclesiae suae assignabit probis hominibus, Hungaris, qui fidelitatem D. AEppo et per eum D. Regi iurabunt. — Item, quoties necessitas postulaverit, ad castra sua intromittet familiares Regiae Mattis, ut ex illis inimicis Regis, et Regni facilius possint resistere : ita tamen, quod familiares D. AEppi inde non ejicient, neque possessionibus suis damna inferent.

c) D. AEppus laborabit pro recuperatione Castri et Civitatis Nitriensis *) ac castelli Berzence. — Item castellum in Sexard et in Lasko dirui faciet, vel saltem erigi non permittet.

d) Quod omnes proventus Ecclae Strigon. tam de lucro Camerae ratione decimarum, tam de aliis proventibus regiis de Transylvania et Sclavonia, et de mineris, ac etiam cusionibus pecuniarum, iuxta antiquam consvetudinem provenire debentes, Regia Mattas persolvi faciet D. AEppo Strig. et Ecclesiae suae.

---

*) A nyitrai püspökség jószágait János érsek kormányozta 1460 óta, mikoron azokat Mátyás Debrenthei János püspöktől, mert a hussitákhoz szítni látszott, elvette. Hogy Vitéznek nyitrai várkapitányáról is a még következő évben, melyben az fogva volt, azt hitték a rendek, miszerint Kázmér lengyel király nevében kormányozza a várat, kilátszik a lengyelekkel kötött békekötés pontjaiból, hol olvasható mint következik : Si castellanus Nitriensis, Petrus Koth, fassus fuerit, se hoc castrum tenere nomine Regis Poloniae, aut filii sui, orator debebit eidem procurare literas expeditionis; si vero dixerit: se castrum tenere nomine AEppi Strigon., sicut et merito deberet; extunc Dni Poloni non se intromittant ulterius de his rebus, sed permittant agere hungaros cum hungaris, prout ipsi sciunt. — Placet tamen, quod si D. Strigoniensis, qui habebit proventus suos, debitor. fuerit in aliquo ipsi Petro Koth, ipse exsolvat." *Katona*, Histor. Crit T. XV. p. 580.

e) Item, quod durante huiusmodi differentia, quidquid contra affines, fratres et familiares D. AEppi Strig. in Curia regia adjudicatum fuisset, novo iudicio Praelatorum et Baronum, ac etiam Magistrorum Proto-Notariorum submittatur, et debito fine, iuxta veram legem et consvetudinem cognoscatur et terminetur.

f) Item, quod Jura, Jurisdictiones etc per summos Pontifices Regesque Hung. Ecclae, et AEppis Strigon. collata, etiam de Jure Patronatus Abbatiarum de Bel et Sz. Job, ac Praepositurarum de Ság et Bozók, quas Mattas Regia D. AEppo Strig. dederat, etiam alias, quae constant ex privilegiis Ecclae Strigoniensis, sine laesione observentur.

g) Item illa 7000 flor. auri, quibus Mattas Regia D. Ioanni AEppo Strig. obligatur, hoc modo solvantur: Ex contributione 80 denariorum, quae in Cottibus Simegiensi et Tolnensi dicatur, Regia Mttas persolvet D. AEppo 2000 fl. residuos, 5000 fl. autem deputabit usque medium quadragesimae venturae. Insuper ex eadem Contributione D. AEppo de singulis portis, singuli 20 den. ratione proventuum lucri Camerae et decimarum, persolvantur [1]).

h) Item, quod Mattas R. secundum quod per Praelatos et Barones nuper conclusum erat, proventus lucri Camerae ex illis duobus Cottibus, Toln. et Simeg. singulis futuris annis propter decimas, quas idem D. AEppus Strig. ex lucro Camerae de iure habere debet, eidem vita sibi comite, deputet, salvis semper libertatibus Eccles. Strigon.

---

[1]) Vám- és adóból tized adandó a püspöknek; ez Kálmán törvényének I. könyv, 25. fejezetében meghagyatik. — III. Béla 1190-ben pécsi püspöki javadalmak közé sorozta az országban felmerülő gyűjtéseket (collecta) és a folyóktól fizetendő vámot, haugyan minden székesegyház él e joggal, a püspöki jobbágyoktól a collectát és minden az egyházmegyében engedélyezett adónak tizedét. *Fejér*, Codex Dipl. T. II. p. 252.

A sz. királyoktól az esztergami érseknek minden királyi jövedelemtőli tizedét megerősíté 1198-ban Imre király. A kincstári haszon tizedét különösen adományozta IV. Béla 1256. és 1270. évben, mely adományozást a következő királyok, névszerint Mátyás 1465 és 6-ban is megerősített, de nem fizetett, mint ez okmányból kitűnik. Oka pedig e levonásnak a lucrum camerae-nek tributum fisci regalis-sá minden mentesség eltörlésével történt átváltoztatásában keresendő.

i) Quae hactenus D. AEppus qualitercunque contra Mattem R. commisisset, condescendant, et Regia Mattas omnem indignationem et suspicionem in ipsum, ac eius familiam ex corde suo, sine dolo et fraude aboleat.

k) Item, quod ad suggestionem et inductionem quorumcunque, quacunque ratione, colore, contra statum, honorem et personam D. AEppi, et in periculum capitis, vel *captivitatem ipsius* D. Rex nunquam aliquid mali machinabitur, nec permittet; sed quamdiu D. Rex vivet, idem omni tempore, absque omni timore in Curiam regiam venire, ibi morari et redire valeat sub salvo conductu regio et cautela speciali.

l) Et si quid contra D. AEppum obiiceretur, id absque certa probatione D. Rex non credet; si vero aliquid ex iis per evidentia testimonia compertum fuerit, pro eo ipsum in rebus et bonis suis emendabit et puniet, iuxta morem aliorum Regum Hung. [1]), salvis semper eiusdem D. AEppi capite et persona.

m) Item, quod D. AEppus ad suggestionem quorumcunque coram R. Matte sibi obloquentium non movebitur; sed si quid audiverit, suae Matti significare tenebitur, quae hoc rectificabit consilio Praelatorum et Baronum suorum. Si vero contra ipsum aliquid Regia Mattas audiverit, D. AEppo similiter intimabit, qui se expurgare, vel ad intimata regia respondere coram Praelatis et Baronibus tenebitur.

n) Item, quod praefatus D. AEppus Strigon. illis, qui

---

[1]) A példák, melyekre itt hivatkozás történik, talán következők valának: 1218. évben II. Endre király János érsektől, mert ez az új rendeleteket elfogadni vonakodott, Tardos nevű márványbányával bíró helységet elvette; visszafogadván öt kegyeibe a helységet is visszaadá. — Az eredetiből sub C. Nro 75.

1403-ban Zsigmond király az esztergami várat a hozzá tartozó helységekkel együtt belzavarok és csatározások miatt hatalmába kerítette, érintetlenül hagyva Kanizsai János érseknek joghatóságát és jövedelmeit. Okát ez eljárásnak abban kell keresnünk, hogy az érsek Lászlónak a megölt Kis-Károly fiának meghivatásába egyezék, míg a feslett életű Zsigmond osztrák Alberttel egyezkedék az örökködés fölött azon esetre, ha magva-szakadottan múlnék ki. *Pray*, Annales P. II. p. 204.; és Zsigmond okmánya sub T. N-ro 22. 27.

Serenissimo D. nostro Regi rebelles essent, aut fierent, eos non iuvabit, sed toto conamine suo penes suam Mattem R. assistet. In quorum omnium et singulorum fidem etc.

Az egyességet a király és érsek sajátkezüleg aláirák, akaratjokkal történtnek elismerék, annak megtartását keresztyén hitökre igérvén. Az említett négy békebíró is oda nyomá pecsétjét a királyé és az érseké mellé [1]). Mindemellett nem volt tartós e béke.

Bonfin bizonysága szerint Mátyás az egyesség aláirása után a várba fölment, és a bocsánatot esdő érseket szóval is megnyugtatá. Kibékülvén pedig az érsekkel, a lengyeleket könnyü szerrel kiszorítá elannyira, hogy azok már csak Nyitra várát és néhány határerősséget bírtak 1471-ig. Kázmér ezentúl mindinkább a mennyországot keresvén, mindenről lemonda és 1484. történt jámbor halála után X. Leó pápától 1521. évben a szentek sorába vétetett föl.

A lengyelek kiüzettek; a király az 1472-iki nagy hétben Budára visszatérve boszút forralt, és a Budára lehívott Vitézt csendben Visegrádra viteté, hol az néhány hónapig királyi őrizet alatt tartaték. Néhány főpapnak és zászlósnak kérésére új egyességre lépett a király már a következő azaz húsvét nyolcadába eső csütörtökön, de abban Vitéz szabadon bocsáttatásának napja meghatározva nem volt, nem is állíthatni, hogy mindjárt szabadon bocsáttatott volna. A szóban forgó okmány így hangzik:

„Nos Matthias etc. significamus, quod nos ad preces nonnullorum fidelium Praelatorum et Baronum nostrorum super dissensionibus et differentiis inter nos et D. J. AEppum Strig. *his diebus transactis, exortis*, cum eodem D. Joanne AEppo, et *suis*, disposuimus, atque concordavimus, modo et ordine inferius articulatim conscripto. Primo, quod nos eundem D. J. AEppum de praesenti captivitate nostra omnino emittemus et plene liberum faciemus, ita, quod ipse sicut prius

---

[1]) Az eredeti hiányzik, de megvan az átirás, a kincstári hasznot, bányajövedélmet és pisetumot illetőleg az erősítő-levél II-dik Ulászlótól 1498., II. Lajostól 1520; és végre Szapolyai János kivonatában sub A. N-ro 13. 14. és B. N-ro 40.

liber sit exire et intrare castrum Strigon. secumque in eodem castro 32 famulos tenere possit, qui debebunt jurare fideli nostro Rdo in Christo P. D. Joanni Eppo Agriensi, in cuius manus fideles dictum castrum Castellani, propter hanc eliberationem D. AEppi tradere tenebuntur, ad observandam sibi omnem fidelitatem; ita, ut deinceps ipse AEppus et Eppus de conservatione ejusdem Castri simul disponant et concordent.

Item dispositum est, ut dum D. AEppus libertati restitueretur, ex tunc castra *Dragol* (Drégel), *Berzence* (érseki birtok a sz.-kereszti urodalomban, most a besztercei püspökségé), *Revischye* (Vitéz sajátja, aztán a Dóciaké volt, most a kamráé; fekszik Bars megyében Sz.-Benedek fölött a Garam partján) et *Toplice*, ad manus Joannis Eppi Agriensis assignabit.

Item, quod D. AEppus, post hanc suam eliberationem in iurisdictione et auctoritate sua, in spiritualibus et temporalibus non minoretur.

Item, quod omnes possessiones D. AEppi tam proprias, quam Ecclesiae suae et Capituli, quae tempore praesentium differentiarum per nostros occupatae sunt (ez az első elfoglalási eset, ezelőtt ilyesmi nem fordúlt elő) sine damno et offensa, *quae in posterum fieri possent*, remitti facere teneamur.

Item D. AEppus omnes Officiolatus possessionum sua, rum libere conferret, praeter possessiones Castri Strigon. quas Castellani per D. Eppum Agriensem deputandi teneant. Officiales tamen AEppi ad castrum venire volentes sine armis, libere admittantur.

Item, postquam nos cum Rege Poloniae concordiam finalem habuerimus, castrum Strig. et omnia alia, D. AEppo remittere teneamur, ita tamen, ut Castellani iurent nobis, prout alias Strigonii dispositum est.

Item, quod factum *castri Zonda* [1]), ex quo idem ante

---

[1]) Zonda, azaz Szanda-várát (Nógrád megyében fekszik) 1447. évben Erzsébet királyné Zágorhidai Dömötörnek adományozá. Ugyanazt Vitéz János 1465-ben még mint kinevezett, de meg nem erősített esztergami érsek a Lábatlanoktól 3000 arany forinton szerezte meg oly módon, hogy 500 forintot lefizetvén, a hátra levő 2500 forintba Ravazkezüt, Ujfalut és Köbölkútot, mely helységeket Szécsi

conclusionem praesentis dispositionis obtentum fuit, ita, ut nunc est, remaneat.

Item, si medio tempore D. AEppum (e vita excedere?) contingeret, castrum Strigon. aliaque nobis ad manus tradantur. Si vero nobis prius, *sine haeredibus* legitimis, quod Deus avertat, mori contingat, ex tunc illa D. AEppo libére remittere, D. AEppus et sui Castellani teneantur.

Item bona et iura D. AEppi et Capituli, subditorumque et famulorum suorum ubique salva remanere faciemus, nosque cum Praelatis et Baronibus infrascriptis respondeamus, ut illa per neminem violenter auferantur.

Item, quod nos Castellanis et aliis subditis D. AEppi, caeterisque ad eum pertinentibus, necnon capitibus, rebus eorum, de consilio et deliberatione DD. Praelatorum et Baronum, plenam gratiam facimus per praesentes. — Item, possessiones eorum, si quae iam facto sunt, eisdem plene remitti faciemus. — Item, omnes familiares et subditos D. AEppi, qui videlicet *cum eo* vel alias qualitercunque *per nos et nostros detenti sunt,* et liberos dimittemus de captivitate, et emitti faciemus (e befogatások és jószágfoglalások, miután az első egyességnél nincs szó rólok, annak létre jötte után foganatosíttattak) promittentes verbo nostro regio et bona fide, quod praedicta omnia dicto D. AEppo et suis, observabimus, et observari faciemus, in quantum D. AEppus et sui nobis hoc idem observabunt; *salvis tamen, si medio tempore aliquas alias dispositiones cum ipso D. AEppo faceremus.* (E homályos záradék a bizalmatlanságot csak nevelhette). Datum, Budae, feria IV. post Fest. Resurrectionis Domini, A. 1472. — Et nos Laurentius Eppus Ferrar. Apost. Sedis Legatus, Gabriel

---

Dénes érsek ugyancsak 2500 ftért a Báthoryaktól zálogba vett és az érsekségnek hagyományozott, a Lábatlanokra átíratá. 1466-ban Zonda várát Kolar Péternek engedé át az érsek, úgy látszik zálogba. Végr 1494 és 1504. évben nádori ítélet folytán, melyben főjegyzőül Verbőci Istvánt találjuk, e vár az érsekségtől elvétetett, azon alapon, mert midőn Vitéz János egyházának zálogát a Lábatlanokra átiratá, még nem volt megerősítve, következőleg egyházának javairól jogérvényesen nem rendelkezheték, tiltván ezt a törvény, honi szokás, és a kánoni jog. — *Az eredetiből.*

AEppus Coloc. — Joannes Agriensis et Albertus Weszprim. Ecclesiarum Eppi, Mich. Ország R. H. Palatinus, Stephanus de Báthor, Judex Curiae R. Nicolaus Chupor Vajvoda Transylvan. Zdenko de Sternberg, Palatinus R. Bohemiae et Joannes Ernestus Comes Zoliens. promittimus penes D. nostrum Regem, ut ipse praefatam dispositionem et omnia praemissa dicto D. Joanni AEppo observabit, nos quoque observabimus. In cujus rei testimonium penes sigillum D. nostri Regis etiam sigilla nostra apponi fecimus. Datum ut supra. *Az eredetiből* .... néhány nem a dolog velejéhez tartozó szó kihagyásával.

Hibázott János érsek, Bonfin szerint, nem ártani akaró szándékból, hanem mert másokról akart gondoskodni. Mátyás pedig bebörtönöztetvén őt, korántsem bizonyította be, mintha az érsek lett volna a legnagyobb bűnös.

IX.

T. i. míg Mátyás 1459-ben azon főuraknak, kik Frigyes császárt Magyarország királyának megválaszták és megkoronázák, Vitéz ép tanácsára megbocsátott: addig nagybátyját *Szilágyi Mihályt*, kinek koronáját köszönheté, bezáratá csak azért, mert egyedül akart uralkodni. *Bánfi Miklóst*, a pozsonyi várparancsnokot, mivel nejét a király jötte hírére eltávolítá Pozsonyból, hasonlón bezáratá és Lippa meg Sólymos jószágaitól megfosztá. *Tuz Jánost* Slavónia bánját, már atyjának és magának is hosszú ideig kedves emberét, Galeoti és Várday Péter tanusága szerint igen bölcs férfiút, Velencébe számüzé, miért? ez még az udvaronc Galeoti előtt is titok maradt; ennek testvérét, *Osvát* zágrábi püspököt is számüzte, jóllehet később visszanyerte püspökségét; végre *Várday Péter* kalocsai érseket, valódi hű szolgáját, minden könyörgés dacára hat évig tömlöcözteté Visegrádon nem másért, hanem mert a törökkel kötött békeokmányból néhány szót kifeledett, vagyis inkább, mert a királynak szokatlan adórendszerét, köztudomásilag, rosszalá.

X.

Gonosz udvaroncok mesterkélései által biratott Mátyás ily erőszakoskodásokra, és azon férfiút, kinek igen sokkal tartozott, sem kimélé azon időben, midőn a lengyeleket kiüzvén, már senkitől sem tartott. Már pedig Vitéz e csapást soká el nem viselheté; ugyanazon 1472. évi augustus 9. meghalt, nem kis fájdalmára, miként Bonfin mondja, az urak és nemeseknek, mert mindnyájan, kik e derék férfiú jóságát tapasztalhatták, örök vágygyal és hü emlékezéssel viseltettek iránta.

XI.

A tudomány körüli érdemeiről Galeoti ily címü munkájának : De interiore homine, Basil. 1517. II. könyvében értekezik : „Virum hunc divino consilio, doctrina admirabili, integritate vitae conspicuum, rebus gestis clarissimum, tempestate illa Musas ex toto orbe fugatas ad se revocasse, Hungariamque novarum Musarum domicilium constituisse. Unde factum est, ut qui dispersi fuerant docti, ad ipsum, *tamquam literarum parentem*, turmatim confluxerint. Nam diu cum eo vixit, praemioque Aeneas Sennensis, qui postea Pontifex Pius cognominatus est. Non referam, quantis impensis construxerit illam omnibus ferme mortalibus celebrem Bibliothecam, in quam omnium disciplinarum monumenta congessit. Et cum maxime calculo laboraret, librorum curam, disciplinarum lectionem, doctorum hominum favorem, reipublicae gubernacula, *nam in eo multorum regnorum onus recumbebat*, nunquam dimisit quod me vidente factum est.“

Ugyancsak Galeoti De dictis et factis Mathiae R. címü könyvében mondja: „Strigonium oppidum Hungariae in ripis Danubii situm, a Buda triginta millibus passuum distans; arcem habet in edito colle munitissimam et pulcherrimam : fuit enim aliquando regum domus et habitatio. In ea arce templum, cuius pronavis et solum porphyreo lapide constructum, a longe habens prospectum, vasis aureis argenteisque nec non pulcherrimo et ditissimo sacerdotalium vestimentorum apparatu, potest cnm omnibus jure certare. Estque Strigonium Hungariae Metropolis, cum opulentissimo AEppatu;

nam florentibus rebus ad $\frac{m}{100}$ aureorum proventus se extendebat; nunc vero vix dimidium obtinet. Huius arcis possessor fuit Joannes AEppus, vir in multis disciplinis non in postremis habendus. Habebat secum viros excellentes, et in omni fere doctrina excultos. Nam nos quoque, qui librum de homine nomine suo edidimus, diu familiaritate eius sumus usi."

Ily Maecenas alatt mennyire virágzott az esztergami iskola, melyben már 1425. évben a törvénykönyvnek kanonokjai (Decretorum canonici) és a szabad müvészeteknek tanárai valának, kiki elgondolhatja. Az „éles és gyors eszü" Gatti János hittudor a dömések rendéből, Galeoti Martius, Brandolini Aurél Vitéz idejében tanítottak. L. *Wallaszky*, Conspect. Reip. Liter. in Hung. budai 1808-ki kiadás 115. lapján.

II. Pál pápának 1465-ben kiadott engedelméből, a bonóniai egyetem alakjára szervezett pozsonyi főiskolának, mely 1467. évben azon a helyen diszelgett, hol minap a bencések collegiuma volt, hogy Vitéz volt legyen alapítója, állítja *P. Schier*, Memoria Academiae Istropolitanae, Bécs 1774. cimü müvében, legkivált egy Bécs váras levéltárában talált hártya nyomán, melyre több csillagászi calculus mellett írva vagyon : Figura coeli hora Institutionis Universitatis Istropolitanae, A. Dom, in Junio, tempore aequato, die 5. hora 20. post meridiem. precise in Ecclesia cathedrali Strigoniensi : et erat dies Saturni et finis horae Martis. — Cuicunque Mercurius fuerat in duodecima, erit magnus, sapiens, magnusque philosophus. Messhala in antiloquio." — Hogy pedig Vitéz, ki 1468. és 1470. évben az akademia korlátnoka is volt, ennek rendezésével és tudós férfiak meghivásával igen el vala foglalva, kitünik a bécsi egyetemnek Schier és Katonától felhozott okmányaiból. Regiomontanus János, a nevezett akademiának Vitéz által meghívott hírneves mathematikusa, Ephemerides astronomicae címü müvét az érseknek fölajánlván [1]), ennek a pozsonyi tud. egyetem körül szerzett érdemeit igen földicséri.

---

[1]) Mert az érsek igen nagy híve volt az astrologiának, anynyira, miszerint a csillagok tanácsa nélkül semmibe sem fogott, írja *Galeot.*, i. m. 30. fej.

Azonban Horányi, Wallaszky és Madarassy nincsenek e véleményen, támaszkodva a pozsonyi prépostnak állítására, melyet az 1550-ben a pozsonyi városi hatóság előtt, az említett akademia fekvő birtokai körül forgott pörben nyilvánította, mely szerint Mátyás király volt legyen a pozsonyi akademia alapítója.

Bonfin Dec. IV. l. III. így ecseteli Vitézünket: „Vir AEppatui vehementer accomodus, quippe qui triclinium in arce amplissimum erexit: prominens vero ante triclinium ambulacrum cum duplici podio superbissimum exstruxit. Ad triclinii caput sybillarum sacellum e fornicato opere acuminatum statuit, ubi sybillas omnes connumerare licet. In triclinio omnes ex ordine Ungariae Reges, sed et progenitores Scythicos cernere erat. (Pethő Gergely, Krónikájában hozzá adja: a Mátyás után következő négy királynak jelképe is ott volt). Item caldarias, frigidariasque cellas et hortum duplicem, quem xystis excoluit, et superiore ambulacro coronavit. Inter utrumque turrim rotundam penes rupem erexit in varia triclinia, cubiculaque divisam, variis supra specularis exornatam; neque aedicula carere voluit; hanc ipse fere semper inhabitavit, quia Danubio prominens, jucundum prospectum et hortorum amoenitatem afferebat: locus quidem ad philosophandum et contemplandum nimis idoneus. Divi Alberti Basilicam *vitraria tegula*, ne igni foret obnoxia, texit, tectumque fastigiatum ad imbres, nivesque reiiciendas fecit. Bibliothecam quoque utriusque lingvae foecundissimam dicavit."

P. Timon Samu Purpura Pannonicájában, valamint Pray is a bibornokok sorába helyezi Vitézt, mert 1471. évben kinevezte azzá II. Pál pápa, de előbb a pápa, utána pedig nem sokára Vitéz meghalván, az ügy e mellett maradt.

Síremléke az érdemdús érseknek kettő találtatott 1765-ben az új esztergami székesegyház építésének kezdetén: az egyik márványoszlop, melyen a bevésett kereszt alatt lépkedő oroszlán, ez alatt liliom, jobbról balról egy-egy csillag van e gót följrattal:

Reverendissimus Dominus Joannes de Zredna, Dioecesis Zágrábiensis, Archiepiscopus Strigoniensis, Primas et Apost. Sedis Legatus natus, excellens doctrina, ingenio prae-

clarus, Religione pius, obiit sexto Idus Augusti, anno 1472. Cuius animae misereatur Deus.

A másik márványlap, melyen az érsek fekvő alakban van előtüntetve, püspökföveges feje párnán nyugszik, jobb kezében könyvet tart, mellén kereszt, balról a püspökbot látható. Lábainál címere, a lépkedő oroszlán és liliom, a címer fölött kereszt, két részről a címert mintegy maró sárkány szemlélhető. Ez, az előbbinél szélesebb, sírkő későbbi, és talán Mátyás holta után, ki iránti félelemből Janus Pannonius is egy ideig temetetlen maradt, készítette Vitéz János veszprémi püspök. Körirata római kiálló betűkkel :

Immortale decus s— — —s et omnis Gloria doctrinae, Religionis Honor, Joannes iacet hic, *Pater Patriae* optimus Ille, cui caput ornabat Strigoniensis apex. — Obiit Sexto Idus Augusti.

Az írók közé, kik Vitéz János tetteit és életét vigyázóbban adják elő, számítandók : *Ganóczy Antal* (Epp. Varadin.), *Katona István* (Histor. Crit.), *Palma Károly* (Notitia Rer. Hung. P. II.) [1]).

MIKÉP ISMERTÉK FEL ŐSEINK AZ ÁL OKIRATOKAT?

KNAUZ NÁNDORTÓL.

IV [2]).

Igaz ugyan, hogy az okmányok valódiságának megitélésében egyik fő szerepet játszik az irály; de azért nem lehet az irálynak tán kissé szokatlansága miatt mindjárt költöttnek kikiáltani az okmányt; mert ekkor könnyen megesnék, hogy nagyon is gyakran csalatkoznánk; ugyanis „az ál levelekről nem kell oly babonásan gondolkodni, mint széltében a diplomatikusok gondolkodnak, kik azt vélik, hogy minden lépten nyomon reájok hullanak a levéltárakból,“ mondja igen

---

[1]) És *Czuczor Gergely* a M. Ak. Évk. IV. köt. *T. F.*

[2]) L. I. az Új M. Muz. 1857. I. 273. — II : 1858. I. 397. — III : u. ott 404. ll.

helyesen Horvát István. (Tud. Gyűjt. 1819. IX. k. 86 l.). — Például szolgáljon e jelen okmány :

1340. Május 3. szerdán. — Fülöp mester pozsonyi alispán és pozsonyi meg dévényi várnagy jelenti az esztergami káptalannak, hogy Pál országbíró levele folytán több királyi s káptalani küldöttel kimenvén a pozsonyi káptalan és Bazini Sebus közt per alatt való földre, a látott régi határdombok szerint Sebusének ismertetett el s bár eltávoztak is a pozsonyi káptalani megbizottak, Sebust beigtatták birtokába.

Honorabilibus viris Capitulo ecclesie strigoniensis dominis et amicis suis plurimum reverendis magister *philippus vice-Comes et Castellanus Posoniensis ac Castri de deuem* sincere amicicie continuum incrementum. Nouerit vestre discrecionis amicicia quod mediantibus litteris wiri magnifici Comitis *Pauli Judicis Curie*] [1]) domini Regis pro parte magistri *Sebus de Bozij* (így) contra dominum prepositum Poson. et venerabile Capitulum loci eiusdem super quadam terre particula, inter ipsos litigiose, mediantibus vestris testimoniis, pro homine Regio sumus deputati et tandem feria secunda; videlicet in octauis festi beati Georgij martiris proxime preteritis, iuxta litteras dicti Comitis Pauli et sua Judiciaria ac sentencionali ordinacione sub vestrorum hominum testimonijs ad faciem terre litigiose inter ipsum magistrum Sebus et prepositum ac Capitulum Poson. habite; super ostensione litterarum Capituli Jawriensis recaptiuatoriarum, per dominum prepositum et Capitulum Poson. ostensarum, quam super exhibicione priuilegiorum *Endre* et *Bele* Regum, per ipsum magistrum Sebus exhibitorum, ac etiam super reambulacione et ostensione metarum, Justicia mediante, accessimus et presentibus ambarum parcium vicinis et commetaneis legitime conuocatis, vna cum *Abrae* (így) filio ladislaij *de sancta Elizabeth*, qui de Curia Regia similiter pro utrisque partibus super huiusmodi negocij exequucionem extitit transmissus, mediantibus continenciis litterarum Judicis Curie Regie, prout tenebamur processimus; *sed quia nos in negocijs arduissimis*

---

[1]) Ezen] jegy, egyszer mindenkorra legyen mondva, jelenti, hogy addig tart az eredeti okmánynak első sora.

per dominum nostrum magistrum Nicolaum ad presens simus constituti vestre amicicie seriem tocius processus, prout nobis visum et scitum Fuit, oretenus indicare nequimus nec nos personaliter visitare valemus, sed seriem tocius processus predicte terre litigiose prout nobis, presentibus abrae Regio et uestrorum hominum testimoniis, scitum et visum existit, vestre amicicie per nostras litteras declaramus, seu notificamus tali modo. Quod primo videlicet in dictis octauis festi beati Georgij martiris cum abrae filio Ladizlaij homine Regio ac dominis *Andrea* et *Georgio* presbiteris Chori vestri prebendaris (így) pro parte magistri Sebus per uos in testimonium transmissis, Item Andrea filio abrae Rufi similiter homine Regio ac magistro *Petro* concanonico uestre ecclesie, pro parte domini prepositi et Capituli Poson., super facie dicte terre litigiose accessimus et quatuor viri discreti videlicet magister *Nicolaus* notarius, *Petrus* plebanus ac Custos et *Johannes longus* (és a negyedik?) Canonici dicte ecclesie Poson. pro domino preposito et Capitulo Poson. comparuerunt, quos cum idem magister Sebus vidisset, litteras procuratorias, mediantibus quibus pro dicto domino preposito et Capitulo Poson. comparerent, coram nobis postulauit ab eisdem, Qui taliter respondissent, quod ipsi pro domino preposito et Capitulo antedicto absque aliquibus litteris, caucionibus comparere possent, et hijs dictis idem magister Nicolaus notarius vna cum suis consocijs prefatis, iuxta tenores litterarum Judicis Curie domini Regis, litteras venerabilis Capituli Jawriensis recaptiuatorias *sine capite sigilli Judicis Curie Regie* coram nobis exhibuit, *licet ipsas litteras cum capite sigilli Judicis curie domini Regis debuisset exhibuisse.* Et post hec visis eiusdem Instrumentis idem magister Nicolaus cum [1]) suis prefatis consocijs homines Regios et uestra testimonia tam ex parte ipsorum, quam ex parte magistri Sebus ad unam Siluam adduxit et in vno loco stando dixit, quod ibi quatuor mete fuissent capitales et dicte terre litigiose principales, quarum una est meta ipsorum, alia possessionis *Dalijan*, tercia possessionis *Ternye*, quarta possessionis *Bozijn*, que separant eorum possessionem a dictis alijs

[1]) E szótól kezdve más kéz folytatta az írást.

possessionibus, sed nunc easdem destruxissent, ubi diligenter intuentes et perspicientes nullum penitus signum, vel apparenciam mete intelleximus aliqualem. Inde egrediendo usque occidentem in uno loco ostenderunt unum combustum truncum pro meta, ubi nulla videbatur apparere. Item inde similiter ad eandem partem directe eundo satis per longum spacium, ostenderunt duas terreas metas, et inde tendendo etiam ad eandem partem ostendendo unum locum, vbi erat quasi focus dicentes, quod ibi fuisset meta ipsorum, que nobis non uidebatur fore meta. Deinde eundo ad eandem plagam ostendendo unam metam terream, post hoc iterum transeundo per bonum spacium, ostenderunt duas terreas metas, et inde procedendo semper in eadem Silua ostenderunt unum signum pro meta, ubi etiam non percepimus esse metam. Item abhinc procedendo ostenderunt unam arborem piri pro meta, ubi non uidebatur aliquod signum mete, et dehinc eundo ad eandem partem in uno loco ostenderunt duas metas terreas. Item post hoc ostenderunt etiam unam metam terream, et dehinc procedendo directe exeundo de Silua, ostenderunt unum locum *wlgo domb* dictum, ubi non percepimus esse metam et abhinc eundo per magnum spacium in campo ad eandem partem, uersus montem *Sumberg*, prope ipsum montem ostenderunt in uno loco unum signum, wlgo domb dictum, pro meta, quod pro meta apparere non uidebatur, deinde parumper egrediendo ostenderunt simile signum, quod etiam non intelleximus esse metam et abhinc procedendo per breue spacium ostenderunt simile signum, quod non uidebatur nobis esse meta. Item ascendendo ad montem Sumberg, ostenderunt certa signa similia, que ad modum metarum non uidebantur apparere. Item ultimo ostenderunt unam congeriem lapidum sub vinea *hospitalis de Tirna*, quod similiter non uidebatur esse meta, ubi dixerunt, quod possessio prefata litigiosa esset maior et longior, sed et ultra metas dare et ostendere non possent. Post ista autem hec omnia Juxta tenorem et seriem litterarum Judicis Curie Regie maiestatis, magister Sebus ipsis Nicolao custode et Petro plebano magistris presentibus, ac coram hominibus tam Regio, quam uestris testimoniis, per partes adductis, vicinis

et commetaneisque (igy) presentibus sua Instrumenta, uidelicet litteras priuilegiales serenissimorum principum Endre et Bele regum exhibuit, ut debebat, quorum tenorem de uerbo ad uerbum perlegendo metas in eisdem repertis uoluissemus in ea parte, ubi necesse fuerit, legitime conuocatis vicinis et commetaneis, reambulare. Primo incipiendo a *fluuio Luchijnk* et ab eodem descendendo cadit in Riuulum *Chukarpataka* vocatum, que haberetur pro meta, et idem Riuulus descendendo per magnum spacium uenit directe usque ad villam dicti Capituli Poson. *Chukarfalua* nominatam et ante ipsam villam prope, de fluuio *Chukarpataka* exeundo uersus dextram tendendo, secundum continencias predictorum priuilegiorum Endre et Bele Regum, tendit ad duas metas antiquas, quas vicini et commetanei predictarum parcium, ipsis partibus presentibus, ueras et eminentes metas ipsius magistri Sebus esse affirmarunt et quod ante spacium Quinquaginta annorum in eodem loco possessionem magistri Sebus iuxta scitum ipsorum a possessione Chukarfalua nominata dicte mete separacionem fecissent, et inibi iuxta ipsas ueteres metas uno signo pro noua meta interim consignando, eo quod propter occasum diei, eo quod ipso tempore nimis tardum fuerat, cursum metarum perficere et perambulare ipso die nequimus, sed carstinum (igy) diem dictarum octauarum super execucione negociij predicti partibus ambabus terminum comparendi commisimus. Tandem ipso die crastino adueniente, una cum dictis partibus super prefatas antiquas metas accessimus et inibi coram vicinis et commetaneis legitime aduocatis unam nouam metam ereximus et magister Sebus a Nicolao et Johanne longo ac socijs eorum antefatis litteras procuratorias, prout primo die, petiuisset, per quas pro domino preposito et Capitulo comparerent, necnon iterato postulauit coram nobis, qui econtra allocuiti (igy) fuerunt, quod ipsi in persona domini prepositi et Capituli Poson. possessionem ecclesie amittere seu perdere nollent, nec aliquas litterales cauciones super ipsa procuracione possent exhiberi, et cum hijs uerbis se ipsos a nobis alienarunt, ac hominem Regium ipsorum et magistrum Petrum vestrum testimonium cum eis adduxerunt (igy); unde nos hijs uisis et perceptis, quia

huiusmodi negocium predicte partis iuxta ostensiuas priuilegiorum Endre et Bele Regum bene ad medium fuerat reambulatum, ad dictas ueteres metas, ubi noua meta per nos fuerat erecta, iterato accessimus; et quia predicte mete antique de exitu aque Chukarpataka, ubi ipsa aqua pro meta existit, ab inuicem appareant remote coniacere; obhoc pro maiori certitudine unam metam sub uno piro nouam ereximus, que de exitu prefate aque Chukarpataka directe ad ipsas duas antiquas uideretur ostendere, de quibus quidem duabus metis procedendo uersus siluam *Lyppua* per aliquale spacium inuenimus duas metas terreas, vbi ereximus nouam metam. Item inde egrediendo in rubeto inuenimus vnam metam, vbi similiter posuimus nouam metam, deinde eundo ad eandem siluam comperimus similiter vnam ueram metam et ibi ereximus nouam. Item dehinc procedendo in eadem silua Lyppua peruenimus ad terram, seu *possessionem domini Regis Modor* vocatam, et ibi inuenimus duas metas terreas, iuxta quas nouam similiter ereximus metam, et ibi possessio litigiosa terminatur, seu diffinitur, et sic ipsam terram litigiosam mete magistri Sebes (így), iuxta continencias predictorum priuilegiorum ostense, incluserunt omnino. Quapropter ipsam terram litigiosam presentibus vicinijs (így) et commetaneis nullo contradictore existente ipsi magistro Sebus cum Abrae filio Ladislai homine Regio, vestris testimoniis presentibus, statuimus et assignauimus consuetudine Regni requirente; possessio autem litigiosa cum mensura regali non poterat mensurari, seu estimari, sed ad modum terre, prout in Comitatu Poson. mos et consuetudo requirit, presentibus vicinis et commetaneis ac *Andrea de Churle* et *Jacobo de Kijlithi* iudicibus nobilium dicti Comitatus, ac aliis nobilibus, nobiscum existentibus, pro octouaginta (így) marcis latorum denariorum per nos existit extimata (így). Datum feria tercia proxima post octauas festi beati Georgij martiris. Anno domini M. ccc. Quadragesimo.

Íme tehát a figyelmes olvasó méltán fel fog akadni ez okmányon és habozni, vajjon igaz- vagy költöttnek tartsa-e. Habozni fog annál is inkább, miután nincs oly valami önként kirívó hibás irályban szerkesztve, de más részt meg

nem fogja benne feltalálni egész tisztaságában ama szokásos és hivatalos irályt, melyben megszokta olvasni az igaz okmányokat. Ily esetben aztán nagyon bajos eligazodni. Azonban e jelen okmány megitélésében segít rajtunk az esztergami káptalannak e levele:

Excellentissimo domino suo Karulo dei gracia Illustri Regi Hungarie *Nicolaus prepositus* et Capitulum ecclesie Strigoniensis oraciones in domino tam debitas, quam deuotas. Noueritis nos litteras magnifici uiri Comitis Pauli Judicis Curie uestre nobis exhibitas recepisse in hec verba: (Következnék most Pál országbírónak levele, melyet azonban, bár egyike gyüjteményem legérdekesb okmányainak, jelenleg, mint szorosan nem tárgyunkhoz valót, kihagyok). — — — — — — — — — — —

Nos igitur legitimis prefati Comitis Pauli peticionibus annuentes cum predicto Andrea filio abrae rufi magistrum *Petrum* socium et concanonicum nostrum pro parte predicti domini prepositi Poson. et sui Capituli, Item cum prefato magistro Philippo vice Comite et Castellano poson. *Andream* et *Georgium* presbiteros chori nostri prebendarios pro parte magistri Sebus prelibati vestris hominibus nostros homines pro testimoniis misissemus ad premissa exequenda, et cum eidem homines uestri cum nostris hominibus ad medium nostri reuersi extitissent, prefatus magister Sebus cum eisdem ad nostram personaliter accedens presenciam, exhibuit nobis quasdam litteras predicti magistri Philippi vice Comitis et *vice*-*Castellani* (így) poson. *sub sigillo nobis non cognito* hunc tenorem continentes: — — Következik a fönebbi okmány. — — — — — — — — — — —

Prefatus itaque abrae homo vester pro utrisque partibus deputatus cum predictis Georgio et Andrea nostris hominibus omnia premissa in predictis litteris prefati magistri philippij vicecomitis et Castellani Poson. conscripta eomodo facta fore nobis affirmarunt, ut in eisdem litteris exprimuntur et explicantur. Preterea Andreas filius Abrae homo vester pro parte predicti domini prepositi et sui Capituli deputatus presente homine nostro magistro Petro dixit, se recessisse tempore reambulacionis metarum possessionis litigiose, pro eo,

quod vicini et Commetanei ipsius possessionis presentes non fuissent, pro eo etiam, quod predicti Canonici Poson. procuratorium se non habere asseruissent, nec ipsum voluissent exhiberi, quod autem post ipsorum recessum per eosdem de dicto negocio factum fuerit, hoc dixerunt se penitus ignorare. *Item* *) *sciat vestra excellencia, quod de latinitate ac incongruitate latinitatum litterarum viceoomitis Posoniensis nichilomnino correximus.* Datum in quindenis beati Georgij martiris (maj 8.) Anno Domini ut supra (1340).

E végsorok tehát meggyőzhetnek bennünket, hogy a fönebbi okmány valódi, ha mindjárt kissé rosszúl szerkesztetett is. — Innen is láthatjuk, mily ovatosaknak kell lennünk az okmányok megitélésében... E két okmány több nevezetes és megfontolásra méltó helyeket tartalmaz, melyekre alkalmilag vissza fogunk térni. Eredetie hártyán van írva. Küloldalán a pecsét, mely jelenleg nem levén többé meg, két vágást mutat, mely az egész összehajtott okiraton keresztül hatva, a tulsó küloldalán is látszik, nyilvános jeléül annak, hogy ez okirat „zártlevél" (litterae clausae) s e vágás a pecsét alatt volt s az okirat bezárására szolgált hártyazsinegnek keresztülhúzására használtatott, mely zsinegnek elvágása után lehetett csak ez okiratot felnyitni. (l. Perger Diplom. I. 44 l. 5. pont). — Ezeket szem előtt tartva, érthetjük csak példáúl nagy Lajosnak ezen 1358. évi szavait: „Exhibuit nobis *litteras clausas* — — petens — — ut easdem *incidi et aperiri* — — facere dignaremur." l. Tud. Gyüjtemény 1819. IX. k. 83. l. — Külcíme : Domino Regi pro domino preposito Poson. et suo Capitulo contra magistrum Sebus super reambulacione metarum cuiusdam possessionis litigiose relatio. Későbbi kéz ezt írta hozzá : Chukaria. Hae si in Judicio producerentur, plus obessent, quam prodessent, nihil enim solidi continent de metis. Egyébiránt e szavak csak felületes átolvasás után irathattak oda, miután ezen „terra vagy possessio litigiosa" nem Csukaria, vagy mint jelenleg hivatik : Csukárd; mert ettől világosan megkülönbözteti e jelen okirat; hanem evvel s a bazini Sebusnek jószágával határos és elkülönzött föld vagy birtok volt, mint a fönebbi

*) E szótól végig más kéznek írása tünik fel.

okmánybani határmérés nyilván mutatja. Ez okiratban tehát nem Csukárdról van szó, melynek „in pacifica possessione Capitulum hodie existit“ (mint a levéltár indexe mondja), hanem arról, ha vajon a Csukárddal határos és per alatti föld, Csukárdhoz, vagy bazini Sebus jószágához tartozik-e. (Eredetie a pozsonyi káptalani levéltárban Capsa D. fasc. 2. Nro 26.

LITHVÁN KÖZLEMÉNYEK

KAZINCZY GÁBORTÓL.

III.

Rejtények.

Ha erdőbe megy, haza néz; ha haza megy, az erdő felé néz. Mi az? *Fejsze.*

Fejem fáj, gyengülök; látom az ajtót s ki nem mehetek. Mi az? *Gerenda.*

A bak benn az ólban, szarvai künn. Mi az? *Kard.*

Mi nem gurúl le a hegyről, ha oda teszik? *Borona.*

Kis hordó, donga s abroncs nélkül, benne kétféle ser. Mi az? *Tojás.*

Jeget vertem át s ezüstöt találtam; ezüstöt vertem át, s aranyat találtam. Mi az? *Tojás.*

Mi hízik a nélkül hogy etetnék? *A jég.*

Gyökere fölfelé, teteje lefelé. Mi az? *Jégcsap az ereszen.*

Mi van legtöbb a világon? *Vég.*

Nyárban (ócska) bundában, télben bunda nélkül. Mi az? *Borsó.*

Mesd el fejemet, vedd ki szívemet, aztán beszéltess. Mi az? *Írótoll.*

Csillog és villog, nem ér az égig, nem nyúl a földig. Mi az? *Ablak.*

Az apja még nem született, fia az égnek támaszkodik. Mi az? *Tüz* és *Füst.*

Hegyeken át kikergetém, hegyeken át haza kergetém, száz meg százszor megszámláltam, hanem egyet nem talál-

tam, s épen annak híával voltam. Mi az? *A (szövésre) húzott fonal.*

Erdöben születtem, városban csináltak, a kezedben sírok. Mi az? *Hegedű.*

A mennyi csillagcsa az égen, annyi lyukacska a földön. Mi az? *Tarló.*

Fekete kakas a sövényen, farka földig ér, hangja égig ható. Mi az? *Harang.*

Mankón jön, szakála húsból, szája csontból. Mi az? *Kakas.*

Két nyulacska veszekedik, fejér vér foly. Mi az? *Kézi malom.*

Egy szita morzsával tele. Mi az? *A csillagos ég.*

Mie nincs az istennek? *Magánál nagyobb ura.*

Apámnak egyenlö földei vannak, a földön egy tölgyfa van, a tölgynek tizenkét ága, minden ágnak négy galya. Mi az? *Az év, tizenkét hónappal s négy-négy héttel.*

Tizenkét sas, hatvan galamb, hatszáz cinke. Mi az? *Az év, hónapok, hetek, napok.*

Mikor éltem, élöket tápláltam, amint meghaltam, élöket hordoztam, s élök járnak alattam. Mi az? *Csolnak.*

Élö lény élö asztalon élö eledelt eszik. Mi az? *Az anyja ölében szopó gyermek.*

Egy lába, száz ruhája. Mi az? *Káposztafej.*

Egyik folt a másikon tüszúrás nélkül. Mi az? *Káposztafej.*

Egy lábú asszonyka, száz szoknyát visel. Mi az? *Káposztafej.*

Amint éltem, fekete voltam, amint meghaltam megpirosodtam. Mi az? *Rák.*

Mi pirosabb holta után? *A rák.*

Meztelen pap, kebelében az ünge. Mi az? *Gyertya.*

Hegytetön áll, minél tovább áll, annál rövidebb lesz. Mi az? *Égő gyertya.*

Villa hegyén köpü, a köpün gombolyag, gombolyagon erdö, s az erdöben vadak. Mi az? *Az ember.*

Felcseperedtem, amint felcseperedtem, nöttem, amint megnöttem, lyánynyá lettem, amint lyánynyá lettem, mátka s

asszony levék, amint asszony leftem, vén banyává váltam, mikor vén banyává váltam, szemem termett, s a szememen kimásztam magam. Mi az? *Mák.*

Mi illik rá mindenre? *A név.*

Mi nélkül nem lehet el senki? *Név nélkül.*

Vasló kenderfarkkal. Mi az? *Tü és cérna.*

Mi nem rohad meg a föld alatt? *A név.*

Milyen kö van a vízben? *Nedves.*

A szoba vendégeivel együtt mászik ki az ablakon. Mi az? *A hálló halakkal a jegen keresztül.*

Mikor kicsiny voltam, négy fölött uralkodtam; amint felnöttem, hegyeket hánytam ide s tova; amint meghaltam, templomba mentem. Mi az? *Ökör*[1]).

Mi nincs a templomban? *Kályha.*

Tisztes mezö, csodás vetés. Mi az? *Papír s az írás rajta.*

Fekete holló károg, az egész erdö hajlong. Mi az? *A pap és hívei.*

Kettö szalad, kettö kerget. Mi az? *A szekér kerekei.*

A fia háborúba ment, s apja még meg nem született. Mi az? *Füst.*

Mi megy a szalmán és nem zörög? *Az árnyék.*

Mi édesebb a méznél? *Az álom.*

Mi megy legelöbb a templomba? *A kulcs.*

Repültem mint angyal, buktam mint ördög. Mi az? *Hó (vagy esö).*

Jött keletröl egy madár s ült galytalan fára; jött egy lábatlan hölgy, s megette száj nélkül a madarat. Mi az? *A hó és nap.*

Okosnak született s lúddal szánt. Ki az? *Az író a tollal.*

Nappal csontokat hord, éjjel föltátja a száját. Mi az? *Csizma.*

Hol kukurikol a kakas három királynak? Smaleninkenben (Porosz- Lengyel- és Oroszország határain).

---

[1]) Borjúkorában a tehén négy csecsét szopta, amint felnött, szántott, s böréböl csizmát varrnak, mit a lithván mint ünnepi díszt, föleg templomba menve, visel; a nönem különösen (mint felföldünk tótjainál) mezitláb megy a templomig, és csak ajtajában húzza fel lábbelit, s isteni tisztelet után leveti megint. Ezért a börcsizma vonatkozása a templomba menetelhez.

Haton indúl ki, s hármon jön haza. Mi az? *Ha lovas katona mankón jön haza.*

Kisasszonyka folyvást eszik futása közben. Mi az? *Csév.*

Min fekszik a halott? *A maga helyén.*

Ha felnyúlnék, az égnek volna támasza, ha keze volna, megfogná a tolvajt. Mi az? *Az út.*

Egész nap megyek, egész éjjel megyek, a faluból ki nem jutok. Mi az? *Az út.*

Húsfazékban vas fő. Mi az? *Zabola a ló szájában.*

A gondolatok apja mocsárban hever. Mi az? *A nyelv.*

Ugat meg ugat a kis kutya s hop! az ajtó mögött van. Mi az? *A nyelv.*

Hárman vagyunk, hárman vagytok; miketten ketten vagyunk, ti ketten ketten vagytok; te és én, mennyi ez? *Tizenkettő.*

RÓMAI BÖLCSÉSZET.

A DOGMATICA ÉS PARAENETICA,

VAGYIS ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI PHILOSOPHIÁRÓL

LUCIUS SENECA*).

FÁBIÁN GÁBORTÓL.

I.

A bölcsészet azon részét, mely minden egyénnek saját szabályokat osztogat és nem általában képezi az embert, hanem tanácsot ád a férjnek, mint viselje magát neje iránt, az atyának, mint nevelje gyermekeit, az úrnak, mint kormányozza szolgáit, némelyek csak magát fogadták el, a többit, mint érdekinken kivül kalandozókat elhagyták, mintha adhatna más, részenként tanácsot, mint ki már az egész élet rendeltetését fölfogta. De viszont a stoicus Aristo ezt a részt silánynak és nem vérig hatónak itéli; hanem azt állítja, hogy amaz, mely szabályokkal nem bír, használ legtöbbet, és hogy épen a bölcsészet elvei állapítják meg a fő jót, melyet aki jól

*) L. Ann. Senecae Epp. ad Lucilium, XCIV. XCV.

felfogott s megtanúlt, önként megszabja magának, mit kell minden helyzetben tennie. Valamint aki hajítni tanúl, egy kijelelt pontot próbálgat s kezét annak, amit hajít, kormányzására képezi és mikor e képességet oktatás és gyakorlat által megszerezte, azt bárhol akarja, használja; mivel megtanúlta, nem csak ezt, vagy amazt, hanem bármit akar, eltalálni: úgy ki az egész élethez elkészült, részletesen oktattatni nem kíván, megtanúlván egészben, nem hogy nejével, vagy fiával mint éljen, hanem *jól* mint éljen, benn van ebben az is, nejével s gyermekeivel mint éljen. Cleanthes hasznosnak tartja ugyan e részt is, de erőtelennek, hacsak az egészből nem ered, ha magokat a bölcsészet elveit és cikkeit nem ismeri. E tárgy tehát két kérdésre oszlik: hasznos-e, vagy haszontalan? s képezhet-e magában jó embert? azaz: vajon fölöslegvaló-e, vagy nem teszi-e a többit fölöslegvalóvá? Akik e részt fölöslegesnek láttatni akarják, így szólnak: ha valami szemünk előtt álló a látást gátolja, el kell hárítani; mert míg félretéve nem lesz, veszve annak fáradsága, ki így oktat: erre lépjél, amarra nyújtsd a kezedet. Azonképen, midőn valamely tárgy megvakítja a lelket s gátolja a kötelességek rendének szemrevételében, mit sem tesz az, aki ekkép oktat: így fogsz élni atyáddal, így feleségeddel. Mert nem használ az oktatás semmit, míg az elmét tévely borítja; amint ez eloszlattatik, azonnal kitűnik, mi minden kötelességnél a teendő. Különben arra tanítod, mit kell egészséges korában tennie, nem egészségessé teszed őt. A szegénynek, mint játszszék gazdagot, azt mutogatod; miként lehető ez, míg a szegénység tart? Mutatod az éhezőnek, mit csináljon, ha jól lakott; húzd inkább róla le a belé ragadt éhséget. Ugyanezt mondhatom neked minden vétekről; ezeket kell elhárítni, nem azt tanácsolni, mi, míg ezek fennállnak, nem létesülhet. Míg a hamis véleményeket, melyekben szenvedünk, el nem űzted, sem a fösvény, mint használja a pénzt, sem a félénk, mint vesse meg a veszélyt, érteni nem fogja. Azt szükség kieszközölnöd, hogy tudja, miszerint a pénz sem nem jó, sem nem rosz; meg kell neki mutatnod, hogy a gazdagok legnyomorúltabbak. Eszközöld, hogy tudja, miszerint mind attól, mitől közönségesen rettegünk, nem szükség úgy félnünk, mint a köz véle-

mény tartja, nem a fájdalomtól, nem a haláltól is. Hogy gyakran a halálnál, melyet szenvedni rendeltetésünk, nagy vigasztalás az, hogy senkire kétszer nem jön; hogy a fájdalomnál gyógyszerül fog szolgálni elszántsága a léleknek, mely könnyebbé tesz magának mindent, amit makacsúl tür. Hogy a fájdalomnak legjobb sajáta az, miszerint sem amely elhúzódik, nagy nem lehet, sem amely nagy, el nem húzódhatik. Hogy mindent szilárdúl kell fogadni, mit ránk a világ sora parancsol. Ha öt ez elvekkel helyzetének szemlélésére vezérled, és belátja, hogy a boldog élet nem az, mely a gyönyört, hanem mely a természetet követi; ha az erényt, mint ember egyetlen javát megszereti, a rútat, mint egyedüli roszat kerüli és tudja, hogy minden egyéb, gazdagság, hivatalok, jó egészség, hatalom, uraság közönös tárgyak, és sem a jók, sem a rosszak közé nem számítandók: nem fog minden külön esetnél intőre szorúlni, aki mondogassa: így járj, így vacsorálj, férjfihoz ez, nőhöz ez, férjhez imez, nőtelenhez amaz illik. Mert ezeket, akik legbuzgóbban hirdetik, magok teljesíteni nem bírják. A nevelő növendékét, a nagyanyó unokáját oktatja ezekre, és hogy haragudni nem kell, a legharagosabb mester is vitatja. Ha bemégysz egy gyermektanodába, látni fogod, hogy mit a philosophusok magas szemöldökkel hánytorgatnak, benne van a fiúk leckéjében. És végre: világos vagy kétes dolgokat szabsz-e meg? A világosak nem szükségelnek intőket; mi az intő előtt is kétséges, hinni nem fogják; és így fölösleges inteni. Tanúld meg ezt is: ha olyanra intesz, mi homályos és kétes, bizonyításokkal szükség támogatnod; hahogy bizonyítgatsz, azok, mikkel bizonyítasz, többet érnek és magokban elegendők. „Így bánj a baráttal, így a polgárral, így a szövetséges társsal." Miért? mert úgy igazságos. Mind ezt nekem az igazságról szóló cikk elömbe adja. Meglelem ott, hogy az igazságosság önmagáért óhajtandó és hogy arra sem nem félelemtől kényszeríttetünk, sem nem jutalom által vitetünk, és hogy az nem igazságos, kinek ez erényben tetszik egyéb rajta kivül. Ha ezeket elhitettem magammal és vérembe szívtam, mit használnak azok az intések, melyek a tanúltat oktatják? Oktatni a tudóst fölösleges: a nem tudót kevés. Mert hallania kell, nem csak hogy mire in-

tetik, hanem azt is, miért. Kérdem, vajon s a jók s rosszak felől helyes nézetekkel bírónak, vagy nem bírónak kellenek-e azok? Ki ezekkel nem bír, azon semmit segíteni nem fogsz; annak fülét a te intésiddel ellenkező közvélemény foglalta el: ki a kerülendők és keresendőkről szabatos itélettel bír, tudja mit kell tennie, ha te hallgatsz is. A bölcsészetnek hát ezt az egész részét félre lehet tenni. Kettő, amiért vétkezünk: vagy rossz véleményekből szitt roszaság van lelkünkben, vagy ha hamisaktól nincs is elfoglalva, hajlandó a hamisakra s az ábrándtól, mely nem a hova kell, vonja, hamar megrontatik. Vagy tehát a beteg elmét gyógyitnunk s vétkeitől szabadítnunk, vagy ha ment ugyan, de a rosszabbakra hajló, elébe kerülnünk szükség. A bölcsészet elvei mindeniket megteszik és így a szabályozó modor semmire sem való. Aztán mindenkinek szabályokat adnunk, felkarolhatatlan munka. Mert másokat kell adnunk az uzsorásnak, másokat a földmívesnek, másokat kereskedőnek, másokat az urak barátságát hajhászónak, másokat a hasonlókkal, másokat az alantabb állókkal barátkozni akarónak. A házasságnál meg kell szabnod, mint bánjon valaki nejével, akit hajadonan vett el, mint azzal aki már mással házasságot próbált, mikép a gazdaggal, mikép a vagyontalannal. S nem látsz-e még némi különbséget a magtalan és termékeny, az élemedettebb s a serdülő leány, az anya és mostoha közt? Minden osztályt együvé foglalnunk nem lehet, mivel miudegyiknek külön követelései vannak. Add még hozzá, hogy a bölcs szabályainak határozottaknak s bizonyosaknak kell lenniek; ha meg nem határozhatók, úgy a bölcseségen kivül esnek; a bölcseség ismeri a dolgok határait. Így hát e szabályzó modort félre szükség tenni; mert mit keveseknek igér, annak megfelelni mindeniknél nem tud; a bölcseség pedig mindennel bír. A közönséges eszelősség és a közt, mely orvosokra bízatik, semmi különbség nincs; kivéve, hogy emez betegségtől, amaz bal véleményektől szenved. Egyik az őrültség okát nyavalyától kapta, a másik a lélek nyavalyássága. Ha valaki az őrültnek adna leckéket, mint beszéljen, mint járjon, mint viselje magát nyilvános, mint magános helyen, annál, kit leckéz, esztelenebb lenne; az epesárt kell gyógyitni s magát az őrültség okát hárítni el.

Szintezt kell a lélek másik őrültségével is tenni; különben az intők szavai füstbe menendenek. Ezeket mondja Aristo. Megfelelünk neki mindenre. Először is arra, midőn azt mondja, hogy ha valami a szem előtt áll s a látást gátolja, el kell hárítani. Megvallom, itt nem szükség a látásra oktatás, hanem az orvosság, melytől a szem megtisztúljon és az ártó akadálytól meneküljön. Mert látni természetünk és ennek a maga használatát adja vissza az, aki az akadályt elhárítja. Hanem arra, minden kötelességnél mi a teendő, a természet nem tanít. Aztán kinél a hályog meggyógyíttatott, az a látást nem mindjárt adhatja vissza másnak is. A rosztól megszabadított, szabadít is. Nincs szükség intésre, sem tanácsra, hogy a szem a szinek sajátságait fölfogja; a fehért a feketétől minden intő nélkül meg fogja különböztetni : ellenben sok oktatás kell a léleknek, hogy lássa, mi a teendő az életben. Ámbár még a beteg szemeket is nem csupán gyógyítja, de inti is az orvos. Nem kell, úgymond, a még gyenge szemet erős világosságnak kitenned; a sötétből előbb árnyékosba menj; azután próbálgass többet s lassanként szokjál a tiszta napfényhez. Etel után ne olvass; meredt, kidűledt szemekkel ne parancsolgass. A szelet s szájba tóduló hidegnek hatását kerüld, s több efféle, mik nem kevésbbé használnak, mint az orvosságok. A gyógyszerek mellé az orvostan tanácsot ád. — Mondják, a vétkezés oka a tévelygés; ezt a szabályok rólunk le nem veszik, a jók s roszak felöli véleményeket le nem rontják. Megengedem, miszerint magokban a szabályok a lélek rosz meggyőződésének lerontására nem eléggé hatékonyak : de azért, ha más is járúl hozzájok, nem sikeretlenek. Elsőben is emlékezetünket megújítják; aztán amik egészben zavartabbaknak látszottak, részekre osztva, pontosabban fölfogatnak. Olyanformán te a vigasztalásokat s buzdításokat is fölöslegeseknek mondhatod; pedig nem fölöslegesek; nem tehát az intések is. Ostobaság, mondod, a betegnek hirdetni, mit kelljen egészséges korában tennie, mikor egészségét szükség visszaadni, mely nélkül az oktatások foganatlanok. De, hátha vannak némely, betegeket s egészségeseket közösen illetők, mikre őket emlékeztetni kell? mint például, hogy az ételeken mohón ne kapjanak, hogy a kifáradást kerüljék. Vannak a gazdagnak és

szegênynek némely közös szábalyaik. Gyógyítsd meg, mondják, a fösvénységet s nem lesz mire intened akár a gazdagot, akár a szegényt, mihelyt a vágy mindeniknél megszűnt. De, hátha más, nem kívánni a pénzt s más élni tudni a pénzzel? amelynek mértékét a fösvények nem ismerik, használatát a nem fösvények sem. Mondják : hárítsd el a tévelyeket : fölöslegesek lesznek a szabályok. Nem igaz. Mert vegyük, hogy a fösvénység tágúlt, vegyük, hogy a bujálkodás összébb szorúlt, hogy a merészségre zabola vettetett, a tunyaságnak sarkantyú adatott : a vétkek elhárítása után is tanúlni kell, mit és miként illő cselekednünk. Mondják, a súlyosb vétkekre fordított intések mitsem eszközölnek. Hisz a gyógytan sem győzi le az orvosolhatatlan bajokat, de mégis alkalmaztatik, némelyeknél gyógyítás, másoknál enyhítés okáért. Hiszen maga az egyetemes bölcsészet hatalma, ha minden erejét előszedi is, ki nem húzza lelkeinkből a már megkeményült és avúlt mirígyet; de azért nem áll, hogy semmit meg nem orvosol, mert mindent meg nem orvosol. Mit ér, mondják, a tudvalévőket mutogatni. Igen sokat; mert néha tudunk valamit, de nem ügyelünk rá. Az intés nem tanít, hanem figyelmeztet, hanem serkent, hanem az emlékezetet fentartja s elillanni nem hagyja. Számos szemünk előtt állók mellett elmegyünk; a figyelmeztetés egy neme a buzdításnak; sokszor a lélek a tudottat is titkolja, bele kell hát verni a legismeretesb tárgyak ismeretét. E helyt ismételnünk lehet Calvusnak Vatinius ellen mondott ama szavazatát : „Az elkövetett vesztegetést tudjátok, és hogy ezt tudjátok, minden ember tudja." Tudod, hogy a barátság szentül megőrzendő : de nem teljesíted. Tudod, hogy gonosz az, aki nőd szemérmét elveszi : s magad mások feleségeinek megrontója vagy. Tudod, hogy mint amannak latorral, úgy neked ágyassal semmi közödnek lenni nem szabad : de nem cselekszed. Azért mindúntalan emlékeztetésre van szükséged; mert a mondottaknak nem eltéve, hanem kéznél kell lenniek. Mindent, ami hasznos, gyakran mozgatni, gyakran forgatni kell, hogy nálunk ne csak ismerve, de készen is legyenek. Add még hozzá, hogy mi világos is, még világosabbá szokott válni. Mondják, hogy ha kétes, amit megszabsz, bizonyításokat kell mellé vetned;

így hát ezek, nem a szabályok fognak használni. Hátha bizonyítások nélkül is, maga a figyelmeztető tekintélye használ? mint ahogy a jogtudósok nyilatkozata érvényes, ha mindjárt oka nem adatik is. Ezenkívül azok, amik megszabatnak, magokban nagy súlylyal bírnak; kivált, ha vagy versbe foglalvák, vagy folyóbeszédben mondatokba szorítvák. Mint Cátótól imezek: „Ne azt vedd, ami kell, hanem ami szükség; ami nem kell, fillérért is drága." Minők azok avagy jóslatkép mondottak, vagy hasonlók:

„A sérelmek írja a felejtés.
Bátrakat szerencse segít.
A rest magának útban áll."

Ezek szószólóra nem szorúlnak; közvetlen érzéseinket érintik, s a természet ösztöne működvén, hatnak. Lelkeink magokban hordják minden szépnek magyát, mely az érintésre kikel, nem különben, mint a kis szellőtől fölélesztett szikra, tüzét kifejti. Az erény fölemelkedik, ha illetve s izgatva van. Azután némelyek meg vannak ugyan lelkünkben, de kevéssé tisztán; ezek világosakká lenni kezdenek, ha megmondatnak. Némelyek többfelé szórva hevernek, miket a gyakorlatlan ész összeszedni nem tud. Össze kell hát szedni és egybe kapcsolni, hogy több erővel bírjanak s jobban fölemeljék a lelket. Vagy, ha a szabályok mitsem segítnek, minden oktatás félreteendő; magával a természettel be kell érnünk. Akik így beszélnek, nem látják, miszerint egyik mozgékony és éber, a másik lassú és tompa elméjű; igenis egy elmésebb a másiknál. Az elmetehetség oktatások által tápláltatik és nő s új meggyőződéseket rak a vele születettekhez, a megromlottakat kiigazítgatja. Mondják, hogy ha valakinek helyes elvei nincsenek, mire valók neki az intések, le van kötve a vétkektől? Hát arra, hogy ezektől szabadúljon; mert nincs benne a természeti hajlam kioltva, csupán elhomályosítva és lenyomva. Még így is próbál fölkelni s törekszik a gonosz ellen; ha pedig támaszra talál s intésekkel segíttetik, meggyógyúl, hacsak valami tartós mirígy nem lepte s emésztette el. Mert az ilyent maga a bölcsészet tudománya, minden erejét megvetve, sem fogja lábra állítani. Ugyanis mi különbség van a bölcsészet elvei s a szabályok között?

egyéb, hogy amazok általános és emezek különös szabályok. Mindakettő oktat, csakhogy amaz egészben, emez részletenként. Mondják, hogy azt, kinek helyes és tiszta elvei vannak, fölösleg inteni. Korántsem, mert ez is megtanúlta ugyan, miket kell cselekednie, de még nem eléggé látja előre. Mert nem csak indúlataink gátolnak bennünket a jót cselekvésben, hanem kitalálni nem tudása annak, mit kíván minden körülmény. Néha lelkünk el van készítve, de ügyetlen s gyakorlatlan a kötelességek ösvényének eltalálásában s ezt az intés mutatja ki. Űzd el, mondják, a jó s rossz felőli hamis nézeteket; tégy helyökbe igazakat, s nem lesz semmi dolga az intésnek. Kétségkivül ez úton rendeződik a lélek, de nem csupán ezen. Mert habár okoskodások által ki van 'is merítve, mik jók és mik rosszak, azért a szabályoknak is megvan az ő szerepök; mind az eszesség, mind a jogosság kötelességekkel járnak; a szabályok a kötelességeket rendezik. Továbbá maga a jók s rosszak felőli itélet is erősbül a kötelességek teljesítése által, s erre az intések visznek. Mert a kettő összehangzik egymással; mint amazok elül nem járhatnak, a nélkül, hogy emezek kövessék, úgy ezek is a magok rendét megtartják. Honnét kitetszik, hogy amazok előbbvalók. Mondják, a szabályok végetlenek. Nem igaz. Mert a legfőbb és szükséges tárgyak körül nem végetlenek és csekély különbségek vannak köztök, melyeket idő, hely és személyek kivánnak. De ezekre nézve is adatnak általános szabályok. Mondják, az esztelenséget senki sem gyógyítja meg szabályok által; bizony nem hát a rosszaságot is. Nincs hasonlatosság. Mert ha az esztelenséget megszüntetted, az egészség vissza van adva: ha a hamis nézeteket kizártuk is, nem mindjárást következik a teendők észrevétele; vagy hogyha következnék is, akkor is az intés erősíti meg a jó- s rosszról véleményt. Az is hamis állítás, hogy eszelősöknél az oktatásoknak semmi hasznok. Mert valamint magokban nem használnak, úgy a gyógyúlást elősegítik; mind a fenyegetés, mind a verés rendbeszedett őrülteket. Olyan őrültekről szólok, kiknek esze megbomlott, de el nem ment. Azt mondják, a törvények végbe nem viszik, hogy azt cselekedjük, amit kell; pedig mi egyebek, mint fenyegetésekkel kevert szabályok? Mindeneknek

előtte azért nem eszközölnek azok meggyőződést, mivel fenyegetnek; úgyde emezek nem kényszerítnek, csak kérnek. Aztán a törvények a gonoszságtól ijesztenek: a szabályok kötelességeinkre intenek. Add hozzá, hogy még a törvények is hatnak a jó erkölcsökre; tudniillik, ha nem csak kényszerítnek, hanem tanítnak is. E pontban Posidoniussal nem értek egyet. Nem helyeslem, hogy a Plato törvényei mellé elvek adattak. Mert a törvénynek rövidnek kell lenni, hogy a tudatlanok könnyebben megtartsák; mintegy istenségtől kibocsátott szózat legyen az. Parancsoljon, ne okoskodjék. Semmi nekem hidegebbnek, születlenebbnek nem tetszik, mint a törvény előszóval. Figyelmeztess, mondd, mit akarsz, hogy tegyek; nem tanúlni, engedelmeskedni akarok. Használnak hát a rossz erkölcsöknek, mint láthatod azon államokban, amelyek rossz törvényekkel éltek. De nem használnak valamennyinél. Nem a bölcsészet is; azért még sem haszontalan, sem a lélek kiképzésére nem tehetetlen; pedig mi más a bölcsészet, mint az élet törvénye. De tegyük, hogy nem használnak a törvények: azért mégsem következik, hogy az intéseknek sincs hasznok. Vagy e szerint tagadhatod azt is, hogy a vigasztalások, lebeszélések, nógatások, feddések és dicsérések is használnak. Ezek mind intés nemei; ezek által éretik el a léleknek tökéletes állapota. Semmi a lélekre több jót nem ruház, sem a kétkedőket és roszra hajlókat inkább az egyenes útra vissza nem viszi, mint a jó férfiakkal társalgás. Mert lassanként behat a szívbe s a gyakran láttatás, gyakran hallatás oktatások erejére vergődik. Mondhatom, már maga a bölcsekkel találkozás használ, s van valami, amit egy nagy férfiúban, ha hallgat is, nyerhetsz; noha nem egy könnyen mondanám meg neked, mikép használ úgy, hogy érezzem a hasznát. Némely piciny állatok, mint Phaedon mondja, mikor megcsípnek, észre sem vétetnek, oly finom s csalékony erejek van az ártásra; daganat árúlja el a csípést és még a daganatnál is semmi seb nem látszik. Ez történik velünk a bölcs férfiakkal társalgásnál is; észre nem veszszük, mint és mikor használt nekünk, de hogy használt, érezzük. Hová vág ez, kérded? Hasonlókép a jó szabályok is, ha gyakran előtted vannak, használni fognak, mint a jó példák. Pythagoras azt

mondja: más érzés támad azokban, kik egy templomba belépnek és az istenek képeit közelről szemlélik, mint azokban, kik valami jósló szózatára várnak. És ki fogja tagadni, hogy némely szabályok legtudatlanabbakat is hatékonyan érintnek, mint imé ez igen rövid, de sokat mondó szavakba foglaltak:

Semmit módján túl.
Fösvény lélek semmi nyerséggel jól nem lakik.
Azt várd mástól, amit mással tettél.

Mintegy megütődve halljuk az ilyeket s nem mer senki kétkedni, vagy kérdést támasztni. Miért? Annyira vonsz az igazság okadás nélkül is. Hogyha a tisztelet zabolázza a lelket, vagy gátolja a vétkezést, miért ne bírná ezt tenni az intès is? Ha a feddés szemérmet okoz, miért ne tehetné ezt az intés, habár puszta szabályokat használ is? Az pedig még foganatosb és mélyebben hat, mely azt, amit megszab, okkal támogatja, amely odaveti, mit miért kell cselekedni és hogy a cselekvőt és szabálynak hódolót mi nyereség várja. Ha parancsolással lehet boldogúlni: lehet intéssel is; úgyde parancsolással boldogúlunk, és így intéssel is. Az erény két részre oszlik: a való szemléletére és a cselekvésre; a szemléletet a tanítás, a cselekvést az intés adja meg. Az erényt a jól cselekvés gyakorolja is, mutatja is, s ha a cselekedni akarónak használ aki tanácsot ád, az ki inti, szinte használ. Ha tehát a jól cselekvés szükség az erényre, az intés pedig a jó cselekedeteket mutatja ki: szükség az intés is. Két dolog kölcsönöz legtöbb erőt a léleknek: az igazról meggyőződés s a bizalom; az intés mindeniket eszközli. Mert nem csak hiszünk neki, hanem miután hittünk, lelkünk nagy tüzet kap, és bizalommal telik el; és így az intés nem fölösleges. M. Agrippa, az a roppant jellemű férfiú, ki a polgárháborúkban híresekké s hatalmasakká lettek közt egy maga volt nyilván boldog, azt szokta volt mondani, hogy ő sokat köszön e példabeszédnek: Összetartás által a kicsiny is megnő, viszszavonás által a legnagyobb is szétfoly." Ez őt, mondá, a legjobb testvérré, a legjobb baráttá tette. Ha az ily mondatok, a lélektől nyájasan fogadva, képzik őt: vajon a bölcsészet azon része, mely ily mondatokból áll, miért ne tehetné ugyan-

ezt? Az erény egy része tudományból, a másik gyakorlatból áll; nem csupán tanúlnunk, hanem azt, amit tanúltunk, tettekkel is erősítnünk szükség. Mi ha úgy van: a bölcsészetnek nem csak tanai használnak, de szabályai is, melyek indulatainkat mintegy parancsszóval fékezik s kötik le. Mondják, a bölcsészet e kettőre oszlik fel: a tudományra s lélekképességre. Mert a ki tanúlt és a teendőket s kerülendőket fölfogta, még nem bölcs, hacsak lelke azzá, amit tanúlt, át nem alakúlt. Az oktatás e harmadik része mind a kettőtől függ, úgy a tanoktól, mint a képességtől és így az erény betöltésére fölösleges, miután a másik kettő elég. E szerint hát fölösleges a vigasztalás is; mert ez szinte mind a kettőtől függ; hasonlólag a buzdítás, javaslás, sőt még az okoskodás is, miután ez szintén a rendezett és ép lélek képességét föltételezi. De ámbár ezek a lélek képességétől függnek is: a léleknek legjobb képessége mind ezektől, mind amazoktól függ. Az továbbá, amiről te beszélsz, már a tökéletes s emberi boldogság fő pontjára jutott férfi tulajdona. Erre pedig későn jutni; addig a tökéletlennek, de előre haladónak a cselekvéseknél útat kell mutatni. Meglehet, ezt intés nélkül is megteszi maga magának a bölcseség, mely már a lelket annyira vitte, hogy mozdúlni sem tud másként, mint egyenesen. De bizony a gyengébb elméknél valakinek szükség elülmenni ilyenekkel: „Ezt kerüld, ezt tedd." Aztán ha várja az időt, míg magától tudhatja, mit legjobb tennie, az alatt tévedezni fog s tévelygése által gátoltatni az arra jutásban, hogy magával megelégedhessék; kormányoztatnia kell hát, mígnem maga magát kormányozhatni elkezdi. A gyermekek útmutatás szerint tanúlnak, ujjaik tartatnak, s más kéz által vezettetnek a betűk alakján végig; majd az elejekbe tettet utánozni s kézvonásaikat ahhoz szabni tartoznak; így lelkünk is, midőn szabály által oktatják, elősegíttetik. Ezek azok, mik által megmutattatik, hogy a bölcsészet e része nem fölösleges. Kérdik tovább: vajon a bölcscsé tételre elegendő-e magában? E kérdésre külön napot tűzök ki; addig is, mellőzve az okoskodásokat, vajon nem látszik-e szükségesnek ránk nézve valami szószóló, ki a nép oktatásainak ellenében oktasson?

Egy szó nem jut ártalom nélkül fülünkbe; ártanak akik áldanak, ártanak akik átkoznak; mert mind ezek átka hamis félelmet ver belénk, mind amazok szeretete roszra tanít, mikor jót kíván. Mert bennünket távol eső, bizonytalan, vándorló jókra utasít, midőn a boldogságot házunknál feltalálhatjuk. Szóval, nem lehet mennünk az egyenes úton; vonszanak a roszra szülőink, vonszanak cselédink; egy ember sem csak magának tévélyg, hanem esztelenséget szór a közellevőkre s kap tőlök viszont. Innét a népek hibái mindenkiben megvannak, mert ezeket a nép adja; míg mindenki mást roszszá tesz, maga azzá lesz. Rosszakat beszél, azután tanít, s kész ama roppant romlottság, miután együvé van halmozva mind az, ami rosszat csak kiki tud. Legyen tehát valami őr, ki a fület mindig megrázza s elriaszsza a rosz beszédeket, aztán ellene kiáltson a nép dicséréseinek. Mert tévedsz, ha azt véled, hogy a vétkek velünk születnek; úgy jöttek ránk, úgy tömettek belénk. Azért a bennünket körülharsogó véleményeknek gyakori intések által vessünk korlátot. A természet semmi bűnre nem édesget bennünket; épekké és szabadokká szült az minket. Semmit, mi birtokvágyunkat izgassa, nyíltan ki nem tett; az aranyat és ezüstöt lábaink alá helyezte s tipornunk, nyomdosnunk hagyta mind azt, mi miatt tipratunk és nyomatunk. Ő arcunkat ég felé emelte s ami nagyot, bámúlatost alkotott, velünk fölfelé nézőkkel láttatni akarta: a kelő s lenyugvó napot, a sebes ég kerengő futását, mely nappal a földieket, éjjel az égieket tárja fel; a csillagok járásait, melyek az egészhez hasonlítva lassúk, de legsebesebbek, hogyha meggondoljuk, mi nagy tért kerülnek ők be szakadatlan gyorsasággal. Azután a többi bámulatra méltót, mi vagy rendesen jön egymás után, vagy véletlen okoktól indítva terem elő, mint: az éjjeli szökdelő tüzek s a megnyílt ég minden lecsapás és dörgés nélkül való villámai, a tüzoszlopok, lidércek s más lángalakzatok. Ezeket felettünk járni rendeli; de már az aranyat, ezüstöt és miattok soha nem nyugható vasat, mintha reánk bízni nem jó volna, elrejtette. Mi hoztuk azokat napfényre ki, hogy miattok harcoljunk; mi ástuk ki veszélyeink okait és eszközeit, szétdúlván a nehéz földet; magunk adtuk ártalminkat a szerencse

kezére, s nem szégyenljük, hogy nálunk legfőbbnek tartatik, mi a földben legalább való volt. Akarod tudni mily álfény csalja szemedet? Nincs a mondottaknál, míg salakjokba rejtve s betemetve hevernek, semmi éktelenebb, semmi homályosb. Hogy is ne? mikor olyan hosszú földalatti lyukak sötétéből húzatnak elő; semmi nálok, amíg készíttetnek és salakjoktól elválasztatnak, nem idomtalanabb. Aztán nézd csak a kézműveseket, kiknek keze által a föld e meddős, alaktalan neme kitisztáltatik; látni fogod, mennyi korom tapad rájok. És pedig ezek inkább bemocskolják a lelket, mintsem a testet s több szenny van birtoklójokon, mintsem mesterökön. Szükség hát felvenni s tartani valami jólelkű szószólót, és végre a hamisságok oly nagy zaja s tolongása között egy igaz szót hallani. Mi szózat lészen ez? hát az, mely neked, annyi hizelgő lármától elsüketítettnek üdvös igéket sugdosson, mely így beszéljen: „Nincs mit irígylened azokon, kiket a nép nagyoknak s boldogoknak nevez; nincs miért a tapsok veled a józan ész járását és épségét feledtessék; nincs, miért tegye kelletlenné a nyugalmat neked az, ki a hatalompálcáért és bíborért tiszteltetik; nincs miért tartanod azt, ki előtt kitérnek, boldogabbnak annál, kit a hajdú az útról leterel. Ha magadnak használó, senkit nem terhelő hatalmat gyakorolni akarsz, tereld el a vétkeket. Sokan találkoznak, kik fővárasokat fölégetnek, kik századokig be nem vett s több emberkoron át biztos helyeket földre terítnek; kik várakat felérő töltéseket emelnek s bámulatos magasra vitt bástyákat kosokkal s gépekkel lerombolnak; sokan vannak, kik seregeket kergetnek magok előtt s keményen nyomják hátulról ellenségeiket, s népek vérétől ázottan a nagy tengerig eljutnak: de ezek is, bár ellenségöket legyőzik, szenvedélyök által legyőzetnek. Ha ők megindúltak, senki ellenekbe nem állt: de magok is nagyravágyásuknak s kegyetlenségöknek ellentállni nem tudtak, és mikor másokat kergetni láttattak, magok kergettettek. Kergette a boldogtalan Sándort a másokét pusztítni vágyó düh s ismeretlen dolgokra vitte őt. Nemde józannak tartod azt, ki Görögországon, melyben kiképződött, kezdi a pusztítást? ki mindentől a mie legjobb volt, azt ragadozta el? Lacedaemont szolgálni, Athenaet hallgatni parancsolta. Be

nem érte annyi város romlásával, a melyeket Fülöp vagy legyőzött, vagy megvásárolt volt; némelyeket más helyre szórt, s egész kerekföldet bejárta fegyverrel; sehol ki nem fáradt kegyetlenkedése meg nem állt, mint a fenevadaké, melyek többet marcangolnak, mint amit éhségök kíván. Már sok országot hányt egy országba össze; már görögök, persák őt félik; már a Dáriustól szabadúlt népek is jármát fölveszik; de ő boszankodva, tengeren és keleten túl ki akarja győzelmét a Hercules és Liber nyomdokairól terjeszteni, magán a természeten erőszakot készül elkövetni. Nem menni akar: de megállapodni nem bír; nem különben, mint a meredekről lehajított terhek, melyek menetének elbukás a vége. Cn. Pompeiusnak is a kül háborúkat nem a házi erény vagy okosság javaslá, hanem az ál nagyság esztelen szerelme; majd Hispániába és a Sertorius hada ellen, majd a kalózok összefogdosására s a tengerek lecsendesítésére indúlt ki. Ilyen okok koholtattak hatalma folytatására. Mi vonta őt Afrikába, mi éjszakra, mi Mithridates és Armenia ellen, mi Ázsia minden szegletébe? Kétségkivül a végtelen nagyravágyás; minthogy csupán maga látta még kevéssé nagynak magát. Mi lökte volt C. Caesárt a maga és a köztársaság vég veszedelmébe? A dicsőség s nagyravágyás és a mód nélküli mások fölé emelkedés. Egyet maga előtt türni nem tudott, mikor a köz állam kettőt eltürt maga felett. Azt véled, az egyszer consullá lett C. Marius (mert egy consulságot kapott csak, a többit úgy ragadta magához) mikor a teutonokat s cimbereket lemészárolta, s mikor Iugurthát Afrika pusztáin kergette, annyi veszélyre az erény ösztönéből vágyott? Marius, seregét: Mariust a nagyravágyás vezette. Midőn ezek mindent összeziláltak, önmagok zilálva voltak, forgószelek módjára, melyek a felkapottakat sodorják, de magok elül sodratnak és nagyobb rohammal azért futnak, mert magokat kormányozni semmikép nem bírják. Ahonnét míg sokaknak ártottak, azt a veszedelmes erőt, amelylyel másoknak ártalmára voltak, magok is érzették. Nem kell hinned, hogy valaki a más szerencsétlensége által boldog lesz." Minden ilyen példákat, melyek szemeinkbe, füleinkbe tolódnak, újra elö kell szedni s a rossz beszédekkel betelt keblet ki kell üríteni. Az elfoglalt helybe az erényt kell beik-

tatni, mely az igaznak dacára megkedvelt hazudságokat kiirtsa, bennünket a néptől, amelynek fölöttébb hiszünk, elválaszszon, és a tiszta nézeteknek visszaadjon. Mert az bölcseség: megtérni a természethez, s visszahelyeztetni oda, honnét a köz tévelygés kiűzött. Nagy foka a józanságnak az esztelenség hirdetőit ott hagynunk és amaz egymásnak ártó társaságból messze távoznunk. Hogy tudd, mily igaz ez, nézd meg, mi másként él kiki a nép előtt, mintsem magánál. A magánosság egyedül, nem mestere az ártatlanságnak, sem a mezei élet takarékosságra meg nem tanít: de amint tanu s néző távozott, a vétkek elülnek, melyeknek a fitogtatás és láttatás az örömük. Ki öltött fel oly bíbort, melyet senkinek ne mutatott volna? ki rakott aranyba látatlan étket? ki tárta ki falusi fa árnyékában heverészve fényűzési pompáját magában? Senki a maga, söt még kevesek, vagy házabeliek szemeinek kedvéért is nem pompáz, hanem vétkeinek diszítményét a néző sokaság számához képest tárja ki. Így mindennek, amiben eszelősködünk, ingere a bámuló és beavatott társ. Hogy ne vágyjunk valamire, megtehetd, hahogy ne mutassuk, megteszed. A nagyravágyás, fényűzés, elbizottság nézőszínt kivánnak; megorvoslod ezeket, hahogy elrejted. Ha tehát a városi zaj közepébe helyeztettünk, álljon oldalunknál egy intő, és a roppant örökségek dicsérgetőinek ellenében, dicsérje a kevéssel gazdagot s a vagyont a használattól mérőt. Azok ellenében, akik a köz kedvességet és hatalmat magasztalják, ő a tudományokra szánt nyugalmat és a külsőktől sajátaihoz fordúlt lelket emelje ki. Mutassa meg, miszerint a nép állítása után boldogok, az ő irígylett magosságokban remegnek és hűledeznek, s hogy épen más véleményök van magokról, mintsem mások tartják. Mert ami egyebek előtt magasztosnak látszik, az nekik nyaktörő. Azért el is halnak s reszketnek, valahányszor nagyságoknak e meredekjébe lenéznek. Mert eszökbe jutnak a sokféle esetek, melyek a magasban legsikamlósbak; ekkor az óhajtottaktól elijednek s a boldogság, mely őket másoknak is terhesekké teszi, önmagokat legterhesebben nyomja. Ekkor dicsérik a szelid s önálló nyugalmat; utálatukra van a csillogás és a már még jó lábon álló viszonyaiktól is szökni készülnek; ekkor végre látni a böl-

cselkedő félelmet s a balszerencse józan tanácsait. Mert mintha e kettő : jó szerencse s józan ész, ellenkezők volnának, bal körülmények közt több az eszünk, a kedvezők elragadják a józant.

II.

Kérsz engem, hogy azt, mit a maga idejére halasztandónak mondottam, adjam elő, s írjam neked meg, vajon a bölcsészet azon része, melyet a görögök *Paraenetiká*-nak neveznek, mi *Szabályozónak* mondunk, elég-e a bölcseség bevégzéséhez? Tudom, jó néven fognád venni, ha megragadnám. Csak azért is megigérem s az adott szót füstbe menni nem hagyom; máskor ne kérj olyant, mit megnyerni nem szeretnél. Mert néha esengve kérjük azt, mitől szabadkoznánk ha kínálná valaki. Legyen ez hiúság, legyen csapodárság; könnyen igéréssel illő megbüntetni. A felolvasó roppant történetet, legapróbb írásban, jó szorosan összehajtogatva hoz elő s mikor már nagy részét elolvasta, így szól : „abban hagyom, hogyha akarjátok.“ ‚Folytasd, folytasd, kiáltják rá azok, kik szeretnék, ha azonnal elnémúlna. Gyakran mást akarunk, mást óhajtunk, s még az isteneknek sem mondunk igazat, csakhogy az istenek vagy meg nem hallgatnak, vagy megszánnak. Én magamért, félretéve a szánalmat, boszút állandok s egy roppant levelet sujtok hozzád, melyet ha kelletlenül fogsz olvasni, elmondhatd : ezt magam szerzém magamnak s számítsd magadat azokhoz, kiket nagy lótafutával kerített hitvesök gyötör; kiknek a sok izzadtsággal nyert gazdagság rosszúl esik; azokhoz, akiket minden mesterséggel s fáradtsággal szerzett hivatalaik kínzanak s a többi magoknak bajt szerzőkhöz. De hogy, elhagyván e bevezetést, a tárgyra magára térjek : azt mondják, a boldog élet jó tettekben áll; a szabályok jó tettekre vezetnek : tehát a boldog életre a szabályok elegendők. De a jó tettekre a helyes szabályok nem mindig vezetnek, csak ha az ész engedelmes; olykor hasztalan alkalmaztatnak, ha a lelket rossz vélemények szállták meg. Azután kik jól cselekesznek is, hogy jól cselekesznek, nem tudják. Mert nem bír senki, hacsak eleitől fogva képezve s egészen rendbe hozva nincs, teljesítni minden cikket, hogy tudná, mikor, mennyiben, mi által és miképen kell. Annálfogva nem tud törekedni a jóra egész lélekkel, nem még állandóan és örömest sem; hanem hátra tekintget, ha-

nem tétovás. Ha, mondják, a szabályokból jó tett jön: a boldog életre a szabályok elegendők; úgyde áll amaz, tehát emez is. Erre azt feleljük, hogy a jó tettek elvekből is származnak, nem csak szabályokból. Ha, mondják, más mesterségek beérik a szabályokkal, be fogja érni a bölcseség is, mert ez az életnek *mestersége*. Úgyde hajókormányost készít az? ki ekkép oktat: így mozgasd a kormányt, így ereszd le a vitorlát, így élj a kedvező széllel, így szegülj a rossznak ellene, így kerítsd a kétest és a közönségest hatalmadba. Más mestereket is a szabályok megerősítenek; hát az élet mesterei nem lennének ugyanerre képesek? Minden egyéb mesterségek az életnek eszközei körül, nem az egész élet körül foglalkodnak. Azért őket sok gátolja s akadályozza kivülről: a remény, a vágy, a félelem. Hanem emez, mely az élet mesterségét vallja, semmi tárgytól abban, hogy működjék, nem hátráltattathatik, mert az akadályokat szétszórja s az ellentállókkal elbánik. Akarod tudni, mennyire nem hasonló más mesterségek állása ezéhez? Amazoknál szándékosan véteni menthetőbb, mint történetesen: emennél legnagyobb vétség önkényt bűnt követni. Amit mondok, hasonló ehez: a nyelvész nem szégyenli a nyelvhibát, ha tudva csinálja; szégyenli, ha nem tudva. Az orvos ha betegét sorvadni észre nem veszi, szakját illetőleg hibásabb, mint ha titkolja, hogy észrevette. De az élet e mesterségénél a szándékos vétség rútabb. Add még hozzá, hogy többnyire a mesterségek is, sőt valamennyi közt a legnemesebbek, bírnak elvekkel is, nem csak szabályokkal, mint az orvostan. Innét más a Hippokrates felekezete, más Asklepiadesé, más a Themisoné. Aztán egy észlelő mesterség sincs saját elvek nélkül, melyeket a görögök *dogmák*nak neveznek, mi állítmányoknak, tanoknak vagy tetszéseknek mondhatunk, minőket a mér- és csillagtanban találsz. Ámde a bölcsészet észlelő is cselekvő is: szemlél s cselekszik egyszersmind. Mert tévedsz, ha azt gondolod, hogy az csak földi műveket igér: magasabbra tör. Én egész világot fürkészem, úgymond, s nem tartom magamat a halandó sátron belül, beérve azzal, hogy nektek javasoljak, vagy ne javasoljak egyetmást; nagyok, fölöttetek állók szólítnak engem.

„Mert neked a menny s isteneink fő szervezetéről
Értekezem s keltét a dolgoknak kijelentem:

A nagy természet mindent mint szül, nevel, éltet,
És ugyanaz mindent, mikor elvész, hogy hova oszlat."

mint mondja Lucretius *(De rer. nat. I. 49—52.)*. Következik tehát, hogy miután észlelő, legyenek saját elvei. Sőt még a teendőkben is illően eljárni senki sem fog, csak az, kivel közöltetik a mód, mint teljesíthesse bármi esetben a kötelességek minden pontjait; melyeket meg nem fog tartani, ki egy tárgyra kapott szabályokat, nem mindenre. Erőtlenek magokban és hogy úgy mondjam, gyökeretlenek, mik részletek körül adatnak. Az elvek azok, melyek megerősítenek, melyek biztosságunkat s nyugalmunkat megvédik, melyek az egész életet s egyszersmind az egész természetet magokban foglalják. Olyan a különbség a bölcsészet elvei és szabályai között, mint az elemek és tagok között; ezek amazoktól függnek; amazok úgy ezeknek, mint mindennek, forrásai. Mondják, hogy a régi bölcseség semmi mást, csupán a teendőket s kerülendőket szabta meg, és akkor az emberek sokkal jobbak voltak; mióta tudósok jöttek elő, a jók hiányzanak. Igen, mert amaz egyszerű és nyilt erényesség homályos és szőrszálhasogató tudománynyá változott, s vitatkozni tanítnak bennünket, nem élni. Kétségkivűl, mint mondjátok, ama régi bölcseség, midőn született, együgyű volt; nem különben mint más mesterségek, melyek finomsága előhaladásuk által gyarapúlt. De még akkor kikeresett gyógyszerekre szükség sem volt. A romlottság még nem emelkedett annyira s nem áradt el oly szélesen; az egyszerű vétkeknek egyszerű gyógyszerek ellentállhattak. Most annál fáradságosabb védszerek kellenek, minél erősebbek, amiktől megtámadtatunk. Az orvostan egykor néhány fűnek tudása volt, melyektől a vér folyása eláll, a seb lassanként beheged; aztán jutott e mostani sok oldalú különbféleségre. S nem is csoda, hogy akkor kevesebb dolga volt, a még erős és szilárd testek, és a könnyű s mesterség és gyönyör által meg nem rontott étel mellett. Mióta ezt az éhségnek nem megszüntetése, hanem ingerlése végett kezdték keresni, s ezer készítések találtattak, melyek'a falánkságot fölkeltsék, mi a reá szorúltaknak táplálékúl szolgált, az az elelteknek terhökre van. Innét a sápadtság, a bortól ázott idegek reszketése, a nem-emésztés miatti, éhség miat-

tinál szánandóbb, elfogyás; innét a szédelgők bizonytalan lépései s az az örökös tántorgás, mint épen a részegségnél; innét az egész bőr alá ereszkedett nedv és puffadt has, mely vesztére reá szokik többet venni magába, mint amit megbír; innét az epesár-kiömlés, a színtelen arc, a belül rothadók sorvadása, a tagok merevültével hátra facsarodott ujjak, az érzés nélkül heverő inak zsibbadtsága, vagy az egyre rángatódzók szökdelése. Említsem-e a fejnek szédelgéseit? a szemek és fülek kínjait s az égő agyvelő lüktetéseit? s mind azoknak, amiken át kiürülünk, benső fekélyekkel elteltét? Azután a lázak számtalan nemeit: a majd rohammal dúlókét, majd lassú mirígygyel bujkálókét, majd a tagok borzadozásával s nagy rázkódásával érkezőkét? Minek a többi számtalan nyavalyát, a bujálkodás büntetéseit elősorolnom? Mentek voltak e bajoktól azok, kik még a gyönyöröktől meg nem bomlottak; kik magoknak parancsoltak, magoknak szolgáltak. Testeiket munka s igazi dolog által edzették, vagy futás, vagy vadászás, vagy földforgatással fárasztván magokat; étek rájok olyan várt, mely csak éhesnek tetszhetett. Ennélfogva olyan nagy orvosi készületre, meg annyi vasszerszámokra s katulyákra semmi szükség sem volt. Egyszerü okból egyszerü betegség támadt; a sok nyavalyát a sok étel csinálta. Nézd csak az egy gégén átmenendö tárgyakból hányat kever össze a bujálkodás, s a szárazak s vizek kizsákmányolója! Szükség tehát az annyifélének egymás közt meghasonlani és bevétel után rosszúl emésztetni, ez is, az is más-más utat vévén. S nem csoda, hogy a különbféle ételből változatos és többféle betegség lesz; azok a természet különböző részeiből belé egybehánytak is özönt képeznek. Azért úgy nincs betegségünkben semmi rend, mint nincsen életünkben is. Az orvosok ama legnagyobbika és e tudomány alapítója azt mondta, hogy a nőknek sem hajok el nem megy, sem lábaik meg nem romlanak. Pedig ma már mind hajaik kihullanak, mind lábaikra szenvednek. A nők természete meg nem változott, de meg életök; mert miután a férfiak szabadságára vergődtek, a férfi test vétkeit is utólérték. Nem különben éjszakáznak, nem különben isznak, gyertyázás- és borozásban férfiakkal vetélkednek; a bélökbe kelletlenül tömötteket szintúgy szájo-

kon adják ki s minden bort okádva mérnek vissza; szintúgy rágják a havat, az égő gyomor ez enyhét. Bujaságban pedig férfiaknak sem engednek — a tűrni termettek. Istenek, istennők pusztítsák őket el! akik a fajtalanságnak oly gaz nemét gondolták ki, hogy férfiakra rámennek. Micsoda hát, ha a legfőbb és a természetben legjártasabb orvos hazugságon kapatik, miután annyi köszvényes és kopasz asszony van? Nemök előnyét a vétkek által elvesztették, s mert a nőiségből kivetkeztek, férfinyavalyákra kárhoztattak. A régi orvosok gyakran ételt változtatni, lankadt ereket borral élesztgetni nem értettek; nem tudták a rossz nedvet kiereszteni s az állandó betegséget fürdő s izzasztások által könnyítni; nem tudták a lábszárak és karok kötelékében lappangó s bennülő kórt a kül részekre kicsalni. Nem volt szükség a segélynek sok nemét keresni, mikor a veszélyé fölötte kevés volt. De most mily hosszúra nyúltak a betegségbeli bajok? e kamatokat fizetjük a mód s rend nélkül óhajtott gyönyörűségekért. Nem fogsz csodálkozni a számtalan betegségen: számláld meg a szakácsokat. Megszűnt minden tudomány: és a nemesebbek hirdetői, minden hallgatóság nélkül, elhagyott szuglyok előtt ülnek. A rhetorok és philosophusok iskoláiban pusztaság van: de mely kerestettek a konyhák, a tékozlók tűzhelyei körül mennyi fiatalság tolong? Elhallgatom ama szerencsétlen fiúk seregeit, kikre a végzett lakomák után, a hálóteremnek más gyalázatai várnak. Elhallgatom az exoletusok csapatait, melyek nemzetiségre és színre úgy osztályozvák, hogy mindnek egyenlő simasága, egyarányu pölyhödzése, egyféle hajzata legyen, nehogy az, kinek üstöke simább, göndörök közé vegyüljön. Mellőzöm a sütők, asztalnál-szolgálók sokaságát, kik mikor az ebéd-bevitelre jel adatik, szerteszét futosnak. Szent istenek, hány embert foglal el az egy has! Hát azt hiszed, hogy azok a pöfetegek, e gyönyörködtető mérgek, semmi titkos hatást nem okoznak, habár tüstént nem dühöngnek is? Hát azt véled, hogy az a nyári hó nem vonja be a májat kéreggel? Hát gondolod, az osztrigák, e sáron hízott leghitványabb húsok, semmi nyálkás nehézséget nem okoznak? Hát azt tartod, ama szövetséges halkocsonya, ez a rosszhalakból való drága geny nem égeti sós mérgével a gyomrot?

Hát azt hiszed, hogy azok a pépek, melyek csaknem a tűzről vitetnek a szájba, majd épen a belekben ártalom nélkül kihülnek? Mily ocsmány és dögleletes böfögésők, mi nagy undoruk azoknak, kikből régi részegség gőzöl ki! Tudnivaló, rothadásban vannak a bévettek, nem emésztődésben. Emlékszem, hogy szó volt egyszer egy úri tálról, melybe a saját vesztére siető konyha, mind azt, mi a jól élőknél a napot kihúzni szokta, egybe halmozá; a veneriák, tüskéscsigák s enni szokott résztükön körülmetélt osztrigák közbe-közbe tengeri-sülökkel voltak tarkázva; felbontott, szétszedett, minden szálka nélküli rózsahalak hintettek rajta szét. Már restelnek külön enni valamit: együvé szorítják az izeket. Vacsoránál megy végbe az, minek a jóllakott hasban kellene végbe mennie. Már azt várom, hogy megrágva rakják fel az ételeket. Pedig mivel kevesebb a héjakat és csontokat kiszedni, mint a fogak dolgát a szakácsnak végezni el? Terhes részletenként tobzódni; mindent egyszerre, egy izre átváltoztatva kell föltálalni. Mit nyúljak kezemmel egy tárgy után; jöjjön több egyszerre; számos étkek ékességei egyesüljenek és függjenek össze. Hadd tudják mindjárt azok, kik azt mondogatják: ezeknél csak fitogtatás és kérkedés a cél, hogy az effélék nem mutogatásúl, hanem élvezésül adatnak. Amik szét szoktak rakatni, egyaránt legyenek egy lével elöntve; ne legyen semmi különbség, az osztrigák tengeri-sülökkel, a tüskés-csigák rózsahalakkal keverve s együvé főzve adassanak fel. Nem lenne zagyváltabb az okádók étke. Mikép ezek egymásba kevertek, úgy belőlök nem egyszerű betegségek származnak, hanem bonyolúltak, különbözők, sok alakúak; melyek ellen az orvostan szinte sokfélékkel, számos észrevételekkel kezdette fölfegyverzeni magát. Ezt mondhatom a bölcsészetről is. Hajdan a csekélyebbeket vétők és kevés gonddal is orvosolhatók közt egyszerűbb volt; az erkölcsök e nagy fölfordultságában mindent kell próbálni. És bár csak legalább így e métely legyőzetnék! Nem csak magánosan, de nyilván is őrjöngünk. Az emberölést s egyes gyilkosságokat fékezzük; minek tehát a háborúk s leölt nemzetekkel dicsekvő gonoszság? Sem a pénzvágy, sem a kegyetlenség mértéket nem ismer; s míg ezek lopva s egyesektől jönnek, kevesebbé ártalmasak s nem

oly szörnyűségek; de tanácsvégzések s néphatározatok folytán űzetnek kegyetlenségek s nyilván parancsoltatnak, amik magánosan tiltvák. Miknek alattomban elkövetéséért fejünkkel lakolnánk, azokat, mert hadvezérek tették, dicsérjük. Az ember, e legszelidebb faj, más vérében gyönyörködni, hadakat folytatni, folytatásúl gyermekeire hagyni nem szégyell, holott még a néma és vadállatok is egymás közt békében vannak. E hatalmas és messzeterjedt dühnek ellenében nagyobb munkával járó lön a philosophia, s annyi erőt kölcsönzött magának, a menynyivel azok, amik ellen intéztetett, gyarapúltak. Könnyű volt a borba merülteket s finnyásb étekre vágyókat feddeni, nem kellett a lelket nagy erőködéssel vinni vissza mértékletességre, melytől kevesecskét távozott:

„Most gyors kéz, ma tanúlt mesterség kellenek ahoz."

A gyönyört hajhászszák mindenütt; semmi vétek magában nem marad. A bujálkodás pénzkórságra ragadtatik; a szépről megfeledkezés lábra kap, és semmi nem rút a minek értéke tetszik. Az ember, e szentséges lény, más ember kedvéért játékból és tréfából is leöletik, és kit sebek ejtésére s elfogadására tanítani szabad nem volt, az most meztelenen s fegyveretlenűl állíttatik elő s elég látvány az emberből a halál. Az erkölcsök e romlottságánál tehát valami szokottnál erősb kivántatik, mi a megrögzött rosszakat szétverje; elvekkel kell dolgozni, hogy a beszitt hamis meggyőződéseket gyökerestül kitéphessük. Ha ezekhez szabályokat, vigasztalásokat, intéseket adunk, használhatnak: magokban sikeretlenek. Ha az embereket lekötni és azon rosszaktól, melyektől már megszállvák, elszakítni akarjuk: tanulják meg, mi jó, mi rossz; tudják, miként az erényen kivül minden változtatja nevét, majd jóvá, majd rosszá válik. Valamint a katonáknak első kötelékök a vallásosság, a zászlókhoz ragaszkodás s megszökés tilalma, melyek mellett könnyü egyebeket esküre szorítás utján megkivánni s parancsolni: úgy azoknál, kiket boldog életre vezetni akarsz, az első alapot megvetni s az erényt megkedveltetni szükség. Némi vakbuzgalom kösse őket ehez; ezt szeressék, élni ezzel kivánjanak, nála nélkül ne is akarjanak. De hát nem lettek némelyek mélyebb oktatás nélkül is jókká s nem tettek volt nagy előmenételt, míg pusztán csak

szabályoknak hódoltak? Elismerem, de ezeknek szerencsés eszök volt s futtában fölkapta a jót. Mert mint a halhatatlan istenek semmi erényt nem tanúltak, minthogy valamennyivel ellátvák s természetök sajáta az, hogy jók legyenek: úgy némely emberek kitűnő hajlamot nyervén, azokra, mik taníttatni szoktak, hosszas oktatás nélkül eljutnak s a szépet fölfogják, amint meghallották. Azért az ily erényen kapdosó elmék magoktól is termékenyek. Hanem más butáknál és tompáknál, vagy rossz szokástól elfoglaltaknál soká kell a lélek rozsdáját csiszolni. Egyébiránt valamint azokat, kik a jóra hajlók, hamarább tökélyre viszi: úgy e gyengébbeket elősegíti s a rossz nézetekből kiveszi az, ki nekik a bölcsészet tanait hirdeti, melyek mily szükségesek, ám halld meg. Fészkelnek bennünk némelyek, mik egyre restekké, másra merészekké tesznek bennünket. Sem e merészséget elnyomni, sem ama restséget felébreszteni nem lehet, hacsak el nem vétetnek azok okai: a hamis bámulat, hamis félelem. Míg ezeknek hatalmában vagyunk, mondhatsz ilyeneket: ezt kell tenned atyáddal, ezt gyermekeiddel, ezt barátaiddal, ezt vendégeiddel: a kisérlettevőt gátolandja az önzés. Tudni fogja, hogy a honért harcolni kell: lebeszéli a félelem. Tudni fogja, hogy barátainkért izzadni kell utolsó cseppvérig: de a kéjek eltiltandják. Tudni fogja, hogy hitvese irányában legsúlyosb nemű sérelem az ágyas: de őt a bujaság ellenkezőre taszítja. Mitsem ér hát szabályokat adni, ha előbb a szabályoknak ellene szegülőt el nem hárítottad; nem különben, mint nem ér a fegyvereket szem elé kirakni s közelebb helyezni, hacsak a kezet használásukra föl nem szabadítjuk. Hogy a lélek a szabályokat, melyeket adunk, követni tudja, föl kell őt oldanunk. Vegyük, hogy valaki megteszi, amit kell: nem teendi folyvást, nem teendi egyformán; mert nem tudja, miért tegye. Egy és más vagy történetből, vagy gyakorlatból egyenesen fog kiütni: de nem lesz a kéznél lineája, melyhez azt mérje, s mely után hihesse, hogy egyenes, amit csinált. Ki történetből jó, nem igéri maga felől, hogy örökké olyan lesz. Aztán, hogyha talán megadják is neked a szabályok, hogy azt tedd, amit kell: nem fogják megadni a miképent; s ha ezt meg nem adják, erényességre nem visznek. Hogy a figyelmeztetett azt teendi,

amit kell, megengedem: de ez kevés; mert az érdem nem a cselekvésben, hanem abban áll, mint megy végbe ez. Mi lehet a pazar és lovag birtokot fölemésztő lakománál gonoszabb? mi a censori megbélyegzésre oly méltó, mint ha ezt valaki, ama tobzódók beszédeként, magáért és jó kedvéből teszi? és még is annyiszor kerültek már az iktatási lakomák (hatszáz) sestertzbe, legmértékletesebb férfiaknak is! Azon egy tárgy, ha a hasért adatik, rút; ha a becsületért, kikerüli a megrovást; mert itt nem a bujálkodás, csak a költség nagyszerü. Mikor Tiberius Caesar egy roppant alakú rózsahalat (mért ki ne tegyem súlyát is, hogy felcsiklandozzam némelyek gégéit — négy és félfontos volt, mondják), mely számára küldetett, a mészárszékbe vitetni s eladatni parancsolt, így szólott: „Csalatkozom, barátim, mindenben, hahogy ezt a rózsahalat vagy Apicius, vagy P. Octávius nem veszi meg.“ Sejtelme várakozásán fölül teljesült; ők tartottak rá árverést; győzött Octávius, és szörnyü dicsőséget aratott emberinél, hogy ötezer sestertzen vette meg a halat, melyet Caesar eladott és még Apicius sem vett meg. Ennyit fizetni Octáviustól rút dolog volt; mert amaz, ki azért vásárolta, hogy Tiberiusnak küldje azt (noha öt is kárhoztathatom), megbámulta a tárgyat, melyre egy Caesart tartott méltónak. Beteg barátja mellett üldögél valaki: helyeseljük; de ha örökség végett teszi ezt, keselyü, dögre vár. Azon egyfélék rútak is, szépek is; abban a különbség, miért, vagy mikép történnek. És minden szépen történik, ha a széphez szegődünk, és csak azt, mi abból jő, tartjuk jónak az emberi dolgok között; a többiek ideiglenes jók. Egész életre tartozó meggyőződést kell hát beoltanunk s ez az, mit én elvnek nevezek. Amilyen lesz ez a meggyőződés, olyan leend a cselekvés, gondolkozás, és a minők ezek lesznek, olyan lesz az élet. Az egészet rendezőnek, részleteket javasolni kevés. M. Brutus azon munkájában, melynek περὶ καθήκοντος címet adott, sok szabályt nyújt mind a szülőknek, mind a gyermekeknek, mind a testvéreknek. Ezeket senki nem fogja teljesítni úgy ahogy kell, ha nem tudja mire visszavinni. Ki kell tűznünk a fő jó határát, melyre törekedjünk, melyre minden tettünk, szavunk nézzen; miképen a hajózóknak egy bizonyos csillag után kell intézni futásokat.

Az élet tétovázó lesz cél nélkül, melyet hát ha kitűzni kell, szükségesekké kezdenek lenni az elvek. Gondolom, azt megengeded, hogy a habozónál, bizonytalannál, félénknél, lábát most előrevető, majd hátrahúzó embernél semmi rútabb nem lehet. Ez fog velünk történni minden körülményben, hacsak ki nem irtatnak, mik lelkünket hátra rántogatják s egész tövekvésében gátolják. Mint kell az isteneket tisztelnünk, meg szokott szabatni. Megtilthatjuk, hogy valaki szombaton mécset ne gyújtson; mert sem az istenek világítóra nem szorúltak, sem bizony az emberek is a koromban nem gyönyörködnek. Megtilthatjuk a reggeli köszöntések végzését és templomok ajtaihoz ülést; ily tisztelgésekkel az emberi nagyravágyást lehet megkeríteni. Istent az tiszteli, aki ismeri. Megtilthatjuk a Jupiter elébe lepedőkkel s vakarókkal, Juno elébe tükörrel menést. Az isten szolgálattevőket nem keres. Miért nem? maga szolgál az egész emberi nemzetnek; mindenütt és mindeneknek jelen van. Ám hallja az ember, mint kell magát áldozatoknál viselnie, mennyire kerülni alkalmatlanságot s babonát: soha elég előmenetele nem lesz, hacsak elméjében olyan istent, milyent kell, mindennel bírót, mindent osztogatót, ingyen jóltévőt nem ismer. Mi okuk van az isteneknek a jól cselekvésre? természetök. Téved, ki azt hiszi, hogy ők ártani akarnak: nem tudnak. Sértést sem szenvedni, sem elkövetni nem képesek. Mert bántani s bántatni kapcsolatban van egymással. A fenséges s mindennél gyönyörűbb természet azokat, akiket veszély alól kivett, veszélyesekké sem tette. Első istentisztelet, isteneket hinni; aztán elismerni felségöket, megadni jóságokat, mely nélkül semmi felség nem létezik. Tudni, hogy ők azok, kik e világ kormányán ülnek, kik hatalmokkal mindent intéznek, kik az emberi nem felett gyámságot viselnek s néha egyesek felöl is gondoskodnak. Ők rosszat sem nem okoznak, sem nem szenvednek; csak némelyeket fenyítnek, fékeznek, lakoltatnak, s néha a jó színe alatt is büntetnek. Akarod az istenek kedvezését megnyerni? jó légy. Eléggé tiszteli őket kiki, aki utánozza. Imé itt a másik kérdés: mint kell az emberekkel bánnunk? Mit cselekszünk? mi szabályokat adunk? Hogy kíméltessék az ember-vér? Mi csekélység az, nem ártanod annak, kinek használni tartozol?

No ugyan nagy érdem, ha ember ember iránt szelíd! Parancsolni fogjuk, hogy a hajótörőnek kezet nyújtson, az eltévedtnek utat mutasson, az éhezővel kenyerét megoszsza? Meddig fogom mind azt mondogatni, mit tenni és kerülni kell; midőn az emberi kötelességről röviden e leckét adhatom: Mind az amit látsz, miben isteni s emberi össze van foglalva, egy egész; e nagy testnek tagjai vagyunk. A természet testvérekül alkotott bennünket, mert hasonlókból hasonlókra nemzett. Ő belénk kölcsönös szeretetet oltott s társalkodókká tett; ő az igazat és jogost megállapította; az ő elrendelésénél fogva veszélyesb ártani, mintsem bántatni, s az ő hatalmából készek a kezek gyámolításunkra. Legyen szívünkben, szájunkban e vers:

„Mint ember, ember-sorsra kész vagyok.“

Használjuk köz célra, hogy születtünk. Társadalmunk leghasonlóbb a kövek boltozatához, mely összeomlanék, ha amazok kölcsönösen ellent nem állnának, egyenest ez által tartatik fenn. Istenek s emberek után, nézzük, mint kell élnünk a dolgokkal. Hiában kérkedtünk szabályinkkal, ha előre nem volt bocsátva az, mi nézetünknek kell lenni minden tárgy, a szegénység, gazdagság, dicsőség, szégyen, haza, számüzetés felöl. Vessünk becslés alá mindent, mellőzve a közvéleményt, s nézzük, hogy mik, nem minek hivatnak. Menjünk az erényekre át. Hirdetni fogja valaki, hogy az okosságot nagyra becsüljük, hogy a vitézséget kedvelljük, mértékletességet szeressük, az igazságot, ha lehet, még a többinél is szorosabban füzzük magunkhoz. Mitsem használ, ha nem tudjuk, mi az erény; egy-e, avagy több; elkülönzöttek-e, vagy összefüggők; hogy ki egygyel bír, bír-e a többivel is, s mikép különböznek egymástól. A gyárosnak nincs szüksége a gyárról kérdezni, mint keletkezett s mi haszna van; úgy nincs a némajátékosnak is a táncmesterségről. E mesterségek mind ösmerik magokat; semmi nálok nem hiányzik. Mert nem egész életre tartoznak; az erény egyébnek is, nem csak önmagának ismerésében áll. Tanúlnia kell magáról, hogy maga az akarás is meg legyen tanúlva; a cselekedet jó nem lesz, hogyha az akarat nem jó; mert a cselekedet ebből származik. Viszont az akarat jó nem lesz, hacsak a lélek képessége nem jó; mert

az akarat ettől jön. Végre a lélek képessége sem legjobb lábon áll, hacsak egész élet törvényeit föl nem fogta, mit kell mindenről itélni ki nem tanúlta, hacsak a tárgyakat igazságra nem hozta. Nem adatik megnyugvás, hanemha a változatlan s biztos itéletre vergődteknél; a többiek egyre esnek-kelnek, s váltogatva az elhagyottak és óhajtottak közt haboznak. E hányatásnak oka az, mert a legbizonytalanabb kormányra, a közvéleményre hallgatóknál semmi sincs tisztában. Ha mindig egyet kivánsz akarni: az igazat kell akarnod. Az igazra elvek nélkül el nem jutni; ezektől függ az élet. A jó és rossz, szép és rút, jogos és jogtalan, szent és szentségtelen, az erények s erényekkel élés, hasznos tárgyak birtoklása, becslése, értéke, az erő, szépség, az érzékek gyorsasága — mind becslőt szükségel arra, mennyiben kell mindegyiket az összeirásnál venni. Mivel csalatkozol, s többre tartasz egyetmást, mintsem amit ér; igen, úgy annyira csalatkozol, hogy amik nálatok legfőbbeknek tartatnak, a gazdagság, befolyás, hatalom, egy fillére becsülendők. Ezt tudni nem fogod, ha magát az árszabást, mely szerint azok egymást közt becsülvék, meg nem tekinted. Valamint a falevelek magokban virítni nem birnak; hanem ágra van szükségök, melyen csüggjenek és melyből nedvet szívjanak: úgy az említett szabályok, ha egyedül vannak, elhervadnak; szükség valami rendszerre alapíttatniok. Aztán azok, kik az elveket elvetik, észre nem veszik, miszerint épen az által, ha elvettetnek, erőt nyernek azok. Mert mit mondanak? hogy szabályokkal az élet eléggé kimutattatván, a bölcseség elvei, vagy is tanai, fölöslegesek. Ámde ez, amit mondanak, maga is elv; épen mintha én most azt mondanám: el kell térnünk ama fölösleges szabályoktól s csupán emezekre fordítnunk szorgalmat, épen akkor, mikor a szabályokra ügyelés szükségét tagadnám, szabályt adnék. Némely tárgyak a bölcsészetben figyelmeztetést kivánnák, némelyek megmutogatást, és pedig számosak; minthogy bonyolúltak és a legnagyobb szorgalom, legmélyebb ész által alig föltárhatók. Ha a megmutogatások szükségesek: azok az elvek is, melyek az igazat okokból szedegetik össze. Némelyek világosak, mások homályosak. Világosak, mik az érzék, mik az emlékezet által fölfogatnak; homályosak az ezeken kivül esők. És az

okosság nem nyilvánvalóktól töltetik el; nagyobb és szebb része rejtelmesekből áll. A rejtelmesek megmutatást követelnek; megmutatás elvek nélkül nem létezik, az elvek hát szükségesek. Amely tárgy közönséges, ugyanaz tökéletes véleményt is képez; ez a dolgok bizonyosságáról való meggyőződés, mely nélkül a lélekben minden lebeg; szükségesek hát az elvek, melyek a léleknek hajthatatlan itéletet adnak. Végre midőn arra intünk valakit, hogy burátját magával egy karba helyezze, hogy gondolja meg azt, miszerint az ellenségből jó barát lehet; hogy amabban a vonzalmat éleszsze, emebben a gyülöletet mérsékelje, hozzá teszszük az igazat és szépet. Az igazat és szépet pedig elveink rendszere foglalja magában; ennélfogva szükséges ez, mely nélkül amazok sem állanak. De kössük egybe mind kettőt; mert valamint gyökér nélkül hasztalanok az ágak, úgy magok a gyökerek amazoktól, melyeket nemzettek, elősegíttetnek. Mennyi hasznok van a kezeknek, senki előtt ismeretlen nem lehet; nyilván segítnek; a szív, mely által a kezek élnek s melytől erejöket kölcsönzik, melytől mozognak, rejtve van. Ugyanezt mondhatom a szabályokról; nyilvánosak, de a bölcseség elvei rejtélyesek. Mint a vallás titkait csak az avatottak tudják: úgy a bölcsészetben ama rejtélyek a szentélybe bebocsátottaknak s befogadottaknak mutattatnak meg; de a szabályok és más effélék avatatlanok előtt is ösmeretesek. Posidonius nem csak az *oktatást* (mert mi tilt élnünk e szóval), hanem a javaslást, vigasztalást és buzdítást is szükségesnek itéli. Hozzá teszi az okoknak vizsgálatát, melyet mért ne mernénk *aetiologiának* mondani, midőn a grammatikusok, a latin nyelv őrei, méltó joggal úgy nevezik, nem látom át. Hasznos leszen, úgymond, mindegyik erénynek leírása; ezt Posidonius *aetiologiának* hívja, némelyek *χαρακτηρισμόν*-nak nevezik, mely minden erény és vétek jeleit és jegyeit előadja, hogy azoknál fogva a hasonlatosak egymástól megkülönböztethessenek. Ennek szinte azon hatása van, mint a szabályadásnak. Mert aki szabályt ád, így szól: Ezeket teszed, hogyha mértékletes lenni akarsz. Aki leírást ád, így szól: mértékletes az, ki ezeket teszi, amazoktól tartózkodik. Kérded, mi a különbség? Egyik az erényre szabályt ád, a másik példányt. E leirásokat és (hogy a publi-

kánusok szavával éljek) εικονισμοσ-okat hasznosaknak vallom. Tűzzük ki a dicsérendő tárgyakat, találkozni fog követő. Hasznosnak tartod, ha közöltetnek veled az adatok, melyekből a jó lovat megösmerd, nehogy a vételnél megcsalassál s hitványra vesztegesd fáradságodat? Mennyivel hasznosabb ennél, hogy vannak a derék léleknek jegyei, amelyeket másról magunkra átruházni szabad:

„A nemes állatnak már vemhe is a legelőkön
Kényesben lépdel s lágy szárait szegdeli hátra;
Útat törni, sebes vizeket kísérteni meg s a
Járatlan tengerre magát leereszteni bátor;
A hiu lármáktól nem borzadozik; nyaka izmos,
Nyalka fejü, hasa karcsú, háta kövérded,
S büszke szügyén buja duzmadtság van ...
— — ha távolban valamely fegyver nesze hallik,
Állni helyén nem tud, füle villog, mindene reszket
És valamennyi tüzét orrán tüszkölve kifúja.“
(Virg. Georg. III : 75—85.)

Míg Virgiliusunk egyébről beszél, a derék férfiút írta le. Én legalább nem adnám más képét egy nagy férfiúnak. Ha nekem a polgárháborúk morajai között meg nem félemlett, s már az Alpokig vitt hadaknak legelőbbször nekik menő s polgár harcoknak elébe álló Cátót kellene rajzolnom: nem más arcot, nem más tekintetet adnék neki. Bizony senki kényesebben nem lépdelhet vala, mint mikor ő egyszerre Caesar és Pompejus ellen fölkerekedett, mind kettőt kihívta s megmutatta, hogy van a köztársaságnak még valami pártja. Mert kevés Cátóról mondani: „A hiu lármáktól nem borzadoz.“ Hogyan is? mikor a valóktól s közellevőktől sem retteg; mikor a tíz legióhoz, gallus segéderőhöz, s polgáriak közé vegyült barbar hadakhoz szabad szót intéz, s a köztársaságot buzdítja, hogy a szabadságról le ne mondjon, hanem mindent merjen, szebb lévén a szolgaságba úgy esnie, mintsem bele mennie. Mily nagy őbenne az erély és szellem, mily nagy a bizalom a köz rémülésnek közepette! Tudja, hogy csak ő maga az, kinek állása nem forog szóban; mert nem az a kérdés, szabad-e Cátó, hanem hogy szabadok között van-e? Innét a veszélyek és fegyverek megvetése. Mikor én ennek, az általános pusztulás közt nem csüggedő férfinak

legyőzhetlen állhatatosságát bámulom, kedvem jö mondani: „s büszke szügyén buja duzmadtság van.“ Hasznos lészen nem csak elmondani, minők szoktak lenni a derék férfiak, s lerajzolni alakjokat és vonásaikat; hanem elbeszélni azt is, kik voltak olyanok, s elöadni Cátónak ama végső s leghősiebb sebét, melyen a szabadság lelkét kiadta; a Laelius bölcseségét s Scipiójával egyetértését; a másik Cátónak bel- és külföldi jeles tetteit; a Tubero fanyoszolyáit, mikor a közönség számára volt terítve, szőnyegek helyett adott kecskeböreit, és magának Jupiternek sekrestyéje előtt a vendégek elébe tett cserép edényeit. Mi egyéb ez, mint a szegénységet megszentesítni a Capitoliumban? Ha semmi más tettét nem tudnám is, melyért öt a Cátók közé soroljam, vajon kevésnek tartsuk-e ezt? Censura volt ez, nem lakoma. Óh a dicsőség után vágyó halandók mennyire nem tudják, mi az, vagy mint keresendő! Az nap Róma népe sokak bútorait látta, egyét csodálta. Amazoknak mindnyájoknak aranyuk ezüstök összetört s ezerszer felolvasztatott: de Tubero cserép edényei századokról századokra eltartanak.

A LELESZI KONVENT.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

Adalékúl Jerney Jánosnak a Magyar Akademia Történelmi Tára II. kötetében megjelent, s a káptalanok és konventek történetét tárgyazó cikkéhez, érdekesnek találom közleni Wagner Károly következő értekezését, melynek eredetie nevezett tudósunk több munkájával birtokomban van.

„Bela II. Rex Hungariae Almi Ducis filius dictus Coecus, quem Colomanus Rex Patruus suus una cum Almo Patre, ut Regno potiendo ineptos redderet, circa annum 1112 oculis privari curavit, contulit praedium Lelesz vocatum, in quo etiam nunc situm est Monasterium, Boleslao Vaciensi Eppo, dum eundem e sacro fonte baptismatis levavit circa annum 1132. Qui Boleslaus expost testamentum condens, secundum cujus tenorem ipse de rebus suis tam mobilibus, quam immo-

bilibus disposuit, temporalibus aeterna, terrenis coelestia, caesuris perenniter mansura praeponere desiderans, praedictum praedium Leles, et universa praedia sua, quae cum libertinis, servis et ancillis, ratione haereditariae successionis, ad se devoluta noscebantur, seu quae ex munificentia Regia vel Principum Regni collata, vel aliquo emptionis titulo sibi eompetere videbantur, Ecclesiae S. Crucis et Canonicis in eo sub titulo Praemonstratensis Ordinis in candido habitu Deo militantibus, ut in Fundationalibus annotantur, omnia devotus contulit. Cujus testamenti authenticum bulla Belae III. Regis Patris Andreae II. Regis circa annum 1180 insignatum, et confirmatum in praesentia dicti Andreae Regis, tempore Emerici Regis Fratris ac praedecessoris ejusdem Andreae Regis, dum ob Regiae celsitudinis ingratitudinem falsi criminis poenas subiisset, circa annum 1200 se amisisse pluribus edocuit argumentis. Eapropter dictus Boleslaus Eppus pro iteràta confirmatione Regia apud Regem Andream II. quia suae devotionis integritatem multis rerum concepit argumentis, noluitque tam praeclara Divinae benignitatis munera oblivioni tradere, supplex institit : Qui Rex Andreas nolens pariter ejusdem Boleslai Eppi praeclara in Regem, et Regnum praestita obsequia irremunerata relinquere, testamenti ipsius seriem authoritate sua Regia censuit confirmandam. Hoc insuper ipsi Privilegio fundationali insertum est propter dignam quandam existimationis cautelam, quod nullus ex hominibus in eodem Privilegio annotatis cujuslibet conditionis, libertatis privilegio gratuletur, cum nullus eorum praeterquam quod in ipso Privilegio est annotatum, beneficium manumissionis est assecutus, nullus eorum etiam, quos consangvinitatis gradus reddit proximos, alicujus rei gratia ex his, qui in praesenti Privilegio notantur, unquam liberum servum et ancillam protestatus est obtulisse, nec unquam liceat in eorum praedijs, terris, silvis, agriculturis, vineis, molendinis, piscaturis, ullam sibi vindicare portionem, quia universa quae juri ejusdem Boleslai Eppi quolibet modo competere videbantur, libere et absque alicujus calumniatione eidem Ecclesiae de Leles se contulisse contestatus est. Quin imo testimonio totius Regni Hungariae eadem Ecclesia de Leles cum omnibus suis pertinentijs, ut

firma et stabilis perpetuis haberi possit temporibus Belae Regis IV. filij et Successoris Andreae II. Regis, quem sibi idem Episcopus in Filium adoptavit, quando eundem de sacro fonte baptismatis levavit, tam sibi, quam posteris suis sub Regalis munificentiâ protectionis, ut Regalem Ecclesiam commendatam jure perpetuo contulit possidendam. Super cujus rei taliter gestae serie exstant confirmationales literae Caroli Regis, Elisabethae Reginae, Ludovici, item Sigismundi et Mathiae Hungariae Regum.

Praepositi Ecclesiae S. Crucis de Leles, quoniam a primaevo Ordinis ingressu nondum elucescerent, hinc quorum ex Actis Archivi notitia haberetur proponuntur ordine sequentes.

Joannes Ordinis Praemonstratensis rexit ab anno 1250 usq. 1272.

Valerius Ord. Praemonstr. anno 1285 electus rexit usque 1310 annis 25.

Jacobus Ord. Praemonstr. anno 1311. electus gubernavit annis 16 usque ad annum 1327.

Blasius Ord. Praemonstr. anno 1327 praefuit annis 7.

Paulus Ordinis Praemonstr. Capellanus Caroli Regis anno 1334 electus, eodem etiam anno obijt.

Blasius II. Ord. Praemonstr. Capellanus Elisabethae Reginae anno 1334 electus rexit usque 1343.

Petrus Ord. Praemonstr. Ludovici I. Regis Capellanus anno 1348 electus, praefuit usque annum 1350.

Blasius III. Ord. Praemonstr. circa finem anni 1350 electus rexit usque annum 1355.

Elias Ord. Praemonstr. anno 1355 electus, eodem obijt.

Petrus II. Ord. Praemonstr. 1355 electus praefuit usque 1366.

Joannes II. Ord. Praemonstr. 1366 electus praefuit usque 1378.

Dominicus de Palocz Episcopus Danensis(?), Gubernator Ecclesiae S. Crucis de Leles, Ord. Praemenstratentis Vicarius Generalis, et Abbas per Hungariam ab Aula Pontificia constitutus. Ab Urbano VI. Papa in Hungaria jussus est celebrare Capitulum Generale ex eo, quod Joannes Praemonstrati Abbas adhaeserit Roberto Antipapae. Electus est anno 1378 gubernavit usque ad annum 1403.

Stephanus Administrator de Leles Ord. Praemonstr. administravit ab anno 1403. usque 1405.

Nicolaus Ord. Praemonstr. Vice Cancellarius anno 1405 electus et praefuit usque ad 1441.

Stanislaus Visitator Generalis Ord. Praemonstrat. anno 1442 electus rexit usque 1451.

Blasius IV. de Bacska. Ord. Praemonstr. anno 1451 electus praefuit usque 1478.

Georgius Praepositus de promontorio S. Stephani ad Magno-Varadinum, Gubernator Praeposituræ de Leles Ord. Praemonstr. rexit ab anno 1479 ad 1484.

Nicolaus Ostffi Ord. Praemonstr. circa finem anni 1484 electus praefuit usque 1493.

Sigismundus Wemmer Ord. Praemonstr. Thesaurarius Regius Anno 1494 electus rexit usque 1498.

Benedictus Kornis prius Vaciensis Canonicus, dein suscepit habitum Praemonstratensem amore fundationis hujus, consecratur Episcopus Drivastensis, et Suffraganeus Eppi Varadinensis rexit ab anno 1500 usque annum 1517.

Andreas ex Praeposito Ecclesiae S. Stephani de Bozouk electus in Praepositum Lelesiensem anno 1518 praefuit usque annum 1521.

Elias II. Ord. Praemonstr. ex Csornensi electus in Lelesiensem Anno 1521. 14 Novembr. expost etiam Eppus. Hipponens. et Vice Cancellarius rexit usque ad annum 1525.

Joannes de Quinque ecclesijs dictus Ord. Praemonstr. Professus de Saagh et Vice Cancell. electus est anno 1526 rexit usque 1547.

Georgius Body Altarista S. Nicolai in Beregszász Ord. Praemonstr. electus anno 1547 praefuit usq. 1556.

Augustinus Bolusris Ord. Praemonstr. ultimus. Sub illo namque vix quatuor personae Religiosae in Conventu de Leles habitabant docente id Decreto Ferdinandi I. sub annum 1559 emanato, et rexit hanc Praeposituram usque ad annum 1565, post cujus obitum eam obtinuerunt Ecclesiastici, tenueruntque usque ad annum 1700 id est annis 135.

Balthasar Melegh de Perse Eppus Csanadiens. venit ad Regimen Praeposituræ anno 1568, rexit 1582.

Stephanus Mathisy Eppus Csanad. ei collata fuit haec Praepositura per Rudolphum II. Imperat. anno 1582 rexitq. ad annum 1587.

Paulus Szegèdi Eppus Csanadiens. per Hungariam Commissarius Regius Generalis rexit ab anno 1588 usque annum 1597.

Faustus Verantius Eppus Csanad. rexit ab anno 1598 usque annum 1604 resignavitque Successori suo.

Ferdinandus Langh. Collatam sibi Praeposituram anno 1605 usque annum 1609 tenuit quidem, sed vix eandem inhabitavit, cum illius tempore solum Seculares, tanquam Conventuales ut vocantur, Requisitores negotia causantium, et mandata superiorum Regni Judicum expediverint, uti ex Protocolo Archivi Regnicolaris liquido patet.

Ladislaus Habardi Cantor Agriensis anno 1609 Regimen hujus Praeposituræ adijt, gessitque ad annum 1630.

Stephanus Pelekessy Ecclesiasticus rexit ab anno 1621 usque 1639.

Stephanus Simandi Ecclesiasticus Praepositus de Leles et Csorna rexit ab anno 1639 ad 1653.

Franciscus Somogyi Ecclesiasticus et Tabulae Regiae Praelatus rexit ab anno 1654 usque 1666.

Stephanus Vaskovics Ecclesiasticus rexit ab anno 1667. et tandem sponte resignavit Successori anno 1674.

Andreas Mokcsay Ecclesiasticus resignatam per Praedecessorem Praepositaram ab anno 1674 ad 1679 rexit.

Andreas Sebestyén Eppus Transilvaniensis anno 1680 nominatus, sed nec duobus annis tenuit Praepositaram.

Augustinus Benkovics ex Ordine S. Pauli primi Eremitae Eppus Varadiensis. Hic sacro ordini Praemonstratensi Praepositaram restituit, et Turca expulso Varadinum ad Episcopatum suum se recepit, rexitque ab anno 1682 usque ad annum 1700.

Josephus Dretmajer Administrator Lelesiensis Ord. Praemonstr. Professus Pernecensis anno 1700 designatus, et eodem anno resignavit successori.

Jacobus Höger Administrator de Leles Ord. Praemons. Canonicus Vimentinus anno 1700 electus usque 1702. administrando resignavit officium suum Canoniae Lucensi in Moravia sitae.

Gilbertus Majer Administrator de Leles Ord. Praemonstr. Professus Lucensis electus anno 1702 rexit ad annum 1710.

Carolus Taki Praepositus de Leles jure postliminij Praep. ex Ordine Praemonstr. qua Tabulae etiam Regiae Praelatus, Praepositaram hanc rexit ab anno 1710 usque ad annum 1729.

Mathias Branner 2-dus e Sacro Ordine Praemonstr. jure postliminij Praepositus electus per Capitulum Lucense anno Domini 1730, rexit ad annum 1733.

Carolus Comes a Kuntz. tertius e gremio Lucensi jure postliminij Praepositus electus anno 1733. rexit usque 1764.

Theophilus Edlingert, quartus e gremio Lucensi jure postliminij Praepositus electus anno 1764, mortuus 1779.

Daniel Todll, e gremio Lucensi."

A MUZEUM TÁRCÁJA.

A pécsi püspöki könyvtár.

A jó szerencse és a tavasz a kellemes fekvésű s regényes tájakban dús Pécsre csalt, hol, mondhatom, emlékezetes napokat töltöttem, melyeket a püspöki igazán nagyszerű könyvtárban töltött napok koronáztak meg. Sok igen megragadó nevezetesség van itt, melyeknek öszletével időm rövidsége miatt teljesen megismerkednem nem lehetett ugyan, de azok után itélve, miket forgattam, lapoztam, olvastam, kétségkivül sokszorosan méltó e könyvtár, hogy a tudományos világ figyelme rá vonassék.

Rejtett kincsek vannak ez aranybányában, melyek egész nagyszerü értékökben eddigelé nem ismertettek, annál kevesbbé méltányoltattak.

Nem lehet célunk e könyvtárt minden részleteiben leírni; de a fő vonások, melyek a „rejtett kincs" nevezetet ténylegesen igazolják, elégségesek arra, hogy a szak-avatott egyének kiváncsiságát és szellemi tudvágyát teljes mérvben fölingereljék.

Első helyen a négy kötetes okmánygyüjteményt kell megemlítenem. Sok van itt oly okmány, mely eddigelé még meg nem jelent. Legújabban Girk püspök ő nsága az okmányok lajstromát az akadémiának megküldötte, mint erről e folyóirat is értesített, hogy a folyamatban levő Monumenták valamely kötetében az ismeretlenek megjelenjenek.

Az okmányok között kétségkivül sok érdekkel bír Mátyás király tizenkét levele. Az első Jajcában kelt és Szabolcs vármegyének küldetett [1]). Ez oklevelen rajta van az ország nagy koronás pecséte. A hazafiúi kegyelet szent érzetét főként öregebb Kalló Jánoshoz írt, az ország címeres pecsétével ellátott levele ébreszti föl, aláírva „Matthyas Rex ppmanu." Szinte nagy fontosságú oklevél az, melyben megigéri a pozsonyi országgyülésen, hogy többé a nemzet törvényeit s jogait önkényesen nem fogja megsérteni [2]). Még egy nevezetes oklevelet kell megemlítenem, mely Budán kelt feria II. ante festum S. Francisci confessoris 1474, melyben megerősíti a budai országgyülés intézkedéseit, mely Szalay szerint oct. 2. tartatott, és csakugyan az oklevél tartalma szerint is a rendek a fölajánlott egyegy aranyforintos adót a törökök ellen indítandó háborúra kivánták fordíttatni. De ott támad nehézség, hogy Szalay ez országgyülést Mátyás távollétében tartottnak állítja, mert már september 13. Boroszlóba viszi a királyt, és csak január vég napjaiban a következő évben (1475) hozza Budára mulatni. Mikor erősítette volna meg tehát Budán az országgyülés határozmányait, miután már juliusban elment a fővárosból? Engedjen meg nagytudományu jeles történészünk, ha mi Mátyást Neisséből visszahozzuk Budára; mi mellett september elején Budán kelt levele szól [3]), és egyszersmind az országgyülést is ez időtájra helyezzük, mint kiviláglik e szavakból: „Mathias rex ex deliberatione Praelatorum et Baronum", tehát a rendek

[1]) Datum in citte nra Jaytza proximo Sabbato ante festum circumcisionis 1463.

[2]) Datum Hystropoli sive Posonii 28. Sept. 1468. Regn. n. 11. Coron. 5. Itt olvashatók az országnagyok nevei s pecsétjeik is rajta vannak. Kovachich „Suppl. ad. Vest. Comit." II. k. 196 l. közli ez országgyülés végzéseit, és utána Szalay, de ez eredeti okmányt nem látták, mit bizonyít az is hogy az országgyülést sept. 8-*ára* teszik. Gr. Teleki József sem tudott erről, mert fontos becsénél fogva bizonyosan közölte volna oklevéltárában.

[3]) Datum Budae, die ... proximo post festum Egidii Abbatis 1474 ex deliberatione Praelatorum et Baronum.

össze valának gyülve. Vagy pedig Heltai Krónikája nyomán a boroszlói eseményeket előbbre kényszeríttetünk tenni. Annyi bizonyos, hogy a király julius, september és oktober elején Budán volt. Állításunkat három oklevele támogatja *).

Nagy Lajos, Mária, Zsigmond, Ulászló királyoktól több rendbeli történelmi érdekű oklevelek találhatók. Árpád nemzetségből származó uralkodóink gyönyörű könnyen olvasható oklevelei szinte nagy érdekkel bírnak. Hunyadi János levelei között legérdekesebb egy Újlaki Miklóshoz intézett levele: Datum in descensu Ragoli in festo omnium Sanctorum 1443., melyről Katona és Aeneas Sylvius is emlékezik.

Ferdinánd és János királyok oklevelei fölötte nagybecsűek. Nem tudom ha megküldetett-e másolatban Ferdinánd híres „Resolutiója" az 1542 évi országgyülés kérelmére? [1]) Ez fontos és érdekes történelmi tekintetben. János királynak Kapy György és Jánoshoz intézett levele [2]) csak azért emlékezetre méltó, mert sajátkezű aláirásával találkozunk, mely igen ritka.

Verbőci István a magyar törvénytudomány atyjának sajátkezű irata, tartalmánál fogva ugyan érdektelen, de muzeumba való szent ereklye.

Vannak még magánzók, vármegyék, török basák latin és magyar szövegű levelei, melyek alárendelt becscsel bírnak, de nyelv szempontjából sokszorosan érdekesek. Magam is másoltam néhány magyar levelet, és nem sokára közleni van szándékom.

Bethlen Gábor levelei az első rendű becsűek közé tartoznak, melyek között első helyen áll azon korjellemző becses okirat, mely Magyarország „három rendjének" 1619. évi országgyülési articulusait foglalja magában [3]). Ez az eredeti kézirat „Gabriel Princeps" sajátkezűleg szépvonásokkal van aláírva. Van még több ugyancsak magyar szövegű levele is.

Hosszuthoty György hosszú „relátiója" történelmi érdekkel bír, s az erdélyi viszonyokat és Bethlen Gábor udvarát élénk ecsettel rajzolja, melyeket mint magyar követnek bő alkalma volt tanulmányozni. Benne derék államférfiút ösmer meg az olvasó.

---

*) Találtatnak gyakran kétségbe-vehetetlenül valódi okmányok, melyek *azonegy nap különböző helyeken* keltek, s a fejdelem által valóban önkezüleg aláirattak. T. i. a fejdelem távollétekor az ilyek vagy a kir. cancellariában hagyott albákon készültek, vagy a keltig elkészítve aláirás végett a fejdelem után küldettek. A jelen esetben is az aláirott okmány kelete m a g á r a nem bizonyítja Mátyás királynak akkor *ott* voltát, honnan az keletezve van. *T. F.*

[1]) Datum in Citte nra Vienna 6. Sept. 1542. Úgy látszik ez még a februárban Besztercebányán tartott országgyülésre vonatkozik, melyről lásd: Szalay III. 225.

[2]) Datum Varadini 1537.

[3]) Kassán 21. Sept. 1619.

Az 1618. évi országgyülési irott acták is megvannak. Nevezetes az, hogy a magyar rendek feleletét cs. biztosok írták alá, t. i. Cardinalis Klezelius, Hansz fon Mohács, Rudolphus fon Vlmb.

Ritus et Ordo in coronatione III. Ferdinandi in diaeta soproniensi 1625. dec 8. Ez aligha nem ösmeretes már.

Most bezárhatnók az oklevélgyüjteményt, ha egy igénytelen latin levél nem ragadná meg egész figyelmünket, melyet Domonkos deák írt Semyen Mihály nejének Klárának mint rokonának [1]). Ebben fölkéri jó rokonát, hogy neki pénzt küldjön könyvekre, mert, úgymond „haurit aquam cribro, qui discere vult sine libro“ ... Ebből tanúljuk, hogy Nagy Lajos uralkodása alatt Visegrádon iskola volt, hová az aristokraták gyermekei jártak, melyről érdemes történetbuváraink nem emlékeznek; annyi bizonyos hogy Toldy a pécsi akademiát, s a megyei papnöveldéket szak-avatott ismerettel leírván [2]), a visegrádi oskoláról nem emlékezik. Történetbuváraink a hivatalos megemlékezést tartva szem előtt, épen e hallgatásból ezen igen érdekes levél nyomán szabad legyen szerény véleményünk szerint a visegrádi oskola régiebb keletkezését következtetnünk [3]) ...

Még néhány érdekes könyvről.

Első helyen áll II. Ulászló naplója, mely szánandó nyomorát, szükségét a királyi udvarnak naiv őszinteséggel rajzolja. Sokszor úgy meg volt szorúlva, hogy udvarnokaitól volt kénytelen öt aranyforintot kölcsönözni. A nádornak, Bakácsnak 's más olygarcháknak pedig fülig adós volt, míg ezek pazar fényüzést vittek [*]).

A törökök története latin nyelven. Contarenus gyüjteménye. Érdekes kis könyv. Az első részben a török vallás és szokások iratnak le, mely után következik a velenceiek háborúja II. Szelimmel. A második rész „de bello pannonico“ szól Melchior Soiteri à Vinda-tól; azután jő Aegeus Crispus Jánosnak „de Naxo Insula a turcis occupata“ rövid munkája; ezt bezárják Stella „de turcarum in regno Hung. 1543—44. successibus“ testvéreihez írt levelei. E munkából ide írom Sultanus Selymus Ottomannus, Rex regum, Dominus omnium Dominorum, Princeps omnium Principum, filius et Nepos Dei etc etc igazán keleties sírföliratát:

> Hic maximus adsum Selim, qui orbem domui,
> Non bella relinquo, sed pergo inquirere;
> Non ulla me fortuna potuit evertere.
> Licet ossa jacent, animus bella quaerit.

---

[1]) Datum Visegrad. 1363.

[2]) Magyar Nemz. Irod. Tört. I. k. 132.

[3]) Talán Robert Károly alapította 1310—1320 között?

[*]) Napló-e, vagy tán Ernő pécsi püspök és kir. kincstárnok számadásai? (Engel nagy hist.). Kovachich legalább annak pécsi példányáról is emlékezik. *T. F.*

Az 1751. évi apr. 22-én tartott országgyülés története s végzései. Kézirat.

Acta publica Inclyti Regni Hung. Partiumque adnexarum sub Comitiis anno 176⁴/₅ Posonii celebratis cum Diario. Kézirat.

Legenda Sanctorum, németül, gyönyörü kézirat. Végén e szavak olvashatók: Completus per me Marcum Otzdorffer 1455 in die prothasy hora 12-a . . .

Szolgáljanak az itt felhozottak nagy érdekü mutatványúl addig is, míg e könyvtárt bővebben megismerteti valamelyik tudós hazafi. Mindenesetre kivánatos volna, hogy a nt. könyvtárnok úr, derék Ipolyink példájára, ki a pozsonyi káptalan könyvtárának catalogusát közölte [1]), a tudomány érdekében szinte közrebocsássa e könyvtár kéziratainak lajstromát! Erősen meg vagyok győződve, hogy e derék folyóirat szerkesztője örömmel nyitandja meg becses lapjának hasábjait e közlemény érdekében.

Végre derék veterán poetánkkal zárjuk be rövid de jó törekvésü ismertetésünket. Tinódi munkáit az olvasó közönség ismeri*). Van itt is egy költeménye „Hadnagioknak tanoság" címmel, ellátva kottával. E kéziratnak az a nagy becse van, hogy az a költő sajátkezü példánya, holott eddigelé az ő eredeti kéziratát nem lehetett föltalálni. Állításunk mellett szól a kézirat levélalakja, mely Kapy Györgynek van címezve**). Ez éneket akkor széltiben dalolták a harcosok. Azután ez jutott egy másnak (neve el van mosódva!) birtokába, ki a kéziratot ismét elajándékozza egy hátlapi megjegyzés kiséretében, de azt már sehogy sem valék képes elolvasni; az idő olvashatlanná tette!

Sarkady István.

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai folyóiratok. — *Budapesti Szemle*, szerk. és kiadja *Csengery Antal.* XVI. és XVII. füzet (vagyis az V. kötet 2. és 3. füz.). Pest, 1859. Herz nyomd. N8r. 139—368. l. — A XI—XX. füzetek ára 10 ftcp.

Családi Lapok. Tudományos és Szépirodalmi folyóirat. A vallás-erkölcsi miveltség és kath. hitélet emelésére. Kiadja *Somogyi Károly.* Új folyam, II. kötet II. füzete. Pest. Kozma nyomd. 1859. 4r. 82 l. Egy négyfüzetes kötet ára 3 ft cp.

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat . . . szerk. *Erdélyi János.* II. folyam IX. füz. S. Patak, a ref. főisk. bet. 1859. N8r. 817—912. l. Egy tízfüzetes folyam ára postán 6 ft cp, a fél folyamé 3 ft cp.

---

[1]) Új Magyar Muzeum 1856. I. 161.

*) Hírből. *T. F.*

**) Nem közölhette-e ezt más valaki is Kapy Györgygyel? *T. F.*

— Történelem. — *Erdély Történelme.* Írta *Kőeári László.* Első kötet. Pesten Ráth Mór, Kolosvárt Stein J. bizománya. 1859. N8r. XXVIII és 174 l. Fűzve 2 ft cp.

Magyarország Mívelődésének Története, különös tekintettel az anyaország, úgy Erdély, Horvát- és Tótország államélete kifejlésére. Írta *Kerékgyártó Árpád.* Pest, kiadják Buda Sándor és Krupinszky János 1859. I. füzet : N8r. VIII és 1—96. l. füzetenként 1 pft, az egész munka előf. ára a II. füzet megjelenéseig 12 pft, bolti ára 20 pft.

Magyarország Családai címerekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Iván.* Ötödik kötet : I. és II. füz. Frangepán—Ghyczy. Pest, 1859, kiadja Ráth Mór. N8r. 241—400. l. Ára 1 ft 70 kr. újp.

— Természettudományok. — *A két magyar haza első rangú Gyógyvizei és Fürdőintézetei* természet-, vegy- s gyógytani sajátságaikban elöterjesztve. *Török József* orvos és sebésztudor stbtől. XII tájkeppel. Debrec. a város könyvnyomd. 1859. N8r. XVI és 288. l. fűzve 3 pft. (Pesten Lauffer és Stolp bizom.).

— Egély (protest. hittud. irod.) — *Protestáns Lelkészi Tár.* Kiadták *Török Pál és Székács József.* Első kötet 4-dik füzete. Pest, Kozma bet., 1858. N8r. VIII, 273—368 és 210—272. l. Fűzve 1 ft.

Egyházi Könyvtár a magyar reform. vallású nép számára. Kiadja a tiszántúli ref. egyházkerület. Szerk. *Révész Bálint.* Első évfolyam, I. II. füzet. Debrecen, 1859. a város nyomd. 8r. 173 és 130 l. fűzve 30 pkr.

Protestáns Népkönyvtár. Szerkeszti *Szeberényi Lajos.* Hatodik kötet. Gyula, 1857. Réthy. 12r. 117. l. 6 köt. ára 2 ft.

Apologetika. Kiadta *Zsarnay Lajos.* S. Patak, a ref. főisk. bet. 1858. N8r. VIII és 474 l.

Rövid Útmutatás a ker. vallás előadására. A helv. vall. értelme szerint. Pest, 1858. 8r. 86. l. 4 pkr.

Gyónók Katechismusa . . . írta *Edvi Illés Pál* ev. pred. 3-d. kiad. Pest, 1858. Trattner. 12r. 173 l.

Bibliai Történetek a helv. vall. ifjuság számára. Szorosan a biblia szerint kiszedte *Dobos János.* 3-d. kiad. Pest, 1858. Bucsánszky. N12r. 228 l. sok képpel.

Különféle viszonyokra vonatkozó *Papi Dolgozatok.* Szerkesztő *Fürdős Lajos,* kecskeméti ref. lelkész. XI-d. füz. Kecs. Szilády nyom. és kiad. 1858. N8r. 149 l. Hozzá járúl :

Kecskeméti Protestáns Közlöny. Füzetek az egyház és iskola körében. I. füzet. uott. 114 l. fűzve 1 fr. 30 kr. pp.

Különféle viszonyokra vonatkozó Papi Dolgozatok. Szerk. *Fördős Lajos,* kecskeméti ref. lelkész. XII. füz. Kecskemét, Szilády tul. 1858. N8r. 131 l. *Hozá járul :*

Kecskeméti Protestáns Közlöny. Füzetek az egyház és iskola körében. II. füzet. 126 l. fűzve 1 ft 36 kr. *)

---

*) Ebben foglaltatik többi közt *Szenci Molnár Albert élete* is, Celder Mártontól, egy a pataki collegium által Péczely-díjjal jutal-

Egyházi Beszédek. Írta *Tompa Mihály*, hanvai ref. pap, egyházmegyei tanácsbíró s a M. Tud. Akad. l. tagja. Első füzet. Miskolc, Fraenkel B. sajátja. N8r. 213 l. füzve 1 ft 65 kr. újp.

Sükösd Sámuel Emléke egyházi beszédeiből. I. füzet : Halotti beszédek. Közzé tette *Baló Benjámin*, Arad, Bettelheim testvéreknél. 1858. 12r. XXIV és 156 l. füzve 1 ft.

Korrajzok a dunamelléki helv. hitv. egyházkerület életköréből, melyeket fő tekintettel a kecskeméti s pesti főiskolák ügyére előterjeszt *Török Pál*. Pest, 1858. Kozma bet. N8r. 210 és 26 l. Füzve 1 ft 20 kr.

Rövid Válasz nagytiszt. *Török Pál* úrnak, mint a Korrajzok előterjesztőjének. Írta *Fördős Lajos*. Kecskemét, nyomt. Szilády. 1858. 8r. 44 l. 20 kr.

ÓVÁS.

A *Szellemi Röppentyűk* szerzője, *Aszalay József* úr, 1857-ki őszszel Sopronban időzvén, tőlem alulírttól megolvasás végett elkéré a *Palócsy László* barátommal még 1844-ik és több következő években váltott, es a Szellemi Röppentyük 275 és 276. lapjain sajtóra is érdemesítve említett sajátságos leveleinket, s úgy látszik az én leveleim némileg meg is tetszettek; mert az azokból kiírt részleteket a Szellemi Röppentyükben „*Ismét valami a 13 számról* (291. l.)“ és „*A veszélyes úgynevezett clymactcrikus* (climactericus) *évekről* (305. l.)“ címek alatt, egy kinyomott ívnél többre terjedő két külön cikkben *szóról szóra* kiadni jónak látta. Igaz, hogy a Szellemi Röppentyükben oly bókokkal illettetem, hogy, ha hiú volnék, hallgatnom is kellene : mi után azonban „Amicus Plato, amicus Aristoteles, sed magis amica veritas,“ meg kell mondanom az igazat. Nehogy tehát utóbb, ha én azon levelezésemet, mint szándékom vala, kinyomatnám, valaki arra a tévgondolatra jöjön, mintha én azokat a Szellemi Röppentyükből vettem, és *tudós lopást* (plagium) követtem volna el, jelenben ünnepélyes *óvást* teszek ezen még most írásban levő saját munkám részleteinek minden hírem tudtom s engedelmem nélkül történt kinyomatása ellen. — Sopron, február 15. 1859. *Sebestyén Gábor.*

---

mazott pályamű. Szerző Molnár „memoirtárára“ is hivatkozik, *mint általa megtekintettre*, melyet u. mond gr. Kemény József szedett öszsze s ajándékozott a m. nemz. muzeum könyvtárának. Sajnálhatni hogy azt szerző bővebben nem aknászta ki. Nála csak a közönségesen tudott adatokat találjuk. S történetesen ama „memoirtár“ nem is volt soha a m. nemz. muzeumban, hanem 1840 óta a m. akademia könyvtárában van. — Egyébiránt alulírt köszönettel fogadja működése minden méltánylását, azonban ha valaki úgy idézi őt, mint C. úr. a 46. lapon kifejezés*eit* tevén kifejezés*e* helyett, s így nevetségessé teszi, azért ugyan köszönettel nem tartozik. *T. F.*

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. MÁJUS, JÚNIUS, 1859. V. VI. FÜZ.

A PÉRÓ-FÉLE MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ.

KÖZLI
SZILÁGYI SÁNDOR.

E nevezetes mozgalom története, mely a múlt században csaknem másfél éven át Magyarországnak egy nevezetes vidékét rettegésben tartá, s mely a kitörés percében elfojtatott, mielőtt még veszélyes következményei borzasztó rombolást idéztek volna elő, csak az újabb időben kezd világosabbá lenni. Még *Horváth Mihály* is (A Magyarok Története III. k. 433. l.) nyolc sorban írja le az egész mozgalmat: adatait a Kovács krónikájából és Dezericky „Váci Püspökeiből" merítvén. *Palugyay* volt első, ki Magyarország Leirása IV. kötetében (4—12. ll.) a Békés megyei jegyzőkönyvből néhány nevezetes okmányt hozott napvilágra, s egyszersmind kiigazítja a *Komáry Miklós* „Gyula városában" közlötteket. Részletesb és terjedelmesebb leirás volt az, melyet *Balla Gergely* hagyott ránk a Nagykőrösi Krónikában (99—116. ll.). Újabban *Mogyoróssy János* (1858) írta le, „Gyula hajdan és most" című könyvében. Én a már megjelentek számát két újabb adattal szaporítom. Az I. sz. alatt közlött versezetnek, mely költői te-

kintetben nem sokat ér, de közvetlenül a kivégeztetéskor készült, adatai bírnak némi fontossággal. E munka kéziratban Hold-Mező-Vásárhelyen lappangott, s velem egyik szeretett tanítványom közölte. A másikat, Péró szentenciáját, Lugossy József m. akad. r. t. úr szivességéből adhatom. Az eredeti nyomtatvány kis 8-ad rét s épen 1 ívből áll. Ma már a könyvtári legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

I.

Péró veszedelme.

1. Oh te gyászba borúlt árva Magyarország,
Kiért siralomba, gyászba merült orcám.
Jaj mely méltatlanúl megronta gonosz rác,
Nagy csalárdságával megcsala elrontván.
2. Maros vizén lakott, sárkánytéjjel tartott,
Hamis hitű Péró! szived vért szomjuzott,
Áldás helyett átok bezzeg reád szállott,
Lelked idvességét pokolba találod.
3. Sebestyén és Halász volt az elkezdője,
Vértesi Mihály is utánok siete,
Kit sok szegény legény csak hamar követe,
De hamar azokat rabságba ejtette.
4. Békés vármegyéből nevendék ifjakat,
Szalontai Sándort, régi lakosokat
Elrontván, szolgákat, sok szabadosokat,
Fegyverre és kardra hányatta azokat.
5. Túri kapitány volt kinek neve Csordás,
Az emlékezetben keresztneve András:
Úgy voltak mind ezek úgy mint Béni András:
Ez emlékezetről szólhat Magyarország.
6. Pécska felé mennek, szivökben bánkódnak,
Pérót tudakozzák hogyha otthon volna,
Péró pedig tőlök a kertbe elbúva,
De látván hogy rácnak ily csalárdság dolga,
7. Onnét a magyarok mindjárt elindúlnak,
Keseredett szívvel bánatba borúlnak,
Három éjjel nappal rakásra tódúlnak,
Csakhamar szegények Békéshez jutának.

8. Mikor Erdőhegyhez jutottanak vala,
Székudvar mezejét megszállották volna,
Izráel napjain vigan laktak vala,
Egymást szerencsésen köszöntötték volna :
9. Akkor egy hitetlen a rácok táborán
Reájok rohana mint isten ostora,
Kinek fővezére volt kapitány Csorba
Ki sok ártatlan vért Erdőhegyen onta.
10. Erdőhegyet pedig szörnyen felprédálták,
Jószágát marháját egyenként elhajták,
Istennek ruháját templomból kihordták,
Helységének pedig házait felgyujták.
11. Az oláhok pedig száz negyvenkilencen
Egyenként megfogták, vitték szegényeket
Váradrul Budára a Csonka toronyba,
Elviselhetetlen kínlódó rabságba.
12. A tizenkét hétnek eltelék a napja,
A pápista papok felgyültek Budára,
Nevezettel mondják törvényvizsgálásra,
Magyar kamaráknak gyönyörü virága.
13. Magyarokat szidják : Lélek-kurafiak!
Ki volt ottan néktek olyan oktatótok,
Ki volt ott tinéktek ily tanácsadótok
Ő Felsége ellen hogy kardot vonjatok?
14. A magyarok pedig mint ama sok rajok
Egyszersmind kiáltnak hét tömlöcből valók,
Péró volt az oka, Péró volt az oka,
Minden gonoszságban megáradott habja.
15. Amaz jó Matula, jó iró-deákja
Ki a leveleket szüntelen folytatta,
Négy esztendeje már, hogy felconscribálta,
A magyar nemzetért nyúgodni nem hagyta.
16. Kiért pedig Pérót hirtelen megfogák,
Budai hóhérnak kezeibe adák,
Gyengén tartott testét szurokkal locsolják,
A csigán pediglen hét singnyire nyújták.
17. Az olajos mécset a fején meggyújták,
Körmeit ujjáról egyenként lehúzák,

Orcáját pediglen ajakig lenyúzák;
Szörnyű nagy kinjában így panaszolkodék:
18. Péró pedig akkor reménykedik kérvén:
Kérlek kérlek ama Krisztus szenvedésén,
Ama földre lehullt szép piros vérein
Jaj ne kínozzatok, elég (immár) a kin.
19. Péró Péter fiam, szerelmes magzatom!
Tehozzád már mostan vég bucsumat nyújtom,
Úgy mint édes atyád oktatásúl adom,
Tartsd emlékezetben nálad én halálom.
20. Péró Juliánna, szerelmes leányom!
Ágyékomtól szakadt édes szép virágom!
Tenéked is mostan én aztat meghagyom:
A rác vallásodból hogy ki ne tántorodj.
21. Már én halálomon most ne irtózzatok,
Most éles bárdokkal testem darabolják,
Kezeim, lábaim darabokra hordják,
Ottan büdös pondrók testem szélyelrágják.

II.

Ez okban s' eredetben Magyar Országnak Királyi Actor Fiscussa által Szegedinecz Péter ellen, másként Peró nevezett, ugyan Petskai Rácz Militiának Kapitánnya, ismét Sebestény János Békessi Vármegyéhez mindgyárt tartozandó Szent András Lakossa, és több alább specificálandók ellen, kik mérész föl-háborodásnak iszonyú eredetibűl eő Fölsége kegyes Királyunknak sertelmére (így) szándékoztak, ezek ellen parancsolt és ordinált Törvény előtt szabad Királyi Buda Várában rendeltetett, és helyheztetett. Deliberatum est.

Először: Mint hogy az fővebb vétkeseknek egyező vallásaibúl, mind pedig Törvény figurája előtt kénszerétő tulajdon szavaibúl világossan ki-tetczett, hogy Szegedinecz Péter, másként Peró nevezett, Petskai Rácz Militiának Kapitánnya, szörnyű föl-zendülésnek ártalmas szerzésett Sebestény János, és Szillasy Istványal széntén ollyan vakmerő és gonosz mérészségnek első inditoival, s' álnok mestereivel consentiálván, velek edgyütt föl-ébresztő veszedelmes párt-ütés-

nek, és Aradnak el-foglalása iránt tanácsot tartottak, más részben Ráczokkal edgyütt hozzá hajlandóságokat erös hittel igérvén, ezeket pedig, midőn már szörnyűképpen az párt-ütésre öszve esküttek, tulajdon kezével irott, és ki-adott levelekkel, mint követeket azomban ki-küldvén hozza hajlandóságok eránt erös hittel bizonyitván, illyenmódon ki-mondhatatlan kedveket, s' bátorságokat az kegyetlen vakmerőségekre nékik mutatván, és annyira meg-utált s' letapodatt mind Isteni s mind Emberi törvényekkel, és meg-tagadatt hittel s hüséggel kegyes Királyunktúl mint természet szerént való Urunktúl el-pártolván, és viselt dolognak esküvéssel-is erőssitett állapottyával, eő Fölségének sérelmére roszúl szándékozó érdemetlen viadalmasságnak leg-fővebb Authora, és vezére tapasztaltatván.

Annak fölötte több vétkeseknek egyenlő vallásokbúl, mint tulajdon maga szavaibúl nyilván való, hogy Sebestény János még 1734. esztendőben öszel Pásztor Andrással kiütendő gonosz fölzendülésnek mérész és bátor szivvel készen voltanak, hogy 1735. esztendőnek kezdetén, ugyan azonnal, és Szillasy Istványal tanácsot a föl-ébresztő párt-ütés iránt tartván, kegyetlenül is öszve esküdvén, a szerzendő és el-végzendő méltatlan csalárdságra nézve három részbe Szegedinecz Péterhez járúlván, másokat az tulajdon gonosz intentiojokra és szándékokra édesgetvén, azokkal tanácsokat azomban el-rejtett titkos Gyülekezetekben celebráltak, és miveltek, fölháborodó köz népnek consensussával és világosságra fölfedezett békességnek terminussával, ide s tovább az Erdőhát tartományán vándorlván, Szegedinecz Péternek részére esküdvén, és másokat- is ennek hüségére kénszerétvén, Armenusok ki-fosztásán, Tarcsa táján hozzá ragaszkodókkal kiütésen, és az Erdőhegyi viaskodásnak eredetén jelen lévén, fő Kapitánságot és vezérséget Tumultusságra párt ütö nép között viselvén, és annyira fel háborodásnak, és minden gonoszaknak s károknak, mellyek ebbül származtak, széntén olly inditója és tovább segétője táláltatván.

Ezekre nem külömben Pásztor András még 1734. esztendőben öszel oly meg-mondhatatlan vakmerőségnek magját hintette, és bő beszédben Sebestény Jánossal kegyetlen

föl-háborodásrúl eredvén, és folytatván, végre ugyan azon Sebestény János, és Szillasy Istványal vakmerő párt-ütésrűl öszve esküdvén, és istentelen s kegyetlen indulatokban és végezésekben nem csak mint egy a fővebbek közül jelen lévén, hanem még az köz népnek is föl-indítására az Ermelléke Tartománya mellé mint egy Spion az Szegedinecz Péterhez követséget viselvén, és Fölséges Királyunk Birodalmának s' hazánk ellenségének Rákoczy tudni illik Ferencz részére esküdvén, Kapitányságot föl-háborodott parasztság között föl-vévén, Armenus koborlásan, Tarcsa mellett ki-ütésen, Erdőhegynél való viaskodáson ott lévén, és úgy olly mérész viadalomnak elsők közül szinte úgy Authora, és Fabricatora vólt, a' mint az Tumultusoknak vallásain kivül, tulajdon szavaibúl is nyilván ki-tetczett.

Nem külömben mint az tulajdon maga meg-vallásábúl, mint pedig több Arrestáltattaknak visgálása által, világos, és bizonyos, hogy Szillasy István vakmerő képpen tentált föl-ébresztésnek széntén annyira principalis inditója, és fábricatora lévén, mert folytandó álnok pártütésnek szándéka iránt, hogy szörnyü intentiojokban elébb érhetnének, négy részben fölleb emlétett Szegedinecz Péterhez Petskán lévén, és mint ott, mint Szent Andráson addig tanácsot tartván még leg-jelesseb Architector jelen vólt, és folyandó veszedelmes vakmerőségben szorgalmatosságott nem vévén, a' ki-is Armenus praedáján, ki-ütésen Tarcsa mellet és Erdőhegynél jelen lévén.

Arra nézve fölleb emlétett Szegedinecz Pétert, másként Péró nevezett, Sebestény Jánost, Pásztor Andrást, és Szillasy Istvánt, mint első, a' mint előbb jelentett, szörnyü föl-zendülésnnk szerzőjét, Fabricátorait, és föl-háborétóit, annyira csalárd viadalomnak, eredetiben eő Fölsége sérelmére szögdöcsöket érdemlett büntetésnek kemény sullyával meg-keseréttessenek, a melly tudni illik azoknak olly kegyetlen vétkeknek büntetésére, másoknak pedig szörnyü példájokra légyen, először ugyan kerékkel a fölső részeirűl törettessenek, s' mind az után négy részre vágattassanak, és úgy négy részre osztatott utálatos hólt testek annál gyalázatossab szörnyü mérészségeknek emlékezetire akasztó fákra, Arad, és Várad táján,

ismét Sarkad és Szent András tartományán föl-szegezni, avagy függeszteni rendeltetett.

Másodszor : Mivel tulajdon maga meg-vallásábúl is, és Törvény széke előtt kinzó, s' erősétő Examinálás által, mint más Tumultusok vallásaibúl nyilván ki-tetczett, hogy Matula Pál nem csak kegyes Királyunk, és Országunk ellenségének, tudni illik : praenominált Rákoczynak, hite szerént hüséget mindenkoron tartaná ; Szegedinecz Péternek pedig hogy folytató rosz igyekezeteket meg nem világosíttya, erőssen megesküdvén, hanem meg-emlétett Szegedinecznek nevével az Tumultusokhoz levelet írván, kiben magát hozzájok ragazkodónak declárálván, a mellyek között-is Vice-Kapitányságot viselvén, köz népet merre kívánta a' párt-ütésre föl-háborétotta, és bátorétotta, mint pedig Erdőhegyen az viaskodáson jelen lévén.

Barta István-is föl-serkentő dühös föl-zendülés iránt nem külömben tanácsokat folytatván, követségül Szegedinecz Péterhez menvén, és eképpen annyira föl-indító iszszonyú szándékkal segétője, és mint Armenus fosztásán lévén.

Az után Szabó Péter, másként Benedek, nem külömben az első kegyetlen szorgalmatosságnak, és tanácsoknak foglalatos segétői között számláltatik, és tulajdon házában ez istentelen álnokakat félelem nélkül bé-fogadván, és Armenus praedálásán jelen lévén a mellybül-is részeséttetett.

És a mint Szántó Mihály, midőn már a párt-ütőknek felére hajlott és ragaszkodatt vólna, az Szegedinecz Péterhez hasonlóképpen a folytató föl-ébresztésnek dolgában járúlván, és tulajdon hüségét az praememorált Rákoczynak ajánlotta, Armenus fosztásán, Istrása-Mester tisztséget viselvén, és Erdöhegyi harczban jelen lévén.

Honnét előbb nevezett Matula Pált, Barta Istványt, Szabó Pétert, másként Benedek, és Szántó Mihált, mint vakmerő viadalomnak, csendes Ország békességét háborúságra istentelen indítóit, elsőben ugyan hohér pallossa alá sententiázni, azután pedig hogy halálos büntetéseknek nagyobb emlékezete légyen, kerékbe fonnyi determináltatott.

És jóllehet Kovács János-is Szent Andrásrúl Tumultusokhoz magát nem külömben társúl eresztette, és irtoztató

rebellionak vétke iránt habozó tanácsán jelen volt, Szegedinecz Péterhez követségben járúlván, és Armenust-is pusztítván, és így az Igazság uttyán ez-is elöbb jelentett büntetést érdemes lött vólna, mind azon által rövid üdő múlva az föl-ébresztet tumultus után Szegedinecz Péterhez menvén, úttyában el-fogván, és Aradra bé-vitetett, idein korán szabad jó akarattyábúl, Szegedinecz Péterrel, minden származott dolgoknak, és szörnyű öszve-esküvésnek rendét az Aradi Commandantnak meg-világosétotta, és declárálta, ekképpen ugyan Szegedinecz-is meg-arrestáltatott, és párt-ütés szerencséssen le-tapodatt mezőségen nyilván ki-tetczett. Erre nézve az praememoralt Kovács János, az ő Fölsége kegyes Királyunk nagy kegyelmességébül a meg-érdemlett büntetéstül az irgalmasságnak, és gratiának úttyára ugyan lépni engedvén, mind az által Buda Várába még három esztendeig való köz dolgokra vasban dolgozni sententiáztatott.

Szűcs István Sarkadrúl, Örvendi István, és Bende András Szent Andrásrúl, egy más után rövid üdő alat eszekre térvén, és ki-hirdetett engedelemnek eredetibül tulajdon házokhoz visza fordulván, és így végtére ez Szententiának világos hirdetése után szabadon el-eresztetvén.

Harmadszor : Jóllehet Pap György, Simon Mihály, Borsos Péter, Szabó István, Simándi János, Szél Ferencz, Szubay Thamás, Mádi Mihály, Kiss István, Szent Andrásrúl, Nagy Miklós, Zsadányi György, Erdey Mihály, Biró Miklós, Bagoly István, Kovács György, Nagy István, Oláh János, Szűcs István Thúrrúl, Zobány János, Görög Miklós, Nagy György, Mészáros János, Hegyi István, Szyártó Mihály, Kocsis György, Moysik Mihály, Kovács István, Szűcs János, Leky Mihály, Söres István Thúrrúl, Kovács Péter, Gál Péter, Szapanyos Gergely, Juhász István, Koródi János, Horvát János, Bencsik Pál, Gunda János, Csongrádi Péter, Vagyon János, Rácz János, Szilágyi György, Bay János, Kovács Mihály, Csikos Ferencz, Szalacsy Mihály, Hulik András, Csoma István, Oláh István, Békes András, Tatay János, Kiss Márton, Kiss István Békesrül, Balogh János, Kiss Jakab, Csurka István, Takaró Pál, Gencs István, Oláh Ferencz, Gyallaj János, Tóth János Gyomárúl, Nagy János, Uyhelyi

Mihály, Nigro Gornik, Hajduk Ursul, Gornik Makabaeus, Györgye Makabaeus, Sigri Mihály, Soós Péter, Zakay András, és Tóth Mihály az által, hogy párt-ütő kardokat, mellyeket szerencse mutatott, föl-fogták nagyobb részrűl, és hűségeket föllyeb memorált Rákoczi, mi Királyunk és Országunknak szám kivetett ellenségéhez esküttenek, és az Erdőhegynél való viaskodáson jelen vóltanak; Vetéssy György végtére Sebestény Jánost tulajdon házánál rejtekben és óltalomban tartván, és maga számára vett Passus levelet, hogy annál bátrabban mehetne dolgára, őtet óltalmazta a fölleb specificáltak minnyájan bizonyára eő Fölségének méltán való büntetését megérdemlettek vólna, mivel még-is előbb nevezett 72. Arrestáltak közül következő tizen kettő a többi közűl büntetésre méltóbbak vólnának, tudni illik: Szabó István, Szűhay Thamas, Mádi Mihály, Kiss István, Szapanyos Gergely, Juhász István, Koródi János, Sigri Mihály, mind ezek Szent András tartományárúl, Gunda János Sadányrúl, Rácz János Thúrrúl, Bay János Ugrárúl és Nigro Gornik Oláh; Ez specificált tizenkét Arrestáltak halálra sententiáztatván, kiket midőn ekképpen halálra itélvén, eő Fölsége kegyes Királyunk magával származott nagy kegyelméből még is olly grátiát lenni rendelvén és parancsolván, hogy midőn specificalt tizenkét Arrestáltak a büntetésnek helyére edgyütt kivitetnek, ott mind a 12. koczkát vetnének, és négyen tudni illik közülök kiknek leg-kevessebb számot az koczka fog mutatni, fejek vétessen, a többi pedig ekképpen meg-maradó 8. Arrestáltak mind másokkal illy módon öszve-számlált 68. büntetésre érdemessek Budai Várban sanyargató dolgokra békóban mind addig erősséttessenek, még az gyalog Magyar Regementekben közönséges népnek nem alkalmaztathatnak, és illyen véggel Budárúl el nem vitettethetnek.

És azon kivűl fölleb nevezett Szegedinecz Péternek, akár holott Országunk Koronája alatt lévő mint mozduló, s mint pedig mozdulhatatlan jószága, a mint azoknak-is, ha kik előb emlétettek közűl földes Uraknak törvényes hatalmán kivűl fundusakat lakni tapasztaltatnának, Királyi Fiscusnak ítiltessék többeknek még-is kik jólehet, szabadon hordoszkodhatván, mind az által Jobágyas helyeknek bizonyságával,

és titulussával, melyeket lakván Földes Urainak pedig valamig el-költöznének mind addig igenis köteles Job-ágyak a szüntelen való praxisnek, és ex ratione Articuli 62. 1715. a mint in Caducitate, úgy ebben a történt dologban-is minden jószágok földes Uraknak in salvo maradnak.

A mennyire pedig Tokay Györgyöt Sarkadrúl in 2-da, Puskás Istvánt, Kiss Istvánt, Bala Andrást, Lévay Györgyöt, és Tóth Jánost in 3-tia előbb nevezett Classisban lévőket respiciálván ugyan jólehet eő Fölsége sérelmére föl-háborodni találtattak, és büntetés is illette vólna őket, de hogy törvénynek folytatása alat az sanyargó tömlöczben ez árnyék világbúl ki-múltak, ezek emlékezeteknek le-törlésére rendeltetvén.

Negyedszer: Markus Péter, Dombi András, Nitray András, Erdély Mihály, Onkos Simon, Nagy Mihály iránt Szent Andrásrúl, Korin Ferencz, Szabó Thamás, Kisvarday István, Szűcs István Miskolczrúl, Kövesdy János, Sarandi István, és Vörös János iránt ugyan részént tulajdon magok vallásaibúl, és fővebb való vétkeseknek-is szerzett Bizonyságai által, más részént pedig ezekhez való képest üdejekre nézvén, amazok pedig ezekre nézvén, kik Törvényben meg-visgálni méltók lévén, meg-bizonyítatott vólna, hogy azok az nagyob Tumultusok számában nem tapasztaltattak, mind az által minthogy vádoltatásnak hamarságábúl nem annyira érdemessek, tehát még három hólnapig való dolgokkal békóban sanyargattatnak.

Ötödször: Azon föllül Fazékas Pál, Sipos János, Dobos János, Söres Istvánnak Thúrrúl, másként Szattmárrúl származott, Kozma István, Horvát András, Szép Péter, Bácsi György, Lakatos Mihály, Juhos István, Feldessy György, Nagy Mihály Gesztrül, Szűcs Pál, Török Péter és Gesztessy Györgynek, mint tulajdon vallásokbúl, mint pedig nagyobb Tumultusoknak utánna nyomozó szavaibúl leg-kissebb való grádicsán találtattak, úgy mint részént külső cselekedeteknek ki-jelentett szándékok által, de rövid üdő alatt ennek utánna nagy bánattal meg másolván, más része pedig más módon nem annyira érdemesseknek eddig való sanyargató tömlöcznek békójában, szenvedett nyomorúságok ő bünteté-

sekre elegendőnek tulajdonittassék, és így ezen Sententiának végezett publicatiója után szabadon el-eresztessenek.

Hatodszor : Végre a mennyire Visztői Kecskeméthy Jánost, Okáni Baloghi Gergelyt, és Nagy Szerindi Szilay Jánost, mint Helvetica hitnek Praedikatorit, illeti, mint Tumultusok ezek iránt, mint magok tett vallásokbúl, és ezen föllül következő bizonyságokbúl nyilván ki-tetczik, hogy ezek keresve kerestettek, és el-vétettek Tumultusoknak Táborába, és mindenik közülök egyszer azokkal könyörgést elvégezvén, mind az által sem egyik, sem másik vagy harmadik annak előtte vagy pedig utánna azoknak tanácsaival nem consentiálván, de hogy szerencsés ki-indulatot, Isten áldását, és segétségét nékik kivánták, az abban az háborétó dolgoknak nem reménlet öszve elegyvéséből és ocsmányságábúl úgy mint rendetlen, gonosz indulatú álnokok fegyverben magokat rendelvén, és már már félelemnek, engedelemnek egyszer ki-fordúlt gyöplöjével az istentelen gonoszságokra hajolni mervén, mely dolog miat ezek félelembül inkább hozzájok esni declráltatnak. Arra nézve a sulyos büntetéstül öket meg-könnyebbétvén, de mind az által, a mennyire még-is a szerencsés ki-indulatnak elő számlált precátiója által magokat vétkessé okozták, békóban az ö el-hozatásokra, és eddig való rabságban tartoztatásokra nézve, a Sententia ki-publikált napjátúl fogva, még egy hólnapnak el-folyása alat, tömlöcznek sanyargatásában tartoztassanak.

Hetedszer : Tovább a Fodor László iránt, a ki el-múlt Julius Holnapjában, és úgy két holnapig már az el-csendesült Tumultus után külömb külömb féle helyeken, és azokban lévő korcsmákon vándorlván, hogy bátrabban mindenüt lehetne Bercsény Lászlónak magát szemtelenül nevezte, és az alat irott czedulákat az korcsmárosoknak (semmit ne félyenek bátoritván) ki-osztani mérészelte; kire nézve determináltatott, hogy tömlöcz sanyarú békójában még egész esztendőnek el-telése alat sanyarogtasson, és minden fertály esztendőnek végén, piarcz közepén ötven jeles ütés korbácsal reája ragasztassék, és igy Magyar Országnak egész tartományábúl, és más tartományokbúl-is, mellyek eő Fölségének Birtokában vannak, hóltig való számkivetésben küldes-

sék. Gulics Gergelynek pedig, a ki említett Fodort, Bercsény helen lévőt, magához tulajdon szekéren el-hozván, házában bé-fogadván, és étellel, itallal tartotta, azon föllül, midőn tovább igyekezne, tulajdon költségével el-készétette, korbácsal egyszer ötven csapás adassék, és így dolgára el-eresztessen.

Nyolczadszor: A mi pedig végtére Sevitth Györgyöt másként Gyurka nevezett, és Rácz Militiának Aradi fő Kapitányát, ismét Dumithazanin Jánost másként Strba, és elébb említett Militiának Nagy Laki Kapitányát, nem külömben Szegedinecz Mihályt, első helyen mingyárt említett Szegedinecz Péternek, fiát illeti, jóllehet hogy ezek-is in Actis processualibus, egy vagy két nyomban Tumultusokat követvén, és úgy meg-arrestáltattak Budára bé vitettek, és ugyan jó akaratbúl törvényben meg-examináltattak, és illyen szerű examinálás által ezekre-is valami sullyosság nyilván ki tetczet vólna, de mivel ezek azomban egy más után visza térvén, és Erdöhegyen az Tumultusoknak el-üzésén, és le-verésén magokat jelessen viselvén; Annak okáért békóbúl és Arestombúl, mellyekben mind eddig tartattak, szabadon el-eresztessenek, és az vitéz Tiszteire, mellyeket elöbb viseltek, readmittáltassanak.

EXECUTIO.

Mellyet Annô 1736. 4. April Szabad Királyi Buda Várában említett Tumultuariusok excessussaihoz eö Fölsége kegyelmessen álkalmaztatván.

Minthogy Szegedinecz Péter, másként Peró nevezet, Petska Várassában lévö Rácz Militiának Kapitánya, melly az Sebestény Jánossal, Szillassy Istvánnyal, és Pásztor Andrással rebelliot indétandó intentioval, és az Arad Vára megvétele iránt, tanácsot tartván, ugyan-is concludálták el anynyira, hogy töb népet-is, Királyunk eö Fölsége hüségétül, magok tumultuarius Zászlójok alá el-ámétván, Ország békességet irigylették; mellynek Kezdöje, és Vezére Peró vala. Ugy nem külömben:

Sebestény János, melly még 1734 esztendöben folyó öszel Pásztor Andrással, és 1735-nek elein Szillasy István consensussával ugyan rebelliot szomjúhozó akarattal lévén, tanácsot tartott, ugy nem külömben Szegedinecz Péterrel há-

romszor, egybe gyülvén, rosz intentiojokat egyben kapcsolták, melly 4. Tumultuariusok álnok sziveibül eredetit vette ezen (Isten után eö Fölsége rendeléséből) paecaltatott dolog, a melly-is ugyan ex Actis Processualibus világossan ki-tettczet. Ahoz való képest ezen 4. Tumultuarius úgy mint: Szegedinecz Péter, Sebestény János Pásztor Andras, Szillasy István eö Fölsége kegyes Királyunk szivit illy szomorú homályban ejtvén, ugyan is eö Fölsége kegyelmes grátiajátúl származott Sententiája ki-adatott, melly azokat (az egész Országnak tükörül, és példájúl) elevente kerékben törendőket, és négy felé vágattandókat Justitia kezébe adta, azoknak pedig négy felé vágott testeiket, Arad, Nagy Várad, Sarkad, és Szent András mellet erigálandó új Akasztó-fákra sententiázta.

Másodszor.

Matula Pált, Barta Istvánt, Szabó Pétert, más néven Benedek, és Szántó Mihályt, az föllyebb emlétetteknek legnagyobb segétőit, és társait, ugyan vakmerőségekhez kegyelmessen accommodált eö Fölsége Sententiája, Hóhér pallossa protectioja alá ajánlotta, ezen mód szerént, hogy azoknak hólt testei, fejekkel edgyütt az föllyeb emlétett 4. testekkel, ugyan-is fönt nevezett helyekre vittessenek, és ottan Akasztófák mellett kerékre tétessenek.

Harmadszor.

Az többi 72. azokat követő Tumultuariusok érdemek szerént, ugyan fej vétel alá condemnáltattak, mind az által eö Fölségével született kegyelem Sententiáját alleviálván, 60. azok közül grátiában lépet, mely 72. közül (mellyek vétkessebbeknek találtattak lenni) 12. úgy mint: Szabó István, Szuhaj Tamás, Mádi Mihály, Kiss István, Szapanyos Gergely, Juhász István, Koródy János, Sigri Mihály, Gunda János, Rácz János, Bagy János, Nigro Gornik Olá; ugyan pallos által el-veszendők valának, de ezektől sem távozot eö Fölsége kegyes Gratiája rendelvén: hogy azon emlétett 12. személy, két koczkával sorsot vetnének, és azok közül négyen, mellyeknek vakot az Fortuna mutatand, pallos által életektül búcsút vegyenek; Nyolczan pediglen, kik az mérges ha-

lálnak nyillyátúl szerencsének sorsa által meg-szabadúltak, az többi 60. rabokhoz adattattak, kiket Sententia pronunciált mind addig az keserves vasban nehéz dolgokra Buda Várában alkalmaztatnak, valameddig közönséges Népnek az Magyar Gyalogos Militiában alkalmatosság és szükség nem lészen, és illyen módon Budárúl el-vitettettnek.

A mint-is az Justitia eö Fölsége kegyelmes Sententiája végben vitte.

Ugy ki pronunciált Sententia után említett 12. Tumultuariusok, sorsot vetvén, és azon 12. közül négynek, úgy mint: Mádi Mihálynak, Kiss Istványnak, Koródy Jánosnak, Sigri Mihálynak vakot mutatván az szerencse, az véletlenül meg-szabadúlt nyolcz Fortuna fiai az kerétésbül ki vezettettek, és érvágással, melléjek rendeltetett Borbélyok azoknak succurráltak; és minek utánna érek mind az nyolczon ereszttettek, az többi 60. Tumultuariusokhoz, kik áléttattak egy hegyecskére gyors Militía vigyázat közben, vagy-is serény istrásával környül lévén; föl-vezettettek, azoknak látására, kik érdemessek voltak az Executio szenvedésre, miképpen az négy hóhér által az Executio következet, és történt keserves halálok.

Azután az második Classisban lévők tudni illik: Matula Pál, Bartha István, Szabó Péter, másként Benedek, Száutó Mihály, kiki egy hóhér által külömb külömb helyre vezettettek, és Sententiának bé-tellyesétésire, fejek vétetett, ezeknek pedig hólt testek mind fejekkel edgyütt egy halomban hordattak; Ezután az harmadik Classisban lévők, kiknek az koczka játékban az szerencse leg-kevessebb Numerust mutatott, egyenlöképpen ezeknek-is a hóhérnak éles palossa miá az világtúl utolsó keserves búcsúzást kínszeríttettek venni, és szinte úgy ezek hólt testei külömb helyre rendeltettek. Utollyára az elsö Classisban lévők, úgy mint: Szegedinecz Péter, más képpen Peró nevezett, Sebestény János, Pásztor András, Szillasy István, ugyan-is Peró Szillasy Istvánnyal, Pásztor András Sebestényel elevente kerékben törettettek, kiknek eö Fölsége kegyelmébül egy ütés az hóhérok által adattatott, úgy hogy azon ütés után semmi érzékenség nem vala eö bennek.

Annak utánna ez 4. utólsó, sok kinzások után, megholtaknak testei négy részben vágattatván, kinek kinek egy része az második Classisbéli megholt testekhez fejekkel edgyütt tétetett, és bizonyos ládában bé-záratott, úgy hogy azon 8. ez világbúl kivégezett testek 4. ollyatin ládában foglaltattak, és két kocsira helyheztetvén, Hadi embereknek serény vigyázások alá adattak, melly Hadi Vitézeknek dicsérendö rende: 1. Kapitány, és egy Laidinant és 100 Gyalog Budai Militiábúl állot, azon kivül 30. kemény Magyar lovas Vitézekbűl, mellyek meg-nevezett 8 testeket Budárúl Szolnokban késértették, Szolnok Várassábúl pedig töb vasas, és Magyar lovas Katonákbúl álló Militiát rendelvén, két hóhérokkal edgyütt, az megemlétett helyekre le-vitték; De belső részei ezen 8 exequáltatott testeknek kivettettek, és külömb-való ládában bérekesztvén, és a 4. harmadik Classisbéliekkel egy szekéren hasonló Militiai Istrásával az Budai Akasztó-fához el-temettettek.

Még 13. Tumultuariusok az fönt nevezett Commando által Szolnokba vitettek, hogy ottan eő Fölségének dictált Sententiája szerént vasban 3. hólnapnak el-folyásában Vár körül való dolgokra foglaltassanak. 18 pediglen az kik olly mély roszaságban nem találtattak lenni, eő Fölsége kegyelmes Gratiáját meg-nyervén előbbenyi szabadságokra bocsáttattak.

Hogy Matula Pálon kivűl, ki már régen az előtt, ketten, úgy mint: Szántó Mihály, és Szabó Péter a halálos Sententiának kihirdetése után a Római Katolika Hitről nyilván vallást tettenek, és töredelmes Gyonások után Krisztus Urunk a' Kenyér-Szín alat el-rejtett valóságos Szent Testét ájtatos buzgósággal fel-vették. Hetten pedig halálok előtt ellene mondván elébbi tévelygéseknek, és bűneiken-való töredelmes bánattyokat, meg-jelentvén már a kerítésben vétkeikről kivánságok-szerént fel-óldattak, a Peró pediglen, és a Barta István az igaz Romai Hitet meg nem akarván ismérni, boldogtalanúl ez árnyék világtúl valet vették.

ÚJ SZOMORÚ ÉNEK,

Miképpen az Tumultuariusok csendes Országunkban föl-zendülést tettek, panaszolkodik.

Ad Notam : Jaj keserüségre jutott Magyar Ország etc.

Mond-meg Magyar Ország mit kinek vétettél?
Hogy illyen próbákra már sokszor vettettél,
Mostan-is majdon nagy veszélyben ejtettél,
Még-is szerencséssen veszélytül ment lettél.

Magyar Ország felel :

Jaj nékem árvának, szomorú Országnak!
Sokszor ártatlanúl én könyveim húlnak,
Mert sok ellenségim ellenem mozdúlnak,
Régi víg napjaim tőlem el-fordúlnak.

Magyar ?

Nem reménlem tehát hosszú életedet,
Koporsóban teszik ártatlan testedet,
Sokan szomjuhozzák az Magyar véredet,
Irégylik virágzó, s' bimbozó héredet.

Magyar Ország :

Drága Magyar Fiam! légy jó reménségben,
Meg-segét Austria téged mind ezekben,
Csak egyedül bízzál annak erejében,
Isten után való hív segedelmében.

Magyar :

Ezer hét száz harmincz ötnek irattatott,
Midőn ez veszélyben az te lábad hágot,
Ellenségnek kargya rajtad sebet vágot,
De még-is az halál téged által hágot.

Magyar Ország.

Nem árthat énnékem ellenségnek kardgya,
Austriai Mársnak eö hatalmas karja
Ellenségeimet kalitkában zárja,
Nem kis hatalommal mindenkor kész várja.

Magyar.

Dunát, Tiszát, Szávát, Drávát-is visgálván,
Azok közül Tiszát ugyan meg-szóllétván :
Igen szomorkottam; bús panaszit halván,
És annak beszédgyin igen álmélkodván.

Magyar Orszdg.

O! Véletlen dolog, melly Tisza vizétül
Vette eredetit : mert annak hérétül
Mint engem éjesztő jövendő veszélytül
Rettegvén, majd válét vettem életemtül.

Tisza.

Te felé még eddig, Tisza vize, folytam,
De Austria felé sietni kivántam,
Magyar Országomnak eő bús szévit szántam
A midőn ellenség kardgyát tapasztaltam.

Magyar Ország.

Gyászban öltöztem vólt, holt eleven lettem,
Midőn panaszidnak Póstáját érzettem,
Szomorú leveled szomorúan vettem,
Ausztriai Mársnak eleibe tettem.

Ausztriai Márs.

Olvastam leveled, láttam hűségedet
Mellyért-is kész lészek mindenkor tégedet
Ellenség kezétül menteni, s népedet,
Világnak hirdetni vitézlő nevedet.

Magyar Ország.

De vallyon mi okbúl, ezek származának?
Mert ártatlan ellen kargyokat rántának,
Semmi okot bennem ők nem találának,
Még-is örvendeztek árva halálának.

Ártatlanság.

Nem csuda előttem, mondhatom, ez dolog,
Nem egyszer ezekben én életem forog,
Már többször elömben vettetett ily horog,
Ellenem gyakorta az ellenség morog.

Magyar Ország.

Ártatlanságomért ezeket szenvettem,
Ártatlanúl illyen ártalmot érzettem,
Talán ugyan azért hogy velek jót tettem,
Az jótételemnek illy jutalmát vettem.

Ártatlanság.

Kegyes Királyodhoz ebben folyamodgyál,
Melly MÁRIA után melletted híven ál,
Csak Justitiához meny Instantiával,
Közleni dolgodat igen hasznos avval.

Justitia avagy Igazság.

Látom, s tapasztaltam ártatlanságodat,
Szemléltem hogy húzák virágzó ágodat,
Homályban ejteni Magyar csillagodat
Ohajtják : Austria fogja az pártodat.

BUDA.

Az te ellenségid itt meg-aláztattak,
Mellyek-is halálnak keziben adattak,
Kik midőn tenéked illyen vérmet ástak,
Magok abban esvén, ugyan ki sem másztak.

Justitia.

Noha én mértékem hibázni nem szokot,
Ki sem vonom kardom, még nem látom okot,
Söt még irgalmasson büntetek sokakot,
A mint-is büntettem Budai rabokat.

Magyar Ország.

De honnét érkezet azon irgalmasság?
Hogy így büntettetett illyen nagy álnokság,
Mond : hol plántáltatott ollyan kegyelmes ág,
Melytül vigasságot veszi Magya(r Or)szág.

Justitia.

[illegible]élném hogy Budára igazét té(gedet)
Az Austriai Mars ; mely ellensé(gedet)
Oda helyheztette, hogy te bús f(ejedet)
Vigasztalná, s meg-is adná szere(ncsé)det.

Buda Vára.

[..]n, mint nem kis hegyen (hely)heztetett lévén,
Tiszántúl szomorú mezöket szemlélvén,
Magam-is leg-kissebb Leányod : rettegvén
Segétségül lettem rajtad könyörögvén.

Tumultuáriusok.

[G]yonnyuk vétkeinket, mert nagyot vétettünk,
Mert ártatlan vérre ily gyorsan siettünk,
Nagy tumultusokat Országban kezdedtünk,
A mellyért-is méltán végződő életünk.

Tumultuáriusok.

[I]stenem bocsásd-meg az mi vétkeinket,
Vedd-bé Országodba bünös lelkeinket
Oltalmazd ollyantúl az gyermekeinket
Hogy ne kövessenek ezekben bennünket.

Justitia Austriai Marshoz szóll.

[Fel]ségedet fölséges Királyunk ismérlek,
(Halga)s meg utólsó szavaikat kérlek,
(Tenék)ed könyörög ez ennéhány lélek,
(Tudvá)n hogy igazán én is bántam vélek.

VÉGE.

GELEJI KATONA ISTVÁN ÉLETE

ÉS LEVELEI I. RÁKÓCI GYÖRGYHÖZ.

KÖZLI

DR. ÖTVÖS ÁGOSTON.

Korának ezen tudományos férfia született Gelej nevü helységben Borsod vármegyében 1589 körül. Atyját fél éves korában elvesztvén, árvaságra jutott. 1596-b. mint hét éves gyermek tatár rabságba esett, de anyja által egy hónap múlva Szolnokon feltaláltatván, kiváltatott. Tudományos mívelődésének egy részét a szántói, gönci, újhelyi, végre a pataki tanodákban nyerte. Már ekkor kitünő szorgalom és élénk elme

jeleit adván, Beregszászra tanítónak rendeltetett: hol tanítási modorával magát annyira kitüntette, hogy a csengeri zsinat őt Bethlen Gábor fejedelemnek ajánlani nem kétkedett; ki a kitünő ifjat maga költségén a híres külföldi német iskolákra, nevezetesen a heidelbergi akademiába utaztatá 1615. Itt is esze és buzgósága által tanítói előtt nagy becsültetést nyert. Heidelbergből haza térvén, Bethlen Gábor rendelésére, a fejedelem bátyja Bethlen István nagyobb fiának, a nagy reményű ifjabb Bethlen Istvánnak, vagy mint a fejedelem őt nevezni szerette: „*Istóknak*" nevelését vette át; mely hivatalát nem sok ideig folytatta, mert abba bele fáradván, a fejedelemtől attól való felmentetését kérte. A fejedelem, roppant teendői és a hadi lárma között is Geleji Katona kérelmét meghallgatta, és Morvából Straswicz vár ostroma alól 1621. sept. 30. költ levele által*) őt attól felmentette.

*) Gabriel Dei Gratia Electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae Rex, Transylvaniae Princeps, et Siculorum Comes. etc.

Reverende Fidelis nobis syncere dilecte, salutem et gratiam nostram.

Értésünkre lévén, hogy *Gelei*, ki eddig *Bethlen Istók* mestere lévén, attól az állapottól igen megunakozván, a papságnak méltóságos állapotjára kevánkoznék, melyből mi is keglmesen annuálván neki, parancsoltunk, hogy az gyermekkel együtt Kassára feljöjjenek. Felérkezvén azért oda Kassára *Gelejit* keglmed a gyermek *Bethlen Istók* mellett való szolgálatból kivévén, *Károlyit* állassa helyébe a gyermek mellé, ki az mi alumnusinkkal együtt gondját felvévén, tanítsák szorgalmatosan, míg *Brythi*, ki eddig az Marus-Vásárhelyi mesterséget viselte, az gyermek mellé felérkezik, mert parancsoltunk neki is, hogy annak az scholamesterségnek békét hagyván, az gyermekhez felsiessen; ki elérkezvén, az gyermekre való gondviselést, és tanítását reá bízván keglmed. — Mivel az Marus-Vásárhelyieket sem akarjuk mester nélkül lenni, *Károlyit* substituáltuk helyébe, ha az alatt mást az város nem találhatna. Ha pedig más mestert találhatnak a Vásárhelyiek, *Károlyit* állassa keglmed az kassai káplánságnak tisztiben; *Geleit* pedig mivel ennek utánna udvari praedikátorunknak akarjuk tartani, az papságnak méltóságos tisztire inaugurálja, és szentelje fel; ki azután mi udvari predikátorunk lévén, mind ez, s mind pedig az *Károlyi* káplánsága keglmednek nagy könnyebbségére leszen. Egyébképpen is pedig az gyermeknek mind tanulására, s mind egyéb reá való gondviselésére legyen oly vigyázással, amint kivántatik, kit kegmesen veszünk kegmedtől. Eidem de caetero gratia Regia benigne propensi

Ezután a szelíd lelkű Károlyi Zsuzsánna fejdelemné mellett találjuk Gelejit a szatmári várban; ki a halálos kórban sínlödő fejdelemné testi szenvedéseit egyházi beszédeivel és vigasztalásaival igyekvék enyhíteni *). A fejdelemné halála után,

---

manemus. Datum ex Castris nostr. ad. *Strassvics* positis die 30-a Septembr. 1621. Gabriel mp. (*Strássvics* egy vár Morvaországban a magyar határ mellett).

Ez alá *Bethlen Gábor* fejdelem saját kezével ezeket írja: *„Mi Morva országában szállattunk ki, Szakolcát, Holicsot megvettük, kiknél volt 360 szép frís német gyalog, kapitányokkal együtt az mi szolgálatunkra marasztattak. Most Strásviczat vítatjuk, 400 gyalog vagyon benne; reményljük isten kezünkbe adja. — Az tractátus helyére holnap gyülnek be, mind a két részről. Mire adja az úristen ő felsége tudja.*

Kegyelmed vigyázzon, és igen szorgalmatoson értekezzék, az embereknek magok viselése felöl is ha mit ki felöl érthet, resistálni igyekezzék az ők gonosz igyekezeteknek, mert innet igen elmentek; és hogy hazájokra való gondviselésre, és szolgálatra intettem őket, engemet meggyülöltenek nem lévén arra semmi kedvek. Kiért ha némelyeket merítnék, bizony én is úgy békéllenék meg hogy ezzekben jutna az én intésem.

Az *eredetiből*, mely megvan a károlyfejérvári káptalani levéltárban.

Külcím Reverendo *Petro Alvinczi* Ecclesiae in Libera Civitate nostra Cassoviensi Pastori vigilantissimo etc. Fideli syncere nobis dilecto.

„5-ta Octobris.“ (Alvinczi praesentátája).

*) Szolgálatoma ajánlom kegyelmednek; áldja meg az úristen kegyelmedet asszonyával ő kegyelmével szerelmes gyermekivel együtt, kívánsága szerént való sok jókkal, és egésséggel etc.

Kegyelmed levelét vettem, melyben írja kegyelmed, hogy *Demjén Ferenctől* levelet küldött volna. Azt nekem uram bizony nem hozta, mert valami levelet uram ő kegyelme küldött tülle, azokat is mind elvesztette. Írja kegyelmed az mostani levelébe, hogy *Geleji* uramat felküldjem, mivelhogy kegyelmed fel akarná szenteltetni; de mivelhogy uram beteges állapatom miatt az templomba nem járhatok, hanem itt magam mellett kell tartanom ő kegyelmét praedikálásnak okáért, ő kegyelme praedikál. Azért uram itt is papok gyülése leszen, én magam is felszenteltetem ő kegyelmét. Kegyelmedet kérem, hogy a gyermek tanítására legyen gondviselése; *Károlyi* uramat intse, és kérje kegyelmed, hogy ő kegyelme igen tanítsa; az üdőt hiában ne mullassa. Tartsa meg az úr isten jó egésségben kegyelmedet. Datum in Arce *Szatmár* die 18-a Novembris A-o 1621 kegyelmednek szolgál

Az F. Betthlen Gáborné
Cárolj Susanna m. p.

1622. január 2. a fejdelemnek lett udvari káplánja, kit hadjárataiban is kisért. 1633. julius 6. a nagy-enyedi zsinaton közakarattal erdélyi *superintendenssé* választatott, és ezen méltóságban meghalt 1649. decemb. 12.

Az itt bemutatandó levelek Geleji Katona püspökségének korából valók, midőn őtet hivatalánál fogva Erdélyben nem csak a maga egyháza kormánya, és az iskolákra való felügyelés illette; hanem a más hitfelekezetűek egyházi viszonyai felett is őrködnie és azokba befolynia joga volt. E tekintetben ezen levelek valóban fontos, érdekes, és eddig *ismeretlen adatokat* tartalmaznak. Látni fogjuk azokból, mily buzgalmat igyekezett a lelkes főpap vallása ügyében kifejteni; látni fogjuk a fejérvári iskola körüli fáradozásaiban Bisterfeld és Piscator tanárokkal folyt bajoskodásait, melyeket szívre hatólag ír le, s melyek, valamint a tanügyre, úgy azon férfiak életrajzára is új fényt árasztanak. Érdekesek más vallások fölötti vélemény-nyilvánításai : melyekben korának gondolkodása módját tekinthetjük kifejezettnek; és azon rendszabályok megemlítése, melyeket Tolnai János és az újítók ellenében követni jónak vélt. Legnagyobb fontosságú azonban véleményem szerint azon emberszeretetet és szabadelmüséget tanusító eljárás és okmány, melyet az erdélyi oláhság kimívelése tekintetében tanusított, és fejedelmének, az új oláh vladika által megtartás végett, előterjesztett; mely, feltéve hogy elfogadtatik, és e nemzetből sok megrögzött balvéleményt babonás szokásokat kiirtott volna; kérdésnek marad : ha ezen, míveletlensége miatt a törvény által szolgaságra kárhoztatott nép a természet törvénye szerint őt illető jogait nem rég nyerte volna-e meg? Valamint az is eldöntendő : vajon azon okmány pontjainak el nem fogadása, Erdélyre, vagy pedig az oláh nemzetre volt-e nagyobb szerencsétlenség? Mi azonban büszke önérzettel mutathatjuk fel ezen oklevelet, mint új bizonyságát annak : hogy bármit erősítse-

---

Külcím : Clarissimo ac Reverendissimo Viro Domino *Petro Alvincsi* Concionatori Ecclesiae Cassoviensis, Fideli nobis honorandissimo. „Exhibit. 26-a Novembr." (Alvinczi Péter jegyzése).

Leiratott az *eredetiből*, mely megvan a károlyfehérvári káptalani levéltárban.

nek a magyar elem ellenesei, ezen századokig alacsony állapotban tengődött nép erkölcsi és mívelődési hátramaradása, az ő ellenszenvén, nem pedig eleinknek nem akarásán alapúlt.

Végre Geleji Katona István mint magyar nyelvész is*) halhatatlan érdemet vívott ki magának, s azért leveleit mint az akkori tiszta magyarság példányait, úgy is tekinthetjük. Ezen okok határoztak el engem is, hogy e jeles embernek ezen leveleit a Magyar Muzeumban, mint a tudományosság egyik legilletékesb helyén, közöljem.

I.

Illustrissime Princeps, Domine clementissime etc. Post humillimam officiorum meorum commendationem etc. Az úr istentől nágodnak minden dolgaiban jó szerencsét, boldog előlmenetelt, jó egésséget, hosszú életet etc. szivem szerint kivánok. Tudom, kegyelmes uram, megírják mások is nágodnak, de én is akarom nágodnak értésére adni: hogy az *oláh püspök***) tegnap négy óraköz tájban délután sok sínlése után meghalt. Azt hiszem: hogy a subtractiót, s a divisiót a körülötte levők nem kevéssé exerceálják, de arra nekem kicsiny gondom; hanem a successor felől kellene inkább gondolkodni. Tudom nágodot meg fogják egynehányan találni, akik vágynak e tisztre; de olyannak kellene kegyelmes uram adni, aki ugyan tudna valamit, annyi sok *ezer lelkeket nem kellene valami tudatlan emberre bízni*, mert *azok is ugyan emberek, ha balgatagok is;* és nágodnak mint keresztyén fejedelemnek incumbál, tisztje és conscientiája szerint azoknak is lelkekre, amennyiben lehet, s amennyire *azok az ostobaságban megáltalkodott emberekkel bevétetheti gondot viselni.* — Havasalföldébe ment *Csernátoni* uram egy apátur szabású (így!) aki görögül is tud, itéli;

---

*) Egy *magyar nyelvtani* adott ki ily cím alatt: *Magyar Grammatikácska: avagy az igaz magyar írásban, szóllásban megkivántató egynéhány szükséges observátiók. 1645. esztendőben.*

**) *Genedia Georgiu Brádi* nevű püspök. A balásfalvi 1842-ki papi Schematismus VII. lap. és a Bécsben 1850-ben megjelent „*Documenta Istorice despre Starca politica si Jeratica a Romaniloru din Transilvania.*“ Az az: „*Historiai oklevelek az erdélyi oláhok világi és egyházi állásáról.*“ (111. lapon ezen *Brádi György* oláh püspöknek halálát 1639-re teszi).

negyed, vagy ötöd napon bejö, ennek holtát megértvén: mivel ez is aspirál a successorságra; ha valami olyas volna, talán jobb volna azt substituálni; mint valamely *oláh babonáskodásban megrögzött együgyü embernek;* mert itt ez országban én köztök arra valót nem hallok, s jobb is volna talán kegyelmes uram a *görög*, mert még sem szintén olyan *corrupta a görög vallás*, mint ez az *oláh*, mely nagy részint csak *merö superstitio!* Meg kellene kegyelmes uram examinálnunk a hitnek ágazatiról elsőbben, s ha méltónak, és elégségesnek itélnök reá lenni, úgy kellene sub certis conditionibus a tisztet reá adni, mint a másikra; noha az is *nyavalyás, kit tartott meg, s kit semmire sem;* amikor penig osztán a lenne kegyelmes uram, valaki illendö találtatván, ugyan solenniter kellene talán nágodnak praesentálni, s statuálni, az oláh esperesteket mindenfelöl begyüjtvén, és azok elött kellene nágodnak a conditiókat elolvastatni, s valami informátio felöl való parancsolatot nekiek promulgálni; *ha ki reá nem menne, tennék paraszt emberré*, mert bizony kegyelmes uram, félek rajta, hogy az úristen mitölünk veszen számat érette, ha ezeket a *balgatag embereket is negligáljuk.* Amire veheti nágod öket, jó; s ha ugyan megkeményítik magokat, ha nem leszen mód benne, nágod *isten elött lelkét megmenti*, *ők penig magok menthetetlenek lesznek.* A gyüjteményével jobb volna valami hasznos könyvecskéket nyelveken nyomtattatni, hogysemmint partitában hagyni, főképpen ha atyjafiainak nem hagyta. Mindazonáltal a nágod kegyelmessége; én csak akarám nágodnak ezeket suggerálni, noha tudom nágod magától is ezeket bölcsen meg tudná gondolni, söt talán immár el is gondolta régen. — Kegyelmes uram, *Háromszéken, Árkoson, Körüspatakon, és Kálnokon kezdettek az ariánusok közül ugyan felesen religiónkra térni*, és immár alkalmas üdötöl fogva praedikátorokat jártatok be renddel közéjök, szaporodnak istennek hálá, de a nagyobb rész felette igen fenekedik reájok, szidalmazzák, káromolják, fenyegetik, s minden bosszúsággal illeték öket, noha meghagytam, hogy inquiráltasson a senior felöle. Nágod méltóztatnék öket protectiója alá venni, és egy erös protectionalist nekik adni, hogy a melylyel el legyenek, s senki lelkiismeretét ne sértegessék, hanem akik

vallásunkra állottanak közüllök, szintén olyan igazsággal éltessék, s becsülettel illessék, mint a magok feleit; akik penig megtérendők lesznek is, őket ne fenyegessék, sem vallásunkon levő praedikátornak tanítására való járástól meg *ne tiltsák birsággal, vagy mivel;* söt ha valami aféle tilalom közöttök volna is, invigoráltassék, mint a mely nyilván az unio ellen vagyon; akik penig hozzánk térnek, tehát magok vallásán lévő tanítónak adhassák a bért stb. Mely ha lenne: kegyelmes uram, rövid időn praedikátorokat szállíthatnánk be közzijek, s a szerint az úristen megvilágosítná a többit is; nagy három roppant helyek azok kegyelmes uram csak egy széltében közél egymáshoz, kár hogy *az a dögleletes tévelygés borította el őket. Bodola* felöl még eddig, kegyelmes uram, semmit sem értheték.

Isten megáldja nágodat kegyelmes uram érette, hogy az *enyedieket* nágod megrijasztotta a kastélyok épitése felől, mert azok magoktól semmit sem indítanának. Én örömest véghez vitetem a reánk háramló részt; meghagytam a tiszttartónak, hogy követ hordasson, meszet égettessen, és ő legyen első kezdő is benne. Az úristen nágodat szent lelkének általa naponként bírja, igazgassa, szent, hasznos, üdvösséges, és minden dicséretes, épületes való dolgokra, amely jó végre éltesse is ő szent felsége nágodat szép vénségig fijáért az úr Jézus Krisztusért Ámen. — Albae anno 1640. 4-a Septembr.

Nágodnak alázatos káplánja
Geleji István m. p.

Jegyzés: Rákóci ekkor Görgényben volt. — Az *eredetiből* károlyfvári Batthyány könyvtár Nro 5. IV. 4—253. sz. alatt.

II.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Post humillimam Servitiorum etc. — Az úr istentől nágodnak lelki, testi jó áldomásokkal, s minden istenes szent igyekezetében való boldog előlmenetelt kivánok. Nágodban kegyelmes uram, az isten tisztességének, és igaz isméretinek elől gyámolításában való nagy járó buzgóságát, és serény forgódását immár az eventusból eléggé eszünkbe vöttük, és ugyan kézzel meg-

tapasztaltuk. Az úristen testében, lelkében, mind ez, mind a következendő életben áldja, és dicsőítse meg nágodat érette. A minemű *oláh kaluger*, *vagy apátur* felől nágodnak mások commendátiója után minap írtam volt, immár kegyelmes uram az jelen vagyon : *jó korbéli, tisztes ember,* volt szemben velem; az aki ott benn a bibliát, és egyéb könyveket oláh nyelven nyomtatta; egész *typographiája* vagyon, ez előtt is járt be ide; nágodnak is vagyon salvus conductussa nálla; a tisztség adta volna. Azt hiszem praefectus uram is írt nágodnak felőle. Hogy értelmét explorálhatnám, ím egynehány kérdéskéket jegyzettem volt le, hogy írásban jelentse azok felől való értelmét; minthogy csak postán jött, és sietett, csak rövideden resolvált reájok, értelmét mindazonáltal eléggé exprimálta; mentette azzal magát, hogy őköztök nem igen vagynak eféle vetélkedések, és ő mostanság az ő könyveikben ezek felől nem olvasgatott, de csak ezeknek a *kérdéseknek magyarázatjával is ugyan világosodott az elméje. Csernátoni* uram volt a tolmács, s ugyan ő kegyelme is fordította igéről igére arra feleletét. Némely punctumokban közelebb járnának a pápistákhoz, mint mihozzánk, az ő írássa nélkül is tudjuk; de némelyekben ismét mihozzánk közelítenek : igéri magát a tőlünk való tanulásra, és az imez amoz *bubonáskodásoknak letételésére,* ha a nágod kegyelmességéből a tisztet obtineálhatja. Az oláh papok engemet hamarság találtak vala meg levelekkel az *hátszegi esperestjeknek* promotiója felől, de azt magam is tudom hogy *hitvány ember;* nem volna kedvek más országbeli vládikához. Ők azt vetik okul : mert *gyűjteményét kitakarítja az országból,* de főképen az vagyon benne: hogy félnek valamit keménységétől, és köztök való újítástól; hanem *ők magok félét kivánnának, a kivel lábaslag ülhetnének.* Más is vagyon : egy *moldvai, Iván vajda* által akarja, amint értém, nágodat megtaláltatni, de nem ér ezzel, amint mondják. Én meghagytam az oláh papoknak, hogy vládika-választásban nágod híre és engedelme nélkül meg ne indúljanak, de azt nem is mernék megpróbálni. Ennek a könyvek nyomtatásában jó módja lenne, ha a nágod kegyelmessége járulna hozzá, és a vajda is kibocsátaná; az oláh papok *kevély embernek* vádolják énelőttem, de a tisztviselőhöz az illik

hogy *graviter viselje magát*, mivel a nimia familiaritas contemtust szerez. Noha kegyelmes uram, munkámnak hátramaradásával leszen, mindazáltal ha nágodnak ugyan az kegyelmes tetszése, hogy Monostorra menjek a meghatározott üdőre, kész leszek elmenni, ha addig valami nyavalyám nem találkozik. Ezt én itt várakoztatom addig, míg nágod nem parancsol felőle, adjunk-e valami reménységet neki, és küldjük, vagy vigyük-e ki nágodhoz, vagy ne?

Jól vagyon kegyelmes uram a parancsolat írva, alázatoson megszolgálom nágodnak; én is beküldöm az párját a mi seniorunknak, hagyd lássa ő is, és vigyázzon az szerint arra, leszen-e foganatja? az inquisitióval megírtam, hogy siessen.

Fülhegyen értvén kegyelmes uram, hogy a bodolaiak az *Béldi uram* praedikátorának kemény tanításában megütköztenek volna, magam igen szép instructiót adtam mind szóval, s mind irásomban neki, mily csendesen viselje magát közöttök; nagy dolog, ha meg nem tartotta; de még bizonyoson a dolgot circumstantiáival együtt nem tudom, rövid nap megértem, mert az egyik deakonust oda bocsátám szülői látogatni, és voltaképpen informáltam .... mint procedáljanak a dologban, ha még nem is desperatum a dolog.

Megérkezének kegyelmes uram azok a két alumnusok, akiket vártam, békével; jó két atyafiak, ha isten élteti őket, jó tanító emberek lesznek; egyikét Vásárhelyre adám scholamesterségre, még a másiknak helye nincs; mert a dézsiek nem győzék, a *gonosz emberek* várni; és csak egy scholabeli gyereket kelleték közéjök adnom, beszállítom a kollegiumban, tanítson egy classist e télen, tavaszra isten azt adván érnünk, egyikét ki kell mendikásságra adnunk, ha a kolosvári uraiméknak nem kell a mostani mesterek praedikátorságra, mivel a harmadik papjok meghala. A deákok elindulását nem tudván kegyelmes uram, ha elmentek-e ez üdőről, én is nágodtól várván, nem indítám el a kolosvári leveleket, ... penig nyavalyás, mint *Tamás* uram írja.

A belgák transigáltak a dánussal; ugyanazokkal jöttek ezek által, akik a compositiót tractálták, azelőtt .... lött contentus, mert a belgák oly készülettel voltak, hogy ha kivánás

szerint őköt el nem bocsátja, másképpen is által menjenek rajta stb stb. — — — — — — A londinumi tumultus felől való hír igaz, kegyelmes uram. Keresztyénül cselekedett nágod, kegyelmes uram, hogy a *babonáskodásokat a jezsuitáknak, barátoknak nem nézte!* ne láttatott legyen nágod, nézésével javallani; mert az istent nem csak szüvel, hanem külső magaviselésével is kell tisztelni keresztyén embernek. Már Haaman az istent megismérvén, mindjárt eszében vövé, hogy bün őneki többé bemenni az ő urával, a királylyal, az Rimmon bálványának templomába, és bocsánatot kért Elizeus prophétától, ha valamiként be kell urához való hűségéből menni.

Az *jezsuiták*, kegyelmes uram, gyakorta más vallásu embereket jelen lenni látván, *vallásoknak otrombaságát* igen elcelálják, és nyelvekkel velek úgy beszélnek, amint elméjékkel értik; itélem: *Vásárhelyi* uram is, mint okos, régi ember azt observálta; de *a harist a maga nyelvén fogják meg*. Az úristen nágodot éjjeli nappali könyörgésünkre tartsa meg érettünk, szent tiszteletének öregbitésére, sok jó esztendeig kivánatos egésségben, és boldog szerencsés országlásban fiáért az úr Jézus Krisztusért Ámen. — Albae Anno 1640. 13-a Septembr.

Nágod alázatos káplánja
Geleji István m. p.

Jegyzés. Rákóci ekkor Görgényben volt. — *Az eredetiből.* — Batthyány könyvtár Nro 5. IV. 4. 254. sz. alatt.

III.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. etc. Alázatos szolgálatomnak ajánlása után, kivánok istentől nágodnak minden lelki, és testi jókat nagy bővséggel megadatni. Istennek hála kegyelmes uram, nem volt igaz, amit a Bodolai állapot felől csengetnek vala, hanem igen boldogúl, és kivánságunk szerint succedált. Amint tudom, hogy *Béldi János* uram nágodnak megírta, mert amint nekem mind ő kegyelme, s mind a praedikátora írja, azok minden kényszerítés nélkül, csak a praedikátio-hallásra, mind megtértenek, és *kezeket beadták önkényesen*, minekelőtte *Béldi* uram elölhívta volna őket, a praedikátorhoz gyültek, és szót adtak neki,

hogy legyen ő papjok, mert ők igen szeretik a tanítását, s úgy szedte aztán be *Béldi* uram a kezeket. Immár kegyelmes uram, kelletik-e kommissáriusoknak oda menniek, vagy nem: a nágod bölcs itélete. Kivánságok kegyelmes uram, az embereknek *három;* melyekre talán annuáltak is rész szerint, minthogy én is úgy instruáltam volt őket: *egyik, hogy a böjtöt hagyják meg nekik; másik: hogy a szentek üdnepét megüljék; harmadik: hogy oltárokat ki ne hányák.* Ami az *elsőt nézi: erővel mi húst vellek nem étethetünk!* üdővel az isten igéjéből jobban megvilágosittatván, magok elhagyják. Az *üdnepeket Béldi* uram megengedte nekik; hogy neki se szolgáljanak azokon, míg *pápista tiszttartója leszen,* talán addig meghagyja nekik, de ha más lesz? alig hiszem. Ám jelentse meg kegyelmes uram a praedikátor nekiek a praedikátio után kivül a cinteremben a kalendáriomból mikor micsoda nap esik, aminthogy több helyeken is engedtem azt meg a gyengékért, mert csak ezért is egynehány faluk hajlottak volt a pápistaságra a felső üdőkben, hogy az üdnepeket nekik meg nem hagyták; de én azért nem *hagyok egy falut is elszakadni,* noha a *praedikálószékből nem engedem, hogy meghirdessék;* arra is talán reá mehetni kegyelmes uram egy időig, hogy ha hétfőn, vagy kedden, vagy csötörtökön, vagy szombaton esik valamely szent napja, a szerdai vagy pénteki praedikátio helyett pradikálljon azon a napon nekik a praedikátor egyszer, de nem az *üdnepről,* sem nem *arról a szentről,* hanem akármi *közönséges szent materiáról;* a földesúr engedi-e aztán nekik megüllniek dologtétel nélkül, vagy nem? ő dolga; ha nágod is javallja: mert nehéz egyszersmind mindent elhagyatni véllek, főképpen holott azok az előtt is nem szintén miénk, hanem *lutheránusok* voltak, és a szászokhoz tartottak, akik az apostolok napjait, és egynehány szenteket azokon kivül is megüllték. *Oltár három vaggon* kegyelmes uram, talán rontsák el a kettőt; *az egyik ha valameddig megmarad is, míg a szivekből ki nem rontatik az ige által, hogysem meghasonljanak.* Az *képek*, és egyéb *pápistai eszközök* felől consulálnak ő kegyelmek mit tegyenek véllek; tetszik *Béldi* uramnak, hogy eladják őket Csíkban, s az árrával épittessék a templomot, de én *illetlennek itélem* lenni, hogy mi azokkal kereskedjünk;

holott az isten az ő népének mindenütt azt hagyja, hogy a bálványokat elrontsák, és megégessék : ha az *ebnek*, és *paráznának bűnét nem hagyta bevinni az ő házába, sokkal inkább nem a bálványnak;* és az *istennek házát nem bálványok és bálványozó eszközök árrával, hanem igaz, és szabados keresettel kell építeni;* hogy megégessék, talán a sem szintén illő, *mert nagy lenne a füstje*, hanem talán rakják be valahová, s aki kéri, adják neki, noha épen ez alkalmatosságat sem kellene senkinek a bálványozásra adni. Nágod is adjiciálja bölcs itéletét. A pápista pap egészen kivánja az esztendei bért, mivel őtet esztendőre fogadták volt; megis igérte volt *Béldi* uram, csak menjen el jóképpen, de ismét meg talált reá haragudni, s kétfelé akarja szakasztani; én oda adnám neki, csak menne dolgára mentől hamarább, csakhogy talán ő kegyelme nehezteli .... a magáéból a praedikátorát táplálni, míg a falutól a bért percipiálná; megnyerné törvéuynyel a pápista pap az egész saláriumot, mert nem ő hagyja el őket, hanem ők őtet; de itéljen nágod e felől is ő kegyelmének, és intse praedikátorához való liberalitásra, mert azok a *székelyek igen magok szeretők.* A templomot rég megnyitották, talán *propter nullius esse!* nem ártana kegyelmes uram kommissáriusoknak menniek be, és azok assignálnák nekünk a templomot, és a parochiát, hogy lenne legitime, és az ország artikulusi szerént, ne patvarkodhatnának a *pápistás uraim*, hogy az unio ellen lött; mindazonáltal a nágod bölcs itélete. Filiálisa is vagyon kegyelmes uram még, de azokkal a takarodás miatt még nem transilgáltatott ő kegyelme, de azt hiszem, hogy a sem szakad immár el a mater ecclesiától. Egy akadályt látunk kegyelmes uram, hogy a három hét nem elég a dolognak véghez vitelére, a maga praesentiája kegyelmes uram igen szükséges, mert a templomot meg kell a bálványozó eszközöktől tisztítani, a pápista papot be kell onnan beszélleni, a parochiaház körül épités kell, a filiálist is meg kell téríteni stb. Nágod azért méltóztassék kegyelmesen elegedendő időt ilyen szent dolognak véghez vitelére *Béldi* uramnak engedni; ha elkezdték immár, ugyan menjen jó móddal véghez, ne maradjon félben; azt hiszem : nágod *igen keveset érne az ő kegyelme szolgálatjával maga mellett, ott nagyobb, és szüksé-*

gesb dologban szolgálhat nem csak nágodnak, hanem főképpen istennek. Az úristen a nágod fejedelemségét ezzel is megáldotta, hogy ilyen igen szaporodnak az ecclesiák alatta, mely bizony nem kicsiny boldogság; immár csak az *oláhokat* vehetné nágod valamire. Én elhittem, hogy abban is megáldja isten a nágod jó igyekezetét. — Nágod megbocsásson, hogy ennyi sok irásommal bántom nágodat. — Az úristen nágodnak napjait sokasítsa, szerencséjét nevelje, és elméjét szent lelkével naponkint mind arra bírja, igazgassa, ami ő neki dicsőséges, és az embereknek penig üdvösséges. Amen. — Albae Anno 1640. 14. Septembr.

Nágod alázatos káplánja
Geleji István m. p.

Jegyzés. Az *eredetiből.* — Károlyfvári B. könyvtár Nro 5. IV. 4. 255. sz.

IV.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. etc. Az úristen nágodat jó egésséges hosszú élettel, és boldog országlással szent fiáért áldja meg. Az nágod kegyelmesen írt levelét ím ez előbb adták meg, melyből a nágod kegyelmes tetszését jól értvén, én is azon leszek mentől jobban concludálhassak vele, mivel isten tisztességére, és sok lelkek üdvösségére nézendő dolog. A hátszegi esperestet belé hagyták az oláhok, hanem itt a klastromban vagyon egy *Popa Stefan*, immár ezt kivánnák, de nem tud semmit; ezt az itt a városban levő oláh emberek azt mondják: hogy acceptálják, de ez nem őrajtok áll; mire vihessem, nágodnak osztán megirom. Itthon maradásom felől való engedelmet nágodtól alázatosan vöttem. *Csulai* uram énnekem semmit sem írt, s bánakodom is, értvén a *Bisterfeldius* uram hivatalját (elhivatását): az ő kegyelme *elméjének igen megártott az odavaló peregrinátio.* Én nem tudom: ő kegyelmének itt is micsoda szüksége legyen; mert mentől jobban lehet, úgy keresem ő kegyelmének kedvét; nem is itélem, hogy ő kegyelme méltán állapotja felől panaszolkodhassék, hanemha ő kegyelmét a házasság *viselné;* mert jelentette nekem is *„sub rosa"*, hogy egy fő embernek, kit jól ismertem *Hajdelbergában* — az elector consi-

liáriussa vala, — *Camerariusnak* hívják, vagyon egy embernyi ember (így) leányja, s azt megnyerhetné; én eléggé biztatám nágod kegyelmességével, hogy nágod abban is módot keres, hogy *ide hozattassék tisztességesen, csak legyen kedve a leánynak, s a szüllőinek reá.* Nagy *consiliárius* ember vala akkor is az apja, hihető hogy eddig többet tanult. Míg *Piscator* urammal *a hely felett concertálának*, addig nagyobb kedvetlenségét láttam; most már megalkutottam (így! azaz : kibékéltettem) ő kegyelmeket; nem tudom, mi idegeníthetné ő kegyelmeket, hanemha az szegény *Alstedius* uram maradékára való gondviselés támasztaná nemzetsége közzé való menetelét. Mit igérjünk neki, kegyelmes uram, én nem tudván, nágod az isten dicsőségéhez való buzgóságából fejedelmi kegyelmességével demandálja, s ha lehetséges ugyan szegezze le itt, hogy minden oda való vágyódását letévén, csendesebb elmével, de jobb kedvvel munkálkodhassék az ifjúság körül. Én egynéhányszor kértem, hogy az *öcscsének írjon, és hívja ide*, amit neki igért megadjuk, el is jönne most, míg másuvá nem igérkezik; azt mondják a mostan haza jött atyafiak, jó, serény, éles elméjű ifjú legénynek mondják lenni. *Keresztszegi* uram abban a levelében, melyet mostan a pósta a nágod levelével hozott, jelenti : hogy a könnyen való elválasztással az emberek gonoszúl élvén, a tisztátalan életre annál nagyobb szabadságat vesznek, melyet ő kegyelmek is megorvosolni akarván, örömest egyet értenének vellünk abban is, végezték azért, hogy november közepe táján *Váradra* gyülekezzenek, s kivánják, hogy mi is követünk által abbeli tetszésünket vellek közöljük, ha illendőnek itéljük, hogy a végre öszve gyüljenek, és a Tiszán túl való uraimat is általfáraszszák. Erre énnekem a senior uraimat egynehányad magokkal convocálnom kellene, hogy elsőbben egymás között diskurálván tudnánk legátusainknak illendő instructiót adni, de most szintén nem lehet; más az, hogy én majd nem itélném kegyelmes uram csak azt, ha több egyéb nincs, elégséges oknak lenni, hogy olyan universális és *nationális synodus gyüjtessék reája*, elvárhatnak ő kegyelmek a generális synodusnak szabott idejét, nem volna szintén olyan nagy periculum in mora, s akkor concludálhatnának felőle. Mi is bizonyos atyánk-

fiai által közölhetnők ő kegyelmekkel tetszésünköt, mert eféle renden kivül való synadolást ki egyre, s ki másra magyarázza; tavaly, vagy harmad *éve* is ő kegyelme úgy gyüjtötte volt az uraimat össze; a Tiszán túl való fél is által hivatván; 'minket mindazonáltal posthabeálván, az ottan egynehányok között való összeszövetkezés, és a pietásra való magok kötelezések felől, amelyet immár a *jezsuiták penna hegyére vötték, és religiónk gyalázatjára fordították: felismerve az magunk között való scissióra magyarázván;* de még arra is vélnék aféle gyülekezést az ellenkezők, ami felől mi csak nem gondolkodnánk is, és ha mi azonban találna lenni, mindjárt arra vélnék, hogy a predikátorok abban a zsinatban koholták; ő kegyelme írja: hogy az elmúlt synodusokban semmi bizonyost nem végezhettek magok között felőle, minekünk istennek hála vagyon bizonyos deliberátumink immár a felől, csak tarthatnánk meg a sok reánk erősödő, és tompoló interpellátorok, és az embereknek engedetlen keménységek miatt. — Szorgalmaztatja ő kegyelme a feleletet, de én addig ő kegyelmének reá magamot nem resolválom, még a nágod bölcs itéletét is nem veszem; bánnám ha a *Kún István* *) uram divortiumját ő kegyelmek ami consensusunkkal szépítenék. Végezetre kegyelmes uram ez levelem vivő enyedi ember jelenti: hogy a nágod kegyelmes resolutiójához képest, melyet mellette való supplicátiómra tött volt Veresmarton, már ugyan jó üdője peressének propositiójokat meg nem hallotta, a melyért ad quindenam, mely sz. Mihály napján leszen, exequálnak rajta, melyet magam is szégyenlenék, mivel rész szerint én tanácslottam neki, hogy törvényt a külső széken üljön, mivel ecclesiasticum acquisitumát keresik, de én immár nem gondolnék vele, ám hallanám meg feleletét adversáriussának a biró székén, hiszen appellálhatna onnan, ha nem szeretné, az udvarbiró székre, csak immár meg ne károsodnék. Nágod méltoztassék, kegyelmes uram, egy mandatumat adni az enyedi bíróra, hogy azért az első feleletnek meg nem hallásáért, meg ne károsítanák, mert a

*) Rozsályi *Kún Istvánnak* nejétől *Szécsi Máriától* való elválasztását.

nágod kegyelmes resolutiójához való biztában cselekedte, mely ez : hogy a *res mobilis-ból meglehet* (tudniillik az ecclesiának) *disponálni*, ha azelőtt ususban volt; ők azt mondják, hogy nem volt ususban; de én ugyan ott magok városabeli példából megmutathatom, hogy volt! azért hagyjanak ő kegyelmek terminust nekik, amelyen feleljenek öszve; ez is hallja meg a propositiót, és ha kivánja a deliberátió után bocsássák appellátióra; alázatosan megszolgálom nágodnak. Azt hiszem a Bodolai dolod felöl való levelemet nágodnak eddig megvitték, nágod committáljon *Nemes Tamás* uramnak felöle. Tartsa, és éltesse az úristen nágodat nemzetünk javára, és anyaszentegyházának épületére szép vénségig életben, egésségben fijáért, az úr Jézus Krisztusért Ámen. — Albae Anno 1640. 21-a Septembr.

Nágod alázatos káplánja
Geleji István m. p.

V.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Isten nágodat mind ez jelen való, s mind az következendő életnek boldogságára szolgáló jókka áldja, és látogassa meg. Noha kegyelmes uram, én szóval az *oláh papot* sokáig examináltam; s mire menjen, s mire nem, alkalmasint eszemben vöttem; de mivel, „*verba volant, scripta manent*“, amint mondják: hogy nágod is láthassa a conditiókat, a mineműket felgondolhattam, ugyan hosszú rendben eleibe írtam, melyekre mint resolvált legyen? ím nágodnak elküldöm. Nem lelhettem meg! olyat, kegyelmes uram, nem találhatni, aki religióját in fundamentalibus változtassa; ez is arra semmiképpen nem mehet, mert úgy őtet excommunikálná a patriarcha, a vladikaságra felszenteltetni nem engedné, az oláhság is be nem venné, söt ha közzijek kimenne, ki tudja, mi is esnék rajta, és így semmit sem efficiálhatna; minekünk kegyelmes uram, úgy tetszik: hogy *elég ennyire venni egyelsőben, ha ezeket a superstitiókat a vak községgel elhagyathatnók*; azonban az úristen őköt jobban világosítván, idövel többre is vehetnők; főképpen hogyha scholában tanúlván gyermekik, a deákságban valamit épülnének, mert egyszersmind mindent elhagyatni velek nehéz, söt le-

hetetlen; mint az egyéb nemzetségeknek megtéréseknek példájok bizonyítják. Én a *szenteknek, és a képeknek tiszteletében, és a szent léleknek származásán kivül az igaz görög vallásban alig látok több különbséget a hitnek ágazatiban mitőlünk;* hanem inkább, mind csak a külső rendtartásokban *és ceremoniákban vagyon a különbség*, amelyeket ez semmivel egyébbel nem tud állatni, hanem csak az ecclesia szerzésével, mint a pápisták. — Oláhat, kegyelmes uram, én nem tudom, hol kaphassunk csak ilyet is, mert aki tiszta görög, bár tudósabb legyen is, de ha oláhul nem tud, hiában; a pedig csak enynyire is menne, vagy nem? kétség. Vannak e mellett, azt mondja : jó görögök is, akik deákúl is tudnak, kiket mellette tart, hogy tanítsanak, ha lesz kiket; maga is görög fiu ugyan, de kicsiny korában költ volt ki Macedoniából és megfeledkezett . . . . . . (Elkopott. Összesen 6 szó olvashatlan). Immár nágod lássa kegyelmes uram, conferálja-e neki a püspökséget, vagy nem; én mi legyen a szívén nem tudom, s mint feleljen megfogadássának, nágodat felőle nem assecurálhatom. Azt tartom : hogy soha maga erejétől nem lehet, ha nágod autoritássa melléje nem járul, és a külső tiszteknek segítségek. Ha immár ennyire examináltuk, s a reménységtől viseltetvén ennyire várakozott, ha valami egyéb nem obstál, az én kicsiny tetszésem szerint kegyelmes uram nágod méltoztatja a tisztre, mindazáltal a nágod kegyelmessége. Ha a nágod kegyelmessége hozzá járulna, be kellene szállítani a klastromba, mégis hagyd inkább édesednének hozzá az oláh kalugerek, és kaptálnák jövő barátját (barátságát), mint következendö praelátussoknak, és egyet mássát hozathatná be az Oláhországból, sőt ordináltathatná az havasalföldi érsekkel; (magát) egy oly alkalmatossággal oztán nágod is itthon levén, hirdetne közönséges gyülést az egész országban levő oláh papoknak, amelyben amiket nágod akarna nekiek promulgálhatna, melyre az úristen nágodat segítse szeretett fijáért az úr Jézus Krisztusért. Ámen. — Albae Anno 1640. 24-a Septembr.

Nágod alázatos káplánja
Geleji István m. p.

Az *eredetiből.* Kfári könyvtár Nro 5. IV. 4. 259. sz. alatt.

Egynehány punktumok, amelyekre Milovitius uramnak hittel kelletik magát kötelezni, hogy ha a mi kegyelmes urunktól a vladikaságat meg akarja nyerni.

1. Hogy itt maga mellett, vagy ahol alkalmatosnak itéltetik egy jó *oláh scholát* erigáljon, amelyben két, vagy három deákúl, s görögül és oláhúl tudó értelmes tanító mestereket tartson, akik oláh gyermekeket és iffiakat mind a deákságra, s mind az keresztyén vallásra tanítsanak.

2. Hogy *typographiát, és typographus legényeket* tartson, kikkel mind az ő ecclesiájoknak, s mind scholájoknak épületére kivántató szükséges könyveket nyomtattasson.

3. Hog az *idegen nyelven való birbitelést az alatta lejendő papokkal elhagyassa*, hanem minden isteni szolgálatot velek a paraszt község előtt magok nyelvén, azaz: *oláhúl, tétessen.*

4. Hogy minden vasárnap kétszer: szerdán, pénteken *oláhúl* egyszer egyszer predikáltasson.

5. Hogy *ami mindennapi könyörgésünket*, mind a reggelit s mind az estvélit *oláhra* fordíttatván leírassa, kinyomtattassa, és minden helyeken az ö gyülekezetekben elmondassa.

6. Hogy a mi *oláhra fordított énekinket*, melyekkel a Kárán-Sebesiek, és Lugosiak élnek, leírassa, kinyomtattassa, és gyülekezetekben minden nap predikáció könyörgés előtt, és után énekeltesse.

7. Hogy immár *oláhúl fordíttatott katechizmusokat kinyomtattassa,* és a gyermekeke, s leánykákat szabott órákon reá taníttassa.

8. Hogy az *úr vacsoráját borral és kenyérrel külön,* nem együtt kalánnal, amint ők szokták, osztogattassa, hanem a kenyeret kezekbe adván szárazon; a bort pohárból itassa.

9. Hogy annak igaz végét és hasznát a községgel jól megértesse, melyet mi töllünk megtanúlhat, ha nem is tudja.

10. Hogy az értelem nélkül való *kisdedeknek az úr vacsoráját,* amint szokták, *ne adassa,* hanem csak az öreg értelmeseknek, akik magokat megpróbálni tudják.

11. Hogy a *keresztséget a Krisztus szerzésének együgyü formája szerint szolgáltassa ki:* a gyertyázást, olajozást, és

egyéb pápistai toldalékokat letevén; hanem *keresztelteésen csak tiszta vízzel az atyának, a fiúnak, és a sz. léleknek nevében.*

12. Hogy a *templombeli misélést, füstölést, csengetést, és egyéb aféle pápistáktól maradott babonázást elhagyassa.*

13. Hogy a *mankókra való támaszkodást az oláhokkal elhagyassa*, hanem mindenütt a *beszerikákban* (templomban) ülő-székeket csináltasson mind férfiaknak, s mind asszonyi állatoknak, és az istennek igéjét veszteg ülve végig hallgassák, a könyörgésen penig letérdepeljenek.

14. Hogy több *közbenjárót az egy Krisztusnál isten és emberek között lenni ne tanítson*, hanem minden szükségeket csak az egy Jézus nevében kérjék az istentől; a megholt *szenteket* penig, és a *szent angyalokat ne imádják*, sem velek magokért az isten előtt ne törekedtessenek, az *istennek nyilván való tilalma ellen.*

15. Hogy a *halottakat keresztyéni együgyű formán temettesse;* énekszóval, predikálással; gyertyázás, tömjénezés és egyéb babonás ceremonia nélkül, melyekkel az apostolok idejében nem éltek; *uti költséget, eledelt,* és egyéb egyet mást a koporsókba tétetni ne engedjen.

16. Hogy a *cinteremekben halottjok temetsége felett való gyertyaégetést, vajdugatást, a megholtakkal való beszélgetést, és a komondorazást* etc (így!) a balgatag községgel elhagyassa.

17. Hogy a *képek, és az útfeleken felállatott keresztek előtt való letérdeplést*, feszengést, és azoknak ölelgetéseket, csókolgatásokat az papok által a *községtől megtiltsa*, mert az isten azt világoson tiltja.

18. Hogy a *böjtölés felől úgy instruálja* és tudósítsa az alatta levőköt, hogy abból üdvösségeket ne várják, sem nem a végre böjtöljenek, mintha az *által bünök bocsánatját érdemelhetnék,* hanem csak avégre, hogy az istennek buzgóságosban könyöröghessenek, mert a *könyörgés nélkül a böjt semmire kellő.* Ne is állítsák penig, hogy a *hús tisztátalanb volna az egyéb eledeleknél ömagában;* mert a *tisztáknak mindenek tiszták, ha hálaadással vétetnek.*

19. Hogy a *pénteknek megüllését* az országban szerén szerte az oláhsággal elhagyassa.

20. Hogy csak egyedül az *istennek nevére eskessen*, s nem penig a szent emberekéré, és egyéb teremtett állotakéra.

21. Hogy a *pünkösti királyné asszony tételt*, *és a koricásoknak* táncolásokat közönségesen mindenütt elhagyassa.

22. Hogy a *házasok esketésében a méz-nyalitást* letétesse.

23. Hogy a házasokat, akik jelen vannak, egymástól el ne válaszsza; hanem *aki érdemli*, *fegyverrel választassék el*, (így!) *a jámbornak felszabádulássával*, a hitetlenül elhagyattoknak mindazáltal üdővel szabadságat adhat.

24. Hogy az *orthodoxus magyar püspöktől függjön*, egyből másból töle értsen, s ezeken kivül is ha mi oly illetlen dolognak és abususnak tétele felől töle megintetik megfogadja; valakik az alatta levő papok közül *magyarokat vagy házasságra összeesküttnek*, *vagy egymástól elválasztanak*, vagy *gyermeket keresztelnek*, *vagy temetnek* etc. etc. akár minemü mentséggel éljenek, minden *engedelem (kegyelem)* nélkül *tisztekből levesse*. — Actum Albae Anno 1640. 22-a Septembr.

Ezekre ő kegyelme most énnekem maga keze irássával úgy igérje magát, hogy oztán ami kegyelmes urunknak hitlevelet is merjen adni rólok.

Ő kegyelme jó akaró barátja
Geleji K. István m. p.
magyar püspök.

Az *eredetiből*. Károlyfvári könyvtár Nro 5. IV. 4. 258. sz.

VI.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Isten minden minden (így!) kivánságos boldog előlmenetelekkel áldja, és látogassa nágodat. Az *Bisterfeldius* uram hivatalját látom kegyelmes uram, az igéretekkel együtt; de mind azok is itt való fizetését a kegyelmének el nem érik, nem hogy meghaladnák, hanem ha a méltóságosb állapatat, és az házasadásban való jobb módot nézi ő kegyelme; úgy vagyon, hogy majd tart (elkopott) ő kegyelme az odavaló járás miatt, hogy jövendőben valami *boldogtalan állapatunk fordúlván*, *nyomorusága ne történjék*, mivel a *bécsi udvarban annak nagy hire vagyon*, *és az irját reá is vonták*, amint némelyek ő kegyelmének irták; itt is azolta a *pápisták* ő kegyelmét, azt

mondja, hogy *igen keresztül nézik;* én eleget szólok ő kegyelmének, söt amint tudom, azt a félelmet szivéből kiverni igyekezem, de ugyan nem csendesedhetik meg; az itt való változandó állapatat is forgatja. Nágodnak jelentem csak azért, hogy *tudhassa kerülő beszéddel ezek felől elméjét ő kegyelmének inkább csendesíteni;* ha *elmegyen,* kegyelmes uram, *ami scholánk exspirál, oda lesz,* megbecsülhetetlen nagy kárunkkal, és az ecclesiáknak nagy fogyatkozásokkal. — Mindazonáltal mikor elöbb ennyire tudtam volna a dolgot, közelebb szállottam volna ő kegyelmével a beszélgetésben; de én nem tudom, mitől viseltetvén mullatta el *Csulai* uram, hogy meg nem írta a nágod kegyelmes parancsolatja szerént; miólta *Medgyesi* uram közzünk jöve, ez az ember nem olyan énhozzám, mint azelőtt vala. A maga félre vonássával ő kegyelmének nem annyira gondolunk, csak másokat is ne corrumpálna; de én nem panaszolkodom, bánom azt is, hogy találám nágodnak írni.

Béldi uramnak a nágod tetszése szerént mindeneket megírtam a papjával együtt, csak ne késnének a commissáriusok. Ez felöl az oláh pap felől kegyelmes uram, itt is hallogattam egyet mást az itt való városi oláhoktól, kik ellenzői voltak elölmenetelének az praefectus uram előtt; *Csernátoni* uram által mind elölbeszélgettem neki; de szörnyü mint expediálta magát, és nevette, s contemnálta, mint hamis vádlásokat; hihető hogy innen találták meg a vajdát; ha ezeknek akar kedveskedni, vagy más valakit akar kivánságok szerint promoveáltatni? a nágod kegyelmes jó tetszése. Az eleibe írt conditiókból megértheti nágod miket kellene a promoveálandó személytől kivánni; én amit meggondolhattam, mind oda írtam, mindazonáltal nágod bölcs elméje szerént több szükséges conditiókat is találhat. Az *szegény urunk* [1]) *levelének a párját ím itt küldöm nágodnak,* az originális *Csernátoni* uramnál fog lenni hártyára íratva, a szegény üdvezült praedecessorom [2]) formálta vala, de a conditiók igen gyengék, s kevesek is, világosban kell őköt declarálni. Tartsa isten nágodat boldog szerencsés állapotban sok esztendők forgá-

---

[1]) Érti Bethlen Gábor fejedelmet. — [2]) *Keserűi Dajka János,* Ge-

sáig, és jó hirekkel örvendeztesse meg nágodat. — Albae Anno 1640. 26-a Septembr.

Nágod alázatos káplánja
Geleji István m. p.

P. S. Én nem szeretném kegyelmes uram, ha az havasalföldi vajda neve forgana az erdélyi vladika-tételben, mert ha ő nága ád, vagy commendál valakit; *megkivánja töle a háládadósságot.* Énreám egy hitvány *rókamáll-béllést veti! a minden adománya!* Nekem az sem kell, én megküldöm neki; azért bizony soha nem commendáltam volna; s mint commendáltam legyen penig, nágod tudja, conditionaliter írtam nágodnak, ha valami oly dolog nem obstál; és nem is feleltem felőle, *expresse megírtam.* Mert én mi legyen szivében nem tudom, mutasson isten jobbat helyette. Akiket nem láttam, nem ismerek, sem vellek nem beszéllettem, nem tudok itéletet tenni felöllök; és én immár nem is mernék ugyan egyik mellett is törekedni, látván most is idegen országban minemü hírem vagyon miatta ártatlanúl. A nágod kegyelmes commissiója szerint cselekedtem, amit cselekedtem; látom az leveléből, hogy a megholt vladikát a szegény *Keserüi* uram commendálta volt üdvezült fejedelmünknek.

Jegyzetek. Ezen levelet Rákóci fejedelem Monostoron Septembr. 27-kén 640. bontotta fel, amint a levél külsőjén jegyzése bizonyítja.

Az eredetiből, mely találtatik a károlyfvári könyvtárban Nro 5. IV. 4. 260. sz. alatt.

VII.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Az én holtig való kicsiny szolgálatocskámnak ajánlása után istentöl nágodnak minden tisztességes és üdvességes jókat kivánok. Nagy szívem fájdalmával értem kegyelmes uram

---

lejinek a püspökségben elődje, megválasztatott püspöknek 1618 november 18-án, meghol 1633-iki májushó 18-án; lásd Benkö Trans. Tom. II. pag. 173. és 399., bővebben pedig életleírását Smirnai Szent Polikárpus, avagy: az erdélyi refor. püspökökről etc. Kiadta Csernátoni Bod Péter 1766.

Csulai György Geleji utódjáról a püspökségben, l. Benkö Trans. Tom. II. pag. 174. és Sz. Polikárpus. Bod Pétertől 90—97. lap.

Bisterfeldius uramnak az elmenetel felől való megátalkodottságát. Én is ő kegyelmét amennyire tudtam a szóval eléggé törtem immár két ízben is azolta, de csakugyan mind oda vagyon ő kegyelmének vágyódássa, a ratióit is ő kegyelmének eléggé értem, melyek között legfőbbeknek itélem a *házasulást*, és *a securitást*, hogy a nagyobb állapatot ne említsem; nágodnak isten jót ád érette, s mi is egész ecclesiájúl alázatos háláadóssággal veszszük nágodtól, ha valami jó móddal ő kegyelmét megtartóztatja. Az saláriumjának alkalmatlanúl való kiadattatásában nem itélem, hogy oly difficultas volna, amely ö kegyelmének az elmenetelre okot adhatna, mert úgy vagyon az, hogy a buzának ajjas s abajdoc (elegyes) volta felöl ő kegyelme csak nem régen is panaszkodék. Én a tiszteknek erösképpen meghagytam: hogy ő *kegyelmének és Piscator uramnak* is mentől szebb buzája a kollegiumnak vagyon, olyat küldjenek, s ha penig a kollegium majorságából és dézmájából olyan buza nem kelne, a mineművel ő kegyelmek megelégednének, pénzen is vegyenek; azért mindenkor látóban egy marokkal alá küldjenek ő kegyelmeknek elsőben, s ha szeretik jó, ha nem, alá se küldjék. Az bort is választva adván ő kegyelmeknek, mindenkor deákokat küldtünk fel, s rendre kóstolják a borokat, és a melyiket választják, azt hozzák alá. Én kegyelmes uram ennél többet nem tudom mit cselekedhetem ő kegyelmekkel, én pénznél egyebet nem percipiálok semmit, annak administratiója felől ami az én kezemtöl jár, a debreceni adón kivül, nem itélem, hogy ő kegyelmek panaszolkodhassanak, mert valamikor kérnek, mindjárt adtam, s adok; a debreceniek a mikor behozzák a pénzt, amely nap jutnak, s beszolgáltatják, azon nap ő kegyelmek közzé osztom; ha mi fogyatkozás az accidentiáknak beszolgáltatásokban esnék is, senki jó lelkiismerettel nekem nem tulajdoníthatja, mert én meghagyom erősképpen, istenekre, lelkekre, tisztességekre, hogy mindennek a javát küldjék ő kegyelmeknek, s az alumnusoknak; ha nem cselekszik, ők lakoljanak érette, mert én ártatlan vagyok belöle; kulcsárok ő kegyelmeknek nem lehetek, hogy magam méressem mindenkor fel, és magam ott legyek mindenkor, és lássam mit hoznak. Ez napokban is *megírtam a számtartónak*, *és a kul-*

csárnak, hogy ha gazos és ajjas buzát ide alá szállítanak, immár szóval reájok nem izenek, sem nem írok, hanem vagy alá hozatom őket, vagy magam felmegyek, és addig veretem őket, míg a lelket bennek érzik; bizony ezt írtam kegyelmes uram, s én tehát mit tehetek. Méltatlanúl vádolt tehát az uraim közűl egyik nágod elött tavaly, vagy az üdön is, hogy én szegény buzával tartom ő kegyelmeket; mi büne nágodnak kegyelmes uram, ha a nágod buzaosztója, vagy valamelyik gondviselője nekem szegény buzát, vagy szegény bort ád, én azt nágodnak nem tulajdoníthatom, mert tudom, nágod neki nem parancsolta.

Az scholában való cenfusiónak, kegyelmes uram, ha vagyon. nem tudom, ha mi vagyunk az okai, vagy ő kegyelmek; azt én csudálom, hogy ö kegyelme accusálja, mert az ő kegyelmeknek szégyenére van; lám mi elegedendő classicus praeceptorokat tartunk nagy fizetéssel, s miért nem rendelik el ő kegyelmek a classisokat? Senkinek nem fáj azon inkább a szíve, mint énnekem, és az istenért rimánkodom ő kegyelmeknek, hogy rendeljék el; s hát mit vethetnek énreám érte? *Én elrendelném, ha ő kegyelmek megengednék;* de sem ő kegyelmek nem cselekszik, sem énnekem nem engedik; mindazonáltal nem szintén olyan confuse vagyon a dolog istennek hála! vagyon amint vagyon, sok íratásommal mind ő kegyelmekre, s mind a mesterekre; de ha mi híjával vagyon, arról mi panaszkodhatnánk ő kegyelmekre méltóbban, mint ő kegyelmek mireánk, holott ö kegyelmeknek teljes hatalmok vagyon az scholában való disponálásra, senki abban ő kegyelmeket nem impediálja. Hogy csak *névvel legyenek ő kegyelmek professorok;* szintén azt *bánom én*, azt akarnám, hogy re ipsa megmutatnák ő kegyelmek magokat azoknak lenni, és rendelnék jó karban az scholát, bírnának az ifjúsággal, melyben nemhogy ellentartó lennék, de segítséggel lennék inkább ő kegyelmek mellett, ha kivánnák; de mást ért kegyelmes uram ő kegyelme az *professor név* alatt, nem a professiót, hanem a *reditusnak szabadoson való dispensátióját,* amint ő kegyelméből kivettem, hogy ö kegyelmek akinek mit akarnának adni a deákok közül az ordináriumon kivül is, szabadok lennének vele; ennek eligazitását, és complanálasát

kegyelmes uram én nágodra, és senior uraimra hagyom, rendelje el nágod, és ő kegyelmek; valamit énnekem elömbe adnak, én azt cselekszem, de én magamtól a szabott rendet, amely ekkédig observáltatott, és amint én találtam, megváltoztatni nem merészlem. Én bizony kegyelmes uram az ő kegyelmek nehézségét egyedül nem viselem, s ő kegyelmekkel magamat idegen országokban is nem diffamáltatom; csak mondja nágod, és kegyelmek senior uraim, mind annyit adok én, valamennyi jut, hiszem nekem nem enyém; enyém volt eddig a búja, a búsulása, és a bosszúsága; könnyü a jóakaró uraimnak egygyel is, mással is engem nágod előtt terhelni, de *szállanu rájok csak az én gondom, megválnék akkor ő kegyelmek, ha mindeneknek kedveket tanálnák.* Énelőttem még más okokat is forgat ő kegyelmi, mert csudálatos az ő kegyelmi elméje, csak isten aki azt megcsendesítheti. Én kegyelmes uram, ha eddig magam még mértéketlen löttem volna is, mint ember, noha bizony nem vehetem eszemben miben exorbitáltam volna, kész vagyok ezután annál is alázatosban, és engedelmesben viselnem ő kegyelmekhez magamat, főképpen ha érthetném kiváltképpen miben kellessék magamat megmértékleni; mert *én magam megátalkodott ember nem vagyok, hogy a jó intést meg ne fogadjam, kisebb embertől is nágodnál;* csak hogy kegyelmes uram attól félek : hogy ha én nekik *hagyítom ezeknek a gyeplöt*, sok illetlen dolgokat kezd nágod hallani a deákok felől. Elhittem bizony, hogy nagyobb confusiót fognak ő kegyelmek is látni, s oztán nágod az én vigyázatlanságomnak, és szunnyazásságomnak fogja tulajdonítani; én a nágod itéletét és nehézségét is örömest távoztatnám, az ő kegyelmek megbántódását is, hogy énreám semmiben ne vethetnének, amely két extremumok között alig tudom magamat megóvhatni, hogy valamelyikben ne ütközzem. Én a nágod bölcs itéletét és tanács-adássát örömest veszem. Én nágodnak ezeket is félve írom, mert ha valamelyik az uraim közzül valamit benne érthet, egyet másképpen referálják ő kegyelmeknek, s mind inkább vesznem kell miattok.

Az *oláh püspökséget* látom nágod kinek adta, a nágod kegyelmessége; csak azt bánom, hogy moldovai; én nem bánom, hogy az havasalföldi nem lön, mert tudom sok búját

láttam volna, ha mi fogyatkozás benne lött volna: efelől mit reménylhessünk az üdő megmutatja. *Máthé vajda* ő nága írja, hogy Moldvából értette, hogy jöttek valami kalugerek ki, akik a püspökséget solicitálják, és azt írja, hogy akárki meggondolhatja, ha illik-e olyannak adni, aki azok közül jött ki, akik nágodnak nem jóakarói; ez azokféle lehet, mert három hetet monda, hogy onnan kijött; de tudom nágod eléggé megvizsgálta állapotját, talán ezt tudva, Máthé vajda is inkább ajánlotta volna, hogy az ő nága kalugere lött volna, mint moldvai. De adja isten minden jóra a).

Egy pósta hívja *Bisterfeldius* uramat nágod után *Huszár* uram *Memoriáléjával*; de abban semmi emlékezetet nem adnak afelől, hogy ő kegyelme nágod után menjen. Ilyen bizonytalanúl, annyi földre dolga haladékjával, nágod irássát nem látván, mi nem itélők illendőnek lenni: mert egyébkor nágod mikor ő kegyelmét hivatta, írt ő kegyelmének.

Én kegyelmes uram *Keresszegi* uramnak úgy tettem választ, hogy nem itéljük illendőnek lenni, hogy csak a divortiumok felöl való deliberátióért olyan közönséges synodus convocáltassék rendkivül, hanem haladjon a jövendő generálisra, és arra örömest kiküldünk ő kegyelmek közzé bizonyos atyánkfiait illendő instructióval, ha a mienknél két héttel hátrább esik; de ha másoknak különben tetszenék, s nágodat is úgy persvadeálják, hogy ugyan meglegyen, én csak érthessem, akkor is vagy kettőt az uraim közül kiküldök. Nágod megbocsásson bő irásomról.

Az úristen éltesse nágodat sok jó esztendőkig, szép vénségig az ő ügyefogyott nyomorúlt magyar nemzetbeli anyaszentegyházának oltalmára, és engedje ami kegyelmes asszonyunkat ő nágát, s szép fijait ö nágokot láthatni jó egésségben. Ámen. — Albae Anno 1640. 8-a Octobr.

Nágod alázatos káplánja
Geleji István m. p.

Jegyzés. E tájt Rákóci Váradon időzött.
Az *eredetiből.* Károlyfvárikönyvtár Nro 5. IV. 4. 262. sz.

a) Az előbb említett „*Documenta istorice*" cimü *oláh munka* szerint I. Rákóci György fejedelem, nem a *Geleji* püs-

pök által ajánlott *egyént*, hanem egy *moldovai kalugyert Forestu Illyést* (Ilie Forestu) nevezte ki erdélyi oláh vladikának, bizonyos *feltételek* mellett. Azonban ez nem csak a feltételeket szegte meg, hanem oly *rendkivűli újításokat* is hozott be, és oly kicsapongásokat követett el, hogy a fejedelem kéntelen volt *Forestut* a püspökségből letenni, és a *világi törvényszéknek büntetés végett* átadni. Helyébe a fenn említett fejérvári papot *Simoniu Stefánt* tevén; ki mindenben *Geleji*től, az *„orthodoxus püspöktől“* tartozott függni. A fenn idézett *oláh munka*, mind a *Forestu* letevéséről, mind pedig a *Simoniu* kineveztetéséről szóló fejedelmi iratat egész terjedelmében ismérteti; söt a *Geleji* által az V. sz. mellett közlött okmányi *pontokat* is elősorolja, de szembetünö *elferdítéssel* úgy tüntetvén azokat elő mint a melyek csupán a *„kálvinistaságra váló hajtásra“* céloztak.

VIII.

Illustrissime Princeps, Domine observandissime etc. Alázatos szolgálatomnak ajánlása után, kivánok az úristentől nágodnak minden lelki és testi jókat, jó szerencsés hosszú életet, boldog országlást szent fijának nevében. Szomorún hallám kegyelmes uram, hogy akiket az istenfélő *patronusok* nagy reménységére, sok költséggel külső országokban a mennyei tudományra taníttatunk, ilyen *magok állítók, és visszavonók válnak közzüllök*. Én eléggé nem győzök csudálkozni rajta : honnan lehessen az a megáltalkodottság benne, hogy a nágod méltóságos intésére is annak a *keresztyénségben bevött könyvnek tanítássát* fel nem vállolta, és micsoda lelkiismeret lehessen az, aki olyan jó dologtól irtózik; hanemha ő kegyelme oda valahol hittel kötelezte magát valamire, amely nem engedi annak a könyvnek profiteálását. Én kegyelmes uram, semmi jót nem reménylek belőle, mert soha el nem múlik : hogy valami *zűrzavart* ne indítsanak, mihelyt módjok leszen benne, főképpen penig az utóbbiak *Tolnai János* uramra néznek, mert ő adigálta őket arra az öszvetanakodásra, melyet aligha még most is az oda lévők nem continuálnak. — Mikor volna kegyelmes uram, hová küldenünk deákinkat, ugyan bizony nem kellene oda affelé bocsátanunk; mert egy

átalján véggel mérges tudományt szívnak be, amelylyel mind a tudománynak tisztaságát megvesztegetik, s mind az ecclesiában való egyességet megháborítják, ha vigyázásunk nem nem leszen reája. Én mindeniktől elég erős reversálist veszek, s szóval is untig kérem, s intem őket, mikor elbocsátom; de igen kevés haszna vagyon némelyikben.

Az *Bisterfeldius* uram ő kegyelme is szintén megkeményítette magát az elmenetel felöl; megbeszélheti *Medgyesi* uram ő kegyelme *) minden ratióit ő kegyelmének. mert sok volna megírnom; én alig hiszem, hogy *jóképpen megmarasztbassuk*, mindazon által nem is desperáltam teljességesen, örömesben azt hidjük inkább, hogy megmarad, de amint beszélt: gyengén hihetem igen; ha nágod isten után meg nem marasztbatja ő kegyelmét, mi, nem reménylem, hogy marasztbassuk; minemű szomorúságomra legyen csak elszándékozássa is ő kegyelmének, meg nem tudom írni nágodnak; elgondolván mind azokat a gonoszokat.... (kiszakadva) a melyek elmeneteléből következnek; nem hogy én az ő kegyelme elmenetelében consentiálnék: de csak azt nem cselekedném az ő kegyelme megtartóztatásáért, ami teljességesen lehetetlen volna. Elhittem kegyelmes uram, hogy nágod is minden útat módot, valamit bölcs elméjével feltalálhat, meg fog próbálni, amelylyel ő kegyelmét leköthesse, melynek adja az úristen foganatját, s mind ez, s mind egyéb jó végekre hozza meg isten ő felsége nágodat, mind ami kegyelmes asszonyunkkal ő nágával együtt egésségben. Ámen. — Albae Anno 1640. 6-a Novembr.

Nágod alázatos káplánja
Geleji István m. p.

Az *eredetiből.* Károlyfvári könyvtár Nro 5. IV. 4. 263. szám alatt.

IX.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Alázatos szolgálatomnak ajánlása után kivánok istentől nágodnak mind ez életbeli, s mind az örök életbeli fő boldogságra

*) Medgyesi Pál *Rákóciné* udvari papja volt l. Benkő Transs. Tom. II. pag. 401.

tartozandó lelki testi jókat megadatni. Szomorúan értem kegyelmes uram, a nágod egésségének mostani bontakozássát, az úristen ő szent felsége, a minden orvosoknak orvossa oltalmazza nágodat nagyobb nyavalyától, söt ebből is gyógyítsa ki nágodat szegény hazánknak, fogyaték nemzetünknek, és abban levő ügyefogyott ecclesiájának javára és örömére.

Az inquisitio felől való parancsolatját nágodnak alázatos hálaadóssággal veszem a szent universitas képében. A *musnai* [1]) állapotot jelentem nágodnak kegyelmes uram; a commissárius urak sz. Jánosnapját terminálták volt, hogy akkorra a mieinknek templomokot elkészítsék; alioquin ha nem praestálnák, az unitáriusok az ő templomjoknak usussától mind addig arceáltassanak, míg az orthodoxusok temploma el nem készül; a parochia és schola felől hasonlóképpen; de ők nem tudom micsoda bizodalomtól, azt hiszem *Dániel uramtól* [2]) való biztatásból viseltetve, semmit a dologban meg nem indúltanak, hanem három vagy négy szekér meszet vittek oda, propter formam; söt nyilván mondják, hogy ők soha sem építik, hanem a minemű pap a templomban predikál, ők arra járnak. Admoneáltatták ugyan a mieinket 5. jun. az épület felől, de azok azt felelték reá, hogy ők csak negyedesek a munkában, s ötölök várnak, vigyék véghez ök a három részt, s nekik is gondjok lesz a negyedik részre. Nágodtól kegyelmes uram azt kivánnók, hogy demandálná ezen commissárius uraméknak, hogy meglátván micsoda effectussa lött commissiójoknak, ha a praefigált terminusra az épületet nem csak el nem végezték, de még csak el sem kezdették, *pecsétlenék be az ő templomokat* a deliberatio szerént mind addig, valameddig a mieinknek templomokat el nem végezik; melyből mi nagy jót reménylnénk, mert ha csak abban marad, a

---

[1]) *Musina* falu *Nagy-Enyed* mellett, a reform. főtanoda birtoka. Jelenleg az egész falu oláh vallásra nézve lakói görög-egyesűltek, és nem-egyesűltek.

[2]) *Dániel János* udvarhelyszéki alkapitány, 1636-ban I. Rákóci György alvezére; kit Rákóci fejedelem különböző követségekre 1640-ben havasföldi *Lupul* vajdához, 1646-ban *Torstensohn* svéd fővezérhez stb küldött. Rákócinak belső embere levén, mint *unitarius* hitfelekezetét védni igyekezett.

commissáriusok deliberátiójának felette igen derogál, melynek még ekkédíg ebben az országban nagy vigora volt, mindazonáltal a nágod bölcs itélete, nágod tudja minálunknál jobban, ha kell-e mást annál tenni, vagy nem? de a minek mikor volna ideje, talán nem kellene elhalasztani, vagyis kiváltképpen való impedimentum ne interveniálvám. A commissáriusok levelét *Medgyesi* uram kezéhez adám, noha azt itélem nágodnál is fog lenni, aminthogy a szegény *Muzsina* atyafiakét is, melyet nekem írtanak, ha kivántatik, nágod megtekintheti. Az kézdi-vásárhelyi praedikátor kegyelmes uram, meghalván, a maros-vásárhelyi scholamestert rendeltük helyébe, *Johannes Rozsgonit,* jámbor, hütös atyjafia az nágodnak, méltóztassék kegyelmesen conventióját az előbbi kegyelmessége szerént megíratni; azt hiszem, fog ott *Kapornai* uramnak a páriája lenni; még a szegény *Miskolczi* uramnak is három esztendei saláriumja oda vagyon; ők azt mondják: hogy nágod fizette máshová velek; de én inkább hiszem a nágod kegyelmes asseverátióját, hogy a predikátor részét nágod nekik nem parancsolta hogy nágod számára költsék, melyért az úristen nágodat megáldja; honnan várhassa a nyavalgós ő szegény árváival együtt annak az intervertáltatott saláriumnak restitutióját? nágod kegyelmes tetszését akarnám felőle venni. Ezek után tartsa az úristen nágodat ami kegyelmes asszonyunkkal, és édes magzatival egyetemben, sok esztendeig kivánatos jó egésségben, és virágzó állapotban az ő dicsősségére, és ami megmaradásunkra. Ámen. — Albae Anno 1643. 27-a Junii.

Nágodnak alázatos káplánja.
Geleji István m. p.

Károlyfvári könyvtár Nro 5. IV. 373. sz. alatt.

X.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Alázatos szolgálatomnak hüséges ajánlássának utánna istennek nágodra minden szükséges áldássát nagy bövséggel adatni kivánom. Az nágod elönkbe támasztott leveleire kegyelmes uram, ím amint mi tudtunk, megfeleltünk; többet is írhattunk volna, de talán ez is sok. Én nem hiszem: hogy olyan alkal-

matossággal és móddal lött volna *az a fogadás;* hanem gyanakodom, hogy a *pápistaságra megeskették* (Báthori Zsófiát, az ifju Rákóci Györgynét), csakhogy a *communiót*, melyet ők *kicsinyre becsűlnek*, neki pro tempore megengedték, csakhogy *a hús-nem-ételt annak bizonyságára*, hogy *religióját nem mutálta*, megtartsa. Nekünk a sem tetszik, hogy csak szombaton egye meg; hanem a tetszenék : hogy pénteken is enné meg; mert ha a szombati hús-nem-ételt elhadhatja a fogadás ellen, miért nem a péntekit? vagy ha a szombatit elhagyja, s a péntekit nem, jele, hogy nem gyermekkori fogadástól viseltetik. Én ebből semmi jót nem várok.

A deákok közűl négyet *Bisterfeldius* urammal megrekesztettünk mindjárt azon nap; egyik Déva felé ment alá, aki principális volt közöttök, afelől is írtam *Uzoni**) uramnak, hogy ha ott leszen, megfoghassa, és felküldje. — Kegyelmes uram, talán elsőbben a scholában kell törvényeknek lenni, és ha látják, hogy criminális a causa, úgy kell magistrátus kezébe adni, mert még kétséges, ha capitale-e ez a cselekedet? mivel talán nem mindenképpen úgy volt a dolog, amint udvarbíró uram nágodnak írta. Nágod is méltóztassék a scholát eddig való szabadságában és processusában meghagyni. Bizony dolog, ha magam be nem megyek vala, senki őköt nem detineálta, hanem azon éjszaka előbb állottak volna. Én is fogattam vala *egy két feleségű mestert meg, kit Udvarhelyt tartattam halálra*, írván a seniornak, hogy küldje alá, mivel az elhagyott felesége *Déva* felé lakik; de míg a senior a tisztek után darabantokért járt, elszaladt a várból, mert az udvarbíró kivezette a tömlöcből, és a számtartó házában tartotta; maga immár azelőtt elszabadúlt volt egyszer, s ismét megfogták, s visszavitték; a gyanuság az, hogy a számtartóval magok illantották el, megesketvén, hogy pápistává leszen.

Veresegyházi Danckáról (Danzig) írt levelet, Belgiumba ment Elbingából (tengeri város keleti Burkusorsz.) *Cominius* uramtól, a magáé mellett Cominius uram levelét is küldötte. Azon nap más levele is juta ő kegyelmének hozzám; summája egyik levelének ez, hogy nem jöhet; ezelőtt eljöhe-

*) *Uzoni Balázs* dévai ref. lelkész.

tett volna, de immár mostan nincsen a maga hatalmában, hanem küldjünk vagy két deákot oda hozzá, ő megtanítja a tanításnak tarthatássára; igen dicséri azt a *Veresegyházit*, hogy jól épült mellette. A második levelében kér igen, hogy nágod előtt intercedáljak a *Puchoviában* (*Puchó*, mezőváros Trencsén vármegyében, fekszik a morvai főút mellett) *lakó morvai exulok mellett*, kiket az ott való lutheranus pap sok keserűségekkel illeti, üldözgeti, a lakosokkal őket szinte meggyülöltette, úgy annyira: hogy immár öszvegyülő helyet sem engednek nekik etc. Nágod méltóztassék szegények felöl ott való gondviselőjének parancsolni, és azt a *morgó predikátort megfenyíteni*: hogy *imádkozzanak nágodért, és azzal is terjedjen a nágodnak keresztyén kegyessége, Cominius* uram is talán annyival inkább alliciáltatik ami ecclesiánknak való szolgálatjára. Én nem tudom, hol kell venni egy *pentagogiarchát*, (a bibliának öt nyelveni magyarázóját) mert *Bisterfeldius* uram nem érkezik, sokfelé vonatik; *Piscator* uram felvenné, mert ugyan anélkül is viselte, de oly plena et absoluta potestással, hogy öneki senki ne praejudicáljon; nem is venné penig úgy fel, ha mintegy jó akaratunkból adnók reá, hanem cum jure pristinae vocationis, úgy mint régentől őtet illető tisztet, melytől eddig is igaztalanúl fosztatott meg, mert őtet illette volna; így beszélget, és hogy fizetését 50 tallérral öregbítsük, sőt az elmúlt esztendőkre is egyszersmind az 50—50 tallért megadjuk, mely tenne 600 tallért, ha többet nem, mivel azt is mondja, hogy neki annyit igértek volt; valamíg az nem leszen, ő a scholának semmi directiójába magát nem ögyelíti, most sem ment *Bisterfeldius* uramnak sok kérëssére csak fel is, hogy a hitván deákokat kikeressék, hanem magamnak kellett felmennem. Immár a nágod kegyelmessége: ha perseverál-e ilyen conditióknak, vagy nem. Én nem vádlásképpen írom nágodnak ezeket, hanem csak akarom, hogy nágod értse, miben legyen a dolog. Én akaratommal egy jó maga viselő, kemény, authoritativus magyar mestert kellene praeficiálni a disciplinának exerceálásában, mert *a magyar a német praceptortól keveset tart;* ím (elkopott) mostan vehettem valamire Bisterfeldius uramat, de estig még csak ennyire való keménykedésre sem

vehettem; de ismét azt gondolom, hogy soha a magyar mesternek nem lehetne authoritássa ő kegyelmek miatt. Ezután várok egy alumnusunkat haza, aki felől jó reménységben vagyunk. *Kolmár (?)* uramat is megmátkásíták ugyan hírem nélkül. A felföldi püspök (elkopott) uram, még nágodnak itthon létében írt vala egy levelet, kérvén benne azon, hogy nágodtól nyerném meg egy *Farkasdi* nevű alumnussát nekik komáromi mesterségre, mert szinte elfogyatkozának; ez egy scholájok volna, s az is elpusztúlt, nincsen mester benne; az istenért nágod cselekedném irgalmasságot vélek. Én nem jól értettem itthon nágodat, mert nem reménylettem az üdőn, hogy az a deák megjöjjön, hanem most hallom, hogy *Pápai* *) jő, nágod ha akarná, azzal betölthetné abbeli szükségeket: a keresztyén könyörületesség ugyan arra vinne bennünket, hogy ne hagynók szegényeket, mert ők is azon titkos testnek tagjai mívellünk, és ki tudja, mi is juthatunk még olyan nyomorúságos állapotra. Azt ugyan nem itélem annyi ajándékkal bírni, hogy vagy az itt valónak, vagy a pataki scho-

*) *Pápai János*, kit Rákóci maga költségén küldött a külföldi akademiákba. Adott *reversálissa* ez: „Én *Pápai János* adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ez levelemnek rendében, hogy az mi kegyelmes urunk tekintetes és nágos *Rákóci György* Erdélyországának fejedelme, Magyarország részeinek ura, és székelyek ispánja etc. Ingyen való jó akaratjából méltóztatott engemet felküldeni költségével *Németországban*, úgy hogy isten mikor onnét alá fog hozni, az ő nága kegyelmes parancsolatja után, vagy itt az *fejérvári scholában*, vagy az *patakiban*, ha kivántatik, három esztendeig tanítok; (és azután szabad akaratomban leszen, ha hol lakásomat akarom rendelni isten rendelése után) kire én is kötelezem magamat igaz conscientiám szerint arra is egyszersmind, hogy *teljes életemben ezt az igaz helvetica confessiót akarom tanítani, és vallani; abban állhatatosson meg is maradni; azt semmi külső tévelygéssel, sem a tudományban, sem penig a disciplinában, és kánoniakban való újitással meg nem mocskolom; életemet penig az egyházi szent szolgálatban holtig foglalván, és magamat az ecclesiának praelátusinak, úgymint püspököknek, és senióroknak, kiknek instructiójok alatt élni fogok, engedelmek alá bocsátom.* Ez mostani útamra pénzt ő nága egyelsőben adott *350 tallért, polturát 60 forintot.* Ottfen levő deáki számára is küldött tőlem ő nága *száz aranyat*, kit nekik is megadok. Mindezekről adtam ez én kezem írása alatt való obligátiómat. — Datum Albae-Juliae die 17-a mensis Julii Anno 1639.

Az *eredetiből* Nro 5. IV. 4. 193. sz. alatt. Kfvári könyvtár.

lának megfelelhetne; nágod gondoskodjék kegyelmesen felőle. Az úristen nágodat ami kegyelmes asszonyunkkal, és édes gyermekivel egyetemben éltesse sok esztendőkig jó egésségben, az ő tisztességre, s ecclesiájának épületére. Albae — Anno 1643. die 2-da Julii.

Nágodnak alázatos káplánja
Geleji István m. p.

P. S. Én félek rajta kegyelmes uram, hogy *ifjúurunk, és asszonyunk még megkeményednek inkább a sok szép intésekkel; és így nem jó jö ki belőle.* Ha nágod, kitől isten oltalmazzon, szemre talál hányni, keserves állapotot látok következni mireánk nézve. Nágodtól kegyelmes uram kegyelmesebb választ vártam volna a dévai földök felöl; eléggé szomorkodunk rajta.

Jegyzés. Az *eredetiből.* Károlyfvári Battyáni könyvt. Nro 5. IV. 4. 375. sz. alatt.

XI.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Isten minden kivánságos jókkal látogassa nágodat. Az *musnai* dolog felöl való leveleket a commissárius uraknak kegyelmes uram, minap nágodnak el nem küldhettem vala, mert nem találhatám a levelek között; hanem juta oztán valami homályoson eszembe, hogy Udvarhely-Székre küldöttem volna. s ott is volt, a musnai predikátornál, melyet hozzám kerítvén, ím immár nágodnak elküldöm. Lehet kegyelmes uram, a mieinknek is valami vétségek, mert én meghagytam vala nekik, hogy ök az ő részekről járjanak el dolgokban, de azt hiszem: hogy az ott való törvénybeli atyafiak közzül némelyek adták ismét tanácsul nekik, hogy várjanak a nagyobb résztől; sőt ugyan tudom is, hogy így lött; de mindazonáltal kegyelmes uram, nem vehetnek ök abból magoknak mentséget, mert egyáltalán véve el, nem vala semmi szándékok reá, hogy építsenek; hanem csak pro forma vitt kiki közzülök egy egy szekér követ házához; és a templom mellé penig egynehány szekérrel, a *Dániel* uram tanácsából, mert magára vállalta hogy nem leszen semmi bántások, gondot visel ő reájok. A terminus előtt vagy két héttel küldettek ugyan tölök,

hol építsenek templomot nekik? de az is csak irásban volt; az volt feltött céljok, amit immár véghez vittek, hogy repulsiót tegyenek. Gonosz példa igen, kegyelmes uram, ezután ezt szokássá veszik, és a commissáriusoknak nem leszen semmi erejök. Ugyan illendő kegyelmes uram, hogy nágod ne hagyja semmiben, hanem evocáltassa őket, mind amaz *új-székelyekkel együtt, akik az oláhok halottjának hagyták harangozni harangjokkal, s a mieinknek penig nem.*

Az nágodtól elönkbe terjesztett kérdésre, kegyelmes uram, megfelelünk, és *Bisterfeldius* uramtól elküldjük. A hitvány deákokra ma kellene kegyelmes uram törvényt látniok, de *Piscator* uram nem akar jelen lenni törvényjekben, immár nem tudom: mire megyen *voxok?* mikor immár felém sem jönnek, hanem csak oda az szomszédságba járnak. Az úristen tartsa nágodat kedves jó egésségben minden szerelmessivel egyetemben. — Albae Anno 1643. 29-a Augusti.

Nágod alázatos káplánja
Geleji István m. p.

Leiratott az *eredetiből*. Károlyfvári könyvtár Nro 5. IV. 4. 382. szám alatt.

TÖRTÉNELMI ADATOK

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

X.

PRÁGAI ANDRÁS PANASZA NEMZETÉRŐL 1628.

Prágai András 1628-ban idösb Rákóci György meghagyásából magyarra fordította Guevara Antalnak „Horologium Principum“ nevü munkájának első és harmadik könyveit (a második ugyanis már át lévén fordítva 1610-ben Draskovics János által és azokat sajtó alá is adta ily cím alatt:

„Fejedelmeknec Serkentő Oraia, azaz, Marcus Aurelius

---

*) Közli Vass József kolosvári tanár, könyvtárnok s magyar akad. lt. *Szerk.*

csaszarnac eleteröl. Az Hires Gvevarai Antaltol, Spaniolországban Accitana Varassanac Püspöketöl, Az ötödik Carol Csaszarnac Tanacsosátol, Historicussától, Prédicatorától irattatot három könyvec. Mellyeket az fenyes es felseges Frideric Vilhelmusnac Saxoniai Herczegnec parancsolattyara Spaniol nyelvböl, hozza advan az Francia és Olasz nyelveken való irasokat, Deak nyelvre fordítot, es szamlalhatatlan soc valogatot szep sententiackal ekes mondasockal, tanusagockal, az könyvnec leveleinec szelein ertelmesebb olvasasnac okaert meg világosítot Wanckelius János. Most penig ez Serkentö oranac elsö es harmadic könyveit az Tekentetes es Nagysagos Vrnak etc. Felsö Wadaszi *Rakoczi Györgynek* parancsolattyara Magyar nyelven tolmacslotta *Pragay Andras* szerencsi Prédicator. 1628. Bartphan. Nyomtattatot Klösz Jakab altal.“ — Egészrétben 1055 lap.

Ajánlotta Prágai ezen fordítását: „Az Tekentetes és Nagyságos Felsö Wadaszi *Rákoczi Györgynek,* az Nemes Borsod Varmegyenec etc. Mint jó akaro Vranak es kegyes Patronusanac.“ — Az ajánlólevélnek érdekesebb szavai ezek:

„Magyarországnak a maga földének gyümölcse szintén elég volna, ha soha indiai borsat, siciliai citromat, afrikai narancsat, és phoeniciai pomagranátat, olaszországi fügét nem látna, és ennek is, ha soha az asiatica Scythiabeli *Seres* nevü nemzetnek selyem ruháját, és a siriai tengerben termö purpura nevü csigának vérével festett bársonyt, és velencei skárlátot, spanyolországi Granadából költ granátot, angliai Londinumból hozott londis posztót nem viselne is. Mert a magyar természet, eledelének szükségére megelégedhetnék országának gyümölcsével, és testének öltözetére földebeli juhoknak gyapjával, de az ékességért, a gyönyörüségért, a nyalánkozó kivánságért, és a fris lakásért, a negédes cifraságért vagyon, hogy az idegen országból külömbféle gyümölcseket, és drága ruhákat béhordanak Magyarországba, holott a magyarországi szilva szintén olyan drága és kedves az éjszaki Németországban, mint az olaszországi füge Magyarországban, és elhittem, hogy a magyarországi tekenyös- és kecske-béka aranyat érnek Olaszországban, holott Alphonsus Aragoniának királya harminckét aranyat nem szánt adni a

római piacon egy aranynyi menyhalért, melyet mikor Mátyás király meghallott volna Budában, fejedelemhez illetlen kicsiny kívánságnak kedvetöltéséért való nagy tékozlásnak mondotta........ Ama sok nemzeteknek irígységével Pannonia földén lakozó, és szabadsága mellett hazájáért minden ellenség ellen serényen hadakozó, záporessők hasonlatosságára, szomszédi és maga földét kedves vérével virágoztató magyar nemzetről mit szóljak? kinek hadakozása eleitől fogva mely rettenetes volt, vitézsége a régi hadakozó férfiaknál nem alábbvaló volt; kinek fejedelmei, és királyai sok győzedelmekkel dicsekedtenek; kinek azelőtt minden szomszéd országok adóval hódoltanak; kinek országa az idegen nemzetek között Inclitum Regnum Hungariae mondatott, híres nemes Magyarországnak neveztetett, merem mondani, sem Achilles, sem Hektor, sem Ulysses, sem akármely régi hadakozó vitézek a régi magyaraknak jeles maguk viseletét meg nem haladták; mind ezeknek viselt dolgainak emlékezetök hol vagyon? Az idegen nemzeteknek, s kiváltképpen a görögöknek, és deákoknak nyelveken, mely szép jeles olvasásra gyönyörüséges, és sok példáknak tudásával hasznos históriák vagynak írva. A deák nyelv, és a tolmács nélkül, mind azoknak micsoda izét tudhatják a magyarok? De nagyobb ez, hogy a régi magyaroknak viselt dolgaiban, sok vérhullással és ontással való hadakozásukban, Pannoniának elfoglalásában, idegen nemzeteken vett győzedelmekben, és viszontag azoktól a magyarokon tett bosszuállásokban, a töröknek és tatárnak szegény hazánkban tett rablásában, és pusztításában; a sok árultatásokban, és egyéb eféle tudásra méltó dolgokban a maradékok mely tudatlanok! Ha Bonfinius a magyarok viselt dolgait históriákban nem írta volna, minden jó hirök, vitézségök a régi magyaroknak, a több nemzetektől avagy a bosszuállásra, avagy az irígységre nézve eltöröltetett volna. Sőtt Bonfiniusnak is olvasásában tolmácslás nélkül vajjon, s mennyi számosan lehetnének a magyarok közül boldogok? .... A vitézséggel, sőtt a hadakozásnak dicséretes emlékezetével méltán dicsekedhető, de a bölcseségnek szüken való gyakorlása miatt nyavalyás magyarok, a históriának magyar nyelven való szük volta miatt

a magok eleinek jeles viselt dolgait feledékenséggel temetik, az idegen nemzetek penig a magok nemzetségének ösztönözésére *a magyar asszonyoknak férfiúi vitézségüket*, mely nagy emlékezettel megirták! Mikor a törökök *Székesfejérvárat* ostromlanák, azt írja Jovius in Supplemen. Sabell. Lib. 20. hogy egy magyar asszony egy kaszával két töröknek egy csapással fejöket vette. Mikor Mehemet budai basa *Egret* ostromlotta anno Domini 1552, azt írja Ascanius Centorius Lib. 5. belli Transsylv., hogy egy menyecske az anyjával együtt a bástyán forgolódván ura körül, ki mikor eltalált volna esni, mond az anyja a menyecskének: Jer leányom, temessük el az uradot; kinek mond a menyecske: nincs most ideje a temetésnek, hanem urának fegyverét ragadván, ura halálát három töröknek megölésével torolta meg. Arrepto mariti gladio trium Turcarum morte marito parentavit, maritumque humeris ablatum terrae mandavit. Ó bizonyára nagy fogyatkozására vagyon akármely nemzetnek is a régi dolgoknak feledékensége, és tudatlansága! Ó mely nagy kár, hogy a magyar nyelven ily kevés könyvek vagynak, és forognak kezünk között: könnyü elhinni, hogy amennyi könyveket látunk a magyar nyelven, mind azok közül egy egy exemplárt, avagy párt egy rakásra hordanának. Ama nagyerejü Botond, aki mikor a magyarok Konstantinápolyt vínák, baltaszekercéjével a városnak kapuján oly rést vágott egyszer, kin öt esztendős gyermek bébujhatott; *Kenizi Pál*, ki a Kenyérmezején a törököt szájába fogván, lejtőbe ugrott, mind azokat a könyveket könnyü erővel hátakon elemelhetnék, ha élnének. Minek okáért nagyságos uram, hogy most a Fejedelmek Serkentő Órájára fordítsam beszédemet, meg nem mondhatom, mely nagy dicséretes emlékezettel, sok rendbeli haszonnal, és jeles példáknak követésével leszen magyar nyelvre való fordítása, nem itélem szükségesnek lenni, hogy sok szóval ajánltassék, és dicsértessék e könyv. .... Meghigyje nagyságod, miképen nagy csudálkozásra méltó dolog, melyen az idegen nemzetek is álmélkodnak, hogy e magyar nemzet a természettől mely jeles és nemzetes elmével ékesíttetett fel, hogy ha hazájának sok külömb-külömbféle változásai, és csaknem pusztulásra fordúlt

állapotja, a jó igyekezetben gátot nem szerezne, a több nemes nemzetek között nem utolsó volna a tisztességes tudományokban, és hogy mégis ilyen hasznos, és eféle könyveknek akár megszerzésében, akár tulajdon nyelvére való fordításában oly igen ritka legyen : így ellenben nagy dicséretes emlékezetet érdemlő szent igyekezet nagyságodban mind e mostani időbeli, s mind ezután leendő magyaroknál, hogy amaz nagy emlékezetü Marcus Aurelius császár a. Fejedelmek Serkentő Órájának" magyar nyelvre való fordítása által mintegy halottaiból láttatik feltámadni ami nemzetünk között is. .... Én is peniglen nem tudom, mivel mentsem magamot mindenek előtt, hogy nagyságod e könyvnek magyarúl való tolmácsolására méltóztatott, kinek fordítása nagyobb elmét kivánt volna, és az én tehetségemnek és elmémnek gyengesége miatt sok számlálhatatlan fogyatkozásokkal sok főtudós embereknek szemök eleiben megyen. De valakik engemet ismernek, és nyavalyás betegségemet látták, bizonyságim lehetnek; minémű beteg voltam én akkor, mikor e könyvnek fordításában munkálkodtam, hogy még kezeimmel sem bírtam, hanem iródeák pennájára tolmácsoltam, kinek alkalmatlansága miatt sok bosszúságot nyeltem, valamennyiszer eszembe vettem az orthographia, az igazán való irásnak regulája ellen a fogyatkozást. Minek okáért vétkül ne tulajdoníttassék énnekem, ha az elsö és harmadik könyvnek fordítása, a második könyvnek magyar nyelven való fordításával, mely azelőtt régen a tekintetes és nagyságos *Draskovics János* neve alatt kibocsáttatott volt Prágában, nem egyezne, és el nem érkezném, mert mind a sietség, s mind egyébféle szorgalmatosság, s mind hivatalomban való eljárás rajtam voltanak. Miképpen azért, hogy a medve mikor fiadzik, a kölyke csak olyan mint egy darab hús, hanem sok nyalogatásával formálja és csinálja magához hasonló medvefiuvá, ezenképpen akartam volna, ha én is medvenyalogatással ebben az én fordításomban munkálódhattam volna. .... Írtam Szerencsen Anno Domini 1628. Mindszenthóban."

XI.

IFJ. PERÉNYI GÁBOR ÉS NEJENEK EMLÉKE 1637.

Téjfalvi *Chiba (Csiba) Márton* ily cimü munkáját:

„Romanocategorus. Azaz : Az apostoli vallással ellenkező minapi Romai Catholicusok tudományának mutato Laistroma. Mellyet az Nemes-Szemely *Teyfalvi Chiba Marton* egy Papista vallásra tevelyedet Attyafianak irt : es *Beregszaszi* Praedicator lévén, hazájának ajanlot. Anno 1637. — Nyolcadrétben, 526 lap. — ajánlotta volt :

„Az igaz Uri méltosággal Tündöklö Tekintetes es Nagysagos *Praenyi Gabornak*, Ugocza es Aba-Uyvár megyéknek örökös Ispánnyának, es kegyes házas-társanak az régi nemzetü Nagysagos *Salgai Katha* Aszszonynak" — s ajánlólevelében ezekről ezt írja :

„Ha elnézeljük bár ugyan messze felemelvén szemeinket is, a nagy rendeket, hol s kicsodát találunk (tisztesség töllem mindennek) aki nagyságtokat régi tündöklő nemzetséggel, virágzó elmével, gyümölcsöző kegyességgel, és igaz isteni félelemmel, ily szelid erkölcscsel, melylyel nagyságtok az isten igéjét igazán hirdetőkhöz, és azt vevő szükölködökhez eleitől fogva volt, meghaladná? Nem vélem, hogy csak hasonló is, nemhogy felülmúló sok találtatnék; mert nagyságos uram, a nagyságod dicséretes eleiről írja ezt Bonfinius (Dec. I. Lib. 1. pag. 26) „Antiquissima semper, et clarissima inter Proceres habita." Erről mondja Istvánfi (Lib. 11. p. 178. Lib. 15. p. 249) „Nobilissimum genus Pereniadum familia." Méltán is, mert nincs most ily familia, melyből annyi méltóságos tisztviselők, és hatalmas uralkodók származtak volna, mint a nagyságod boldogúlt eleiből. Ezek voltak, kik császár és király végzésének is ellene mertek szólani (Istvánfi Lib. 6. p. 79. 80. 81), meg merték királyokat szólítani (Bonfin Dec. I. Lib. 1. p. 26). Nem is csak Magyarországban volt penig szabad uralkodások, hanem a sz. római birodalomban is szabad hercegséget, fejedelmi titulust viseltek (Istvánfi Lib. 6). Az isteni tiszteletre nagy gondjok volt, mert ezek épitették

Kassán a franciskánusok klastromát a nagyszöllősi Kanko nevü klastrommal (Pázmán. in Act. Decret. Syn. Tirnav. p. 117. 120). Ezek csináltatták *Töke-Terebest* a Remete Pál nevére templomat (Istvánfi Lib. 6. p. 80). A *sárospataki* skólát szép privilegiummal és jövedelemmel ajándékozták (Fabr. in Orat. funebri). Ezek vették elsőbben bé az idvességhozó evangeliumi tudományt, elhagyván a római bálványozók találmányait (Kalauz. Lib. 3. cap. 7. p. 219. Istvánfi Lib. 10. p. 167. et Lib. 15. p. 254), mely igaz tudományért öt esztendeig tömlöcet, és Bécsben (ki által halt meg, a titkokat látó isten tudja) aligha mártirsággal nem koronáztatott *Prenyi Péter*. Ezek az evangeliumi igaz tudománynak nemzetünk között való gyarapodására idegen országokban hasznos embereket taníttattak. Most is hol, és kicsoda az, ki úgy nem csak hallgatója, hanem ugyan követője is az igének, mint nagyságod, amelyről tegyenek bizonyságot nem csak a nagyságtok jószágaiban lévő tanítók, hanem mind azok is, valakik nagyságtokat ismerik. Mert kicsoda az, aki minden majorságának tizedét isten tisztességére rendelte, és adja, mint nagyságtok! Hol, és kicsoda az, aki a benne lévő igaz hitnek gyümölcsét külső jótéteményeivel nem csak a békességnek idején, hanem még akkor is, midőn hazánk ugyan lángozna a hadaktól, úgy megmutatná, mint nagyságtok; mert az elmúlt 1622. esztendőtől fogva az 1635. esztendeig öt személynek derekas költséget adván, idegen országokban taníttata, kik közül kettőt most is ott tart."

CLASSICA LITERATURA.

HALOTTAS ÉNEK ADÓNIS FELETT

SMYRNAI BIONBÓL, GÖRÖGBŐL

PONORI THEWREWK EMÍLTŐL.

Matlekovics Lajos barátomnak emlékül.

Kezdet.

Ó gyászoljad Adónt; elhúnyt a bájos Adónis!
Húnyt a bájos Adónis! együtt nyögjék az Erósok.

Első karszak.

Már többé ne pihenj bíbor leplekben, ó Kypris!
Kelj föl, gyászba borúlj, zúzd melledet össze, s kiáltsad
Mindenik ember előtt : Elhúnyt a bájos Adónis! 5
Ó gyászoljad Adónt; s gyászolják szint az Erósok!

Második karszak.

Bércen fekszik a bájos Adón, combján agyar által
Megsebesítve, fehér combján, s búsítja Kythérét.
Csak gyöngén piheg ő; feketés vér permetez által
Teste havân, pillái alatt szeme lángja elalszik. 10
Eltünik ajkairól a rózsa, s köröttük a csók is
Elhal már, melyet Aphrodité soha föl nem idézend.
Ó gyászoljad Adónt; s gyászolják szint az Erósok! 15

Harmadik karszak.

Szörnyü, szörnyü a sérv, mely Adón combján vagyon;
Annál szörnyübb még Kyprisnek szívbeli sérve. (ámde
A holtat kedvelte kutyái fölötte kesergik,
S a hegyi Nymphák is gyászolják. Ámde Kythére
Szétoldozva selyemfürtjét, áttéved az erdőn, 20
Nagyszomorún, étlen, sarú nélkül; idestova tüskék
Sértik jártában, s iszszák föl az isteni vérét.
Éles jajszó közt fut hosszú völgyeken által,
Assyri kedveltjét sokszor hivogatva, keresve.
Ezt az alatt a sötét vér futja be köldöke mellett, 25
És combjától egész melléig festi pirosra
Szíve havas gödrét biborozva iménten Adónnak.
Jaj jaj Kyprisnek! gyászolják öt az Erósok.

Negyedik karszak.

Szép hímét veszté, s veszté vele szent külalakját.
Bájos külsejü volt Kytheréia, mig éle Adónis;
Elhalt külseje ahogy Adónisa. Kypria jaj jaj!
Ezt mondják a hegyek, s a tölgyek : Jaj jaj Adónért!
Kypris gyásza miatt a folyók zokogással ömölnek,
Es az Adónt a források könyezik meg a bércen. 34
Minden dombon a bús csalogány, mindvégig a völgyön 36
Új panaszát jajgatja : Lehúnyt a bájos Adónis! 37

Ah ki ne sajnálná Kypris balsorsu szerelmét? 39
Amint látja s tekint vala szörnyü sebére Adónnak, 40
S látja bibor vérét fonnyadt combjábul ömölni,
Ő tárt karral imezt esdekli : Maradj, o Adónis!
O balsorsu, maradj, hogy utólszor fogjalak én meg,
És kulcsoljalak át, s ajkidba tapadjanak ajkim.
Ébredj föl kissé, s adj búcsúcsókot Adónis! 45
Addig csókolj meg, míg van még élet a csókban,
Mignem lelkedből szájamba s szivembe özönlik
A te lehelleted, és fölszívom az édes bübájt,
És a szerelmedet én kiiszom. Szeretendem e csókot,
Amint téged, Adónt; miután, boldogtalan, elhagysz, 50
Nagy távolba sietsz el Adón, levonúlsz Acheronhoz,
A megutált vad uralgóhoz. S én, üdvtelen, élek,
Halhatlan vagyok és nem kísérhetlek utadban.
Vedd hát, Persephoné, himemet; hatalomra te sokkal
Több vagy mint magam, és, ami szép, mind száll le tehoz-
Én a merő boldogtalan, én nagy bánatot érzek. (zád 55
Elvesztettem Adónt, siratom, s őrjöngök utána.
Elhalsz óhajtott, s ohajom mint álom enyészik.
Özvegy most Kypris, s az Erósok tétlenek otthon.
Tűnt veled ím övem is; de miért is mersz te vadászni? 60
Annyira szép lévén, hogyan égtél küzdeni vaddal?"
Így panaszolt Kypris; s ezt jajgatják az Erósok :
Jaj neked ó Kytheréia, lehúnyt a bájos Adónis! 63

Ellenkezdet.

Ó gyászoljad Adónt; elhúnyt a bájos Adónis! 67

Első ellenkarszak.

Kedvesedet ne sirasd már többé, Kypris, az erdőn.
Nincs jó fekhelye, csak vad lombon fekszik Adónis.
Ágya legyen s pedig a magad ágya legyen neki Kypris. 70
Szép ő holtan is, oly szép holtan, mint ha pihenne.
Fektesd őt, hogy jól fektesd, puha szőnyegeidre,
Melyeken ő veled éjjel szent álomra hanyatlott,
Az aranyos nyúgágyra; szeresd a gyászos Adónt is.
Hintsd be virágokkal s koszorúkkal; ezek vele halnak : 75
Mert ahogy ő meghalt, fonnyadt vele mind a virág is.

Syri olajt fecskendezz rá, és balzsamot ömleszsz.
Veszszen a balzsam mind, mert balzsamod is vesz, Adónis
Ó gyaszoljad Adónt; s gyászolják szint az Erósok!

Második ellenkarszak.

Bíbor szőnyegeken fekszik gyöngéded Adónis. 80
Sírva sohajtoznak körülállván őt az Erósok
Megnyírt hajjal Adón végett: s egyik összetapodja
Nyilait, egy meg ivét, egy meg széttördösi tegzét,
Más az Adón saruját oldozza le, és arany üstben
Hoz néhánya vizet, s egy üdítve füröszti a combot, 85
Egy pedig a főnél szárnynyal hűsíti Adónist.
Ó gyászoljad Adónt; s gyászolják őt az Erósok!

(Egy karszak hiányzik).

Jaj neked ó Kytheréia! imígy jajgatnak Erósok.

Negyedik ellenkarszak.

A laknak küszöbén oltá Hymenaeus a fáklyát,
S eltépé a nászkoszorút; nem zengi szünetlen 90
Hymen Hymenjét, gyakrabban igy énekel ő most:
Jaj jaj Adónisnak, több mint neked ó Hymenaeus!
Szinte a Khárisok is sírnak Kinyras fia sorsán:
Elhúnyt már a bájos Adón! így szólva magok közt.
A Múzsák is erős jajszóra fakadnak Adónért 95
Többször mint paeanra, s Adónist bűvös igékkel
Híják vissza; de az már nem hallgatja meg őket;
Mert ha akarna is, őt Kora már el nem ereszti.

Befejezés.

Ó Kypris! végezd ma sirásodat, állj el a gyásztól.
Esztendőre megint kell könnyre s panaszra fakadnod. 100

IRODALMI NAPLÓ.

Hazánk. Közlemények a nemzeti történet és honismeret köréből. Szerkeszti *Török János.* Első évfolyam, VIII. füzet. 561—652. l. Pest, 1858. Kiadja Heckenast G. N8r. Az egész évi folyam 5 ft 25 kr újp.

Vasárnapi Könyvtár. Szerkeszti *Hajnik Károly.* Harmadik évfo-

lyam, 1858. VIII. IX. X. kötet mindenik 111 l. Pest, 1859. Kiadja Heckenast G. 16r. számos fametszetekkel, a tíz kötet, egy jutalékkötettel együtt 2 ft 10 kr újp.

— Szépirodalom. — Magyar Remekirók Gyémántkiadása. VI.: *Csokonai válogatott Versei Toldy Ferenc* által. A költő arcképével. Pest, 1859. Heckenast. 32r. XIV és 230 l. fűzve 70 kr. újp.

Borúth Költeményei. I. kötet. Pest, kiadja Pfeifer Ferdinánd. 1859. 16r. 226 l. fűzve 1 ft 50 kr újp.

Költemények. Írta *Kuthen*. Kalocsán, nyom. Malatin és Holmeyer, 1859. 16r. 156 l. fűzve 1 ft 35 kr újp.

Alföldi Pacsirta. Népdalok. Írta *Rákosi László*, kiadta Lisznyai Kálmán. Pest, 1858. Gyurián J. könyvnyomd. 16r. 161 l. fűzve 40 kr cp.

Zsenge Mutatványok, az aradi nagygymnasium fölső osztályainak közremunkálásával. Szerk. *Bíró Imre*. Arad, Réthy nyomd. 1859. 16r. 159 l.

— *Toldi Estéje*. Költői beszély hat énekben. Írta *Arany János*. Népszerű kiadás. Pest, 1859. Kiadja Heckenast G. 16r. 138 l. fűzve 50 újkr.

Tatár Péter Rege-Kuny hója. 11.—15. szám. Pest, 1859. nyom. és kiadja Bucsánszky Alajos. 16r. Minden szám vagyis füzet több kevesebb népszerű verses beszélyből áll s tíz-tíz fametszettel ellátva egy-egy hatos.

— *Jókai Mór Munkái*. Népszerű kiadás. X—XII. köt. Pest, 1858. kiadja Heckenast G. 16r. 115 és 224 l. fűzve minden köt. 20 kr cp.

Jókai Mór Dekameronja. Száz novella. VI. VII. VIII. kötet. Pest, Heckenast G. 1859. K8r. 1 ez. ftjával.

Régibb és Újabb *Novellák az Essther szerzőjétől*. III. IV. kötet. Pest, kiadja Heckenast G. 1859. K8r. 242 és 247 l. fűzve 2 ft újp.

Irma Hagyományai. Írta *Vachott Sándorné*. Két kötet. Pest, Heckenast G. 1859. K8r. 196 és 193 l.

Történeti Beszélyek. Írta *Ábrai Károly*. Két kötet. Pest, Pfeifer Ferdinánd bizománya, 1859. K8r. 189 és 164 l.

Történeti Beszélyek. Írta *Vértesi Arnold*. Két köt. Pest, 1859. Ráth Mór bizománya. K8r. 169 és 151 l.

A Telivér. Gr. Karácsonyi-féle pályadíjat nyert eredeti vígjáték 5 felv. Írta *Péter Pál*. Budapest, a szerző sajátja. 1859. 8r. 151 l.

Három Török, vagy Mind álarcban. Víg daljáték 3 felv. Írta *Marcello M*. Olaszból fordította *Ney Ferenc*, zenéjét szerzé Pedrotti Károly. Pesten, Herz nyomd. 1859. N8r. 24 l.

Nemzeti-szinházi Zsebkönyv 1859-re. Kiadták Gönczy Samu s Novák György. Pesten, nyom. Bucsánszky. 1859. 16r, XLIII és 34 l.

A szokott tárgyakon kivül benne : *Rendkivüli Előadás*, eredeti vígj. 1 felv. Írta *Degré Alajos* 1857.

— Classica literatura. — *Szofoklesz Szinművei*, ford. *Finkei József*. III. Trakhini Hölgyek. S. Patak, a főisk. bet. 1859. N12r. 65 l. fűzve 50 újkr.

— Nevelés, ifjusági iratok. — *Mire nevelje a magyar ember gyermekeit?* Nevelési kalauz a különböző életpályákra képző tanintézetek, az azokban iskolázás, iskolán kivül tanulás, életpályaválasztás, s végre részletesen a tudományos, hivatalos, iparos s kereskedelmi életpályák viszonyai körül. Irta *Galgóczi Károly*. Pest, 1859. nyom. Gyurián J. N8r. (8 és) 256 l.

Protestáns Népiskolai Tanterv. Írta *Tóth Balász*, felszentelt lelkész és tanár. A ft. dunántuli ref. egyházkerület által dicséretre méltatott pályamü. Pápa, a ref. fötaroda 1859. 8r. 164 l. s egy tábla, füzve 1 ft 26 kr újp. (Pesten, Ráth M. bizománya).

Ifjusági Könyvtár, mindkét nembeli ifjuság számára. Francia müvek gyüjteménye . . . Zoller Károly nyomán szerk. *Szabó Mihály*, kiadja Bökönyi Géza. I. kötet. N. Váradon, Tichy Alajos nyomt. 1859. N16r. 166 l. füzve 50 újkr.

Flóri Könyve 100 benyomott képpel. Írta *Beszerédj Amália*. Új népkiadás. Pest, 1859. 8r. 112 l. és 16 l. dalkóta, füzve 40 újkr.

Magyar Olvasókönyv a prot. algymnásiumok III. IV. osztálya s az ezzel párhuzamban álló reáliskolai osztályok számára. Szerkeszté *Erdélyi Indali Péter* tanár stb. Pest, 1859. Heckenast G. 8r. 292 és 250 l. füzve az elsö folyam 75, a második 65 újkr.

— Nyelvkönyvek. — *Latin Szókötés* az alsó és felső tanodai ifjuság használatára. Több jeles német szerző után szerkeszté *Deák Sándor*. I. rész. Esettan. A III. oszt. haszn. Második kiad. Pest, 1859. Heckenast G. 8r. 212 l. füzve 75 újkr.

Praktischer Lehrgang zur leichten und schnellen Erlernung *der Ungrischen Sprache*. Nach D. F. Ahns Methode bearbeitet von *G. E. Toepler*. Zweite vermehrte u. verb. Aufl. Pest, 1859. Heckenast, N8r. 155 l. füzve 75 újkr.

Praktische Einleitung zur schnellen und leichten Erlernung *der Ungrischen Sprache* nach Dr. P. Ahns bekannter Lehrmethode von *Karl Samarjay*. Erster Cursus. Vierzehnte Auflage. Pest, Lauffer et Stolp. 1859. 8r. 116 l. füzve 35 újkr.

Schlüssel zu der nach Ollendorffs neuer Methode bearbeiteten *Ungrischen Sprachlehre* von *Franz Ney*. Pest, 1859. Lampel. 8r. 64 l.

— Történelem s földirat. — *Világtörténelem*. Irta *Cantu Caesar*. A hetedik turini olasz kiadás után. Ötödik könyv. Pest, 1859. Kiadja a Sz. István-Társulat. N8r. 484 l. Ára füzve 2 ft cp. (Az V. könyvhez tartozó Felvilágositó Jegyzetek a tartalomjegyzékkel együtt külön füzetben fognak legközelebb megjelenni).

Világtörténet a legrégibb időktől a legujabb korig. Tárgyalva Dr *Edvi Illés László* által. Második kötet. Két kötet, Pest, Heckenast. 16r. X, 312 és VIII, 358 l. Egybekötve kemény táblába 1 ft 20 újkr.

Felső Olaszország és a vele szomszédos tartományok *Térképe*. Pest, 1859. Egy ív. 50 újkr.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. JÚLIUS, 1859. VII. FÜZ.

A MAGYAR KÉPZŐK ÉS RAGOK

a szanszkrit nyelvészeti rendszer világában

LUBÓCI P. FERENCTŐL.

1. §. Bévezetés.

Tízedik éve múlik, hogy külföldön élni kényteleníttetem, hol magyar szót ritkán hallok, s hol a szükség idegen nyelven írni, is csaknem gondolkodni söt, tanított. De azért még sem feledkeztem meg arról, mivel hazámnak tartozom. Sokat foglalkozván nyelvészettel, s történetesen érintkezésbe hozatván korunk legkitünöbb szanszkrit tudósával, figyelmemet két év óta csaknem kizárólag ezen régi nyelv tanulására forditám, különösen pedig Pánini grammatikájára, ős India megbecsülhetetlen ereklyéjére, mely az emberi ész és szorgalom egyik maradandó emléke.

Ámbár nem ismerem a nyelvészet újabb kifejlődését Magyarországban, s így nem tudhatom vajjon a szanszkrit nyelvészetre hivatkozás nem időelötti-e, vagy talán már szükségtelen; mégis azt hiszem, hogy a következő észrevételekben találtatnak oly nézetek, melyek a magyar nyelv természetére némely felvilágosítást vethetnek.

2. §. A szanszkrit nyelv és irodalom története.

A szanszkrit nem anyja, s talán nem is legidősb testvére az árja nyelveknek: hiszen a latin s germánban itt-ott oly formákra is akadunk, melyek a szanszkrit formáknál okvetetlenül régiebbek, annyi azonban bizonyos, hogy az egész árja családban nincsen nyelv, mely a szanszkrittal tökéletességre és gazdagságra nézve mérközhetnék. Ehez hasonlítva a zend, a görög, a latin, a német, a celt, a lithván és a szláv nyelvek, minden ágazataikkal együtt, csonkáknak bizonyúlnak be; történetök hézagos, mert kifejlődésök, hol megakadt, hol eredeti *szervezői* (synthetikus) természetöket *taglalóvá* (analytikussá) változtatta át. A szanszkrit ellenben azon előnynyel bír, hogy a *Véda* ideje óta, mely a nyelv gyermekkorát képviseli, mielőtt a különböző formák megállapodtak volna, egész a tizenhetedik századig Krisztus után, szakadatlanúl nevezetes irodalmi munkák organuma maradott; hogy e szerint az irodalom, három ezred éven keresztűl, a nyelv minden fejlődését és a formák minden átmenetét híven tükrözé.

A Véda hymnusaira, melyek a hindúk megtelepedésével túl a Himaláján, s vándorlásaikkal az Indus völgyéből a Gangeszébe egykoruak, következett az époszok korszaka (a Mahábhárata s Rámájana), mely alatt a nemzet a déli részeket elfoglalta, s a nyelv formái már tökéletesen meg valának szilárdúlva. Az ország megállapodását követte a tudományosság kifejlődése, a philosophia, törvény, s kiváltképen a nyelvészet mezején; ez utóbbi legazdagabb virágát érvén három nagy férfi ápoló kezei alatt, kiket a nemzet hálája ezen érdemök miatt a szentek sorába helyezett. *Pánini* megírta grammatikáját; *Katjájana* kiegészíté s javítgatá e munkát pótló jegyzeteivel, s *Patandsali* felvilágosítá s megbirálá azokat azon halhatatlan commentárjában, mely azóta a szanszkrit nyelv törvénye maradt, s még jelenleg is a Mahábhásja név alatt a hindu tudósok legnagyobb nyelvészeti tekintélye. Tisztelettel forgatom én is a keletindiai társaság kézirati példányát, mert ezen munka még mindig nincs kinyomatva, ha Pánini lakonikus szavaiban vagy Katjájana pótló jegyzeteiben felakadok.

Ezen három nagy nyelvész kora még mindig nincs kielégítően meghatározva, mert a hindu jellem, mely csaknem kizárólag az eszmék világában tevékeny, nem tartá érdemesnek a nemzet anyagi történeteit feljegyezni, melyekben sem morált, sem philosophiát feltalálni nem tanult. Történeti munkák hiányában a Brahma követői közt, nehéz meghatározni, vajjon Pánini kevéssel Buddha vallási s politikai szakadása után élt-e, vagy előtte. A szakadás maga körülbelül öt száz évvel Krisztus születése előtt történt meg, amint ez Buddhista irókból és oklevelekből kitünik. Buddhaidejében a szanszkrit nyelvnek már voltak kevésbbé tökéletes *prakrit* ivadékai, s a nagy reformátor a köznép nyelvét választotta egyenlőségi tanainak fő terjesztőjéül; követöi azonban csakhamar visszatértek a szanszkrithoz, átlátván, hogy sikerök csak akkor lehet tökéletes, ha a mívelt osztályokra is kiterjeszthetik hatásokat.

Másfél ezer évig tart vala a változó, hol szellemi, hol anyagi fegyverekkel vívott harc a buddhismus és brahmanismus közt, mielőtt Buddha követőinek kiüzésével az előindiai félszigetből bevégződött. Ezen hosszú időszak, s különösen első fele, volt a mívelt irodalom aranykora, a természetes versenynél fogva. Kalidászá kisebb hőskölteményei és drámái, Amara Szinha szótára, a Pancsatantra és Hitópadészá meséi, a puránák legendái, és számtalan értekezések a philosophia, törvényhozás, algebra s gyógyászat körében jellemzik ezen kort, melyben a buddhismus lassan-lassan elvesztette életerejét s rideg formllismussá kövesült; s a brahmanismus, eltávozván a Véda tiszta természet-vallásától, a mostani idomtalan hindu mythologiává s bálványimádássá alakúlt át.

A buddhismus kiirtása, s a várnarendszer (Kasten-System) visszahozatala óta (körülbelül a tizenegyedik században) a szanszkrit nyelv, mint kizárólag a vallás és tudományosság nyelve, hasonló helyet foglal el a hindu civilisátióban, mint a latin az európai középkorban. Számtalan commentár iratott ezen időben minden elébbi munkához oly anynyira, hogy jelenleg alig találtatik régi hindu könyv, mely bő magyarázattal nem volna ellátva. A nyelvészet természe-

tesen a legnagyobb tiszteletben részesült, különösen mint a *Véda* magyarázatának legfőbb kulcsa; mert a hindu vallás szerint még a legnagyobb bün is találhat bocsánatra, illő bünhödés után; de ki a Védának bármi szavát elmagyarázza, az örökre elkárhozik, mert hamis tannak lett megalapítója. *Mádhava*, egy hindu fejedelem minisztere, s testvére *Száyana* ezen kornak legnevezetesebb irói, mint a legrégibb irodalom szorgalmas és éles eszü commentátorai. A mesterséges költészet mezején *Bhatti Kavja* tünik ki leginkább, ki csinos hősköltényt írt azon célból, hogy a három nyelvészeti szentnek minden szabálya s kivétele abban példára és felvilágosításra találjon. Hat hindu tudós írt különböző időben egy-egy nyelvészeti commentárt ezen költeményhez, mint meg annyi bizonyságát ezen nevezetes munka belbecsének, mely nélkül a nyugot fiainak Páninit megérteni alig volna lehetséges.

Bevégezvén ilyformán a hosszú körfutást a nagyszerű hymnusoktól egész a mesterkélt költészetig, a hindu génius fáradt szárnyait épen akkor kezdé pihentetni midőn az angol nép partjaihoz ért, s az óriási félsziget elfoglalásához hozzá kezdett. Néhány választottja figyelmeztetvén az elhaló szanszkrit nyelv tudományos nevezetességére s kézirati kincseinek gazdagságára, azokat épen azon időben kezdé megbecsülni, midőn ősi hazájokban csaknem feledségnek indúltak. Német tudósok vették ezen felfedezéseknek legelső nyelvészeti hasznát, s méltányolni tanulták a hindu grammatikusokat, kik semmi összeköttetésben nem állván a nyugotiakkal önállóan vizsgálák a nyelv tüneményeit, s ugyanazért oly viszonyokra is kiterjeszték vala figyelmöket, mik a nyugoton el voltak hanyagolva, mint példáúl a hangváltoztatásra, a szószármazásra, s az összetett szók egyes részeinek kölcsönös viszonyaira. Nézeteik új pályát nyitottak az európai tudományos nyelvészetnek, s lehetségessé tették a hasonlító nyelvészet tudományos kifejlesztését, melynek eredete egyenesen Pánini nézeteire vezettethetik vissza; mert Gyarmathink, ki még ezen idő előtt, legelső Európában tette volt le biztosan az összehasonlító nyelvészet alapjait, nem talált követőkre. Az általa tört út csakhamar ismét benőtt, s érdemei alig ismertetnek el. Meg kell azonban vallani, hogy a szanszkrit nyelv

ismerete nélkül soha sem jutottunk volna oly szabatosságra, mint a minővel jelenleg a nyelvhasonlítás törvényei meghatároztattak; mert nem létezik más oly nyelv, mint a szanszkrit, melyben a hajlíthatatlanok egy részének kivételével, minden szó élő gyökre, mint törvényes és természetes szülejére, visszavihető volna.

3. §. A szanszkrit nyelvészet néhány fő elve a szószármaztatás körül. Gyök, képző, rag.

A szanszkrit nyelvészet nézete szerint a gyök azon része minden szónak, mely származtatás és ragozás által meg nem magyarázható, vagyis: azon szómaradvány, mely az analysisnek ellent áll.

Gyököket találunk e szerint a névmások, a hajlíthatatlanok és a ragok elemeiben; sokkal nevezetesbek ezeknél azonban azon gyökök, melyek bizonyos képzők hozzájárultával akár igékké, akár nevekké alakúlhatnak. A gyök magában e szerint sem cselekvést, sem állapotot nem jelent, azaz sem nem ige, sem nem név, de mindkettőnek eleme.

A gyök rendesen csak *képzőt* (krit) vehet fel, nem *ragot* (taddhita); azaz, a gyök a képző hozzájárultával még nem lesz *szóvá*, hanem csak *tővé* (base, crude form, theme), mely aztán ragot ölteni képes. A képző az igének vagy névnek fogalmát, tehát a cselekvését vagy állapotét, adja a gyökhöz, mielőtt az szóvá válhatnék, s helyét a mondatban elfoglalhatná; a rag ellenben a neveknek s igéknek egymáshozi viszonyát fejezi ki, s ugyanazért csak tőhöz járúlhat, nem gyökhöz, mely még nem lett akár igévé akár névvé. Szóval, a szanszkrit grammatika szerint szükséges, hogy a nyers fogalom, mely a gyökben rejlik, bizonyos mennyiségű nyelvészeti anyagot öltsön magára, mielőtt szóvá válhatnék. A ragok e szerint magokban foglalják nem csak a névhajlítási és igehajlítási végzeteket, ide számítva az alanyesetét és a harmadik személyét is, de azonkivül még mind azon formátiókat, melyek a névtőhez egyéb mellékes fogalmát adnak hozzá, példáúl a származásét, minőségét, mennyiségét, elvontságét, stb, holott a képző a gyököt csak oly fogalommal toldhatja meg, mely azt akár *ige-tővé*, akár *név-tővé* alakítja.

Ezen hindú nyelvészeti nézet, melynek alapossága és termékenysége szembeötlő, mind Németországban, mind Angolországban a classicai nyelvekre is alkalmaztatott, s a görög és latin jelenleg a London University College tanodájában a törendszer szerint taníttatnak, a tanulók nagy könnyebbségére.

Hewitt Key a hasonlító nyelvészet tanára a London University Collegenél, s az ehez kapcsolt tanoda igazgatója latin nyelvészetének 423-ik lapján*) így szól ezen rendszerről:

„Közönséges grammatikákban szokás a neveknél az alanyesettől, igéknél a határozatlan módtól, vagy jelentő mód jelen időbeli első személyétől kiindúlni, holott az alanyeset a névnél többet foglal magában mint a puszta szót, mert ezen kivűl benne van már bizonyos viszonya a mondathoz. Így az ige első személye benfoglalja ragjában az első személyes névmás képviselését, s a határozatlan mód egy oly ragot mutat be, melyben az ige eszméje egy elvont (abstract) név alakjában fejeztetik ki, s így mindahárom esetben némi idegen anyag, hogy így szóljunk, járúl a tiszta érbhez."

„A törendszer elve ellenben abban fekszik, hogy ezen idegen anyagtól megszabadúlunk, és a szónak legegyszerűbb alakját állítjuk ki, Bopp szavaival: die Grundform, die nackte Wortgestalt."

A következő példák legjobban fogják felvilágosítani ezen theoriát:

görögben	gyök		λιπ
	tő	ige	λειπ
		név	λειποντ
	szó	ige	λείπω,- εις,- ει stb
		név	λειπων, λειπουσα stb
deákban	gyök		frag
	igető		frang
	névtő		fract
	szó	ige	frangam, frango, frangere
		név	fractus, fractio, fractura.
	gyök		ar
	igető		ara
	névtő		aratro
	szó	ige	arare, arabo etc
		név	aratrum, aratrorum etc.

*) A Latin Grammar. By T. Hewitt Key M. A. etc. Second Edition, London, Bell et Daldy 186 Fleet. Street. 1858.

4. §. Quip, s a névtő viszonya a gyökhöz.

A szanszkrit nyelvészek észrevették, hogy azon szabály miszerint a gyökhöz csak képző járulhat, nem pedig rag, nem egészen általános; azaz, hogy találtatnak tők, melyek a gyökkel azonosak; hol tehát a rag mindjárt a gyökhöz magához adatik hozzá *), ők tehát ezen esetben felteszik, hogy eredetileg egy *v* betüből álló képző járult a gyökhöz, mely a rag hozzájövetelével elenyészett. Ezen formatio nálok *Quip* névvel jegyeztetik meg.

A névtő a gyökből eredvén a névképző hozzájárultával, s e szerint többet foglalván magában mint a gyök fogalmát, kivánatos tudni, hogy mit jelent, s mit nem jelenthet a névképző.

A szanszkrit nyelvészek vizsgálata mutatja, miként a névhajlítási esetek, a genitiven kivül, a névnek az igéhez a mondatban levő viszonyát fejezik ki, s hogy a névképzők is kizárólag azon viszonyokat képviselik a gyök irányában, melyeket a mondat irányában esetragok által fejezünk ki, mindig a genitív kivételével. Állhat pedig a név a következő viszonyokban az igéhez:

1) mint *alany*, jelentvén cselekvőt, cselekvést, cselekedetet vagy állapotot (nominative), példáúl: der Liebende, das Lieben, die Liebe;

2) mint tárgy (accusative), példáúl scriptum, i. e. quod scripsi;

3) mint eszköz (instrumental, mely a szanszkritban és magyarban még megvan, ez utóbbiban a *val* rag által képviselve, de ez a latinban és görögben az ablativval öszveolvadott), példáúl aratrum, i. e. quo aramus;

4) mint szándék és tulajdonítás (dative), példáúl örvendetes = a minek örvendünk;

5) mint a távolság és ok kifejezése (ablative; ezen két viszony, mely a szanszkritban egy rag által fejeztetik ki, a

*) Újabb nyelvekben, de némely régiekben is, a *névtő* néha azonos az alanyesettel, s az *igető* a jelen idő harmadik személyével, a magyarban csaknem mindig.

magyarban négy különböző, ú. m. *tól*, *ből*, *ről* és *ért* ragok által képviseltetik), p. o. *tilos*, a mitől eltiltunk s eltiltatunk;

6) helybeli viszonyban (locative, magyarban *ba*, *ban*, *ra*, *on* ragok által képviselve, a latin s görögben, hol a datívvel, példáúl *Romae;* hol az ablatívval, p. *Carthagine*, olvadt öszve), péld. fürdő = ahol fürdünk.

A genitívnek nincs semmi köze az igéhez, ez mindig névtől függ, akár *birtoklást*, akár *származást*, akár *osztást* fejezzen ki (possessive, genitive, distributive). Ezen viszony tehát soha sem fejeztethetik ki képző által, mert névtő s gyök közt nem fordúlhat elő, csak a mondatban található, s kizárólag rag által képviseltetik.

5. §. Igeképzők, másodrendű gyökök, igésítés, köthang.

Az igeképzők igetőket képeznek a gyökből, s ezeken kivül másodrendű gyököket is, melyek megint mind igetőknek mind névtőknek további elemei. A szanszkrit nyelvben minden gyökből, a hol azt az értelem megengedi, négy másodrendű gyök alakúlhat, a *türés*, *okozás*, *kivánság*, és *öregbítés* kifejezésére; azaz, minden gyökből származik nem csak egy cselekvő-igető, hanem ezenkivül még egy *passiv*, *causativ* (okozó, nem míveltető), *desiderativ* és *intensitiv* gyök is, melyekből, új képzők hozzájárultával, ismét igék s nevek származnak. Igék alakításánál e szerint több mint egy képző is járulhat a gyökhöz, a causativ felveheti még a passiv és desiderativ képzőt, az intensiv a passivét stb. Névalakításnál ellenben a névképzőnek a gyökhezi járulása oly névtőt képez, mely további névképzők felvételére alkalmatlan, és csak ragokat vehet fél.

Felvehet azonban a névtő igeképzőt is, mely által *igésíttetik*, azaz a névtőből alakúlhat új igető, melyet a nyugati grammatikák denominativ igének szoktak nevezni. Ezen denominatívek, azaz nevekből származott igék a nyelvalakulásnak későbbi idejébe tartoznak, azonban szintoly termékenyek mint az eredeti gyökök.

A szanszkritban az igének minden egyéb módosítása,

a négy felhozott alakon kivül, praepositiókkal összetétel által eszközöltetik, mint a németben.

Meg kell még jegyeznem, hogy a rag a tőhöz, s a képző a gyökhöz sokszor csak köthang (Bindevocal) közbenjárása mellett adatik hozzá, s ezen köthang a szanszkritban közönségesen az *i*, néha az *a*.

6. §. Ezen elvek alkalmazása a magyar nyelvre.

Ha már ezen alapeszméket, melyeknek részletes kifejlesztése az árja nyelvcsalád természetére bámulatos világot vet, e helyre azonban nem tartozik, a magyar nyelvre alkalmazzuk, azt fogjuk találni, hogy, habár igen sok magyar szó élő gyökre nem vitethetik is vissza, nálunk is a gyök eredetileg sem nem név, sem nem ige, hanem mindkettőnek eleme, s ugyanazért bizonyos képzők hozzáadása által akár az egyikké, akár a másikká alakúlhat. Nyelvészeink azonban nem fordítottak elég figyelmet ezen tárgyra, különösen miután a névtő nálunk az alanyesettel, az igető pedig a jelentő mód jelen idő harmadik személyével többnyire azonos, s e szerint a névtő és az igető csak ritkán különböznek a névtől s az igétől magától, ennek következtében a ragoknak nagy része képzőknek tartatott; például az ikes igéknek *ik* végzése, mely semmi egyéb mint a harmadik igehajlítási személyrag a *visszatérő* (reflective) formában.

Így történt, hogy a képzők lajstroma a Magyar Akademia „Magyar Nyelv Rendszerében“ hetven lapra terjedett ki, a nélkül, hogy a szóképzés logikája tisztán kitünnék. Mi a következő példákban az *ik* végzést mindig ragnak fogjuk tekinteni, mely a *visszatérő ige* hajlításában ugyanazon helyet foglalja el, melyet az *i* és *ja* végzések a határozott formában követelnek, ezeket pedig csakugyan senki sem fogja képzőknek tartani.

7. §. Magyar gyökök.

Olyan magyar gyököket, melyek a szanszkrit értelmezésnek megfelelnek, találhatunk a következőkben:

gyök :

sutt- { og = suttog ige,
om = suttom név ;

szer- { et = szeret ige,
elm *névtő* = szerelm, melyből szerelem *név* ;

nyug- { sz igető, melyből jő nyugszom, nyugszol, nyug-
alm névtő, melyből nyugalom ; (szik ige,

vi- { sz igető = viszen,
tel név = vitel ;

or- { oz ige = oroz
v név = orv ;

szár- { ít, ad, aszt, ige = szárít, szárad, szárasst,
az név = száraz ;

em- { lél, tet = emlél, emtet ige
lő, ber, e, név = emlő, ember, eme ;

szik- { kad, kaszt ige = szikkad, szikkaszt,
ár, név = szikár ;

pos- { had ige = poshad;
vány név = posvány;

per- { eg, dül etc ige = pereg, perdül,
ec, név = perec ;

tap- { ad, aszt, ige = tapad, tapaszt,
asz, név = tapasz ;

mer- { ed, ige = mered,
ő, even = merő, mereven, név ;

ap- { ad, ige = apad,
ály, név = apály ;

rán- { t, dít, dúl, ige = ránt, rándúl, randít,
c, név = ránc ;

til- { t, ige = tilt,
os, név = tilos ;

rom- { t, ige = ront,
gy, név = rongy ;

al- { sz, igető = alsz(ik),
m, névtő = álm, miből álom ;

e- { sz, igető = esz(ik),
tel, név = étel ;

szor- { ít, úl, ong, ige = szorít, szorong, szorúl,
os, név = szoros ;

bor- { ít, úl, ong, ige = borít, borúl, borong,
u, név = boru ;

der- { ít, ül, eng, ige = derít, derül, dereng,
ü, név = derü ;

ugr- { ál, ige = ugrál,
ás, név = ugrás ;

kurt- { ít, ige = kurtít,
a, név = kurta .

stb stb.

8. §. Quip.

A következők szolgálhatnak a *Quip* forma példájául, melyben a névtő, s így magyarban többnyire maga az alanyeset is, megegyez a gyökkel, s itt meg fogjuk egyszersmind a viszonyt is jegyezni, melyben az így alakúlt névtő a gyökhöz áll:

fagy, a név állapotot jelent, azaz a cselekvés eredményét, nem tárgyát. Ilyen viszonyt gyakran a *cselekedet* szóval is lehet kifejezni, mert a cselekedet a cselekvés eredménye. Fagy tehát a gyökhöz s igéhez az alanyeseti viszonyban áll;

zavar, a név állapotot jelent, alanyeseti viszony;

gyámol, cselekvő, a ki gyámol, alanyeseti viszony;

fog, cselekvőt jelent, alanyeset, a mi fog;

szeg, cselekvő, alanyeset;

nyom, tárgyeseti viszony, a mit nyomtunk, vagy ami nyomatott;

tér, tárgyeseti viszony, a mit terített (az isten vagy természet), a mi terül;

rom, tárgyeseti viszony, a mit rontottak, a mi romlott;

kert, tárgyeseti viszony, a mi keríttetik;

zár, eszköz, eseti viszony, amivel zárunk;

ok, eszközeseti viszony, mi által okúlunk;

lak, helyeseti viszony, a miben lakunk;

sip, helyeseti viszony, a min sípolunk, stb.

9. §. A magyar nyelv gazdagsága igeképzőkben.

A magyar nyelv sokkal gazdagabb igeképzőkben mint a szanszkrit, mely három, összesen tíz ágra terjedő, módon alakítja a cselekvő igét, s nem több mint négy másod rendű gyököt származtat az eredeti gyökből, t. i. szenvedőt, okozót (nem míveltetőt), kivánót, s öregbítőt, minden egyéb módosítása a gyök értelmének praepositiók által eszközöltetvén.

Nálunk minden gyökből, amennyiben azt az értelem megengedi, alakúlhat egy *míveltető:* az *at* vagy *tat* igeképző hozzájárultával; egy *külszenvedő:* vagyis *ikes* hajlítása által, és egy *tehető* a *hat* igeképző által. Ezekhez hozzá adhatunk még egy negyedik másodrendű gyököt, a *jövőt*, az *nd* igeképző hozzájárultával, mert eltérve némileg az árja nemzetek nyelvészeti philosophiájától, a jövő a magyarban nem pusztán idő, hanem valóságos új igető, mely minden időt szintúgy elfogad, mint bármely egyéb másodrendű gyök.

Ezen négy másodrendü gyökökön felül a magyar még számos egyéb eszmét köt a gyök értelméhez, melyeket képzök által fejez ki. Az ily alakulásokat azonban nem tekinthetjük másodrendü gyököknek; mert ha az értelem megis engedné a gyököknek ilyféle módosítását, ez még sem történik meg mindig, hanem csak bizonyos esetekben, s nem is mindig ugyanazon képzök által.

Ezen módosításokhoz tartoznak a *belszenvedök* (passive reflective), az *okozók* (causative), a *kezdök* (inchoative), a *gyakorítók*, a *kicsinyzök*, a *kicsinyezve gyakorítók*, a *folytonosságot* és a *rögtönséget* jelentök. Mind ezeknek vizsgálata, tudtomra, a magyar grammatikákban igen hiányos, s csaknem egészen elhanyagoltatott; söt a *szenvedönek* némely régiebb s eredetiebb formái, és az *igesítés* törvényei is kimaradtak a „*Magyar Nyelv Rendszeréböl*"; vagyis azon igeképzök viszonyai, melyek nevekböl alakítanak (denominative) igéket. Mind ezek lesznek fö tárgyai további vizsgálódásainknak; itt azonban újra megjegyezzük, hogy mi az *ik* végzést mindig ragnak fogjuk tekinteni, nem képzönek; mivel ez csak a harmadik személyben székel, nem az egész töben; s e szerint csak egyik tényezöje egy külön hajlítási alaknak, mely mind eredeti visszatérö (reflective) értelmében, mind a súlyosabb végzetek használatában, söt abban is, hogy a külszenvedö ezen alakban hajlíttatik, a latin reflective s a szanszkrit atmanepada alakhoz hasonlít.

10. §. A köthang; a d, sz, és l betük rokonsága.

Mielött az igeképzök vizsgálatába bocsátkoznánk, meg kell elölegesen jegyeznünk, hogy a magyarban minden maganhangzó köthangúl használtatik, amint ez a következö példákból is világos:

köthang	*gyök*		*képző*		*szó*
a	ún	+	lm	=	un(a)lm névtö, s unalom név,
	tol	+	kod(ik)	=	tol(a)kodik,
	has	+	l	=	has(a)l,
e	fél	+	lm	=	fél(e)lm,
	ver	+	ked	=	ver(e)kedik,
	per	+	l	=	per(e)l,

kötthang	*gyök*		*képző*		*szó*
o	moz	+	g	=	moz(o)g,
ö	zör	+	g	=	zör(ö)g,
u	alk	+	sz	=	alk(u,sz(ik),
ü	esk	+	sz(ik)	=	esk(ü)szik, mert az okozó (causativ)

esket mutatja, hogy a gyök *esk*, nem pedig *eskü*.

Figyelmeztetjük továbbá olvasóinkat, hogy a *d* betü magyar képzökben gyakrah átmegy az *sz* betübe, mi azon lajstromból is kitünik, melyet a Magyar Akademia a „*Magyar Nyelv Rendszerében*" a 245. s 246-ik lapen találunk, s melyből egy pár példát kiirunk, bizonyságáúl, hogy a betükülönbség nem okoz semmi értelem-különbséget, p. o.

alapszik	alap(o)dik	betegszik	beteg(e)dik,
dühöszik	düh(ö)dik	elégszik	elég(e)dik,
haragszik	harag(u)dik	szapor(o)szik	szapor(o)dik,
vajuszik	vajudik	savany(o)szik	savany(o)dik,
nyugszik nyug(o)szik	nyug(o)dik.		

Kevésbbé világos (magyar nyelvészeknél), de azért mégis szintoly bizonyos a *d* betünek atyafisága az *l* betüvel, a képzök és a ragok végén, s egyebütt is. Értekezésünk folytán ezen tény sok példával fel fog világosíttatni; jelenleg csak azt jegyezzük meg, hogy a nyelvészeti philosophia azt *a priori* követeli, miszerint az igehajlításnál a második személy végzésében a második személyes névmás elemei fordúljanak elö; tehát a magyarban legelöször is a *d*, mint a *Te* gyöknek azon lágyított formája, mely a nevek személyragozásából eléggé ismeretes. Ezt mi csakugyan meg is találjuk a határozott alakban, példáúl: *lát(o)d, ver(e)d.* A *d* fogbetünek, amint már megjegyeztük, természetes hajlama van általmenni a rokon fogsziszegőbe, azaz, az *szbe,* s ezt találjuk ismét a határozatlan alak második személyragában, példáúl *látsz*, *versz.* Fenmarad most az *ikes* alakban az *l* végzet, példáúl *mosd(o)l szök(ö)l,* mely a múlt idők második személyével a határozatlan alakban (lát*tál*, *látál)* s a tegezö forma *l* betüjével együtt (péld. szeret*l*ek, vár*l*ak) szükségképen szintén a második személyes névmással függ öszve, azonban megmagyarázhatatlan maradna, hacsak az *l* betüt nem vennök a *d* betü módosításának. Azoknak kik a szanszkrit nyelvészeket, vagy csak

Bopp és *Pott* nyelvhasonlítási munkáit is ösmerik, szükségtelen bár ennyit is mondanunk, mert ők tudják, hogy a *d* mint foghang természetesen átmegy az *l* hangba, mely szintén foghang, s viszonyt az *l* a *d*-be. Ezen átmenetel a szanszkritban mindennapos.

11. §. Igeképzők, cselekvő és szenvedő.

Hogyha az igeképzők természetét kutatjuk, s vizsgálat alá veszszük az eszközöket, melyek által a nyelv a gyököt igetővé alakítja, úgy fogjuk találni, hogy azok a legegyszerűbbek, s igen kevés elemekre vezethetők vissza.

A legelső s legnevezetesb igeképző ez egyszerű betű *t*, a *teszen* igének képviselője, a *te* gyöknek (te-sz, te-het, tetet) természetes megrövidítése. Ez adja meg a gyöknek a cselekvés eszméjét; úgy, amint az annak megfelelő betű *l* a *lesz* igének képviselője, és a *le* gyöknek (le-sz, le-het) természetes megkurtítása, a *szenvedés*, vagyis szabatosabban a *tűrés* eszméjének legrégibb s legeredetibb kifejezője; például:

gyök	*cselekvő ige t képzővel*	*belszenvedő ige l képzővel*
fű-	fűt	fűl = fűtődik
hű-	hűt	hűl = hűtődik
nyi-	nyit	nyíl(ik) = nyitódik
bom-	bont	bomol, boml(ik)
osz-	oszt	oszl(ik)
fosz-	foszt	foszl(ik)
rej-	rejt	rejl(ik)
haj-	hajt	hajl(ik)
hám-	hánt	háml(ik)
om-	ont	oml(ik)
rom-	ront	roml(ik)
dű-	dűt	dűl

A cselekvő *t* képző sokszor megtoldatik az *i* hanggal, az *l* képző pedig az *u* s *ü* hanggal; ezen képzőknek ily kifejlesztése által erednek a következő alakulások :

gyök	*cselekvő t és it képzővel*	*belszenvedő l, úl s űl képzővel*
fu-	fuit azaz fojt	fúl,
gyú-	gyúít azzz gyújt	gyúl,
gyű-	gyűít azaz gyújt	gyűl,
nyú-	nyúít azaz nyújt	nyúl,

gyök	*cselekvő t és ít képzővel*	*belszenvedő l, úl s ül képzővel*
sér-	sért	sérül,
mer-	merít	merül,
szor-	szorít	szorúl,
ker-	kerít	kerül,
fesz-	feszít	feszül,
ám-	ámít	ámúl,
csőd-	csődít	csődül,
ter-	terít	terül,
tan-	tanít	tanúl.

12. §. A *d* képző és kifejlése.

A belszenvedőt ilyformán képző *l* néha átmegyen a rokon *d* betübe, s akkor az így képzett igének értelme inkább passivum impersonale, például:

gyök	*cselekvő*	*szenvedő d képzővel*
szak-	szakít	szak(a)d,
has-	hasít	has(a)d,
szár-	szárít	szár(a)d,
törp-	törpít	törp(e)d=törpül,
kop(ik)	koppan	kopp(a)d.

Ezen szóban *mosdik*, a *d* képző az ikes formával egyetemben a visszatérés fogalmát fejezi ki : *mos* er wäscht, *mosdik*, er wäscht sich. *Terjed*, a *terül*-nek mellék formája, mely a ter gyökből anomál módon alakúlt; a *lát*, *látsz(ik)* formátióban a szenvedő képző *d* átment a rokon sziszegőbe.

A *d* végzet épen nem ritka a magyar igék közt; szenvedő értelme azonban kevésbbé tünik fel ott, hol a neki megfelelő *ít* képzővel alakúlt cselekvő ige többé nem létezik, minthogy a classicus nyelvek tanulásából megszoktuk a passivumot leginkább ott keresni, ahol egy megfelelő activ van. Nehéz volna azonban tagadni az ily szavaknak passiv vagy reflectiv értelmét, mint : szenved, hamvad, higgad, azaz hamuvá lesz, híggá lesz. Van egyébiránt sok ige, mely a *d* képzővel alakúlt a nélkül, hogy szenvedő értelme volna, például: fogad, szalad, halad, tagad stb.

Ezen *d* képző további kifejlesztéséből, az *ik* ragnak hozzáadása, vagyis inkább a visszatérő (reflectiv) alakbani hajlítása által származott a belszenvedő ige legismeretesb alakja.

cselekvő	belszenvedő
fanyar ít	fanyar odik = fanyarúl
nyomor ít	nyomor odik = nyomorál
takar, takar ít	takar odik
hábor ít	hábor odik
kavar, kavar ít	kavar odik
szapor it	szapor odik
gomboly ít	gomboly odik.

Néha a köthang ezen belszenvedők alakításánál meghosszíttatik, különösen azon esetben, ha a cselekvő formában a jelen idő harmadik személye azonos a gyökkel (Quip), például:

cselekvő	belszenvedő ód-őd képzővel	cselekvő	belszenvedő ód-őd képzővel
csap	csapódik	agg	aggódik
tol	tolódik	emészt	emésztődik
hány	hányódik	gyöt(ö)r	gyötrődik
vet	vetődik	tip(o)r	tipródik
húz	huzódik	rág	rágódik
von	vonódik	vág	vágódik.

13. §. Az okozó igeképzők.

A *d* szenvedő képző révén érünk az *okozó* (causative) igékhez, melyek az Akademia „*Magyar Nyelv Rendszeréből*" egészen kimaradtak; azaz, azon két helyütt, hol csakugyan előkerülnek, hol míveltetőknek, hol egyszerü cselekvőknek ismertettek félre. (79-ik és 94-ik lap az 1846-iki kiadásban).

Az okozó képző megint a *t* betü, mint a *tesz* igének, s *te-* gyöknek megkurtítása, s leggyakrabban, habár nem kizárólag, azon igékhez alkalmaztatik, melyek a *d* képző által alakúltak; az okozó *t* képző előtt azonban a *d* képző sziszegővé válik. Az okozónak e szerint legközönségesebb formája az *szt*, mely csaknem minden *ad*, *ed*-re végződő igéknek megadja az okozó alakot, például:

	okozó
szárad	száraszt = okozza hogy száradjon
ragad	ragaszt = okozza hogy ragadjon
marad	maraszt = teszi hogy maradjon
riad	riaszt = teszi hogy riadjon
ered	ereszt = teszi hogy eredjen
akad	akaszt = teszi hogy (meg, fel, el-)akadjon.

okozó

támad	támaszt [1])	hamvad	hamvaszt
fürd(ik)	füreszt	sebhed(ik)	sebheszt [3])
olvad [2])	olvaszt	árad	áraszt
rohad	rohaszt	szalad	szalaszt
gyulad	gyulaszt	széled	széleszt
fulad	fulaszt	nyugod(ik)	nyugaszt
fárad	fáraszt	dagad	dagaszt stb.
apad	apaszt		

Az *szt* összetett képző további kifejlesztését találjuk a ritkább *sztal, sztel* képzőben, melyben az okozó eszme szintoly világos, mint az egyszerűbb alakban, ámbár az értelem némileg módosúl, például:

marad	maraszt	marasztal
tapad	tapaszt	tapasztal
vigad	vigaszt	vigasztal
nyugod(ik)	nyugaszt.	nyugasztal
enged	—	engesztel
fogy	fogyaszt	—
fagy	fagyaszt	—
magasít	—	magasztal
hirhed	—	hiresztel.

Az imént felhozott példák közt találtatik egynéhány, melynél az okozó képző nem pusztán *t*, de valósággal *szt*, ilyenek még a következők is :

bigyeg	bigyeszt	terem	termeszt
fül	füleszt	fejl(ik)	fejleszt
hull	hullaszt	ugr(ik)	ugraszt
múl(ik)	mulaszt	forr	forraszt
nő	növeszt	agg	aggaszt

Ezen formátiókról csak azt mondhatjuk, hogy bennök vagy a nyelv tiszta eszmélete meghomályosodott, vagy pedig hogy a *d* képző által alakúlt igék elvesztek. Egyébiránt lesz még többször alkalmunk oly alakulásokkal találkozni, melyekben a képzők látszólagos anomaliával használtattak.

Hogy a *t* képző csakugyan az eredeti okozó, s nem az *szt*, es világosan kitűnik a következő példákból :

[1]) Van még egy egészen különböző *támaszt* ige is, mely nem okozó, hanem denominativ, s a *támasz* névből ered.

[2]) Az *old* ige mutatja, hogy a gyök ol.

[3]) *Sebheszt*-nek van egy melléktormája : *sebhet*.

benható	*okozó a t képzővel, s ennek a köthang általi módosításaival*	*benható*	*okozó a t képzővel, s ennek a köthang általi módosításaival*
bán	bánt	háborog	háborít
kel	kelt	sodor	sodrat
terem	teremt	tipor	tiprat
izeg	izgat	ugr(ik)	ugrat
ég	éget	billen	billent
áll	állít	zökken	zökkent
sürög	sürget	csökken	csökkent
forog	forgat	retten	rettent
pereg	perget	durran	durrant
tántorog	tántorít	tér	térít

szenvedő vagy visszatérő	*okozó*	*szenvedő vagy visszatérő*	*okozó*
múl(ik)	mulat	nyomorog	nyomorgat
tel(ik)	tölt	pirong	pirongat
oszl(ik)	oszlat		

Az okozó *t* képző néha *tat*-tá fejlik ki; például:

benható	*okozó, tat képzővel*	*benható*	*okozó tat képzővel*
rúg	rugtat	jár	jártat
vág	vágtat	esz(ik)	etet
fut	futtat	éhez(ik)	éheztet
él	éltet	isz(ik)	itat
buk(ik)	buktat	feksz(ik)	fektet
ül	ültet	bíz(ik)	biztat
pihen	pihentet	foly	folytat
ún	untat	szün(ik)	szüntet
tör	törtet	áz(ik)	áztat
nyom	nyomtat	alsz(ik)	altat stb.

Vannak még több okozó képzők a *t* képzőn kivül; ezek azonban csak ritkán szolgálnak okozó igék alakítására; ilyen az *l* a következő szavakban:

forr forral ízl(ik) izlel asz(ik) aszal

Ezen *l* kifejlik *lal*-lá e következőkben:

híz(ik) hizlal fagy fagylal érl(ik) érlel
kop(ik) koplal kés(ik) késlel fázik fázlal

Ide tartozik még a *sít* képző ezen szóban: *értesít*, azaz teszi, hogy értsem, söt a *z* képző is ezen egy szóban: *fö, föz*, azaz okozza, hogy föjön.

Anomál okozó formátiók a következők:

es(ik) *ejt*, és (el)alsz(ik) (el)olt.

Kérdéses továbbá, vajon a *gat* képző, melylyel később a gyakorítóknál ismét találkozandunk, nem alakít-e kivételesen okozókat; példáúl:

ereget, azaz teszi hogy eredjen
lyukgat, azaz teszi hogy lyukadjon = lyukaszt,
hallgat (?) teszi hogy mások halljanak (??)

14. §. A míveltető, külszenvedő s tehető.

Hogy a *t* képző s ennek kifejlése a *tet*, *tat* képző (ismét mint a *teszen* szónak s a *te* gyöknek képviselője) miveltetőket is alakít, s az ikes igehajlítás által külszenvedőket, ez oly annyira ismeretes, hogy további fejtegetést nem is igényel. Szintoly tisztán áll, s régóta el van ismerve a *hat* tehető képzőnek azonossága a *hat* gyökkel.

15. §. A *g* képző.

Lehetetlen hogy a magyar igék körűli vizsgálódásnál fel ne tűnjék azon nevezetes osztály, mely a *g* képző által alakúl. Ezen csoportozat kétfelé ágazik el: háromtagú igékre, melyek mind folytonos cselekvést jelentenek, s két s egytagúakra, melyek azonkivül még mozgást fejeznek ki, vagy hangutánzók.

Eredetileg a kéttagúak és egytagúak lehettek, mert a második tag csak a kiejtés miatt alakúlt a köthang hozzájárúltából; némelyeknél közölök még jelenleg is fenmaradt mindakét forma:

egytagú	*kéttagú*	*egytagú*	*kéttagú*	*egytagú*	*kéttagú*
zúg	zuhog	peng	peneg	bolyg	bolyog
perg	pereg	zajg	zajog	dörg	dörög
zeng	zeneg	mozg	mozog	forg	forog stb.

Némely kéttagúak ellenben háromtagúakká fejlődtek ki, az *r* betűnek s köthangnak a *g* képző előtti beleillesztése által; az ily alakban az eredeti fogalomnak öregbítése fejeztetik ki, akár gyakorító, akár kicsinyző értelemmel, például:

kéttagú	*háromtagú*	*kéttagú*	*háromtagú*
bugyog	bugyorog	kuncog	kuncorog
cincog	cincorog	kuncsog	kuncsorog
döbög	döbörög	nyekeg	nyekereg
dödög	dödörög	nyikog	nyikorog

kéttagú	*háromtagú*	*kéttagú*	*háromtagú*
fityeg	fityereg	siseg	sisereg
bigyeg	bigyereg	sziszeg	sziszereg
bizseg	bizsereg	pityeg	pityereg
csicseg	csicsereg	vicsog	vicsorog
gugyog	gugyorog	bolyog	bódorog
kótog	kótorog	nyüzsög	nyüzsörög
			és nyöszörög [1]).

16. §. A kezdők.

A *g* képző általánosan folytonosságot fejez ki, sok szavakban azonban van neki egy megfelelő formája, mely a kezdés fogalmát köti a gyök értelméhez, és ebből a *dúl dűl* képző által alakúl; ennek megfelel sokszor egy okozó az *ít* képzővel, amint a következő példákból látszik :

mozgást jelentő vagy hangutánzó	*kezdő*	*okozó*
csorog	csordúl	csordít
boly(o)g	bódúl [2])	bódít
ráng	rándúl	rándít
nóg(at)	nódúl	nódít
dörög	dördűl	dördít
zajog	zajdúl	zajdít
jajog	jajdúl	jajdít
csereg	cserdűl	cserdít
pezseg	pezsdűl	pezsdít
virrog	virdúl	
zseng	zsendűl	zsendít
morog	mordúl	mordít
korog	kordúl	
koválygog [3])	koldúl	
forog	fordúl	fordít
inog	indúl	indít
görög	gördűl	gördít
mozog	mozdúl	mozdít
leng	lendűl	lendít
lóg	lódúl	lódít
kong	kondúl	kondít

---

[1]) Vannak ily háromtagú *g* végzetű igék, melyek egyenesen a gyökből fejlődtek ki, például *húny*, hunyorog, *ám* (ámít, ámúl) ámolyog, és hangváltoztatással : *ábolyog*.

[2]) Mellékforma : bolondúl.

[3]) Mellékformák kódorog, kóborog.

mozgást jelentő vagy hangutánzó	kezdő	okozó
cseng	csendűl	csendít
zeng	zendűl	zendít
pereg	perdűl	perdít
zúg	zudúl	zudít
zörög	zördűl	zördít
reng	rendűl	rendít
peng	pendűl	pendít
bőg	bődűl	bődít

Néha a kezdő képző *dúl* oly igéknek felel meg, melyek az összetett *ng* (gyakorító s kicsinyítő) képző által alakúltak, s melyeknek semmi köze nincs a mozgási s hangutánzási *g* képzővel. Ilyenek példáúl:

gyök	gyakorító vagy kicsinyítő	kezdő
fáj	fájong	fájdúl
tol	tolong	toldúl (tódúl)
áll	állong	álldúl
ker-	kereng	kerdűl
raj-	rajong	rajdúl
zor-	zorong	zordúl

A kezdő képző *dúl* világosan összetett képző; elemei a *d* és az *l*, melyek a köthang által össze vannak fűzve. A következő néhány igékben pedig azt találjuk, hogy mindegyike ezen elemeknek magában is kezdő képzőül szolgál; a *d* szenvedő értelmüeknél, az *l* cselekvőknél:

szenvedő	kezdő d képzővel	cselekvő	kezdő l képzővel
gyúl	gyulad	fú	fuval
fúl	fulad	lő	lövel
pirúl	pirkad	szól	szóllal
		szökik	szökell(ik) és szökell.

17. §. A rögtönséget jelentők.

Van az egy- s kéttagú *g* képző által alakúlt igéknek még egy más megfelelő alakjok is, mely a folytonosság helyett a rögtönség fogalmát kapcsolja a gyök eredeti értelméhez, s többnyire azt is, hogy a cselekvés csak egyszer történik. Ennek képzője az *an* s *en*, többnyire megkettőztetvén a gyöknek végső mássalhangzóját s azért eredetileg valószinüleg *van*. Az így származott igék közöl egynehány felveszi még a *t* okozó képzőt is, példáúl:

hangutánzók s mozgást jelentők	*rögtönséget jelentők*	*okozók*
pufog	puffan	
böfög	böffen	
csobog	csobban	
durrog	durran	durrant
billeg	billen	billent
fityeg	fittyen	
hibog	hibban	
kocog	koccan	koccant
kortyog	kortyan	
hortyog	hortyan	
köhög	köhen	köhent
fecseg [1]	fecscsen	
locsog [2]	locscsan	
lebeg	lebben	lebbent
lobog	lobban	lobbant
hebeg	hebben	
mozog	mozzan	
nyekeg	nyekken	
prüszög	prüsszen	prüsszent
piheg	pihen	
zuhog	zuhan	
rozog	rozzan	
röfög	röffen	
suhog	suhan	
szuszog	szuszszan	
retteg	retten	rettent
suttag	suttyan	
szepeg	szeppen	szeppent
zökög	zökken	zökkent.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a *t* képző néhány ily rögtönséget jelentő igékhez járúl a nélkül, hogy az értelem általa bármi részben módosíttatnék. Ezen igék száma nem nagy; a tünemény azonban elég nevezetes s megérdemli, hogy a figyelem reájok is kiterjesztessék; mi a következőket hozzuk fel:

illan = illant	röffen = röffent
böffen = böffent	tüsszen = tüsszent
horkan = horkant	prüsszen = prüsszent
fecscsen = fecscsent	kukkan = kukkant
toppan = toppant	kurran = kurrant.

[1]) Mellékforma fecskend.
[2]) Mellékformák *locsol*, *locspol*, *locskol*.

Az *an en* képző rögtönségi értelmében olyan igetőkhöz és gyökökhez is ragad, melyek nem alakúltak a *g* képző által; de azért még is nagyobbára szintén vagy mozgást fejeznek ki, vagy hangutánzók; ilyenek

ill (elavult)	illan	horkol	horkan
csap	csappan		
forr	fortyan	repül	reppen
fogad	fogan	rikít	rikkan
tikkad	tikkan	csúszik	csuszszan *)
reked	rekken	kopik	koppan
pukkad	pukkan	roskad	rokkan

Vannak ezekenkivül még oly rögtönségi igék is, melyeknek eredeti megfelelő alakjok nem létezik többé, ilyenek: *huppan*, *fillen*, *lappan*.

Azon fogalom, hogy a cselekvés csak egyszer történik, mely csaknem mindig a rögtönségi igékben rejlik, néhány esetekben ki van fejezve az *ít* képző által is, p. o. kavar kavarít, sujt suhít, csavar csavarít.

18. §. A háromtagú igék a *g* képzővel.

Visszatérvén most a háromtagú igékhez, melyek a *g* képzőt fogadták el, azt találjuk alakjokra nézve, hogy a második tag, mely a képző köthangját megelőzi, mindig az *r*, *ly*, *l*, és *j* betükkel végződik. Értelmökre nézve látjuk, hogy csak kis részök jelent mozgást; ellenben a folytonosság fogalma uralkodik mindnyájokban. A folytonosság lévén az öregbítésnek egyik neme, természetesnek fogjuk találni, hogy ezen igéknél az *og eg* képző sokszor felcserélhető a gyakorító ked(ik) képzővel az értelem módosítása nélkül, például:

incseleg	incselkedik	nyomorog	nyomorkodik
fondorog	fondorkodik	szomorog	szomorkodik
hizeleg	hizelkedik	tiszteleg	tisztelkedik
nyavalyog	nyavalkodik	búsolyog	búsalkodik
sanyarog	sanyarkodik	és	búslakodik.

Némely ily igéknél az *og eg* a belszenvedő *od*(ik) *ed*(ik) képzővel felváltható; az értelemben azonban a folytonossági

*) Ide tartozik még *talán* : tökít tökkent, és csügg csükken azaz csökken, úgy amint m*u*kkan m*o*kogból jő, pillant pislogból, s rokkan roskad-ból.

fogalom következtében, mely a *g* képzőben lappang, némi csekély módosítás észrevehető; ilyenek:

közeleg	közeledik	émelyeg	émelyedik
mosolyog	mosolyodik	szendereg	szenderedik
homályog	homályodik	zsugorog	zsugorodik
estveleg	estveledik	háborog	háborodik
kanyarog	kanyarodik	hempereg	hemperedik
	és kanyarúl	hengereg	hengeredik
tántorog	tántorodik	henterg	henteredik
kesereg	keseredik		

Az értelem-különbség legerősebben tűnik ki ezen két forma közt a *könyörög* és *könyörödik* vagy *könyörül* igékben; különösen minthogy az utóbbi formák nem belszenvedők, hanem egyenesen cselekvők (benhatók).

Alig szükséges itt megjegyeznem, hogy a belszenvedő ed(ik) od(ik) alaknak rendesen megfelel egy cselekvő ige, mely az *ít* képzővel alakúlt; ezen igéknek teljes példánya e szerint a következő:

gyök	*cselekvő*	*belszenvedő*	*folytonosságot jelentő*
nyomor-	nyomorít	nyomorodik	nyomorog
szomor-	szomorít	szomorodik	szomorog
hábor-	háborít	háborodik	háborog
tántor-	tántorít	tántorodik	tántorog
keser-	keserít	keseredik	kesereg

19. §. Öregbítők, gyakorítók, kicsinyzők.

A folytonosság fogalma, mely a *g* képzőben lappang, feltalálható az összetett *ng* képzőben is, melylyel például a következő igékben találkozunk:

cselekvő	*belszenvedő*	*folytonosságot jelentő*	
busít	busúl	busong	belszenvedő
derít	derűl	dereng	u. a.
szorít	szorúl	szorong	u. a.
borít	borúl	borong	u. a.
—	árad	árong	u. a.
—	őrjül (kezdő)	őrjöng	benható
—	dühödik	dühöng	u. a.
hajlít	hajl(ik)	hajlong	u. a.
kerít	kerűl	kereng	benható
öblít	—	öblöng	u. a.
áll	—	állong	u. a.
hull	—	hullong	u. a.

cselekvő	*belszenvedő*	*folytonosságot jelentő*	
csap	—	csapong	benható
esdik	esdekel (gyakorító)	eseng	u. a.
él	éldegél (gyakorító)	éleng	u. a.
merít	merűl (szenvedő)	mereng	u. a.

Ilyen még a jajog jajong, csügg csüng, csillog csillong, zsibog zsibong, bolyog bolyong, tát tátong is; itt azonban az orrhang inkább kicsinyző, azon szabály szerint, hogy az orrhangnak a képző előtti bele illesztése csaknem mindig kicsinyző erővel bír, példáúl:

lódít	lódint	tekerít	tekerint
hárít	hárint	hasít	hasint
emelít	emelint	taszít	taszint
habarít	habarint	melegít	melenget
suhít	suhint	borogat	borongat
pödörít	pödörint	egyez	egyenget
csavarít	csavarint	csíklik	csiklandik csiklandozik
ugrik	ugrándozik *)		
kopog	kopint	játszik játszodik	játszondik
legyez	legyint		

Tisztán gyakorító képző a *z* a következőkben:

önt	öntöz	köt	kötöz
von	vonz	vígad	vigadoz
fárad	fáradoz	dagad	dagadoz
ölt	öltöz(ik)	álmod(ik)	álmodoz(ik)
áld	áldoz(ik)	huzód(ik)	huzódoz(ik)
ernyed	ernyedez	szegőd(ik)	szegődöz(ik)
múlat	mulatoz	akad	akadoz stb.

A *z* képző kifejlik sokszor *doz dez* gyakorító képzővé:

fejl(ik)	fejledez	zeng	zengedez
csörög	csörgedez	ing	ingadoz
tűn	tűnedez	boml(ik)	bomladozik
tör(ik)	töredez(ik)	roml(ik)	romladoz(ik).

A *gat* képző gyakorítva-kicsinyző; ez sokszor gyökhöz járúl, de még többször más valamely képző által alakúlt igékhez, s ezek közt gyakorítókhoz és kicsinyzőkhez is, példáúl:

gat gyökhöz járulván

rak rakgat, rakogat de rakosgat is
szak-ít szakgat, de szakítgat is
ír irogat ád adogat, hágy hagyogat

*) Az *ugrándozik* és *csiklándozik* igékben bent van még a gyakorító értelem is a kicsinyzőn felül; ezt azonban a *doz* képző okozza.

gyök	gyakorítón kicsinyző	gyök	gyakorítón kicsinyző
ver	vereget	iszik	ivogat
ránt	rángat	eszik	evegét
borít	borogat, de borítgat is	mond	mondogat
halaszt	halogat, de halasztgat is	takar	takargat
támaszt	támogat	teker	tekerget stb.
választ	válogat		

gat, képzők által alakúlt igékhez járulván

oszt	osztogat	csipdez	csipdezget
foszt	fosztogat	lökdöz	lökdözget
szemlél	szemlélget	kapdoz	kapdozgat
számlál	számlálgat	verdez	verdezget
enyvez	enyvezget	pökdöz	pökdözget
foglal	foglalgat	tántorít	tántorítgat
hamvaz	hamvazgat	háborít	háborítgat
fordít	fordítgat	élvez	élvezget
takarít	takarítgat	szakaszt	szakaszgat
tapasztal	tapasztalgat	legyint	legyinget *).
marasztal	marasztalgat		

Némely szóknál nehéz meghatározni, vajon a gyakorítva kicsinyző képző valósággal a *gat* vagy az *at* alakban keresendő-e, példáúl : csikorgat, nyekerget, hunyorgat, forgat, göndörget stb, azaz vajon a gyakorítva kicsinyző magából a gyökből a törvényes *gat* képző által alakúlt-e, vagy pedig a folytonosságot jelentő *g* végzetű igéből a rendkivüli *at* képző által, *melynek különben gyakorító kicsinyző ereje nincsen.* Mindazonáltal mi az értelem tekintetéből hajlandók vagyunk ez utóbbi nézet pártolására.

Gyakorítva kicsinyző a *dos* képző, példáúl : repdes, döfdös, mardos, lökdös, csipdes, kapdos, pökdös, sugdos. Az ezen képző által származott igék többnyire felveszik a *gat* képzőt is.

20. §. Ritkább képzők, kicsinyzők.

Ritkábbak a következő gyakorítók, és gyakorítva kicsinyzők :

ál,	példáúl	ugrik	ugrál,
csol,	p.	ront	roncsol
col,	p.	bont	boncol, von voncol

*) Ezen végső kettőben a gyakorító képző absorbeálja a cselekvő *t* képzőt.

áss, p. kaparász, vakarász, hadarász
rész, p. csecsez csecserész, fütyül fütyürész, csíp csiperész,
bál, p. nyír, nyirbál   süt sütkörész
ból, p. ront, rombol
kos, p. fut futkos
káros, p. fut futkároz
ás, p. kotor kotorász
dál, p. rág rágdál
es, p. fut futos, repül repes, *kerít*, *kerül*, *keres*.

Kicsinyzők továbbá a következő képzők : *kál*, *icsál*, *icál*, *ácsol*, *dicsál*, *dácsol*, és *cskál*, melyekben a *kicsi* és *csekély* szó elemeit többféle módosításban, összeillesztésben és kifejlésben feltalálhatjuk. Néhány példa elég ezen ismeretes formák jellemzésére:

kál, *csál*, *cskál*	*icsál*, *dicsál*		*ácsol* *décsel*
irkál	karicsál	=	karácsol
járkál	hangicsál	=	hangácsol
áskál	nyögdicsél	=	nyögécsel / nyögdécsel
szurkál			
turkál	bukdicsál	=	bukdácsol
faragcsál	szökdicsél	=	szökdécsel
faracskál			
szüröcskél	*icál*		
szüricskél	háboricál		
méricskél	szaporicál.		

A *gát* képző is ide tartozik, ilyen :

ront	rongál	hever	hevergél
hasít	hasítgál	teker	tekergél
keres	keresgél	nevez	nevezgél
ád	adogál	kötöz	kötözgél
kér	kéregél	motoz	motozgál
kavar	kavargál	haj-ít	hajigál és hajgál.

Nem különben a *dal* képző, például :

jár	járdal	lép	lépdel
él	éldel	nyes	nyesdel
szel	szeldel	szök(ik)	szökdel
szúr	szúrdal	tép	tépdel
tör	tördel	vág	vagdal

Ezen két képzőnek van egy közös kifejlett formája, t. i. *dogál dögél*, mely a hangváltoztatás utján a *dokol*, *dekel*, *dikel* képzőbe megyen át ; ilyenek :

dogál, dögél gyakorítva kicsinyző

jő	jődögél és jöddögél	él	éldegél
lép	lépdegél	csurog	csurdogál
néz	nézdegél	foly	folydogál
nyúl	nyúldogál	esz(ik)	eddegél
nő	nődögél	isz(ik)	iddogál
hány	hánydogál	fúl	fúldogál
bír	birdogál	fűz	fűzdögél
		nyel	nyeldegél

dököl, dokol, dekel, dikel

esdekel = esdegél az esd igéből, mely az es(ik) gyök iva-
érdekel = érdegél déka, mint az eseng is.
sérdekel = sérdegél
birtokol = birdogál

haldokol	öldököl
fuldokol	tündököl
nyeldekel	szundikál, és szunyókál.

21. §. Belszenvedők stb, melyekben a folytonosság fogalma lappang.

Belszenvedőket, visszatérőket, s személyteleneket képeznek az *ód*(ik) *ódz*(ik) *óz*(ik) folytonossági s azért öregbítő képzők; az első azonban csak akkor, ha más képző által formált igéhez járúl (lásd 11. §. ezen képző erejét, ha gyökhöz adatik hozzá).

	ód(ik)	*ód(zik)*	*óz(ik)*
	hánykalódik	nyargalódzik	nyujtózik
és	hánykolódik	vakaródzik	fogózik
	fészkelődik	akaródzik	harapózik
	furkálódik	fogódzik	hintálózik
	gúnyolódik	harapódzik	mentegetőzik.

Ezen képzők kifejlettebb formája *lód*(ik) *lódz*(ik)

kinos	kinlódik	zörög	zörgölődzik
forog	forgolódik	tép	tépelődzik
zúg	zúgolódik		

Előre is megjegyezzük itten, hogy ezen képzők néha *igésitésül* is szolgálnak, például:

baj	bajlódik	por	porlódik
méreg	mérgelődik	rüh	rühelődik.

Fenmarad még a gyakorítóknak egy igen hasznos formája, melyet a *ked*(ik) képző képvisel, és hangváltoztatás által a *kesz*(ik) és *kes*(ik) formát is ölti magára. Ezen képző

gyakrabban járúl egyéb képzők által származott igéhez mint a puszta gyökhöz, sokszor igésíti a neveket, többnyire öregbítést jelent, akár folytonossági, akár gyakorító módosításában; néha azonban visszatérő vagy belszenvedő igéket is képez, s mind azon tüneményeket idézi elö, melyek az *ikes* igehajlítást jellemzik.

A következő példák elég világosak:

kod és *kod(ik)*	*koz* és *koz(ik)*	*kess(ik)*
kapkod gyakorítva kics.	ruház kodik	üt közik
csap kod u. a.	gyaláz kodik	mutat kozik
rep ked u. a.	fondor kodik	vagdal kozik
emel kedik visszatérő	alkalmaz kodik	rugdal kozik
hábor kodik u. a.	csel e kedik	rendel kezik
mar a kodik	borotvál kodik	foglal kozik
köt e kedik	futkoz gyak.	táplál kozik
nyal a kodik	szer kez	ér kezik
vesz e kedik	gondol kozik benh.	szabad kozik
tan a kodik	imád kozik u. a.	borotvál kozik
növ e kedik	avat kozik u. a.	csókol kozik.
hálál kodik	ért e kezik	vesz e keszik visszatérő
ural kodik	fér kezik	ver e keszik u. a.
dajkál kodik	mar a kozik	mar a koszik u. a.
fuval kodik	vár a kozik	csel e keszik kiható.
öltöz ködik	csudál kozik	

Az ily formátiókban a képző néha megtoldatik az orrhanggal, néha a *t* betüvel; mikor pedig neveket igésít, azaz denominatíveket formál, akkor gyakran az *s* vag *l* betü illesztetik be a név s képző közé, amint mind ezek a következő példákból kivilágolnak:

megtoldás az orrhanggal		*megtoldás a t betüvel*	
gyök	*gyakorító*	*gyök*	*gyakorító*
sír	siránkozik	sző	szövetkezik
szür	szürenkezik	hí	hivatkozik
rí	rimánkodik	nyíl(ik)	nyilatkozik
sop-	sopánkodik	kél	keletkezik
töpr-	töprenkedik	ún	unatkozik *).

A *t* képző, akár okozó, akár igésítő értelmében, gyakran elmarad ezen képzők elött, például:

*) *Csalatkozik* nem tartozik ide, mert ez nem ered a *csal* gyökből, hanem a csalatik szenvedőből.

boszont	bosszonkodik	ragaszt	ragaszkodik
ereszt	ereszkedik	támaszt	támaszkodik

Denominativek

a név megtoldása az l betűvel		*és az s betűvel*	
bús	búslakodik	csalfa	csalfáskodik
buzgó	buzgólkodik	dajka	dajkáskodik
büszke	büszkélkedik	durva	durváskodik
cimbora	cimborálkodik	bíró	bíráskodik
erő	erőlködik	bohó	bohóskodik
garázda	garázdálkodik	inség	inségeskedik
puha	puhálkodik	lakodalom	lakodalmaskodik
renyhe	renyhélkedik	kém	kémeskedik
gyenge	gyengélkedik	katona	katonáskodik.

Kivételesen ige is toldatik meg mind az *l*, mind az *s* betüvel ezen képzők előtt, például *hí* hivalkodik, *sí* sivalkodik, *rí* rivalkodik, *kérdez* kérdezősködik, *ví* viaskodik.

Némileg eltérők e következő, formátiók, s fogsziszegő általi megtoldást mutatnak :

dől dőleszkedik kap kapaszkodik rúg rugaszkodik, sőt *hány* hunnyászkodik, *toll* tollászkodik (denominativ).

KAZINCZY FERENC LEVÉLTÁRCÁJÁBÓL.

NEGYEDIK FOGÁS *).

KÖZLI

LUGOSSY JÓZSEF.

KAZINCZY FERENC ÉS VIDA LÁSZLÓ.

(Ha férfiú, ki minden igyekvését, sőt minden vagyonát is, valamely nemes e s z m é n e k áldozza fel, a nélkül hogy lankadozásaiban a siker bizonyosságából erőt meríthetne, s jutal-

---

*) L. I. fogás (1776—1787) Kazinczy Gábor úr közléséből az Új Magyar Muz. 1853. évi folyama I. k. 494. s köv. ll. — II. fogás : „Kazinczy Ferenc és Bölöni Farkas Sándor“ Kazinczy Gábortól Új M. Muz. 1855. I. 481. s köv. ll. — III. fogás : „Kazinczy és Döbrentei“ ugyanattól Új M. M. 1856. I. 145. s köv. ll. — Ide sorozandó még Kazinczy Ferenc és Döme Károly levelezésök az Új M. Muz. 1857. I. 469. stb és 1858. I. 145. stb ll.

múl fáradságai és áldozataiért köz elismerésre, nemzeti hálára, annál kevesbbé maradandó hírre reménylhetne szert tenni : ha ily férfiu a nagy nevet megérdemli, úgy Vida László méltán nagy embereink közé számítandó. De nincs hálátlanabb nép és kor mint a miénk : akik a jelennek hajnalában a nap munkáját vitték, elfeledjük; kiket tegnap hatásunk hódító fényében dicsőítettünk, ma az ő vállaikon emelkedett középszerüségek felett hidegen mellőzzük. Vida László nevét is hiába keressük életrajzi gyüjteményeinkben, s íme bevezetésünkben csak igen sovány tudósítást adhatunk azon címről, mely alatt részvételünket, söt hálás emlegetésünket érdemli. E század elején Törtelen találjuk Vidát, ama francia ízlésü kastélyban lakva, mely, miután az a hozzá tartozó földbirtokkal együtt rég Helmeczy s ennek családja tulajdonává lett, még az ő nevét viseli. Ott vesztette el első hitvesét s fiát (úgy látszik a szülés következtén s egyszerre, 1809-ben?); bújából azon tevékenység emelte ki, melyet az id. b. Wesselényi Miklós erdélyi szinésztársasága Pestre bocsátott osztályának felkarolásában fejtett ki. Pest vármegye pártfogása t. i. inkább erkölcsi, mint anyagi volt. Így három éven át a Vida vezetése, gondjai és erszénye tartotta azt fen : tovább nem győzte az általa alapított jólétben fenyitéktelenségbe sülyedt szinészhadat sem lelki nyugalommal, sem pénzzel, s így szétoszlott ez; de Vida saját jóléte megkapta volt a halálos sebet. Kazinczynak itt először közlött levelei, úgy az ő és Szemere classicai epistoláik Vidához, hazafiúi lelkü, a szépművészetekben kimívelt, szép érzésü férfiúnak festik, ki szoros barátságban élt Szemere Pállal, s a Kazinczyét nem csak kereste, hanem kedélyes figyelmekkel ki is érdemelvén, a nemeslelkü öreg kebel-életének szépítéséhez nem kis mértékben járúlt. Dolgozgatott is, de sem irásai, sem levelei ránk nem maradtak. Nem tudom, második hitvese s gyermekei élnek-e; ha igen, úgy szolgáljon nekik e pár sor felszólításúl : siessenek maradványai s életrajzához tartozó adatok közretételével megmenteni atyjok emlékezetét a méltatlan feledéktől! *Toldy Ferenc*).

I.

Fegyverneki s Felső-Penci Vida Lászlónak Kazinczy Ferenc szíves tisztelétét.

Aki magát oly ragyogó tettel dicsőítette meg mint te, nemeslelkű férjfiú! azt mind azok akik magokat jóknak merik tartani, úgy nézik mint barátjokat, s midőn ötet megszóllítják, felejtik azt a titulatúrát, melyen a puha fülecskék oly mohón kapnak, de amely az eszesek előtt nevetség. Engedd nékem ezt a szabadságot, s fogadd barátsággal biztos megszóllításomat s szíves köszönetemet becses ajándékodért. Megérdemleni azt a szeretetet, melyet nekem nyújtasz, fő igyekezete lesz mind annak bennem, ami azt érdemelheti.

Kedvetlen időben jöve hozzám leveled; épen akkor resskettem elveszteni kedves ipamat, ki nekem huszonhat esztendő óta barátom, sőt atyám, s vezetőm, oktatóm, mesterem, s hivatalbeli elöljáróm volt. Ötet tegnap tevénk sírba. Zajban vagyon a ház : de loptam magamnak annyi időt, hogy tiszteletemnek jelét adhassam erántad. — Szemerénk biztat, hogy augustus elején hozzá s hozzád Széphalmon szerencsém leszen. Örvendve fogadom ígérkezésteket, s kérlek hogy teljesíteni méltóztassatok. De azt is kérem egyszersmind, hogy megindulástok előtt tizennégy nappal adjátok tudtomra mikor jöttök, hogy valamiképen üresen ne leljétek házamat. Élj szerencsésen nagy érdemű férjfiú, s tarts meg becses barátságodban ingyen, mint ahogy belé ingyen fogadtál. — Kázmértt, jun. 27-dikén, 1810.

II.

Széphalom, septemb. 3-d. 1810.

Érdemes barátom! Második leveled is, mint az első, eltölte tisztelettel erántad. Világosan mutatja az, hogy te is keseregsz azon, amin én kesergek első ifjúságom olta, és hogy azt szoktad kérdeni, amit minden jónak illik :

— Mik vagyunk ? s miért ?
És mik lehetnénk ?

Nagy textus ez az elmélkedésre, s a kinek van feje elmélkedni, s még inkább érzeni szíve, az minden erejét arra

fordítja, hogy használjon ahogy használhat. S akik ezen az úton ismernek egymásra, azoknak lehetetlen barátokká nem lenni. Te mind írsz, mind tehetségednek nagy részét a köz jónak szenteled. Ha sokan tennék ezt, jóval elébb mehetnénk. Hátra maradunk, mert nem sokan teszik, és akik tesznek is valamit, miért teszik? azért-e hogy használjanak, vagy csak, hogy ragyogást vonhassanak magokra? A mi istenségeink megvetik a pulyák áldozatjaikat, s csak a tiszta kezekét szeretik.

Nem régiben Gulácsy Antal rokonomnak levelét vevém. Jelenti, hogy általvette a színjátszók igazgatását Debrecenben, s theatrális darabokat kér tőlem. — Megírtam neki mit ítélek a directióról. Kocsi muzsikáltatta őket Debrecenben, hogy tanulniok ne kellessék, s nem jó, hanem csak tetsző darabokat játszatott. Arra kértem Gulácsyt, hogy ne hízelkedjék a tanulatlanok ízléseknek, s csak jó darabokat játszattasson, és soha ne egyet is elébb, míg a drámai darabok írójinak vagy fordítójinak vétkeiktől az eljátszandó darabot a mi Szemerénk, a grammatikális vétkektől az megtisztítandja. Továbbá, hogy a színjátszókat hozza tekintetbe a publicum előtt a velek való társalkodás, ebédre invitálás által: ellenben azt, aki magát úgy viseli, hogy elveszti a publicum becsületét, s aki az eljátszott darabot derekasan meg nem tanulta, irgalom nélkül csapja el. Lesz-e foganatja tanácsomnak, nem tudom; de én más tanácsot nem adhattam. Ami kívánságát illeti, hogy neki theatr. darabokat küldjék, arra azt feleltem, hogy originális darabjaim nincsenek, mert én egy jó theatr. darab írását csaknem oly nehéz munkának tartom, mint a milyen egy epopéa; fordításaim pedig nem olyanok, amiket játszhassanak. Goethének Sztélláját, Clavígóját, Testvéreit most dolgozom újra: még Jeri és Bätelyjét s Halászleányát fogom fordítani, hogy egy tómust tehessenek; Emilia Galottim és Minna v. Barnhelmem kész, de tudom, hogy az a magyar publicumnak, mely a sok díbdábságok által annyira el van szoktatva, hogy a jó darabokat nem is ízleli, nem volna kedves. A Kotzebue tetsző, de nem classicus, sőt amennyiben ismerem, sokszor rosz darabjait én nem tartom érdemesnek a fordításra, sőt nem az olvasásra

is. S ezeket édes barátom, vedd leveledre tartozott válaszom gyanánt. Nagy munkát vevél magadra. Swieten, a tudományok minisztere azt vallá az ipamnak 1795 táján, hogy neki több dolgot ád a bécsi theatrum igazgatása, mint a tudományoké az egész monarchiában. A theatralisták mindég veszekednek magok között. Herculesi erő kell ezeket rendben tartani.

En jul. óta mindég betegeskedem. Tüdőgyúladásomból kivergődtem, de haeret lateri lethalis arundo! Hólyagvonó flastromot kelle hordanom oldalomon, s még sem szabadúltam meg minden fájdalomtól. Azután a sárgaság s hideglelés vett elő. Ez kínzotta feleségemet is. Csak leányaim voltak egészségesek. Ennyi baj rendetlenségbe hozta dolgaimat, s e két holnap alatt keveset csinálhattam. Aug.ban Vitkovicshoz kezdtem egy epistolát, de azon 60 versnél, melyet az első két nap írtam, tovább nem vihettem mind eddig. Jul.ban írtam egy epistolát Csereyhez, és annak mását megküldém Horváthoz. Szeretném, ha tí, kik Pesten vagytok, azt megolvastátok volna. Azt hittem, hogy Horvát arra nekem válaszol, s nem válaszolt. Sok a dolga, hiszem, sőt tudom. De a barátság lelet időt.

Szemerénket kérem, hogy ezt az epistolát Horváttól kérje el s mutassa meg Virágnak. Második kérésem az, hogy tudósítson, nyomtattatik-e Dayka, sőt a nyomtatott árkusokat adja által neked oly kéréssel, hogy te azt tedd postára hogy láthassam. Harmadik: hogy tudósítson, hol az a pakét, melyet Kis Istvántól várok, ruháimat általvette-e Vitkovics a bécsi szabótól, s Eggenbergernél nincs-e valamim. Ezek helyett vegye az ide zárt ossziáni darabot, melyet neki általam küld Döbrentei.

Ha nem jöhetsz, kérlek, add tudtomra: Biharba kellene mennem s Miskolcra, s ki nem merek indúlni, hogy házamat üresen ne leld. Sürgesd, kérlek, pesti barátimat, hogy portékáimnak csináljanak lábakat. Berzsenyinek képe még is oda van, pedig tavaszszal már kezekben vala. Soha ők engem még ily sokáig nem várakoztattak.

Élj szerencsésen, kedves barátom. Ajánlom magamat becses barátságodba, tisztelő barátod Kazinczy Ferenc.

III.

Vida Lászlónak Kazinczy Ferenc szíves tiszteletét, barátságát.

Szemerénk által akarám neked bemutatni idvezlésemet, kedves barátom; de szívem megfedde, hogy miért kérek mást tolmácsának, midőn az magam lehetek; s így a Palihoz írt levél egy kis toldalékot kap. Hidd el, édes barátom, és hidd amit mondok a nélkül, hogy szavaimat üres nyájasságnak gyanítsd, hogy ismeretségednek nem csak *igaz* örömmel, hanem *szokatlannal* is örvendek. Leveleid téged nékem egy mívelt lelkű s szép lelkű férjfiúnak festettek, s örömest mentem annak ellenébe, akit mind levelei mind a hírek ilyennek festettek : de megjelenésed azt amit vártam, nem csak meg nem hazudtolta, hanem felül is múlta. Nem fogom én soha felejteni veled töltött órámat, s gyönyörűséggel fogok visszaemlékezni azokra amik köztünk folytak. A tölgy, mely alatt nyugvánk, meg van jegyezve s óhajtja, hogy ismét árnyékába fogadhasson. Hasonló érzések közt emlékezik rólatok feleségem is, kedves barátom, és a leányom, ki fülében hordja azóta kosaradat, s *Vida bácsit* és *Szemere Pált* az első napokban gyakran nevezgette. Ha a leányom volna fiad esztendejében s ez az ezében, örömest rengetném magamat annak álmodozásaival, hogy gyermekeink egyek lehetnek, mert nekem az volna legédesb örömem, ha gyermekeim valaha barátomnak gyermekével kelnének házassági lépésre. A leányom fiadhoz nem fogna jól illeni, mert a férjnek egynehány esztendővel idősbnek illik lenni feleségénél : de ha most leány atyja levél, a fiam lehet a te vőd, s tudom, hogy te gyermekeidnek oly nevelést fogsz adni, attól függ pedig minden szerencséjek, hogy ezt a fiamnak áldásképen óhajthassam.

Élj szerencsésen, tisztelt szeretett barátom! s ajánlj a tek. asszonynak is, kit barátságos indúlattal tisztelünk, becses hajlandóságaiba. Széphalom felől neked nem lesz szabad egyébként gondolkoznod mint azon hely felől, ahol téged egy boldog pár szívesen szeret. — Aug. 5-d. 1811.

IV.

Széphalom, jan. 12. 1812.

Érdemes férjfiú, kedves barátom! Sok, igen sok örömöket a beállott új esztendőhöz, semmi szomorúságot és minél kevesebb bajt! Az isten teljesítse szívednek minden óhajtását, mivel az nem ellenkezhetik a bölcseséggel, s éltessen tégedet, életednek boldogítóját, gyermekeidet, s ezeknek számokat ez idén is szaporítsa. S midőn így egy oly férjfiúnak kivánok örömöt és boldogúlást, akit szívem egyéb tökéletességei mellett kiváltképen azért is szeret, mert ő hív gyermeke a hazának, ne kérjek-e áldást attól, aki az emberek sorsát kormányozza, a hazára s nemzetre is? Oh barátom, mi a mi nyugodalmunk, szerencsénk, boldogságunk, ha attól retteghetünk, hogy szíveinknek ez az idoluma (a haza s a nemzet) velünk vagy utánunk kivész, és amit annyi incselkedések által oly sok századok sem tudtak eloltani, most, mint egy megvénült, erejében kiholt oroszlánt, még a szamár is halálra rugdos! Teremtsen az isten a hazának védelmező bajnokokat, s boldogságunkat tégye tántoríthatatlanná. Az másként meg nem esik, hanem úgy, ha tanulni s a virtust mindennek elébe tenni fogjuk. Nem sétálhatok én úgy erdőmbe, hogy azt a fát, amely alatt Vida és Szemere barátim ültek, és ahová mentünkben a csudálást érdemlő emlékezetű Vida a Batthyányi Aloiz beszédét elrecitálta, gyönyörűséggel meg ne pillantsam. Szemere azt ígérte, hogy szüretkor itt lesz. Nem volt. Megszüntek levelei is, mert philologiai dissertátió fogta el s Pécelre készül. Bennünket, édes barátom, az égnek közelebb kellett volna egymáshoz laknunk hagyni; hidd el, hogy ámbár én Palit, kivált azért, mert poeticus ízlésünk igen egyez, igen szeretem, talán inkább, mint minden más hasonló ízlésű barátimat: de téged is egész nagy érdemed szerint tudlak mind becsülni, mind szeretni.

Házam népe él, és elmeneteled óta nem érte szerencsétlenség. Dencsi, akit te Stahrenbergnéhez hasonlítál, már versecskéket s betüket tanul, s gyakorta emlegeti Vida és Szemere Pali bácsik megjelenéseket. Thalie egészségesebb lett, Emíl pedig oly egészséges, hogy miolta él, az pedig 7 holnap

lesz hat nap múlva, mostani nátháján kivül még beteg nem volt. De magam septemberben azt hittem, s azt hitte minden aki meglátott, hogy elalszom. Sept. 15-dikén változott jobbra nyavalyám, s már 23-dikban bementem az újhelyi gyülésre, s ámbár szóllani is alig tudtam, figyelmessé tettem a rendeket, hogy Gustermann, Piringer, és az az Anonymus, aki a papi jószágok elszedését tanácslotta egy nyomtatott írásban, törvényeink alá cuniculusokat ásnak. Két embert kivévén, a többi úgy látszott, hogy szóllásomat gyülésbe nem valónak tartja. De a diétán (amint azután hallám) nyomták a dolgot.

Engedj nekem egy kérést, édes barátom! az abból áll, hogy a Deszőffihez irott epistolámnak első pagináját, az Orczy Bugaci csárdáját egészen, s egészen az Arkászhoz írt epistolát is, írd le nekem kezednél lévő manuscriptumomból, s minél elébb küldd fel postán. Azért kérem *leírva* és nem *in originali* vissza a magam írását, mert ha az én írásom nálad marad, ha elvesz is postára teendő leveled, nem vész el a kidolgozás. Magamnál ez a 3 darab megnincsen, s csak tőled várhatom. Most epistoláim foglaltak el, s kieresztéseket forgatom elmémben. A Dezsőffihez írt epistola nálam megvan. De nincs meg az az *igazítás*, ahol ezek állanak:

Nem volna ő gonosz
Ha bőriben megférni tudna, etc.

Csak ezen sorokra van szükségem a Dezsőffihez írt epistolából. Ellenben az Arkászhoz írottat egészen kell leírnod és a Bugaci csárdát.

Arra is nagyon kérlek, hogy tudósíts, képemen nem esett-e valamely karmolás vagy valamely más baj. Rettegek érte, s megvallom, hogy óhajtom nem sokára, de csak a legbizonyosabb alkalom által megkapni.

Feleségem tisztel barátsággal mind magadat, mind kedves barátnénkat. Élj szerencsésen, s tarts meg nagy becsü jóvoltodban. Maradok szíves tisztelettel örök tisztelőd Kazinczy Ferenc.

V.

Az én kedves, szíves tiszteletet s forró szeretet érdemlő Vidámnak.

Széphalom, apr. 15. 1812.

Orvendve vett leveled elhozá nékem azon versdarabjaimat, melyeket nyugtalanúl vártam, hogy epistoláim gyűjteményébe őket beírhassam; elhozta azt a bizonyossá tételt is, hogy a Kreutzinger festésén nem esett a vitel alatt semmi karmolás; el azt az engemet s feleségemet (ezt csupa hangnak s üres complimentnek venned nem szabad) nagyon megörvendeztető igéretet, hogy májusban Szemerével együtt itt lészesz. Képzeld, kedves barátom, hogy az, aki tégedet azon nagy áldozatidért, melyeket theátrumunkra tevél, s hazafiúi szent lángodért annyira tisztelvén, megelőző barátságidért annyira szeretvén, csak üres leveledet is örömmel fogta volna venni : miként vala kénytelen venni egy ily, örömökkel megrakott levelet! Vigasztalhatatlan volnék, ha Vida kételkedhetnék azon, hogy őtet barátja nem csak *szívesen*, hanem *hévvel* is szereti. Drága éltedet az isten tartsa meg igen sokáig, és adjon neked oly gyermekeket, kik érezzék mely érdemmel ragyogott az, akitől vették lelkeket.

Prímás Barkóczynak kézirását még nagyobb *tisztelet* érzéseivel fogom venni, mint a képet, melylyel engem megajándékozni méltóztatol, mert azon a papíroson az a kéz nyúgodott, mely méltó minden hazafinak csókjára. Ő szerette a nemzetet, s már akkor is szerette annak nyelvét, *noha pap volt*, mikor mások aludták a veszedelmes álmot. Értsd mire célzok az itt elvont három szóval. Igazságtalan aki arra a státusra vak tűzzel haragszik : de látánk, hogy a *papok* reszkettek leginkább a magyar nyelv behozásától, azt hivén, hogy a magyar nyelv a pápistát is kálvinistává teszi. Én másként gondolkozom. Tudom, hogy a protestantismusnak is van egy jó oldala. De olvasd meg amit a Kultsár leveleiben épen most mondok a templomok felöl, s látni fogod, hogy ismerem azt is, mit köszönhet az emberiség a pápista cultusnak. Az elsőbb tekintet azt ohajtatja velem, hogy bár minden magyar protestáns volna, a másik azt, hogy bár minden magyar pápista volna.

A *magyarok istenének* lehet adni jó értelmet. *Dieu protecteur de là France* *): e szó van, ha jól jut eszembe, a Napo-

*) „Dieu, *protége* la France" áll a napoleoni tallérok élén. *Szerk.*

leon tallérjain. Ez olyan kifejezés mint amaz. De ezt még nem profanálta annyi hiába pengő nyelv. Legyen a név ami lenni akar! Csak azt kérjük e jó istentől, hogy azoknak nyelveket némítsa el, ujjaikra pedig küldjön köszvényt, akik, mint Berzeviczy Gergely, s Batthyáni Vince a febr. 1812. recenseált munkában, s ennek recensense superint. Bredeczki, azt óhajtják, hogy nemzetünk olvadjon öszve.......... Batthy. a debr. theatrum felöl úgy szóll mint a kinek egy csepp esze sincs, s' az ilyen ember locumt. consiliarius! Olvasd meg azt. Feleségemmel együtt magadat s a tek. asszonyt szívesen tisztelem. Élj szerencsésen. Feleségem kér, hogy hozz neki oly leveleket, melyek a Törökék jusaikra tartoznak, én pedig hogy a Batthy. Aloiz dictióját el ne felejtsd.

VI.

Pesten, novemb. 2. 1812.

Kedves barátom, Negyvennyolc órát képzelhetetlen örömök közt éltem Pesten azoknak társaságokban, akiket lelkem szeret, és akiknek látásokat rég óta nyugtalanúl óhajtottam. Ha te és a mi Palink, ha Horvát, Helmeczy s Tatay itt voltatok volna, nem volna semmi híja örömeimnek. Ennek aháznak amelyben ezt írom, asszonya, Horvátné, Sztrokay és a szép Sztrokayné, Ferenczy tészik új ismeretségeimet, s örűlve térek azon boldog szögbe, mely tégedet és Palit, ha különben igéreteteket teljesíteni még készek vagytok, elfogadni készűl, nem a vén tölgy lombjai alatt már, hanem a kandalló mellett.

Édes barátom, még nálad van a Kreutzinger által festett kép. Kérlek küldd be ide Vitkovicsunkhoz haladék nélkűl, hogy ő azt Dónát úrnak, egy bécsi nevezetes festőnek, bemutathassa, ki fejemet tegnap előtt festette a Horvát számára, s ezen kép nélkül a maga mívét el nem végezheti, minthogy neki egyszernél többször nem ülheték. Kérlek, édes barátom, tedd meg hogy a kép minél elébb, de csak a legbizonyosabb alkalom által, itt legyen, s légy a legóhajtottabb állapotban. A tek. asszonyt alázatosan tisztelem, magamat ajánlom becses barátságodba. Tisztelőd, barátod Kazinczy Ferenc.

VII.

Széphalom, jan. 25-d. 1813.

Kedves édes barátom! Nyughatatlan kezdek lenni életed, egészséged, nyugodalmad iránt, mert felőled régen nem vettem tudósítást, s Pestről octob. utolsó napjaiban postán írt levelem nem nyere választ tőled. Ne engedje isten, hogy téged valamely kedvetlen történet ért légyen. De ezenfelül igen jól fognád tenni, ha válaszod által tünődéseimből kiragadni méltóztatnál, s egyszersmind azt is megírnád, hogy képemet, melyet számodra lemásoltatál, Dónát Pesten mulató festőnek, aszerint ahogy azt tőled pesti levelemben kértem volt, beküldötted-e? Mert róla pesti barátim hallgatnak. Vigasztalhatatlan volnék, ha az a Kreutzinger által festett kép a sok kezek közt elveszne.

Dónát engem Horvátnak számára festett, a szerencsés kezdet azt ígérte, hogy noha neki csak egyszer ültem, hozzám felette jól fog hasonlítani. A Kreutzinger festése nagyon fogta őtet ezen művében segélleni. Kérlek, ha láttad az említett képet, tudasd velem, milyennek leléd.

Alig pihentem meg ide haza bécsi útam után, midőn érkezék a tudósítás Biharból, hogy az anyám életének 73-d. esztendejében véletlenül meghalt. Ez a történet úgy kivánta, hogy oda repüljek, s lementem, s csak decemb. 26-dikán jöttem fel. Most osztályunkhoz készülünk, s minden időm úgy el van fogva, hogy csak leveleim írásokra is alig marad időm. Feleségem osztályához való készületeink is rajtam fekszenek most. Sok levelezőm hidegséggel fog vádolni, meg nem foghatván, mi okozza elrestülésemet.

Te a feleségemnek, édes barátom, némely Abonyt és Abony tájékát illető írásokat igértél. Nagyon kér, hogy teljesítsd önként tett baráti ajánlásodat. Élj szerencsésen; feleségedet hív és baráti tisztelettel tiszteljük s magunkat ajánljuk megbecsülhetetlen barátságodba. Örökös tisztelő barátod Kazinczy Ferenc.

VIII.

Széphalom, apr. 25. 1813.

Kedves barátom! Ha reád szívem nem emlékeztetne is, reád emlékeztethet ajándékod, melyet valamikor szobáimba belépek, a tisztelet, a barátság és a hála érzései közt pillantok meg. Ölellek édes barátom, jóságodért, s örvendek szerencsémnek, melyet minden érdemem nélkül adott az ég. Annál inkább örvendek ennek, minél inkább búsít el a mi Szemerénk hidegsége, kit nem csak szíve nem indíthatott mind eddig, hogy tégye amit a viszontszeretet tisztévé tett, de még barátjainknak unszolások is. Helmeczy azt írja, hogy Szemere egy hétig gondolkozott azon, hogy nekem írni fog; de egy héti gondolkozása után sem tudta reá venni magát, hogy írjon. Sajnálom azt a szeretetre oly méltó embert, s oda van minden bizodalmam, minden reményem. Így élni minden eszmélet nélkül! — Borzadok, mikor elgondolom, mi lehetne és mivé tette magát.

Huszonnégy órával azután, hogy tőlem elmenél, lementem osztályunkra Biharba, s azt, négy hétig ott mulatván, végre april 10-dikén alá is írtuk. April. 16-dikán értem haza, s üresen leltem lakomat; feleségem Kázmérba ment által. Utána mentem, s ott töltém az innepeket. Mindjárt azután, hogy onnan haza értem, kezdődtek gyüléseink Újhelyben. A főispán előadta a hozott parancsolatot, mely megyénktől 436 katonát kivánt, s csak szóval közlé velünk ő felségének egyéb szükségeit. Elmondom mi történt. Tolongás nélkül, s nem kapkodván azon, hogy első légyen a szóllásban, gróf Dezsőffy József fekölt, s mintegy így szóllott: Nem akarom az ő felsége kivánságát juridicus, hanem csak politicus oldalokról tekinteni. Én végig néztem a legújabbi tarifáját a harmincadoknak, s úgy találtam, hogy a tőlünk a német tartományokba kimenő gyapju mázsájától 16 váltó cédula forint fizettetik, annak mázsájától ellenben, ami onnan jő be hozzánk, 3 kr. Így minden egyéb productumok articulusai. Látni innen, hogy mi a státus szükségeire nem fizetünk kevesebbet, mint más tartományok etc etc etc. Azonban hiszem szentül az ő felsége állítását, hogy áldozatokat kíván

tőlünk az idő, s minthogy a törvény eltilt bennünket a diétán kivül való adástól etc, etc az én kivánságom az, hogy az a teher ne repartitio által vettessék reánk, hanem hagyattassék szabad tetszésünkre, hogy *azt* adhassuk ami tőlünk kitelik, és *abban*, és *annyit*, amit kiki adhatni gondol. Én az idők sanyarúsága által öszve vagyok rontva, s négy gyermek atyja vagyok, de megmutatom, hogy több lesz amit adok, mint amit repartitio által voltam volna kénytelen adni.

Midőn Dezsőffy ezt az ékesenszóllásnak minden grátziájival mondá, az engemet sírásra fakasztott. Kevélyen tekingettem széljel, hogy orcáim el voltak ázva. S nem én magam sirtam. A sokaság háromszor kiálta Dezsőffynek éljent. S azt végzénk amit ő javasla. Katonákat nem adunk; megmondta Sztáray és mások, hogy az adófizetők nekünk nem tulajdonaink. Csak az végeztetett, hogy a magistrátus a conductiót segéllje elő. Képzeled m i n t fogja segélleni! Soha sem volt szebb gyülésünk. Sokan s én is nem szóllottunk, mert elég volt aki szólljon.

Az osztaly engemet meghagyott Széphalmon és Regmecen, s az anyámnak petneházi (Szabolcs várm.) s az atyámnak kis-tárkányi (Zemplén várm.) portiójokat s azt újhelyi szabad legjobb hegyen fekvő szölöt adta birtokomba. Ez a szölő elöttem igen kedves, mert 1670 óta mindég Kazinczy birtok volt, s oly bort terem, mint Mád, Tálya, és Tarcal. A leggonoszabb állapotban tartotta az öcsém, de 3 eszt. alatt megmutatom mi lesz. Szüleim 7 vgyében bírtak, de 7 testvér egyenlő részt véve ezekben, s így gazdag nem vagyok. Ha is! arra szükség nincs. Legalább megszűnt nyomorúságom. Csak ifjabb volnék, s adósságom ne volna! Az öcsém, az óberster, reám azt is hagya. Miklós öcsém, Semlyénben, Álmosdon és Szúnyogdon kapott részt.

Semlyénben néhány epigrammát csináltam. Engedd, édes barátom, hadd írhassak ide kettöt belölök.

A régiségből egy Laokoont repraesentáló márvány státua jött ami időnkre : két kigyó halálig harapdálja a szegény papot, ki ellene szegzette magát a Pallás által készittetni parancsolt fa lónak, melyet némely tévedt polgártársai Trójába bevinni akartak. Ezt a státuát most sok ideig néztem Bécsben. Olvasd meg a történetet Virgil. Aeneid. L. II.

Tűrd nagy kínjaidat, szent polgár, s halj meg. Hazádért
Tűrsz és halsz; győzött a fene (Pallás), s Trója nem áll.

Ismered a bold. szűz képét nálam. Copiája a Belvederben függő Carlo Dolce által festett képnek.

Mely báj! mely fenség! mely csendes bánat ez arcon!
És mely szent megadás (resignation) s gyermeki bízodalom!
Isteni s emberi szűz! e kép láttatja, mi voltál;
Vidúlj fel, s e kép fogja mutatni, mi vagy.

Azaz, minthogy a kép téged, szent szűz, szenvedve ád elő, látni rajta, milyen voltál midőn szenvedtél. De e kép oly szép, hogy ha felvidúlva volnál festve s fájdalom nélkül, azt is mutatná, hogy most, megdicsőülve, milyen vagy.

Gróf Dezsőffy, kivel ezt levélben közlém, nekem jött, s ezen Madonnára írt epigrammámért öszvecsókolt. Ezt szebbnek leli, mint a Laokoonra írottat.

Feleségem még nem betegedett le. Tiszteld magadat és a tekintetes asszonyt, jövendő nászasszonyunkat, szíves barátnénkat. Kis menyed csókolja kezeiteket s gyermekeiteket.

Élj szerencsésen, igen kedves barátom!

IX.

Széphalom, jun. 3. 1813.

Nagy tekintetű barátom, Fiamat májusnak 30-dikán a te ajándékod alatt szülte meg feleségem. Vedd e jelentésemet is köszönet gyanánt, nemeslelkű barátom, s képzeld hozzá örömeimet. A képet Antoninusomnak fogom hagyni. Tartsa meg születési környűlállásainak emlékezetével ezt is, s ismerje, tisztelje szívedet, mely hajló volt, kész volt a barátságnak minden áldozatjaira, s örvendjen atyjának, kiket a jók szerettek. Feleségem a szülést még nem várta, s szokatlan bágyadtságot érezvén, íróasztalom mellett leheveredett, s Goldsmithnak Római Történeteit olvasgatta most is, mint már azelőtt mintegy öt nap olta. Én lábai mellett Sallustomat dolgozám újra, s Cátónak Caesar ellen tartott beszédét fordítám épen, midőn hirtelen felkölt, bemene azon szobába, ahol utólszor itt lévén háltál, s egy óránál kevésb idő alatt általellenben a tükörrel meglett a kis fekete hajú s szemű legény, kit tegnap előtt prof. Vályi Nagy Ferenc

Antonínus Sophron Ferenc nevekre keresztele. Tartsd meg, ezzel együtt, akiket szeretsz tovább is megbecsülhetetlen jóságodban, s légy bizonyos színetlen tiszteletünk felöl.

Nem régiben tudósítottalak, hogy osztályunkon általesénk; arról tehát szükségtelennek tartom ismét szóllani. Szemeréről is írtam. Megint nem tudok felőle semmit egyebet mint azt, hogy Patayval Máramarosba útazott. Megmagyarázhatatlan előttem amit teszen, s szeretném kiragadni azon társaságból, hol meg fog halni azon dicső pályának, melyet nagy fénynyel futhatna. Rettegtet az a gondolat is, hogy Fáy László meghala, s így a házasság még inkább meg fog készülhetni. Bár közelébb laknám Pesthez, hogy ragadhatnám ki azon örvényből, mely őtet elnyelni készül. A barátságnak erőszakot is szabad tenni, ahol látja, hogy arra kerülhetetlen szükség van. Élj szerencsésen, igen kedves barátom, feleségem mind magadat mind a tekint: asszonyt, ami szeretett nászasszonyunkat, tisztel, csókol gyermekeiddel együtt; menyed csókolja kezeiteket. Maradok hív tisztelettel tisztelő barátod Kazinczy Ferenc.

Zirci útunkról nem írhatok. Szeretnék ott lenni, de elmúlhatatlanúl itt kell lennem aratáskor, mert keresztekkel osztozunk ez idén, s testvéreim itt nem létemet balúl vennék. Bár csak Tatay elhalaszthatná első áldozatját! Erről még későbben írok, ha veendem tudósítását.

X.

Széphalom, jul. 2. 1813.

Kedves édes barátom, April. 25-dikén írt levelem tehát juniusnak 15-dikén ére kezedhez! A párizsi postahivatal nekem máj. 23-dikán külde egy jelentést, hogy ott egy levél vár reám; tegyek rendelést kiváltatása iránt; s én a levelet jun. utolsó tíz napjaiban vevém. Párizsból tehát Széphalomra hamarább ér el a levél, mint Széphalomról Törtelre! Ki tűrheti el ezt a késedelmet? Íme próbát teszek, ha levelem Debrecen felé nem hamarább jut-e el hozzád. Kérlek jegyezd fel, s add tudtomra, mikor veendcd azt, s ha Debrecen felé hamarább teszi meg az útat, mint Jászberény vagy Pest felé, ezután leveleinket Debrecennek kerültessük.

Megyünk tehát! s meg fogjuk látni Zircet! E soron kezdem hozzád egy epistolámat, eltelve előre azon örömökkel, a melyekben Zircen és a zirci útban élni fogunk. Kiterjesztett karral várnak némely barátink. Tégedet arra kérlek, hogy ha, a mint irod, Esztergomnak megyünk Kondé miatt, s Szabó és Pyber miatt Virtnek, Vácon is meglássuk a szép templomot és a nagylelkű püspököt; s Pápai Sámuelt Pápán, s túl Zircen Kisfaludyt és Berzsenyit. Mely igen szeretném, ha reá érnénk és az idők engednék, ezen útban meglátni Mohácsot is, és még elébb a helyt, hol Zrínyi Miklós elesett! De soká ez útban sem te nem mulathatsz, barátom, sem én nem. Zircen septemb. 8-dikán fog tartatni az *áldozat*. Én tehát augustusnak utolsó napjaiban nálad leszek Törtelen. Kocsidon kell mennünk, mert én három fedeles szekereimből most csináltatok egy újat, s nem hiszem, hogy ez addig kész legyen. Te ajánlottad ezt a barátságot, s én elfogadtam, bízván szívedbe, és érezvén, hogy ez útat különben nem tehetném.

Szemere Pál barátunk junius 30-dikán, azaz tegnap előtt nálam hála. Késő estve érkezék ide Kazinczy Istvánnal, ki el nem ereszti, míg valamely leánynál Zemplényben meg nem akad. Ahhoz Palinak ezer szerencsét kivánok. Szóllék vele, bátran, szabadon, mint barát, mint atya, s feddettem éreztettem vele, 'mely hálátlanság vala Törtelen hálni, s házadhoz nem menni, mert *te* nem valál ott, holott ott vala a tekint. asszony; s kérdeztem, ha ezt az immoralitást megbocsáthatja-e magának? Pirúlt, azt felelte, hogy ő már lovat is akara nyergeltetni, de azok, akikkel együtt járt, nem eresztették. De miért hát mindég ezekkel? Ekkor megmagyarázta, hogy a bolondúlásig égett Zsuzsiért, noha látta, hogy ő néki veszedelmes; kerülte, de közel akara lenni hozzá; s most is azért jött ide, s azért lesz itt augustus végéig, hogy a veszedelmes leány el ne tébolyítsa. Tetszik nekem, hogy Pali itt Szemere Kriska felől gondolkozik. Jó személy, és jó anya gyermeke.

Hogy fiam megszületék máj. 30., eddig talán nem csak pesti barátimtól, hanem a hozzád írt levélből is tudod. Ha későbben fogna érkezni ez az egy holnap előtt írt levelem

hozzád, hagyd itt is mondanom, hogy a kis gyermek a te általad ajándékban hozott kép alatt köszöne be az életbe. Élj szerencsésen, igen kedves barátom; feleségem téged és a tekint. asszonyt a legszívesebb idvezletekkel tisztel, s ajánljuk magunkat mind kettőtöknek barátságtokba. Gyermekeim s azok közt a kis menyed, csókolják kezeiteket. Ölellek nemeslelkű barátom a tiszteletnek s barátságnak minden érzéseivel.

XI.

Széphalom, aug. 18. 1813.

Kedves barátom! Szemere Palinak az éjjel vevém levelét Lasztócról, hozzám 2 órányira, hogy aug. 16-dikán házassági jelentésén általesett Szemere Christine kisasszonál, a László és Vatay Krisztina gyermekénél, s szerencsés. Fogatok, s megyek még ma tétetni meg a gyűrűváltást. Ezért írok ily röviden. Sarkantyú kelle a félénk legénynek; de csak hogy megtette a lépést. A leány igen derék, Pali szerencsés lesz, még erszényre nézve is jól házasodott. Parányi szőke feleséget kapott. Igen örvendek lépésének.

A háborúi készületek lehetetlenné teszik, hogy útazzunk. Ezt magad is látod. Zemplény 191 legényt állít s lusztrál; de diéta nélkül nem szeretne akarni, ha nem fog akartattatni. Ölellek teljes barátsággal tisztelettel.

XII.

Az én szeretett Vidámnak.

Széphalom, febr. 13. 1814.

Kedves barátom! Helmeczynk levelében vettem idvezleteddel együtt azt a hírt, hogy Pesten múlatsz, és hogy nem sokára új magzat atyja leendesz. Fogadd el szíves tiszteletemet, barátságos idvezletemet, s áldásomat a kicsinyhez, ha már világra jött, s tisztelt nászasszonyomnak pedig jelentsd kézcsókomat. Adja isten, hogy nem sokára ismét alkalmatos legyen a jó emberek faját egy új taggal megszaporítani, mert azok, tudod, mely felette kevesek.

Helmeczytől csak annyit tudok, hogy szenvedsz. Az nekem is sorsom most. Győzzük meg a bajt, barátom, ahol lehet; ahol nem lehet, tűrjük cum dignitate. Emlékezzünk,

hogy rajtunk áll, mi legyünk-e őfelettek, vagy ők mifelettünk. Osztán nem szokhattuk-e meg a szenvedésnek minden nemeit?

Szemere nekem Mélykútról írta utolsó levelét, s oly kivánságot gyújta lelkemben, melyet nem tudom mint győzhetek meg. Azt írja, hogy valamely pesti kereskedő, Oliva nevezetű, Weimárba ment Göthéhez, és onnan az ő képét lehozta. Nem tudom mely okból ez a kép most Kärglingnél van. Mit nem adnék érte, ha Pesten teremhetnék, s ezt a képet megláthatnám! Minden irók között ez az, akit leginkább szeretek; legalább minden német írók között ez az.

Élj szerencsésen, kedves barátom, s tarts meg nagybecsü barátságodban, melyet én legalább azzal érdemlek, mert ismerem való becsét. Feleségem mind téged, mind a tekint. asszonyt tiszteli, meleg szívvel tiszteli. A menyedet a köhögés nagyon zölddé változtatta. Körültem forog, épen leckézi az anyja, s a te barackmag-kosárkád fülében függ. Hív tisztelőd Kazinczy Ferenc.

XIII.

Széphalom, jan. 7-d. 1815.

Kedves barátom! Helmeczy írja, hogy a menyed ismét egy kalendáriomot kapa tőled. Az még Pesten van, de én sietek neked bemutatni a gyermek köszönetét és a magamét kifogyhatatlan jóságaidért, el nem halható emlékezetedért. Barátom, érzem én egész becsét megbecsülhetetlen barátságodnak, s hálátlan volnék, ha kevésbbé szeretnélek mint szeretlek. Engedje isten, hogy azt tettel is bizonyíthassam, s okod legyen engem továbbá is szeretni.

A mi Szemerénk sept. 28-dika olta múlata itt. Betegesen hagyja itt feleségét, s martiusban feljő érette. Az én házam népe sokat betegeskedett, feleségem, a te kis menyed, és a fiam Emíl szemfájásban kínlódtak, mely itt járvány és ragadó nyavalya volt. Mindamellett a menyed halad a tanulásban, s már franciáúl egy gyermeki komoediának egy rollját félig megtanulta. Aprilben egy derék francia nevelő lesz házamnál, aki nyelvekben, a tanulás tárgyaiban, festésben, muzsikában s táncban nekik leckét adjon, s házamnál ezentúl

a francia és magyar nyelv lesz a beszélgetés nyelve. Nem adok én gyermekeimnek *ragyogó*, de használatos nevelést. Városban nem nevelem, mert ott a német tiszteken kapást tanulják a leány gyermekek, s szégyellik, hogy magyarok. Az én leányaim úgy neveltessenek, hogy özvegyek tudjanak lenni, ha férjeket a halál hamar elkapná.

Sept. 14-dikén magam vezettem a lyányomat a bérmáló kassai püspök circulusáig, hol Sophia Franciska nevet kapott. Ezt nekem a Calvin emberei nagy vétkül veszik. De én cselekedettel szeretem bizonyítani hitemet, mely abban áll, hogy nekem mind egy akárki akármely vallásban legyen. Leányaimat a törvény pápistákká akarja neveltetni, s azoknak nevelem.

Prímás Barkóczynak képe metszve van. Gessnernek 2-dik kötete előtt fog állani. Az elsőt az Orczy képe ékesíti. Ha kezedbe akad egyszer a prímás írása, kérlek, teljesítsd ígéretedet.

Feleségem téged és a tek. asszonyt szívesen tisztel, csókol, gyermekeim ajánlják magokat kegyességedbe, én maradok változhatatlan tisztelettel örök tisztelőd Kazinczy Fer.

Hogy van az, hogy én B. Prónay Simonnétól eszt. olta semmi levelet nem vettem? Ha tudsz valamit róla, engedd nekem is azt az örömet, s tiszteld.

XIV.

Széphalom, máj. 29. 1817.

Kedves barátom, ne akadj fel azon, hogy nem fejér hanem kék papiroson írok. Egy papíros-árúló megcsalt; két rizma fejér, és egy rizma kék papírost vevék tőle itt a háznál, s a fejér még inkább iszik mint ez a kék, s csaknem használhatatlan. Neked mind egy akár fejéren írok, akár kéken; te csak szívemet tekinted: de nekem illő vala elmondanom, mi téteti velem e szokatlanságot.

Mint vagy, édes barátom? Most két esztendeje nálad valék, s emlegetem nálad töltött jó napjaimat. Mikor fogok ismét ott lehetni? Mikor élek nálad ismét oly jó napokat? Valóban nagy okom van áldani végzésemet, hogy az engem a te barátságodba vezete. Ne szűnj meg engem tovább is szeretni, s hidd, hogy én neked minden érdemeidet ismerem.

Én tavaly Erdélyben útaztam fel s alá, s most azon útazásom naplóját készülök sajtó alá ereszteni. Magyarország nem ismeri azt a szép népet, mely azon a görbe rút földön lakik, s azok kevésbbé vannak elrontva mint mi. Három holnapig voltam benne, s ezen egész idő alatt velem egy erdélyi ember s asszony sem szóla más nyelven mint magyarúl. Deákúl s németül ott magyar magyarral nem beszél. Hospitálisok, s hospitálitások nem abban áll, hogy az embert majd megölik a sok étellel, kávéval, és rozsolissal, hanem hogy a vendégnek helyét sem lelik s érette mindent tesznek ami tőlök kitelik. Gróf Bethlen Imre küköllői főispán nem elégede meg azzal, hogy engem harmadnapig láta magánál, hanem azonfelül Enyedre bekisért, és ott 24 óráig cselédeimmel, lovaimmal, traktált. Ki teszi azt nálunk az erdélyivel?

Fejér vármegye, nem emlékezem mely dologban, repraesentált. Gróf Haller Gábor Exc. oda küldetett mint kir. commissárius, hogy a protocollumból töröltesse ki a végzést és repraesentátiót. De a vgye ki nem törlé.

Helmeczynek 8 napja hogy egy kedves levelét vettem. Ha vele leszesz, köszöntsd nevemben, s mondjad, hogy köszönöm barátságos emlékezését, s ezen levelem válasz hozzá. Maradjunk mi örökös barátok.

Szemere Pálné még nem betegedett le. Minap voltam nálok, s kedves napot töltöttem társaságokban. Kr(iska) most igen jó kedvű.

Szabad volna téged egy nagy barátságra kérni? Meg nem foghatom honnan eredhet az, hogy b. Prónay Simonnénak fél eszt. óta nem vettem levelét, pedig én írtam neki. Nem érte-e szerencsétlenség? Nem beteg-e? Kérlek, tégy félre minden tartalékot, s valamit tudsz, valamit más beszél, add tudtomra, s haladék nélkül. Kimondhatatlan aggódásban vagyok eránta. Visszaélni nem fogok barátságoddal, akármi fog állani leveledben. De kérlek, mondd el amit a báróról, amit a bárónéról tudsz.

En máj. 6-dikán majd elvesztém feleségemet. Azon szobámban hál most, ahol könyveim állanak, ő az ajtó mellett, Emíl fiam is az ajtó mellett a kemencénél, én a 3-dik szegletben. Máj. 5. estve eszembe juta, hogy a familiám levelei-

vel tele rakott igen nagy koffer az ebédlőben maradt; feleségem s fiam már ágyban voltak; behozattam a vasas szegletű ládát, s hogy a frajcímer ágyát a földön el ne tapossák, csak az Emíl ágya előtt tétetém le. Emíl éjjel sikoltozott. A feleségem szóllítja a leányt, szóllít engem. Ez is én is mélyen alvánk. Felkél, elfelejti hogy ott a láda, elbukik, s a vasas szegletben gyomrát veszedelmesen megüti, s idétlen gyermeket szült úgy, hogy azt akkor hirtelen a bábának, még akkor nap valamivel később a plébánusnak meg kelle keresztelni. Feleségem végre megszabadúlt minden bajtól, a gyermek Anna Iphigénia él, de kicsiny és gyenge.

Hát a menyem, Kaziczy Miklósné, mint van? Hallom Oskar fiat kereszteltete. Mely boldog anya, hogy csak fijai vannak. Ezeknek neveltetések több költségbe kerül, de a fiú talál magának élet nemét, a leány azt várja, hogy vegyék, az pedig baj most, erkölcseinknek ily rettenetes megromlásában. Én azért nem adom iskolába fijaimat ad annos pubertatis, s gondom lesz, hogy a háznál még jobban neveltessenek, mint iskolákban szokás.

De élj szerencsésen, kedves barátom. A tekintetes asszonyt nevünkben tiszteld egész barátságban, és alázatosan. Ajánlom magamat megbecsülhetetlen barátságodba; gyermekeidet csókolom s maradok alázatos szolgád Kazinczy.

SZEPES ÉS GÖMÖR NEVÉRŐL

S BÉLA KIRÁLY NÉVTELEN JEGYZŐJÉRŐL

KACHELMANN JÁNOS.

A latin Scepusiumot Bélünk [1]) Laziussal [2]), mintegy Gepusiumból a gepidáktól, a német Zipset ellenben Fessler [3]) Bárdosy [4]) után, a scyrrektől származtatják; de a gepidák országa sokkal nagyobbra terjedvén, a scyrrek lakása pedig

---

[1]) Prodromus 396. Apparatus 70 stb h.

[2]) De migrat. gentium 602, 604. (1600).

[3]) Gesch. d. Ungern I, 262.

[4]) Supplem. ad Analecta Scepusii 17, 31, 54, 61.

a felső Dunához esvén [1]), ezen különben is nagyon csavart derivátiók egyike sem kielégítő.

Egy a tavali budapesti újságban kiadott cikkemre, melyben Zipsnek a tót cip [2])-röli származtatása ellen nagyobb joggal a német eredethez ragaszkodtám, egy pozsonyi barátom felhozta ugyan, hogy a rajnai Kron-Weissenburg városa előbb Sebusiumnak, Alba Sebusiának is neveztetett, hanem a kútfőt, melyből merített, nem közlötte. Én pedig azóta ezen Sebusiumot, mint Kron-Weissenburgnak előbbi nevét, Merian Máté Topographia Alsatiae (1744) című munkájában, hol ez iránt 45. l. Beatus Rhenanusra [3]) hivatkozik, találtam fel; s e szerint a *Sebus*, *Zepus* nevet, mely nem csak Béla kir. névtelen jegyzőjénél Szepesről, hanem II. Andrásnak az erdélyi németek részére kiadott 1224-ki oklevelében is előjön, azok közzé sorozni nem kételkedem, melyek bányavárosaink általam írt története 2. füzetének 36. 49. s köv. lapjai szerint a keresztes háborúk idejében hozzánk érkeztek; azon igen régi szokás, miszerint a kivándorlók elhagyott helyeik neveit új telepítvényeikre is átvitték, szintoly kevéssé vonathatván itt kétségbe, mint az, hogy ha egy külföldi helynév nálunk is találtatik, az csak a régiebben népesített országból jöhetett hozzánk, nem pedig mitőlünk oda.

A Sebusiak vagy Segusiak, kiktől ama város szerzőnk szerint neveztetett el, az Alsó-Rajnánál, majdnem Bonn városa irányában bele ömlő Segus (Sieg) folyótól lefelé laktak, s mindamellett, hogy a romaiak ellenségei lévén általok nagy számban a lugduni Gallia legdélibb szegletébe, Liontól nyugotra, az aeduok s allabrógok közzé, szállíttattak [4]), nevök a Rajnánál még tovább fenmaradt, sőt, tán utóbb, annak bal partján felfelé is a későbbi Elsassban kiterjeszkedtek. Köhler [5])

---

[1]) Grimm Gesch. d. deutsch. Sprache I, 326.

[2]) Haltaus Glossariumában annona (sip, sipka, consipatio) gabona. Zipsben, mint határos megyében, inkább még a cippust, latin határkőt, lehetne keresni.

[3]) A kitűnő humanistának igaz neve volt: Bilde von Rheinach.

[4]) Jul. Caesar s Cicero után Ernesti Clavis Ciceroniana, 1831; 75. Cluveri Introd. in univ. Geograph. 1661; 56, 145. Anonymi Gesta Hung. c. 56. (Endlicher Arpad. Monum.).

[5]) Dav. Köhlers Anleit. zur alten stb Geographie. 1730. 10. l.

őket Sieg folyójoknál fogva, mely vagy nekik adta, vagy tőlök vette nevét, azon sicamberekkel, Grimm [1]) sigigambereivel, azonosítja, kik, a Delejtűben csak minap felélesztett monda szerint, Trójából jöttökben a későbbi Ó-Buda helyén Sicambriát alapították, melyet azonban mások egy Augustus alatt Pannoniában az Isternél állott sugambra cohorsnak tulajdonítnak, mi megint Lazius [2]) szerint csak Valentinián idejébe esett volna.

Hogy a Rajna partjaitól történtek nálunk bevándorlások, az, főképen Erdélyről, már úntig bebizonyodott. Nem csak Köleséry [3]) tudja Offunbányának régibb német Offenburg nevét, hanem Windisch is [4]) említi N. Enyednek, Aegidistadtnak elébbi Strassburg nevezetét; s mindakét város épen oly közel esik a rajnai Kron-Weissenburghoz, mint Erdély Fejérvárához. Bonn városa irányában pedig terül el a híres szép Siebengebirge, melyről a kis magyar Siebenbürgent már Engelünk [5]) származtatta, s melynek hegyeiben s környékén még több erdélyi helynevek eredetére akadhatni [6]).

Én azon beköltözéseket említett füzetemben csak a keresztes csapatok főútjához közelebb eső hegyes megyéink régi német helyneveik kipuhatolására használtam, s most Sebust, ha a távolabb Erdélybe juthatott, a közelebbi Szepesben is feltalálván, csak azt látom kérdendőnek, hogy mely időbeli keresztes haddal jöhetett e név hozzánk?

Tagadni épen nem lehet, hogy már Kálmán kir. alatt, mikor az első s főképen a Rajnától jött rendetlen keresztes seregek az ország határain vagy azokon belül is szétszórattak, sok oly nép, mely otthon a földesúr által nagyon nyomatva, tulajdonképen a szabadság után vágyódott s ezt honunk még

---

[1]) Emlitett munkája 1, 367 l.

[2]) Említ. munk. 52. l.

[3]) Auraria Romano-Dacica. 1780. 51 stb l.

[4]) Geogr. des Grossfürstenth. Siebenbürg. 1790, 76 l.

[5]) Gesch. d. Ungr. Reichs, 1834. I. 235.

[6]) Ilyenek a többi közt: Altenburg. Donnersmarkt, Gogeschburg, Kreuzburg, Landskron, Lautersburg, Schäsburg, (Segesvár, Siegburg), Schellenberg, Stolzenburg, s még mága a Sylvania nevezet is. Merian, Lebrecht, Windisch, Bel s Kőváry munkáik szerint.

igen számos, kies vadonjaiban feltalálni vélte, itt maradhatott, s mivel mint hódító amúgy sem jött, vagy kérelmére magok a király tisztjei által befogadtatott, vagy elrejtőzve is a hegyek közt akadálytalanúl erdőket irthatott; söt nem lehetetlen, hogy a letelepült jövevények első örömükben szabadságaikkal túl is éltek, mivel különben a nevezett király azon törvényét: „miszerint idegent kezes nélkül befogadni tiltatott (L. 1. c. 4)," noha kivihetősége már magában bajos lehetett, eléggé felfogni igen nehéz; s nem árt állításomnak, ha nem való is, mit Engel [1]) mond, hogy már II. István Borist szepesi grófnak nevezte ki, minthogy Benczúr [2]) s Wagner [3]) a spisszi castellaniát Magyarországon kivül Galliciába helyezik, mert noha a Balduin fővezérlete alatt honunkon keresztülment rendes csapatok után 1102. évben is vonúlt át egy nagy sereg, s az elégületlenek útközben ezektől is könnyen elpártolhattak, nem szükséges épen, hogy Szepes már Kálmán alatt rajnai jövevényekkel meg is telt legyen.

Megtörtént ez bizonyosan II. Gejza alatt, mikor a hatalmas clairvauxi Bernát fellépvén, III. Konrád császárt egy, szinte a Rajna vidékén is gyűjtött, új nagy keresztes-hadnak vezérletére bírta s a vele útnak készülő VII. Lajos francia kir. Gejzát küldöttje által az élelem iránt előlegesen megszólította ugyan, hanem az austriai herceggel viselt, alig bevégzett háborúja s az elébb átvonúlt császár által elkövetett nyomatások miatt [4]) oly nagy éhség támadt az országban [5]), hogy igen sok idegen csapat abban visszamaradni kényteleníttetett.

A későbben átment VII. Lajos által II. Gejza királylyal kötött ösmeretség volt alkalmasint oka annak, hogy fia III. Béla Margitot, Fülöp francia királynak testvérét, az ifjabb angol Henrik özvegyét, vette második nőül; s az avval bevándorolt spanyol Rajnáld már bizonyos grófja Szepességnek, mint alkalmasint királynéi megyének, s neki kö-

[1]) Említ. munk. 1, 221.
[2]) Hungaria semper libera! 61, 63.
[3]) Analecta Scepusii 1, 24, 25.
[4]) Chron. Turóc. II, 66.
[5]) Schmidt Episc. Agr. 1, 59. Katona Kist. Crit. III, 591 stb.

szönik lakosai, hogy több királyoktól, tehát legalább II. Gejzától is, nyert, s csak németeket jellemző, dézmátóli szabadságaikat befolyásánál fogva fentartotta [1]).

Már így állván a dolog, tán nem szükséges többé III. Bélának ezen házassága után csak 2—3 évvel a veresszakálú Fridrik császz. alatt szinte Magyarhonon át megindúlt harmadik nagyobb keresztesbadnak azon körülményét megemlíteni, hogy Fridrik Austria határán seregéből mind azokat visszautasította, kiknek legalább három ezüst márkájok nem volt a hosszadalmas útra [2]). Mert, noha ezeket sem szabad honunktól végképen elzártaknak tekinteni, s a szent földröl a 3 márka nélkül éhen visszatérőkről szinte lehet itt maradásukat feltenni, miután II. Andrásnak fentemlített okmánya az erdélyi jövevényeknek már II. Gejzától nyert szabadalmaira hivatkozik, bizonyosnak lehet állítani, hogy a szepesi németek sem jöttek be későbben; söt, midőn egy részről Eder [3]) a régi szepesi törvényes szokásokat csak az erdélyiekhez hasonlóknak mondja, más részről Pray [4]) s Katona [5]) az erdélyi németeket Szepességből jötteknek állítják.

Ugyanazon Rajna- melléki Elsassnak felső részében említi (Merian munkája 19. lapján, Ill folyó bal partján fekvő *Gemar*, Goemar, Gvemar várát s városát, melytől szinte a Szepessel határos Gemer, mint Bonfinnél jön elő, vagy mai Gömör vármegyének neve származik. Mert erre nézve sem szabad Anonymust úgy értelmezni, mintha azt már a honalapító Árpád itt találta volna. A megyének ezen neve, melynek eredete a rajnai Pleis (Pelsőc) és Rosenau (Rozsnyó) által is nyer hitelt, Fejérünknél [6]) legelőször csak Imre kir. alatt említtetik. Tavali újsági cikkemben ezen Gvemarknak is írt nevet Gemerktől, mi németben határt jelent, véltem származhatónak [7]).

---

[1]) Wagner II, 257, III, 249.
[2]) Wilken Gesch. d. Kreuzzüge.
[3]) De initiis et jurib. Saxonum. Transylv. 133.
[4]) Pray Dissert. in Annal. 167. Hist. Hung. 1, 138, 6.
[5]) Hist. Crit. III, 558.
[6]) Codex Diplom. II. 343.
[7]) Fenvannak nálunk még ezen ismeretesb rajnai helynevek:

Ámbár az Anonymusróli kérdést, hogy melyik Béla király jegyzője volt légyen, Spiess [1]) okmánya után eldöntöttnek lehet tekinteni, mégis mind eddig kétkedések tűnnek fel iránta. Midőn egy nagy nevű tudós, ki a régiség parlagán szedett néhány kalászaimat is méltatá kegyes figyelmére, az Anonymust IV. Béla alatt élteti, Kassel Bódog [2]) pedig, kinek ugyan e helyen hiába felelek, azt még I. Béla idejében kereshetni véli; én a munkájában C. 32 s 33. előfordúló *Zepus* és *Gumur* nevekből már elölegesen azt következtetem, hogy ő *I. Bélának*, kinek idejében a keresztesbadaknak híre sem volt, *jegyzője nem lehetett*. Kitetszik ez már abból, hogy ezen király alatt a magyar deákok (diákonusok, kis-papok) sem Párisba, sem Bonóniába még nem járhattak [3]). Abból továbbá, hogy szerzőnk Zepusról s Gumurról nem azt mondja, mit lap. 31. Miskolcról: terra quae nunc vocatur Miskouci, (mely most Mihályiak, Mihály fiai földjének neveztetik), hanem ama két nevet régiebbnek s idejét felül múlónak tartja, valamint egy Miskolci Mihálynak Fejér (az Árpádok korabeli okmányok címeit tartalmazó s 1829. kiadott Codexének 79. lapja s 1234. száma) szerint már II. András alatt történt fassiójából, megint az tűnik ki, hogy Anonymusunknak *IV. Béla előtt kellett élnie.*

Ha azonban ezen indokom nem igen világosnak vagy csekélynek látszanék, minthogy magát az illető okmányt nem ismerem; van jegyzőnknél, mindjárt Prologusának elején, egy díszneve is Béla királyának, mely idejéről magában nem hagy kételkedni, t. i. a keleti superlativusokhoz hasonló *gloriosissimus;* egészen új s különböző a sanctustól, mely cap. 3. Álmosnak s utódjainak is tulajdoníttatik. Ezen dísznév pedig, minthogy II. Bélát, a vakot, sem a véres aradi gyűlés, sem Boris elleni hadjárata miatt nem illetheti;

Altdorf, Leuka, Rosenberg (e kettő Liptóban), Schauenberg, Stoos, Walddorf (a többi mind Szepességben): mind a két magyar hazában pedig: Almasch, Karpen, Reichenau, Roden (Rodna, Rudno), Rosenau, Schönau, Siebenlinden, Siebenbuchen, Steinbach, Zeben (Zibin).

[1]) Archiv. Nebenarbeiten I. 140.

[2]) Magyarische Alterthümer, Berlin 1848.

[3]) L. Prologusának 2-dik pontját.

III. Bélának épen nem ok nélkül adatott. Ő a konstantinápolyi császári udvarnál felneveltetve, francia Margit nejével nem csak az országos archiofficiumokat, a sok kir. udvari mestereket s különösen a jegyzőket is hozta be [1]), holott előbb magisterekről s notáriusokról szó nincsen, s e szerint a keleti udvar fényét a nyugoti míveltséggel egyesítette, hanem, mint a papi rend kiváló tisztelője s a n.-szebeni s szepesi prépostság felállítója, azon címet I. László felemeltetése s kanonizátiója miatt is nyerte meg; ugyanazon gloriosissimus név adatván neki még II. András idejében a N.-Váradon feltalált isten-ítéleteinek jegyzőkönyvében is [2]), melynek szerkezetében pedig Anonymusunk, hamindjárt csak III. Bélának egyik vagy másik fia alatt írt, címénél fogva részt alig vehetett.

Selmecen 1859. Martius 21.

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai folyóiratok. — *Magyar Akad. Értesítő* 1859-ről. Az akademia rendeletéből kiadta Toldy Ferenc titoknok. 1—5 füzet. Pest. N8r. 1—468. l.

Budapesti Szemle. Szerk. és kiadja *Csengery Antal.* XVIII. és XIX. füz. vagyis a VI-d. kötet 1. és 2. f. Pest, Herz nyomd. N8r. 241 l. Az évi folyam ára 10 ft.

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat . . kiadják Hegedűs László, Szeremlei Gábor, szerk. *Erdélyi János.* Második évfolyam. X. füz. Patak a főisk. bet. 1858. N8r. 913—1000. l.

— Szépirodalom. — *A múltak emlékei.* Írta *Vas Gereben.* 2 köt. Pest, 1859. Ráth Mór bizománya. K8r. 212 és 211 l.

Beöthy László válogatott Művei. Kiadja Beöthy Zsigmond. I. II. III. kötet. Pest, 1859. Ráth Mór. K8r. XXVIII és 196, 312, 224 l.

Egy szegény ifju története. Regény. Írta *Feullet Octáv.* Franciából fordítva. Pest, 1859. Kiadja Pfeifer Ferd. K8r. 243 l.

— Nyelvtudomány. — *Magyar Nyelvészet*, szerk. *Hunfalvy Pál.* IV-d. évfolyam 1—5 füzet. Pest, Eggenberger bizománya. 1859. N8r. 1—400. l. A hat füzetes folyam ára 5 ft. 25 kr. újp.

— Bölcsészet. Nevelés. Ifjusági tans olvasó-

---

[1]) Cornides Vindiciae Anonymi 124, 132. Engel 1. 263. Bartal Commentarii II, 94.

[2]) Regestrum de Várad §. 341.

könyvek. — *Logika* lélektani alapon fejtegetve *Brassai Sámuel* magy. akad. tag által. Pest, Eggenberger Ferd. akad. stb könyvárusoknál. 1858. N8r. 170 l. fűzve 1 ft. 15 kr. újp.

Protestáns népiskolai Tanterv. A dunántuli ft. ref. egyházkerület által 40 db. aranynyal jutalmazott pályamű. Írta *Zsindely István*, sárospataki képezdei tanárjelölt. Pápa, főisk. bet. 1859. 8r. 68 l.

Kézi Abc és elemi Olvosókönyvecske. Prot. népiskolák számára, az írva-olvastatási tanmód szerint írta *Warga János*. Hatodik kiadás. Pest, kiadja *Osterlamm K.* 1859. 8r. 48 l. fűzve 12 újkr.

Dallamok az Ausztria birodalombeli kath. magyar elemi tanodák számára írt második Nyelvgyakorló és Olvasókönyvben foglalt énekekhez. Négyes hangjegyekre tette *Schmidt Péter*, pécsi székesegyházi organista. Pécs, Weidinger és fia tulajd. 1859. N8r. 50 l. (35 dallamot tartalmaz).

Üdvözletek, vagy 136 eredeti szózat s levél, új év, születés stb. Írta *Márki József*. Pest, 1859. nyom. Gyurián J. 16r. 104 l.

Családi Olvasmányok. Kiadja Dr. *Szabóki Adolf.* III. füzet. *Az erény jutalma*, *Klar* után németb. Nagy Mártontól. Pest, 1859. A Sz.-István-Társulat bizományában. 16r. 161—235. l. fűzve 20 újkr.

Tigrisvadászat Indiában. Rice William Gyalog Vadászatai Radsputánában: Magyarította *Brassai Sámuel.* Színezve nyomott 4 képpel. Pest, 1858. Ráth Mór. K8r. 200 l.

— Történelem. — *Világtörténeti Tankönyv* magasb tanintézetek alsó és középosztályai számára *Dr. Beck József* után néhány nagykőrösi tanár. Szorosan a 6. kiadás szerint fordítva, elfogadva algymn. tankönyvül a magas minist. által. Második kiadás. Pest, 1859. Heckenast. 8r. 248 l.

Világkrónika, népszerü előadása az 1857. sept. 1858. nov. végeig történt nevezetesebb eseményeknek. Írta *Urházy György*. Pest, 1859. Heckenast. Széles 8r. 64 l. (Jutalékkötet a Vasárn. Könyvtárhoz).

Háborúkönyv. A jelen hadjáratot illető tájékozások és felvilágositó magyarázatok gyüjteménye a M. Sajtó és Polit. Újdonságok munkatársai által. Első füzet. Pest, 1859. Heckenast G. 4r. 64 hasáb Velence városa s vidéke térképével. 5 füzet ára 2 újfr.

— *Monumenta Hungariae Historica.* Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a Magyar Tudom. Akad. *Történelmi Bizottmánya.* Első osztály. *Okmánytárak.* Harmadik kötet: *Brüsseli Magyar Okmánytár Hatvani Mihálytól.* III. kötet. Pest, N8r. VIII és 324 l. A négy kötetes folyam ára 10 ft cp. — (Sajtó alatt az I. osztály (Okmánytárak) 4. és 5 d., a II osztály (Írók) 5-d. kötete, vagy is a második folyam utolsó, a harmadik folyam két első kötete.

Magyar Történelmi Tár. Kiadja a M. Tudom. Akad. *Történelmi Bizottmánya.* Hatodik kötet. Pest, Eggenberger stb könyvárusoknál. 1859. N8r. VII és 264 l. fűzve 1 ft 20 kr cp.

Nagy-Kőrös városa Török Levelei. A város levéltárában levő ere-

detiekből fodította *Repiczky János*, bevezetéssel ellátva kiadta *Szilágyi Sándor*. Kecskeméten, nyom. Szilády K. 1859. N4r. 28 l.

Hazánk. Közlemények a nemzeti történet és honismeret köréből. Szerk. *Török János*. II. folyam. 1. 2. füzet. Pest, 1859. kiadja Heckenast. N8r. 1—128 l. rajzokkal. A 8 füzetes évfolyam ára helyben 5 újft.

Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten *Siebenbürgens*. Im Verein mit mehren Vaterlandsfreunden herausgegeben von *Eugen v. Trauschenfels*. Neue Folge. I. Bd. 1. 2. Heft. Kronstadt, 1859. Druck u. Verlag von Joh. Gött. N8r. 1—128. l. (Négy füzet teszen egy kötetet. Minden évnegyedi füzet ára 60 újkr.).

Kívánjuk, hogy Tr. úr ne csak dicső emlékezetű irodalmi elődének, Kurz Antalnak, köpenyegét vesse vállaira, hanem szellemétől is vegyen íhletet, nehogy ez az új sor, s a régi, a Kurz Magazínja, csak cím szerint legyenek rokonak. Akarjuk hinni, hogy így lesz, s hogy a füzetek becse azok számával nőni fog. E két füzet tartalma: Ünnepies szokások az erdélyi németek közt; adalék az 1858. növényélettüneménytanhoz; a szász nemzet egyetemének szerkezete és hatás köre a XVI. század második, s a XVII. első felében; a segesvári ev. egyház és kórház; oláh mesék; irodalom.

Nemes felkelő ezredek az 1809. évi győri csatában. Írta *Hetelendy Károly* százados. Második bővített kiadás. Veszprémb. Ramasetter K. bet. 1859. 16r. 22 l.

Mond szerző, ki részese volt e végzetteljes csatának, némely dolgokat, mik az utolsó magyar felkelés rosz hírét kissé ellensúlyozzák: de mikor fog egyszer a nemzet becsületén ejtett ezen szennyfolt a taktikai és politikai viszonyok hű előadása által lemosatni? Jól ismerte ezeket I. Napoleon, s nem dicsekedett a győri sikerrel.

Magyarország Családai címerekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Iván*. Ötödik kötet. III. IV. füz. Ghyczy-Hanzély. Pest, kiadja Ráth Mór. 1859. N8r. IV. köt. 401—504. és VIII l., meg az V. k. 1—48. l. Két-két kötetre az előfizetés 4 ft 20 kr újp.

S így e munka *négy* kötete be van fejezve, az ötödik megkezdve.

— M ű t ö r t é n e t. — *Adatok a Művészet Történetéhez*. Írta *Ormós Zsigmond* (Velencében). Pest, 1859. Pfeifer Ferd. bizománya N8r. X. és 303 l. fűzve 3 újft.

— T ö r v é n y és k ö z i g a z g a t á s. — *A Romai Magánjog rendszere* mai érvényében ((Pandekták). Írta *Hoffmann Pál Lajos*, törvényszéki segéd a pesti cs. k. orsz. törvényszéknél. I. füzet. Pest, szerző sajátja. 1859. N8r. 100 l. a II. füzettel együtt 2 újft.

Községi Tanácsadó a városi és falusi községeket illető ügyekben. Szerk. és kiadja *Szokolay István*. Második évi folyam. I. füzet, Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 72 l.

Gyakorlati Segédkönyv. Vezérfonalúl a telek- és épületosztályadónak a Magyarország és volt mellékországai részére kiadott adóideigleneg szerint. Pest, Heckenast nyomt. 1859. 1. füzet.

Nemzetgazdászati Észleletek, különös tekintettel Szeged jövőjére. Írta *Bodnár István*. Szeged, nyomt. Burger Zsigmond 1859. 16r. 52 l. fűzve 30 újkr.

— Hadtudomány. — *Az előörsi szolgálat* kivonatokban. Kérdésekkel és feleletekkel röviden előadva mint a hadtéri szolgálat tanulmányára való utasítás századi tanodák számára a cs. k. gr. Haller 12-d. huszárezrednél. Pest, 1859. nyom. Herz. 16r. 101 l. (ném. és magy.).

— Természeti és mű-tudományok. — *A Teremtés természettörténelmének nyomai*. Angolb. ford. *Somody József*. 107 fametszvénynyel. Pápa, a ref. főisk. bet. 1858. N8r. IX és 254 l. fűzve 4 fr. 20 kr. újp.

Népszerű Természettan népiskolák számára. *Krüger* után *Orbán József* miskolci ref. tanár. (a Népiskolai Könyvtár VIII. kötete). Sárospatak, a főisk. bet. és költs. K8r. 182 l.

A Növények Természetrajza képekben. Dr. Schubert G. H. közönségesen ismeretes és kedvelt Természetrajzi Tankönyvének elrendezése nyomán szerk. *Hochstetter M. F.*, magyarítá *Virányi János* 52 ívre finomúl színezett rajzok s magyarázó szöveggel. Pest, 1859. Emich bizománya. 3—5 füzet. fol. 4 fr. 80 kr. újp. (A munka ezzel teljes).

— *Megbetegedés és üdülés* természettörvényi szempontból. Nepszerűen előadva *Leutsch Albert* által. Németb. ford. *Rószaági Antal*. Pest, nyomt. Herz. 1859. N8r. 37 l.

A hasonszenvi Háziorvos. Minden kóros jelenetek előadása betűrendb. . . kivonatban Dr. *Schreiber E.* után. Pest, 1858. nyom. Gyurián J. 32r. 48 l. fűzve 30 újkr.

A Vízgyógymód. Utasítás a leggyakrabban előforduló betegségeknek gyógyítására. A szenvedők használatára írta Dr. *Siklósi Károly*, a budai vízgyógy-intézet tulajdonosa. Pest, kiadja Heckenast G. 1859. 8r. 390 l.

— *Rögtöni fagylaltkészítés titka* . . . írta *D. Fülöp Franciska*. Pest, 1859. Müller nyomd. 32r. 48 lap.

— *Állattenyésztési Eszmék*, szemközt a Magyarországon jelenleg alapból megváltozott gazdálkodási viszonyokkal. A Magy. Gazd. Egyesület által koszorúzott pályamunka. Írta Dr. *Csilchert Róbert*. Pest, nyom. Herz. 1859. N8r. 148 l. fűzve 1 újfr.

Kertészeti Füzetek Dr. Entz Ferenctől. XV. füzet. Pest, 1859. Herz. K8r. 103 l.

Kerti Gazdaság Könyvtára. II. kötet : Gyümölcsfa-iskolák Lucas Ede útmutatása nyomán, hazai viszonyainkra átdolgozva, különösen a községi faiskolák vezérkönyveül. Kiadja a „Kerti Gazdaság“ szerkesztősége. Számos fametszettel. Pest, 1859. nyom. Gyurián J. K8r. 124 l. fűzve 1 újft.

— *Földszurkos Gyapjunemez*, mint legújabb elismert tűzellenes

épületfedő anyag. Schoeller Adolf nemezgyárának terméke. Pest Müller nyomd. 1859. 8r. 16 l.

Gyakorlati útmutatás Weinhold R. *fedél-kőpapír lemezei* használata iránt... Második bővített kiad. Pest, nyomt. Herz. 1859. 8r. 20 l.

— E g é l y. — K a t h o l. — *Munkálatok* a pesti növendékpapság *Magyar egyházirodalmi Iskolájától.* Huszonharmadik folyam. Pest, 1859. Boldini nyomd. N8r. XIV és 356 l. (Tartalma : *Sz. Ágostonnak az Isten Városáról* írt huszonkét könyve. I. nyolc könyv).

Unio, vagyis a hit és történelem szava a nem-egyesült görögöknek a romai kath. anyaszentegyházzali egyesülésére. A pesti egyet. hittani kara által Horváth József néh. kalocsai olvasó kanonok alapítványából jutalmazott pályamunka. Írta *Horváth Ferenc*, kalocsai érsekmegyei áldozár, hittudor, bajai nagygymn. igazgató, görög nyelv- és mennyiségtan-tanár. Kalocsán, 1859. Nyom. Malatin és Holmeyer. N8r. XVI és 488 l. fűzve 2 ft 65 kr újp.

A katolika nő. Írta *Ventura Joakim*, olasz szövegből ford. *Gyurits Antal.* I. k. Pest, 1858. Lauffer és Stolp bizománya. K8r. XII és 291 l. fűzve 1 ft 30 kr cp.

Pázmány-Füzetek. Egyházi beszédek, homiliák, templomi és iskolai katekesisek gyüjteménye. Kiadja a Szent-István-Társulat, szerk. *Roder Alajos.* IV. köt. 1. füzete. Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 240 l. *Hozzájárúlnak* Régi magyar szentbeszédek XXXIII—LXVIII.

Szent Beszédek a nagyböjtre, Porto Mauritio Leonard (Lénárd) világhírü szónoktól. Németb. fordítá *Huszár Károly.* II-d. kötet. Székesfejérv. 1859. Ráder tul. N8r. 314 l. fűzve 1 ft 60 kr újp.

Bibliai Történet kisebb gyermekek számára. *Roder Alajos* által. 14-d. kiadás. Pest, kiadja a Sz. Istv. Társ. 1858. 8r. 72 l.

Csodák Könyve. Szent hagyományok és népies mondák, melyekben 150 csodák foglaltatnak 150 képpel. Pest (1859) Bucsánszky 8r. 252 l. kemény tábl. 42 újkr.

Szeraf. sz. Ferenc atyánk Reguláját, melyet magyar fordításban fr. Golesséni Pantaleo, BAról címzett sz. Ferenc-rendi tartomány főnökének rendeletéből sajtó alá készített *Rapawy Ignác.* Pozsony, 1859. nyomt. Schreiber. K8r. 70 l.

Égi Lant. A tanuló ifjuság egyházi használatára kiadta *Fejtényi Fer. János* pannonhegyi bencés. Hatodik kiadás. Győr. özv. Ritter Anna tul. 1859. 12r. 165 l.

Szent Énekek a felső-nyéki kath. hívek haszn. Székesfej. Számmer bet. 1859. N8r. 22 l.

Jó Náp. Pest, Bucsánszky. 1858. 24r. 240 l.

Jézus Élet Tüköre. Imáds. könyv *Leonhard* J. Mih. ált. Pest 1858. Bucsánszky. 32r. 258 l.

Mindennapi ajt. Gyak. Komárom, Szigler nyomd. 1858. 32r. 108 l.

Mindenkor hordozandó Lelkikincs. Komárom, Szigler nyomd. 1858. 32r. 240 l.

Arany Korona .. melyet szerzett .. *Pongrácz Eszter*. Pest, 1858. Trattner. 4r. 420 l.

Hétfájdalmu bold. sz. Mária nyomait követőknek *Arany Koronája* .. szerzette *Áts Benjamin* atya, sz. ferenc-rendi. Második kiadás. Pest, Bucsánszky. 4r. 400 l.

Bújdosásnak Emlékezetköve. Pest, Bucsánszky 32r. 112 l.

Liguori sz. Mária-Alphons Látogatásai a legméltóságosabb Oltári Szentség és b. szűznél, a hónap minden napjaira. *Hugues* után németb. újra ford. *Heimlich Ferdinánd*, bácsai pleb. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Pest, 1858. nyom. Herz. 18r. 135 l.

A bold. sz. Mária ötvenkét csodáinak szombatja. Írta *Esterás Pál* nádorispán, .. bővítve Tóth Károly sz. Ferenci áldozár által. Pest, Bucsánszky. 8r. 160 l. számos képekkel kemény köt. 24 pkr.

Boldogasszony Gyöngykoszorúja. N. Várad, 1858. Tichy Alajos bet. 32r. 250 l.

Sz. Keresztút járása. Pest, 1858. Bucsánszky. 16r. 48 l. sok képekkel.

Jézus az én szerelmem. Imáds. könyv ker. kath. számára. Pest, kiadja Bucsánszky. 32r. 200 l. kötetlenül 17 újkr.

Mennyei Nefelejcs. Ima- és Énekeskönyv .. szerk. *Szomolnoky József*, székesfejérvári címz. kanonok. Pest, 1859. kiadta Bucsánszky. 8r. 332 l. kötetlenül 42 újkr.

Mennyei Harmatozó Rózsa... Pest, 1859. Bucsánszky. 16r. 324 l. kötetl. 24 újkr.

Kis Officium .. Pest, 1859. Bucsánszky 16r. 285 l. kötetl. 16 újkr.

Hétfájdalmú b. szüz Mária nyomait követőknek mennybe vezető *kis Arany koronája* ... *Áts Benjamin* atyától. Pest, Bucsánszky, 1859. 16r. 281 l. kötetl. 21 újkr.

Szent Anna .. *tisztelete*. Pest, 1859. Bucsánszky. 8r. 64 l. kötetl. 10 újkr.

Gonzágai Sz. Alajos ! könyörögj érettünk ! .. Imakönyv. M.-Óvár, kiadta Czéh S. 1858. 8r. 152 l.

Útmutatás a Rózsafüzér vagy szent olvasó ajt. haszn. Arad, Réthy, 1859. 8r. 80 l.

— Protestáns hittud. irodalom. — *Egyházi Könyvtár* a m. ref. vallású nép számára. Kiadja a tiszántuli ref. egyházkerület. Szerk. *Révész Bálint*, debreceni ref. lelpipásztor és egyházkerületi főjegyző. Első évfolyam, III. IV. füzet. Debrecen, a város nyomd. 1859. 8r. 188 és 140 l.

A hittani tudat jelene az ev. ref. egyházban *Peti József* hittanártól. Kecskemét, Szilády bet. 1859. 8r. 32 l.

A kecskeméti ref. egyház Felelete Török Pál Korrajzaira. Kecskemét, Szilády bet. 1859. 8r. 167 l. fűzve 1 újft.

Protestáns Ellenőr. Figyelmeztetésül a Prot. Egyh. és Isk. Lapnak és Lapra. Írta *Szeberényi Lajos*, makai ág. h. ev. lelkész. Arad, 1859. Réthy Lipót nyomd. 8r. 18 l. 12 újkr.

— *Keresztyén Vallástudomány.* Írta *Szeremlei Gábor.* S. Patak, a főisk. bet. 1859. N8r. VIII és 240 l. fűzve 1 ft 35 kr ujp.

A Kereszty. Vallás fő ágazatinak bővebb előadása.... a „Kereszty. Vallásra Utasítás" 2-d. darabja. Debrecen, a város nyomd. 1859. 8r. 180 l.

Dr Luther Márton Kis Kátéja Wendel Henrik magyarázatával, ford. és kiadta a soproni ev. iskolatanítói képezde. Sopron, 1859. nyomt. Romwalter. 8r. 148 l.

Dr Luther Márton Kis Kátéja. Ford. és kiadta a soproni ev. iskolatanítói képezde. Sopron, 1859. 8r. 20 l.

— *Kecskeméti Protestáns Közlöny.* Füzetek az egyház es iskola köréből. Szerk. *Fördős Lajos.* III. füz. Kiadják Fördős L. és Szász K. 1859. Pesten, Ráth M. bizom. 164 l. füzve 1 ft cp.

Különféle Papi Dolgozatok. Új folyam. Szerk. *Szász Károly.* I. azaz juniusi füzet. Kiadják Fördős L. és Szász K. 1859. Pest, Ráth M. bizom. N8r. 204 l. fűzve 1 ft 20 kr cp.

Papi Dolgozatok gyászesetekre... Szerk. *Fördős Lajos.* Nyolcadik füzet. Kecskemét, kiadó tulajd. Szilády bet. 1859. N8r. 216 l.

Édes Albert Egyházi Beszédei. Harmadik kötet. Pápa, a ref. főtanoda bet. 1859. N8r. 81 l. füzve 1 újft.

— *Vasárnapi, ünnepi és alkalmi Imádságok,* templomi használatra. Írta *Cselder Márton.* Pest, 1859. Müller nyomd. N8r. 250 l. füzve 2 ft 10 kr (milyen ?).

Egyházi Énekek és Imák prot. tan. ifjak számára kiadta a soproni ev. iskolatanítoi kepezde. Sopron, 1859. Seyring és Hennicke bizom. K8r. 12r. 89 l.

Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekeskönyv, mely sz. David Zsoltárin kivül magában foglal némely kiválogatott és a helv. vall. négy superintendentia által jóvá hagyatott énekeket, egynéhány imádsággal együtt. Pest, Trattner, 1858. K8r. 544 és 48 l. ára 24 kr.

Protestáns Nők Imakönyve különféle álkalmak és esetekre. Írta *Medgyes Lajos.* Egy acélmetszetű címképpel. Pest, kiadja Pfeifer Ferd. 1859. 8r. 265 l.

— Vegyesek. — *Szellemi Röppentyük*, történelmi s humoristikai színezettel. Írta *Aszalay József.* Pest, Ráth M. 1859. N8r. 419 l.

Mint a szerző egyéb munkái, teli érdekes és jellemző anekdot adatokkal, szellemmel, elmésséggel, pikant vonatkozásokkal stb. Az előadás e saját neméban A. úr mester.

Kaleidoskop vagy Éji álmok. Írta *Benicsky Lajos.* I. füzet. Pest, Herz nyomt. 1859. 8r. 76 l.

Dongó. Tarka lapok a jó kedv, szeszély, gúny, tréfa és elméncség könyvéből. Írta *Kmetty István.* Pest, nyomt. Herz, 1859. 8r. 162 l.

Iskolai Kalandor. Írta *Kálmán Ferenc.* Pest, 1859. Ráth Mór. 12r. 51 l.

Itt az első darabban Csokonai mint telhetetlen bortömlő rajzoltatik. Mégis illő volna, hogy, ha historiai személyről hirdetünk ilyesmit, habár csak versben is, elébb utána lássunk, nem esünk-e a rágalom vétkébe. Tessék elolvasni Csokonai életét, ha a miénket nem is, legalább Dombi Mártonét.

Kakas Márton Albuma. Első füzet. Pest, 1858. Heckenast. 4r. 24 l. Nyolc füzet ára 2 ft.

Szeszélyes Orvos, vagy gyógyászi rendelmények a szenvedő és vigadó emberiség számára. Írta *Kmetty István*. Pest, Herz, 1858. 16r. 88 l.

Adomák és Jellemvonások a magyar huszáréletből. Összegyüjté egy kiszolgált huszár. Pest, Heckenast. 1858. 8r. 181 l. 48 kr.

Híres alföldi betyár Rózsa Sándor viselt dolgai, perbe-fogatása és elítéltetése. Hiteles adatok nyomán szerkesztette *Fekete Miklós*. Pest, 1859. Heckenast kiadása. K8r. 110 l.

SAJTÓ ALATT:

A Magyar Nemzet Classicus Irói. Toldy Ferenc szerkesztése mellett kiadja Heckenast G. Egy tíz-kötetes folyam ára 5 újft. Az első három kötet kész, vagyis: *Kisfaludy Károly Minden Munkái*, *ötödik kiadás*, I. II. köt.; *Kölcsey Ferenc Minden Munkái*, *második teljesb kiadás*, I. köt.; mihelyt Kisfaludy acélba metszett új arcképe megjő, kiadatik.

Berzsenyi Dániel Versei. Első teljes, a költő kézriratain alapvó, díszkiadás Toldy Ferenc által. Ez is, mihelyt acélba metszett új arcképe megérkezik, kiadatik.

Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel Levelezésök. Kiadja Kazinczy Gábor. Egy kötet.

Kazinczy Ferenc és gróf Dessewffy József Levelezésök. Kiadja Kazinczy Gábor. Első kötet.

Kazinczy Ferenc Levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével. Egy kötet.

Kazinczy Ferenc és Kora. Írta Toldy Ferenc. Egy kötet.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

KÖLTŐI APRÓSÁGOK.

I. FINN RÚNA.

Zetterquist úr Stockholmban egy csínos finn rúna (ősdal) polyglott kiadását készül kiadni, mely Lillja abói könyvárusnál még ez évben jelenik meg. Körülbelül négyszáz nyelv lesz e negyedrét-kötetben képviselve, s a fordítók közt számos jó név fordúl elő. A kezemben levő programmban az eredeti finn szöveg áll, s a köv. fordítások: deák szószerinti, deák verses, langue d'oil XIII. századi, mai francia, szósze-

rinti, portugal, felnémet IX. századi nyelven, szószerinti mai német, verses mai német, ósvéd, mai svéd, norvég, angol. A sorozatban nem említtetik a magyar. Megkisérlém a naiv kecses darabkát finn szótár s a több szószerinti fordítás segedelmével adni magyarúl, s mielőtt beküldeném, íme az lehető híven s szóhoz tapadólag, az eredetinek ismeretes formájában (nyolcas lejtiek alliterátióval, parallelismussal, v. tagismétléssel).

Hogyha kedvesem eljőne,
A rég látott megjelenne,
Legott csókot nyomnék rája
Bár farkastól véres szája;
Kezét hévvel megszorítnám,
Bár kigyó kigyódznék ujján.
Hogyha szélnek esze volna
S a tavaszlég lyányként szólna:
Szókat vinne szellő és szél,
Hordana hírt szeretőknél.
Megvetném az étkek javát,
Sülttel rakott pap-asztalát,
Inkább, semhogy, édes alak!
Hűtlen téged elhagyjalak,
Akit nyáron meghódíték,
Télen át szivemhez köték.

T. F.

II. EGY SÍRVERS.

A pesti új temetőben egy egyszerű sír kövén a következő feliratot olvassuk:

PETÉNYI SALAMON
szület. 1799. julius 30. — meghalt 1855. oct. 5.
1826—1833. ev. lelkész Cinkotán,
1834—haláláig muzeumi őr.

A kijelentésnek volt s a természet urának
Párosan hű s avatott papja, barátja, mig élt.
Annak adá tavaszát, és nyert érette szerencsét:
Élte nyarát ennek, s nyerte a nélkülözést.
Áldozatúl annak bemutatta imáit, emennek
Oltárára jutott önmaga áldozatúl.

Szerzője a szép epigrammnak *Székács József* akad. tag.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. AUGUSTUS, 1859. VIII. FÜZ.

SZENCI MOLNÁR ALBERT EMLÉKEZETE.

ÍRTA

GR. KEMÉNY JÓZSEF.

A tudománybani haladás és a körüli törekvés mindenkoron és mindenütt érdemes s dicséretes, de ezen érdemnek, és dicséretnek vagynak nagyobb szintúgy mint kisebb fokai is, melyeknek nagyobb vagy kisebb magános sikere szempontjából elhatározható, hanem gyakorta azon körülmények befolyásától is függ lényegesen, amelyek az emberi élet viszonyaiban oly határozottan, s oly erőteljesen belé vágnak, hogy azok alatt, főleg ha nem kedvezők, nem csak kitűzött jó czélunk, s dicséretes törekvéseink, desőt néha lelkünk is szinte egyberogy.

Valamint minden haladásnak, szintúgy a tudományinak is egyik legnehezebb s legtürhetlenebb akadálya az ínség és szegénység, és ez egyike azon lenyomó súlyoknak, melyek éltünk és céláink előlépteit legerősebben nem csak hátráltatják, de szinte kivétel nélkül lehetetlenekké teszik: ez a tudománybani haladásnak is azon ellensége, mely által a feltett jó szándékok s törekvések néha szintúgy mint Ázsiának porond- s porhantjai a dühös szeleknek mindent lerogyasztó fuvatagja által, szertezúzatnak.

Keserű tehát az életnek minden hivatása, minden szaka, ha minden léptünkkel az ínség úntalan arra emlékeztet, hogy,

sorsunknak egyedüli öröksége csak is ínség. De ha valaki az ínségnek és keserüségnek minden súlya alatt is haladni tud, és az egyébiránt is soha könnyen meg nem szerezhető tudományok fény- és díszfokát elkeseredett lelkének véres verítékével szakadatlan párosúlt fáradozásai által még is eléri, akkor az ezer meg ezerszer többet tett, s többet érdemlett mindenkinél.

S lám! előttem állanak egy ily férfinak, még pedig hazánk hajdani egy fiának ínséges életéről, de egyszersmind tudomány körüli sikeres fáradozásainak eredeti saját irományai s tanubizonyságai. Ezeket, bármi érdekesek legyenek is azok mind élete leirására, mind pedig akkori literaturai állásunk tudására, még is itt terjedelmesebben elő nem sorozhatom; de így is elég leszen azon hajdankori tudósunk előleges megismertetésére, ki a távolabb múltnak idejében, a legsúlyosabb akadály, azaz a küzdő ínségnek dacára is hazánknak nem csak jelesebb tudósa, de dísze is oly annyira volt, hogy őtet a külföld is nem csak tiszteletre, desőt magasztalásra is méltónak itélte; anyanyelvünk iránti érdemei pedig oly nagyok, hogy holta, s több század után is tőle a tiszteletet meg nem tagadhatjuk.

Neveztetett ezen hazánkfia 1590-ben *Semptei Albert*nek, és ezen név alatt nyert vala magának october 10. Bécsben Lipanynak (ma „Héthárs“ nevű mezőváros Sárosmegyében) akkori kapitányától Piski Istvántól ily tartalmú úti levelet: „Quoniam honestus juvenis Albertus Semptiensis his diebus coram me apparuit, petens a me literas suae probitatis, cum hic per aliquod tempus honestis literis operam navasset, tandem spirans ad uberiora, ac varias perlustrare regiones causa uberiorum studiorum, illi hanc suam petitionem denegare non potui, sed uti decet honestum ac probum juvenem ita se gessit. Quare ad quoscunque pervenerit, illum commendatum habeant, tuteque, ac pacifice ubique locorum transire permittant, et libere, quam gratiam tum nos, quam etiam Deus optimus maximus centuplum reddet, ut promisit.“

A német külföldön járó Albertünknek 1591-ben Szempcről (vagyis Szencről Pozsony megyében) „szintén pünköśd napian regvel het ora korán“ (mert megtartom az akkori

irásmódját) bátyja Molnár Benedek szóról szóra ím ezeket írja: „Állapotunk felöl azt irhatom, hogi ió egesegben vagiunk mind az kik akor uoltunk, mikor ithon uoltál még. — — — Elletünk felöl azt irhatom, hogi nagi szegensegben vagiunk mostan. De azert mindazaltal nehez neuen neuegied, *hogi illen szükseged koron* semit nem küldhetünk, mert bizoniara *hogi minkis szegénik vagiunk.* De azért el ne szüniel atol a dologtol hogi levelet töbet nem irnál, valamikor halaz ide iöuö embert hat mindenkoron iry, netalam vallamikor isten ioban agia ithonis dolgunkat, hogi beveben lezünk kölchegel hat küldünk, nagi örömest volnank mostis raita, ha küldhetnenk, mert bizoniara etöl az nemet diiaktol elmernenk kvldeni, ha volna mit. — — — — Io öchem megh bochasd, hogi az mire engemis kertel volt, hogi egiknekis nem tehetem szerit, tovaba Isten agion minden kiuansagod szerint jo elömenetelt az tanusagban. Isten tarchon, es agio (aldjon) megh minden io szerenchevel. En irtam te szegen battiad az mint tútam, azert megbochasd ha valami uetek vagion az irasban, mert ezt-is chak sietve iram az keuest, azert legi io egesegben. Azert imiaran emlekezem a felölis, hogi mig en az levelet megiram, adig az apam kert harom forintot, azt külheti föl, anal töbetsem, uegied io neuen mig job lehet." — A vagyonnak ily szük körülményei, és a segedelmezésnek ily kicsiny reményei között Albertünk 1591. nov. 11. beíratja magát a wittenbergi tanulók sorába.

1592-ben ezt írja neki Benedek bátyja: „Im ertem allapotod felöl mit irtal, hogi nagy szükseges hellien uagy, azert kölene segetsegel lenünk, tartoznank vele, de ithon mostan ol nagi szegensegben uagiunk, hogi megmondhatatlan dolog, mert az attiamnak egi ako bora sinchen, azert termet volt mint eg 12 ako, de mind az adosagban kölöt adni. Io lehet hogi ennekem termet volt 14 ako borom, de uoltam negiven forintal ados, oda költetek adnom. Szinte szegen uagiok, nem ugi, mint az ellöt, hogi ithon uoltal. Azert im kerek ualami szaz pezt (pénzt) kölcsön felebaratomtol ertven szüksegedet, uegied io neuen en szegen legen uoltomtol, örömest szivel, lelekel uolnek raita, hogi töbet köldenek, hogy ha uolna. Touaba magam felöl azt irhatom, hogi laka-

som othon uagion attiamnal aratastol fogua, hogi bizon szolgat nem fogadhata takarodasra, ugi elmenek haza, hazahoz, immar othon uagiok egi ideigi. — — — — Isten tarchon megh nagi io egesegben, azert megbochasd hogi többet nem küldhetek egi forintnal, uegied io neuen, vale." — Ezen egyszerű levélnek bús tartalmából újra látjuk, hogy Albert a szegénységtől egyebet szegénységnél nem várhatott.

1593. aprilis végével az ínség által sanyarított Albert elmegyen Heidelbergből, és akkori úti s ajánlólevele ily tartalmú:

„Albertus Comes in Hanaw, et Rinnegk, Dominus in Mintzenberg et Heydelbergensis Academiae Rector, omnibus, ad quos literae pervenerint, salutem. Cum praesens hic adolescens Albertus Molnár Szenciensis Ungarus, de cujus genere, studio, honestaque conversatione amplum ejus populares dedere testimonium, postulasset a nobis ut eum discedere molientem, testimonio ornaremus, petitione non solum popularium, sed etiam *ejus virtute ducti*, hoc illi denegare non voluimus. Quapropter ad quoscunque praedictus hic Adolescens pervenerit, eum a nobis commendatum esse volumus. Insuper universos et singulos oramus, si qua in parte ipsi prodesse poterunt, christiana charitate ducti, *ut illius egestati pro facultate subvenire velint. Quod officium, ut pium, qui non denegaverit, confidimus, Deum ampliore praemio ei compensaturum.* Nos quoque paria officia, si occasio se se obtulerit, libenti animo rependemus. Signatum Heidelbergae, ultima Aprilis 1593."

Im koldulásra látjuk jutni szegény Albertünket, s ugyan 1593-ban Strassburgba megérkezvén, hogy tanulását folytathassa, könyörgő levelében így esedezni : „Ego gente Ungarus, honestarum artium, *in summa etiam paupertate*, Dei imprimis, et bonorum fretus auxilio virorum sectator, fama nominis vestri excitus, et desiderio scientiarum motus, quas in Patria mea, ob bellicos tumultus assequi nequeo, in hanc celeberrimam Academiam mense superiori veneram. Et quamdiu licuit, *et rationes vitae meae aerumnosae* tulerunt, literis pro mea virili incubui. Nunc vero omnium studiorum nervis, *imo etiam victu quotidiano destitutus*, eo importunitatis pro-

trudor, ut, *quando aliud perfugium nullum superest*, vestram Amplitudinem, tamquam gravissimum studiorum patronum confidenter appellem *pro meis necessitatibus.* Quapropter obnixe, reverenterque peto, ut Vestra Amplitudo *me miserum advenam, et omni pene ope humana destitutum,* suorum in numerum alumnorum ascribat. Praestatura Vestra Amplitudo Deo rem gratam, Ecclesiae ipsius salutarem, mihi autem perpetua gratitudine compensandam. Ego, quod mearum erit partium, libenter exequar, omnique studio, opera, ac diligentia providebo, ne inanes in me sumtus fecisse videamini. Deus optimus maximus Vestram Amplitudinem Ecclesiae suae, et huic inclytae Academiae incolumem, ac florentem quam diutissime conservet, et multis benedictionum generibus cumulatissime benedicat. Insignem Vestram Amplitudinem reverenter colens Albertus Molnár Szencziensis Ungarus."

De mindemellett is ugyan 1593-ban, és ugyan Argentinában jun. 15-ikén őtet újra az inség súlya alatt sinlődni látjuk, midőn irományai között ím erre akadunk: „M. Josephus Langius Caesaremontanus, secundae classis scholarum Argentinensium praeceptor, lectori benevolo S. P. D. Albertus Molnár Szenciensis Ungarus fama, et sermonibus, qui de nostra Academia feruntur alibi commotus, ad nos studiorum gratia venit, a praeceptoribus suis *commendatus de multis virtutibus adolescente studioso dignis. Earum porro virtutum omnium* apud me, quem nunc praeceptorem habet, *talia quotidie documenta praebet, quae satis ostendunt non modo vera esse, quae de ipso perscripta sunt, sed et multo majora ab eodem brevi esse expectanda. Sed quoniam obstat ei sumptuum, qui ad studia requiruntur, inopia*, ne in medio hoc studiorum curriculo *succumbere cogatur :* viros bonos et bonarum artium fautores, ac patronos, *adolescentis optimi* nomine rogatos etiam atque etiam velim, ut qua parte possunt, his ipsius praeclaris conatibus adesse, opemque ferre libenter velint. Qua sua humanitate cum benigno remuneratori Deo munus cumprimis gratum offerrent, tum in eum adolescentem beneficium conferent, qui nullius est officii memoriam sine gratia facile unquam depositurus. Vale Lector benevole. Perscriptum Argentinae XV. Junii, anno salutis recuperatae 1593."

Molnárunk 1595. május 21. minden szegénysége s ínsége mellett ugyanis Argentinában a Baccalaureátusra oly előmenetesen és dicséretesen törekszik, és azt el is nyeri, hogy őtet többen akkor ott nyomtatásban is kijött, és irományai közt is meglevő latin versekben üdvözlették, s megtisztelték. — Végre 1595. jul. 1. ünnepélyesen megkoszorúztatik, és eziránti oklevelét ki is kapja, de babérkoszorúja a literariai dicsőségnél egyebet élelme föntarthatására nem szerzett, mert a babérért adni szokott díjt sem fizethetvén meg, a következendő kötelezőlevelet vala kénytelen adni: „Ego Albertus Molnár szencziensis Ungarus chirographo hoc meo testor: debere me Fisco Academiae Argentinensis libras duas argenti, quas *per rerum mearum tenuitatem* in probatione Baccalaureatus *numerare non potui.* Promitto autem hoc chirographo facturum me illud sine ulla fraude et mora, cumprimum aut conditionem aliquam nactus, aut re usus meliori, aut lautiori fuero. Sin minus, potestatem facio Fisco praedictae Academiae Argentinensis, hanc summam pecuniae jure a me exigendi quibus modis oportet. Et ne qua de hac mea pollicitatione suboriri dubitatio possit, in fidem certam hac mea manu subscribere, meoque sigillo confirmare volui. Actum mense julio anno 1595. Argentinae. Idem qui supra Albertus Molnár." — Nem születés, nem vagyon, nem pártfogás és a vak szerencse egyéb kedvezései, hanem csakis személyes érdemei és tudományos önfáradozásai által szerezhette tehát Molnárunk ezen babérkoszorút, melynek érdeke annál nagyobb, mivel ez, szegény de tudós egy hajdani hazánkfiának veritékes homlokát legnagyobb ínségének idején díszesítette.

1595-ben augustusban Genevában, novemberben pedig és 1596-ban újra Argentinában leljük őtet, s talám türhetőbb állapotban, mert ugyan 1596-ban martius 4. Gyulafejérvárról Wentei Ferenc, Bocskai István titoknoka Molnárunknak ezeket írja: „Az Kgld attját megkerestem, hozzám hivattam, az Kgld levelét megadtam neki, és együtt ettem, ittam vele, az *Kgld jó állapotja felől* mindent megbeszéltem neki, kin igen örült."

1596. aprilisben bátyjától Molnár Benedektől némileg vigasztalóbb levelet kapott, melyben íratik: „A sok hadakozó

nép miatt szintén eluntuk az rájok való költséget, és a sok hordozkodást egy helyről más helyre, falukról falukra. — — — Jó egésségben vagyok mind az én házastársommal egyetemben Fásang Gáspár leányával Katussal, ki neked mostan egy arany forintot küld. Ilona hugod is egy keszkenyőt küldött. — Ha mikor haza akarsz jőni, hát ird meg énnekem ha szükség lészen, tíz tallérig avagy tíz aranyig találok megadásra az jámbor uraim között.“

De a sorsnak ezen kedvezőbb kis fordulása nem vala húzamos Molnárunkra nézt Argentínába, hol őtet újra is keserűség éré, mert 1596. helveciai vallását nem akarván eltagadni julius 11. el kell vala onnan mennie. Faber Antal, az odavaló tanodának elnöke, Molnárunknak adott úti s ajánlólevelében erről így tanusít : „Albertus Molnár Szenciensis Ungarus triennium collegii Wilhelmitici disciplina et institutione usus est, ac pro ingenio, et aetate, cum in omnibus artibus, ac disciplinis honestis, tum vero in lingvis quatuor, Germanica, Latina, Graeca et Hebraica laudabiles fecit studiorum progressus. *Cum autem ecclesiae, et religioni urbis nostrae* (értetik az ágostai vallás) *operam, et fidem addicere nollet*, sed conscientiae suae tranquillitati consulere mallet, alio sese conferendum decrevit, et ut id venia nostra fieret bona, petivit. Invitum eum detinere non potuimus, nec voluimus, quin potius honeste dimissum hoc nostro testimoniolo, quantum in nobis erat, honestare conati sumus. Ac proinde omnibus, ct singulis testatum facimus, praesentem Juvenem, quamdiu apud nos vixit, ut honestum, pium, sedulum, et gratum decet studiosum, suos mores in omnibus ita probasse, ut praefectis, ac professoribus Academiae nostrae charus, mihi obsequens, condiscipulis ac sodalibus acceptissimus et gratissimus exstiterit. Quo nomine dignum illum esse judicavimus, qui a bonis omnibus ametur, adjuvetur, promoveatur. Insuper universos, ac singulos oramus, si qua in parte ipsi prodesse poterunt, nostra hac commendatione moti, et christiana charitate (quae ad omnes extendi debet) ducti, *ut illius egestati* pro facultate, *subvenire velint*. Tale officium, ut pium, qui non denegaverit, confidimus Deum ampliore praemio ei compensaturum. Nos quoque paria officia, si occasio sese obtulerit,

libenti animo rependemus. Signatum Argentinae in collegio nostro, undecima Julii, Anno Salvatoris 1596." — Akkori tanára Bentzius János pedig ugyanazon évi julius 13. Molnárunkról im ezt írja: „Eundem *propter virtutes suas, et eruditionem haud vulgarem*, bonorum virorum patrocinio, *atque adjumento* cumprimis dignum judico."

Szép szavak valának ugyan ezek, de Molnárunknak belfájdalmát még sem csillapíthatták akkor, mikor ő az élelmére fordított három évi segedelmezésnek visszafizetésére az argentinai elöljáróság által szoríttatott, ezt pedig szegénysége miatt Molnárunk meg nem tehetvén, a következendő kötelező levél adására kényszeríttetett: „Ego Albertus Molnár Szenciensis Ungarus hac mea manu testor, et confiteor posteaquam ultra triennium in collegio Wilhelmitico ab amplissimis et prudentissimis meis Dno Nicolao Fuchsio Consule, et Dno Josia Richelio Tredecimviro Argentinensis Reipublicae, et praedicti Collegii praefectis dignissimis sustentatus fui, me pro accepto hoc beneficio juxta hoc chirographum, Deo bene res meas vertente, sumptus qui in me expensi sunt rependere velle absque ulla exceptione vel excusatione, idque faciam quam primum, ut conditionem nactus fuero meliorem. Majoris itaque fidei gratia hoc chirographum propria manu scripsi atque subscripsi, meoque sigillo confirmavi. Actum 16. mensis Julii stilo veteri, anno a nativitate Domini ac Salvatoris nostri Jesu Christi 1596."

Tehát szegényen és elkeseredve hagyá oda Molnárunk Argentinát, és Helvecián keresztül Olaszországba mene, ahol őtet 1597. sept. 17-től oct. 12-ig Rómában látjuk.

Ugyan 1597. november 13. visszatérvén koldúsbottal tett olaszhoni utazásából, Heidelbergbe jött, hol 1598. januarius 22. bevétetik az odavaló akademikusok közé. Itt kapja febr. 23. Sárospatakról azon levelet, melyet odavaló pap Tolnai Fabricius Tamás 1597. nov. 3. írt vala neki, és a melyben Molnárunk a sárospataki iskolamesteri hivatalra hívatik. Ezen hivatás fölvételére buzdítja őtet Tályai Nagy István is Késmárkról 1597. nov. 12. írt levelében, melyben többi közt ezt olvassuk: „Ennél én jobb állapotot Kegyelmednek soha sem reméllek jövendőben, ha Magyarországnak

szegény nyomorúlt állapotjában akar velünk együtt Kegyelmed tűrni. Voltam Szencen a Kegyelmed atyjánál, az Kegyelmed atyja igen megvénedett, és majd meg is kezd világtalanodni, és süketedni."

De úgy látszik, hogy ezen kecsegtető remények csak csalódáson épültek, és hogy az igért hivatali pálya valósulása később időkre halasztatott, mert sárospataki pap, Tolnai Fabricius Tamás julius 1. napján 1598. írt levelében ennyit látunk e tárgyról említtetni: „Nunc itaque mi Alberte *promissi mei partem aliquam*, hoc est florenos quinquaginta *in tua studia ulterius ibidem continuanda* deputatos mitto. Mitto autem ad D. Sebastianum pastorem ecclesiae Késmárkiensis, ut eos in monetas aureas commutatos, si quando, et quidem quamprimum Generoso Domino Baroni Tökölio sumtus mittentur, simul ad te transmittat, hanc enim viam commodissimam esse existimavi. Tu vero sicut facis tua studia, ea fide, et industria tractes velim, ne vel te commorationis illius tuae, vel nos collati in te officii unquam poenitere possit. — — — Hoc igitur quaeso fac, ut tibi ad nos reduci merito gratulari possimus, et studiosa quoque juventus te cum multa fruge docentem audire possit. — — — Mihi, si vixero, curae erit, ut reliquam partem sumtuum, et quidcunque de usu tuo fuerit, tempestive accipias."

1599. aprilis 26. Heidelbergben nyomatja ki Molnárunk latin ékes verseit, melyekkel az odavaló akademia által philosophiai megtiszteltetést nyert hét ifjat üdvezlett. E munkája oly ritka, hogy alig hiszem, hogy több példány annál, mely az akademiának általam felajánlott Molnárféle kötetben van, hazánkban fönmaradott.

De mind e mellett is Molnár insége s nyomorúsága nem hogy kevesedett, sőt annyira foglalá el érzékenységét, hogy végre testét terhes nyavalyává, s lelkét bánattá változtatta, mert ugyanis Kügler Dávid barátja Spirából 1599. aug. 10. imígy ír neki: „Hoc unum tibi deesse audio, laetitiam animi, quae recurrentibus subinde maeroris ac tristitiae reliquiis turbatur; et hoc ipsum est, quod saepissime, imo quoties te alloquendi facultas mihi data, te hortatus sum, ut corrigeres et emendares, impossibile enim est alium finem ejusmodi con-

tinuas speculationes, quibus te deditum totum scio, sortiri. Quapropter nunc quoque te monitum velim, hanc animi aegritudinem animo pellas."

Ehhez járúlt még az is hogy egyedüli minden reményeit egyszerre ledöntve látá, midőn hazájában lévő pártfogója s gyámolítója, Tolnai Fabricius Tamás halálát Ambrosius Sebestyénnek következendő leveléből megértette: „Cum literas tuas Alberte carissime, hujus anni initio scriptas accepissem, communis noster amicus Dominus Thomas Fabricius Tolnensis viam universae carnis, ut scriptura loquitur, jam ingressus fuerat. Cum itaque ipsi causam tuam commendare non possem, rogavi Benjaminum Gründelium cum se ad Synodum Ujhelyianam, quae ob novum Calendarium (de quo recipiendo in hujus anni Comitiis peculiaris articulus sub gravi mulcta factus est), celebrata fuit, se conferret, ut et tuam, et Georgii Thuri causam Pastoribus illic congregatis coram commendaret. Ab eo tempore nec responsum a fratribus accepi, neque cum Benjamino conferre potui. *Vides ergo me nullam certam spem de futura promotione ostendere posse.*" — De átírom e levélnek végsorait is, mert habár azok Molnárunk állapotját nem érdeklik, de még is honi történeteink egy bizonyos ágát érintik: „E civitate Késmárk, 10-a Julii *secundum novos fastos*, quibus jam hic utimur, sed praemissa solenni protestatione quod hoc non fecerimus ex mandato Papae, sed quia, ut hoc fieret, communi decreto Ordinum hujus regni decretum est. Anno 1599."

Molnár nyomorúsága és lelki fájdalma mennyire enyhíttetett némethoni barátjai és vigasztalói által? nem tudatik, habár annak némi jeleit látjuk vagy csak montringai pap Heysen Károly 1599. sept. 12. írt levelében is: „Si tibi vel auxilio, vel consilio adesse potero, me sane promptissimum semper habebis. Vellem ecquidem, ut supplicando scholasticam fundationem petas." — De érdekes e levél azért is, mivel Molnár annak hátulsó lapjára ama híres, és sok nyomorúságot szenvedett tudós Dudich András leveléből, melyet 1584. január. 12. prágai cs. orvos Taddaeusnak írt vala, a következendő sorokat tulajdon ön jeligéjeül átjegyzette: „Patriae, quae me non ornat, sed deserit, egentemque esse

cum uxore et liberis aequo animo patitur, semper anteponendam judico eam gentem, quae me et honoribus, et vitae commodis, meosque cumulare pergit." — Ebből Molnár keserüségét, hozzá adván nyomorúságát, és honában való előmenetele iránti csalódásait is, talám eléggé lehet sejditeni. De hogy az ezekből keletkezett lelki fájdalmai őtet szinte a megháborodásig lesujtolták, annak bizonyos nyomát látjuk orvos barátja Keckermannak ugyan 1599. Molnárunkhoz írt levelében: „quae fuerint bina nostra colloquia, non ignoras — suspicionem meam medicam nondum retracto, similes etiam casus non paucos novi. Habes pium plàne, et tui amantissimum Dominum Hessium, qui tibi potest magno solatio esse, ejus consiliis te committas velim, et svadeo. Deus forte alibi rectius provideret, quam Heidelbergae. Persevera in primo tuo proposito, quod mihi initio enarrasti. *Diaboli tentationes elide scuto fidei et patientiae. Corpus in honore habeto* secundum divi Pauli admonitionem. Ego tibi consilio et opera nunquam deero."

1600. húsvét táján rövid ideig Altdorfban látjuk Molnárunkat, innét Heidelbergbe visszatérendőt.

Ugyanazon évi sept. 4. Heidelbergben találja őtet azon levél, melyet julius 7. Késmárkról Ambrosius Sebestyén hozzá utasitott, s melyből azt tanuljuk, hogy említett Ambrosius Sebestyén Magyarország történeteit írta, és Heidelbergbe kiküldötte; ezt bizonyító sorai e levélnek ím ezek: „Consignationem historicam literis inclusam nonmodo cum popularibus, quibus et Felkmannum Transylvanum annumero, nec cum iis duntaxat praeceptoribus, quos peculiaribus literis compellavi, sed et cum reliquis communices, nominatim cum Dr. Melisso, Joanne Calvino, Jano Grutero, Simone Slenio, Bartholomaeo Kekermanno, praemissa apud unum quemque eorum salute officiosissima." Kár, hogy ezen historiai kéziratról ennél többet nem tudunk.

Ifjabb Ambrosius Sebestyénnek 1600. aug. 26. Görlicből Molnárhoz írt leveléből látjuk, hogy Molnár nem sokkal azelőtt Görlicben is volt, de sept. 4. megint Heidelbergben leljük, hol e levelet kapta vala, melynek ide tartozó szavai ezek: „Cum mecum in memoriam redeo mi Alberte, tunc

mihi illud occurrit, quod tibi nuper, *dum apud nos esses*, promisi."

1601. elején visszahivatik levél által Molnár hazájába, és utiköltségre 30 arany is küldetik neki, de a pénz kezébe nem jutott; ím a levél tartalma: „Ego, ut promissis meis satisfacere et animum in te paternum declarare possim, seria et saepius iterata intercessione a patrono tuo impetravi aureos triginta, quos hac occasione tibi mitto. Quod plures habere non possis, miseranda, et lugenda communis patriae nostrae sors et facies rerum omnium deploranda et desperata facit. Tu tuis rebus consule et ut ad nos sine mora (ne te aere alieno implicare debeas) quamprimum redeas, voluntas patroni tui est, cui refragari minime debes. Habebis illum inposterum quoque tibi faventissimum, et in te semper munificum, amodo spei de te conceptae, et meae simul commendationi satisfeceris. Vale. Ex Szepsi 29. Februarii. Anno Domini 1601. Tuus Siderius." — Ezen levél végére Molnár tulajdon kezével ezt jegyzé: „Recepi nudas has *Herbornae pecunia*, inique Heidelbergae *ab invidis detenta.*" — Nem volt tehát ekkor Molnár Heidelbergben, hanem Herbornban folytatta azon időben tanulását, ahol is már akkor abban fáradott, hogy magyar bibliáját, mely sokkal később, ú. m. csak is 1608. láthatott sajtóvilágot, kiadhassa. Mind ezekről, mind pedig azon irígyeiről, kik az említett 30 aranyát eltartóztatták, nem csekély felvilágosítást ád nekünk azon levél, melyet honfia Thúri György Heidelbergből mart. 24. 1601. Molnárnak Herbornba küldött: „Quod isthuc (Herbornam) salvus adveneris, et, ut puto, non poenitendam vitae et studiorum tuorum rationem in illa illustri schola iniveris, ex animo gratulor, magis gratulaturus progressui, quem promittis, et fructui. — — — Nudius tertius advenerunt duo novi populares, Joannes Szegedi, qui fuit Thaliensis Ludi Rector, et Caspar Ujvári, qui fuit Madiensis, uterque promoti a meo patrono Magnifico D. D. Sigismundo Rákóczi, qui ejusdem mei patroni animum cum literis mihi significarunt, nimirum expectare reditum meum, ac proinde non esse, cur ultra hoc quadriennium hic cum valetudinis, ut putat, jactura commorari velim, sed potius, si placet, hoc beneficio contentus in patriam redeam, in

quam rem etiam viaticum misit. — — — Cum autem tuarum quoque rerum ratio non ita dissimilis sit, ut ex literis Domini Siderii, et aliorum Amicorum literis hisce inclusis intelliges liquido, tibi author essem, ut, nisi aliud quid speres in Germania tibi accedere posse nobiscum, qui jam discessum meditamur, in patriam repedare ne contemnas, aut negligas, cum praesertim eodem tui quoque patroni sit voluntas. Verumtamen tu videris, ego, qui ipse egeo, consilium dare mihi non praesumo, ut nec popularium, aliorumque consilium probo, vel improbo, quod ex his inclusis cognosces. De editione *bibliorum Hungaricorum* nescio quid sperem. Nullum enim exemplar (értetik itt a magyar bibliának régibb visolyi kiadásának példánya, mely Molnárunk kezénél nem lévén, annak újabb kiadásához sem foghatott) secum attulerunt novi isti Domini populares, tum esset etiam infiniti laboris, *si editioni vellemus praeesse, cum interim nullius in eam curam patroni accesserit voluntas, aut subsidium*, sine quo typographicus labor infelicissimus esse solet, alioquin propositum ipsum omni laude dignissimum, ecclesiae, patriae utilissimum, publice et privatim optatissimum non dubito. Quare neque hoc sperare possum de mea conditione, ut tibi in illo conatu istic alicui possim esse auxilio, nisi Deus secus providerit."

1601. julius 17. látjuk Molnárt Herborntól búcsút venni (okát majd alább említem), és tanárai által ez alkalommal adott úti s ajánló levelében dicséretére ím ezt olvassuk: „Ornatissimus hic juvenis Albertus Molnár Szenciensis ungarus .... venit superiori anno ad nos Heidelberga, ubi in illustrissima Academia ita aliquot annis se gessit, ut a clarissimis viris inde nobis quam diligentissime commendaretur. Nobiscum vero ita vixit, ut omnibus bonis gratus et acceptus esset, *atque etiam nostrae Scholae ornamentum*. Non ego tantum (Mathias Martinus Scholae Herbornensis Rector): verum etiam collegae mei eum abeuntem dignum communibus suffragiis judicarunt locuplete testimonio pietatis, probitatis, modestiae atque observantiae erga praeceptores. Hinc ita sibi omnium nostrum voluntates devinxit, ut, si ipsius rationes tulissent, non modo diuturnum eum nostrae Reipublicae civem habere gauderemus, verum etiam propediem ad officium

singulari ipsius pietati et eruditioni dignum promovere cuperemus et cogitaremus. Verum cum nobis exponeret causas abitus sui, acquievimus, et eum sic volentem cum comprecatione divinae benedictionis dimisimus." Hasonlót ír Molnárunkról jul. 18-ikán 1601. Piscator János herborni hittanár: „Non solum ego, sed et collegae mei ad publicum docendi in Schola munus promovere eum cupiverunt, sed occasio et facultas nondum fuit data. Quum igitur honestae conditionis alio in loco obtinendae spem conceperit, ac proinde a nobis discedere cogitet, . . . omnes bonos, quorum opem hic Albertus imploratus est, rogatos velim, ut eum pro viribus juvent."

Bármi dicséretes lett légyen is Molnárra és tudományos törekvéseire nézve a herborni tanárok azon szép ohajtása, hogy t. i. köztök tanári hivatalt, s állandó kenyeret nyerjen; de valamint minden szóbeli igéret, vagy ohajtás, ha végre nem hajtatik, a szegénységen tettlegesen nem segít, szintúgy üres hanggá válhatott Molnárra nézve is a messze s bizonytalan jövendőre utasíttatott valósíthatás igérete.

1601. julius 30. Molnárt már Frankfurtban Sauer János nyomdásznál látjuk veritékes mindennapi élelmét keresni, hová csekély butorait barátja Ernest Herbornból maga költségén átküldötte, ezt írván neki: „sumtus vel pretium pro vectura (arcae tuae) hic solvam, prout tibi promisi, promissis enim stare aequum est.

Ugyanazon évi sept. 13. Taksoni Péter által Heidelbergből Molnárhoz írt levélnek külső címén ezt olvassuk: „Honesto, pio, ac docto viro, D. Alberto Molnár Szencino Ungaro nunc *Francofurti in typographaeo Correctori* sedulo, et domino amico exhibeantur." Ezen levélnek tartalmából fölvilágosodunk az iránt, hogy Molnár miért hagyta oda Herbornt, s miért állott be a frankfurti könyvnyomtatóhoz? tudniillik, hogy magyar bibliája kinyomtatását elérhesse: „Si est occasio (Taksoni Péter levelének szavai) bibliorum excudendorum (utinam esset!), cumprimis ad me scribas, dabo operam, ut ante festum Michaelis tibi assignem allata huc Vienna Austriae, quo ego in ascensu meo transportaveram (érti itt a magyar biblia 1589-beli visolyi kiadásának példányát), melyet az akkori nyomtatásnak és darabosabb fordítás-

nak sok hibáitól megjobbítva Molnár újra kiadni szándékozott, ezen működésének végrehajtásától várván talám egyedül jobb élelmének s létének jövendőjét). Non in vanum collocares operam, sed aeternam tui apud omnes hungaricae nationis fideles memoriam, et beatam pareres recordationem, quin omnibus illis, *qui te veluti invitum Hungariae limitibus affigere hactenus conati sunt* (érti tám itt irígykedő Thúri Györgyöt is) vel unico capite alicujus libri biblici excuso, superiorem, et hungaricis ecclesiis commodiorem, tanquam filium eximiae spei, et frugis uberrime decet, conderes (fructum). Expectationem de te meam hac in parte, imo patroni mei beneficentissimi, et D. Matthaei Samarjai fac, opere compleas, et tuam intentionem, si potes, fac, in lucem proferas. D. Joannes Megyeri, Georgius Czeglédi (tehát ezek 1601-ben Heidelbergben valának) et alii te salutant.“ De érdekes az is, amit (talám Thúri Györgyre értve) Taksoni Péter, levele végén Molnárunknak magyar nyelven ír: „A pénzt kegyelmed kérje levele által, mindjárt oda küldi, eddig is csak a kellett volna, amint előbbeni levelemben is írtam kegyelmednek. Ha megszükül (érti hihetőleg Thúri Györgyet), azután ember ki nem veheti tőle. És ugyan azt meri mondani, hogy ha mostan kegyelmed nem ír felőle (t. i. a pénz elküldéséről), azután ha ír is, meg nem fogja adni, míg onnan hazul pénze el nem érkezik.“

1602. év elején Molnár Albertet még a frankfurti könyvnyomdánál leljük, s ide igazítja Megyeri János is Heidelbergből január 29-kén hozzá utasított levelét, melyben jelenti: Binas nos accepimus a D. Siderio literas non ita longo temporis intervallo datas, in quibus utrisque seria vestri facta est mentio. In prioribus non interim vobis succensere D. Siderius videbatur, quod tantis in patriam reditus occasionibus posthabitis, peregrino isto in orbe etiamnum commorari velitis. In posterioribus pie paterneque vobis svadet, imo edicit ut jam tandem patriam ter quaterque miseram salutare, eamque vestra praesentia ornare, et rebus quibuscunque positis, positis autem in multis, levare et adjuvare in animum inducatis vestrum. Interim ipse sancte vobis promittit (újra remény, de csak is a bizonytalan jövendőre utasított remény)

de honestissimo loco vobis prospecturum. Gratiam et benevolentiam tanti viri videtis ambabus certe manibus capessendam, amplectendamque. Patriam ipsam a continuis bellis jam aliquantum respirare, et incendia martia restincta esse scribit. Sed hoc quoque vobis iudicandum putavi, nos nimirum hujus nostri studii heidelbergensis stadio, spacioque qualitercunque decurso ac emenso reditum in patriam parare, nempe D. Surius, D. Vincentius, ac D. Emericus. Nobis placeret, si vos huic nostro comitatui adjungere possetis, sed hoc vobis tantum volumus relictum."

De csupán csakis a bizonytalan reménynyel, soha pedig valósítással nem vigasztaltatott Molnárunk e levélre még nem is felel, s ezért írja Surius Mihály Heidelbergből martius 1. ugyan 1602. a következendőt: „Mirantur alii, sed ego plus, hogy eddig semmit nem felele kegyelmed levelünkre. Várják erősen kegyelmedet haza, haragusznak (mert megírom, amit értettem) igérik is magokat főképen D. Siderius által, a kegyelmed patronusa, ha haza megyen. Jovallanám („*ohajtanám*" helyett), *ha biztathatnám kegyelmedet*. Énnékem el kell mennem, 1-a martii indúlunk. Eltávozom testemben, veled maradok szívemben."

Fő okát mindazáltal annak, hogy Molnár hazájába viszszamenni miért vonogatta magát? felfejti nekünk Taksoni Péternek Heidelbergből 1602. martiusban Molnár Alberthez utasított levele: „Eorum (érti a hazájokba visszatérő fönemlített magyarokat) profectioni quod te comitem non adjunxeris, utut reprehenderint illi, (excepto D. Michaele, imo et Megyerino), semper tamen factum probavi, et probaturus sum tantisper: *dum occasionibus melioribus usus, quod spero ex tuis scriptis*, dulcissimae illi patriae communi te stiteris, et desiderium tanquam filius tamdiu absens, matris Hungariae, majori, quam jam fecisses, gaudio expleveris. Interim, si licet illi Typographiae, de qua scribis, te intermiscere, e re nostra fuerit, cum et diligenter admodum de Bibliis transmittendis (érti a magyar bibliának régibb visolyi kiadású példányának több versen már említett és sürgetett elküldését, mert ehez ekoron sem juthatván még Molnár, a magyar biblia újabb kiadásához sem foghatott), cum nunc, cum alias ad

D. patronum (értetik Asztalos András nagyszombati polgár és tanácsos, kinek vallásáért való szenvedései s érdemei az itt elöttem álló eredeti irományokból bövebben fölvilágosíthatók) scripserim, et trimestri ante literas ab eo acceperim, cum ea esse intentione, ut quamprimum exemplar transmittat, atque etiam de occasionibus exemplarium, quae imprimerentur, devehendorum rationem ineat."

Reményeiben szüntelen megcsalatott szegény Molnárunk Frankfurtot 1602. aprilis 1. odahagyja, minekutána helvéciai vallású odavaló papjaitól ily tartalmú ajánlólevelet nyert volna: „Albertus Molnarius szenciensis ungarus vixit apud nos annum fere integrum, quo quidem tempore ita sese tam publice, quam privatim gessit, ut bonis omnibus, qui ipsum noverunt, pietatem suam maxime probaverit. Rogamus itaque omnes, ac singulos, quos hic Molnarus accessurus est, ut eum pro viro vere pio habeant, ament, promoveant. Id aequum, et Deo, qui suos sic vult honorari, acceptissimum futurum est."

Frankfurtból Ambergbe menvén, ott folytatta tanulását, de itt is nem sokára az ellenkező sorsnak csapásait újra érzette, mert hét hónap múlva az altdorfi akademiára átmenni kényteleníttetett. A sors ha nem kimélte is személyét, de növelte legalább nevének és tudományának hírét. Legjelesebb bizonysága ennek azon levél, melyet ez alkalommal ambergi tanára 1603-ban januarius 21-ikén ama tudós Rittershusiusnak írt vala, s a melyet itt el nem mellőzhetek: „Albertus Molnárus, qui tibi has literas tradit, natus in ea Paeoniae, sive Pannoniae parte, quam hodie Hungariam vocamus, non procul a Tirnavia, solo natali Joannis Sambuci viri editis monumentis clarissimi, propter studia literarum amplius decem annos jam abest a patria; qui *non passus est ullis se difficultatibus impediri,* quo minus eo, ubi discendum esse aliquid putavit, perveniret. Itaque peregrinatus longe lateque, multas urbes, et populos vidit, atque Italiam quoque lustravit. Complures annos in Germania degit, et tribus academiis Witebergensi, Heidelbergensi, Argentinensi operam literis navavit. Unde in notitiam venit plurium virorum sapientiae literatae opinione celebrium, quorum testi-

monia habet multa, et praeclara, *qualia non memini videre apud ullum hujus ordinis hominem.* Is Heidelberga superiori estate ad nos venerat, et quia multis illic eruditis viris de meliori nota fuit cognitus, venerat commendatus. Hinc factum, ut a Doctore Gernando Jurisconsulto et urbis syndico susceptus, et filioli unici curae, et institutioni fuerit praefectus, quo in munere gnavum se, et fidelem praebuit. Verum, qualis fere est paedotribarum etiam bonorum conditio, non diu illi hac qualicunque commoditate frui contigit. Uxoris enim avarae, et morosae admodum dominae, ut audio, importunitate effectum est, ut Doctor ipse in gratiam conjugis, Albertum judicaret dimittendum, sane incommodo, et difficili tempore, quod multi, quibus hic juvenis est notus, fuerunt admirati. *Privatus igitur hic degendi adminiculis necessariis,* alias circumspicere commoditates necesse habet. Ac tametsi noster senatus ecclesiasticus valde ei cupit, tamen in praesentia non habet, quo pacto rationibus illius possit consulere, cum praesertim hujus potestas a politica potestate nuper valde imminuta, et restricta fuerit; accedit, quod nemo peregrinus ad ullum munus vel in templis, vel scholis obeundum admittatur, nisi gravibus causis et peculiari ipsius Electoris rescripto. Haec, cum ita se habere non ignoret, hinc Altorphium, et Noribergam petere decrevit. . . . quare hominis probi, et tali casu indigni honestissima postulata cum recusanda non viderentur, has ei literas dedi. . . . Caput est, si illum tuo beneficio, quodcunque, aut qualecunque pro tempore fuerit, juveris, non in hoc solum Alberto, cui praestatur, manebit gratia, sed omnes ejus nationis boni, et docti viri, apud quos ille merita memorabit tua, tibi gratiam habebunt, teque tenuiorum studiosorum perfugium et solatium gloriose praedicabunt."

Altdorfba megérkezvén Molnár, élete s reményei még mind mélyen borongva valának, mert Taksoni Péter Heidelbergből február 13. 1603. im ezt írja neki: „Jam iter adornaturus in Patriam, nequeo ullas a te accipere literas, *ac ne his quidem ullam de te melioris conditionis spem facere.* Tu omnia pro tua, qua vales, prudentia dispone." Nagyszombatról pedig aug. 12-kén ugyanezen Taksoni Péter Molná-

runknak ezt írja : „Dominus patronus (értetik a fönt említett Asztalos András) *jubet te a cura Bibliorum exprimendorum animum retrahere*, quantumvis enim eum non peniteat promissi sui, multoque minus pigeat expensarum tam sancto erogandarum labori, tamen, quia ii sunt actus Diaboli, ut omnes aditus sanae praecludat doctrinae, metus oboritur, ne et oleum, et operam, quod dicitur, perdamus.“

Fel kellett tehát Molnárnak a magyar biblia kiadása iránti kedvenc szándékával és az azon alapúlni látszó egyedüli minden reményével hagyni. Ki az, ki ennyi kedvetlen esetek és szakadatlan szegénysége által sújtolva további literariai törekvéseitől végbúcsút nem vett volna? De Molnárt és tudományos müködéseit az ellenkező sors ki nem fárasztbatta, ugyanis a következett 1604. esztendőben egyszerre két nevezetes munkáját, ú. m. magyar-latín szótárát és magyar nyelvtanát látjuk nyomorúsága dacára világ elébe lépni : hihető tehát, hogy 1603-ban Altdorfban mulatása alatt, ha nem a legkedvezőbb körülmények közt is, e nagyszerű munkáin fáradhatatlanúl dolgozott.

1604. elején már Norimbergában találjuk, t. i. oda utasíttattak neki küldött levelei; akkori nyomorúlt állapotját sejdíttetik pedig azon levelek, melyek hozzá Altdorfból mart. 8. és 22. irattak. Az elsőben a következő sorok találtatnak : „De rebus tuis optime Domine Alberte ne sis quaeso solicitus, eas enim, ac si nostrae essent, diligentissime curabimus, et quaecunque nobis literis tuis imperaveris, fideliter expediemus, id quod etiam de D. Knottnero tibi persvadeas, velimus, ipse enim bona fide promisit *se rem tuam cum creditoribus tuis diligentissime acturum.*“ A másodikban pedig ezeket olvassuk : „Ciceronem tuum in duos compactum libros a compactore vili pretio, crucigeris nimirum tribus redemi, quem caeteris tuis libris aggregavi.“ .

1604. apr. 26. szótárának első ívei már megjelentek, melyekről barátja, ama tudós Rittershusius Konrád levelében ezeket írja : „Ex diuturnitate silentii mei, quo sum in respondendo usus, nolim te, ornatissime, et doctissime D. Alberte, amice dilecte, honorande suspicari, quasi minus gratae mihi fuissent tuae literae. Aliae fuerunt causae, quae

22*

me ab hoc officio retraherent, cum quidem interea saepissime de te, et responso tibi persolvendo cogitarim. Ignosces igitur huic morae, tibique de me certo persvadebis, non minus tui absentis esse, ac fore studiosum, quam etiam praesentis. Specimina Lexici tui, quae misisti, placuerunt et mihi, et D. Rumelio. Is epigrama hoc in tuam, et operis laudem scripsit, mihique misit, ut porro darem tibi. Spero brevi absolutum iri librum, cum jam viderim incertum catalogo francfurtensi ejus titulum."

Következő május 2. táján Molnárt Hutter Ilyésnek nürnbergi könyvnyomdájában működni látjuk, mert Parox György levelében, melyet a fönírt napon említett Hutter Ilyésnek írt, ezeket olvashatni: „Francofurtum ad te scripsi clarissime Domine Huttere, sed nullum accepi responsum, ideoque utrum meae literae gratae essent, nec ne, subdubitare cepi, attamen *doctissimus vir D. Molnár*, qui *suam jam tuae typographiae navat operam*, eum mihi exemit scrupulum."

Végre csakugyan egészen megjelent 1604-ben fönemlített két munkája, s így valahára meg vala törve a jég. Minő hírt, nevet s érdemet szerzett pedig a külföldön magának Molnár e munkáival, arról díszes tanúságot tettek Németország legnevezetesb akkori tudósai, és számosak erről az előttem álló irományokban található adatok, valamint arról is, hogy Molnár arcképe is a német nagy honban ugyan 1604. rézre metszve megjelent, a minek emlékét tudós Rittershusius Konrádnak Altdorfból julius 2. Molnárhoz írt levelében így leljük: „*Pro effigie tua gratias ago tibi* una cum Dno Rhumelio. Is cuperet se quoque eadem forma depingi ad vivum, ideoque me rogavit, ut ex te quaererem de nomine *pictoris, et sculptoris illius.*"

S itt szakasztom meg előadásom fonalát, annak bővítését és folytatását erősebb kezekre, s főleg arra bízván, aki honunk ezen tudós hajdani fiának terjedelmesebb életrajzát, az akademiának általam ajándékozott eredeti irománykötetet és egyéb kéziratokat használva, a tudományok s a magyar név díszére netalán készíteni fogja. Ily kéziratok pedig a következők: I. egy pergament táblájú nagyon elrongyolt régi kézirat 8-ad rétben, minden cím nélkül. Ez maga

Molnár Albert saját keze irása, mely utazásairól, házasságáról, magát s hazánkat érdeklő némely nevezetes történetekről stb. való jegyzéseit foglalja magában. Ennek 516. lapján ez vagyon följegyezve : „Natus sum in oppido Sentz anno redemtionis humanae 1574. XXX. augusti, die lunae hora 8-a matutina, quando adventantes paganae (pagenses) mulierculae ad hebdomadale forum matrem meam Ursulam visitare solebant. — — Találtatik ezen kézirat a M. Vásárhelyi Teleki-könyvtárban 3619 könyvtári szám alatt. II. Ugyanezen könyvtárban 1100. sz. alatt találtatik egy 126 egészíves levélre irott ily címü kézirat : „Redivivus Albertus Molnár Szencziensis, sive grata et immortalis apud Hungaros viri eruditione clari, ac laboriosissimi Alberti Molnár memoria, quam, ex libris in publicum editis, ac literis sociorum ab ipsomet primum curiose collectis, ab aliis vero ad praesens usque tempus sollicite conservatis magna cura ac diligentia renovavit Petrus Bod de felső Csernáton V—D. minister magyar Ingeniensis 1763." III. Ugyanott 1511. találtatik egy más 383 negyedrétü lapra irott ily címü kézirat : „Gellius Molnarianus seu miscellanea de vita, studiis, peregrinatione, scriptis, conjugio, amicis paternis, et vario per omnem vitam statu Alberti Molnár collectis, quam et authographis maximam partem in archivo Albo Carolinensi conservatis huc transscripsit, aliundeque collegit Petrus Bod de F. Csernaton ab A-o 1773.

A MAGYAR KÉPZŐK ÉS RAGOK

a szanszkrit nyelvtudomány világában.

LUBÓCI P. FERENCTŐL.

(Befejezés).

22. §. Az igésités (denominativek képzése).

Végig tekintvén a gyakorítók és kicsinyzők számos képzőin, lehetetlen hogy fel ne tűnjék hosszabb és sokszor összetett alakjok, s azon tény, hogy nagyrészint nem a gyökhöz magához, hanem egyéb képzők által alakúlt igékhez já-

rúlnak; söt hogy némelyek közülök egyszersmind *igésítő képzők* is, (például a *lód* és *ked*). Mind ez természetesen oda mutat, hogy a gyakorítók és gyakorítva kicsinyzők a nyelv ősi kifejlődésének későbbi korszakaiba tartoznak, s e részben a denominativekkel, azaz *igésítettekkel*, vagyis névből eredt igékkel hason természetűek. Az igésítetteknek későbbi nyelvészeti kora minden nyelvben el van ismerve, s igen könnyen be is bizonyítható. Vegyük például ezen szót: *alkalmatlankodik*, ez természetesen későbbi mint a szó *alkalmatlan*, minthogy ennek igésítése. De maga az *alkalmatlan* szó sem első származású, minthogy az *alkalm* töből ered, s csak ez visz minket végre az *alk*-gyökre vissza. Hasonló módon a szó *falatozik* nem származik közvetlenül a *fal* gyökből, melylyel csak a *falat* név által függ öszve. *Rongyollik* a *rongy*nak ivadéka, s csak másod ízben a *rom*-gyöké. Ezek szerint nyelvészeti hiba a *nagyobbúl* igét közvetlenül a *nagy* szóhoz viszszavinni („A Magyar Nyelv Szerkezete“ 101 l.), mert az ige eszméje itt csak a *nagyobb* szóhoz van hozzá kötve; így a *darabol* ige egyszerűen a *darab* névnek igésítése, nem pedig a *dar*-gyöknek egy anomál *abol* képző általi kifejlesztése. Eddigi nyelvészeink egészen kihagyták a nevek igésítését vizsgálódásaikból, s érezvén, hogy a gyökök eredetileg mind egytagúak voltak, azon hibába estek, hogy az igéknek mind azon részeit, mik az első tagon fölül hátramaradtak, képzőknek nézték, elfelejtvén, hogy a képzőnek eredetileg szintén csak egytagúnak kellett lennie, s hogy az csak későbbi alakításoknál, melyek szövevényes eszméket képviselnek, milyenek a gyakorítva kicsinyzők stb, válhatott kéttagúvá.

A denominativek, vagy igésített nevek, szabatosabban: névből eredett igék, mint a nyelv legkésőbb formatiói, az árja nemzeteknél mindig szabályszerűek s mind ugyanazon egy kaptára szabottak, mert a nyelv alkotásukkor már elvesztette eredeti alakítási tehetségét, és a nyelvészeti öneszmélet elhomályosodott. A magyar nyelvben ellenben azt tapasztaljuk, hogy a nevek igésítése csaknem mind azon eredeti képzők által eszközöltetik, melyek a gyökhöz adják hozzá a különböző igeeszméket.

Igék készülnek e szerint nevekből a következő módokon:

1) Az úgynevezett *Quip* formatio által, azaz a név maga felveszi az igehajlítási ragokat minden további képző közbejövetele nélkül. Ez azonban csak azon neveknél történik, mik az *ász* rag által állatnevekből képződtek, s (sport) foglalkozást jelentenek, például: vadász, agarász, madarász, bogarász, angolnász, fürjész, hernyász stb. Mindezek egyszersmind nevek is, igék is. Ellenben juhász, kanász stb nem igésülnek ezen módon.

2) A *t, ít, úl, ódik* és *sz*(ik) képzők által igésíttetnek mind fő- mind melléknevek cselekvőkké és belszenvedőkké, például:

alak	alakít	alakúl	
szép	szépít	szépűl	
fekete	feketít	feketűl	feketedik
fehér	fehérít	fehérűl	fehéredik
nagyobb	nagyobbít	nagyobbúl	nagyobbodik
telep	telepít	telepűl	telepedik, és telepszik
igaz	igazít	igazúl	igazodik.

3) Az ít képző kifejlik *sít*-té, az úl *súl*-lá s az odik *sodik*-ká, például:

semmi	semmisít		
magyar	magyarosít	magyarosodik	
fiu	fiusít	fiusúl	
kő	kövesít	kövesedik	kövesűl
lét	létesít	létesűl	
disznó	disznósít	disznósodik	
sok	sokasít	sokasodik	sokasúl
tag	tagosít	—	—

4) Az *ódik* képző *ódzik* söt *lődzik* s *lódik*-ká fejlik ki *), például:

borsó	borsódzik	por	porlódik
himlő	himlődzik	baj	bajlódik
méreg	mérgelődik	rüh	rühelődzik.

5) Legtöbb nevet igésít az *l* képző, megelőzve a köthang által; ezen *l* azonban nincs többé összeköttetésben a *lesz* igével, minthogy cselekvőket alakít nem szenvedőket, a nyelv az igésítés időszakában már elveszítette a tiszta formatio eszméletét, például:

---

*) Lásd egyébiránt a 21. §.

öl	ölel	kés	késel
szem	szemel	pípa	pípál
orr	orrol	kasza	kaszál
has	hasal	mese	mesél
far	farol	csere	cserél
kar	karol	hegedű	hegedűl
láb	lábol	számla	számlál
ököl	öklel	szemle	szemlél.

térdből lesz *térdel* és *térdepel.*

6) Különbözik ezen *l* képzőtől egy más *l*, melynek eredeti formája az *ll* képző, s igésítésnél annyit jelent, mint „annak tartja," például :

nagy	nagyol	és	nagyoll, azaz nagynak tartja,
kicsiny	kicsinyel	és	kicsinyell
nehéz	nehezel	és	nehezell
olcsó	—		olcsóll
ritka	—		ritkáll
sok	—		sokkall
jó	—		javall
rosz	—		roszall
görbe	—		görbéll
gyenge	—		gyengéll
kora	—		koránall
rút	—		rútall
zöld	—		zöldell, azaz zöldnek tartja

oldall azonban csak annyi mint oldalog.

7) Ha ezen *ll* képző az ikes hajlítást veszi fel, akkor az *ed*(ik) *od*(ik) képzővel felváltható, például :

éjellik = éjeledik	estellik = esteledik
nappallik = nappalodik	hajnallik = hajnalodik
feketéllik = feketedik	kékellik = kékesedik
fehérellik = fehéredik	őszellik
	rongyollik = rongyosodik.

8) A *z* képző számos neveket igésít, de gyakorító erejét elvesztette, például :

fal	falaz	szikra	szikráz(ik)
puska	puskáz	csillag	csillagz(ik)
ágyú	ágyúz(ik)	patak	patakz(ik)
por	poroz	csapat	csapatoz
bor	boroz	ide	idéz
kölyök	kölykez(ik)	kő	kövez
hiány	hiányz(ik)	hamu	hamvaz
hab	haboz	őr	őrz
cser	cserz	tű	tüz.

Ezen z képző némely nevekhez járúlva s kihatókat képezve azt jelenti, hogy „annak nevez,“ példáúl:

angyaloz, azaz angyalnak nevez
sógoroz = sógornak nevez
gazemberez = gazembernek nevez
szajház = szajhának nevez.

Hasonló jelentése van a *gat* képzőnek is ezen igében; *szegényget*, azaz szegénynek nevez.

9) A *hod*(ik) *hoz*(ik) szenvedő képző szintén igésít, példáúl:

hamu	hamuhodik = hamvad
bűn	bűnhödik és bűnhöszik
kár	kárhozik
hír	hírhedik
seb	sebhedik
szél	szélhüdik
vén	vénhedik és vénheszik.

10) Hogy a gyakorító *ked*(ik) *kesz*(ik) *kez*(ik) képzők gyakran egyszersmind igésítők is, azt már fentebb megemlítettük; itt azonban még egy pár példát hozunk fel:

agyar	agyarkodik	nyelves	nyelveskedik
ipar	iparkodik	nehéz	nehézkedik
merész	merészkedik	negédes	negédeskedik
tolvaj	tolvajkodik	bolondos	bolondoskodik.

23. §. Néhány rendkivüli származtatás.

Mielőtt az igeképzőkröli vizsgálódásainkat bezárnók, szükséges még néhány rendkivüli származtatás lajstromozása, t. i.

1) Szövedelmes (complex) értelmüek s nehezen elemezhetők a következők, melyeknek nyelvészeti származása világos:

foly	folyamodik	
él	élemedik	
szül	szülemedik	szülemlik (belszenvedő)
für(öszt) és für(dik)	füremedik	
szól	szólamodik	szólamlik (kezdő)
fél	félemedik	
húz	húzamodik	
fut	futamodik	futamlik (kezdő) futamik

fog	fogamodik —	fogamik	
hűl	hülemedik —	—	
csuszam	csuszamodik	csuszamlik	csuszamik
iram	iramodik	iramlik	iramik
hár(ít)	hár(úl)	háramlik	—
tűr	—	türemlik	—

2) Vannak esetek, hol az *od*(ik) s *ód*(ik) elveszti nem csak szenvedő, hanem még visszatérő (reflectiv) erejét is, és egyszerű benhatókat képez :

átkoz	átkozódik	vizsgál	vizsgálódik
szitkoz	szitkozódik	szemlél	szemlélődik
szerez	szerződik		stb.;

azonban mégis észrevehető, hogy mind ezekben az eredeti értelem módosúlt a képző által, még pedig körülbelül úgy, amint az *ik* rag s ahhoz tartozó igehajlítási forma megváltoztatja a gyökök értelmét.

24. §. Az *ikes* igehajlítás értelme.

Ha az ikes igehajlításnak valódi értelmét s erejét akarjuk vizsgálni, szükséges, hogy azt azon igékből húzzuk ki, melyek mindakét módon, ikesen s a nélkül hajlíttatnak, s hol ezen rag egyenesen a gyökhöz járúl, legyen bár azon gyök eredeti vagy denominativ, továbbá, hogy ezen forma értelmét összehasonlítsuk az igének azon alakjával, mely *ik* nélkül hajlíttatik. Szükséges továbbá, hogy az *ikes* forma hasonértelmű alakjait keressük fel s nézzük, minő erejű képzőkkel azonos. Ezen az úton remélhetjük, hogy valódi természete tisztábban ki fog tűnni; mert azon általános megjegyzés, hogy a középigében mind a cselekvésnek, mind a kényszerülésnek eszméje némileg megvan (lásd a Magyar Nyelv Rendszerét 186-ik lap.), nem magyaráz meg semmit.

Azt olvassuk a M. Akademia grammatikájában (189-ik és 190-ik lapokon), hogy az ikes forma a következő igékben nem változtatja meg a gyök értelmét :

omol	omlik	szűn	szűnik
bomol	bomlik	tenyész	tenyészik
tündököl	tündöklik	lobban	lobbanik
botol	botlik	robban	robbanik
hajol	hajlik	tűn	tűnik

czúsz	csúszik	úsz	úszik
enyész	enyészik	vál	válik
jelen	jelenik	vágy	vágyik
mász	mászik	stb.	

Sokkal több gyököknél azonban az ikes hajlítás értelemkülönbséget okoz, például:

hall cselekvő, hallik személytelen szenvedő, auditur
tör cselekvő, törik személytelen szenvedő frangitur
ér benható, érik szenvedő = olyanná lesz, hogy valamit
múl benható, múlik személytelen szenvedő érjen
nyúl benható*), nyúlik visszatérő vagy személytelen, er streckt sich aus, er streckt sich
bán benható, bánik szintén benható, de értelemre egészen eltérő
ízel cselekvő, ízlik személytelen szenvedő
szagol cselekvő, szaglik személytelen szenvedő
bojtoz cselekvő, azaz bojtossá tesz
bojtozik szenvedő = bojtossá lesz
vérez cselekvő = véressé tesz
vérzik szenvedő = véressé lesz
bokroz cselekvő = bokrossá tesz
bokrozik szenvedő = bokrossá lesz
bogoz cselekvő = bogokat csinál
bogzik szenvedő = bogokat kap
jegez cselekvő, jegzik szenvedő.

Némely denominatíveknél az iktelen cselekvő bizonyos határozott értelemben állapodott meg; mindamellett a szenvedő értelem az ikes hajlításban szintoly tiszta, például:

ágaz cselekvő = ágakat metsz
ágazik szenvedő = ágasodik
galyaz cselekvő = galyakat metsz
galyazik szenvedő = galyasodik
haboz cselekvő = leveszi a habot
habzik szenvedő értelmű
párol cselekvő benható
párlik s pállik szenvedő értelmű
szemez cselekvő
szemzik személytelen szenvedő
virágoz cselekvő = virággal ékesít
virágzik hol személytelen, hol benható
porol és poroz = port csinál cselekvő
porlik és porzik = szenvedő és személytelen

*) Múl és nyúl eredetileg szenvedők, értelmök azonban benhatóvá állapodott meg.

tojóz = meghágja a tojót
tojózik = toj
bíz cselekvő, bízik visszatérő.

Hogyha az ikes forma értelmét azon képzők értelmé ből kivánjuk meghatározni, melyek azzal felválthatók, a következőkre akadunk :

avik = avasodik, szenvedő képző
okik = okúl, szenvedő képző
csuszamik = csuszamlik és csuszamodik, szenvedő képző
futamik = futamlik, és futamodik, szenvedő képző
iramik = iramlik, iramodik, szenvedő képző
ágazik = ágasodik, szenvedő képző
bokrozik = bokrosodik, szenvedő képző
juhászik = juhászodik, szenvedő képző.

E szerint az ikes hajlítás néha visszatérő erővel bir, néha szenvedővel, néha személytelennel, néha módosítja a gyök eszméjét, bizonyos határozott értelemben állapodván meg, néha pedig épen nem változtatja meg a gyök értelmét.

Hogyha más nyelvekben keresünk hasonló tüneményeket, azt fogjuk találni, hogy a visszatérő ige (reflective verb) csaknem mind azon értelemmódosításokat hozza elő, melyekkel a magyarban mint az ikes forma által okozottakkal találkozunk. A visszatérő (reflective) igének theoriája H. Key szerint *) a következő :

375. §. Latínban a visszatérő rag hozzáadatik a kiható igéhez, úgy hogy ennek visszatérő értelmet adjon, p. o. verto *fordítok*, vertor *fordúlok.*

379. §. Ha a cselekvésnek kútfeje nincs tudva, vagy ha nem szükséges azt említeni, azt szoktuk mondani, hogy a cselekvés magától a tárgytól ered. Ha a visszatérő így használtatik, akkor szenvedőnek neveztetik: így *vertitur* (betü szerint *fordúl)* használtatik *fordíttatik* helyett.

396. §. Néhány szó mind a kiható mind a visszatérő vagy benható értelemben használtatik.

399. §. Sok visszatérő szó angolban csak benhatók által fordítható, például : proficiscor (indulok), laetor (örülök);

---

*) A Latin Grammar, London 1858., az 59. és következő lapokon.

de értelmök mégis visszatérő; ezek az intransitiv deponensek.

400. §. Sok visszatérő ige annyira elvesztette visszatérő értelmét, hogy angolban kiható által fordíttatnak s egy új tárgyesetet vesznek fel, példáúl: admiror csudálok, amplector ölelek, induor öltök; ezek transitive deponenseknek neveztetnek.

Mind ezen szabályok a magyar *ikes* formára is alkalmazhatók, mely eredetileg visszatérő, aztán szenvedő, néha benható, visszatérő értelemmel; hol pedig pusztán benható, s az eredeti *iktelen* formával azonos; söt kivételképen kiható is.

Még közelebb rokonságban áll az *ikes* hajlítás a szanszkrit atmanépada formával, mely az eredeti parazmaipada forma értelmét módosítja, s föleg visszatérő erejű, néha azonban a parazmaipadával azonos.

25. §. Végszó az igeképzők iránt.

Összefoglalván mind azt, mit az igeképzőkről mondtunk, úgy fogjuk találni, hogy a magyar nyelv a következő képzőket használja az igék alakítására.

Egyszerű képzők kifejlődéseikkel:

t,	l,	d,	g,	n,	z	van
ít	úl	ód	r+g	mod	az	hat
sít	súl	ódz	ng	ml	rész	
tat	lal	oz				
int	ll	sz.				

Összetett képzők kifejlődéseikkel:

dít	kod			
dúl	kosz	kos	szt	gat
dal	koz	koz	sztal	gál
dal	lkod	kál		
dogál	skod	károz		
dököl	tkoz	bál		
	nkoz	csál		
	hod	cskál		
		csol		
		col		
		icskal		
		icskol		
		ical.		

E szerint az igeképzők száma összesen körülbelül 60-ra megy, azonban sokkal kevesebbre visszavihető, t. i. a cselekvő *t*-re, a szenvedő *l*-re s módosításaira, a folytonosságot jelentő *g*-re, az öregbítő *k*-ra, a rögtönösséget jelentő *van*-ra, a kicsinyítő orrhangra a végképző előtt, a gyakorító *z*-re, s a *kicsi* és *csekély* szavak elemeire. A többi mind ezen nyolc főelem módosításaiból, kifejlesztéséből s összeegyeztetéséből ered, s a magyar nép nyelvészeti philosophiájának mélységét és gazdagságát bizonyítja be, mely kevés és egyszerű eszközökkel képes volt oly szabatosan és szabályszerűen az igék értelmét oly úton módosítani, mely az árja nyelvekétől egészen eltér, s annál jóval tökéletesebb. Német nyelvészek *enyvesnek* (agglutinative) csúfolják nyelvünket, s az árja nyelveknek hajlékonyságában (Flexionsfähigkeit) büszkélkednek, holott az igeképzésnél ők nagyobbára a gyök értelmét csak a mechanikailag az ige elejébe bigyesztett praepositiók által módosíthatják, mig a magyar azt képzők által organice származtatja. Az elsőbbség itt világosan az áltai nyelveké, különösen a magyaré.

26. §. A névképzőkről.

Nem levén szándékunk a hypothesisek terét bebarangolni, csak azokat hozandjuk fel a névképzők közül, melyek által nevek élő gyökökből származnak, legyen a név akár fő- akár melléknév; mert a szóképzés nem vesződik eredetileg a fő- s melléknevek közti különbséggel. Mi e szerint nem leszünk képesek a nevek azon legnagyobb részét taglalni, melyeknek gyöke a magyar nyelvben többé nem találtató; ellenben iparkodni fogunk a névképzőknek minél terjedelmesebb lajstromát elkészíteni, belefoglalván még azokat is, melyekkel csak egy-két névnek származásában találkozunk. Szükségesnek találtuk továbbá a származtatott nevek viszonyát a gyökhöz vagy igetőhöz meghatározni, hogy a képző különböző hatása mindig kitűnjék.

A névképzők szintúgy mint az igeképzők a magyar nyelvben egytagúak; a köthang által azonban látszólag kéttagúakká válnak, s csak akkor valósággal azok, ha szövedelmes (complex) eszméket fejeznek ki.

27. §. Az *ó* névképző.

Minden névképzők közt leggyakrabban találkozunk a részesülö képzőkkel, minthogy ezek kivétel nélkül minden igéből nevet formálnak. A legnevezetesebb köztök az ó—ő, mely a jelen idő részesülőjét képviseli, ámbár az idő eszméje abból rendesen elmarad. Ez alakít

1) oly neveket, melyek az igéhez a *cselekvő*, tehát az alanyeset viszonyában állanak, például:

adó, der Geber,
vevő, és összehúzva vő, (ki a leányt elveszi),
tanuló, szabó, szántó, vető, író, olvasó (der Leser), tanító, eső (a mi esik), folyó (a mi folyik), erdő (a mi magától ered);

2) oly neveket, melyek a *tárgy*, vagy *szenvedő* eset viszonyában állnak az igéhez, például:

adó amit adunk, ami adatik (die Steuer),
eladó (a ház vagy leány), amit eladunk,
vakaró (kalács neme), ami kivakartatott a teknőből,
tarló, ami taroltatik,
túró *), ami túratott, azaz gyűretett;

továbbá a tehető igéknek jelen részesülője, mely nem jelent cselekvőt, hanem mindig tárgyat, p. o.:

mondható, nem aki mondhat, de a mi mondathatik,
türhető, nem aki türhet, de amit türhetünk,
hallható, amit hallhatunk,
iható, amit ihatunk,
kézzel fogható, amit kézzel foghatunk, nem aki kézzel foghat stb.

3) Ezen képző által oly nevek is alakúlnak, melyek az igéhez az *eszközeset* viszonyában állnak, p. o.

fúró, mivel fúrunk,
ásó, mivel ásunk,
koppantó, mivel koppantuk,
takaró, mivel takarunk,
fedő, mivel fedünk,
reszelő, mivel reszelünk,
foglaló, mivel valakit lefoglalunk,

*) Úgy látszik, hogy *hajó* is ide tartozik, de elemezése nehéz, vagy = ami hajtatik, vagy pedig ami hajlik, hajló, a görög *κοιλος*, mi Homérnél a hajó gyakori epithetuma.

fogó, mivel fogunk,
törölköző, mivel törölközünk,
csomoszló, mivel csomoszolunk,
tartó, mivel a kocsit tartjuk,
kendő, a mivel kendünk, azaz törülgetünk.

4) oly nevek, melyek a *hely-eseti* viszonyt képviselik, például:

fürdő, hol fürdünk,
messzelátó (az olasz Belvedere), honnét messzére látunk,
kaszáló, hol kaszálunk,
fogadó, ahová befogadják az útast,
mulató, hol mulatnak,
királyhágó, hová a király hág,
tentatartó, miben a tentát tartjuk,
szakajtó, miben szakajtunk,
olvasó, amin olvassuk az imádságokat,
ivó (pohár), miből iszunk,
háló (szoba), melyben hálunk.

5) Az ó ő képző kétféle értelmet ád a részesülőknek a jövőt kifejező igetőknél; az első a közönséges *cselekvő*, például: szobámat elhagyandó, Pestre menendő = cubile relicturus, Pestinum profecturus. A másik értelem nem fejeztetik ki pusztán a tárgyeseti viszony által, amint azt a „Magyar Nyelv Rendszere" tartja, hanem hozzá köti még a kényszerűség eszméjét is, épen úgy mint a latín az *ndo*, s a szanszkrit az *anija* rokon képzőhez. *Halandó* e szerint nem az aki meg fog halni, de akinek meg kell halnia; a város beveendő urbs est capienda; a könyv irandó, liber est scribendus. Különös értelemben állapodott meg az *illendő* szó, t. i. mint az *illő* szó mellékformája. Továbbá *kelendő* nem annyira ami el fog kelni, vagy minek el kell kelnie, hanem inkább ami el szokott kelni; *elegendő*, ami elég. Mind ezeknél hiányzik akár a jövő, akár a kényszerűség eszméje.

28. §. Az *ó* névképző kifejlése és módosulása.

1) Az ó névképző néha elváltoztatja alakját, s *u*-vá vagy *v*-vé lesz, s ezen alakban hol az igetövekhez, hol magához a gyökhöz járul, p. o.

nyelv, azaz nyelő, cselekvő vagy eszköz,
ölyv, azaz ölő, cselekvő,

aszu, azaz aszó, ami aszik, tárgy,
ború, (borúl, bor-ít, bor-ong stb) cselekedet, vagyis a cselekder-ű cselekedet, vagy állapot, vés következése.
sér-v (sér-t, sér-ül) cselekedet,
gyan-ú (gyan-ít, gyan-akszik) cselekedet,
or-v (or-oz) cselekvő,
ter-v (ter-ít, terül) tárgy, amit terjesztünk (valakinek elébe)
mér-v (Maasstab) eszköz, mivel mérünk.

2) Néha az ó ő képző nem csak *ú ű*-vé változik, de a megelőző *t* betűt is lágyítja, például:

csergetyű, azaz csergető, mivel csergetünk, eszköz-eset,
csattantyú = csattantó, mivel csattantunk,
pattantyú = pattantó, mivel pattantunk,
csappantyú stb
pergetyű
alkotyú
billentyű
búgatyú.

Egy-két szóban ezen képző formája tyú, tyűvé változott, például:

szivatyú, mivel szivunk,
emeltyű, mivel emelünk,
fogatyú, mivel fogunk.

Söt az orrhanggal is megtoldatik, p. o. kallantyú, fogantyú, függentyű.

3) Az ó ő képző módosításából ered az *even* képző, így eleven = élő vagy élénk; mereven = merő. Közönségesebb az *a e* alak, hol cselekvő, hol tárgyviszonyban.

cselekvő viszonyban :	*tárgyviszonyban* :
szüle, aki szül,	monda, ami mondatik,
penge, ami peng,	körte, ami körítve van,
donga, ami dong,	csapa, ami csapatott,
lenge, ami leng,	számla, amit számolunk,
húza vona, ami húzni vonni szokott,	tele, ami megtelt,
kerge, ami keringeni szokott,	
sürge, fürge, ami sürögni, fürögni szokott.	

4) Másnemű kifejlése az ó ő képzőnek az *os es* képző, mely még gyakran azon mellékfogalmat is fejezi ki, hogy a cselekvőnek szokásában, módjában vagy természetében van így cselekedni, például:

csahos, aki csaholni szokott,
nyomos, ami folyvást nyom,

gondos, aki gondol,
szoros, ami szorít,
avas, ami avik,
reves, ami reved,
okos, aki okik,
harapos, ami harapni szokott, az harapós-sá is lesz,
lakos, aki lakik,
áros, aki árul,
csökönyös (ló), amely csökkenni szokott,
ellenben *tilos* = amitől el vagyunk tiltva, távolítás-eseti viszony *).

5) Még gyakrabb az *ós ős* alak szintén, a megszokás mellékfogalmával, így
kapós tárgy, amit el szoktak kapni,
pirítós tárgy, amit pirítnak,
tehetős, cselekvő, akinek módjában van tehetni,
fojtós, cselekvő, aminek természete fojtani,
harapós, cselekvő, aminek természete harapni,
ragadós, cselekvő, ami ragadni szokott,
csipős, ami csípni szokott,
viselős, aki visel (méhében),
adós, aki mindig ád (kamatot) perköltséget s ügyvédi dijakat,
felelős, akinek kötelessége felelni.

29. §. Hasonló természetű s értelmű képzők, *ár, or, ánk, ékony, ákos* stb.

Hasonló értelmű az *ár ér* képző is, mely folytonosan cselekvő neveket képez, így:
vezér, kinek szokása, módja, vagy természete vezetni,
tanár, ki tanítani szokott,
búvár, ki (víz alá) búni szokott,
csaplár, ki csapolni szokott,
futár, kinek rendeltetése futni,
vilár, ami villog,
csilár, ami csillog,
kopár, ami folytonosan kopott,
szikár, ami kiszikkadt;
határ azonban a határvető eseti viszonyban áll a gyökhöz = meddig hatunk.

Ezen képző néha *sár-sérré* fejlik ki, így:

*) Ide tartozik még a *koldus* szó is, aki koldul; de itt az *as os* képző hangváltoztatással *us*-sá vált; úgy amint az *áros* névnek is van egy *árus* mellékformája.

hajt-sár, cselekvő, aki hajtani szokott,
tölt-sér, esköz-eseti viszony, mivel töltünk;

mely két szó most kevés következetességgel hajcsárnak s tölcsérnek iratik. Hasonló a *csapodár* s *folyandár* formatio, s *dár* képző; *foglár*ban *lár* képzővel találkozunk, *uszkár*-ban pedig *kár*-ral; így az *ár* képző kifejlik *sár*, *dár*, *kár*, s *lár*-rá.

Az *árd* képző szintén ide tartozik, p. o. *csalárd*, a ki csalni szokott; *fogárd*, ami meg szokott fogni (verfänglich).

Az *or er* képző is az *ó ö* képzőnek mellékformája, példáúl:

tudor, aki tud = tudó,
hunyor, ami teszi, hogy húnyunk,
nyomor, ami nyom, nyomó,
tenger, ami teng, tengő,
inger, ami indít,
csődör = csődítő;

de *fosztor* tárgyeseti viszonyban áll = aki megfosztatott, így *tömör* is inkább = ami tömött, nem pedig ami töm.

ánk, *ékeny* s *ákos* szintén a cselekvő viszonyt képviselik azon mellékfogalommal, hogy a cselekvőnek módjában, szokásában vagy természetében van cselekedni, példáúl:

ánk, *énk*: falánk, nyalánk, nyulánk, félénk, élénk: aki falni, nyalni, nyúlni, félni, élni szokott. Különös formatio a *fulánk*, minthogy a *fúl* értelmétől eltér;

ékeny, *ékony*: engedékeny, mulékony, érzékeny, változékony, aki engedni szeret, ami múlni szokott, aki könynyen érez, aki sokszor változik;*)

ákos, *ékos*, péld. iszákos, tudákos, csuszamékos.

Az ily szók, mint akadékos, választékos, nyomatékos, takarékos, nem tartoznak ide, minthogy nem az igéből képző által, hanem legközelebb az akadék, választék, nyomaték, takarék nevekből az *os* birtoklási és származási *rag* által képződtek.

Hasonló erejű azaz cselekvő a fentemlített mellékfogalommal a *tag teg* képző is, mely leginkább, de nem kizárólag, a *d* végzetű igékhez járúl, absorbeálván a d szenvedő képzőt: így

*) Nem ismerek *lékeny* névképzőt, s azért nem tartom szabályszerűnek az új *hisselékeny* szót; a *hiszékeny* is megteszi; ellenben nem lehet kifogás a *közlékeny* és *előzékeny* ellen.

	csügged	csüggeteg, aki csüggedni szokott,
	lankad	lankatag
	hervad	hervatag
	sorvad	sorvatag
	avik	avatag
	leng	lengeteg
	csörög	csörgeteg
	hallgat	hallgatag,
de	sí	sivatag } tárgy;
	fú	fuvatag }

hazudik ellenben nem képez hazutag nevet, hanem megrövidítve *hazug*-ot.

Nem szabad elmellőznünk a *nok nök* képzőt, mely néhány régi szókban ragúl kerül elő, például: tárnok; újabb időben azonban képzőül is használtatott a következő, s hasonló új szókban: látnok, vésnök, írnok, ülnök, mérnök.

Cselekvőt fejez ki továbbá az *ász ész* képző, például:

merész, aki mer,	zenész, aki zenél,
termész(et) ami termeszt,	költész, aki költ,
festész, aki fest,	művész, aki művel, határozott értelemben.

30. §. Ritkább cselekvő képzők.

A kicsinyzés mellékfogalma a folytonossági mellett fejeztetik ki az *i* képző által, mely *ndi*, *si*, és *csi*-vé fejlődik ki, például:

szegődi, aki szegődni szokott,
ugri, aki ugrándozik,
kapsi, aki kapkodik,
csapdi, aki csapkodik,
oktondi, aki oktat (gúnyolódva),
kortyandi, aki kortyog, vagy kortyant;
kiváncsi, ez bizonyos határozott értelemben állapodott meg.

Ide tartozik talán a *fürj* szó is, a madár mely fürög.

Cselekvést fejeznek ki a következő ritkább képzők is:

c suhanc, aki suhan,
„ fürgönc, aki fürög,
„ perc és perec, ami pereg,
„ érc, ami ér,
ellenben *lelenc*, tárgy, akit leltek;
ág virág, ami virít,

ács forgács, ami forog (gyalulásnál)
tanács, ami tanít,
kalapács, ami kalapál;
am, em, om, folyam, ami folyik,
érem, ami ér,
állam, ami áll,
izom, ami izog,
hajlam, állapot,
huzam, állapot;
terem, ami terjedett;
ám, villám, ami villog
csillám, ami csillog,
hullám, ami hull;
acs, szivacs, ami szí, de dugacs, mivel dugnak;
as, száras, ami szárad;
asz, kopasz, aki kopott; de dugasz; mivel dugunk;
c, morc, (marcona) morog-ból, *durc*(ás) durogból;
va, mogorva, aki morog; durva, aki durrog;
d, mord, morogból; zord az elavúlt zorogból, melynek meg-
van még a két megfelelő alakja *zordít* és *zordúl*;
bolond, aki bolyong;
fa, csalfa, aki csalni szokott;
vész, gyülevész, ami öszve szokott gyűlni;
ték, érték, ami ér, nyomaték, ami nyom; de *mérték*, mivel
mérünk;
ány, ény, virány, ami virít, serény, aki sürög; foszlány, ami
foszlik; csalogány, a madár, mely csalogat; mo-
hány, aki mohog; de jutány és merény új szók
állapotot fejeznek ki, kötény, lény, tény, tárgyat;
kacagány és buzogány pedig csak nyelvészetileg
s nem értelmökre nézve függnek öszve a gyökkel.
na, fintorna, aki fintorog.

31. §. A tárgyeseti viszonyt képviselő képzők.

A tárgy- vagy szenvedő eseti viszonyt képviseli a múlt részesülő, melynek képzője a *t* vagy *tt*, megelőző köthanggal, például:

sült, amit sütöttek, fáradt, aki elfáradott,
esküdt, akit megeskedtek, hervadt, ami elharvadott,
kert, ami be van kerítve, szeretett, aki szerettetik
becsinált, ami be van csinálva. stb.

El van azonban ismerve, hogy az ezen képző által ala-

kúlt nevek kivételképen cselekvő értelmet is elfogadnak, például *olvasott* ember, nem kit olvasnak, hanem aki olvas; *kitanúlt szakács*, aki kitanúlt; *utazott*, aki utazott stb. Ilyen a német der Bediente, azaz Diener, der belesene Mann stb. Latinban *membra* sub arbuto *stratus* (Horat. Od. 1. 21). Adversum *femur* tragula *ictus* (Livius XXI. 7.).

A tárgyeseti viszonyba állítják a neveket még a következő képzők is:

ag eg: gombolyag, ami gombolyíttatik,
üreg, ami kiürült,
köteg, amit kötünk,
szőnyeg-ben ezen képző az orrbetűvel toldatott meg.
ellenben *csillag* cselekvő, ami csillog;
tok, tek: birtok, amit birunk,
étek, amit eszünk;
ellenben *átok* és *szitok* cselekedetet jelentenek, vagyis az átkozás és szidás következésit;
dal, del, eledel; de viadal cselekedetet jelent:
ál él, al el, p. o. fonál, amit fontunk, vonal mit vonunk; de huzal, mivel húzunk; kötél, mivel kötünk; halál pedig állapot;
ma me, p. o. kelme, ami el kél, szenvedő értelmű,
adoma, ami adatik;
de lakoma, *ahol* jólláknak;
da de, ferde, ami fordúl,
ronda, ami romlott;
gy, rongy, ami romlott,
cs, tekercs, habarcs, vakarcs,
de görcs cselekvő, ami görít;
oly, fogoly;
ka ke, nyalka, ami ki van nyalva,
gyürke, ami gyüretett.

Nevezetesebbek ezeknél a következők:

1) *mány mény*, és *vány vény*, például:

iromány, ami iratott	ásvány, ami ásatott
alkotmány	maradvány,
küldemény	irtvány
tartomány	indítvány
sütemény	nyomtatvány
szülemény	látvány
kezdemény	posvány, ami poshadt;

ellenben cselekvők: járvány, ami jár,
ingovány, ami inog,

kelevény, ami kél,
szökevény, aki megszökött,
jövevény, aki megjött;

a halavány szó összefügg ugyan a *hal* (moritur) gyökkel, viszonya azonban szövedelmesebb (complex).

2) *lék* : toldalék, amit toldunk,
morzsalék, amit morzsolunk,
füzelék, amit fűzni kell,
osztalék, amit osztottunk,
moslék, amit lemostunk.
függelék, amit függesztettünk (vagy a mi függ)

3) *ony*, *öny*, sodrony, amit sodortunk,
függöny, ami fel van függesztve,
öltöny, amit felöltünk.

4) *(a)t (e)t*, p. o. vegyület, amit vegyítettünk, vagy ami vegyült,
rajzolat, ami rajzoltatott,
készlet, ami készíttetett, = készült,
irat, ami iratott,
falat, amit (egyszerre) falunk,
javaslat, ami javasoltatott,
alkat, ami alkottatott,
csapat.

Miután azonban a cselekedet fogalma szomszédja a tárgyfogalomnak, minthogy a cselekedet semmi egyéb, mint a cselekvésnek tárgylagos felfogása, az imént felhozott képző gyakran oly neveket is alkot, melyek a cselekedet viszonyában állnak a gyökhöz, példáúl : hit, vét (vétel) lét, tét, állapot, (ezek a *köthang nélkül* alakúltak); továbbá élet, akarat, cselekedet, képviselet, tapintat, nézet, bírálat, szeretet, pillanat, pillantat, indulat, járat, kelet, nyugot, kanyarulat, készület stb.

Azonban az *állat* szóban cselekvő viszony rejlik, a mi áll.

Az *at et* képző néha *lat let*-té fejlik ki, ilyen :

üzlet, cselekedet,
lehellet, u. a.
fuvallat, u. a.
de vizellet tárgy.

A magyar nyelv nem ismer egy *ület* képzőt, mert az új szó *testület* felteszi azt, hogy a *test* név előbb *testül* igévé igésült legyen, szintúgy mint a középkori latin *corporatio* név felteszi a corporare denominativet, mely az összetett *incorporare* igében elő is fordúl. A testület mintájára alakúlt a *lel-*

kület név, melyről óhajtjuk, hogy a magyarosabb *jellem* által minélelőbb kiszoríttassék. Néha ezen *(a)t (e)t* képző *tal*, *tel*, kifejlettebb alakot ölt, ilyen : hitel, vétel, tétel, létel, jövetel, menetel, hivatal (ezt így is lehet elemezni, amire hívnak) *étel* s *ital* azonban tárgyeseti viszonyban állnak a gyökhöz.

5) Az *ék* képző hol tárgyeseti, hol cselekvő viszonyba helyezi a nevet a gyökhöz:

tárgyeseti viszony :	*cselekvő* :
omladék, ami omlik,	boríték, ami borít,
vezeték, ami vezettetik és mivel vezetünk, eszközeset	biztosíték, ami biztosít,
maradék, ami marad,	haladék, ami halaszt,
keverék, amit kevernek,	akadék, ami akaszt,
sarjadék, ami sarjad,	választék, ellenben állapot, vagy tárgylagos cselekvés.
takarék, ami takaríttatik,	
hajlék, ami hajlik (azaz boltozva van ?)	

A játék szó is cselekedetet jelent, azaz tárgylagos cselekvést, de egyszersmind eszközeseti viszonyt, mivel játszunk.

6) A *dék* képző s *dok* mellékalakja tárgyat, kivételképen cselekedetet és cselekvőt fejez ki

tárgy :	*cselekedet* :
hulladék,	széndék,
sepredék,	szándok,
nyomdok,	*cselekvő*
ajándok, a mit ajánlunk,	menedék, a mi ment,
	folyadék, a mi folyik.

7) A *ván vén* s *va ve* hajlíthatatlan részesülő, hol cselekvő, hol tárgyeseti viszonyban áll a gyökhöz.

32. §. A cselekvési és cselekedeti képzők.

Következnek a képzők, melyek cselekvést fejeznek ki, ezek közt legtermékenyebb az *ás és* képző, péld.:

irás	olvasás	fülés	fütés
biztosítás	mozgás	evés	cselekvés
alvás	ivás		stb.

Ezen képző azonban néha, még pedig nem csak az újabb nyelvben *), tárgyat is jelent, például:

irás = irat,	irtás, a mi irtatott,
vetés, a mit vetettünk,	csapás, (calcatura),
tojás, a mi tojatott,	vallás, a mit vallunk.

*) A Magyar Nyelv Rendszere 77. lap. ellenkezőt mond.

Néha pedig cselekedetet, nem cselekvést, fejez ki, péld. verés, vágás (a huszár hat vágás), karcolás, lökés, sértés, marás, lövés, ugrás, hivatás.

Még ritkábban a helyeseti viszonyt is találjuk ezen képző által képviselve, például :

ülés, ahol ülünk,
állás, ahová a szekér beáll,
szállás, ahová szállunk,
járás, ahová (a szolgabiró) járni szokott,
rovás, amire rovunk.

Ezen képző néha *más*-sá fejlik ki, péld : hallomás, vallomás, tudomás, látomás, adomás, mindig a cselekedet értelmével; de *áldomás* tárgy, amit áldozunk, vagy pedig időviszonyt fejez ki, mikor áldozunk.

Különösen érdekes a *ság ség* képző, mely az elvontsági s összeségi *ság ség* ragtól erösen különbözik, ámbár azzal folyvást összezavartatik. A képző csak igékhez járul, s kizárólag cselekedetet vagyis állapotot jelent, például :

kivánság	feledség	vereség	fogság
mentség	fáradság	eleség	váltság
vétség	sietség	segítség	kiváltság
tehetség	tanulság	imádság	nevetség
lehetség	nyereség	hazudság	boszúság.

Ez utóbbi nem származik a boszú névből, hanem a boszont s boszonkodik igéből, amint az értelemből tisztán kiviláglik.

Az *aj ej* képző cselekedetet kifejező neveket képez néhány hangutánzó g végzetü igékből, például :

	kacaj	kacag
	dobaj	dobog
	moraj	morog
	zuhaj	zuhog
	zörej	zörög
	zsibaj	zsibog,
s valószinüleg	sohaj	suhog
és zaj =	zuhaj	zúg, miből lett zuhog és zajog.

Az *ály ély* képző rendesen cselekedetet vagy állapotot fejez ki, így : szenvedély, osztály, hatály, engedély, veszély, dagály, apály, segély;

kivételkép cselekvőt : ragály, sirály;
s tárgyat : szabály, szegély.

Rokona ezen képzőnek az *alom elem*, szintén cselekedetet képviselvén, ilyenek :

szenved-elem	szer-elem	fog-alom
enged-elem	alk-alom	rág-alom
gerjed-elem	til-alom	ért-elem
forg-alom	gyötr-elem	nyúg-alom;

tartalom tárgyat fejez ki, ami tartatik; így jutalom is, (ami jut), szenvedő értelmű.

Ezen képző a *dalom, delem* alakot is felölti s állapotot jelent, például :

vesz-e-delem	biz-o-dalom	ir-o-dalom	fáj-dalom
kés-e-delem	forr-a-dalom	tür-e-delem	nyug-o-dalom
			ill-e-delem ;

álladalom cselekvő, ami áll; birodalom tárgyat jelent, ami biratik.

Legrövidebb alakja *om*, (lásd a 345-dik lapot), például: *álom* az al-sz-(ik) igetőből, ez talán *dom*-má is válhatik, például: *ildom*, mit azonban csak így lehet elemezni: *ami illik;* az eszélyesség eszméje csak annyiban köthető öszve ezen formatióval, amennyiben elismernők, hogy mind az okos, ami illendő.

33. §. A helyeseti és az eszközeseti viszony képzői.

Helyeseti viszonyt fejez ki a *da de* képző, amint ezt már a névmásgyökből eredett *ide oda*, *emide amoda* szavak is mutatják. Szabályszerűek e szerint a következő formatiók:

tanoda, ahol tanítnak vagy tanulnak,
járda, amin járnak,
iroda, ahol írnak,
ápolda, ahol ápolnak,
lövöde, ahol lőnek,
zárda, ahová bezárják a barátokat ;

ellenben *csónakda s bölcsöde hamis formatiók*, mert a *da de* nem jő elő mint rag, mindig igéhez vagy gyökhöz, nem pedig névhez járulván. Még fonákabb a lovarda, mely egy lovar nevet, s ennek következtében egy *ar* r a g o t is feltételez.

csó cső helyeseti viszonyt fejez ki, a lépcsőben és hágcsóban, t. i. amire lépünk és a mire hágunk; ellenben cselekvő a szökcsőben = ami szökik.

A helyesetet képviseli az *ap ep* képző is : alap amin állunk, ülep amin ülünk, telep ahol telik ;

ha tudtomra csak két névben kerül elő képzőül : irha, amire irunk, helyeset ; és marha, ami mar, cselekvő.

Eszközeseti viszonyt fejez ki a *la* és *lya* képző, p. o. szablya, mivel szabunk ; furulya, mivel furulunk ; fuvola, mivel fúvunk. De pocsolya helyeseti viszonyban áll a pocsog és pocsol igékhez.

A *leg* képző eszközeseti : mérleg, amivel mérünk.

A tulajdonító esetviszonyt képviseli a *les* képző ezen szóban *hiteles* = akinek hiszünk ; meg kell egyébiránt jegyeznünk, hogy ezen szó máskép is elemezhető, t. i. akinek hitele van, *as es* birtoklási ragot adván a hitel névhez. A latínban azonban a *credibilis* egyenesen a gyökből, képző által alakúlt. — A *les* képző előfordúl még a *köteles* szóban is, s ott tárgyesetet jelent, aki le van kötve.

Különböző viszonyokat fejez ki a *tes tös* képző. *Tulajdonítót* ezen szóban *örvendetes* = aminek örülünk ; *cselekvőt*, p. o. *győztes*, aki győzött ; állhatatos, akinek természete megállhatni ; *távolítót*, p. o. *rettenetes* = akitől rettenünk ; *tárgyesetet*, p. o. kivánatos, amit kivánunk ; alkalmatos, amit alkalmazni lehet ; tüzetes és szabatos, amit kitüztünk és megszabtunk ; ezek azonban csak egy bizonyos meghatározott értelemben. *Járatos* kéféle, cselekvő is, p. o. a háznál s tárgy is, például könyvekben. Szintúgy *biztos* is kétféle, akit megbiztunk, ez tárgyesetviszony, és akiben vagy amiben bízunk ; ezen utolsó értelemben tehát a *helyeseti viszonynak* van helye.

34. §. A hajlíthatatlanok gyökeiből képzők által származott nevek.

A következő nevek az *at et*, *mány mény*, *ság*, *ös*, *nök*, *eg* és *ék* képzők által alakúlnak a hajthatatlanok gyökeiből :

körület	körülmény	alattság	mellék
környület	környülmény	fölös	környék
felület		elnök	összeg.

35. §. A *talan telen* képző és rag.

Van még mind a jelen mind a múlt részesülőnek egy tagadó alakja is, mely a magyar nyelvet erősen megkülönbözteti az árja nyelvektől; ezekben t. i. a tagadás mindig előrag által fejeztetik ki, a magyarban ellenben a *tlan* vagy köthanggal *atlan* s *talan* képző által. Az így alakúlt nevek elemzésénél a tagadó „nem" szócskát adjuk a részesülőhez, példáúl:

feloldható a jelen részesülővel	*a múlttal*
tehetetlen = nem tehető	osztatlan = nem osztott
telhetetlen = nem telhető	veretlen = meg nem vert
ehetetlen = nem ehető	háborítlan = nem háborított
ártatlan = nem ártó	tanulatlan = nem tanúlt
nyugtalan = nem nyugvó	ingatlan = nem ingó
szakadatlan = nem szakadó	hallatlan = nem hallott
lankadatlan = nem lankadó	látatlan = nem látott
halhatatlan = meg nem halható	bántatlan = nem bántott
feddhetetlen = meg nem feddhető	főtlen = meg nem főtt
kiállhatatlan = ki nem állható	bontatlan = nem bontott
állhatatlan = nem állhatatos	büntetlen = nem büntetett
gondolatlan = nem gondoló	fűtetlen = nem fűtött
gondatlan = nem gondos	sületlen = nem sült
oktalan = nem okos.	

A *t(a)lan t(e)len* egyébiránt nem csak képző, hanem egyszersmind rag is; azaz nem csak igetőkhez, hanem nevekhez is járúl, ezen alakban azonban nem elemeztethetik a „nem" határozóval, hanem a „nélküli" melléknévvel, p. o.:

gondtalan = gond nélküli,	féktelen = fék nélküli
ruhátlan = ruha nélküli,	lábatlan = láb nélküli
számtalan = szám nélküli	éktelen = ék nélküli
rendetlen = rend nélküli	istentelen = isten nélküli
haszontalan, hasztalan } = haszon nélküli	páratlan = pár nélküli
	szorgalmatlan = szorgalom n.
esztelen = ész nélküli	szünetlen = szünet nélküli.

Van egyébiránt néhány szó, melynél az elemzés nehezebb, minthogy a név, melyhez ezen rag hozzáadatott, jelenleg elavúlt vagy értelmében megváltozott, példáúl:

bátortalan = bátor*ság* nélküli,
meztelen = *mez* (ruha) nélküli,
untalan = un*at* (azaz félbenszakítás) nélküli,

kénytelen = *ön*kény nélkül, azaz kényszerítve,
hirtelen — hír nélkül, azaz megelőzve a hírt,
szertelen = szer (mód) nélküli,
csintalan = csín (komoly magaviselet) nélküli,
helytelen = helyen kivüli.

36. §. Ragok.

A ragoknak értelme terjedtebb mint a képzőké, nem lévén megszorítva azon viszonyokra, melyekben a név az igéhez áll. Ennek következésében osztályozásuk nehezebb, számuk nagyobb s értelmök változatosabb mint a képzőké. Mi jelenleg csak egynéhányat választunk közölök vizsgálódásaink tárgyáúl, elhagyván ezúttal mind a név- mind az igehajlítási ragokat, melyek a „Magyar Nyelv Rendszer"-ében elég jól kifejtettek. A következőkre nézve is inkább az említett munkára utalunk.

b és bb	szer	ként
dad	van	ig
beli	lag	te
féle	nyi	tén
kora	ül	ha
dik	szerű.	

A magyar személyes névmások származtatása és hajlítása a szanszkrit nyelvészet szövétnekénél szintén sok világot nyer; azonban ezen vizsgálat jelenleg időelőtti. Mi tehát észrevételeinket csak azon ragokra szorítjuk, melyek a M. Nyelv Rendszerében vagy képzőknek félreismertettek, vagy pedig nem határoztattak meg elég szabatossággal.

Származást és birtoklást, vagy valamihez tartozást fejez ki az *i* rag, péld.: testi, lelki, pesti, budai, alatti, feletti, melletti, földi, angyali stb. Ezen rag néha *si*-vé fejlik ki, p. o. falusi, Mezösi (családnév), Szöllősi; néha *ti*-vé, p. bufti, kinek bufája van. Hogy ezen *i* rag néhány névhajlítási ragokhoz is hozzájárúl, p. templombani, hazáérti, házhozi, késseli, eddigi, (de soha nem az alany-, birtok-, tulajdonító és tárgyesethez) ez eléggé tudva van, ámbár a megszorítás eddigelé elmellőztetett.

Rokon értelmü az *s* rag is, mely a köthanggal *as es os*-sá válik, s szintén birtoklást, valamihez tartozást, vagy hasonlatosságot fejez ki, például: kínos, ami kínnal jár; szagos,

vizes, tüzes, öblös, éles, székes, hatalmas, kinek vagy minek szaga, vize, tüze, öble, éle, széke, hatalma van: lakadalmas, mi a lakadalomhoz tartozik; ünnepélyes, mi az ünnepélyhez tartozik és ami hasonló az ünnepélyhez; férfias, a mi férfihez illik vagy hasonlít; gyermekes, kinek gyermeke van, s mi gyermekhez illik stb.

Ezen rag cselekvő neveket képez, melyek *készítményt jelentő főnevekhez* adva néha mesteremberi foglalkozást jellemeznek, p. o. kocsis, kapus, órás, kalapos, üveges stb; az *i* raggal képzett nevekhez hozzáadva *jellemzést* fejez ki, péld. úrias, házias, népies; azaz úri jellemű, házi jellemű, népi jellemű. Hogyha melléknevekhez adatik, akkor kicsinyítő, péld.: édeses, kékes, savanyús, sárgás (l. a M. Ny. Rendszere 73. l.).

Különös határozott értelemben állapodott meg a következő nevekben:

vállas	szarvas	fogas
nyakas	farkas	közös
fejes	füles	közönséges
nyelves	inas	bicskás
szemes	hátas (ló)	ludas
lábas	házas	város
kezes	nemes	újas
szájás	pajtás	kamarás.
szeles		

Az *s* rag néha *jos*-sá *jes*-sé fejlik ki, p. o.: *anyájos* = képes, hogy anya lehessen; *teljes*, mi módosítása a tele szónak; néha *mes*-sé is válik, p. vér vérmes, hasonlólag a középlatin sanguis, sanguinicus-hoz.

37. §. Kicsinyzők.

Kicsinyző ragok a következők:

i		*us*		*acs ecs*		*ka ke*
cudar	cudri	anya	anyus	úr	uracs	kosárka
bodor	bodri	bátya	bátyus	kő	kövecs,	pohárka
Ferenc	Feri	Kata	Katus	miből hangvál-		vederke
Gáspár	Gazsi	Ferenc	Ferus	toztatás által		tanyérka
				kavics		Jóska.

ca		*cse csi*	*cska cske*	*ri*	
tál	tálca	gyermekcse	késecske	kopasz	kopri
Kata	Katica	Palcsi	kalapocska		
		Jancsi	kertecske		

Nagyítók az	*ók*	*kó* s	*ó*
péld :	pofók	Ferkó	bátyó
	szemők	Jankó	apó
	Istók	Palkó	Kató
	Erzsók		Erzsó.

38. §. Folytatás.

Elvontságot és átalánosságot jelent a *ság* rag, s ez által különbözik a *ság képzőtől*, mely cselekedetet vagy állapotot fejez ki. Ezen rag az angol *hood* és *dom*, a német *heit*, *keit*, *schaft* és *thum*-nak felel meg; péld: jóság, nagyság, sokaság, barátság, királyság, házasság, emberség, emberiség, komaság, vitézség, kertészség, társaság stb. *Szükség* és *készség* bizonyos határozott értelemben állapodtak meg.

A *szág* rag ezen szóban: *jószág*, semmi egyéb, mint az előbbi rag módosítása, hogy a *jóságtól* megkülönböztessék; értelme a hasonló alakú német das *Gut*, francia *biens*, s angol *goods*-al rokon.

A *ság* raghoz közelít értelemben a *dalom* rag, például: úr uradalom, fő fejedelem, jó javadalom, késő késedelem, sok sokadalom, díj diadalom, most diadal, de a diadalmas szó csakugyan diadalomra utal.

Az *ász*, *nok* s *ár* ragok folytonosan, hivatalosan, vagy mesteremberi módon foglalkozó személy jellemzéseül szolgálnak, például:

ász	*nok*	*ár*
madarász	hivatalnok	bodnár
angolnász	tárnok	kádár
dinnyész	titoknok	csatár
juhász	dalnok	titkár
vadász	gondnok	dalár
kertész	de Pokolnok, helynév,	de bogár, minek boga
fodrász	(középkori neve egy Sáros megyei falunak, most tótosan Peklén)	van.
	így Fegyvernek stb.	

Nehéz az *a e* ragnak változékony hatását kifejezni, például gomb gomba, = olyan mint a gomb; üreg ürge, ami az üregben lakik; kor kora, semmi egyéb, mint a név megtoldása a harmadik személyes birtokraggal, mely ezen alakban

új névként állapodott meg; torzsa ugyanaz, ami törzs; úgy öcse, bátya, ipa = öcs, báty, ip; — *nye* berek berkenye, ami a berekben nő; — *oly* néha nem változtatja meg az eredeti név értelmét, például: *zugoly* = zug; de *sereg*ből lett *seregély*, ami seregben jár.

Ilyen az *eg* is, p. o.: köpeny = köpenyeg, rét réteg, és szál szalag, ami szálakból készült, és talán tűz tőzeg, ami tűzrevaló.

Megjegyezzük még a következőket is: *ölcs*, szemölcs; — *don*, ujdon, hajadon, zordon, mint mellékformája a zordnak; — *ngy*, varangy = varas; — *c*, ifju ifjonc, különös különc; — *őce*, gyerkőce (nagyító); — *óc*, gombóc, hasonló a gombhoz (nagyító); — *ér*, kácsér, a kácsa hímje; — *tyú* és *ntyú* sőt *mantyú*, kéztyű = kézre való; lábtyú, lábbeli, lábra való; sarkantyú sarkra való; karmantyú karra való. Egyszerűbb formája: *tó* feltalálható a *lábtó* szóban; — *ha*, p. o. lomha, olyan mint a lom; ebből lesz hangváltoztatás útján lomha, lanyha stb; *lem*, p. o. jellem, szellem, a jel s szél módosításai.

39. §. Berekesztés.

Az imént felhozott ragok lajstroma ki nem meríti ezen érdekes nyelvészeti alakulásokat, nem csak amennyiben a névhajlítást, az időragokat s a személyes ragokat egészen elmellőztük, hanem magokra a nevekből készülő származásokra nézve sem, mert változatosságuk nagyobb, mint hogy ezen értekezés szoros rámájába beleférhetne. Mi csak a legfőbbeket említettük, s olyanokat, melyek alakjok vagy értelmök által különös figyelmet érdemelnek. Hátra volnának még a *szamaszanta* ragok, vagyis az öszvetett szók ragjai; ezeknek azonban alkalmatosabb helyet találandunk, midőn az öszvetett szók természetét fogjuk vizsgálni a szanszkrit nyelvészet világában. A névhajlítási és igehajlítási ragok szintén könnyebben vizsgáltathatnak a névmásokkal együtt, melyekkel öszvefüggnek, s az igeidők eredeti jelentésével, mely a szanszkrit nyelvészek figyelmét nem kerülte el. A Hunfalvy-s Fogarasi-féle vita már több mint két ezer év óta el van döntve a hindu nyelvészeti szentek határozata által, mely a magyar igére csak úgy alkalmazható, mint a szanszkritra.

AZ ESTERHÁZY-CSALÁD NEMZÉKRENDÉT

ILLETŐ EREDETI FELJEGYZÉSEK.

KÖZLI

B. RÉVAY FERENC.

Familia Eszterhaziána, a Francisco Eszterházi quondam et Dna Sophia Illiésházi. Anno Incarnationis Dominicae 1634 in Mense Februario Bicze.

Familia Esterhaziana.

Esterházi Ferencznek kinek attia Benedek, s-annia Bessenei Ilona vólt, Illiésházi Sophiával, az ki Illiésházi Thámás Leánya volt, Főldes Sophiátul, Fiainak és Leányinak születések nevek és azoknak el agozások, és szaporodásók.

Első. Magdolna leanya született volt, ez világra Anno 1567. 26. Januarii. Ennek volt ura Cubinij László *), és az előbb meg holt az aszonynál felés Esztendőkkel; voltak Gyermeki ugyan felessen, de mind kisded korokban holtanak megh az többi, hanem Fia László, és Katha Leánya maradott, az mely László fia vette Daroci Ferencz Leányát Kathát, gyermekekkel látta Isten eöket. Katha Leanya penigh adatott volt Házastársul Szentivanij Mihalynak, élnek s- megh is holtanak ezeknek is maradikjokba.

2. Ferencz fia született volt 1568. Esztendőben, 18 Julii, es Gyermeki allapottyába meg holt.

3. Thamás fia született volt 1570 Esztendőben 6. Maij eöregh, de nőtelen korában sok betegség köszvény, Colira, lábai is contraháltatván, az kiken sok Esztendeig nem is jarhatott, holt meg Galanthán.

4. István fia született volt 1572. Esztendőb. 4 martij. Ez is oreg, de nötelen korában katona, és vitéz ember lévén, az mikor 1598 Esztendöben, 21. 8-bris, Eger várát meg vette volna Török Császár, veszett el, nem tudnij ez mai napig is elevenen — vitettetett-e el, vagy peniglen meg olettetet.

5. János fia született 1574. Esztendőb, ez is Gyermeki idejében holt megh.

6. Második Ferencz fia született 1576 Eszten. Ez sem nagy üdőt, Gyermeki koráb. holt meg.

*) Ezen Cubinij Laszlo Fekszik mostis az Galantay külső Templomb. az Cripta ajtajan vörös márvány küre van ki faragva.

Sign. 1737.

7. Farkas fia született 1577. Esztendőb. Tisztés, és Emberséges Legény, de nőtelen lévén mégh az mikor elsőben szegény Illyésházi Istvánnál kedvessen szolgált volna, az után penig Thurzó Györgynél, Bisén az médiát megh vágatta. bizonyos nyavalyájában egijk kezén, ki miátt, mivel az vétkessen vágattatott volt megh, nem tudván tennij rola az orvosok, és minden vére ki folyván meg holt nyávalyas Maducsánt.

8. Sophia Leánya született 1578. Esztend. 29. 8-bris. Eszt adta volt Házastársul Révai Mártonnak, megh óltanak már mind a ketten, Fiai és Leányi voltanak, az kik közzül László fia eöregebik fia vette feleségül magának Homonnai György Leányát Örzebetet, az kitül három Leanya, Agnes, de az meg holt, Mária Magdolna és Francisca élnek. Katha Leányát vette volt Bossáni Imre, élnek. Ilona Leánya hajadon most is. Maria Leányát vette Örsi Zigmond, Orzébetet vette Pongrácz Daniel fia Daniel, fia annak, Egij vagyon. Ezek kivül István András, János, és Miklós fiai Iffju Legények mind vannak és elnek.

9. Gabor fia született 1580. Esztendöben, 8. 8bris. Ez vette volt elsöben feleségül magának Ujfalussi János Anna hajadon Leányát, attul maradott Farkas fia, az ki most is él, meg halván az az Uijfalussi Aszony, vette volt másik feleségét Dersffy Aszonyt, Maria hajadon Leányát az él, maradván egy Leánya is Judka attul, maga penig holt meg Domanisban, az hol el is temettetett in Anno 1626.

10. Miklos fia szuletett 1583. Esztend. 8. Apr:. az ki Istennek kegyelméből Országunknak mostanij Nador Ispannija kit éltessen is az jó Isten sokáig. Ez vette volt elöször Feleségül magának Dersffij Ferencz Orsolja hajadon Leányát Chiászár Orsoljátul valót, az ki meg holt Zolyom várában, és temettetett el Szombatban az P. Jesuitak Templomában, maradot attul egy fia az ki Anno 1616. 27. Februarij született Munkácson, és él most is az jo Isten engedelméből. Másik Feleségét vette ez Miklós Nyári Pál Leányát Christinát, az Várdai Aszonytul valót. Thurzó Imre Eözvegyit az kitül Magda, Katha, László, Anna, Julia, Mihály, és Maria Christina, fiai és Leániji lettenek, Magda, Katha és Mihaly meg holtanak az többi elnek. NB. Azután lettenek Palko, Maria, és Ferko.

11. Daniel fia szuletett in Anno 1585. 26. Julij, vette ez házastarsul Rumi Mihály hajadon Leányát Judith Aszonijt, kitül elsöben született volt Sophia Leánya ki meg köröstölése után csak kevés nap mulván meg holt, Kis Martonban, és temettetett el Nagy Szombatban, az P. Jesuiták Templomában, Azután szulettenek Jancsi, Thamásko, Ziga, Gazi, Mihok, Gyurkó Adámkó fiai és Maria Magdolna Leánkája, aprók mind, de elnek az kegyes Isten gondviseléséből.

12. Páll fia lett ez világra 1587. Esztendöben, 1. Februarij. az kinek Felesége volt Károlij Zuzanna, Forgács László Eözvedgye,

attul fia Ferencz maradott, és Leánya Örzébeth, az ki mostan Hedervéry István felesége, és Zuska, ki meg holt; meg halván az vette másik Feleségét magának Viczai Sándor hajadon leányát Evát Hagymasi Orsiktul valót, tüle valo Gyermeki Emennij, ki meg holt, Rebeka, Zóka, Miklós, Magdica, és Sándor és ezek élnek is-még mind Istennek hála. NB. Azután lett Ilonka, Item Gábor Pethi, és Danisko, az kik mind az hárman hamar meg holtanak kicsiny korokban egymás után.

13. Anna Leánya született 1590. Esztendőb. 22. Maij. Ez adatott volt Feleségül Kéri Jánosnak, maga meghholt Királyfalván Besztercze mellet, és temettetett az Radvani Templomban, maradott egy Leánya Ilonka az ki most is él.

Illésházy Sophja Aszony ki ez Fiakot és Leányokot szörszé, szület ez világra 1547. Esztendőben, az Attia könyvebül irtam kij, kit maga kezével Irt meg Illéshazy Tamas Uram.

N é k e m

Esterházi Danielnek, Szerelmes Házastársommal Rumi Judith Aszszonnyal valo Gyermekink, ki született volt in Anno 1606. 1 Die Mensis 9-bris. Volt kézfogásom, és menijegzői Lakodalmam vele Lákompakon 20. Februarij Anno 1623. az melly vele valo Házasságomat az Ur Isten az eö nagy neve böcsületire Szent Fiáért áldgya megh.

Lett peniglen az Ur Istennek áldásábul *első* Gyermeke az Attyámfiának Zóka Leánykája Kis Martonban in Anno 1624. 16. Martij az Vizöntö jel alat, Dél után 2 Ora tájban Komjaink Megyeri Zigmond, és Aszony Felesége voltanak. Ez Leányunk ugyan ott meg holt, 26. ejusd. Mensis Martij éjjel, ugy tetczvén az jó Istennek, és temettük el Szombatba az P. Jesuiták Templomába.

Második Gyermeke, János fia született Anno 1625. 27. Januarij in S. Joannis Chrysostomi, az szüz jelben Kis Martonban, circa horam pomeridiana, Isten Éltesse az maga Szent neve dicséretire 30. ejusdem meg köröstöltettük ötet, Komjaink, Rechey Bálint Ur, és Prajnemer Aszony, voltanak.

Harmadik, Thamás fia született in Anno 1625. Beczkóban, 20. X-bris in Vigilia S. Thomae Apostoli, eijel az Szüz jelben, tartsa megh, s- nevellye föl az jó Isten ezt is és tegye az maga szolgalattyára alkalmatossá, köröstöltük meg 28. ejusdem, köröst Attya volt Köszeghi Márton Ura, Annya penig, feleséghe Aszonyom volt.

Negyedik Zigmond fia született Kis-Martonban, Anno 1626. 30. Decembris, az kettös jelben Dél elött 11 és 12 Ora közt, kik 3 Januarij 1627. köröstöltek megh, Zennyei István Cancellarius Ur eö Kglme, Éltesse Isten ezt is, voltak komák Batthjanij Ferencz Ur, es Kis-Martonban az Gegersrajberné.

Ötödik. Gáspár fia született Beczkóban 13 Januarij. 1628. az

kos jel alatt, 11 Ora tájban Dél elött komák Keöszeghi Mártonné Asszony, és Fia Köszeghi Ferencz, Attya képében, Éltesse Isten ezt is, és, magastallya valaha az eö nagy nevét. Amen.

Hatodik Mihály fia született Galánthán, Hamvas szerdán az az 28. Februarij, 1629. éijel 11 Ora tájban az Szűz jelben, az kit 5 Martij köröstölt meg, és Koma is volt Váradi Püspök Lózi Imre ur eő Kglme. Koma Asz. az Eöregbik Baranyai Thamásné Asz. volt, Éltesse Isten ezt is az maga, és Anyaszentegyháza szolgálatjára.

Hetedik György fia született Galánthán, 25. Martij, 1630. Gyümölcs óltó Boldog Asszony napján, az kos jel alatt, 11 Óra tájban Dél előtt, köröstölte meg ötet Szeghi Ur, köröst Attija, és Annya, Forgács Miklos Ur, és Asszonnyom az ö kglme szerelmes Házas társa volt, éllyen ez is, az mig az szép Isten akarja.

Nyolcsadik, Ádám fia született Beczkóban 14. Martij 1631. 10. Óra tájban Dél elött, az Oroszlánij jel alatt, kit köröstölt meg P. Daniel Berlicz, 25. Martij, Koma Asz. Pogránij Györgyné Asz. és Koma Falusi Miklos ur volt, Éllyen ez is az jo Isten jó voltábul.

Kilencsedik Maria Magdolna Leányunkat adta Isten ez világra Beczkóban 19. Februarij 1633. Sub signo Cancri, viratta felé, 4. és 5. Ora közt, Éltesse Isten ezt is, köröstöltetett meg 27. Martij, komjaink Jakusits György ur, az ki is köröstölte megh, és Vizkeleti Mihályné Asszonyom, eö kglmek. Bicse 18. Februarij, Anno 1634.

Daniel Esterhazi m. p.

Anno 1634. 11. Augusti atta Isten ez világra *Tisedik* Gyermekunket Annókát Gáthán reggel 4. és 5. Ora közben az kos jelben kit Nagy Boldog Asszonj napján körösztölt megh, Dráskovits György. Ur, váczi Püspök, és Posonij Praepost, komák Bercsenij Imre Ur, es Asszonyom az eö kglme szerelmes Házastársa, Éltesse Isten ezt is Szent Nevének Dicséretire.

Tizen egyedik Gyermekünket Christinat atta Isten ez világra Galánthán in Anno 1635. 1. Augusti 12. és 1. Óra közt Ejjel, az Halak jele alat, Hold tölte után, Komjaink Thurzó Mihály Ur, és az Iffjabbik Baranyai Thamásné Asz. Éltesse az Ur Isten ez Leányunkat is.

22. 9-bris, 1635. Dél után 4. Óra tájban vette Isten ki ez világbul Annóka Leányunkat Beczkóban. Temettetett Szombatban az P. Jesuitáknál.

Tisenkettödik Gyermekét, fiát hozta ez világra az édes Attyámfia Galánthán, 5. 7-bris, 1637. 7. és 8. Ora közben Estve, az Rák jelében, in plenilunio. Azután vagy egy Órával ugyan akkor — *Tisenharmadikát* is fiát az kiket köröstölt megh P. Hajnal Máttyás, Gábor az Elsö, András az másik, Koma s- Koma-Asz Horváth Gáspár Ur s- Asszonyom az eö Kglme felesége voltak, Istennek nagy neve áldassék örökké érettek, és éllyenek ezek is az aprók.

8. 7-bris, Dél elött meg holt szegény Gábor fiacskánk, 21. ejusd. temették el Szombatban szép solennitással.

15. 7-bris 1638. Kántor nap, az Holdnak első negyedín az Nijlas jelben, éjjel, adta Isten ez világra *14-dik* Gyermekünket Imrét, Dicsertessek az jo Isten eö érette is, 19. ejusd. köröstölte Rohonczi István szalavári Apátur Ur megh, komák, Vesselénij Ferencz Ur, és Thurzó Eörzébeth. Esterházi Istvánné Aszony: most, akkor jegyben volt, csak Isten maradíkjokat éltesse.

Anno 1638. 12. Augusti, Déllest, 5. Ora tájban holt még Prúkban, az hol Oskolában volt szegény az német szóért, Adámko fiunk himlöben, 13. ejusdem Ebéd utan hozták ki onnan, és tették le az Gáthai Templomban.

19. Januarij 1640. az Nijlas jelben hóld fottan, adta Isten ez világra Istók *(15)* fiunkat Nagy Szombatban, Egy és 2. Ora közt Dél után, 20. ejusdem köröstölte meg Szécsénij György Uyheli Praepost Ur, Komáink Kizdi Benedek Praepost Ur, és Beretessné Aszonyom, eö kglmek vóltanak, légyen jámbor ez is, és éllyen az jó Isten szolgálattyára.

Ultima Decembris 1640. réggel hét Ora tajban holt megh szegény Kristinka Leányunk Szombatban, kit az szombati Apáczák közzé igértünk vala, de alkalmatossabb kalastromot, és szerzetet rendelt az jó Isten az elöt néki, Apácza köntösben temettük ugyan ott az Apáczáknál ötet szegenykét, 2. Januarij, 1641.

Anno 1641. 1. Februarij holt megh, szegeny jó Emlékezetű Palatinusné Asz. Nyári Kristina Asz. Az Ur Isten irgalmazzon Lölkének, jó, és böcsületes Aszony vala. Az mikor szülte volna Sempthén 17. Januarij Ferkocska Fiacskáját, azon Gyermek ágyban talált meg halnij.

4. Julij, 1641. Holt meg Bécsben szegény Esterházi Istvany Ur, Palatinus Ur eö Nagha. Eöregbik Fia, az mikor betegségében az Doctorokhoz vitette volna magát oda, irgalmazzon az Ur Isten ennekis.

4. Februarij, 1642. Temettetett el Szombatban az P. Jesuitáknál böcsületessen.

1643. 2. Februarij sub signo Cancri Nagy-Szombatban Estve, 5 és 6. Óra közben adott vala ismegh Isten Egy fiat az Attyámfiának, *(16.)* de valami hatalmas szélvész támadvan, azután való szerdán, az az 4. ejusdem nagy véletlenül és hirtelenséggel az szomszéd Téglafala le ütötte annak az háznak hejazattyát és padlását, mindenestül egyszersmind reá dülvén, az kiben fekütt az Attyámfia Gyermekivel, és hol mi Cselédgyevel, az hol azt a kis fiunkat Dajkástul megh ölte, és az másik fiunkat is Istokot szegényt, Egy szolgáló Leánt is, azok kivül Kürtössi Aszszonyt csudálatosképpen maradván meg nyavalyás Attyámfia az több-Tégla, fa, és föld közt, Mancza Leányunkal, és Nedeczki Leanj Aszonnjal, az többi ki szaladhatott még is onnan.

4. Julij, 1642. holt megh Szegény Thurzó Eörzébet Aszszony,

szegeny Esterházi István Ur Eözvegye, Esztendő az nap, az kin Ura, Lakompakon, és 20. Apr. 1643. temettetett el Szombatban.

In Anno 1643. in 7-bri vette Isten ki ez világbul Andorko fiunkat, himlöben volt Rumban az Öreg Annyánál.

17. Januarij, 1645. holt meg szegény édes Eöcsím Eszterházi Pál Uram Ujvárban Vice Generalisságban az gúta ütésben Eijel 11 Óra tájban, kinek Lölkét nyugossa Isten az Örök életben, temettetet Szombatban az P. Jesuitáknál.

Azután csak hamar ugyan ott Ujvárban holt megh szegény Rebeka Leánya is hagymázban, irgalmazzon az jó Isten annak is.

1645. 11. 7-bris, inter 11. et 12. Hor. noctis, holt megh a szegénz üdvözült Esterházi Miklós Palatinus ur eö Nagha is, Nagy Hefflánban az dissenteriában, az mikor Dévény — alol az eö Fölsége Armadájábul oda érkezet volna. Temettetett el 11. X-bris. Szombatban igen böcsuletessen nyugossa Isten az örök Életben Lölkét.

28. Julij 1651. Galánthán reggel 4. ora tájban holt meg szegény Esterhazi Pálné Aszonjom, Sok s- hosszú betegséghi után, kinek Lölkét nyugossa jó Isten az örök Életben.

Ultima Julij, 1652. volt kézfogások, vagy ugyan menyegzöi Lakodalmok Serénij András Urk. és Leányunknak Esterházi Maria Magdolnának, kiknek Házasságokat Isten áldgya megh, tegye jó szerencséssé s- gyümölcsössé. Az Lakodalom Galánthán volt, az kin nagy uri és fő személlyek, s- felessen voltanak jelen.

26. Augusti, 1652. az mikor a Törökök majd 4000. az Nitra völgyen Pereszlén táján nagy rablást tettenek volna, falúkat égettek, és feles Rabokat vittenek el, Forgács Ádám Uyvári Generális Ur, vagy csak Ezered magával harcot adott nékik Nagy Vezékén nevü falúnál Verebél mellett, az hol nagy véletlenül, és egy kétt Óra alat vesztenek el szegény Esterházi László, és Ferencz Eöcs. Urk. és szegény Esterházi Tamás, s- Gáspár fiaink vitéz módon, légyen Istén irgalmas Lölköknek, kiknek Testeket temették el egyszersmind, igen böcsületessen, és sok Fö nép jelen létével Nagy Szombatban az P. Jesuitáknál 26. Novembris.

10. Martij, 1653. Unghvárot adott Isten egy kis Fiat Homonnai György Urk. Esterházi Maria Hugom Aszonynak, Istvánnak neveztetett, nevellye Isten Familiájának is szaporodássára.

5. Maij, ismeg 1653. Szajberdorfon, Nádasdi Ferenczné Aszonyom is hozott egy fiat ez világra Istvánnak köröstöltetett az is, szaporétsa az által is Isten az Nádasdi Familiát.

1. Junij 1653. szintén Pünkösd naptyán reggel mint egy Négy Óra tájban Galántán hozott Serenij Andrásné Mancsa Leányunk-is egy kis Leánt, Éltesse az Ur Isten ezt is az maga nagy neve dicséretire, és szolgalattyára, Kristina neve, köröst Attya, s- Annya Morocz István Ur, és Esterházi Ferenczné Aszonyom, eö kegyelmek.

IRODALMI NAPLÓ.

— Nyelv és Irodalom. — *Finn Nyelvtan.* Írta *Fábián István.* A magy. akademia kiadása. Pest, Emich Gusztáv nyomtatása. 1859. N8r. 292 l. fűzve 2 újft.

Ki nyelvünkhöz tudományosan és alaposan akar szólani, nem szabad többé a rokon finn nyelv tanulását mellőznie. Illetlen nekünk elővéleményből indúlva ki, azon tanulmányt, melynek Gyarmathi és Révai oly nagy becsét gyakorlatilag kimutatták, tovább is csak a külföldre bízni, s tanulmány nélkül negátióval cáfolni oly tételt, melyet már az öszves nyelvtudomány elfogadott. Fábián István úr a magyar tudomány buzgó háláját érdemli jelesűl dolgozott munkájáért, mely nem csak Hunfalvy Pál, hanem Reguly Antalnak is teljes helyeslését kiérdemelte; mit azok kedvéért említünk fel, kik H. P. úr illetékességét holmi oldaldöfésekkel gyanusíthatni vélték; fogják-e ezek Regulyét is kétségbe vonni merni? Sőt e munkát Hunfalvy úr gyakorlati nyelvkönyve (olvasmányok, fordítások, nyelvtani magyarázatok, szógyűjtemény) fogja követni; a két munka, melyek másodikát is ösmerjük kéziratban, minden más nyelveken írt kézikönyvet meg fog haladni használatosságban reánk magyarokra nézve. Kivánatos, hogy minden magyar nyelvész, nyelvtanító s nyelve felett tájékozódásra törekvő író e könyvet bírja, olvassa, fe lette gondolkodjék.

Magyar Szentek Legendái a carthausi névtelentől. Az eredeti codexből, bevezetéssel s nyelvjegyzetekkel *Toldy Ferenc* által. Kiadta a Szent-István-Társulat. Pest, Emich G. nyomtatása. 1859. 16r. XVI és 165 l.

Sz. István, Imre, Gellérd, László, Erzsébet életeik, és remete sz. Pál tetemei Magyarországba hozatalának legendája. Historiai és erkölcsrajzi tekinteten kivül mint irodalmi mű — egy jelesb középkori szerzőnket közelebbről ismertetvén — és mint nyelvemlék valóban köz figyelemre méltó. A Szent-István-Társulatnak tartozunk köszönettel kiadásaért nem csak, hanem elterjesztéseért is: általa az emlék egyszerre hat ezer kézbe jut.

Erdősi János magyar protestáns reformátor, különös tekintettel némely magyar tudósok balvéleményére. Írta *Révész Imre*, a debreceni ref. egyház egyik pred. Debrecen, a város nyomd. 1859. Telegdi bizóm. N8r. 122 l. fűzve 1 újft.

Egy, tudománynyal s éles combinatióval készült vitairat.

A Magyar Nemzet Classicus Írói. Pest, 1859. kiadja Heckenast Gusztáv. Első folyam első három kötete:

Kisfaludi Kisfaludy Károly minden Munkái. A Kisfaludy-Társaság megbizásából szerkeszté *Toldy Ferenc. Ötödik* öszves kiadás. I. II. kötet, a költő új acélmetszetű arcképével, 200 és 218 l. — (Tar-

talma : A költő élete; Versei; Drámák : A Tatárok Magyarországban, Zách Klára, Ilka v. Nándorfejérvár bevétele, A kérők).

Kölcsei Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Második bővített kiadás *Toldy Ferenc* által. I. kötet, a költő acélmetszetű arcképével, 200 l — (Tartalma : A költő élete; Versei).

E csínos, kényelmes, tömött, azonfölül a szerkesztő által újabb gonddal kiállított kiadások *olcsóságuknál fogva bárki által megszerezhetők (tíz kötet* előfizetési *ára öt újft)*. Csak ily úton érhetjük el, hogy classicusaink az öszves nemzet minden rétegeiben elterjedhessenek. s hatásuk, melyet annyi éveken át az elme, ízlés, szív, s különösen a hazafiúi érzületre gyakoroltak, folytonosan működve nemzedékről nemzedékre átszállíttassék. Ez úton válik az irodalom igazán nemzetivé, s tölti be azon rendeltetést, melyre hivatva van.

— Szépirodalom. — *Mindszenty Gedeon Költeményei.* Eger, az érseki lyc. nyomd. 1859. 8r. VIII, 368 és VI l.

Valahára egy kifejezett költői tehetség! Hathatós gondolatok, merész képes előadás, nyelvuralom, lendületes dallamos idomok : de mind ez még tisztulásra váró. Hiányzik a conceptio átlátszósága s a művészi nyugalom, melynek az erő ömledezése felett is biztos kézzel kell tartani a kormányt. De aztán — evan evoe!

Kordalok. Írta *Zajzoni.* Második kiadás. Bécs, Sommer bet. 1859. 16r. 146 l. Kapható a szerzőnél 1 újfton.

Ibolyák. Költeményfüzér. Többek közremunkálásával szerkeszté *Hindy Árpád.* Pest. 1859. Kozma bet 16r. 159 l., fűzve 1 újft. (a szerkesztőnél Zöldkert-utca 2. sz.) Jövedelme a M. Akademia pénzalapja nevelésére fordíttatik.

— Történelem s rokon. — *Világtörténet* észtanilag előadva. Írta *Kerkapoly Károly*, bölcsészettanár és könyvtárnok a pápai ref. főtanodában. Első kötet. Pápa, a ref. főtanoda bet. 1859. N8r. XIII és 276 l.

Ez első kötet tárgya „hajdankor : keleti világ," különösen China és India. Csak egy munka van nyelvünkön, mely e részt bővebben tárgyalja, a Cantu Világtörténete. Szerző a legújabb s legjobb, ránk nézve kútfőszerű, szerzőket használta, s jól használta. Minél kevesebb e nevezetes népeknél a külső esemény, a tulajdonképi historia, annál nagyobb gond fordíttatik a népéleti és szellemi fejleményekre, s itt szerző, a címen megjelelt irányához híven, a fejlemények belső okaira folyvást tekintettel van, úgy hogy az épen úgy bölcsészeti, mint historiai munka. Szeretjük hogy inkább a gondolkodást mint az emlékezetet veszi igénybe, de még jobban szerettük volna, ha bizonyos iskolától függetlenebbül, a kifejezés nagyobb világosságára törekszik, mely a magyar olvasó készületeivel helyesebb arányban áll.

Morus Tamás és Korszaka, *Walter W. Józseftől.* Franciából Savagner Ágoston után magyarítá *Babinszky József.* Kiadja a Szent-István-Társulat. Pest, nyom. Herz 1859. Egy címképpel. 12r. 354. l.

Jelentékeny, lélekmívelő munka, olvasható fordításban.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. SEPTEMBER, 1859. IX. FÜZ.

EGY NÉVTELEN NAPLÓJA A XVII. SZÁZADBÓL, S AZ 1690-IKI KERESZTYÉN SZIGETI ORSZÁGGYŰLÉS.

KÖZLI

SZILÁGYI SÁNDOR.

A Magyar Tudományos Akademia birtokában egy kötet erdélyi országgyülési végzések közé sorozva egy érdekes történeti följegyzés találtatik a XVII. század végéről, mely ezen még sok tekintetben földerítésre váró korszakhoz érdekes adatokat szolgáltat, s melynek közlésével irodalmunknak kedves szolgálatot vélek tenni:

In Anno 1690. initio Mensis Apr. Gyülés lőn Fogarasban. A Fejedelem I Apaffi Mihály a gyülés kezdetén megbetegedik hamar és heted napra 15 Apr. meghala, kinek halála után II Apaffi Mihály választott Fejedelem confirmatiojának sollicitatiojara Bécsben az akkor országlo Felséges Leopold Romai Császárhoz küldi az Ország s Tanács Nagy Pált, hallatván pedig hire ugyan akkor tavaszszal a Török nagy készületinek és Tökölyinek Erdélybe valo szándékozásának a Tanács Heisler Erdélyi commendírozó General consensusából vagy ugyan parancsolatja és Grof Teleki Mihály dispo-

sitiojábol Generalis hadi insurrectiót végze az Országban, azonban Tanács és deputatio Gyülését Radnotra, az hová összegyülvén végzének generalis diaetat Szebenben ad 21 Augusti és hogy Kálnoki Péter és Tompa Miklós árultatásért ott megsententiaztassanak a Gyülésre hívó Regalist mindnyájan a Tanácsi Rend subscribálván.

Gyulaffi Lászlót udvari fő Kapitányt circiter 500 vagy 600 mezei Katonával Teleki Heisler küldék Vas Kapuhoz Heisler Generálhoz, orsova, Mehadia, tájékára. Vármegyék Székek ki ki magában felüle s táborba szálla s conjungálván magát Teleki Heisler Generállal Törcsvári passuson bejövő Tökölyinek és a pogányságnak Zernyesthez eleibe szálla holott megütközvén 21 August. Teleki elesik Heisler fogságba esik Tököli az hazát a Záros Városokon és várokon kivül nagyobb részint magához hodoltatja Radnotrol a Tanács s más hüségben megmaradt Fő Rendek Kolosvárra bészaladnak Keszei Jánost a Fejedelem II Apaffi Mihály első Praeceptorát s belső emberét küldik Bécsbe tudositással s a Fejedelem Confirmatioja sollicitatiojára postán, hova magát offerálván Betlen Miklos és consiliarius collegáitol ugyan azon ok végett mintegy fél kedvvel eleresztetik és küldetik, a Badensis Herczeg az alatt az országbol Tökölit kinyomja ki sok Uri és Fő Rendeket kedvetlen is nagy részint magával oláországba elviszen, míg a lenne pedig, magát Fejedelemnek választatja és Szeben székben keresztényszigет s nevű Faluba dioetat celebral az adhérenseivel holott az alább leirandó Articulusok condáltatnak.

Hoscheah : cap. 8. ver. 3. 4.

Deseruit Israel bonum, inimicus persequetur eum,

Ipsi constituunt Reges, at non ex me, praeficiunt Principes quos non agnosco : — Prov. c. 24. v. 21. 22. Reverere Jehovam fili mi, et Regem; cum variis ne commisceto etc. Nam repente consurget calamitas eorum et oppressionem istorum amborum quis novit : —

Nos Emericus Tököli Dei gratia Princeps Transylvaniae Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.

Memoriae commendamus Tenore praesentium significantes, quibus expedit universis; quod Spectabiles Magnifici

et Generosi Egregii et Nobiles caeterique universi Status et ordines trium Nationum Regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorum Comitiis ad diem 5-um Mensis Septembris Anni d. 1690 in civitatem nostram Albam Juliam per nos promulgatis sed ob multitudinem bellorum, ne sedes eadem Regalis, et districtus ejusdem desolentur in Possessionem Keresztényszigett sedeque Saxonicali Szeben existendi transmutandi ex edicto nostro celebratis congregati exhibuerunt nobis et praesentaverunt quosdam infrascriptos Articulos in eodem conventu communibus eorum votis et suffragiis, parique et unanimi consensu conclusos, omniaque et singula in eisdem conventos ratos, gratos et accepta habentes nostrumque consensum illis praebentes Authoritate nostra Principali acceptare, approbare, ratificare, et confirmare, atque tam nos ipsi observare, quam aliis observari facere dignaremur, quorum quidem Articulorum tenor talis est;

Articuli d. Magnatum et Nobilium trium Nationum Regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorum Comitiis ad 15 Mensis Septemb. Anni 1690. in Possessionem dictam Keresztényszigett indictis celebratis conclusi.

Articulus 1-mus Már egy néhány esztendeje lészen, hogy az felséges Ausztriai ház armadája titkos és szines modok alatt az országnak javallása akaratja s hire nélkül behozatott, és bébocsátatott vala Szegény Hazánkba, kinek elviselhetetlen igáját szivünknek nagy keserüségével, minden szabadságunknak végső romlásával, kibeszélhetlen tereh viselésnek rajtunk valo megneveltetésével kénteleníttettünk attol fogva velünk hordozni, mert sok gaajának igéreti után nem könnyebbséget nyertünk, hanem az sok különb különb féle portionak megfizetése miatt mindenünkből valo exhaurialtatásunkat világoson láttunk és tapasztaltuk és midőn már semmi reménségünk nem volna, hogy valaha nemzetünknek ez nagy gyalázatos igája alol kiszabadulhatnánk, akkoron az mi nyomoruságink napjaink száma bételvén a mindeneket titkos tanácsában bölcsen igazgato Isten a ki Nagyságodat sok Esztendőknek elfolyása alatt, nem kevés fegyver veré-

sek között csudálatosson megtartotta, nem nézvén a mi hálá-datlan Voltunkat szintén olyan állapotunkban, midőn sze-münket nem volna kire vetnünk, mivel elébbi kegyelmes Urunk eö Nagysága halál által tőlünk elvétetett, és senki ő Nagysága helyébe Fejedelmül elönkbe nem adatott volna, hanem csak valánk az nagy rettegésben, hogy az Felséges Ausztriai Német Gubernátort introducalna közünkbe, kiben annál is nagyobb megnyomoritásunkat remélhetnék akkoron legnagyobb szükségünknek idején idegen Országbol és népek közül az mi hatalmas győzhetetlen Török Császárunk kegyel-mességébül feles számu hadainak hazánkba valo békésérése által minden nyomoruságinkbul valo felszabadítatásunkra Isten kegyelméből Nagyságod édes Hazájában s Hazánkba béérkezék és hogy azon hatalmas Török nemzetnek szüvet Nagyságod Méltóságos személyiben hozzánk annyira megen-gesztelte, hogy boldog emlékezetü néhai Bethlen Gábor Er-délyi Kegyelmes fejedelem idejebéli szabadságunkat meg-adta adónkat is leszállitván Nagyságod Méltóságos személyé-nek tekintetiért Athanomeval Hüt alatt confirmálta, és Nagy-ságod is magával együtt meghozta, sőt Nagyságodat is a Fe-jedelmi Méltóságra szabad választásunkra hagyta.

Dicsőség légyen a mindenhato Istennek érette, És hogy Nagyságod is nem nézvén közülünk sokaknak Nagyságod Méltoságos személye és javai ellen valo ártalmas cselekede-teket, kikért méltán keménkedhetett volna, hozzánk kegyel-mességre hajlott, és buzgo szeretetétül inditatván sok fárad-ságit élete koczkáztatásával valo sok szenvedését, hogy régi szabadságunkat helyre hozhassa érettünk nem szánta elkö-vetni életünk fogytáig valo alázatos hüséggel megszolgáljuk Nagyságodnak mint Kegyelmes Urunknak.

Mi is annakokáért magunk tökéletes szeretetünkből és szabad Indulatinkbol unanimi voto suffragio et Consensu, egész Országul három Nemzetül Nagyságodat választjuk ele-inkrül reánk szállott régi szabadságunk szérént Fejünkön, Országunkon, Méltoságos Fejedelmünkké és hogy Nagysá-god boldogul igazgasson mind pedig hoszszas időkig szeren-csésen Fejedelmi Méltoságban uralkodhassék egyenlő szüv-vel alázatosan kivánjuk Istentől eő Felségétől. Könyörögvén

alázatosan Nagyságodnak mint kegyelmes Urunknak, a mint kezdette kegyelmességét reánk kiterjeszteni, ugy továbbra is elviselhetetlen tereh viselésünk alol felszabadítani és régi szabadságunkat helyre állítani s azzal éltetni méltoztassék Nagyságod.

Articulus secundus.

Conditiones ejusdem Celsissimi Principis Emerici Tökölyi per dominos Regnicolas suae celsitudini oblatae.

Első Conditio.

Hogy minden rendeket személy válogatás nélkül a négy recepta religiokban és azoknak szabados Exercitiumában eő Nagysága megtartsa Articulusok szerént.

Második Conditio.

Hazánk mostani romlott állapotját és a régi jó emlékezetü Fejedelmeknek dícséretes Példáját széne előtt viselvén, minden uton elsőben is a fényes portához ugy moderalja dolgát eő Nagysága hogy onnan romlása ne következzék a szegény Országnak sőt valamelyeket eő Nagysága a szegény békességnek megtartására feltalálhat a szegény Hazának romlása nélkül, mindent héttel követni igyekezik eő Nagysága.

Harmadik Conditio.

Tanácsokat maga mellé mind az három Nemzetből válaszszon eő Nagysága Törvény igazság békesség szerető jó lelkiismeretü Embereket kiknek Tanácsadásokhoz oly köteles legyen, hogy belső és külső minden Országos dolgokat vagy több szomszéd Országokkal valo Tractálásokat az kiknek híre nélkül ne cselekedjék, ha pedig a Tanácsok közül ország törvénye, szabadsága decretumi ellen, valamelyek lelkiisméretit nem tekintvén veszedelmes és ártalmas Tanácsra indítana, comperta rei veritate Kedvezés nélkül afféle Tanácsadót proscriptioval és Notoriusséggal büntessen eő Nagysága.

Negyedik Conditio.

Urak Nemesek kerített s mező városok, székelység és szászság régi és legitimi emanalt Privilegiumokban melyek helyibe hagyattattak, megtartassanak salvo jure alieno.

Eötödik Conditio.

Az ország közönséges egyenlö akaratjából valo végezését, Articulusit, maga is megtartja másokkal is megtartatja szegénynek boldognak személy válogatás nélkül igaz törvényt szolgáltat a Sententiaknak executiojokat nem impedialja eö Nagysága.

Hatodik Conditio.

Minthogy mostan ennyi hadaknak az Országban létele alatt kelett Fejedelmet választanunk, köteles légyen arra hogy a Libera Electiot telyes életiben semmi uton nem impedialja, hanem azt az Országnak integrae megtartja ö Nagysága.

Hetedik Conditio.

Tanácsi Rendeknek és Országnak Gyülésiben mindeneknek eö Nagysága libera voxot enged minden féle panaszolkodásoknak, és igazságoknak elöszámlálására.

Nyolczadik Conditio.

Idö lévén hozzá, omnia fiscalia bona et alios proventus Fiscales recuperalni igyekezik ö Nagysága illendö modok alatt és az Ország határit Végházait tehetsége szerént, kiváltképen Tanács és Ország hire nélkül nem abalienalja.

Kilenczedik Conditio.

Hogy soha senkinek vádlására Uri Nemes és egyébb szabadsággal élö Rendek közzül senkit Törvény elött nem arenstaltat semmi szines mód alatt, hanem legitima Citatione mediante Juris ordine convictum et aggravatum és semmi violentiakat akár kitöl is alatta valói közül senkin exercealni nem enged eö Nagysága. Ezen Conditiokon kivül volnának Kegyelmes Urunk több Conditiók. De mivel Nagyságodnak a fényes porta elött valo nagy tekintetit, és Hazánkhoz nagy szeretetit, és minden szabadságunknak elömozdításának Nagyságod által nagy jeleit világosan látjuk, és tapasztaljuk. Annakokáért Nagyságodat szorosabb s több Conditiokkal nem terheljük hanem bízzuk magunkat továbbra is Nagyságod Kegyelmességére és hozzánk valo nagy szeretetére elhitetvén magunkkal, hogy Nagyságod is maga Méltoságát dicséretét

emlékezetit nevelni igyekezi Hazánknak és minden szabadságunknak s Törvényünknek oltalmazásában és öregbítésében.

Articulus tertius.

A mi kegyelmes Urunk ő Nagysága Inauguratiojakor a felyebb megírt Conditioknak megtartására letött Juramentumanak formájára.

Én Tökölyi Imre Erdély ország fejedelme M. ország hozzá tartozo részeinek Ura és Székelyek Ispánja Esküszöm az élő Istenre ki Atya Fiu Sz. Lélek teljes Sz. Háromság egy bizony örök Isten, hogy én a megmondott birodalomban lévő minden Rendeket a mostani előmbe adatott Conditiok szerént igazgatok, semmi ujítást ez Országnak régi jó szokása és szabadsága ellen bé nem hozok, sőt mindeneket, valamint a szegény Hazánknak és benne levő minden Rendeknek közönséges javára hasznára és törvény szerént valo szabadságára mívelhetek, az én erőm és tehetségem szerént azon lészek az országgal együtt; Isten engem úgy segéljen és úgy adja lelkem idvességét.

Articulus Quartus.

Forma Juramenti Dominorum Consiliariorum.

Én T. T. Esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiu, Sz. lélek, telyes Sz. háromság, egy bizony örök Isten hogy én az én Kegyelmes Uramnak M. Tökölyi Imre Urunk ő Nagyságának Erdélyország fejedelmének hozzá tartozó Magyarország részeinek Urának, és Székelyek Ispánjának telyes életemben igaz híve lészek, ellenséginek ellensége Barátjának Barátja soha se titkon se nyilván az ő Nagysága M. személye vagy Fejedelemsége ellen nem practicalok, sőt ha másokat érteném olyanokat a jóknak minden tehetségemmel ellene álló lészek és eő Nagyságának magam vagy mások által minden halgatás és szín mutatás nélkül az eő Valoságában jó idején hírré adom, senki ellen méltatlan nem vádaskodom sem Haragra ő Nagygát nem ingerlem eő Nagyságának ártalmas tanácsot semminémű dologban szánt szándékkal nem adok, minden elömbe jövő országos és különös személyt illető dologban igazsággal egyező Voxot mondok, másokat is a Voxban nem corrumpálok és Voxában nem turbálok az Ta-

nácsban forgo dolgokat, végezéseket idő nap előtt semmi szín alatt senkinek ki nem mondok, jelentek, hivatalomban igazságosan eljárni igyekezem, és azon kívül valo dolgokban magamat Fejedelem Ország és Tanács híre nélkül, úgy mindazáltal, ha eö Nagysága az eleibe adatott Conditiok szerént bír és igazgat, Isten engem ugy segéljen és ugy adja lelkem idvességét.

Articulus Quintus.

Forma Juramenti d. Regnicolarum.

Én T. és T. Esküszöm az élő Istenre, ki Atyu, Fiu, Sz. lélek, telyes Sz. háromság egy bizony örök Isten, hogy az én kegyelmes Uramnak az Méltoságos Tökölyi Imre Urunk Erdély ország Fejedelmének Magyar ország hozzátartozo részeinek urának és Székelyek Ispánjának telyes életemben igaz és hü lészek, Ellenségének ellensége Barátjának barátja soha se titkon se nyilván az Nagysága Mlts. személye, vagy fejedelemsége ellen nem practicalok, söt ha másokat érteném is olyanokat vagy magam vagy mások által ő Nagyságának idején korán értésére adni el nem mulatom tehetségem szerént magam is az olyanoknak ellene állni igyekezem ugy mindazáltal ha ö Nagysága is az eliben adatott conditiok szerént bír és igazgat. Isten engem ugy segéljen és ugy adja lelkem idvességét.

Articulus Sextus.

Megvaljuk kegyelmes Urunk ennek elötte valo üdökben, némely nyughatatlan elméjü emberek Nagyságod Méltoságos személye ellen titkon és nyilván practicalódván, véghez vitték volt azt, hogy coram statibus Regni sententiát pronuncialtatván Nagyságod ellen, ratione praeterite cujusdam obligationis, minden erdélyi birodalomban lévö jószágit, és jovait, vigore ejusdem sententiae el is foglalták volt, mely beli Nagyságod megbántódását Nagyságod kegyelmes propositiojábol is szüvünk fájdalmával értjük; de mivel kegyelmes Urunk azon nyughatatlan elméjü Emberek kik is magok ductussát követték inkább, mint az Haza törvényét, az mit akartak, végbe vittek, melyre nézve mint hogy Nagyságod az akkori idöben az hazán kivül volt, ugyan ezen Nemes haza

dispositiojábul a magyar ügy mellett az Felséges ausztriai ház ellen, legitime citatus is nem lehetett, mivel ad scitum et notitiam devenire non proposuit másképen is ratione violentiarum reverentiae et obligaminum, az causak prosecutiojának juxta Articulos nem coram statibus et Ordinibus Regni hanem coram suo competente Judice kelett volna lenni, Nagyságod ellen is ez szerint kellett volna procedalni; Annakokáért azon megemlitett sententiat minden Executiojával együtt azon emberek Munkájának és practicatiojoknak és az erőszakos és szolásokbol nem az statusok szabados voxolasokbol kiment dolognak agnoscalván in omnibus punctis clausulis et Articulis, vigore praesentis Articuli cassaljuk annihilaljuk és invalidaljuk imperpetuum; Mind Méltoságos Személyére ha miben illette volna s mind minden joszágira nézve ugy, hogy plenarie pure et integre Nagyságod Erdélyben és hozzá tartozó Birodalomban levő azon sententiaval elfoglalt jószági inmediate Nagyságod dominiumjában redeáljanak és Nagyságod autoritásában álljon reoccupaltatassok. Kérvén alázatosan Nagyságodat, ne tulajdonítsa vétekül ez szegény hazának, mivel minden practicak Nagod ellen azon erőszakos Emberektől származának.

Articulus Septimus.

Értvén kglmes Urunk Ngod kglmes propositiojából, hogy Ngod mellett levő becsületes nagy rendeknek más rendbéli szolgainak is incorporaltatásokat kivánja mely Ngod kglmes propositioját alázatosan értvén mind egész Országul három nemzetül ez Hazának törvénye szerént Tekintetes Ngos Petroczi Petroczi István Márniczai Sándor Gáspár Ludányi Baj. Mihály Sárközi Horvát István, Bajoni Horvát Ferencz, Pécs ujfalvi Pécsi Gábor, Cseli Pogány Sigmond Szepes váraljai ugroczi Lászlo Dobai Dobai Gábor Keneslei Baj Lászlo Ubrisi Ubrisi Ferencz Lekeczei Sulyok Ferencz Szuhai Szuhai György Ludányi Baj András, Sárközi Horvát Lászlo Bernádfalvi Földvári László Füleki Mátyás, Tsetneki András, Deák Ujvári Pécsi Imre Atyánk fiait eő Ngokat s ő kgmeket vigore praesentis Articuli recipialtuk az Hazafiai és statusi közzé s incorporaltuk a modo imposterum kik is so-

lenne juramentumokat az Uniora és a Ngod hűségére és hazaszabadságinak Törvények megtartására coram statibus et Ordinibus Regni deponálák.

Articulus Octavus.

Geörgény és Deva Várának minden hozzá tartozandó pertinentiajokkal bonumokkal klmes Urunknak valo Inscribaltatásáról.

Kegyelmes Urunk az Nemes Ország Nagyságodnak ez hazában valo nagy szeretetit és hogy mennyi sok jót hozott légyen ez szegény hazainak melyet a Nagyságod előtt valo Fejedelmek sok költségek s nyughatatlanságok után végbe nem vihettek, mivel sem Attnamit sem az adónak leszállítását nem consequalhattak melyeket Ngod nagy mértékben reménység felett véghez vitt világosan tapasztalta Annakokáért a Ngd nagy jó tettinek hálálásáért Görgény várát hatvan ezer forintokban Déva várát is hasonloképen, más hatvan ezer forintokon cum universis earundem appertinentiis s et utilitatibus Ngod szerelmesinek, maradékinak és Legatariusinak a modo imposterum egész Országul három nemzetül inscribaljuk unanimi voto, suffragio et Consensu. Ezeken kivül az országtol elidegenedett tartományokban ha miket Ngod rehabealhat, Ngodé kegyelmetek, Salvis Juribus eorundem ha kiknek valamely helyhez legitimus jussa praensiojok vagyon.

Articulus Nonus.

Szeben hogy oblocaltassék igen mélto, melyről valo dispositio álljon a Ngod Keglmességében az több helyeknek is oblocatiejok álljon, a Nagod Kglmes dispositiojában közönségesen annualtuk.

Articulus Decimus.

Követek expeditiojáról.

Hogy Nágod Fő Követét az Fényes Portára denominaljon alázatosan kivánjuk Ngtol mi is három nemzetül választottuk Fő követ Atyánkfia mellé vármegyéről Ballo Mátyás, a Székelységrül Mihacz Mihály az Universitástol Nagy Sinki János Deák atyánkfiait, kiknek kötelességekről a Tanács Urakkal méltoztassék Ngod keglmesen disponalni.

Articulus Undecimus.

Szomszéd országokkal valo Correspondetiakrol.

Minthogy kglmes Urunk a szomszéd országokkal correspondentiat tartani igen szükséges; Ngod tudván jobban, kikkel kelljenek correspondentiat tartani; annakokáért mikor követeket kelletik expediálni, s hová s mikor s kiket ítíl Ngod alkalmatosoknak a Tanács Urakkal eö Ngkkal s ő kegyelmetekkel disponálni Ngod költségekkel együtt méltoztassék, közönségesen végeztük.

Articulus Duodecimus.

Az Restad adóknak felszedéséről, és azoknak exactioinak, Erogatioinak számvetéséről.

Mivel kglmes Urunk most a hadaknak fenn létele mint a Restantiakrol valo szám vétel végbe nem mehet, noha igen szükséges azokrol számot venni egyébiránt is a kiknek az adók perceptióirol és erogatiojárol valo Registumák volnának azok erősségekbe vonták magokat, annak okáért haladni kell egyébiránt valamikről eddig számát nem adták, indifferenter valamikor Ngod alkalmatosoknak ítíli Tanács úr híveivel eö Ngokkal ő kelmekkel együtt méltoztassék Ngod kelmesen parancsolni azoknak számvétele felöl, mind a perceptoroknak és mind exactoroknak melyeknek exactiojára rendeltük Kálnaki Sámuel Horvát Miklós és Kovács István Atyánkfiait Segesvárrol pedig az ott valo Tisztek egy Polgárt rendeljenek ö klmek mellé supremus exactornak, Nagyságod méltoztassék egy becsületes Tanács úr hívét denominalni. Helye pedig az exactionak legyen Segesvár, közönségesen végeztük.

Articulus 13-tius.

A Fiscalis jószágok recuperatiojárol.

Kglmes Urunk a fiscalis jószágok recuperatiojárol az Approbata Constit. Pars. 2 tit 8 Art. 1 et sequent. Lévén elégséges Articulusink mind penig arrol, hogy kik legyenek érdemesek és érdemetlenek miképen vizsgáltassanak constal azon Articulusokbol azért mostan is hogy azon Articulusok

mellett megtartassunk közönségesen végeztük, könyörgünk alázatosan Ngodnak, méltoztassék Articulusinkat helyben hagyni.

Articulus 14-tus.

Az német nemzet s. Deputatio ejuralásáról.

Megvaljuk Kglmes Urunk, hogy az német nemzet ezen Erdélyi országban nem egész Ország hirivel s akaratjából intromittalták volt, hanem titkos Deputatiot rendelvén ez országnak némely nagy rendei, azoknak titkon valo béhozatokbol, és minden erösségekbe valo collocálásokbol erösedtenek meg ez hazában ki miatt az hazának minden lakosi elnyomorodtak volt, hanem mostan Ngod hazánkba valo béjövetele által Isten kegyelméből tört annyira meg a szarvak hogy pihenést vehettünk magunknak, hogy azért következendő üdőkre nézve az német birodalomtol s annak elviselhetetlen gondolkodás felett valo minden szüveket irtóztato igájoktol mind az mostani és következendő fiai ez hazának megirtoztak. Annakokáért in perpetuum a Német Nemzetet s annak birodalmát vigore praesentis Articuli ejuraljuk sub Anathemate hasoloképen, hogy soha a deputationak emlékezeti is többé ne hallattassék ez hazában egész országul három Nemzetül, végeztük keglmes urunk.

Articulus 15-tus.

Az Urunk ő Naga Hadainak lako helyeknek megigéréseкről.

Nagod keglms propositiojábol alázatossan értettük, hogy a Nagod mellett sokat szenvedett vitézeknek lakásaira illendő hely rendeltetnek az nemes országtol, kik is jövendőben ez hazát és M. Fejedelmeket fegyverekkel szolgálnak, mi is kglms Urunk méltónak itéljük kiknek hol adassék hely az következendő ország gyülésére hogy haladjon, instalunk alázatossan Ngnk.

Articulus 16-tus.

A székelységnek gratuitus labor sublevaltatásárol.

Keglms Urunk, hogy Ngod klmességéből a székely Natioknak szabadságokba valo megtartását annál inkább hogy gratuitus Laborral s egyébb szabadságok ellen dolgokkal

akarkiktől is ugy Fő s vicze Tisztektől is ne terheltessenek meg nem engedni, arrol valo Kglsségét igéri alázatoson, megszolgáljuk Ngodnak mint kegyelmes Urunknak könyörgünk alázatosan Ngodnak az Vármegyék is ő Kglmek élhessenek Nagyságod ezen kegyelmességével.

Articulus 17-mus.

A székelység adóinak leszállításának jó reménség alatt valo megigéréséről.

Mivel kegyelmes Urunk Isten kegyelméből az boldog emlékezetű kegls Fejedelem Bethlen Gábor idejebéli adóra szállíttatta Ngd a Nemes ország adóját és mostan a Székely Nationak igéri, hogy jövendőben kglms Reflexiója lészen; Adójoknak leengedése felül mint az akkori üdőben adozással nem terheltettenek alázatos hűséggel megszolgáljuk Ngdnak, mint kegyelmes Urunknak várván ez dolog felől továbbra is Nagyságod kegyelmességét.

Articulus 18-vus.

Hogy a székely Natio ő kglmek Fő Tiszteken és székeken kivűl Regalissal ne hivatassék, igértetik.

Hogy Nagod kglmes Urunk kglmesen igéri eligazitását a Székelységen Regalissal hivatando privatus Atyánkfiainak dolgoknak az Ngd kglmességét alázatossan megszolgáljuk, várván tovább is ez dolog felől Ngd kglmességét.

Articulus 19-nus.

Az Szász Natio eő kegyelmek Privilegiumok tartása igértetik.

Az Universitas Postulatumára, hogy Ngd az régi boldog emlékezetű királyok és Fejedelmek Privilegiumit in omnibus clausulis megtartani igéri, alázatosan megszolgáljuk Ngdnak, mi is egész országul hogy azok megtartassanak communi voto et suffragio concludaltuk.

Articulus Vigesimus.

Az Universitáson valo bor foglalás dolgából.

Az universitason az bor foglalás idején nem kevés abususok, jüttenek volt be melyek hogy találtassanak Ngd ke-

gyelmesen igéri hogy az elfoglalt boroknak illendő árak megadassanak és mások a Ngd bora mellett magoknak borokat ne foglalhassanak alázatosan megszolgáljuk Ngdnak mint kglmes Urunknak, mi is egész országul approbaljuk, javaljuk communi voto et suffragio concludaltuk.

Articulus vigesimus primus.

Daczo János Atyánkfia személye s joszáginak nota alól valo szabaditásárol.

Kegyelmes urunk Ngd kgls propositiojából alázatosan értettük, hogy Ngd Daczó János atyánkfiának megnotáztatását Ngdhoz és az fényes Portához valo hűségéért ágnoscalta lenni, kglmsn kivánván Ngd hogy minden joszága és személye ad restitutionem honoris azon nota alol felszabadítassék; mi is annakokáért egész országul három Nemzetül Ngd kglmességét elöttünk viselvén, és hogy némely nagy rendű Emberek indirecta dispositiojokbol lött megnotaztatásának tudjuk lenni, a notának sententiája alól cum restitutione honoris eő kgelmét s minden jószágit felszabadítjuk és azon sententiát annihilaljuk cassaljuk cum totali executione in omnibus punctis clausulis et Articulis ugy hogy mox et defacto minden jószágihoz az jelen valo fructussival együtt hozzá nyulhasson. Az mely bonumok pedig et res mobilisek akkor tanáltattak, mikor a temporaneus Possessorok kezére ment, az ő kglme joszága azokrol a possessorok plenaria contentatioval tartoznának lenni, melyet ha posthabealnak a Tisztek ha különben nem lehet, etiam cum Brachio azon Possessorok jovaibol az hol, és mikor találtatnak plenarium satisfactiot tartoznak tenni: Közönségesen concludáltuk.

Articulus vigesimus secundus.

Kegyelmes Urunk az mostani szükséghez képest százezer számu hadak sustentatiojára negyven napig élést vétettünk:

Búzát Cubul 37000
Melybe kapu szám után esik Cub 8
A székelységre közönségesen Cub 3000
Fogaras Földére . . . . Cub 1300
Szász Papokra . . . . . Cub 1000

Oláh Papokra . . . . . Cub 400.
Hét bírák joszágira . . . Cub 401
Maramaros in universum . Cub 1500.

Fejér Végmegyében { Rovatlan Faluk 2 Perp. 11 Cub. — 3
Egyházhelyű Nemesség Rajokkal
együtt Pers. 465—Cub—116

Kükűllőben { Rovatlan falu 6. Pers. 35 esik Cub—8
Nemesség Personae — 50 esik Cub 12

Tordában { Rovatlan faluk 6 Pers. 71 esik C. 17.
Nemesség pers. 167 esik reájok Cub 40.

Hunyadvár-megyében { Rovatlan falu 12 Pers. 70 Cub 15
Nemesség Pers. — 516 esik Cub 100

Dobokában nemesség Pers. 28 esik rájok Cub. 6.
Belső Szolnokban Rovatlan falu 2. Pers. 23 Cub. 5
Nemesség Persone 126 — — Cub 30

Fiscalis udvarbirák adjanak.

Fogarasi	Cub	3
Homanai	Cub	3
Porumbaki	Cub	3
Kökűllővári	Cub	3
Fejérvári	Cub	3
Balásfalvi	Cub	3
Hunyadi	Cub	3
Illici	Cub	3
Devai	Cub	3
Radnothi	Cub	3
Ebesfalvi	Cub	3
Geörgény	Cub	3
Szamosujvári	Cub	3
Keövári	Cub	3
Kezdi Vásárhelyre esik	Cub	25
Bereczbre	Cub	15
Sz. Györgyre	Cub	15
Ilyefalvára	Cub	15
Csik szeredára	C.	15
Udvarhelyre	C.	10
Fejérvárra	C.	10

Abrut Bányára	C. 40
Szalatnára	C. 40
Hunyadra	C. 5
Hatszegra	C. 3
Csik és Györgyai Eörminyekre	C. 10
Fejérvári görög also-Majorbeliekkel	C. 10
Teszen in summa . . . . . Cub 8210 :/:	82. 10
A háromezer kapu számra	Cub 24000
Tota Summa	Cub 32210
Székvárossára	C. 25
— Kolosra	C. 25
Azzal együtt tészen in summa	32260.

Ezeken kívül Kraszna vármegyében középszolnokban és másutt is az hodoltság felével tartozanak, mint a Vagyéken az kapu szám után.

NB. A Molnárok pedig az ott valo Tisztek limitatioja szerént, az szegénységet sublevaljak.

Zabot azon hadak szükségére vetettük. — — Cub. 100,000
Melyekben kapu szám után esik Cub. 24.

Kővárvidékre	Cub 2500
Székelységre	Cub 8600
Máramarosra	Cub 2500
Fogaras földire	Cub 5000
Szász Papokra	Cub 4000
Oláh Papokra	Cub 3450
Kezdi Vásárhelyre	Cub — 25
Bereczkre	Cub — 25
Illefalvára	Cub — 25
Sz. Györgyre	Cub — 25
Csik Szeredára	Cub — 25
Udvarhelyre	Cub — 25
Fejérvárra	Cub — 25
Abrud Bányára	Cub — 60
Zaláthnára	Cub — 60
Hunyadra	Cub — 20
Hátszegra	Cub — 10
Székre	Cub — 60
Colosra	Cub — 60

Az megirt Fiscalis Tisztekre Sigill.	Cub.	5
Mely tészen in summa	Cub	75
Hét birák jószágira	Cub	500
Fehérvármegyei rovatlan falu	C.	3
Egyházi Nemesség	Cub	350
Küküllőben rovatlan falu	C.	3
Egyházi Nemességre	Cub	38
Tordában Rovatlan falukra	Cub	17
Egyházi nemesség	C.	175
Hunyadban rovatlan falukra	C.	70
Egyházi nemesség	C.	387
Dobokában egyházi nemességre	C.	20
Belső Szolnokban rovatlan falu	C.	5
Nemességre	Cubuli	95
Tészen in Summa	Cub	28588
Adalom az 3000 kapu szám után emergáló zabot	Cub	72000
és lészen	Cub	100588

A hol pedig zabot nem adhatnak Egy véka Rozs, Buza, vagy Árpa, két véka zabért acceptáltassék.

Vágo-Marha is kívántatván azon hadak sustentatiojára vetettük fel e szerint.

Kapu szám után Vágo-Marhak	Nro	6
Székelységre	Nro	1500
Fogaras „	Nro	1000
Máramarusra	Nro	600
Kővárvidékére	Nro	400
Szász Papok	Nro	400
Oláh Papok	Nro	300
Kezdi Vásárhely	Nro	4
Bereg	Nro	2
Ilyefalva	Nro	2
Sz. György	Nro	2
Udvarhely	Nro	2
Fejérvár	Nro	3
Abrukbánya	Nro	6
Hunyad	Nro	2
Hatszeg	Nro	1
Zalatna	Nro	2

Székre	Nro 2
Kolos	Nro 2
Vízakna	Nro 2

Az Vágo Marhát a' ki meg nem adhatta egy marháért négy Berbécs vagy juh acceptaltassék.

NB. Az oláh papokra esett mindenféle victualékat az ö kglmek püspökje felszedessen és administraltasson fogyatkozás nélkül valahova disponáltatik.

Vaj az egész országban disponáltatott ez szerint

Kapu szám után justae		Nro 3
Székelységre	Urnas	Nro 350
Fogaras földére	Urn	Nro 200
Máramarosra	Urn	Nro 200
Szász Papokra	Urn	Nro 50
Oláh Papokra	Urn	Nro 70
Kővár vidékire	Urn	Nro 100
Kezdi Vásárhelyre	Urn	Nro 4
Bereczkre	Urn	Nro 2
Ilyefalvára	Urn	Nro 2
Sz. Györgyre	Urn	Nro 2
Udvarhelyre	Urn	Nro 2
Fejérvárra	Urn	Nro 3
Abrukbányára	Urn	Nro 3
Hunyadra	Urn	Nro 2
Hatszég	Urn	Nro 1
Zalakna	Urn	Nro 3
Szék	Urn	Nro 4
Kolos	Urn	Nro 4

Mihez hasonlo limitatio szerént.

Bor azon hadak szükségére disponaltatott vasa 55 ez szerént:

Kapu szám után esik Urn.	Nro 4
Az papokra száz vasa	Nro 25

Melyet az ö kglmek Püspökjek disponálván haladék nélkül igazítson fel és administraltassa az hová kivántatik, ugy minden eö kglmekre esett Victualekot is.

Mindezeket penig az Victualékot az vármegyéken és székeken és városon, rovatalyos helyeken egyhász helyű Ne-

meseken Fő és Vicze Tisztek fogyatkozás nélkül tartozzanak felszedni és administralni, mox et defacto valahová Fő commissarius atyánkfia parancsolja és az mely helyeken az Fő s V. Tisztek erősségekben recipiálták volna magokat az olyan helyeken fő commissarius Atyánkfia authoritássában álljon, kinek fog disponalni felszedése és administratioja felül, ha kik pedig ad diem .... az megírt victualekat nem administralnák vagy Vgyen és Széken mulnék el az ki miatt az fogyatkozás lészen in duplo militaris executio peragaltatik ellenek inremissibiliter.

Nos itaque praemissa supplicatione fidelium nostrorum Dominorum Magnatum et Nobilium Nationum Regni nostri Transylvaniae et partium Regni Hungariae eidem annexarum ac incorporatarum ex audita et amissa praescriptos universos et singulos Articulos Nobis, modo praemisso praesentatos praesentibus litteris nostris de verbo ad verbum sine diminutione et augmento vel variatione aliquali inseri et inscribi facientes eosdemque ac omnia et singula in eisdem contenta ratos gratos et accepta habentes acceptavimus, approbavimus et ratificavimus et confirmavimus. Offerentes nos benigne quod praemissa omnia in omnibus punctis clausulis et Articulis tam nos ipsi observabimus, quam per alios quorum interest, seu intererit, observari faciemus. Imo acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in dicta possessione Kereszténysziget die 29 Septembris Anno d. 1690.

A mint feljebb van azért írva csak a condalt Articulusok vánitásával marad Tökölyi mind az Aesopus kuvaszsza a koncz árnyékával soha többször Erdélyt nem látja nem bírja hanem Török országban örökösen oda marad s oda hal Felséges Leopoldus császár pedig visszanyervén az országot, annak örökös megmaradására Groff Bethlen Miklos úr által Diplomát küld.

TÖRTÉNELMI ADATOK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL*).

XII.

FRÖLICH DAVID ÉS NÉMELY NEVEZETESB EGYKORÚI EMLÉKEZETE 1639-BŐL.

Hazánknak hajdani híresebb geographusa és csillagásza, kézsmárki *Frölich Dávid* [1]) az alább terjedelmesebben említendő, 1639-beli földrajzi munkájában, és annak ajánlólevelében több érdekes oly adatokat jegyzett fel, melyek, minthogy azok már kétszáz és egynehány évvel ezelőtt történtek, feledékenységbe eshettek még annyival is inkább, mivel Frölichnek fen érintett munkája Pray György idejében is már a bibliographiai ritkaságok közé számíttatott [2]).

A munkának címe ez: „Medulla Geographiae practicae, Peregrinantium imprimis usui, deinde Historiarum, et rerum hoc tempore bellicosissimo gestarum, gerendarumque pleniori cognitioni accommodata. In qua potissimum Europae Regiones nobiliores, et aditu faciliores, nova, compendiosaque Methodo proponuntur. Auctore *Davido Frölichio* Mathematico *Caesareopolitano* [3]) apud Gepidas Carpathicos . : . . . Impensis

---

*) Közli Vass József m. akad. lt. *Szerk.*

[1]) Lásd: Horányi Mem. Hung. I. 725. — Czvittinger. Hungar. literat. 160. — Bod. Magyar Athenas. p. 88. — Weszprémi Biogr. Medic. Cent. I. 48. — J. Melzer. Biogr. berühmter Zipser. p. 34. — Österreichische National-Encyklopaedie II. 282.

[2]) Lásd: Pray. Index Libr. rar. I. 425.

[3]) „Caesareopolis, Kayssmarckt, communiter *Késmárck patria mea dulcissima*, in qua haec conscripsi, ad radices Carpathi, in finibus Ungariae, et Poloniae . . . . Curia, officina libraria renovata (Die Wag), et splendidissima turris in superiore civitatis porta (quae quondam sumptibus, et opera totius comitatus Scepusiensis constructa est contra incursiones Hussitarum) singularem decorem illi conciliat. Arcem insuper obtinet elegantissimam, in qua dominus hujus civitatis Magnificus D. *Stephanus Thököli* L. B. etc. D. patronus meus suscipiendus residet." Ezt írja Frölich fen említett munkájának 350. és 351-dik lapján.

Bartholomaei Bertrami Chymici apud Caesareop. Typis Bartphensibus, Anno 1639. Prostat apud Auctorem, Promotorem [1]), et Typographum." [2]) Nyolcadrétben, 453 lap.

Ajánlotta Frölich e munkáját: „Ad D. *Sigismundum Rákóci* Celsis. et Illustr. Principis ac Domini D. *Georgii Rákóci* Transylvaniae Principis ..... filium secundo genitum oculissimum .... Dn. *Franciscum de Nadasd* terrae Fogaras perpetuum, et comitatus Castriferrei supremum Comitem, ... Dn. *Georgium Illyeshazi*, perillustris Comitis ac Domini *Caspari Illyeshazi* de Illyesháza, equitis aurati, Comitatus Trenchinien. perpetui, Liptovien. et Arvensis supremi Comitis, S. C. Mttis Consiliarii filium natu minorem."

Ezen ajánlólevelében Frölich önmagáról és *Alstedius Henrikről* ezeket írja: „Movit me (t. i. ezen munka irására) primum ante novennium fere, magnus ille Musarum Atlas, et Polygraphus celeberrimus, *tunc vivus, nunc divus Joh. Henricus Alstedius*, in illustri gymnasio, quod est Albae Juliae Transylv. primarius tum temporis professor. Cum enim anno Christi 1630 Transylvaniam peragrassem eo potissimum fine, hujus ut prisci, et incliti regni antiquitates ad Chronologiam meam facientes colligerem, atque ad ipsum Albae Juliae divertissem, non solum hilari fronte, et singulari vocis exultatione me tantus vir excepit, sed etiam familiarissime mecum aliquoties de studiis, quibus adolescentia ad regionum fructuo-

[1]) Promotora e munkának *Bertram Bertalan*, akiről Frölich ajánlólevelében így emlékszik: „Movit me tandem singularis promptitudo honorandi Dn. *soceri* mei, nempe prudentissimi, et integerrimi viri D. *Bartholomaei Bertrami* p. t. Reip. Caesareopol. Senatoris primarii, Chymici ibidem felicissimi, is enim partim honestos meos conatus, partim bonas literas *promovendi causa*, impensas se suppeditaturum non tantum ultra pollicitus est, sed etiam reapse promissis egregie stetit."

[2]) Nyomatott e munka Bártfán *Klöss Jakab* betűivel, *Serpilius János* versei szerint, melyek az előljáróbeszéd után találtatnak:

„Hunc foetum ingenii tui secundo
A partu edidit artium ministra
Ac impigra manus; dedit renatum
Ornatu lepido *officina Klössi*,
Nobis aenea signa per typorum."

sam lustrationem informanda esset, contulit, cepitque aliquando inter alia hujus quoque Geographiae practicae ideam seu imaginem quandam, quam dudum animo se comprehensam habere dicebat, verbis mihi depingere, magnum operae fore pretium asserens, si quis ad istum modum conscripta Geographia succincta, molestiam, quae in diversis, et grandioribus passim voluminibus portatu difficilibus, studiosis Europam peragrantibus objicitur, sublevare conaretur. Adduxit etiam in medium rationes nonnullas, quibus in lectione vulgari historica utilem hujus instituti demonstrare satis evidenter visus est. Addebat: plures quidem, eosque non contemnendae doctrinae viros hujusmodi συλλογας instituisse, qui vero ex illis hanc methodum secutus sit, sibi prorsus notum esse neminem. Proinde hortabatur me, quoniam ipse operosioribus incumbat voluminibus, quae, pro suo laudabili more, etiam cogitaret in aspectum, lucemque proferre, non posset; si quid haberem a mea *Calendariographia* [1]) otii, id potissimum ad profectum studiosae juventutis maturiorem hac ratione conferrem. . . . . . . Hoc sane consilium mihi deinceps occasionem praebuit, ut reversus demum accuratius de ea materia cogitarem, et manum operi adhiberem. Sed proh dolor! antequam huic codicillo colophonem apponerem, dumque in eo totus essem, ut illud ad expoliendum, et epigrammate perbrevi exornandum, in Transylvaniam usque transmitterem, ecce inopinatus rumor de ejus obitu, primum quidem obscure, quasi magnus Daciae Pan mortuus esset, in Scepusium nostrum penetravit, paucis autem interjectis diebus juvenis quidam Coronensis Transylv. studiorum gratia huc veniens, stellam hanc in oriente lucidissimam certo certius sub *mense Novembri anni superioris 38 (1638) extinctam esse* firmiter asseruit . . . . Hic perpetua memoria dignissimus vir etsi praeter aetatem (fuit enim *quinquagenarius*) [2]) non multum passus videri potest, aut praeter communem illam legem, tamen profecto summo dolori est, et favitorem incomparabilem me,

---

[1]) Lásd: Tud. Gyűjt. 1829. XII. 90.

[2]) Tehát *Alstedius János Henrik* született 1588-ban, elhalt pedig 1638-ban novemberben.

aliosque multos literatos amisisse, et doctam juventutem, atque adeo literas ipsas in hujus acerbo interitu magnam jacturam fecisse .... Atque ita eo superstite (per patronorum penuriam, fractam meam valetudinem, Calendariographicam multiformem, scriptitationes epistolares, et ob alias gravissimas occupationes, quae ut lictores quandoque me circumstare, a publicis congressibus, et amicorum conversationibus multum me, vel invitum retrahere solent) hoc Geographiae manubrium publici juris facere mihi haud licuit. Accedit huc non solum superiorum recordatio temporum adolescentiae meae, quibus hujusmodi subsidia *in peregrinationibus meis plusquam duodecennalibus* frequentius desiderabam, sed etiam hac jam virili aetate apud patrios lares agenti venerabilis senis et polihistoris consummatissimi Dn. M. *Davidis Praetorii*, scholae patriae rectoris dignissimi, praeceptoris veteris, et amici probe de me domi ac foris meriti efflagitatio fere quotidiana" (arra t. i. hogy Frölich végezné be e munkáját).

Végre azokhoz fordítván szavait, akiknek e munkáját ajánlotta, azokat így dicséri: „Imprimis vero commendabilis est partim laudatissimorum dominorum genitorum vestrorum, partim vestri ipsius beneficientia erga meas musas praestita. Cum enim *Fastos latinos anno 1634* Celsissimo Principi Transylvaniae D. D. *Georgio Rakoci*, *Hungaricos anno 1638* Tibi Illustris Comes D. D. *Francisce de Násdad* (így „*Nádasd*" helyett), *Latinos* iterum anno 1633 Illustri Comiti D. D. *Casparo Illyésházi* inscriberem [1]), condignis honorariis, et opimis laborum praemiis a singulis liberaliter auctus sum .... Illustritates Vestrae per generosissimas, ac prope divinas suas indoles non tantum apud inclitam transylvanam, et hungaram nationem, ast etiam apud exteras gentes maximam existimationem consecutae sunt. Tuae enim Illustris D. D. *Sigismunde Rakoci* eruditionis specimina praeclarissima jam aliquot publicis typis exstant [2]). Tu illustris Comes *Francisce de Ná-*

[1]) Horányi: „Mem. Hung." I. 725—732. és Sándor István: „Magy. Könyvesház." 1638-ra Frölichnek 1638-ban kiadott magyar verseiről emlékezetet nem tesznek. (Fr. itt nem verseket, hanem naptárakat ért. *T. F.*)

[2]) *Rákóci Zsigmondnak* 1639 előtti nyomtatott munkái, melyekről Frölich Dávid itt emlekszik, 1637-ben ily cím alatt jelentek meg:

dasd ante sexennium (tehát 1633-ban) adhuc in comitiis so-

„Christianus Laetans, quem Illustres, et Magnifici Domini D. *Georgius et Sigismundus Rákoci* devote juxta et feliciter, Deo gratiam suam largiente, et universis auditoribus applaudentibus repraesentarunt, quando tyrocinium Christianismi sui deposuerunt in solemni examine, quod 15. Augusti anno 1637 Celsissimus Transylvaniae Princeps praemitti voluit administrationi sacrae Coenae, in qua postridie hi duo Suae Celsitudinis filii fidem suam publice primum obsignarunt praesente *Paulo B. Keresztúri* Praeceptore illustrium Dominorum. Albae Juliae. Typis Celsissimi Principis. Anno 1637." Negyedrétben, 160 lap. — A második lapon vagyon *Rákóci Zsigmondnak* egy hosszú ajánlólevele apjához fejedelem első Rákóci Györgyhez intézve, ezután pedig: „Oratiuncula Sigismundi (Rákóci) quam ante examen declamavit." — Ezen könyvnek többi része pedig, kivéve *Gelei Katona István, Alsted János, Piscator Fülöp*, és *Bisterfeld János* köszöntő latin verseit, áll ifjabb Rákóci György és Zsigmond feleleteiből, melyekkel azon alkalommal a vallásról elejökbe terjesztett kérdésekre megfeleltek. Erről emlékszik *Bisterfeld János* is azon ajánlólevelében, amely által ifjabb *Rákóci Györgynek* és *Zsigmondnak* ajánlotta következendő című munkáját:

„*Joh. Henr. Bisterfeldii* Nassovii, Philosophiae in illustri Schola Albensi Profess. de Uno Deo Patre, Filio, ac Spiritu Sancto, Mysterium pietatis contra Joannis Czellii Franci de Uno Deo Patre libros duos breviter defensum. Lugduni Batavorum. Ex officina Elseviriana. Anno CIↃ ↃI CXXXIX." Negyedrétben, 641 lap. — Az ajánlólevélnek ide tartozó szavai ezek: „Nam quod solidam, et salutiferam summi hujus misterii cognitionem attinet, talem, tantamque partim eminentissima ingenii felicitate, partim excellentissima sedulitate, divinà, ut ultro grati profitemini, pronubà, obstetriceque gratià consecuti estis, ut in solemni vestri, quo 15 Augusti superioris anni (1637) illustrissima aula condecorabatur, examine, divinae quidem veritatis deditos incredibili laetitia perfuderitis, omnes vero eidem (így!) tum amicos, tum inimicos pariter in summam admirationem rapueritis. Clarissimo enim, et ut Musis ob insignem eruditionem, ita vobis ob fidelissimam institutionem charissimo D. *Keresszturio*, vos strenue trium horarum, et amplius spatio exercente, atque urgente, plura quam quadraginta sacrarum Pandectarum dicta ad ungvem, et, quod caput rei est, appositissime, memoriterque recitastis; universam Bellarmini molem giganteam enervastis, tandemque praecipuos illorum arietes, qui ipsam divinitatis arcem, nimirum sacrum illum personarum ternarium vano ausu oppugnant, prostravistis. . . . . . Cui quidem documento etsi nihil amplius accedere posse videretur, accessit tamen nobilissimus actus, quo Tu fortissime *Georgi*, 15. Octobris Scholae valedicens, durum militiae imperium subiisti, Tu vero ingeniosissime *Sigismunde* faustà, Palladeque dignissimà acclamatione fratrem non ita diu post, nec inauspicato secuturus, dimisisti: ubi

proniensibus *pathetica oratione* *), qua divo imperatori Ferdi-

Vestrum erga literas, et literatos favorem, vividum erga ecclesiam, et rempublicam ardorem ita expressistis, ut vix dignosci potuerit, num aegrius a Musarum theatris avelleremini, an generosius ad Martis castra truderetis."

Rákóci Zsigmondnak egy más beszédét olvashatni ily című könyvben: „Pallas Dacica, quam Illustrissimus Dominus D. *Sigismundus Rákoci*, Celsissimi Transylvaniae Principis secundus filius a d. 7. Maji anno M.DC.XL praecinente Schola aulica, applaudentibus omnibus, in frequentissima Celsissimorum Transylvaniae Principum, inclyti Regni, Illustrissimi Legati Polonici, Procerum, omnisque ordinis spectatorum, ac auditorum corona praestitit, porroque praestabit. Albae Juliae. Ex Typographia Suae Celsitudinis, CIƆ.ICƆ.XL." Negyedrétben, 155 lap.

Ezen könyvnek nagyobb részét irta *Bisterfeld János* latin versekben azon alkalomra, midőn Rákóci Zsigmond „in solenni illo, quo non Musis, utpote aeterno foedere sibi desponsatis, sed initiantibus adolescentiam Scholae exercitiis valedixit .... Albae Juliae Kalendis Juniis anno ... 1640." — Bisterfeld elöljáróbeszéde, és *Szőlősi János* „prologusa" után következik a 7-dik lapon: „Caeteri Scholae aulicae discipuli, palatium ingressi, de rebus suis disceptant.". — Az itt beszélve előhozott gyulafejérvári akkori tanulók névszerint ezek: *Ország Mihály, Debreczeni Zsigmond, Kopács György, Bethlen Mihály, Szénás Péter, Rákóci Zsigmond, Padányi Gergely* és *Véér Ferenc*. — Az 50-dik laptól a 100-dig lapig következnek: „Loca scripturae, quibus a *Szőlősio* tamquam praeceptore praelectis, *Sigismundus Rákoci* capitum, versuumque numeros exacte subjunxit. Sunt autem mille, sed ob temporis angustiam non omnia potuerunt examinari." — Ezeket olvasván bámúlni kell Rákóci Zsigmondnak ily roppant emlékező tehetségén. — A 101-dik laptól a 132-dikig következik: „Oratio valedictoria *Sigismundi Rákoci*." — 133-dik lapon: „Cantio Cygnea Scholae aulicae, svavi melodia a puero quodam decantata." — A 135-dik laptól a 143-dikig *Ország Mihály, Szőlősi János, Padányi Gergely, Bethlen Mihály*, és *Debreczeni Zsigmond* bucsúzó latin versei. — Ezután „Reverendissimi, et Clarissimi viri Domini *Stephani K. (Katona) Gelejini*, Orthodoxarum in Transylvania ecclesiarum Episcopi, ac Albensis Antistitis, colophonis ergo Hungaricis verbis prolata, Latina vero postea ab ipsomet paulo uberius reddita salutatio gratulatoria." — S végre: „*Johannis Henrici Bisterfeldii* Theologiae ac Philosophiae in illustri Scola Albensi Professoris votiva acclamatio."

*) *Nádasdi Ferenc* nyomtatott munkáit elősorozta Horányi „Mem. Hung." II. 667. de ezen beszédről nem teszen említést, ki legyen-e pedig nyomtatva, s mikor, s hol? annak nyomára nem akadhattam. Ez volt egyébiránt azon Nádasdi Ferenc, akinek Bécsben 1671-ben aprilis 30-dikán feje vétetett.

nando. II. de auspicatissimo adventu prae aliis Hungariae magnatibus solemniter gratulatus es, tantam gratiam apud laudatam C. Rque Majestatem tibi conciliasti, ut eadem non tantum clementiam suam regiam, sed etiam amorem paternum tibi obtulerit, teque vestigia heroica Dn. avi tui, patriae propugnatoris acerrimi, Turcarum propulsatoris fortissimi sequi benigniter fuerit hortata. Tu vero Illustris D. D. *Georgi Illyésházi* *) nervosissimis tuis discursibus, politissimis ac eruditissimis conversationibus famam sane augustam apud multos magni nominis ac judicii viros, qui te hactenus accuratius, fructuosiusque auscultarunt, tibi comparasti . . . . Ad perlustrandas exoticas terras Illustritates Vestras *sub hisce juvenilibus annis* peregrinationi suscipiendae accommodatissimis humiliter invitare, et excitare volui. . . . . . Valete sospiter, ac prospiter. Dabam Caesareopoli in Comitatu Scepusiensi superioris Hungariae ad radices Carpathi, in epibda (így !) Pentecostes, tricesimo nono sextae hecatontados supra millesimum anno Christiano, Ill. Vrum cliens addictissimus David Frölichius Mathematicus."

Ezután következik az elöljáróbeszéd, azután pedig *Serpilius Jánosnak* (secundus ecclesiarum Caismarcen. Pastor. et Inspector") latin versei Frölich Dávidhoz, és Bertram Bertalanhoz, nem különben *Spielenberger Sámuelnek* is latin versei, aki ily címmel él „Autoris (Frölichii) affinis D. Samuel Spielenberger, Reipub. Leutschov. Physicus ord." — S végre *Praetorius Dávidnak* hasonlólag latin versei, aki verseit a következendő aláírással rekeszté be : „Applaudebat amicis suis (Frölichio, et Bertramio) *M. David Praetorius* Scholae patriae (Késmarkiensis) *Rector ab 1608, aetatis suae 62."* — Minekelőtte pedig Frölich átmenne geographiájára, előre bocsátja

*) *Illyésházi György* szerzője a következendő munkáknak :

„Disputatio de Justitia originali, ejusque Inessendi modo. XXXII Thesibus comprehensa, sub praesidio *Davi. is Lanii* Thurocensis. 1640. *Trenchinii.* Typis *Wenceslai Wocalii.*" Negyedrétben, 10 lap.

„Oratio in genere demonstrativo, continens quadrigam columnarum ethicarum, quibus Regum imperia, Principum provinciae, Comitum comitatus vere innituntur, et solide sustentantur. *Trenchinii.* Typis *Dorotheae Wocalii* viduae." Negyedrétben esztendőszám nélkül.

még két latin verses utasítását is ily cím alatt : „Instructio pro studiosa juventute'" és „Peregrinandi regulae."

A 335-dik laptól a 363-dikig foglaltatik Magyarországnak földleirása*), melynek érdekesebb töredékeit ide állítjuk. — Lakosairól a 344. lapon e mondatik : „Incolae sunt bellicosi, christiani orbis vigiles, libertatum suarum strenui defensores, mores civiliores et sublimiores disciplinas rarissime affectantes, latinae autem lingvae utplurimum studentes . . . . Quondam 60 equitum millia hungarorum in aciem christiani reges educere potuerunt." — A *magyarok öltözete* pedig ugyanazon lapon így festetik le : „Togas, et pileos pellibus preciosis suffultos vel media aestate, in summo aestu diebus festivis et nuptialibus gestare illis solemne est. Alias vestitus eorum, ut et ceterorum populorum orientalium, longe decentior est, ac corpori humano accomodatior, quam nationum occidentalium, imprimis germanicae, quae etiam quovis fere triennio formam suarum vestium variat. Illi vero hac in parte non sunt adeo mutabiles, nisi quod noviter in rasura capillorum, et gestatione cinguli infra umbilicum vicinos Turcas et Moscos turpiter etiam imitari ceperint. Togis et tunicis oblongis panneis purpurei, aut cyanei coloris utplurimum delectantur. Foemellae Hungariae superioris in salutando per plateas euntes admodum officiosae sunt."

Átmenvén egyes városokra, a 345-dik lapon általánosan e mondatik : „Non adeo populosa, nec urbibus magnificis multum exculta est regio, at munitionibus et propugnaculis

*) Vagyon még ennél is régibb, még pedig angol nyelven közrebocsátott földleirása Magyarországnak és Erdélynek a következendő című könyvnek 360. és 369. lapjain :

„*MIKPOKOΣMOΣ.* A Little Description of the great world. The third Edition. Revised. By Peter Heylin. Mart. Epig. 4. Lib. 1. Aethereas lascive cupis. volitare per auras : I, fuge , sed poteras tutior esse domi. Oxford. Printed by J. L. and W. T. for William Turner and Thomas Huggins. 1627." Negyedrétben, 807 lap. — Ezen könyv, mely Magyarországról és Erdélyről sok furcsát említ, nem csak hazánkban, de Angolhonban is szer felett ritka.

plurimis instructa, quorum tamen celebriora a Thracico Tyranno expugnata sunt. . . . . *Posonium* . . . . ad hanc anno 1620 Tampir (Dampier) globo trajectus est."

346-dik lapon : „*Ovár* . . . . . castellum vallo munitum fuit quondam Salamonis Hungariae regis secęssus, et morionis *Marcolphi* domicilium obtinebat."

347-dik lapon : „*Dotis*", ungaris *Thata* . . . . . ad hoc prisci reges viridaria sua constituerant" . . . . „*Comaromium* castrum est nobile triangularis formae . . . . nec a Turcis hactenus . . . expugnatum." — „Arx nova Hungaris *Ujvár*, et Germanis Neuhausel dicta . . . . Comes Buquoi anno 1621 ad hanc arcem a praesidiariis trucidatus est."

349-dik lapon : „*Leutschovia* . . . . . elegans est et ampla, typographia et nundinis celebris . . . . . . Senatores curiam ascendentes palliis germanicis tunicam hungaricam tegunt." — „*Bartpha* . . . typographia noviter restaurata. Scholam etiam celebrem habet, in qua non tantum civium, et nobilium filii sed etiam variarum nationum adolescentes . . . . . in studiis progressus faciunt . . . . progenuit Cl. *Leonardum Stöckelium* B. Doctoris Lutheri discipulum, ac harum quinque civitatum reformatorem ab anno 1539."

352-dik lapon : *Neocomium*, sive *Iglo* . . . . *collegio musico* e civibus constante commendabile, bene longum oppidum". . . . „*Leibicium* . . . . . Schola ejusdem ante 40 annos moderante scilicet eam *parente meo p. m. Johanne Frölichio* philologo haud postremo longe florentior fuit (ut et alibi in similibus Scepusii oppidis, sub severissima quidem disciplina) atque nunc est."

358-dik lapon : „*Prividia* . . . inclaruit a croco nobilissimo, qui quondam ibi copiose crevit, et hispanicum, italicum, gallicum, et austriacum longe superavit. Hodie vero ex agro prividiensi migravit in proximum *Baimocensium*, ubi et thermae sunt." — „*Freistetel*, sive *Galgoczium* . . . . . anno 1636 penitus in cineres redacta est." . . . . „*Tirnavia* . . . . patria est *Joannis Sambuci* mathematici, poetae, et historici."

360-dik lapon : „*Varadinum* . . . clavis dicitur Transylvaniae . . . . castrum ejus firmissimum, et clarissimum, antehac episcopale templum cum monumento Imperatoris Sigis-

mundi, et regis Ladislai continebat, ante paucos autem annos jussu Gabrielis Bethlenii Transylvaniae tunc principis dirutum, et in propugnaculorum formam redactum est. Oppidum satis amplum est, sed aedificiis vilioribus refertum. Nec audent cives editiora e lapidibus aedificia extruere, ne Turca adveniens sua latibula sub iis postea habeat, hinc et templi loco areà spatiosà tecto humili obductà uti cives coguntur. *Zigari (cigányok)* in copia hic se sustentant furtis, negotiatione equili, arteque fabrili, domos proprias incolentes; Et haec alaptorum colluvies passim in Hungaria et Transylvania carnificum munia exercere solet."

363-dik lapon: „Fusiorem, ac accuratiorem hujus regni (Hungariae) descriptionem *mea Chronologia Pannoniae* [1]), quae ex defectu patroni munifici hactenus cum blattis et tineis rixas movet, nec in suum (így!) prodire potuit, suppeditabit."

A 363. laptól 380-dik lapig foglaltatik *Erdélynek* földleirása, melyből ezeket jegyezzük ki:

366. lapon: „Campus undique armentis plenus est, ex qua abundantia nonnunquam bos robustissimus 7, vel 8 florenis divenditur, qui in Germaniam actus 50 vel 60 taleris solidis constat. Carnis bubalae una libra, imo quandoque duae, praesertim tempore autumnali unico numulo constat. Equos insuper egregios, et pernices educat, quos externae nationes magni faciunt, grandique pecunia coemunt."

368. lapon: „Antehac Transylvani ad nonaginta, et amplius millia, *Siculi* sive Caeculi supra 60 millia armatorum producere potuerunt."

369. lapon: „*Habitum* viri (értetődik az erdélyi szászok *öltözete*) eundem gerunt cum Hungaris, aliquando tamen prolixioribus togis et tunicis delectantur. Nec pudet quosdam per totam aetatem calidissimam vestes pellibus vulpinis aut lupinis subductas gestare. Ecclesiarum ministri tunicis, puniceis cingulis *rubri et coerulei coloris* [2]), atris autem togis, vulgo Reverendis utuntur..... Faemineus habitus non satis

---

[1]) Lásd Horányi Mem. Hung. I. 729. 730.

[2]) Veres és kék lehetett tehát az akkori erdélyi szászok nemzeti színe.

compositus videtur. Habent enim angustas, nec satis prolixas vestes, et nónnisi in dorso plicatas. Cervicem, collumque usque ad humeros nuda ostentant. Ubera quidem tegunt fibulà, rotunda, satis amplà, argenteà, inaurata, gemmisque exornata, sed ea est adeo ponderosa, ut si quando faemina, vel puella se modicum tantum inclinaverit, facillime ubera nuda prosiliant, et spectatorem vel ad pudorem, vel libidinem provocent. Quaedam in alienis fibulis superbientes procis, opibus inhiantibus fucum faciunt. Capita sua nec sertis, nec cestibus exornant, sed capillos super humeros demittunt. Frontalia tamen gestant vel holosericea, vel argentea ad similitudinem dictarum fibularum bullatarum. Maritatae palliis nigris prolixis neque plicatis vestiuntur. Pelliceis quoque oblongis leporinis absque superinductura utuntur. A mitris holosericeis, vel e pellibus muris fennici confectis abstinent, et nonnisi vittis vel rubris, vel albis gossipinis caput tegunt. Viduae et matronae grandaevae caput insuper lintro gossipino subtili obvelant."

371. lapon: „Peregrini, et alii a principe Transylvaniae facile salvum conductum, et liberum commeatum per universam Transylvaniam commendatione alicujus primarii aulae impetrare solent, quo de una civitate in aliam vehuntur, inque hospitiis sumptibus publicis cura praefecti, vulgo Hahn dicti, biduum, vel triduum cibo et potu laute excipiuntur, et post ulterius promoventur. Haec principis erga peregrinos, et ministros suos beneficentia incolis quotidianas fere molestias creat, et grandi vi pecuniae eos emungit."

Ugyanazon lapon átmenvén a városok leirására, legelébb említtetik: „*Cibinium, Hermanstadt* .... templum et porta quaedam epigrammata Romanorum exhibent. Typographiam hujus civitatis superioribus annis turpiter prostituit alastor *Marcus Pistorius* injuriosus, quandoque chartas impune in ea imprimendo."

372-dik lapon: „*Corona* sive *Brassovia, Kronstadt*... suburbiis tribus amplissimis instructa est, quorum unum Bulgari, alterum Hungari, Saxones, et Caeculi (Siculi) tertium inhabitant. Bibliothecam, typographiam, ecclesiae et scholae reformationem primum ibi instituit *Joannes Honterus*, cujus

tamen ossa e sepulchro templi superioribus annis imprudenter sunt effossa *) et idiotae cujusdam cadaver substitutum. Hic incidenter notandum, quod Transylvani sepulchra primaevia tapetibus turcicis, vel persicis preciosissimis vice lapidum tegant."

374-dik lapon: „*Bistricia*, *Nösen* . . . . . cives hic purius germanice loquuntur, quam in reliquis civitatibus, sed plurimi e plebeis sunt strumosi, surdi, fatui, vitio aeris et aquae." — Ez illik egyébiránt inkább a radnavidékiekre.

375-dik lapon: „*Clausenburgum*, *Claudiopolis*, sive *Colosvaria* . . . . . reperiuntur hic Hungari, qui in aliis sex praefatis Saxonum civitatibus in numerum civium non cooptantur. . . . . Visenda hic domus genitalis Matthiae Hunyadis, et Stephani Boczkai. In porta urbis pontina, epigramma Trajano adscriptum videre licet. Typographiam continet Photianorum (Unitariorum).

Ugyanott: „*Alba Julia* . . . . ab arce, et sede principis, ut et gymnasio commendatur. Castrum passim vetustissimorum palatiorum ruderibus, et antiquitatum romanorum monumentis scatet, quorum tamen praecipua translata sunt in stabulum principis, domumque Báthorianam, quae et typographiam, et officinam monetariam antehac continebat, nunc vero habitationi professorum inservit. In porta civitatis Romulus et Remus lupam sugentes saxo insculpti sunt. . . . . Rudera suburbana de amplitudine prisca hujus castri locupletes testes sunt. Fuit enim olim regia regum Daciae."

376-dik lapon: „*Torda* . . . . antiquitatum vestigiis, pane candido, et salinis nobile oppidum, sed haeresi Photianorum (Unitariorum) infectum est."

Ugyanott: „*Engedinum (Enyed)* oppidum castellum continet. In foro legitur epigramma vetustum."

378-dik lapon: „*Várhely* est locus vetustae urbis, cujus rudera Valachi crebro vertunt, ac lapides preciosos, numismata, et alia antiquitatis monumenta ex visceribus terrae effodiunt."

---

*) Ezt nem akarta hinni Seivert. „Nachrichten" 174, mert ezt, tudta szerint, csak Czwittinger mondotta. De lám, ezt jegyezte fel Frölich Dávid is, aki említi, hogy Honter János testének kiásása „superioribus annis", tehát még Frölich életében történt.

XIII.

I. RÁKÓCI GYÖRGY SZÜLETÉSE.

Rákóci Zsigmond, idősb *Rákóci Györgynek* második fia, bevégezvén 1640-ben iskolai tanulását, atyjától latin nyelven írt utasítást kapott a jövő polgári életében követendő elvekről. Ezen utasítást ugyan 1640-ben ki is nyomatta ily cím alatt:

„Instructio, quam Celsissimus Princeps ac Dominus Dominus *Georgius Rákóci* Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes etc. tradidit illustrissimo Domino Domino *Sigismundo Rákóci*, filio suo natu minori, non longe post, cum ille scholis valedixisset. Albae Juliae. Anno CIƆ.IƆƆ.xL." Negyedrétben, 12 lap.

Ezen utasítását e sorokkal rekeszti be idősb Rákóci György: „Scripsi manu propria, *die vigesima Junii* in Sede nostra Principali Albae Juliae *Anno 1640*, *Principatus vero nostri mense centesimo decimo quarto, Anno vero aetatis nostrae Quadragesimo sexto, Septimana, et die quinto. Georgius Rákóci.*"

Született tehát erdélyi fejedelem idősb Rákóci György 1594-ben junius 8-dikán *), és erdélyi fejedelemnek választatott 1630-ban december 2-dikán.

XIV.

DOBÓ ISTVÁN S FERENC, ÉS LÓRÁNTFI MIHÁLY
ÉS ZSUZSÁNNA EMLÉKEZETÖK 1640-BÖL.

1640. jelent meg a következendő című magyar könyv:

„Sz. Ayak öröme, az az: Az Messias Jesus Christusnak Maria elött személy szerént létének s örök Istenségének az o

---

*) Reptében borostyánt hintő sas látszott az égen akkor, mikor említett idősb Rákóci György született, aminek emlékét fentartotta Schwartzhofer Miklós ily című könyvében:

„*Nicolai Schwartshofferi* Juris Utriusque in Alttorffia Doctoris Tractatus de nostri temporis Praesagiis, eorumque cum vicissitudinibus rerum humanarum nexu. Rostochii. Anno M.DC.XXXVIII." Negyedrétben. 27 lap. A 10-dik lapon ez iratik: „Orthodoxae religionis nostrae columna, summusque defensor, ad hodiernum usque felicissime in Transylvania regnans Serenissimus Princeps D. *Georgius Ragotsius* dum na-

törvénybéli jelenésekből, Sz. Irás, jó okok, és a jozanb régi Doctoroknak értelmek szerént való világos meg-mutatása. Irattatott *Medgyes Pál* által. Albae Juliae, typis Celsiss. Principis. An. 1640." — Negyedrétben, 387 lap.

Ajánlotta Medgyesi Pál e munkáját erdélyi fejedelemnő *Lórántfi Zsuzsánnának* *), kinek dicséretére az ajánlólevélben a következendők említtetnek: „Az idvezült *Lórántfi Mihály* Uram a Nagyságod édes atyja, hazaszeretetének, és az isteni igaz tisztelethez való jóvoltának boldog emlékezetében ma is él az istenfélők között. Bizony a *sárospataki* keresztyén urak egygyül egygyik kiváltképpen való gyámol- és oszlop-nevet érdemlenek az anyaszentegyházban, mert ha egyéb emlékezetes dolgokat nem cselekedtenek volna is, mindazáltal annak az ott lévő egyházi szép és szükséges veteményes kertnek, a scholának (melyből eleitől fogva külső és legfőképpen belső szolgálatra való derék emberek szoktak kiszármazni) mindnyájan szállás- és nyugodalom-adói, jobb részént oltalmai, táplálói is voltanak. Mennyben örvendező édes anyjáról való eleivel pedig Nagyságod, ha dicsekedni illendő volna, kivel nem vetekedhetnék? amaz két boldog lelkekben *Dobó Istvánban*, és *Dobó Ferencben* (mely Dobó-nemzet a *sárospataki* jószágnak, amint Istvánfi megjegyzette, eleitől fogva való igaz örökös urai voltak) micsoda dicséretre való dolgot nem találnak fel? Ha ki igaz nemzetséget, isteni jó nevekedést, szolgálatra való termetességet, oroszlányi vitéz bátor szívet, hazához való igaz szeretetet, a mellett való teméntelen sok fáradságat, vérkiontást etc kiván, olvassa meg csak a felső 1552 etc. esztendőkbeli históriákat a Bonfinius continuatiói-

---

sceretur, Aquilam coelo volitasse stupendae magnitudinis ac lauros quasi ex alto sparsisse retulit mihi amicus, qui recte tunc regionem illam publicis in negotiis Illustris Principis Sigismundi Bathoraei peragraverat."

*) Ugyan Lórántfi Zsuzsánnának ajánlotta *Keresztúri Pál* is következendő című munkáját:

„Lelki legeltetés, azaz: a David Király XXIII soltárának rövid magyarázattya, mellyet foglalt bé tizenkét Predikaciokban a Jesus Christusnak alázatos szolgája *Keresztúri Pál.* Nyomtatta Szenci Kertész Abraham. M.DC.XXXXVIIII." — Negyedrétben, 72 lap.

ban, mind Istvánfinál, s mind Sambucusnál, gyönyörűséggel fogja hallani a miket ott olvas. Mikoron az isten felgerjedségének amaz nem csak vesszeje, hanem ugyan vas botja Suliman császár, e mi bűnben halálra zabállott szegény nemzetünk nyakát teljességgel a török iga alá akarván a felső seculumban vetni, és *Szolnokat* s *Egret* régi édes két bástyáinkat nagy akadályoknak tartván, Ali Basát, és Amhat Basát temérdtelen nagy sokasággal elküldené e két váraink ellen, *Szolnokban*, mely Egernél akkor jóval is erősebb vala, csak meg sem merék várni a számtalan sürü sok pogányságat, ez a boldog emlékezetü *Dobó István* akkori egri főkapitány nem csak megvára *Egerben* (maga mi volt emberiképpen szólván az a kis szarkafészeg annyi sokaságnak, kik mind öszveséggel voltanak másfél száz ezeren, még pora is Egernek a mint Benhadad király izeni vala Schomronra, alig lett volna elég csak egy-egy marokra is annyi sok népnek) nem csak megvára, mondom, e nagy Hektor ennyi nagy erőt, hanem örök emlékezetre méltó képpen meg is oltalmazá a várat. Annyira jutott volt ott, amint Istvánfi írja, a számtalan sürü lövöldözés, és sok ostrom miatt a dolog, hogy a várból immár nem csak a házok, hanem még az emberek is sok helyen kilátszanának, sőt sebes nyargalvást a lovas egynéhány töréseken bémehetett volna. Mennyiszer hágott fel az egymást tolyó ellenség a bástyákra, de hatalmason leveretettenek. Nem győzted volna ott csudálni e nagy hadnagynak vitéz módon való hatalmas fordúlásait, újabb újabb találmányait az ellenség hátraveretetésében: nem maradott egy helyen sokáig, együvé is mashová is serényen ottan ottan ellátott: hol szép megdicséréssel gerjeszgette a vitézeknek szívöket a fáradhatatlan harczra, hol biztatta a bajnokokat, némelyeket ijesztéssel s kemény fenyegetésekkel hajtott nyakába az ellenségnek, maga is mindenütt a veszedelemben ott forgolódván, úgy hogy mellőle sokan elesének, és maga is megsebesednék. Oly vitéz módon viselte e ritka áldott hazafia e szálljásban önmagát, s annyit vesztett az ellenségben, hogy (amint bizonyosan mondották) Amhad Basa keservesen siratta a császárnak oly szörnyü kárát, és Ali Basával csaknem kardra költ, hogy a vitézeket oly nagy veszedelembe, és gyalázatba

juttatta volna. És mikor az ellenség a vár alól elindúlt, egy a törökök közül a várbelieknek hallatokra kiáltotta e szókat: „„Emberek vagytak *egriek*, és mindenkor azoknak tartalak. Nem kell már félnetek: öltözzetek ki a fegyverből, és nyugodjatok: mi a tábort elhagyjuk, elég már nekünk ennyi veszedelmünkkel az ostrom; de úgy higyjétek, hogy esztendőre megtérünk.“ “ Istvánfi így csudál: „„E lőn Eger igen nehéz e rettenetes szállásának kimenetele, melylyel csak az előtt a külső nemzetek előt eltveszett magyar nevünket láttatunk visszanyerni. Nem is volt senki, aki említhetett volna Magyarországban sem ami időnkben, sem az előtt, hogy valamely vár avagy város akár a törököktül, akár egyebektül, várvételre való lövő és minden szerszámokkal nagyobb erővel és átalkodsággal ostromoltatott, és oltalmaztatott volna úgy annyira, hogy tizenkét ezer derék nagy ágyúgolyóbisoknál többet gyűjtettenek az egriek öszve (egy tarack, és szakálos golyóbist is oda nem számlálván) és a vár piacára rakták csudára rakásba.“ “ Ezeket Istvánfi. Talám innen költ oztán az egri név, hogy a ki valamely dolgot dicséretesen végbe vitt, vagy valami vitézséget cselekedett, azt szokták felőle mondani, hogy *„felütötte az egri nevet.“* Ez erős maga viseléséért Ferdinandus császár a boldog emlékezetű *Dobó Istvánt* erdélyi vajdasággal ajándékozta meg, mely tisztiben minémű híven viselte magát mind az Izabella béhozatatásáig, és mennyit szenvedett császár hűsége mellett, bőven megírja ugyan Istvánfi. A boldogúlt kimúlt *Dobó Ferencznek* is dicséretes actáit ki győzné számlálni? Hogy egyéb külső hasznokra szolgálatait elhallgassam, csak egyet említek az isteni tiszteletre, és az igaz vallásnak gyarapodásáról való buzgóságos nagy gondviselése felől. Szava-hihető becsületes öreg embertől hallottam, hogy egykor ez az úrban nyugvó Dobó Ferenc, amaz híres neves lelki pásztort *Derecskei Ambrust* Váradról Sárospatakra általvitette volt a végre, hogy tanítójának megfogadná, és akaratja ellen is, ha egyébként nem lehetne (minthogy csuda erőszakos az isten igaz fiának, leányinak a dologban való buzgóságok) megmarasztaná. Annyira is rajta vala, hogy az a Szent Lélek hasznos edényje külömben magát meg nem menthetné, hanem magának az úrnak bölcs itéletére kellett támasztani:

itélné meg, ha *Patakon* (holott istennek hálá az eklézsia jó karban volna) lenne-é hasznosb az ő maradása, avagy penig *Váradon*, mely helyben még az isten serege jobb részint csak csecsemős állapotban volna, és az ő kiköltözése után igen félő lenne, hogy az isten gyülekezetében gonosz farkasok ne ólálkodnának, kik a nyájnak nem fognának kedvezni? melyet hallván az istenfélő úr, nem csak nem tartóztatta az isten szolgáját, hanem indította is, hogy tisztje mellé igen is visszamenne, mert, úgy mond, nem hogy az isten anyaszentegyházát olyan szükséges állapotjában lelki pásztortól kivánnám az őrállót....... Emlékezetes boldog úr emberek, áldott jó törzsökök! bizonyára nem hagytatok utánnatok is más indulatú elfajúlt jöveseket, söt e jóban való ritka buzgóságat kézről kézré láttattatok hagyni maradékitoknak. Csak egyedül Nagyságodban kegyelmes Asszonyom e dolognak, mely minden külső praerogativáinál sok ezer képpen többet teszen, mennyi példáit láthatja akárki! Ha csak magam tudnám, talám ily bátran mondani sem merném, minémű drága szelídséggel, ritka példájú szép szemérmetességgel, tiszta élettel, istenes együgyüséggel, és mind ily nagy fejedelmi méltóságban is ennyire való maga megalázásával áldotta meg az úristen Nagyságodat. Tudom Nagyságodnak istenhez való nagy szerelmét, és engedelmességét, az idvösséges igéhez való buzgó gerjedezéseit, úgy hogy minden dolgai felett való gyönyörűségét annak olvasásában, hallgatásában, a felől való asztali szép beszélgetésekben helyheztette Nagyságod. Kedvelli Nagyságod az úrban annak tudós hirdetőit, és világi sorsok felett becsüli. Tudjuk mindnyájan s egész eklézsiául háládatosan említjük Nagyságtoknak az egyházi szolgálatnak fenállására való szorgalmatos fáradhatatlan vigyázásait, és bő költségeit elannyira, hogy mind Magyarországban sok helyeken, s mind kiváltképpen itt Erdélyben szegény hazánk Nagyságtoknak köszönhet, s köszön is sok templomokat azokhoz való áros készségekkel együtt, predikátor-tartásokat, scholákat, még penig a kiváltképpen valókat, hospitálokat, s több ilyen isten tisztességére való dolgokat. Majd ugyan nincsen is már nemzetünkben az orthodoxa religión oly fő schola, melyben Nagyságtok nem csak fejedelmi, és fő patronus

tisztire, hanem ugyan a bő költséggel való tartásra nézve is köz nem volna. A *pataki* egészen Nagyságtoké, nem csak hogy jószágában vagyon az Nagyságtoknak, hanem minden egyéb gondviselésből is, melyben mennyit fárad s költ Nagyságtok, tudja csak az isten. A *debreceni* egyik scholamestert is immár egynéhány esztendőktől fogva (mely fizetésen én magam is esztendeig szolgáltam) Nagyságtok tartja. *Váradon* penig gyakrabban kettőt is tartott. A *kolosváriaknak* a tanítókkal egyetemben egygyül egygyig Nagyságtoktól vagyon bőségesen való fizetésök. A *fejérvari* collegiumnak is, melyet az halhatatlan emlékezetű idvezült Bethlen fejedelem fundált bő költséggel, és minden szükséges proventusokkal, Nagyságtok taníttat sok költséggel esztendőnként scholamestereket. Győzném mindeneket előszámlálni; bizony az egekben mindenek szám szerint feljegyeztettenek, és amaz napon világ hallatára renddel számláltatnak elő Nagyságtoknak örök tisztességével. Egyet nem hagyhatok el: hogy is felejthetném Nagyságodnak ama drága szép virágszálait, melyeket figyelmetes olvasása közben szedegetett Nagyságod a sz. Léleknek üdvösség illatú gyönyörüséges virágkertében, és immár a hitnek ágozatai szerint elrendeltetett Nagyságod. Ehez való az a választott szép hitbeli vallása is, melyet ezt is önönmaga, az egy benne lakó sz. Léleknek igazgatásából méh módon hordott egybe Nagyságod, amint e könyvemnek 71-dik pagináján bizonyos, és szükséges alkalmatosságból ki vagyon nyomtatva."

Medgyesi Pálnak fenemlített könyve írására alkalmat adott Lórántfi Zsuzsánna által előidézett egy theologiai vetélkedés, mely ugyan e könyvnek fő tárgya, és a melynek eredete ugyan ott a második lapon így iratik le:

„Az elmúlt 1639 esztendőnek szintén a végén decemberben, terminusnak idején, Kolosváratt kegyelmes Asszonyunk monostori házához ugyan felesed magával kimenvén, tetszék ő Nagyságának, hogy én is ő Nagyságával együtt kimennék. Az holott ebédleni akarván ő Nagysága, parancsola kegyelmesen, hogy az ott lakó régi *Páter Daniel Vásárhelyi (Jesuita)* uramat is az ebédre felhívnák. Asztalhoz ülvén ő Nagysága sok főrenden lévő híveivel, mi is *Vásárhelyi* uram-

mal leültettetének szintén egymás mellé. És mikor immár alkalmasint ettünk volna, asszonyunk ő Nagysága szólítá a Pátert becsületesen, és igen szép, s szükséges mennyei dolognak (ez lévén ő Nagyságoknak asztal felett leggyönyörűségesb *szokásos mulatságok)* *) akarván végére menni, kivánná ő Nagysága a Pátertöl, hogy a mint egy kis tenyérni könyvecskében *Pázmány (Péter)* a cégérét kitette (azt vélvén ő Nagysága, hogy Vásárhelyi uram irása volna az) mutatná meg: hogy azokban, a miket mi hiszünk, semmi a szent irásban nincsen. A Páter felállván megkövetó ő Nagyságát, s azt felelé, hogy nem ő kegyelme irása volna az. Nem hagyá asszonyunk ő Nagysága arra a dolgot, és mind ő Nagyságától, s mind kiváltképpen *Haller István* uramtól súgásból való izengetések által erőltetvén ő kegyelme a Páter, rá kezdé a feleletre magát venni, de egyenesen (a mint a jesuitáknak ez ugyan szokásuk) soha a dologhoz nem szóla. Én még eddig semmi igémet a dologhoz nem átottam (így!) Hogy azért sokáig időt ne töltené a Páter, maga ő Nagysága asszonyunk hozá elő egy hitágozatot, tudniaillik az úr vacsorájának mind két nemmel, azaz kenyérrel és borral osztogatását. Kéré ő Nagysága, mutassa meg, hogy nincsen az a szentirásban, holott sz. Pál I. Cor. II. v. 23 nyilván említi, és kiadja mind

*) Ilyen ebéd alatti vetélkedések az akkori időkben napi renden valának a nagy urak asztalain. E vala asztali mulatsága erdélyi fejedelem *idősb Apafi Mihálynak* is, a miről Szilágyi Márton ily cimű munkájának: „*Martini Szilágyi*, Illustris Scholae Debrecinae p. t. Rectoris Biga Pastoralis, seu Ars Orandi, et concionandi. Ex sacris scripturis asserta: ut usui Juventutis Sacri ministerii consecraneae, ex devoto Artificis voto sacra. Debrecini Per Stephanum Töltesi. 1684." (Nyolcadrétben, 256 lap) most említett fejedelemhez intézett ajánlólevelében így emlékszik: „Festivae, et maturae cum viris doctis de rebus semper gravioribus, et grandioribus confabulationes, acuti et solidi de Theologicis, Philosophicis, et Politicis discursus, et ratiocinia, quibus cibos tuos condire, et animum curarum mole gravatum, vel ipsam ad mensam exhilerare Princeps pientissime consvevisti." Ilyen ebéd alatti tudós vetélkedésnek még régibb emlékét találjuk az ily cimű könyvnek tartalmában: „Opusculum de Laudibus et vituperio Vini et Aquae Hagenavii 1514." Negyedrétben. Alkalmat nyújtott erre *Macedoniai László* esperes, és *Cybeleus Bálint* kanonok *Pécsett* ebéd felett tartott vetélkedésök a bor és víz érdeme felett.

kettőt. Mondá a Páter : Tagadom kegyelmes Asszonyom, hogy Sz. Pál ott mind a két színt adta volna. Hozatá elő asszonyunk az Urunk ő Nagysága régi bibliáját, mely 176 esztendős, s adák én kezemben" stb. Az ezen vetélkedésről többet tudni kivánót útasítom a fenemlített könyvnek végig való elolvasására.

XV.

MAGYARORSZÁG SIRALMAS ÁLLAPOTJA 1641-BEN.

Laskai János nyírbátori lelkész 1641-ben közrebocsátotta ily címü fordítását :

„Justus Lipsiusnak az álhatatosságrol irt két könyvei, kikben főképpen (Lipsiusnak és Lángiusnak) a közönséges nyomoruságokban beszélgetések foglaltatik. Mostan magyarra forditattak *Laskai János* által. Debreczenben. Nyomtatta Fodorik Menyhárt. An. 1641." Nagy tizenhatodrétben, 315 lap.

Ajánlotta Laskai e fordítását : „Nemzetes *Vai Péter* uramnak." Ajánlólevelében pedig magyar hazánknak akkori állapotját következendő szavakkal festi : „E széles világnak minden nemzetségei közül melyiknek vagyon nagyobb szüksége az állhatatosságra, mint a magyar nemzetnek ? ama lenyomattatott, eltapadtatott, minden külső társaságbeli igazgatástul teljességgel megfosztatott, és csak régi nevezetéről megösmérhető dirib-darab népeken kivül, hazudjak benne, ha nyomorúltabbat találsz a magyar nemzetnél. Ennek jó régi híre, neve, népeket rettentő vitézi erőssége, méltóságos szabadsága csak emlékezetben maradott, valósága teljességgel elkölt. Lappangunk, az önnön házunkban is bujdosunk, és a mi a halálnál is keservesebb, ím a sokféle ellenség miatt ezennel tolyongva kell kiköltöznünk édes hazánkbul."

Önmagáról pedig ezeket írja : „Mikor a felső esztendőkben, istennek látogatásából hirtelen való veszedelembe estem vala, azon órában is, vagy inkább szempillantásban nagy kedvességgel olvasom vala e könyvecskét, a honnét e kis marhámnál egyébbel nem is szabadúltam vala meg. Akkor fogadtam volt : ezt magyarra fordítanom, kit azon megszabadító istenem ím meg is engedett. Hogy penig a kegyel-

med neve alatt, és a kegyelmed költségével akartam kibocsátani, viselt egyik ez : mert ez állapotomban a polgári társaságban senkit kegyelmednél sem én előbb nem ösmértem (a barátságnak igaz kötelessége szerint), sem énnékem akkor többet nem szolgált, s nagyobb jóakarattal sem volt hozzám senki, mint kegyelmed."

XVI.

BEDEGI NYÁRI BERNÁT EMLÉKEZETE 1649-BŐL.

„A tekintetes és nagyságos Bedegi *Nyári Bernárdnak*, a N. Erd. Fejed. (a Nagyságos Erdélyi Fejedelem) Kálloi főkapitányának, és Szabolcz-Vármegye fő-ispányának," ajánlotta „káplánya" *Madarász Márton* Eperjesen februárius 6-dikán 1649-ben következendő című munkáját :

„Sz. Bernárd atyának szép aitatos elmélkedési, az emberi állapot ismeretiről. Másképpen : a lélekről való könyvecskéje, melyet a keresztyén közönséges épületire megmagyarázott *Eperjesi Madarasz Márton*, azon helyben a magyar ekklesiáknak méltatlan lelki pástora. Sap. 15. v. 3. Nosse Deum consummata justitia est. Az istent ismerni tökélletes igasság. Nyomtattatott Löcsén. An. 1649." Nyolcadrétben, 137 lap.

Az ajánlólevélben nevezetes e szavakkal szólítja meg Madarász Nyárit : „Tekintetes, és Nagyságos Uram, nékem sokképpen, mind a *meg nem változtatott augustai confessiónak serényen, es férfiúi módon való oltalmazásáért, állhatatosan való vallásáért,* s mind pedig a deáki nyelvben, és a külső megtapasztalásban való tudományos, és ismeretes voltáért nagyra böcsülendő, és érdemlendő Uram." Kár, hogy Nyári Bernárd biographiáját leirva seholt sem lelhetjük ; ugyan ő egyébiránt szerzője a következendő című munkának :

„De summa rebus in gerendis dexteritate ubique necessaria, et constantia semper servanda Tractatus specialis, horis extraserialibus compositus per M. D. *Bernardum Niari* de Bedegh, Supr. Comitem Comitatus Szabulcsiensis, et Castellanum Arcis Kállo in Hungaria. Ultrajecti. M.DC.XL.VI." Negyedrétben, 28 lap, minden elöljáró beszéd nélkül.

XVII.

A MAGYAROK KÜLFÖLDIESKEDÉSI HAJLAMAI 1655-ben.

Miskolczi Gáspár 1654-ben következendő című munkáját közre bocsátván :

„Angliai Independentismus, avagy, az ecclesiai fenyitékben, és a külső isteni tiszteletre tartozó jó rendtartásokban, minden Reformata Ecclesiátol különöző fejetlen lábság. Egynehány szava-hihető túdós Belgiumi Doctoroknak irásokbul röviden öszve-szedegettetett, és Magyar nyelven kibocsáttatott *Miskolczi C. Caspar* által. M.DC.LIV. Esztendőben." Nyolcadrétben, 150 lap [1]).

S e könyvet „A tiszteletes és kegyes élettel ékes férfiaknak *Zemplény* és *Abaujvár*-megyében lévő lelki tanitóknak" ajánlván, ajánlólevelében a magyar nemzetnek külföldi szokások, köntös stb iránti akkori vonszalmát e szavakkal említi : „Tudjátok, atyáink értekre amaz átkozott olasz gyümölcs a Socinianismus az egy Blandrata György által nagy messzünnen Olaszországból mely kicsiny idő alatt szintén Erdélyben is becsusza . . . . . . E siralmas időnk az idegen országbul kapott marhát, szokást, *köntösöket* [2]) mely igen nagyra becsülje, naponként látjuk ; azomban az idegen köntös alatt

---

[1]) Következik ezután két lapon „Oda elegiaca, avagy : amaz utálatos fejetlen lábságnak tenyészésén bánkodó magyar versek." *Bereghi M. János* által. Ezután a harmadik lapon : „Táblája e könyvecskének," és a nyomtatási hibák elősorozása. A fenemlített könyvnek ellenére pedig jelent meg ugyan 1654-ben a következendő című magyar könyv :

„Angliai Puritanismus, avagy kiváltképpen való tudományok azoknak, kik Angliában a Puritánusok között (amint közönségesen neveztetnek) legkeményebbeknek tartatnak. Mely ennek előtte deák nyelven kibocsáttatott *Amesius Willyam* Szent-irás-magyarázó Doctor által : mostan pedig magyar nyelvre fordíttatott *Telkibányai István* által. Ultrajectumban, Nyomtattatott Wasberg János által M.DC.LIV. Esztendőben." Nyolcadrétben, 40 lap. Ajánlotta Telkibányai e könyvet : „*Comaromi János* Uramnak, a *Szánthai Ecclesiának* hüséges lelki pásztorának."

[2]) Tehát 1654 körül kezdett idegen ruházatnak utánozása Magyarországban divatba jönni.

az idegen országi hitvány erkölcs, folytó métely, minden rendek közé mely foganatosan szivárogjon, a mindennapi szemmel látott példa nyilván mutogatja. . . . . . . Egy szóval, sokaknak szemök elött kedvesebb egy idegen országi tar varju, hogynemmint egy házájokbeli hizlalt borju."

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

— *XL. Hiteles bizonyítványa annak, hogy az ausztriai királyok alatt is érvényben volt országgyüléseken a magyar nyelv.* 1569. Jul. 21. — Révay János turóci föispán részére kihallgatja a tanukat a pozsonyi káptalan.

Nos Capitulum Ecclesiae Poson. Memoriae Commendamus per praesentes, Quod Nos literas — — Maximiliani secundi — — — — recepimus in haec verba :

Maximilianus secundus — — Capitulo Ecclesiae Poson. salutem et gratiam. Exponitur Maiestati nostrae in persona fidelis nostri Magnifici Joannis de Rewa Comitis Cottus de Thwrocz Qualiter ipse exponens in facto — — prolacionis certorum Quorumdam verborum per fidelem nostrum Magnificum Stephanum Dersffy de Zerdahel partium transdanubialium supremum Capitaneum Contra eundem exponentem coram dominis praelatis et Baronibus ceterisque statibus et ordinibus predicti Regnj Hung. in praesenti Dieta existentibus In domo fidelis nostri Reverendissimi in christo Patris domini Nicolaj Olahij Archieppi. eccl. strigon. et locumtenentis nostri in hungaria factae et coram latius declarandorum fassionibus et attestationibus Eorúmdem Dominorum praelatorum, Baronum, — — pro Jurium suorum defensione multum indigeret — — fidelitati igitur vestrae mandamus — Quatenus — — vestrum mittatis hominem — —, quo praesente Nobilis Blasius literatus Zenthpetherffalwaij, aut Michael litteratus Lijnduensis, vel dionisius similiter litteratus de Zelesthe Jurati Notarij Minoris Cancellariae nostrae Alijs absentibus homo noster Regius per nos ad id specialiter transmissus — — — sciat, inquirat — — omnimodam certitudinis veritatem Et tandem super huius-

modi rescisa veritate — — litteras vestras — Testimoniales dicto Exponenti — — per vos dari Jubemus — — Datum *Posonij* die dominica in Festo B. Margarete virg. et mart a. d. 1567.

Nos itaque — — vna cum praefato Blasio litterato de Zenthpetherffalwa Jurato Notario Minoris Cancellariae Suae Maiestatis — unum ex nobis videlicet — Magistrum Barpthölomeum (igy) de stomffa — Concanonicum nostrum — — duximus transmittendum, Qui tandem exinde ad nos reuersi nobis sub Juramento in generali decreto contento, — — retulerunt hoc modo, Quomodo Ipsi feria secunda Proxima post festum B. Margarethae V. et M. ad praefatos dominos vniuersos — — accessissent — — — — Qui quidem testes producti fassi et attestati fuissent modo et ordine subscripto, item Primus testis Magnificus dominus *Joannes Pethew de gerse* In hospitio suo. In domo Circumspecti leopoldi Molnár Ciuis Poson — — repertus Juratus et Examinatus fassus fuisset se scire, Quod sabbatho proximo ante dictum festum B. Margarethae In domo seu Curia Archieppatus Eccl. strigon. hic posonij habita et constructa cum dominis praelatis, Baronibus Magnificis ac Nobilibus Regni Hung. *In praesentem Dietam per suam Maiestatem Pro prima die Junij Indictam* conuocatis fuisset constitutus ac In medio praefatorum dominorum et Nobilium Inter dominum stephanum Dersfij ab vna, parte siquidem ab altera dominum Joannem de Rewa quaedam verbalis contentio orta fuisset et audiuisset Idem testis ex ore domini stephani Dersfij vernaculo sermone dicendo : *Rewaij Janos uram az mijth montham Nem arrol montham, Nem wgij Erch;* dixisset praeterea Idem testis, Quod cum superioribus temporibus pro reuisione differentiae Inter nobiles Cottus Nittriensis ab vna, parte vero ab altera dominum stephanum Dersfij exortae per praefatum dominum Imperatorem et Regem nostrum cum Reuerendissimo domino Anthonio Verantio Eppo. Agriensi In commissarium delegatus fuisset, ante terminum ipsis partibus praefixum dictus dom. stephanus Dersfij per literas scripsisset Ipsi testi et domino Eppo, videant, inquit, Ne In uanum laborent et fatigentur, quia ego nolo coram Ipsis Comparere et respondere,

Neque volo, vt Negocium meum per Ipsos videatur et terminetur, Neque dom. Imperator me ad Id vi compellere potest si quid contra quos commisi, Me alia via Juris querant, lege scilicet Regni; dixisset etiam testis Ipse, se opinari, Quod dominus Episcopus Agrien. litteras illas Missiles Stephani Dersfy Maiestati C. miserit — secundus testis Magnificus *Joannes Balassa de gyarmath* In hospitio suo In domo condam Thomae dulciarij, alias Ciuis Poson. repertus, — — fassus fuisset se nihil scire. Tercius testis Magnificus dom. *Georgius Bathorij* In vico seu platea Istius Ciuitatis poson. repertus — — fassus fuisset se in praemissis nihil scire. — — Quartus et quintus testis Egregij *Mathias Wijczmandij* et *demetrius Ormanij* in vico dictae Ciuitatis poson. reperti, Jurati — fassi fuissent se scire, sicut primus testis — — quantum ad vernaculum sermonem attinet. Sextus testis Egregius *petrus wsalij* In Curia Reuerendissimi domini Aeppi. hic posonij repertus — — fassus fuisset se nihil — scire, septimus testis Egregius *Emericus Saaghy* in dicta Curia — — archieppi repertus — — fassus est quemadmodum primus testis. Octauus testis Egregius *Gregorius de Babijndal* In hospitio suo In domo Alberti Tarchij hic posonij habita repertus — — fassus fuisset se ex ore domini Stephani Dersfy audiuisse, dicendo: *a mijth montham nem a wegre montham, a mij wegre mondod Rewaij wram,* haec secundo Idem dom. Dersfy dixisset. Nonus testis Egregius *Joannes Chwzij* In vico istius Ciuitatis poson. repertus — — fassus fuisset, se aliud nescire, nisi protestationem domini Joannis Rewaij, In medio dominorum factam, audiuisset. Decimus testis Egregius *Petrus Forgach de gijmes* In platea huius Ciuitatis poson. repertus — — fassus fuisset se scire Quemadmodum octauus testis, addendo Insuper, Quod dominus Dersfij tercio quoque iterasset responsionem suam. Vndecimus testis Egregius *Gabriel Raijk* In platea — — repertus fassus fuisset se in praemissis nihil scire praeter Id Quod in medio dominorum Joannes Reway dixisset cum Protestatione, Ecce, inquit, dominus Dersfy mortem mihi minatur. Duodecimus testis Egregius *Emericus de Hassagh* similiter In platea — — repertus — — fassus fuisset se In praemissis Nihil scire; vidisset tamen Idem tes-

tis In medio dominorum dominum Dersfy et dom. Joannem Rewaij contendere, sed nesciret quo de negotio. Tredecimus testis Egr. *Franciscus Ibranij* In platea repertus — — fassus fuisset — — se nihil scire. Quartus decimus testis magnificus dom. Franciscus Zlwaij In hospitio suo hic posonij repertus — — fassus fuisset se — — nihil scire. Quintus decimus Egr. *Demetrius Ladomij* In vico istius Ciuitatis repertus — — fassus fuisset — se nihil scire. Sedecimus testis Magnificus *Emericus Czobor de Czoborzenth-Mijhal* In hospitio suo In domo Francisci Marthazj In suburbio istius Ciuitatis repertus — — fassus fuisset se scire, Quod dom. Stephanus Dersfij dixisset : non sic intellige Domine Joannes Rewaij, quia quitquid Ego dixi non in malum tui dixi, sicut tu Interpretaris. Decimus septimus testis magnificus dom *Nicolaus Olah chazar de Lanser* In ipso hospitio dicti Emerici Czobor repertus et cum Ipso Czobor vna mense assidendo — — fassus fuisset scire in hunc modum, Quod dom. Joannes Rewaij dixisset domino Stephano Dersfij, dicendo : *wgijanijs megh fenijegetthel, hogij wagij megh ewlz, wagh megh ellek. Dersfij montha : Ne protestalij, merth en gonozodra nem montham, Ne sijes az protestacioval, hanem ha Erewel akarod mondatthnij welem,* rursum domino dersfy dixisset : *Nem wgij erch, merth nem a wegre montham, En nem fenyegetthelek.* Decimus octauus testis Egr. Magister *Andreas wijzakij* Prothonotarius domini locumtenentis officij palatinalis In hospitio suo In domo wolffgangi herdel Ciuis — — repertus — — fassus fuisset, se audiuisse Dominum Joannem Rewaij protestari sed — nesciret Exordium Contentionis. — — — Vnde nos super praemissa fassione et attestatione praedictorum testium — — litteras nostras superinde testimoniales dicto Exponenti — — duximus concedendas. Datum quarto die diei Attestationis praemissae A. d. suprascripto.

Pozsony-káptalani egykorú Protocollum *A* 9—11 lev. — Ez okmányból ez országgyűlésen jelen voltak közöl többeket névszerint ismerhetünk. *Knauz Nándor.*

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Berzsenyi Dániel Versei.* A megrongált szöveget az eredeti kéziratok és kiadásokhoz egyengetve, kiadatlanokkal és életrajzzal bővítve, a költő örökösei megbizásából kiadta *Toldy Ferenc.* A költő hű arcképével. Pest, Heckenast G. sajátja. 1860. N16r. XX és 363 l. Díszkiadás, fűzve 2 ft.

Végre teljes, correct, a nagy költőt megillető díszszel kiállított *utólsó kézbeli* kiadása Berzsenyi költeményeinek, alapja minden következő kiadásoknak, mert az egyetlen kútfőre támaszkodó, mely a szövegkritika érdekében fenmaradt: eredeti kézirataira. A javítások hol aesthetikaiak, hol az értelem lényegét illetők, miket e forrás lehetővé tett. Örvendező kegyelettel fogja a magyar a számos új s eddig ismeretlen darabokat is üdvözölni, melyek hol költői szépségök, hol a költő nézetei tekintetéből nem csekély nyereményei a Berzsenyi-irodalomnak. Az új rendezésről, mely a költő fejlődési menetét igyekvék szem elibe állítani, tüzetesen nyilatkoztam az előszóban. Az életrajz, a Helmeczy két kiadásai előszavai, becses adalékok a könyv történetéhez, és a Variánsok, melyek a nagy költő szellemi műhelyébe tanulságos bepillantást engednek, végre a remek készületű arckép, írása hasonmásával együtt, úgy hiszem, minden buzgó irodalombarát előtt kedvessé fogják tenni e kiadást.

Halász Dezső Költeményei. Szerző sajátja. Bécs, 1859. nyomt Sommer Lipót. N16r. 192 l.

Tavaszi Pillangók. Költemények *Madarassy Lászlótól.* Pest, 1859. nyomt. Boldini, K16r. 121 l.

Alföldi Pacsirta. Népdalok. Írta *Rákosi László.* Második repítés (!). Pest, 1859. Boldini nyomd. 16r. 146 l. fűzve 1 újft.

Mezei Virágok. Dalfüzér. Írta *Bibok Lajos.* Vác, 1859. K16r. 94 l.

Regék a görög és római őskorból. Grimm A. L. után 12 képpel. Három kötet. Pest, 1859. Boldini nyomd. 16r. 140, 168 és 167 l.

Arany Hullámok a történelem tengeréből. Írta *Sarkady István.* Pest, 1859. 8r. 233 l. fűzve 1 ft 20 kr. újp.

— Történelem s rokon. — *Monumenta Hungariae Historica.* Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a *Magyar Tud. Akademia* Történelmi Bizottmánya. Első csztály : Okmánytárak, IV. kötet: *Magyar Történelmi Okmánytár* a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Összeszedte s lemásolta *Hatvani Mihály.* Negyedik kötet : 1608—1652. Pest, 1859. N8r. VIII és 323 l.

Újra egy csapat királyi levelezés, és napló, nem csak mindannyi becses adalékúl a történetek megértésére, de közvetlenségöknél fogva a historiai érzékkel bíró olvasónak is valódi élv. Toldalékúl hozzá járúl a brüsseli okmánytárhoz Bertrandon de la Broquiere

1432-ki, hazánkat is érintő keleti utazása leírásának ránk nézve igen érdekes töredéke; és I. Ferdinánd király egy sajátkezű levelének hasonmása. — Sajtó alatt ez osztály V. kötete: *Bitt okmánytár* Simonyi Ernőtől, mely különösen a XVI. század magyar történeteire nagy becsű; s a második osztály (Irók) V. kötete: Verancsics historiai munkái folytatása. — A négykötetes évfolyam ára 10 ft cp. A fentebbi kötettel két évfolyam teljes.

Magyarország Mívelődésének Története, különös tekintettel az anyaország, úgy szinte Erdély, Horvát- és Tótország államélete kifejlésére. Írta *Kerékgyártó Árpád*. II. füzet. Pest, kiadják Buda Sándor és Krupinszky János. 1859. N8r. 97—192. l.

E minden tekintetben köz figyelmet érdemlő munka, jelen füzetében nemzetünk ősi székeiről, nagyfejedelmek alatti európai birodalma földterületéről s alkotmányáról értekezik.

Magyarország Családai címerekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Iván*. 21. 22. füzet (vagyis Ötödik kötet 49—208. ll.). Pest, Kozma bet. 1859. N8r. Ára 1 ft 20 kr. cp. (terjed *Hussár* családig).

Ázsiában visszamaradt Magyarok testvéreink (sic) s atyánkfiai felkeresésében (sic) szervezendő expeditio ügyében történt (sic) Emlékirat a pesti magyar tudós társasághoz (sic). Dr. *Gáspár János Theodor* (sic) . . . . által. Pest, 1859. Pfeifer Ferd. bizománya. N8r. 20 l. fűzve 30 újkr.

Vándorórák. Utazási kalauz *Bécstől Triesztig* . . . Írta . . *Vahot Imre*. Grátz és Trieszt tájékozó térképeivel s több fametszettel. Pest, 1859. Müller Emil nyomd. K16r. 155 l. fűzve 1 ft 5 újkr. — Második kötet : Velence — Como. Velence általános és részletes képeivel 132 l. fűzve 1 ft 5 kr.

Erdély nagyfejedelemség helyközségeinek bírósági végleges felosztása . . . Függelék Magyarország bírósági felosztásához. Pest, Lauffer és Stolp. 1859. M. és német ny. 4r. IX és 69 l. fűzve 1 ft 5 újkr.

— E g é l y. — *Imádságok és Énekek Füzére*, melyet a Nagy-Cellbe zarándokoló ker. kath. népnek ajtatossága gyakorlatábani használat végett összeírt *Heiner János*, fő elemi tanító. Szombathely, 1858. Bartalanffy Imre nyomd. 8r. 35 l.

Búcsújárás alkalmára használandó Énekek és Imádságok. Szerkesztè néhai *Haydu Gábor*. Pápa, ref. főisk. bet. 1858. 12r. 38 l. 8 kr.

KAZINCZY-ÜNNEP.

— **Kazinczy Ferenc születésének százados évnapja** az akademia által folyó october hó 27-dikén a magyar nemzeti muzeum díszteremében fog ünnepeltetni. *Az ünnepély kezdete:* d. e. 10 órakor. Az ünnepelt nagy férfiú *márvány*

mellszobra Ferenczy és Marsalkótól a díszteremben —, a főrendű hölgyek által készíttetett *történeti festmény* („Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly első találkozások") Orlai Petrics Sámueltöl a rotondában, lesznek felállítva. A *programm részletei* a maga idejében hírlapilag lesznek közzé téve. A karzatokra, melyek egyedül *nőknek* lesznek fentartva, *a belépti jegyek* Kubínyi Ágoston cs. k. kamarás és muzeumi igazgató úrnál kaphatók. — Azon nap estve ünnepies előadás *a nemzeti színházban.* — Az akademia által a kor egyik első érem-vésnöke Fabris Antal úrnak készíttetett *emlékérem* bronsz példányai a nem. muzeum egyik elöteremében lesznek kaphatók 2 újfton. Kik arany vagy ezüst példányokat óhajtanak, előfizetés mellett az akademia pénztári hivatalában tehetik megrendeléseiket : az elsőbbiknek ára 120 újft, az utóbbié 12 újft. — *A mellszobor* gipsz, úgy *a történeti festmény* kőrajzú példányai, valamint az ünnepeltnek életnagyságú *mellképe* (Heinrich Thugut mestermíve után) magán vállalatok tárgyai.

Jelentetik továbbá, hogy az ünnep napján adatik ki az akademia megbízásából alulírt által szerzett ily című életrajzi emlékmunkának : „*Kazinczy Ferenc és Kora*" első része ; mely kevés példányban nyomatván, a 40 ívet meghaladó, s két arcképpel (Kazinczy Ferenc 1791. és 1828.) ékesített, negyedrétű díszkiadásra az előfizető megrendeléseket 8 újftjával akademiai pénztárnok Tóth Lőrinc úr fogadja el. — Novemberben következik, hasonló díszkiadásban, s a Ferenczy-Marsalkó-féle szobor photographált képmásával ékesítve az „*Akademiai Emlékkönyv oct. 27-kéről 1859*", mely a nemzeti muzeumban tartandó szónoki és költői előadásokat foglalandja magában. — Magános *emlékkiadások* az ünnepre, melyekre a hazafiak figyelme ezennel fordíttatik : 1. Gróf *Dessewffy József és Kazinczy Ferenc Levelezésök*, két kötetben ; 2) *Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel Levelezésök* ; 3. *Kazinczy Ferenc Levelezése Kisfaludy Károlylyal és ennek körével.* — *Kazinczy Ferenc Munkái* díszkiadása is előkészíttetik a legilletékesb kéz által, s róla később az illetőnek külön híradása fog szólani.

Toldy Ferenc, akad. titoknok.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. OCT. NOVEMBER, 1859. X. XI. FÜZ.

A MAGYAR VÉRSZERZŐDÉS
ÉS A CSÍKI SZÉKELY KRÓNIKA

AZ ANONYMUSRÓL ADOTT CIKK FOLYTÁBAN*).

BARTAL GYÖRGYTŐL.

„A magyar hét vezér vérszerződésének, s illetőleg a magyar alkotmány megalapításának valóságát egy más, a névtelen jegyzőtől teljesen *független honi forrásunk, a régi Székely Krónika* is igazolja; ennek pedig hazánkban is egy ideig némelyek által kétségbe vont *hitelességét hazai történéttudományunk bebizonyította.*" Ezeket mondja Szabó Károly úr a Buda-Pesti Szemle VI. füzete 399-dik l. Úgy bele van hát ő Csíki Krónikájába szeretve, hogy egy ily jeles hazafi kedvéért, kinek bő tudományát én Commentárjaim előszavának 51-dik §-ban bevallott elvem szerint, az Új Magyar Muzeum 1852. VII., 1858. VIII. füzeteiben s a nagy Encyclopaediában is az Anonymus cikkszó alatt nyíltan elismertem, még e krónika hitelessége kérdésével is felhagynék, ha ugyanezen egyenességgel nem kellene megvallanom, hogy a fentebbi

*) L. Új. M. Muz. 1858. I. 356 s köv. ll.

szavakban önmaga magának s védenc krónikájának adott bizonysága, melylyel ezt a *magyar történet egyik honi független forrásáúl* tekintetni akarja, nagyon meglepett *).

Nem ugyan a krónikát, hanem az ennek hitelessége védelmére írt saját munkáját ismételve olvastam, sőt nem csak azt, hanem önmagának is az idei „Jelenkor"ban megjelent becses életrajzában megérintett kedvenc alapelveit, nehogy a legnagyobb figyelemnek, melyet egy magyar igénytelen történetbúvártól várni lehet, bármely szabálya ellen is vétsek, újra meg újra átolvastam. Mily szép, mily találékony ész, gondolám magamban már az első olvasáskor, mely terjedt tudomány! mind ezekhez mennyi dialektikai finom ügyesség! Mit, gondolám továbbá, mit teremthetett volna mindent ily gazdag tehetséggel a magyar literatura nagyobb dicsőségére azon idő alatt, míg ezen magának önkényt tett feladattal foglalkodott, hogy egy már első tekintettel is némely tudományos egyének által furcsának, mások által egyenesen koholmánynak nevezett krónika hitelessége védelmében tegyen ki magáért, még pedig minden áron. E remek szövényt tehát én eleinte, mit tagadjam? csak az ilyféle tudományos elmefuttatások jelesb példái egyikének vettem, mulattam magamat kiváló elmésségével; de elhűltem egészen, midőn a Budapesti Szemléből idézett fenebbi szavakat olvastam. Ezek a Csíki Krónika hitelessége védelmezésének azon legfeltűnőbb, mert nem csak a Székelyföldre, hanem az egész Magyarországra ható részére vonatkoznak, ahol ő az Új M. Muzeum 1854-dik évi II. kötetében a 400—403. lapokon a Béla király jegyzője által örökített vérszerződésről és ennek pontjairól a Csíki Krónika alapjára támaszkodva ír, s szokása szerint oly bátran ír, hogy e krónika hitelességét már ennek vitatása közben is amazénak elejébe tevén, a királyi jegyzőt feledékenysége, részszerint pedig a vérszerződési feltételeknek

---

*) Ezen nyilatkozatom folytában én a szerző becses személyében a történetbúvárt s komoly itészt a krónika ügyvédétől legjobb hiszemmel s loyalis kíméletem tanúságáúl különböztetem meg e jegyzetimben, melyekben szinte csak annyit mondok, amennyit az igazság kockáztatása nélkül nem mondanom nem lehet.

tökéletes feljegyzésében papi hivatalánál fogva gyanúsított tartózkodása miatt meg is rövja. Lássuk tehát őszintén s egyetlen egyedül a *történelmi hitelesség* komoly érdekében, egyébiránt minden alacsony ok és szenv nélkül, hogy áll a dolog.

A vérszerződésnek első pontja a Csíki Krónikában így van: „Egyedül Árpád férfiágát illesse a főhatalom Magyarországban.“ Midőn e szavakat olvastam, nem hittem szemeimnek; hisz itt még az sincs megemlítve, mennyi időre volt légyen, habár csak magának Árpád fiágának is, a főhatalom általadva? ideiglenesen-e, vagy örökre? E tüstént feltünő botrányos hézag még feltünőbbnek s botrányosbnak mutatja magát, ha e krónikának első pontját az 5-kel egybevetjük. Ez így szól: „Ha valaki a nagy vagy kis rabonbánok vagy harkász tisztviselők közöl a nemzet ellen törne, az *örökösen* Apold nemzetségéből választandó *fő rabonbán* itélete alá vettessék.“ E két pontnak öszvehasonlításából azt a borzasztó képtelenséget kellene hinnünk, miszerint a vérszerződés alkotóinak arra, hogy „a rabonbán örökösen Apold nemzetségéből választassék“ sokkal nagyobb gondjok volt, mint saját felséges feladatukra, hogy tudniillik az egész nemzet fejedelme örökösen az Árpád-házból választassék; mert erről a Csíki Krónikában egy szó sincsen. Így áll előttünk kendőzetlen valóságában a Csíki Krónikás, kiről annak elmés vedője az iránt kivánna bennünket*) meggyőzni, hogy ez a krónika *a hazai történettudományunk fejlődésének mai színvonalán annyit*, sőt sokkal többet ér, mint Béla király jegyzője, a ma már általában ismeretes nagy államférfiú, kinek halhatatlanságára, mint másutt megmutatni iparkodtam, maga az első vérszerződési pontnak fogalmazása is elég volna. De lássák ezt mások, nevezetesen a magyar nemzeti irodalom történetének méltán koszorús szerzője, Toldy, ki már is a jelen tárgygyal határos téren nemes nyíltszivüséggel „éljent“ mondott az igazságnak: Én e krónika első pontjára még csak azt jegyzem meg: mindenki tudja, hogy a magyar közjognak azon alapelvét, miszerint a

*) A B. P. Szemlének fen idézett helyén nem csak bennünket, hanem a külföldet is.

most uralkodó felséges házban egyedül a fiakat illeti a királyi hatalom, nálunk az 1547-dik évi törvény V-dik, legvilágosabban pedig az 1687-diki III. cikk szentesítette örökös törvénynyé. Meg fogja tehát e krónika tisztelt védője engedni, hogy ámbár ő még felében is alig lévén dolgozatának, már „e krónikának vérszerződési pontjaiban (402. l.) valóságos kincset látott“, nekem pedig azon szinte stereotypképen ismételt alapelvét, „hogy ha a szavakban nem is, de az értelemben Béla király jegyzője és a Csíki Krónika az első öt pontra teljesen megegyeznek“, nem lehet igen jól nem ismérnem; még is a legtermészetesebb logika által kényszerítve, a Csíki Krónika e pontját az 1687-dik esztendei törvény után, a legügyetlenebb kéz által faragott koholmánynak tartom; noha látom, hogy ő védenc krónikájának épen ezen 1-ső pontjában bízva oltotta azután a 4-be saját kezével a *fejedelem* nevezetet; de erről alább.

E krónika ma már tele van *vízimádókkal* is; nem tudom, ha nem tisztelt védőjének a Jelenkorban érintett azon elve folytában-e? hogy „az ősibb korba pillantásra nézve a valódi források *itészi kitisztítása* szükséges“. Mely kényes, mely sikamlós, mely sokszor a legridegebb téveket szülte elv légyen ez? azt mi magyarok örök óvásúl egyik saját honi legnevezetesebb írónk, s legtudományosb itészünknek Kollárnak példáján látjuk, pedig Kollár nem tett mást, csak a Béla király jegyzője munkájának bécsi codexében a Pdictus szót P. dictusra osztotta fel. Ily vízimádókról a magyar krónikák eredeti, igénytelen, s nekünk, kik őseinktől öröklött szokásunk szerint kérkedni nem szeretünk, épen ez okból kedves egyszerűségök mellett, Béla király jegyzőjével együtt mit sem tudnak. Midőn tehát az Új M. Muzeum 1858-dik évi I. köt. 126. s köv. ll. a vízimádókról egy pár szót váltottam, látván, hogy az elmés ügyvéd a mai Csíki Krónikában már világosan olvasható *vízimádókat*, ugyanezen krónikájának Béla király jegyzője feletti *egyik* kitünő *előnyéül* kivánja vétetni, merő figyelmeztetésképen mellesleg érintettem, „hogy e krónika szavai után, tehát a vérszerződési *első pontra* nézve is a dolog nem úgy volt volna, mint Béla király jegyzője írta, s mint azt az egész magyar történelem bizonyítja; hanem a Csíki

Krónika szerint, akkor tüstént (nehogy idővel a leányág miatt valami baj következzék) kereken kimondatott, hogy egyedül Árpád férfiágát illesse a főhatalom Magyarországban."

Én nem igénylem, hogy ezt az észrevételt olvasta; mert akkor hinni akarom, a tudományos vita és az elfogulatlan történetbúvárság főszabályához képest, legalább azon alkalommal, midőn a „Vezérek Korában" (BP. Szemle IX.) ugyanezen cikkről tüzetesen írt, a krónikája hitelessége ellen gördített ezen észrevételt vagy őszintén elfogadta, vagy nyilván megcáfolta, jobban mondva: saját független történetforrása által ezt a folyama ellen hengerült akadályt, ugyanannak tulajdon árja erejével elsodortatta volna. De ezeknek sem egyike, sem másika legalább tudtomra nem történvén, annál inkább csodálom, mi más birhatta őt, a legedzettebb, legfortélyosabb bajnokhoz illő, de tőle, ki a csíki pontokban helyezi a vérszerződés feltételeinek valóságos kincsét, s azért e krónikának adja Béla király jegyzője felett *itt is* a nevezetes *elsőbbséget*, egyáltaljában azon váratlan fordulatra, miszerint idézett tudományos cikkében e saját független történetforrásának, a Csíki Krónikának, azon szavai helyett „egyedül Árpád férfiágát illesse a főhatalom Magyarországban" egyszerre, minden legkisebb mentés nélkül, Béla király jegyzőjének e szavaival lepjen meg bennünket: „I. hogy még Árpád és maradéka él, a nemzet mindig Árpád véréből fog vezért választani."

E kétféle szerkezetet én készakarva idézem itt egymás mellett, mert így első pillanatra kitetszik, hogy oly messze áll a Csíki Krónikának e pontja a vérszerződésbeli pont valóságos fogalmazásától értelmére nézve is, mint maga ez az eredeti pont az 1687-diki fenérintett törvény rendelésétől, melynek utánzásául amaz nyilvánságosan koholtatott, s mintimént tettleg látjuk, utóbb védője által is titkon elhagyatott.

A II-dik szerződési pont Béla király jegyzőjénél, s ma már a krónika t. védőjénél is önmagyarosítása szerint így van: „hogy amit köz erővel szerezhetnek, abban mindenki részesüljön."

E helyett a Csíki Krónika ezt mondja: „amely földet

valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen ; mit köz erővel oszoljék igazságosan a *szerző* felek közt.“

A III-dik pont Béla király jegyzőjénél eképen áll: „hogy azon előkelő személyek, kik Árpádot szabad akaratból urokká [*]) választák, soha se magok, se maradékaik a vezér tanácsából és az országlás tisztéből ki ne rekesztessenek.“

E helyett a Csíki Krónika azt mondja: „az ügyek a nép egyetértésével végeztessenek.“

A IV-dik pontban a királyi jegyző így szól: „hogyha valaki maradékai közöl hütlen lenne a vezér személyéhez, és viszálkodást támasztana a vezér és rokonai közt, a vétkesnek vére aként omoljék, miként ők az eskü közben vérőket ontották.“

Itt a Csíki Krónikának saját régi szavai ezek: „ki a *praeficiensnek* (mert e szót csak a krónika védője magyarázta a már is megdöntött s önmaga által is elhagyott első pont ürügye alatt [2]) *fejedelemnek)* a hitet megszegi, fejét és vagyonát veszítse a főrabonbán áldozata előtt; ki a rabonbánok méltósága ellen vét, tüz és víztől tiltassék el.

Az V-dik és végső szerződési pontot a királyi jegyző így fejezi be: „hogyha Árpád és maradékai, vagy a nem-

---

[1]) Nagy szó e korbeli őseinknél, nagyobb a fejedelem szónál is; de erre a 423. l. 2. alatti jegyzékben visszajövünk.

[2]) Új M. Muz. 1854. II-dik kötet 401. l. a praeficiens szóra vonatkozólag van az elmés ügyvédnek 1) alatt egy rövidke, de a legnagyobb figyelemre méltó jegyzete, mely a legfínomabb szójátéknak példájá, s ebben helyezett ügyvédi kiindulási pontját mutatja. Ő csak kevéssei előbb a 397—398 l. nem csak vítatja, hanem több helyen világosan is kiteszi *a főrabonbánnak fölségi jogait,* melyekhez képest tehát az 5-dik pontban töle nyilván megkülönböztetett nagy vagy kis rabonbánokat, hogy a krónikás szavával éljek, ő praeficiálta. Itt azonban a *praeficiens* szónak e legközönségesb értelmével nem törődvén, a magyar jog*fiusító, fiusítás, praeficiens, praefectio* mesterszavaihoz kapaszkodik, s azt követelvén „hogy csak ezek szerint magyarázhatjuk *helyesen* a praeficiens szó értelmét“ nem csak e magán véleményét tudatja velünk, hanem egyúttal a Csíki Vérszerződés e pontjába a *praeficiens* helyett azonnal a *fejedelem* szót is beírja, s ami talán ennél is feltünőbb, ugyanazon jegyzetében a főrabonbáni felséget, vagy mint másutt mondja, a székelyeknek hadi, polgári, papi főnökét az ellene vétők irányában a közönséges rabonbánok sorába leteszi.

zetségi főnökök közöl valaki az esküt meg akarná szegni, átok alatt mind örökre.“

E helyett a Csíki Krónikában ez van: „ha valaki a nagy, vagy kis rabonbánok, vagy harkász tisztviselők közöl a nemzet ellen törne, az örökösen Apold nemzetségéből választandó főrabonbán itélete alá vettessék.“

Ez tehát azon öt pont, melyekről a krónika védője 1854-ben az Új M. Muzeumban [1]) így nyilatkozott: „Béla király névtelen jegyzőjénél olvasható magyarhoni alaptörvényekkel e krónika székelyföldi, ugyancsak Árpád által, adott alaptörvényei, ha szavakban nem is, de szellemben a legtökéletesebben egyeznek.“ 1858-ban pedig a Budapesti Szemlében [2]) ezt mondja: „hogy a székely alaptörvények öt első pontja, ha szavakra nézve nem is, de értelemre nézve a névtelen jegyző vérszerződési öt pontjával teljesen megegyez.“ Hallottuk ezt már tőle e tudományos paradoxumaiban másutt is eleget; mi pedig szemeinkkel látjuk, hogy a csíki első pont nyilván koholva, a 4-dik a leglényegesb részében oltva van; itészi kitisztítást tehát most igényel leginkább. Aki pedig e költemény s ez oltás nélkül olvassa azt, és a Béla király jegyzőjével öszveveti, található-e csak egy pontban is kettőjök között egyértelmüséget? kivált minekutána amannak védője az előbb kincs gyanánt magasztalt szerkezetétől a fenérintett remek fordulatot tette. Én ugyan mindamellett, hogy ő e fordulat szerint a vérszerződést az első ponttól fogva az 5-dikig nem csak Béla király jegyzője szavaival, hanem azon értelemben is adja, melyben a jegyző az Árpádnak általadott főhatalmat veszi, méltán tartok továbbá is attól, nehogy mindezekben a történetbúvár szoros kötelességétől mentnek tartván magát, Talleyrand Perigorddal együtt a szavakat csak öngondolatja palástolására használja, s még ezen ünnepélyes bevallása alatt is a régiebb rabonbáni felség ne rejtekezzék; s nem is átallom e komoly tárgyban a szerénység erényi fogalmához tartozó férfias nyíltszivüséggel megvallani, hogy ilyen védői eljáráshoz képest szerencsét kivánok a Csíki

[1]) Új M. Muz. 1854. II. k. 390. l.

[2]) B. P. Szemle 1858. IX. 267—268. l.

Krónika koholója együgyü egyenességének, ki legalább abban öszinteséget mutatott, hogy az elsö pontban ö-e? más-e? kimondván, miszerint „egyedül Árpád férfiágát illesse a föhatalom Magyarországban", a Székelyföldre számitott többi cikkeiben minden gondját csupán csak a hajdani förabonbán felsége és az utána álló rabonbánoknak az egyéb székelyek feletti méltósága kitüntetésére forditotta nyiltan és folytonos következetességgel.

Nem elégedett meg azonban azzal, amit a förabonbánnak, vagy, ahogy ma már Szabó úr, Zsombori és Ipolyi cáfolatlan észrevételeik dacára nevezi, *förovóbánnak* felségéröl mondott, s krónikájában elég világosan kirakott, ezenfölül még egy ponttal áll elö: „IV-szer ki a förabonbán áldozatára meg nem jelenik, ketté vágassék."

A krónika védöje arról, hogy minö kapcsolatja lehet e pontnak az imént pontról pontra Béla király jegyzöje szerint önmaga által is a Budapesti Szemle tudományos lapjaiban ünnepélyesen bevallott pontokkal, ismét egy szót sem bocsátván elöre, rögtön csak azt mondja: [1]) *„Ez itt oly anynyira helyén áll, hogy inkább a névtelen jegyzöt vádolhatjuk, hogy azt tudhatva elhallgatta, mint a Székely Krónika szerkesztöjét, hogy azt maga fejétöl gondolta volna."* Úgy de hát miért áll oly igen helyén még ma is, midön a krónika védöjének fentebbi önkényes nyilatkozatát, söt a szerzödési cikkeknek önmaga által Béla király jegyzöje szavaival lett saját fogalmazását magyarositva birjuk, ez az ezekkel egészen ellenkezö 6-dik pont? Épen ez az, ami indokolást nem csak kiván, hanem parancsol; azért-e talán, hogy a magyar fejedelem eszméje kiegészitésére lényegesen tartozott a förabonbán? vagy hogy a förabonbán úgy mint a székelyeknek már Árpád elötti hadi, polgári, papi fönöke, a rabonbáni felség, már magoknak e magasztos cimeknek bizonysága szerint is Árpádnál a vezérnél fentebb állott? E csudahatalomnak módositásáról pedig a Csiki Krónika semmit [2]) sem szól? sem ilyes,

---

[1]) Új M. Muz. 1854. II. 397—398. l.

[2]) Csak annak védöje szól a szerzödési 4-dik pontra tett jegyzékében olyas valamit, miszerint ennek minden rabonbáni felsége

sem más egyéb okot ő nem ád elő, és így a magyar literatura jelen állásához képest a legsajnosabb érzéssel írom ide: úgy látszik, ő minket, kik őt egyébiránt gyönyörrel halljuk, gyönyörrel olvassuk, olyaknak néz, mint akik a XIX. század második felében is nem csak azon, amit ő és mai kitisztázott Csíki Krónikája állít, de még azon is, amit e krónikája ajánlásáúl, hazai történetünknek önmaga által egy helyen bevallott ős atyjáról, Béla király jegyzőjéről csupán csak gyanít, indokolás nélkül megnyugszunk, s még azzal is megelégszünk, mit az Árpád alatt tartott szeri gyülésről csak a *Szer* szó igazolására egy jegyzékben [1]) adott elő, ugyanezen gyülésnek a jelen kérdés tárgyát illető leglényegesb végzéseinek sima elmellőzésével. Szóljon ezekre helyettünk az oly tanulmányos és mégis oly szerény Lukács Móric, ki épen a Budapesti Szemle V. füz. 223-dik lapján azt mondja: „hogy az újabb időkben a történettudomány vakhittel nem fogad el többé semmi tényt, s a nélkül, hogy alapját és hitelességét szorosan, néha talán túlszigorral ne vizsgálná.“

Legyünk mi azonban tisztelt társunk iránt méltányosabbak, hogysem ő nem csak a királyi jegyző, hanem a Budapesti Szemle IX-dik f. 276-dik lapján, egyszersmind Kézai irányában is, ennek húnjai, amannak kúnjaira nézve mutatkozik [2]); legyünk mi, ismétlem, őiránta méltányosbak. Ő

---

mellett is, az ellene vétettek csak úgy bünhödtek, mint aki a közönséges rabonbánokból sértett volna meg valakit.

[1]) Új M. Muz. 1854. II. 399—400. l.

[2]) Ezek közől az első kúnoknak, a második egyenesen húnoknak nevezi azon hét vezéreket, kik Kiónál öszves nemzetségeikkel együtt eredeti törzsrokonaikhoz a magyarokhoz kapcsolván magokat, Etele utódjának Árpádnak, úgymint ezeknek a vérszerződés által lett közfejedelmöknek ugyan a szerint örökös esküt tettek, s a hajdani közös hon visszaszerzésében oly hős tényező társaik lettek, hogy nem csak Borsod s Baranyára, hanem az országnak a királyi jegyző által a 15., 17., 18., 28., 31., 32., 44., 47., 52-dik fejezetekben elősorolt, majd minden részeire kiterjedtek az igazságos fejedelem által örökségül kijelelt letelepedési földjeik; ő pedig, noha maga tudja legjobban, hogy a pártütött kozárok, kiket azután Bíbor Koszta több egyéb magyar nevekkel együtt, a kébor szó elferdítése mellett, egymaga nevez kabaroknak, már Etelközben csatlakoztak a

a Budapesti Szemlében a Csíki Krónika 6-dik pontjának szerkezetéről, söt már a rabonbán említéséről is teljesen lemond *); hanem egy egészen a maga kedve szerint alkotott cikket ád elő. Engedjük meg neki a magyar literaturában még ezt a privilegiumot is. A magyar történet ezen független új forrása egyedül önmagáé; bánhatik tehát vele, mint neki tetszik; talán Béla király jegyzőjétől is e szavakkal szerette volna annak öt szerződési pontjaihoz a toldalékot. Ez nála így szól: „VI-szor, hogy aki nemzeti gyülésekre, melyek egyszersmind vallásos szertartásokkal és ünnepélyes áldomásokkal valának öszvekötve, vagy a hírnökök hadba szólítására a táborba meg nem jelenik, s elmaradásának okát nem adhatja, ketté hasíttassék, vagy szolgaságra taszíttassék." Én mindamellett hogy az értekezővel, mint a már maga által is nagy részben, kétséget nem engedöleg, elhagyott Csíki Krónika vedőjével, a történelmi hitelesség szigorú érdekében nem tarthatok vele, mégis, mint egyik általam is tisztelt jeles írónkkal, a lehetséges legnagyobb kíméléssel kí-

hét magyar rokon nemzetségekhez, ezek által pedig 8-dik nemzetségül fogadtattak azon ősrégi húnmagyar törvény kötelmével, mely szerint a hadban elöljárni tartoztak; tudja továbbá, hogy ezek e kötelességöket egész az etelközi vésznapokig örömest és vitézségöknek kitüntetésével teljesítették (Új M. Muz. 1858. I. k. 369. valamint 566. l.), s nem csak Bíbor Kosztánál, hanem — ami Béla király jegyzőjének újabb dicsőségére legyen mondva, amazzal megegyezőleg — ennél is, és ezeken kivül még Túrócinál is folyton folyva s vígan teljesítették; mégis Bíbor Koszta e kabarjai s azon kúnok közt, kik Árpáddal Kiónál teljes szabadon s minden akár előbbi kötelezés, akár jövendőre szóló külön feltétel nélkül szerződtek, sem idő, sem helyre nézve különbséget nem tevén, ezeket is Béla király jegyzője s Kézai dacára (B. P. Szemle IX. f. 267. l.) nem kúnoknak, nem húnoknak, sőt kozároknak sem kivánja tartatni, hanem egyenesen kabaroknak, mert Bíbor Koszta, anélkül hogy ezeknek eredetéről valamit szólna, őket is, mintegy odavetve kabaroknak nevezi.

*) B. P. Szemle IX. f. 267—269. l. félig-meddig tartózkodva teszem e magyarázást, mert önmaga az értekező sem a B. P. Szemle VI. f. 399. l., sem az Új M. Muz. 1858. I. k. 502. l., melyeken a a Csíki Krónikát, mint a honi történet egyik független forrását ajánlja, annak ezen phásisáról s e phásisnak honnét lett eredetéről semmi említést nem tesz.

vánnék bánni; de már azt csakugyan lehetetlen e toldalékjára nézve elhallgatnom, hogy minekutána mind azon bűntettek, melyek az imént önmaga által alkotott cikkben öszvehordva vannak, és ha még ezeken kivül más ilyeket tud, még azok is a *fejedelemre* egyáltalában nem alkalmazhatók; a nemzet és a fejedelem közti viszonyokhoz semmi kigondolhatóképen nem tartozók; így önmaga mutatta ki legvilágosabban, hogy e méltatlan koholmánynak 6-dik pontja, akármikép szerkesztessék, a nemzet és fejedelem között tett örökös szerződésnek általa is ünnepélyesen bevallott 5 pontjához nem toldathatik, s ott nem csak nem áll a maga helyén, hanem onnét rikoltva rí ki.

A nagyszerű jelenetet, mely Szabó úr saját szavai szerint „az összes nemzetnek egy fő alatt egy testté-forrását jelképezi" senki sem fogta fel a maga természetes önállásában oly méltányosan, mint Béla király jegyzője. Ez mind születése, mind nevelése, mind ma már ismeretes magas állásához képest, szinte maga is tisztelettől áthatva, a fejedelem s nemzet közt örök időkre szentesített legfelségesb kötést, és e kötésnek saját feltételeit oly szabatossággal adja, hogy a nálánál annyi századokkal későbbi nemzedék is azokban az eredeti szerződésnek minden folt, minden tapasz, minden máztól tiszta teljes képére, annyi idők s viszontagságok után is, sőt inkább a nemzet által élt minden idők öszvehangzó bizonyságánál fogva, a királyi jegyző munkájának már első megjelentével örömtelve tüstént reá ismert [1]). Innét az általános hitel, az a kegyelet, melylyel még azok is, kik e munka apróbb részeiben tőle különböznek, a vérszerződésnek pontjai iránt, úgymint a melyekről Magyarország egész története tesz bizonyságot [2]), egyenlően tisztelik a halhatatlan érdemű jegyzőnek emlékezetét.

---

[1]) Mely igen ide illenek azon szavak, melyeket Gerlach és Bachofen római történetökből oly ügyesen idéz Lukács Móric a B. P. Szemle VI-dik f. 328. l.

[2]) A f. e. febr. 7-kén a M. Tud. Akademiánál tartott székfoglaló beszédemben ki van mutatva, hogy a nemzet és Árpádi királyok a fejedelmi — úri — név s hatalomnak a vérszerződésben kifejtett fogalmánál egész anjoui Károlyig megmaradtak. Crescit laude recens

Béla király jegyzőjének tehát, higyje meg a krónikának védője, segítségére egyáltalán fogva semmi szüksége sincs, úgymint akinek vérszerződési pontjai védelmezéséhez önmaga is aligha fogott volna, ha amannak a szeri gyülésről írt szavait egész terjedelmökben kellő figyelembe veszi. Ezek így szólnak a 40-dik fejezetben: „Dux vero Arpad et sui milites — venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Curtveltou et manserunt ibi juxta silvam Gemelseu triginta quatuor diebus, et in illo loco dux et sui nobiles ordinaverunt omnes consvetudinarias leges regni, et omnia jura ejus, qualiter servirent duci et primatibus suis, vel qualiter judicium facerent pro quolibet crimine commisso". Tehát a szeri nagy gyülésben szabattak meg minden büntetteket illető törvények. Hogy tudta hát a Csíki Krónika védője a királyi jegyzőnek e szavait elhallgatni? kérdi valaki. Felesleges kérdés: ő itt nem mint történetbúvár, sem mint itész, hanem mint a legelmésb ügyvédeknek egyike müködött; mint ilyen pedig maga tudta legjobban, hogy ha a Csíki Krónikás hitelessége védelmében a szeri gyülésnek ezen általa elhallgatott végzéseit csak megérinti is, akkor a nemzet s fejedelem között kötött szerződés nagy napját azon gyüléstől, melyben az általa előhordott vétkek büntetése megszabatott, akaratja ellen is megkülönböztetni, Béla király jegyzőjének az alaptalan vád helyett igazságot szolgáltatni, a Csíki Krónikát a 6-dik szerződési pontra nézve is nyilvánságos koholmánynak elismernie kellett volna. Miután eddig társunkat a Csíki Krónika hitelességének védelmezésében müködni lattuk: lássuk őt már, a maga teljes szabad állásában, mint történetbúvárt és itészt.

S egyenes nyíltszivüségünk félreismerhetlen további bizonyságáúl ide teszszük azt, amit ugyanazon Budapesti Szemle IX-dik füzetében a magyar vezérek koráról írván, az alpári csata után tartott szeri gyülésről a 289. l. önmaga ír: „a Gyümölcsény erdő közelében, úgymond ő, a Körtvéltó mellett, nagyszerű nemzeti gyülést tartatott Árpád. Itt a nemzet előkelőivel harmincnégy napig tanácskozván, az ország köztörvényeit s magánosok jogviszonyait megalapította, s mint a polgári úgy a büntető igazságszolgáltatás folyamát meghatározta. Az *etelközi vérszerződés után, mely által a nemzet*

úgyszólván alakúlt, ez volt a legmaradandóbb hatású lépés *a nemzet nyilvános életében*, s ez által lőn vérrel szerzett diadalainak gyümölcse a jövő korra nézve is célirányosan biztosítva."

Mily való, mily igaz minden szó, melyet itt a szerző már mint részrehajlatlan történetbúvár és itész maga mond önmaga, mint a Csíki Krónika hitelessége előbbi védője, ellen! mely diadalmasan rontja le mind a Csíki Krónika 6-ik pontját, mind pedig a büntetések azon hosszú sorát, melyet önmaga kivánt a vérszerződési pontokhoz közvetlen toldatni? mily önkényti elégtétel a királyi jegyző ellen tett hirtelen vádjáért? Ily itészszel, ki lelkének e hevével hirdeti amit igaznak tapasztalt, már bizodalmasban is szólhatunk arról, ami még szívünkön van, megmondhatjuk neki nyíltan azt is, hogy mint *itész* a királyi jegyzőnek még eltagadhatatlan elégtétellel tartozik ennek azon cikkére nézve, melyet ez, nem is kétlem, a hely színén, talán magok a vitéz székelyek közt, de bizonyosan királyi notáriusságának azon másik feleideje alatt írt, melyet urának mint Erdély kormányzójának oldalán töltött, ahol tudniillik a *székelyeknek a hadbani dicső elöljárásáról* szól.

E vitéz nép történetének fonalát, nekem legalább úgy látszik, kétszer is kezében tartotta a szerző, s mindakétszer másfelé kapván, kieresztette. Először: midőn Bíbor Kosztával megismeri, hogy ennek kabarai tették a hét nemzetségből állott magyaroknak nyolcadik nemzetségét már Etelközben, azon kötelemmel, hogy a hadban elöljárjanak; de azután, midőn a magyarok a régi haza visszakeresésére ismét csak hét nemzetséggel indúltak meg, mi lett legyen *előbb* a nyolcadikkal, arra nem ügyelt. Másodszor pedig akkor, midőn azt a kérdést vetette fel magának, ha vajjon az etelközi vésznapok után az előbbi nemzetségek egy része nem vette-e útját az erdélyi havasokon által mai hazája felé? s e kérdést csak azzal fejtette meg magának, hogy ezt *„történeti bizonyosságúl* el nem lehet fogadni." Így lett, hogy az általa elszalasztott szálat egy igénytelen történetbúvár felfogván, azzal együtt én bizonyosnak tartom, hogy a vitéz székely nemzetség, mely a királyi jegyző szerint *eleinte* (primo) Attila népe volt, sor-

sának *azutáni* viszontagságai közt végre az annyiszor érintett kötés alatt a véle rokon magyarokhoz csatlakozott; ezeknek etelközi vésznapjai után pedig új telepet keresett magának, s azt Erdélyben lelte; kétségenkivül előbb, hogysem a magyarok a mai hazájok széléhez értek; de alig hogy ezek ide értek, megemlékezvén régi kötésökről, mit tettek? eleikbe (Kézai szerint a visszatérők elejébe) mentek, s mit még? azt amit ő mint a krónika *ügyvéde*, mélyen elhallgatott, de ma már mint *itész* Béla király jegyzőjének háromszori ismétlése ellenében nem hallgathat el, hogy Ménmarót vára nyomban következett megvívásában e vitéz nemzetség volt az, aki nem új szerződés, hanem a régi kötés szerint, e dicsőséges hadban is [1], és az utóbbiakban is Turóci [2]) s egyéb okmányok elvitázhatatlan bizonysága szerint, elüljárt.

Ő mint itész az életrajzának szavai szerint Horvát Istvánról azt tartja, hogy „a nemzeti dicsőség iránti túlbuzgóságból az önámítást táplálja, s történeti tévedéseket terjeszt." Mi ugyane szavaknak szigorát tudós Wenzelünk mérsékelt értelmében veszszük, de annál bátrabban reményljük, megengedi ő nekünk, hogy abban is, amit a Csíki Krónikának 5-dik pontja alapján a székely nemzet beléletének a magyarokénál sokkal népuralmibb voltáról követel, különböző meggyőződésben lehessünk, mert aki e krónika most idézett pontjával s a főrabonbánnak mint ugyanazon egy személyben követelt főpap, főbíró, fővezérnek mindent elnyelő iszonyatos hatalmával összeveti a ma már eléggé ismeretes magyar nagyúr bírói hatalmát, egyszersmind pedig a magyar

---

[1]) Monum. Arpad. Rer. Hung. a 46. l. Anonym. 50-dik fejezetben „et omnes siculi, qui primo erant populi Athile, audita fama Usubuu obviam pacifici venerunt, et sua sponte filios suos in obsides dederunt et *ante exercitum Usubuu in prima acie* contra Menumorout pugnare ceperunt. — Et statim filios siculorum duci Arpad transmiserunt et ipsi *praecedentibus siculis* una contra Menumorout equitare ceperunt." Ugyanott 51-dik fej. „hoc cum audivisset Menumorout, quod Usubuu et Veluc nobilissimi milites ducis Arpad cum valida manu *praecedentibus siculis* contra eum venirent.

[2]) Turóci Cronic. II. r. 65. f. v. ö. Bartal Comment. I. köt. 144. l. III. k. 211. l. stb.

népközönségéét, mely azt nem egy nemzetségre szorítva, sem ahoz örök időkre kötve kapta, hanem az egész nemzet kebeléből, a legérdemesebbet kiszemelvén szabadon választotta, ítéletét, ha igazságtalan volt, gyülésileg megváltoztatta, söt magát is, ha a nemzet ellen vétett, közakarattal letette, s általában a nemzet, vagy a nemzeti becsület ellen vétetteket érdemök szerint megbüntette, s ezen utóbb említett hatalmát az aranybulla I-ső s még világosabban az 1231-dik I., II., az 1267-diki törvény VIII-dik cikke bizonyságánál fogva tovább is az országgyülésre bízta, az kétségkivül nem hiheti el, hogy a székely nemzet belélete a magyarokénál népuralmibb volt, s maga tisztelt társunk sem, ha az itt mondottakat némi figyelemre méltatja.

DIPLOMATIKAI TARLÓZATOK.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

Az Új Magyar Muzeum múlt 1858-iki folyamában e cím alatt megkezdett közleményeim folytatásául hét újabb oklevelet mutatok be, melyek közöl a négy első Báthory Zsigmond által hadi fölszerelések eszközlésére adatott ki, a XI. és XII-dik pedig országgyülési meghívásokat tartalmaz; míg a XIII. Bethlen Gábornak egy adománylevele.

VII.

Sigismundus Báthori de somylo Princeps Transylvaniae, et Siculorum Comes etc. Universis ac singulis Egregiis, Prudentibus, Circumspectis, Magnificis, Civium Judicibus Villicis, ceterisque Juratis Civibus quarumcunque Civitatum, Oppidorum, Villarum, possessionum saxonicalium ubivis intra ambitum hujus Regni Transylvaniae existentium Commorantibus salutem et Favorem! Constare vobis scimus, nos, ex mandato Potentissimi Imperatoris Turcarum, Ordinibus et Statibus Regni jam ante bellicum indixisse adparatum, ac ipsis quoque *Pastoribus Ecclesiarum Saxonicalium* comisisse, ut iidem etiam, ad vehenda tormenta, aliaque bellica instru-

menta, certum numerum equorum, curruum, cum senis equis ad singulos ad nos emittere debeant. Eam ob rem harum serie committimus vobis et mandamus firmiter, ut secundum consvetudinem, alias etiam in simili negotio observari solitam, ad dictos currus vectores et Aurigas sufficientes idoneosque et quidem tales, quibus tanti momenti nogotium committi possit, non fugitivos vel propter quos damnum, vel nobis vel ipsis Pastoribus inferatur, sed fideles et integrae fidei ex communitatibus vestris, pro stipendio ipsorum menstruo ternorum florenorum, sine aliqua tergiversatione, dare et ordinare modis omnibus debeatis et teneamini. Datum Albae Juliae die 28. Septenbris Anno 1593. *Sigismundus Báthori* mppria.

VIII.

Sigismundus etc. Reverendi et Honorabiles! Sincere dilecti Salutem et Favorem. Cum Deo juvante exercitum nostrum, quem hic ad Albam in castris habemus, propediem quoquo versum moturi simus: Mandamus itaque vobis firmiter, ut vos etiam equos, quos ad vehenda tormenta et alia instrumenta bellica, ex more jam antiquo, suppeditare debetis, una cum curribus, aurigis aliisque instrumentis necessariis, ita in promptu habeatis, Curamque adhibeatis, ut simul atque per alias has nostras requisiti fueritis, statim equos illos et Currus, citra omnem defectum et moram, eo quo opus erit, transmittere valeatis. Datum Albae Juliae, die 19. Octobris Anno 1594. *Sigismundus Báthori* mppria.

IX.

Sigismundus Báthory de Somlyo Princeps Transylvaniae, et Siculorum Comes etc. Prudentibus et circumspectis Judicibus villicis, ac Juratis Civibus quorumcunque oppidorum, Villarum et possessionum in Capitulo inter Küküllö vocato existentibus, Salutem et Favorem! Constare vobis scimus, nos ordinibus et statibus regni jam antea bellicum indixisse adparatum, ac *ipsis quoque Pastoribus ecclesiarum Saxonicalium* comisisse, ut ipsi etiam pro vehendis tormentis, aliisque impedimentis bellicis certum numerum curruum cum Senis ad singulos equis ad nos mittere debeant; Eam ob-

rem vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut secundum consvetudinem, alias in simili negotio observatam, ad dictos currus vectores et aurigas sufficientes idoneosque et quidem tales, quibus tanti momenti negotium committi possit, non autem fugitivos; vel propter quos damnum aliquod, vel nobis, vel ipsis pastoribus, inferatur, verum integrae fidei, ex communitatibus, imo medio vestri, pro stipendio menstruo ternorum florenorum sine aliqua tergiversatione, dare et ordinare modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, Exhibenti restitutis. Datum Albae Juliae die 4. mensis Novembris Anno Domini 1593. *Sigismundus Báthori* mppria.

X.

Sigismundus etc. Reverendi nobis sincere dilecti Salutem et Favorem! Antea quoque in mandatis dederamus, ut equos, currus et aurigas, pro expeditione bellica, ex more vetusto, Nobis debitos una cum omnibus instrumentis, ad promovenda tormenta aliaque impedimenta bellica, necessariis, in promptu haberetis. Quia autem equi oneri illi ferendo idonei sint oportet, nec qui statim lassitudine conficiantur, vobis ea ipsa de re vicissim serio committimus, ut in iis procurandis summam curam et diligentiam adhibeatis, et non equos qualescunque tandem, a plebeiis collectos, uti antea; verum quos in propriam vestram rationem aluistis, ad eos nostros usus destinare et ita in promptu habere debeatis, ne, cum promovendus Nobis exercitus, vestri causa ea in re destituamur. Secus non facturi. Datum Albae Juliae die 1. Novembris Anno 1594. *Sigismundus Báthori* mppria.

XI.

Gabriel Dei gratia etc. Prudentes ac Circumspecti Fideles nobis sincere dilecti, Salutem et gratiam nostram! Quum necessitas publica et Deliberatio Dominorum Regnicolarum trium Nationum postulet ut ex vobis quoque Praestantes viri nobiscum adsint, et in medium de instantibus rebus, una cum aliis fidelibus nostris Dominis Regnicolis, deliberent; mandamus vobis firmissime, ut statim ex *Civitate ista Cibiniensi*,

et singulis *Sedibus vestris Saxonicalibus*, duos integerrimos et Praestantes viros, *Judices videlicet Regios* cum Cive uno, huc ad nos mittere debeatis, nec secus faciatis. Dat. 7. Octobris 1612.

XII.

Gabriel Dei Gratia etc. Generose Fidelis nobis sincere Dilecte Salutem et Gratiam nostram! Quamquam juxta adprobatam Regni consvetudinem, ad festum sancti Michaelis Archangeli novissime elapsum pro Dominis Regnicolis Comitia Generalia celebranda erant, nihilominus, ob certas rationes, nunc pro ratione moderni temporis tractandorumque negotiorum diversitate, dictis dominis Regnicolis trium Nationum Transsylvaniae et partium Regni Hungariae eidem subiacentium ad festum beati Detrii martyris proxime venturum hoc est 27. diem praesentis mensis Octobris, hic in civitate nostra Cibiniensi Comitia Generalia celebranda decernimus, quo tempore ea, quae de re omnium erunt, et ad publicum patriae bonum et salutem pertinebunt, in medium proponantur atque decernantur. Ideo harum serie committimus et mandamus firmiter ut acceptis praesentibus, ad diem et locum praefixum, uti nos quoque, Deo fauente praesentibus aderimus, tractandorum et concludendorum negotiorum gratia adesse debeas et tenearis. Secus, sub poena in decreto expressa, non facturus! Datum in Civitate nostra Cibiniensi die 7. Octobris Anno 1612.

XIII.

Bethlen Gábor Nagy-Ekemező régi kiváltságát, hogy a bünügyekben itélhet, megerősiti.

Gabriel Dei Gratia Sacri Romani Imperii et Transylvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, ac Opoliae Ratiboriaeque Dux etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis, quod siquidem quum ex humillimis Prudentum et Circumspectorum Judicum Regiorum Septem Sedium Saxonicalium precibus, imprimis autem Generosi Colmani Gottsmeisteri Consiliarii nostri, et Civitatis nostrae Cibinien-

sis Judicis Regii devota Instantia, tum vero ex legitima et juramento exacta complurium fassione benigne intelligamus, Incolas et Inhabitatores possessionis Nagyekemező in Comitatu de Küküllő existentis, in captivandis in villa sua et intra territoria repertis cujuscunque maleficii patratoribus et in in illis consveto jure puniendis non a Comitibus et Judicibus Nobilium dicti Comitatus de Küküllő, in quo, ut praemissum, ipsorum possessio situata est, dependere. Sed ipsemet in facie sedis suae Judiciariae de talibus malefactoribus judicia ferendi, eosque merita poena adfligendi plenariam habuisse potestatis facultatem, more reliquarum possessionum, villarum, oppidorum et Civitatum Saxonicalium. Et hoc quidem ex antiquo usu et privilegiis a Divae memoriae Hungariae Regibus et Principibus Transylvaniae, felicis reminiscentiae Praedecessoribus nostris collatum, indultum et multis vicibus confirmatum obtinuisse, verum litteras suas superinde privilegiales Superiorum temporum injuria, incenso ejusdem possessionis templo, et ignis ardore cum omnibus circum aedificatis domibus absumpto, in favillas redactas periisse. Suplicatum itaque exstitit nobis in eo humillime, quatenus eosdem Incolas et Inhabitatores dictae possessionis Nagyekemező more reliquorum Saxonum praefata libertate sua gaudere, neve in ea a quoquam turbari concederemus, imo praedictas ipsorum litteras privilegiales a priscis Hungariae Regibus et Principibus Transylvaniae eollatas praescripto infortunio perditas, aliis litteris nostris superinde Privilegialibus restituere et vigori pristino reddere dignaremur. Nos itaque cum praetactorum fidelium nostrorum Judicum Regiorum et inprimis dicti Colmanni Gottsmeisteri nobis pro parte Incolarum possessionis Nagyekemező fusis precibus inclinati, deprehensaque ex multorum, ut praemissum, fide mediante facta adtestatione, rei veritate, praecipuum inde habentes respectum benignitatis Divorum quondam Hungariae regum, et bonae memoriae Principum Transylvaniae Antecessorum nostrorum erga incolas illius possessionis hac in parte derivatae. Tum etiam benigne volentes malefactorum et notiosorum hominum probis fraudem et tyrannidem minantium scelera compendiosiori poenae irrogandae via refraenare, ne huc et illuc di-

stracta iniquitatis ultio, majorem latrociniis adperiret fenestram. Fidelibus nostris, Judici, villico, Juratis senioribus ac universitati Incolarum toties dictae possessionis Nagyekemező id benigne adnuendum et concedendum duximus, ut ipse judex Villicus, Jurati Seniores, ac universitas Incolarum praesentes et futuri a modo in posterum futuris semper temporibus, quatenus in praetactarum suarum libertatum usu, a priscis temporibus fuisse dignoscuntur, juxta morem et consvetudinem antiqua septem sedium nostrarum Saxonicalium, quarum ut dicitur, utuntur juribus, in praescripta villa sua et intra ejusdem territoria, in locis congruis et convenientibus patibula, rotas et caetera poenarum Signa, juxta morem et consvetudinem erigere, universosque fures, latrones, praedones, domorum incensores, falsarios, caeterosque cujusvis maleficii et sceleris patratores, qui Dei timore posthabito, in praemissis et aliis publicis criminibus et factis detestabilibus procedunt, in personis detinere, detentosque prece, pretio, favore, et amore quibuslibet hac in parte postergatis, Deum que inulti sceleris vindicem et ejus jusfitiam ferentes prae oculis, juxta eorum demerita juris ordine observato, judicandi definitivaque sententia condemnandi, suspendendi, decollandi, et comburendi, caeterisque poenis condignis feriendi et quaevis illa, intra territoria sua quae de jure in his juxta regni nostri consvetudinem fieri consveverunt, facienda exercendi et peragendi plenam et omnimodam habeant potestatis facultatem. Item si quis quidquam accusationis et adquisitionis contra ipsos populos et incolas ejusdem possessionis Nagyekemező habuerit, et hujusmodi adquisitionem ac accusationem suam in sede judiciaria ipsorum incolarum villanorum ordine juris observato prosequatur, ubi judicio ipso cum contentus esse noluerit, ex tunc ad interrogationem sedriae septem sedium causam transferre debeat; imo adnuimus concedimus consentimusque, praetactorum Regum Hungariae et Principum Transsylvaniae, nostrorum praedecessorum superinde indultis, eaque hac in parte priori suae integritati clementer restituimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, Comitibus, Vice Comitibus, et Judlium dicti Comitatus de

Küküllő, cunctis etiam aliis, quocumque officio et praefectura fungentibus, modernis et futuris, quovis tempore constituendis, praesentes visuris, harum serie committimus et mandamus firmiter, ut acceptis praesentibus praedictos cives et Incolas possessionis Nagyekemező in praescriptis eorum juribus, libertatibus et indultis, quatenus in eorum usu a priscis temporibus perstitisse comperiuntur, in persequendis quippe captivandis et puniendis malefactoribus in J. dictione eorum repertis captivatis et existentibus et judiciis de illis ferendis et celebrandis illaesos conservare, neque vos contra ipsorum libertatem et privilegia sua in juris dictionem eorum ingredi, ut multas seu birsagia qualiacunque ratione hujusmodi maleficorum ab illis petere aut eo infestare audeatis, sed libere ipsos instar aliorum oppidorum et possessionum Saxonicalium in suis libertatibus et immunitatibus procedere permittatis et permitti faciatis. Secus non facturi. Praesentibus perlectis Exhibenti restitutis. Quas nos in majorem hujus rei firmitatem sub sigillo nostro authentico ejusdem judici Villico, ac Universitati Incolarum possessionis Nagyekemező, Sucessoribusque eorumdem universis clementer dandas duximus et concedendas. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die 14. Augusti Anno Domini 1627.

Gabriel mppria. *Stephanus Kovasotzy*
Cancellarius mppria.

XIV.

A nagyszombati egyezkedés Katona Hist. Criticája XXIX-ik kötete 585. és köv. lapjain közölve van. Ugyanekkor azonban egy titkos szerződés is köttetett Mátyás és Bethlen Gábor közt. E nevezetes okmányt mutatom be most a kolosvári ref. főiskola birtokában levő báró Szilágyi Sámuel-féle másolatból, mely tudtommal most lát először világot és magára a történetre is nevezetes fényt derít.

E példánynak oldalírása (az oklevél végéhez téve) „Secretus tractatus et Transaccio transsilvanica." Maga az egyezkédés pedig itt következik:

Nos Mathias Divina favente Clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae,

Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, quibus expedit universis. Quod cum nos ad tollendas non ita pridem subortas differentias, Pacemque et concordiam stabiliendam, aliquoties a Domino Gabriele Bethlen, Statibusque et Ordinibus trium Nationum Provinciae Transsylvaniae requisiti, certos nostros Pacis et concordiae amantes commissarios, in liberam Civitatem nostram Tirnaviensem ablegassemus, quo praedictus quoque Dominus Gabriel Bethlen ex clementi praemonitione nostra, tam suo, quam dictorum universorum Statuum et Ordinum, Trium Nationum Transsylvaniae nominibus et in personis certos suos Legatos, et commissarios submittentes, ac ex utraque parte cum literis Plenipotentialibus, modo sufficienti comparentes, ibique certas pacis et Concordiae Conditiones inivissent, cujus Puncta et Articuli sequuntur hunc in modum.

Primo. Quantum ad statum Transilvaniae partiumque eidem annexarum attinet, in hac libera electione Principatus quem nunc habent, per nos et successores nostros legitimos Hungariae Reges conservabuntur, donec dei beneficio Buda et Agria a potestate Turcarum (nisi antea voluerint) eliberabuntur. Quo eliberata, Transilvania cum partibus sibi annexis in pristinum Statum, uti tempore antiquorum Regum per officiales Regios gubernata fuerat, redeat. Quod si autem nobis viventibus Divina Majestas Caesarea Regiaque, vel successores ejus hoc consequi poterunt, quousque nos supervixerimus, in libero nostro Principatu Transylvaniae partiumque ei annexarum permaneamus. Interim autem tam pro nobis quam Successoribus nostris legitime electis Transsylvaniae Principatus, liber Principatus et Dominium, Salva et intacta permaneant.

Secundo. Pacificationem cum Turca ad sitvatorok factam, in qua etiam Transsylvania implicite inclusa est, non turbabimus, sed omni studio et Conamine conservare studebimus. Quod si vero Turca vel in Hungaria, vel in Transilvania Pacem hanc rumperet, et sua Majestas Caesarea et Regia, communibus Christianorum auxiliis illi resi-

steret, ut ruptam pacem vindicare vellet, bellumque in vicinis ad Transsylvaniam partibus Turca moliretur, ex tunc tam nos, quam successores nostri Statusque obligati simus Communia arma sumere, ad requisitionem suae Majestatis, et Regni Hungariae penes Christianitatem contra communem hostem militabimus, ubi usus ita tulerit et postulaverit. Si autem Turca particulari expeditione in locis Transylvaniae remotioribus, utpote ultra Danubianis Pacem invaderet. In eo Casu nos, Statusque et Ordines Transylvaniae successoresque nostri, auxilia nostra exercitui suae Majestatis non teneamur adjungere, sed tranquillitati nostrae ex consilio suae Majestatis, et Regni Hungariae, aut bona se offerente occasione etiam arma tentare, quo meliori et commodiori modo poterimus consulere sit licitum. Sin autem Transylvaniam partesque eidem annexas Turca invaderet, tempestive a nobis sua Majestas, successoresque ejusdem legitimi, ac regnum Hungariae requisiti, quemadmodum necessitas postulaverit, tam auxilio pecuniario quam milite uti vis hostilis immineret, condigna auxilia et suppetias ferre sit obligata.

Tertio. Interea vero nec belli, nec Pacis tempore (tributis et honorariis Pacis tempore Turcis praestandis excepto) nulla unquam auxilia, commeatus et transitus per Transylvaniam, et partes eidem annexas, contra suam Majestatem Caesaream et Regiam, ejusque successores Reges Hungariae, et Regna Provinciasque praebebimus, aut per nostros praeberi permittemus. Imo si ad haec praestanda Turcae nos, Successoresque nostros legitimos Principes et Transylvaniam, partesque eidem annexas, contra libertates nostras vi omnino cogerent, aut alias quovis modo in libertatibus nostris impedire vellent, requisitis mox de his suis Majestatibus, et per illas Regno Hungariae, illis pro viribus resistemus, et si illis pro viribus resistere nequiremus, et suam Majestatem caesaream atque Regiam ejusque successores legitimos Reges Hungariae et regnum aut superiorem partium ejusdem Regni Generalem Capitaneum pro auxilio requiremus. In eo Casu etiam sua Majestas ejusque successores legitimi Reges Hungariae et Regnum, quantum necessitas postulaverit, nobis et successoribus nostris legitimis Principibus Transilvaniae, Par-

tibusque Hungariae eidem annexis, juxta Capitulationem generalis Transactionis cum sua Majestate Caesarea, atque Regia, de recenti Tyrnaviae initam, contra ipsos Turcas, et alios hostes eidem adjunctos auxiliabuntur.

Quarto. Quaecunque Arces, Oppida, aut alia loca communibus viribus quando a sua Majestate jussus exercitus aut apparatus mittetur, Capientur, aut recuperabuntur. Sacratissimae suae Majestati omnino cedent. Quae autem illustrissimus Princeps ipse propriis armis, sangvine suorum subditorum, industria aut alia diligentia hosti ademerit, Principi Transylvaniae cedent, sed Jure Feudi tantum. Quod subinde a sua Majestate, tam Princeps, quam ejus legitimi successores accipere teneantur. Quae denique Princeps, ex Bonis ad Coronam Hungariae proprie pertinentibus, tempore quo a Turca occupata fuerunt, recuperavit, ea suae Majestati statim relinquit, simul atque ipsi Principi aequa in aliis bonis Compensatio dabitur.

Quinto. Exorto bello Turcico liberum sit suam Sanctitatem, serenissimum Regem Hispaniarum, ceterosque Christianos Principes, Imperii Ordines et Provincias pro Pecunia ad Bellum Turcicum solicitare, et in hoc ipso sua Majestas Caesarea atque Regia interpositione suae authoritatis Caesareae nobis adjumento sit.

Sexto. Propter Commoditates Belligerationis, quemadmodum tempore Sigismundi Principis usitatum fuit, Exercitus Transsylvanicus in utramque Valachiam intromissus aperteque dispositus conjunctis viribus contra communem hostem operam navet, et si necessitas tulerit, ut etiam nosmet ipsi in persona pro defensione communi ingressi fuerimus cum consensu et cointelligentia suarum Majestatum, (si tempus patietur) utroque (sic) vajvodarum militabimus.

Septimo. Sua Majestas Copiis militaribus, et omni necessario apparatu, ut pote, tormentis, globis, pulvere, et reliquis omnibus instrumentis juvare constituit.

Octavo. Quod si vero pax post bellum apertum Turcis cum sua Majestate Regno Hungariae et Christianitate concludenda foret, tunc nobis Provinciae Transylvaniae, partibus ei annexis exclusio nunquam fiat, sed communibus votis, et nobis etiam inclusis transactio pacis sanciatur.

Nono. De secretioribus inimicorum Turcarum, Tartarorum aliorumque hostium Regni Hungariae Suam Majestatem certiorem faciet, curabitque istarum rerum Turcicarum notitiam habere.

Decimo. Arcium Varad, Szamos ujvár, Kővár, et Huszt, Capitanei, moderno Principi imprimis et successoribus ejusdem legitimis ad observationem praesentis Transactionis; suae etiam Majestati et futuris Regibus Hungariae Juramento sint adstricti, et suo tempore etiam Praesidiarii milites ad fidem Principi et Capitanei jurent.

Undecimo. Si sua Majestas modum adinvenerit ut absque evidenti periculo Transylvaniae consentiente Turca, Vajvoda Radulius in Provinciam restituatur, et ab eodem nos sufficienter assecurati fuerimus, bonam vicinitatem, et conjunctionem animorum cum ipso conservabimus.

Duodecimo. Quod sacratissimam Caesaream Regiamque Majestatem ejusque legitimos successores pro Capite totius Christianitatis, et Rege Hungariae majoribus et superioribus suis agnoscant, et Transylvaniam partesque ei annexas pro inseparabili Coronae Regni Hungariae membro recolunt, et recognoscunt neque juri Coronae praejudicabunt.

Decimo tertio. Ad praesentis Transactionis Conservationem et successivis temporibus Continuationem penes ipsum Principem ex praecipuis Capitibus Trium Nationum Constantia, fide, taciturnitateque conspicui Strictissimo Juramento sint obligati : Ita ut qui nunc publica authoritate in hac legatione funguntur, hac vice solenni Juramento deposito, ad finem vitae ipsorum tamquam bene conscii secretae ipsius Transactionis apud se perpetuo silentio conservent, mortuo autem ex illis aliquo, Princeps et reliqui ejus secreti conscii, alium ex eadem natione ex qua extiterit, loco illius eligant, cum quo communicent sub eodem strictissimo Juramenti vinculo. Si autem Principem fato fungi contigerit, idem conservatores secreti istius Decreti, sub eodem Juramenti vinculo teneantur Principem electum et succedentem statim in initio suae inaugurationis ad observationem, praesentis tam secreti, quam publicae Transactionis adstringere sub nomine Transactionum Tyrnaviensium.

Nos itaque praescriptos omnes Articulos, inter Nos et Regnum nostrum Hungariae, et dictum Dominum Gabrielem Bethlen, Statusque et Ordines Provinciae Transylvanicae, et partium Hungariae eidem annexarum per suos legatos modo supra nominato conclusos, et praesentibus hisce literis nostris de verbo ad verbum insertos, et omnia ac singula in eis contenta, ex certa scientia nostra, et animo bene deliberato, approbamus, ratificamus, et confirmamus, Promittentes nostro, Successorumque nostrorum legitimorum Regum Hungariae nomine, in verbo nostro Caesareo et Regio et bona fide mediante, quod praeinsertos Articulos, ac omnia et singula in eisdem contenta, secrete modis omnibus conservabimus, et per alios qui horum notitiam habituri sunt, conservari curabimus atque etiam tam nos ipsi sancte et inviolabiliter observabimus semper, quam etiam per omnes subditos nostres, et alios quorum intererit observari faciemus, ac ad observationem eorum omnium etiam successores nostros legitimos Reges Hungariae, et Regnum obligatos esse volumus in perpetuum. In cujus rei fidem et testimonium praesentes literas nostras, quas manu nostra supscripsimus et sigillo nostro munivimus, praelibato Domino Gabrieli Bethlen ejusque successoribus legitimis, omnibus statibus et Ordinibus Transylvaniae, et Partium Hungariae eidem annexarum dandas duximus et concedendas. Datum in Civitate nostra Vienna die 15. Maji Anni 1615. Regnorum nostrorum Romanorum 3 Hungariae 7. Bohemiae quarto. *Matthias* m. p.

NEVELÉSÜGYI SZAKASZOK.

HORVÁTH CYRILLTŐL*).

II. ÖSZSZERŰ ELIGAZODÁS.

Azt állítottuk az első szakaszban, hogy nálunk a nevelés dolgábani öszszerű eligazodás nemzeti szükségletté vált.

---

*) L. az I. cikket: „Nemzeti szükséglet" az Új M. Muz. 1857. folyam I. köt. 65—76. ll. *Szerk.*

És ez a széltében mutatkozó jelenségek nyomán lön így állítva; találkoztak mindamellett a neveléssel foglalkodó egyének között, kik állításunkra nem győzték eléggé fejöket csóválni. Nem bírtuk ugyan még e sokat rejtő fejcsóválásnak valamennyi okát kipuhatolni; úgy látszik mégis, mintha vizsgaságunk itt-ott a fátyolt jól lebbentette volna föl. A jelenségek valósága iránt sehol és sohasem támadt kétség: valami más okozhatta tehát, hogy állításunk akadékokba ütközött. Mivel a fejcsóválás több alkalommal és olykor nem minden fölindulás nélkül ismételtetett: gyaníthatóvá lön, hogy az akadékok forrása nem az ingadozó külsőségekben, hanem ezeken túl a fejcsóválók megrögzött elmejárásában nyomozandó. Igazolta is az eredmény gyanításunkat, mert észrevételeink tanusága szerint némelyek előtt az érintett szükséglet szellemi és nemzeti volta, mások előtt az eligazodás összszerüsége tűnt elö mint olyféle mozzanat, mely érezhető megütközéssel fogadtatott. De mi okozta tulajdonképen azt a megütközést?

Gondolataink szövesztésekor az érintett szükségletet egyszer szelleminek, másszor nemzetinek mondottuk. Ez az, aminek nyitját nem tudták némelyek föltalálni. Hogy ugyanazon szükséglet szellemi is nemzeti is legyen, az a tapasztalásnak szintúgy mint a gondolkodásnak emberei előtt valami váratlan, söt bizonyos érdekbeli viszonynál fogva, néhányszor megdöbbentő is volt. Hogy ilyféle volt, azt a kedélyek ingadozása nagyon is elárúlta. Embereink nem vergődtek még ki az elvontságok ügyetlenítő szorúlatai közöl: azért történt a többi között, hogy a nevelés dolgábani összszerü eligazodásnak még csak lehetségéről sem akartak hallani.

E tünemény azonban könnyen megmagyarázható. Mi legyen valódilag az, a mi az érintett szükségletet igazán szellemivé teszi, azt a tapasztalás, míg elvont, a maga módja szerint nem fogja soha kellöleg fölmutatni. Mi legyen valódilag az, a mi az érintett szükségletet igazán nemzetivé teszi, azt meg a gondolkodás, míg elvont, nem fogja soha kellöleg a maga módja szerint lehozni. Innen az elvontságokhoz ragaszkodók megütközése az eligazodás összszerüségén, mely bármily egyoldalúságtól tiszta levén, a nevelés dolgában előfejlett szükségletet is csak úgy fogja igazán szelleminek ismerni,

ha nemzeti is; valamint igazán nemzetinek is csak úgy fogja ismerni, ha szellemi is. Ez itt az ok, mely miatt a nevelés dolgában sem az elvont tapasztalásnak sem az elvont gondolkodásnak emberei nem igazodhatnak el öszszerűen. Nem az elvont tapasztalásnak emberei, mert eligazodásukból hiányzik a szellemi mozzanat; nem az elvont gondolkodáséi, mert eligazodásukból hiányzik a nemzeti mozzanat. Bírnak ugyan ők is eligazodottsággal a nevelés dolgában, de nem öszszerűvel, nem valamennyi oldalról öntudatosan végrehajtottal; mert arra nézve, hogy ezt bírhassák, minden más előtt az elvontságokkal kellene szembe szállaniok. Ehhez pedig, miként azt a tapasztalás esetei bizonyítják, nincs aránylagos készültségük.

Az ily készültség többfélét szükségel. Szükségli a többi között 1) a tárgynak, melyben el akarunk igazodni, 2) magának az eligazodásnak, mint működési folyamlásnak, lehető legvilágosabb ismeretét; mert e nélkül az eligazodás vagy nem egyéb setétbeni tapogatódzásnál, vagy ha egyéb, kevésben különbözik az egyoldalú kisérléstől. Hogy ilynemű eszközök mellett a czél soha biztosítva nem lehet, magától értetik.

A ki eligazodik, valami után tör, aminek kielégítő birtokában még nincs. Ezen valami az eligazodottság vagyis a szellemnek oly állapota, mely őt bizonyos tárgy irányában mind elméletileg mind gyakorlatilag kielégíti. Kielégíti elméletileg, mert akár mikor és akár hol tegye magának ama tárgyra vonatkozólag e kérdéseket: mi? honnan? mivégre? az adandó feleletek viszonyszerű alaposságuknál fogva meg fogják őt nyugtatni. Kielégíti gyakorlatilag, mert ismeretei nem szűkölködendnek mozzanatokban, melyeket akkor, midőn a kérdés alatti tárgygyal bánik, útbaigazító szabályok gyanánt tisztán látólag fölhasználhat.

Mindez azonban bizonyos készséget tesz föl, mely nélkül az eligazodottság sem elő nem hozathatik, sem fenn nem tartathatik, sem tökélyesebbé nem tétethetik. Vannak, kik a készségtől az előhozásnál és a fentartásnál egyebet nem kivánnak; de hibásan, mert nem elég, hogy az eligazodottság csak előhozott és fentartott legyen, hanem azonfölül még

szükséges, hogy az élet fejlésfokaihoz képest tökélyesíttessék is. Ha más nem, követeli azt az eligazodottsággal együtt-járó kielégítés, mely csak viszonylagos és fokszerű lehet. Valamint az élet nem veszteglés: úgy a szellemi eligazodottságnak sem szabad olyanná lennie. Kétségbe nem hozható bizonyíték ez arra, hogy ama működést, mely az eligazodottságot előhozza, fentartja és tökélyesíti, mindenképi szabályozottság jellemzi. De honnan az ilyenkor érvényesítendő szabályok?

Aki eligazodik, valamiben igazodik el: következőleg az eligazodás nem elvont, hanem alkalmazkodó működés. Tartozik ugyanis ama tárgy természetéhez alkalmazkodni, melynek hatáskörén belül az eligazodás mozog. Íme a forrás, melyből az eligazodás folyamításakor szemmel tartandó szabályok merítendők. A tárgy természete és egyedül csak ez lehet a sikerbiztosító szabályok forrása. Az e forráson kivül valami mástól kölcsönzött szabály is gyakorolhat ugyan befolyást az eligazodás menetére; ámde mivel ily esetben a szabály és tárgy közötti viszonyt nem lehet mindig biztosnak tekinteni: a befolyás sem az eligazodást a tétovázás, sem az eligazodottságot a hézagosság ellen nem fogja kellőleg megóni.

Az itt mondottakban rejlenek ama többször nem értett, máskor meg eléggé nem méltányolt mozzanatok, melyek miatt a nevelés dolgábani eligazodás oly ritkán sikerül. El akarunk igazodni a nevelés dolgában, de anélkül, hogy annak, mint egésznek, valamennyi oldalát alaposan átvizsgáltuk, anélkül, hogy létesíthetésének külső föltételeit világosan fölfogtuk, anélkül, hogy annak végrehajtását, amint már az előkerült viszonyok között lefolyt, szellemileg áthatottuk volna. Csodálhatni-e azután, ha a szabályok, melyekhez ily készületlenség mellett az eligazodás menetét idomítottuk, ohajtott siker nélkül maradnak?

De nem is oly könnyű dolog a nevelésnek, mint önmagában megkülönített egységnek, alapos áthatása, miként azt némelyek gondolják. Sok mindenképen végrehajtottnak itéli azt, mihelyt Plato, Plutarch, Quintilian, Rousseau, Jacotot, Pestalozzi, Basedow, Disterweg, Fichte, Hegel, Herbart és másoktól egy-két tantételt el-les és azokkal részint a gyermekeikért aggódó szülék, részint az ügy mivoltához keveset

értők csoportjai előtt holmi diadalfélét arat. Mások meg a belsőleg összefüggő életkörök egészéből szoktak egyet-kettőt kiragadni, és miután tapasztalják, hogy ott valamely paedagogiai nézet alkalmazása sikerrel járt, csakhamar elhitetik magukkal, hogy ama nézet minden további meggondolás és a viszonyok által parancsolt eszélyesség nélkül a többi életkörre is alkalmazható. Innen azután az oly nevelési balfogások özöne, melyek a már is nagyon elharapózott természetlenkedést még meg is gyökeresítik. De köteleztethetik-e valaki akár emberileg, akár nemzetileg, akár családilag, akár egyénileg arra, hogy az elkorcsosító természetlenkedésnek vakon engedjen? Figyelmeztetés nélkül is láthatni, hogy itt e kérdés függőben nem hagyathatik.

A nevelés valamely emberi egyénnek rendeltetésszerű kifejtése levén, oly működés, melynek folyamításakor az egyénről és annak rendeltetéséről egy pillanatig sem szabad megfeledkeznünk. Ha megfeledkeznénk, a nevelés idomítássá fajúlna; mert akkor ama szellemi viszonynak, mely a nevelőt a növendék iránt állandó méltányolásra inti, előbb-utóbb meg kellene tágúlnia. Sajátképen az állat idomíttatik, az ember neveltetik. Az, hogy e két fogalom iránt nincs mindenki önmagával tisztában, senkit sem jogosíthat föl a gyakorlati téren azoknak egymással fölcserélésére. A fölcserélés, akárhol történjék, hiba. Igaz, hogy az, ami az állatban lényeges, az embernek szükségképi mozzanatai közöl sem hiányozhatik: de épen azért kell résen lennünk, nehogy az elhibázott fölfogás nevelési bánásmódunkat megtévelyítse. Sokkal fontosabb a nevelő hivatása, hogysem annak körén belül akármily szabadkozásnak hely adathatnék. Van igenis az emberben, ami idomítás alá esik, söt olykor az élet épen azt az idomítható elemet szereti a tisztán emberi fölé emelni; de azért még sem a növendékben, hanem a nevelőben keresendő a hiba gyöke, valahányszor az idomítás a nevelésen erőt vesz. Mi ha megtörtént, vége szakad a természet rende iránti tiszteletnek is.

Az emberi egyén, mint olyan, eredeti határozottsággal bír, melyet közönségesen természetnek mondunk. E határozottság az, melynek erejénél fogva az egyén a világon min-

den mástól különbözik és minden mással összefügg. Különbözik a határozottságnak egyedleges, összefügg ugyanannak egyetemleges oldalánál fogva. E határozottságon belül keresendők a tehetségek, melyek által, és a törvények, melyek szerint működve az egyén a világi lények sorában olyanná lehet, minővé lennie kell. Minthogy a határozottság eredeti adomány, benne és általa ki lön egyszersmind a rendeltetés azon iránya is jelentve, melyet az élet viszonyai közé tudta és akarata nélkül helyezett egyén tudva és akarva tartozik megvalósítani. A nevelőnek áll tisztében oda törekedni, hogy növendékében a rendeltetésszerüleg szükségelt tudás és akarás ne csak megindítva, hanem lehetőleg megszilárdítva és rendezve is legyen. Ki nem látná ezek után, miszerint a nevelés csak úgy valódi, ha a nevelendő egyénnek irányában valamennyi oldalról tárgyszerű.

Valamennyi oldalról, mondjuk, nehogy az itt is örömest előtolakodó egyoldalúságnak útat nyissunk. Értjük az universalismust és az individualismust, melynek pártolói közöl mindenik azon nyargal, hogy növendékében az egyént mindig rendeltetésszerüleg méltányolja. Nem akarjuk a méltányolást kétségbe hozni, de hogy az rendeltetésszerű legyen, tagadjuk; mert míg az individualismus az egyénnek csupán egyedleges oldalát fejleszti, addig az universalismus csak az egyetemleges oldalt súlyosítja; holott az igazság, mely nélkül nincs valódi rendeltetésszerűség, mindakettőnek egységében áll. Ezen egység az, melyet a nevelési concretismus érvényesít.

Föladatunk még most nem igényli, hogy mindenikről tüzetesebben szóljunk, gondolataink menetének irányosíthatása végett szükséges mégis egy kis bepillantás a nevelési universalismusnak rejteményeibe.

Többször hallható az ily nyilatkozat: „Nem csak az egyéneket, hanem a családokat, a nemzeteket és az emberiséget is kell nevelni.“ Nevelni kell tehát a családokat, a nemzeteket és az emberiséget is. Hogy az egyének neveltessenek, azt mindenki megfoghatja; de hogy a családok, nemzetek és az emberiség is neveltessék, az némelyek előtt a képtelenséggel határos. Szerintök a család mint család, a nemzet mint nemzet, az emberiség mint emberiség, nem is léteznek,

nem is lehet tehát követelni, hogy neveltessenek. Így az elvont individualismus. És némileg igaza van, mert a családot, a nemzetet, és az emberiséget csakugyan nem lehet úgy nevelni, mint az egyéneket. Hát hogyan? Lássuk minden más előtt, vajon adhatunk e tudakolásra kielégítő választ.

A család, a nemzet, az emberiség erkölcsi vagyis személyiséggel fölruházott egyénekből álló egészek. A családnak részei az egyének, a nemzetnek részei a családok, az emberiségnek részei a nemzetek; de sem az egyének családokká, sem a családok nemzetekké, sem a nemzetek emberiséggé nem válhatnak, hacsak valaminek önmagát érvényesítő befolyása által összefüggésbe nem hozatnak. Szükséges azonfölül, hogy viszonylagos önállóságuknál fogva mint egészek saját létezésükről bizonyságot is tegyenek.

Azon valami, ami önmagának érvényesítésekor nem csak átvonúl egyesitőleg az egészen, hanem azt valamennyi alkatrészével együtt fentarthatóvá és a többiek irányában használhatóvá is teszi, közönségesen célnak neveztetik. Ha az egészet, mint olyat, veszszük, rá nézve a célnak befolyása mindig eldöntő; ámde mivel a cél vagy külső vagy belső vagy öszszerű: e tulajdonokat a befolyás kimutatásánál sem szabad elmellőzni. A befolyás, mely az egészet illeti, soha sem érvényülhet bizonyos erő nélkül. Azon erő, mely az egésznek részeit valamely külső cél kedvéért tartja össze, külsőnek, azon erő, mely az egésznek részeit valamely belső cél kedvéért tartja össze, belsőnek, azon erő, mely az egésznek részeit valamely öszszerű cél kedvéért tartja össze, öszszerűnek nevezhető. A külső erő külsőleg munkál a részekre, kenyszerítvén őket az egymáshozi alkalmazkodásra; a belső erő belsőleg hat az ugyanazon egészet föltétező részekre, képesítvén őket az egész előhozására; az öszszerű erő pedig külsőleg is belsőleg is hat. Külsőleg, mert hatásával túlterjed mindenik részen; belsőleg, mert benne is hat mindenik részben: következőleg oly erő, melyben és mely által a részek egymást kölcsönösen áthatván és kiegészítvén az egészet nem csak létesítik, hanem fentartják és érvényesítik is.

Alkalmazzuk már most ezeket a szellemi életnek létbeli köreire, és lássuk, hogy ugyan mibe helyezendő az ott,

amit előbb külső, belső és öszszerű célnak neveztünk. E pontnak kiemelését e helyen valódi szükségletnek kell tekintenünk; mert e nélkül a nevelés dolgábani öszszerű eligazodásnak úgy, amint az jelenleg ohajtatik, soha módját nem ejthetnők. Az, ami tájékozásnak hívatik, sokkal meddőbb, hogysem az ily nagyfontosságú ügyben fakasztott várakozásnak megfelelhetne. Fölszólalásunk főleg az individualisták egyoldalúsága ellen van irányozva, kik előtt a szellemi életnek létkörei nem igen bírnak több becscsel az értelmi elvontságoknál. De hozzanak bármit föl az individualisták, a nevelési universalismus, mely itt szóban forog, kétségbe nem vonható tény. Fejlődékei, úgymint a nepotismus, mely főleg a családnak, a nationalismus, mely főleg a nemzetnek, és a kosmopolitismus, mely főleg az emberiségnek célszerűleg foganatosítandó nevelését szorgalmazza, mélyebb és alapját tekintve természetesb gyökeret vertek már a nevelési pályán, hogysem őket onnan számüzni lehetne.

Arról van a kérdés, vajon lehetséges-e a családnak, a nemzetnek és az emberiségnek oly nevelése, melyet célszerű foganatosítás előnyösítsen. Nem is lehet gondolni, hogy azok irányában másféle nevelésről lehessen szó. De lehetséges-e az ily nevelés? Vagy igen vagy nem. Ha igen, azon kell lennünk, hogy az embervilágnak létkörbeli célszövedékéről valami határozottat tudjunk; ha nem, azon kell lennünk, hogy okát adván a siker nélküli fáradozásnak véget vessünk.

Bölcselőink állítása szerint az önmagáról bizonyságot tevő létnek folyamlása fejlésfokokat tüntet föl, melyek többféle viszonyban állhatnak egymáshoz. A sok közöl minket itt most, midőn a nevelési universalismus fölfogási módját nyomozgatjuk, az alárendeltségi viszony érdekelhet leginkább, mely két irányra szokott alkalomúl szogálni. Az egyik a külső, a másik a belső célokra vonatkozik. A tapasztalás elég példát nyújt mindakettőre. Az első irány szerint a felső fok határozó befolyást gyakorol az alsóra; a másik irány szerint ellenben az alsó fok gyakorol határozó befolyást a felsőre.

Az első irány emberei körülbelül így szövesztik a gondolatokat. Azon, mindenütt föltalálható viszonynál fogva, mely alárendeltséginek mondatik, a szellemi világnak rend-

szerében az emberiség a nemzeteknél, a nemzetek a családoknál, a családok az egyéneknél felsöbb vagyis olyféle fokköröket képeznek, melyeken belül az emberiség a nemzeteket, a nemzetek a családokat, a családok az egyéneket saját céljaik megvalósíthatása végett fölhasználják. A lét ily állása mellett az egyének a családokra, a családok a nemzetekre, a nemzetek az emberiségre nézve fölhasználható eszközök: minek következtében az emberiség célja az alája rendelt nemzetekre, a nemzetek czélja az aláj ok rendel családokra, a családok célja az alájok rendelt egyénekre nézve külső cél. Innen amaz erőhatalom, melyet a kosmopolitismus az emberiségnek a nemzetek fölött, a nationalismus a nemzeteknek a családok fölött, a nepotismus a családoknak az egyének fölött nevelési szempontból is tulajdonít. Miután az alárendeltségi viszony nem vitetett be kivülről a létnek mindent felölelő mozgásába, hanem magának ezen, folyvást azonszerü mozgásnak tanusága szerint, csak egy mozzanat a lét örök törvényzetében: világos, hogy az, ki a nevelésben hozzá tartakozik, előre is biztosítva lehet a foglalkodásnak természetes folyamlásáról. A magát e viszonyba tevő létnek hatályosságán nyugszik az a tárgyszerüség is, mely olykor a nevelést annyira magasztossá teszi.

A második irány embereitől ellenben a következőket hallhatni. A világot tevő lények összefüggésbeni fölfoghatása végett szükséges ugyan, hogy gondolataink szövevényesekor az alárendeltségi viszonyt szabálynak tekintsük; hogy ennek irányulása szerint egymást föltétező, erkölcsi egészeket alakítsunk; hogy mindenik egészen belül az annak létesítésére nem különben mint fentartására indokúl szolgáló célnak mindinkábbi megvalósítását eszközöljük; hogy az esetleges viszonyok változkodásából eredt összeütközések kiegyenlítésekor az egészeknek egymáshozi állását fölhasználjuk: tévedne mindamellett, aki az itt mondottak tekintetéből a csupán gondolatban létező alárendeltségi viszonyt valóságosnak tartaná. Más ugyan a család mint a nemzet, más a nemzet is mint az emberiség, de nem azért, mintha mindenik, mint egész, a fejlődő létnek különleges, valóságos foka volna; hanem azért, mivel mi azokat, mint bizonyos cél fogalmától áthatottnak

vélt, erkölcsi egészeket önmagokra viszonyítottan, következőleg egymástól elkülönözötten is gondoljuk. Van tehát mindenik erkölcsi egésznek egy, különleges célja, mely épen azért, mivel kiválólag csupán az illető, vagyis a csak ő végette alakított egész által valósíttatik meg, belső célnak neveztetik. Ezen belső célokat rendeljük mi vizsgálódó szellemünkben egymás alá, hogy ennek következtében oly gondolati egészletet nyerjünk, melynek világossága mellett az akaratunk ellen is előnyomakodó életviszonyok között annál rendezettebben és biztosabbàn haladhassunk az előre kitűzött fő cél felé. A haladhatás ily neme hozza azt úgy azután magával, hogy összeütközési esetekben, ha a dolog választásra kerül, az egészek és azok ügyei között az, mely a többinek létalapúl szolgál, előnyözöttebbnek tartassék. Mivel pedig egyének nélkül a családokat, családok nélkül a nemzeteket, nemzetek nélkül az emberiséget gondolni sem lehet igazán: mi természetesebb, mint az, hogy az alsóbb fokú egészek saját céljaik tekintetéből a felsőbbeket fölhasználhassák?

Így az universalismus két, egymással szemközt álló irányának emberei, kik között az elsőhöz szítók fölülről bocsátkoznak lefelé, a másodikhoz szítók alulról emelkednek fölfelé. Amazok az universalismus obiectivusnak, ezek a subiectivusnak vitatói. Az embervilág erkölcsi egészeinek összefüggésével foglalkodnak valamennyien; de míg az egyik fél csak a külső, addig a másik csak a belső célok után nyomozódik. Innen a kihozott eredmények hiányossága. Hiányos az első irány eredménye, mert a nevelés, ha foglalkodását egyedül a külső célok letartó tekintélye nyomatékosítja, szárnyát szegi lassanként az egyéniség természetszerűleg szabad mozgásának; hiányos a második irány eredménye, mert a nevelés, ha foglalkodását egyedül a belső célok szövesztthetése kalauzolja, útat nyit a bármily erkölcsi szükségképiséget is megingató értelmi elvontságoknak. Mik után eléggé világos, hogy a külső és belső célok minden fölhasználhatásuk mellett sem mások, mint mozzanatai egy, őket magában kiegyenlítő, magasabb célnak, mely öszszerűségénél fogva alapja is egyszersmind az erkölcsi egészek célszerűleg foganatosítandó nevelésének. Melyik azon öszszerű cél?

Az universalismus obiectivus szerint a felsőbb egész az alsóbbakat használja föl saját céljainak megvalósítására. Állítás, mely föltéten nyugszik, mert előre föl van már az általa téve, hogy az alsóbb egészek, mielőtt fölhasználtatnának, saját belső céljaik némileges megvalósításával jelét adták annak, hogy fölhasználhatók. Mi ha úgy van, akkor a külső célok elfogadását is szükségli. Ugyanez áll az universalismus subiectivus által kiemelt belső célokra nézve is; mert ezek sem valósíttathatnak meg a felsőbb egészek fölhasználásával, ha ezek előbb fölhasználhatásukról bizonyságot nem tettek. Akármely irányban vegyük tehát az erkölcsi egészek ügyállását, bizonyos, hogy a külső és belső célok tulajdon hiányaik kiegészíthetése végett egymást kölcsönösen szükséglik.

Továbbá ha az egyének a családnak, a családok a nemzetnek, a nemzetek az emberiségnek körében foglaltatnak: akkor a felsőbb egészek céljai az alsóbbak céljaiban, mint szükségképi mozzanatok, mindig föltalálandók; mert épen ők teszik a kapcsot, mely által a kör tagjai belsőleg összetartatnak. És így nem csak külsőleg hanem belsőleg is összefüggnek azon erkölcsi egészek, melyekben és melyek által az öncélját fokonként megvalósító emberiség önmagát érvényesíti. Hogy ezen érvényesítés csak amaz öncélban és csak az által mehet véghez, magától értetik. De mi hát tulajdonképen az, a mi az emberiségen keresztül, mindent összetartólag érvénykedvén, magát az emberiséget is érvényesíthetővé teszi? Ez, miként azt egy kis meggondolás is azonnal napfényre hozhatja, nem lehet más, mint az embereszme, mert ez tulajdonképen az alap, a tényező és a végcél az emberiségre, következőleg az ez által felölelt erkölcsi egészekre, valamint az egyénekre nézve is. Alap, mert rajta nyugszik az embervilág létezhetése; tényező, mert önfejlődésének folyamításakor ő szükségli a fokokat, melyeken elvvé, illetőleg alárendelt céllá szilárdúlván szülemíti a létköröket; végcél mert önmagában megkülönített egység levén, szervezet is, mely az alárendelt céloknak, mint öntette szerveinek összetartó fejlesztésével fejleszti önmagát is.

Itt fordúl elő a pont, mely az universalistákat meghasonoltatja. Kérdezhetni ugyanis vajon az, a mi eddig az „em-

bereszme“ szóval lön kifejezve, létezik-e vagy nem? A hallható válaszok között nincs teljes megegyezés. Abban megegyeznek, hogy létezik, ámde, midőn a létezés minőségének meghatározására kerül a sor, az universalismus obiectivus őt reális, a subiectivus ideális léttel bírónak vallja. Ama szerint létezik önállólag mint világszellem, mely önmagának tevésekor az emberiségben mint korszellem, a nemzetekben mint nemzeti szellem, a családokban mint családi szellem, az egyénekben mint egyéni szellem nyilatkozván meg, az egyénekben és azok által önmagának tudatára jut. Benne van tehát létileg valamennyi létkörben, de tudatilag csak az egyénekben nyilatkozik meg. És így egyedül a világszellem teszi azon, már magában véve is, rendszerezett tartalmat, melyet a fejlődő egyéni szellem, hamindjárt az eredeti rendszerezettségnek nem mindig megfelelőleg is, önmagából eleinte létileg, későbben tudatilag is kifejthet.

Másféle felfogás uralkodik az universalismus subjectivus határai között. Itt is létezik ugyan az embereszme, de csak idealiter, mint szabadon alkotott gondolati egység a realiter létező egyéni szellemben. E szellem az önalkotta gondolati egységnek mindenik mozzanatát képes a maga működésének középpontjává tenni, melyhez képest azután az egység is külön egészszé válván külön cél utáni törekedést szükségel. E célokat mi elkülönözötten is, a közöttük levő belső viszonynál fogva, összefüggésben is gondolhatjuk. A belsöleges öszszefüggésben gondolt célok együtt véve az embereszmében fogatnak föl. Valamint bizonyos, hogy valódi létezéssel csak az önmagokat sajáterejüleg tevő lények bírnak: úgy az sem szenved kétséget, hogy sem a család sem a nemzet sem az emberiség nem bír valódi létezéssel, mert közölök egyik sem teszi önmagát sajáterejüleg. Sajátképen tehát csak az egyének léteznek valódilag és mint öntevök csak ők tesznek bizonyságot arról, hogy a belső célok megvalósítására hivatva vannak. Az egyéni célokat azonban csak úgy képesek az öntevő lények igazán megvalósítani, ha másokkal szövetkezvén egészeket alakítanak és azoknak hatáskörén belül a közös céllal együtt sajátjokat is folyvást érvényesítik. Ily szövetkezés útján alakított egészek a családok, a nemzetek, az emberi-

ség; és mivel a felsőbb egész az alsóbb céljának megvalósítása végett lön mindig kigondolva: az alsóbb, tulajdon céljának tekintetéből, a felsőbbeket mindig fölhasználhatja.

Tegyük itt újra föl e kérdést: lehetséges-e a család-, a nemzet- és az emberiségnek célszerűleg foganatosítandó nevelése? és lássuk, hogy ugyan mi következik rá nézve az mént elősoroltakból.

Ha az universalismus két irányának gondolati menetét nyomosabban átkutatjuk: egy pontot illetőleg megegyezésben fogjuk őket találni. Végzett dolog nálok, hogy az erkölcsi egészeket csak az egyénekben csak az egyének által, és így nem közvetlenül hanem csak közvetve lehet nevelni. Azon itt-ott hallható vélemény, mintha a nevelés a nevelendőben az öntevés gyakorolhatásán fölül semmi mást nem szükségelne, egyfelül kelleténél tágabb, mert a csupán idomítható tényekre is kiterjed; másfelül határozatlanabb, hogysem őt úgy, a mint van, akárki biztosan fölhasználhatná. A nevelendőben szükségelt tulajdonságok között első ugyan az öntevés gyakorolhatása, mert nélküle szó sem lehet a rendeltetésszerű kifejtésről; a már nagyon is megszokott paedagogiai tétovázásnak kikerülhetése végett föl kell mindamellett ama fokokat is mutatnunk, melyek az egyéni öntevés gyakorolhatásának természetes útvonalát teszik. Ilynemű fokok: az önérzés, öntudás, önönakarás. Nem is támadhat az iránt soha kétség, hogy az igazán nevelendő saját emberi méltóságát érezni, saját rendeltetését ismerni és mindazt, a mi ezekre szükségképen vonatkozik, akarni köteles. Vannak, kik ilyféléket egyenesen az erkölcsi egészektől követelnek, de hibásan, mert ilyfélékre csak az egyéni szellem képes: következőleg ha az említett egészek céljai nevelési úton előmozdíthatók, az mindig csak az egyénekben és csak az egyének által teljesíthető. És még sem lehet ellenmondás nélkül azon követelést gáncsolnunk, mely az erkölcsi egészektől erkölcsi tulajdonokban gazdag cselekvésmódot kivánván sürgeti: hogy erre az erkölcsi egészek nevelés által is képeztessenek. De hogyan férnek ezek így össze?

Három pont merül itt most föl előttünk: az egyének, az erkölcsi egészek és a nevelés, mely amazokra nézve közvet-

len, emezek irányában közvetett. Lehetséges-e a mondottak után, hogy akkor, midőn az egyének közvetlenül neveltetnek, azokban és azok által az erkölcsi egészek is közvetve neveltessenek? Ha igen, hol rejlik az alap, mely azt lehetővé teszi?

Az univ. obiectivus szerint azon alap a világszellem, mely akkor, midőn az egyénekben és ezek által önmagának tudatára jut, a fölhasznált egyéneket arra is képesíti, hogy azok a bennök végrehajtott önmegtudatolást saját határkörükön belül visszatükrözhessék. Hármat lelünk így az egyén eredeti adományozottságában: a szellemi tartalmat, a képességet és ama törvényeket, melyek szerint a visszatükrözés végrehajtandó. Benne van tehát már az egyénben a visszatükrözendő tartalom, az ahhoz szükségelt képesség, valamint a törvényzet is eredetileg; de nincs még benne rendeltetésszerűleg. Hogy mindez benne rendeltetésszerűleg is meglegyen, az eredeti adományt szellemi bizománynyá kell magasítania.

Megtörtenik ez, ha az eredeti tartalommal, melylyel már létileg azonosítva van, öntudatilag, szabadon is azonosúl. Ez a szellemi tartalom rá nézve kimeríthetetlen, és mégis rendeltetésében áll, hogy vele mindinkább egygyé legyen. Vagy más szavakkal: rendeltetésében áll, hogy magát a benne öntevőleg és őt elfogadásra képesítőleg megnyilatkozó szellemi tartalomnak minél tökélyesebb organumává tegye. Hogy ezen öntudatos tökélyesebbedés az adott tartalommal való szellemi azonosúlásban csak az adott képesség rendeltetésszerű kifejtésének, vagyis a célszerűleg foganatosítandó nevelésnek eredménye lehet, további nyomozgatás nélkül is világos.

Az univers. subiectivus más úton jár. A helyett, hogy az adott szellemi tartalomtól jött meghatásnak engedne, elvonatkozik minden adottságtól, hogy így saját gondolataiból rendszert alakíthasson, mely azután az erkölcsi egészek mozgatásainak vezetékül szolgáljon. Ő tehát azon alapot, melyen az erkölcsi egészeknek nevelés által is előmozdítandó célszerűsége nyugszik, a gondolási szabadságba helyezi. Egy lépéssel azonban tovább kell még itt mennünk. Kérdeznünk kell ugyan is: hogy min alapszanak ama célok, melyek az egészeken belül szabadon mozgó tagok által megvalósítan-

dók? Hogy merőben önkényiek legyenek, azt már csak azért sem állíthatni, mert a megvalósítás a vállalkozott tagok öszhangzó belátásának eredménye. Ez az öszhangzás a tagokat bizonyos viszonyban tünteti föl. Kérdés már most: hogy ugyan minő ez a viszony, esetleges-e vagy szükségképi? Azt, ha csupán esetlegesnek mondatnék, annál inkább kellene tagadnunk, minél bizonyosabb, hogy a szabadon fejleszkedő egyének csak az erkölcsi egészek határain belül és csak azoknak létviszonyai között lehetnek rendeltetésszerűleg szabadok.

Hogy mindenkép tisztára jöjünk, az elvonatkozás útján létesített szabadságnál nem csak magát a szabadságot, hanem azt is át kell jól vizsgálnunk, a mitől elvonatkoztunk. Az elvonatkozó, mielőtt az elvonatkozást megindította, nem volt, nem is lehetett kivül a rá ható, erkölcsi egészeken: kérdezhetni tehát, hogy ugyan mitől vonatkozott el, attól-e, a mi az erkölcsi egészek mozgásai között idegenszerűnek mutatkozott, vagy attól, a mi azokban szükségképi, lényeges? Ha az idegenszerűtől vonatkozott el, jól tette, mert ez az igazság kipuhatolásának egyik útja; de ha szükségképitől, a lényegestől vonatkozott el, öncéljának ellenére dolgozott; mert ugyan mi joggal követelhetné ily esetben, hogy öngondolta céljainak megvalósítására az egymással bensőleg nem rokonúlható egyének vállalkozzanak? Nem is csupán külsőleg szövetkezniök, hanem belsőleg kell azon egyéneknek rokonúlniok, kikből az erkölcsi egészek állanak. De valósúlhatna-e az ily rokonúlás, ha amaz eredeti törvények, melyek nélkül az erkölcsi egészek által megvalósítandó célok megtudatolása sem sikerülhet, ha, mondjuk, azok a törvények az erkölcsi egészek megalakítása előtt is már az egyénekben létileg nem érvénykedtek volna? Ha pedig érvénykedtek, akkor e törvények eredeti rendszere teszi valódi alapját ama célok öntudattal járó rendszerezhetésének is, melyek a rendeltetésszerűleg, tehát szükségképen fejlődő egyének által alakított egészeken belül megvalósítandók. Következőleg e törvények szükségképi összefüggésében találjuk föl azon alapot, melynél fogva akkor, midőn az egyének közvetlenül neveltetnek, bennök és általok neveltetnek közvetve az erkölcsi egészek is.

Föladatunk nem kívánja, hogy itt a nevelésnek közvetlen és közvetett módjáról behatóbban értekezzünk; bizonyos pontnak kiemelhetése végett álljon mindamellett e helyen is egykét észrevétel.

Akár objective akár subjective vegyük az universalismust, megállapodott arra nézve: hogy az egyén, midőn az erkölcsi egészek irányában neveltetik, mindig saját, eredeti határozottságának egyetemleges oldalánál fogva fejlesztendő; máskép itéli azonban ezen oldalt fejlesztendőnek az egyik máskép a másik irány. Az obiectív irány azt akarja, hogy az egyén a kor-, a nemzet- és a családnak belszükségüleg fejlödö szelleme által vezettessék; a subiectiv ellenben magát a kor, a nemzet és a család szellemét is az egyén fejlettségétől akarja függővé tenni. Míg tehát az első azt akarja, hogy az egyén az eredeti tartalomnak tárgyszerü érvényítése által tartassék az erkölcsi egészek reális viszonyaival öszhangzásban; addig a másik az önállólag szerkesztett és alkalmilag kezelt ismeretek segélyével akarja öt az életviszonyok intézőjévé tenni. Mikből látszik, hogy amannál a nevelési tartás a nevelendő irányában inkább negativ, emennél inkább positiv; oly irányok, melyeknek valódi érvényességet csak az őket mozzanatok gyanánt felölelő és egyesitő öszszerü tartás kölcsönözhet.

Az ily öszszerü tartás csak az universalismus concretus határai között mozog a maga valódiságában. Itt azon pályatér, hol az egyéni szellemben az adott tartalomnak a tárgyszerü és mégis szabadon mozgó alakkal és ennek amavval mindig együtt és mindig rendeltetésszerüleg történö fejlesztése által az egyén azon álláspont felé vezettetik, melyről a soha meg nem szüntethető önnevelést a közvetlen nevelés alóli felszabadúlás után biztosan folytathassa. Itt azon pályatér, mely a nevelés dolgában öszszerüleg eligazodott levén oda törekszik: hogy a növendék önmagát az embereszmében és annak valamennyi létfokán keresztül necsak fölfogja, hanem átértse és minél tökélyesebben bírja is. Meg van e pályatér arról győződve, hogy csak az így fölkészitett egyén fogja későbben az önnevelés nagy munkáját biztosan végrehajtani; mert okszerüleg látja, hogy ebben az akadályok, bár honnan

keletkezzenek, sem az emberi méltóság tiszta érzését sem az emberi rendeltetés világos ismeretét, sem azoknak, a mik ezekre szükségképen vonatkoznak, szilárd akarását nem fogják soha teljesen elnyomni. Arról is meg van győződve, hogy az így fölkészített egyén akár önmagát fejleszsze az embereszmében, akár az embereszmét fejleszsze önmagában, akár mind a kettőt együtt foganatosítsa : sohasem fog azon lényeges viszonyokról megfeledkezni, melyek közte és az erkölcsi egészek között fennállanak.

Midőn az ily egyén, mint önnevelő, magát az embereszmében fejleszti, azt iparkodik szellemileg elsajátítani, a mi már ezen eszmén belül az egyének, családok, nemzetek és az emberiség által az idők viszonyaihoz képest különbféle álláspontról és irányban előfejtve, megszilárdítva és érvényesítve lön. Midőn az ily egyén az embereszmét önmagában fejleszti, vagy a már elsajátítottakat önti új, tulajdon egyéni fejlettségéhez mért alakba, vagy oly tartalmi mozzanatokat is idéz elő, melyek még napfényre úgy hozva nem valának. Midőn pedig az így fejlesztett egyén az erkölcsi egésznek fejlesztő tagja gyanánt lép föl, soha mindenkép be nem végezhető kötelességének tartandja: hogy hivatásának ügyirányaiban öszszerűleg eligazodott legyen. Követeli ezt tőle ama szükségképi viszony, mely közte meg az egyre fejlődő erkölcsi egész között fennáll; követeli saját rendeltetése, melynek megvalósíthatása nagy részben a tőle függetlenül előfejlett viszonyoktól van föltétezve; követeli végre az embereszme, mely mindenik személy hatáskörében hivatásszerűleg akar érvényesíttetni.

Ha nem áll is mindnyájunknak hivatásában az, hogy másokat közvetlenül neveljünk, hivatásában áll bizonyára mindenikünknek az úgynevezett önnevelés. És mivel ezen önnevelés tőlünk magyaroktól csak a magyar nemzet életmozgásai között hajtathatik igazán végre : a végrehajthatás tekintetéből is áll az kötelességünkben, hogy a nemzet életmozgásai között eddig előfejtett nevelés dolgában öszszerűleg eligazodjunk. A kornak szellemével együtt sürgeti ezt saját nemzetünk szelleme is, melynek fő iránya jelenleg az öntudatos fejleszkedés. Azért neveztük a nevelés dolgábani öszszerű eligazodást nemzeti szükségletnek.

Vannak ugyan, kik látván, hogy nálunk a gazdálkodásnak majdnem valamennyi ága, továbbá az iparászat és kereskedés iránt még azon osztályokban is különös előszeretet mutatkozik, melyek előbb az ilyfélékkeli egyenes foglalkodást szégyenítőnek tartották; látván azonfelül, hogy nálunk a gőzhajózás és vaspályák iránti vélemény mindegyre kedvezőbben nyilatkozik; látván végre azt a satnyaságot, mely az élvezés utáni vak rohanással mindig együtt jár: biztosan vélik állíthatni, hogy nemzetünk fő iránya jelenleg az anyagiság, nem pedig a szellemi túlnyomósággal párosúlt öntudatos fejleszkedés.

Igaz, hogy a satnyító élvezés rabszolgáiból nem igen világít ki a szellemnek tiszteletet parancsoló felsőbbsége; az is igaz, hogy az anyagi érdekekhez való ragaszkodás terjedtebb és hódítóbb most, mint volt régen; de ha szemesebben átvizsgáljuk a uemzeti mozgások rejtélyeit, úgy fogjuk találni, hogy az iménti következtetést nem igazolhatni mindenkép. Az élvezés után rohanók szót sem érdemelnek. A tiszta búzában is van konkoly, de azért a búza mégis csak búza marad. Az anyagi érdekekhezi ragaszkodás pedig nem cél, hanem eszköz, melyet a nemzeti élet viszonyainak érett megfontolása és az önfentartási ösztön léteztet. A következő szakaszban, hol a nemzeti érdekek ügye is előfordúland, ki fog mutattatni, hogy az érintett ragaszkodásnak föltünősége sem más, mint az öntudatos fejleszkedésnek egyik folyománya.

Így állván a dolog, mi természetesebb, mint ha az önfentartásáért öntudatosan aggódó nemzet az aggódási gondok közé a nevelés ügyét is fölkarolja? Szinte varázserővel hat most közöttünk az a vélemény, hogy a mostani nemzedék alakításával a nemzet jövő sorsának alapja is megvettetik. Nem is lehet máskép. Hiszen a nevelés, mely által a nemzet saját, eddigi történetére vonatkozó tudatolmányait szokta kifejezni, épen a mostani nemzedék tagjaiban képezi ama tényezőket, kikre annak idejében a nemzet történeti eszméjének megvalósítása és fejlesztése bízva leend. Azon nemzet, mely az emberiség nagy egészében önmagának, vagy is tulajdon céljainak, tulajdon tehetségeinek és fejleszkedése sajátszerű módjainak, világos, tiszta tudatára jutott, sem történetének eddigi fejle-

ményeit nem akarja bolondjában elsiklasztani, sem jövőjének állapotát nem akarja bolondjában homokbuckára építeni.

Innen ama törekedés a nemzetben, mely őt nyugodni nem hagyja, valamíg saját életfolyását, amint az eddig a múltban és a jelenben megnyilvánúlt, a jövőben pedig gyanítólag megnyilvánúlhat, minden oda-tartozóval együtt szellemileg át nem hatotta, és ezen áthatás következtében öszszerűleg el nem igazodott. Mivel pedig épen a nevelés tudatoltatja meg a nemzet tagjaival ama lényeges összefüggést, melynek erejénél fogva a nemzeti élet fejleményei egy egészszé válnak : méltán állíthatjuk, hogy azon tárgyak között, melyekben az önmagának tudatára jutott nemzet köteles eligazodni a nevelés is helyet foglal. A széltében mutatkozó jelenségeknek fölmutatása után nem ok nélkül lön tehát mondva : hogy nálunk a nevelés dolgábani öszszerű eligazodás szellemi szükségletté vált.

Pillantsunk most egykissé végig a már mondottakon, talán így könnyebben fölmutathatjuk ama pontot, mely körül az egész forog.

Törekvésünk egy oly eligazodottság felé tart a nevelés dolgában, mely öszszerűségénél fogva nem csak nemzeti hanem szellemi is. Vannak, kik úgy vélekednek, hogy ezen eligazodottságban a nemzeti oldal egyedül a nevelés tartalmára, a szellemi ellenben egyedül annak alakjára vonatkozhatik; mert az, hogy mind a kettő nemzeti is szellemi is legyen, merő képtelenség. Elfogadják az eligazodottság lehetőségét; az említett két tulajdonság ellen sincs kifogások; de hogy azok a nevelés fogalmánál fogva belsőleg szükségeljék egymást, azt tárgyilagos alap nélkül szükölködő nézetnek tartják. Szerintök a fölemlített tulajdonságok oly elemek a nevelés foglalatában, melyek abba bizonyos mellékirány kedvéért szoktak becsempésztetni. Ki tagadhatná, mondják ők, a spártaiak nevelésének nemzetiességét; de azért, mert nemzeties volt, lehet-e szellemiesnek is állítani? Ki tagadhatná, hogy a középkori nevelés több irányban szellemies volt, de volt-e azért nemzeties is? Mivel tehát, ez okoskodásuk rövid vázlata, mivel tehát a nevelés fogalmából nem következik szükségképen, hogy az, épen azért, mert nemzeties, szellemies

is legyen és viszontag: sem a nevelés dolgábani öszszerű eligazodást, sem az ez által eszközlött eligazodottságot nem kell ama két tulajdonsággal szükségképen ellátottnak mondani.

Ez a vélemény azon értelmi álláspontnak szülemléke, mely, miután szokott abstractiójával az ismeret alakját a tartalomtól elszakasztotta, az okoskodótól várja, hogy azokat adott alkalommal és tulajdon belátása szerint összeilleszsze. A concretismus túl van már itt az értelmi állásponton, valamint az oly elmemozgási könnyedségen is, mely az ismereti tartalommal és alakkal kénye-kedve szerint bánik. Az általában vett nevelésről sincs itt most már szó, hanem szó van különösen a nemzetiről, melyről az mondatik, hogy épen azért, mivel nemzeti, szellemi is és viszontag. A szellemet sem veszszük általában, hanem veszszük a nemzetit vagyis azon közszellemet, mely a nemzet tagjaiban és azok által él. És mivel az élet önszervezés, az önszervezésnek alakja meg az önfejlesztés: értjük azon közszellemet, mely a nemzet tagjainak egyéni szellemén keresztül tesz önmagáról bizonyságot.

Ezek után ítélve a nevelés a nemzeti szellemnek oly működése, mely által az önmagát az egyéni szellemmel és ezt önmagával fejlődőleg és fejlesztőleg közvetíti. Fejlődőleg, mert az egyéni szellemeken keresztül csak önmagának azokbani tevése által nyilatkozhatik meg igazán; fejlesztőleg, mert ő serkenti az egyéni szellemet, hogy ez, esetleges ridegültségéből kibontakozván, önmagának a közszellemben és ennek önmagábani tevése által a valamennyi egyéni szellemet átható közszellemnek fejlődésében valóságos részt vegyen. És így a nemzeti nevelésnek, mint két tényező működésének folyamításakor nem csak a közszellem közvetíti önmagával az egyénit, hanem az egyéni is közvetíti önmagával a közszellemet. Megjegyzendő azonban, hogy e közvetítés a közszellem részéről csak létileg, az egyéniéről pedig tudatilag is teljesíttetik.

A nemzeti szellem, mint közös tartalom, hatja át létileg a nemzet tagjának egyéni szellemét, mely önérző, öntudó és önakaró levén, a nemzet közös tartalmát nem csak létileg hanem tudatilag is képes fölfogni, áthatni és elsajátítani. Ez által

a nemzeti szellem az egyéni szellemnek életbeli vagyis önfejlesztette bizományává lesz.

Világos ezek után, hogy a nemzeti nevelésnek alakja épen úgy szellemi mint nemzeti. Szellemi, mert az önmagát érző, tudó és akaró egyén részéről szabadon hajtatik végre: nemzeti, mert azt az egyén nem mint egyedül önmagára viszonyló egyed, hanem mint az öt szellemileg átható nemzetnek tagja hajtja végre. Hát a nevelés tartalma?

Midőn az egyéneket átható nemzeti szellem ugyanazok tehetségeinek fölhasználása mellett önmagáról bizonyságot tesz, fejlesztvényeket tüntet föl, melyek csak együtt véve tükrözhetik igazán vissza a nemzeti élet folyamlását. Ilyféle fejlesztvények: a nemzeti tények, a nemzetet átható gondolatok és a nemzeti nyelv.

Hogy ezek irányában az áthatott és fölhasznált egyéni szellemek sem maradhatnak mindig szenvedőleges állásban, a már említettek után könnyen gondolhatni. Érezvén ugyanis az egyéni szellem, hogy az előbbi fejlesztvények az ő tehetségeinek fölhasználása nélkül sem elő nem hozathattak, sem a megtörtént előhozás után tovább nem fejlesztethetnek érezni fogja lassanként ama felsőbbséget is, mely azután a benne fölvillantott öntudatosságnak több tekintetbeni túlterjedését szokta előidézni. Ha a föltüntetett fejlesztvények az ő tehetségeinek közrehatása nélkül elő nem hozathattak: nincs valami természetesebb, mint az, hogy azokat, legalább részben, saját előhozmányai, következőleg öncéljaival is rokonítható, életmozzanatoknak tekintse. Ha pedig világosabb tudást is szerez magának azon részvétről, melyet azok előhozásakor a nemzet tagjai között ő is tanusított: joggal bírónak ismerendi magát ama sikerre nézve, melyet a nemzet tagjai a föltüntetett fejlesztvények alkalmazásától várhatnak. Az előhozásbani részvétnek tudása így lesz alapjává a sikerélvezésre vonatkozó vágyalomnak. Oly fordulat az egyén tudatában, mely nem maradhat nyomatékos eredmény nélkül. A többi közt feltáruland a fejlés ama fokához az út, melynél meg fog arról győződni: hogy a nemzet hivatásszerű fejlesztését csak az oly tag képes igazán előmozdítani, ki saját ügyét a nemzetével és ezét a magáéval szellemileg azonosí-

totta. Ha ezen meggyőződés beállott, beköszöntött a nemzeti fölavatásnak titokteljes ünnepélye is.

Dicső, de vajmi nagyon ritka tünemény ez a fölavatási ünnepély! Multi sunt vocati, sed pauci electi. Boldogok, a kik electusok; mert bizony dicső dolog az a tiszta hazafiság! De valami más is ám ez, mint az a nálunk elharapózott szájhősködés!

Szellemi azonosítás? kérdezendi egynémelyik. Úgy van szellemi azonosítás, mely bármily szokatlanúl hangozzék, legkevesebbé sem szűkölködik mélységes alap nélkül akár találkozzunk vele a tapasztalásnak akár az elmélkedésnek útján.

A tapasztalás minduntalan bizonyítja, hogy a nemzeti fejlesztvények mozzanatai és az egyéni célok között nincs mindig meg a kívánt öszhangzás. Van ugyan azok között sok, melyek emezeket előmozdítják; de vannak olyanok is, melyek akadályozzák. Innen az egyénben támadt viselkedés két iránya, melyek újabb meg újabb viszonybeli bonyodalmakra szoktak alkalomúl szolgálni. Positive viselkedik azon fejlesztvényi mozzanatok iránt, melyek az egyéni célok előmozdításának tekintetéből fölhasználhatók; negative azok iránt, melyek ugyanazon célokra nézve akadályozók. Innen egyfelül a rokon- másfelül az ellenszenv, mely kedélyi határozottságok annál erősebben fogják azután magokat tartani, minél tágultabbá és esetekben gazdagabbá lön a tér, hol az élet folyamlása kihatásukat szükségli. Gondolataink menetében találkozandunk majd egy ponttal, melynél a kihatásokról tüzetesebben kellend szólanunk.

Jelenleg csupán azt kivánjuk mondani: hogy a fölhasznált egyéni szellem az öt felhasználó közszellemmel meghasonlási állapotba is jöhet. Bizonyára sem az egyikre sem a másikra nézve nem rendeltetésszerű állapot; mert ha a tényezők saját rendeltetéseik megvalósítása végett egymást kölcsönösen föltétezik, mivoltellenes irányra tértek, valahányszor hatásaik folyamatát nem a szükségelt megegyezés emeli, hanem a fonákító meghasonlás erőtleníti. Minélfogva hogy a szükségelt megegyezés érvényre juthasson, a meghasonlásnak el kell távolíttatnia. E helyen csak az öntudattal bíró egyéni

szellemnek állhat kötelességében az oly intézkedés, mely a meghasonlási bizonytalankodást eltávolítsa, a megegyezési állapotnak biztosságát ellenben célirányosan megállapítsa. Nem csak az élet külső bonyolúltsága, hanem annak belső folyamlása is szükségli tehát: hogy az önmagának tudatára jutott egyéni szellem a viselkedés előbbi két módját tulajdon fejléshatárain belül, az azok között lelt tartalom irányában is folyvást gyakarolja. Mondjuk, folyvást gyakorolja, mert azt, ami a meghasonlást előhozta, és táplálja, nem lehet egy csapással kiirtani. E gyakorláshoz azonban készültség kell, melynek föltétei csakugyan nem tartoznak a mindennapi dolgok közé.

A föltéteknek ízenkénti elősorolását e helyen egyetlenegy ok sem kívánja; a kitűzött föladathozi közeledés gyorsabbítása végett ki kell mégis közölök egyet emelnünk. Ezen egy a nemzet szellemi életének utánélése, melyet az egyéni szellem tartozik végrehajtani. Nem titok előttünk, hogy némelyek annak a nemzet szellemi életének szellemibeni utánélését is a szobatudóssági kotyvasztékok egyikének tartják; az sem titok előttünk, hogy az a szellemi utánélés vajmi nagyon keserű falat azon hírneves nemzetoktatókra nézve, kik a különben égig magasztalt és minden alapos ismeretnek egyedüli forrása gyanánt unszolgatott történelmet is csak amúgy félvállról üzögetik: még sem tágíthatunk, mert itt azt a szellemi utánélést maga a nevelés dolgábani öszszerű eligazodhatás ellenállhatatlanúl követeli. Mi csak e követelésnek igazságát akarjuk láthatóvá tenni, midőn azt mondjuk: hogy az, ki saját ügyét a nemzetével őszintén akarja azonosítani; hogy az, ki valódi hazafiságtól lángol és ezen lángolását a nevelés dolgábani öszszerű eligazodásnak tettlegesítése által is be akarja bizonyítani, azt akarjuk tehát röviden kimondani, hogy az ily fajtájú magyar ember azt a szellemi utánélést csakugyan végre tartozik önmagában hajtani.

De hol van hát az a nemzeti szellemélet? fogják itt a nyugtalanságba hozottak mondani, hol van hát? Emlékeztünk már egyszer a nemzeti tényekről, a nemzetet átható gondolatokról és a nemzeti nyelvről. A szellem valódilag csak az, mivé önmagát szabadságának erejénél fogva teszi: azért

állítjuk minden tétovázás nélkül, hogy a szellem tulajdon fejlesztvényeiben tesz önmagáról bizonyságot. A ki tehát a tulajdon fejlesztvényeiben önmagáról bizonyságot tevő, nemzeti szellem fejlödését önmagában szellemileg utánéli, annak szelleme kettőt foganatosít: a) túlterjed amaz egyedlegességégeken, melyek őt, hamindjárt mint tag az erkölcsi egésznek tagjaival bensőleg összefüggött is, minden mástól elkülönözték; b) a nemzeti szellemmel egygyé válik. De miféle alapnál fogva sikerülhetne az egyénnek az ily egygyé-válás? A szellemi közösségnek, mint kétségbe nem hozható, eredeti alapnak erejénél fogva. A szellemi közösségben bírjuk azt a pontot, mely körül itt az egész forog. Közösség van tehát a nemzeti szellem és az egyéni szellem között, e közösség erejénél fogva hatja át létileg az előbbi az utóbbit, ezen utóbbi is ugyanannak erejénél fogva hathatja úgy át tudatilag az előbbit, hogy ezen áthatás idővel az öntudatos egygyé-válást eredményezhesse.

Öntudatos egygyé-válás! föladat, melynek alapos megoldását kimondhatatlanúl sok akadály nehezíti. Alig hiányozhattak valaha a felé tartó kisérletek és mégis annyira bonyodalmasak a hozzá vezető útak! Napjainkban fölötte nagy az ügye körül mutatkozó bizonytalankodás: azért látszik e hely sürgetni, hogy előadottaink után ama módokról is megemlékezzünk, melyeket a nemzetileg áthatott egyéni szellem a magában lelt és érzésileg már fölfogott áthatottságnak megtudatolásakor követni szokott. Szolgáljon kiindulási pontúl maga az áthatottság, mint szellemi állapot. Ha közelebbről megvizsgáljuk, minden más előtt oly előhozmányra fogunk ezen állapotban ismerni, melyet két tényezőnek összehatása létesített. Ezen tényezők: a nemzeti szellem és az egyéni szellem, melyek egymást kölcsönösen szükségelvén közösen adták benne jelét a közöttük levő viszony fejlettségi fokának. Ha pedig amaz áthatottságot önmagában tekintjük, több elemből álló egységnek fogjuk azt találni. Az elemek között a tárgyiak a nemzeti, az alanyiak ellenben az egyéni szellemtől valók. De akár tárgyilag akár alanyilag tekintessék a kérdés alatti áthatottság, ama mód többféleségének alapját is mindig

magával hordandja, mely a rá irányúló megtudatoláskor követtetni szokott.

Lássuk e módokat először tárgyilag. Mondottaink szerint a nemzeti szellem háromféle fejlesztvény által nyilatkozik meg az őt tudatilag is fölfogni akaró egyéni szellemnek. E fejlesztvények között első helyen állanak a nemzeti, vagyis azon tények, melyek a közügyre közvetlenül vagy közvetve, kisebb vagy nagyobb mértékben, előmozdítólag vagy akadályozólag bár, de még is mindig befolyást gyakorolnak Mily különbözők legyenek a közügynek körei és ágai, azt a tapasztalás eléggé mutatja; valamint ama szellemi sajátosságokat is, melyek miatt az egyének közöl ez ezen, a másik más ügykört vagy ügyágat emel a többi fölé. Mi azonban a közügyi tartalom és a szellemi alkat irányában már is némi rokonságra látszik utalni. Elég az itt hozzá, hogy az egyéni szellem, midőn a nemzeti tények fölfogását önmagában foganatosítja, háromféle módot tüntet föl. Az első mód szerint a tény mint egy önmagában kikerekített és minden mástól elkülönözött egész áll elő, példáúl a magyarok megtérítése, a tatárjárás, a mohácsi vész, a magyar akademia alapíttatása. Szükségképi, mert az önmagára kellőleg nem viszonyított ténynek igaz ismeretére soha szert nem tehetnénk, de még is, a külső viszonyítás elhanyagolása miatt, kiegészítésre váró mód. E kiegészítést a második mód az által akarja véghez vinni, hogy a már elszigetelten fölfogott tényt a többivel szemközt oksági viszonyba helyezi. Tágúlnak is sokasúlnak is ugyan így a külsöleg összefüggesztett tény-egészek, de a megindított viszonyítás maga mindaddig véget nem érhet, valamíg a harmadik mód az eddig alakított tény-egészeket a nemzeti élet organismusának egészletébe egymást föltétező rész-egészek gyanánt föl nem öleli.

De min alapúlnak tulajdonképen az eddigi fölfogásnak tárgyegészei? Bizonyos levén, hogy itt a tárgyegészek a fölfogóra nézve úgy lelt adottságok, alig lehet más alapot gondolni, mint a nemzeti életnek belülről kifelé irányúló fejlődését. Minek következtében amaz okok is, melyek miatt eddig a külső viszonyítás rajtok végrehajtathatott, nem valahol a tényeken kivül, hanem bennök, illetőleg magában a nemzeti

életnek fokokon keresztül mozgó fejlődésében nyomozandó. Ami ha áll, nem lehetnek bizonyára egyebek, mint oly gondolatok, melyek a nemzetet bizonyos időben megvalósítandó célok gyanánt áthatották. A tény csak úgy igazán nemzeti, ha a közakarat kifolyása, ilyenné meg csak úgy válhatik, ha az általa és benne megvalósítandó cél, mint gondolat, a közakaratot áthatotta. Voltaképen nem a tény teszi az átható gondolatot nemzetivé, hanem az ilyféle gondolat kölcsönöz a ténynek nemzeti súlyosságot. A hol e súlyosság nincs meg, ott a tény, ha még oly felötlőnek látszik is, soha sem so rolható a nemzeti életet visszatükröző tény-egészek lánc-szemei közé.

Tévedésben van, aki azt véli, hogy a puszta tények fölfogásával a nemzeti életmozgás a maga igazságában is fel lön már fogva. Hiszen a puszta tények egészlete testét teszi csak az élő nemzetnek; az, ami a tényeket a tömegülő viszonyok között előhozta és az előhozottakat belsőleg összetartja, a nemzeti szellem, amennyiben forrása a gondolatoknak, melyek a nemzetet tettekre buzdítólag áthatották. Valóság tehát az is ezek után, hogy az ilynemű gondolatok nincsenek nem is lehetnek a nemzetben, mint belülről kifelé fejlődő egészben, belszükségű összefüggés nélkül. Innen ama sajátságos önmélység, mely az önméltóságát igazán érző, tudó és akaró nemzetet az élet viszontagságai között az önmagávali öntudatos megegyezésre szünet nélkül sarkalja. Ez a tiszta természetnek számtalanszor istenített, szent sugalma!

Mindamellett különbözők a nemzetet átható gondolatok fölfogásának módjai. Az első mód megelégszik az önmagára kellőleg viszonyított, egyes gondolattal, meg nem fontolván, hogy az ily elszigeteléssel önmaga árkolja el maga előtt a haladhatás útját. Van ugyan az egyes gondolatnak is tartalma, mely az őt tárgyazó tényeknek sokirányúságot kölcsönözhet; van terjedéke is, melyen belül a nemzeti életmozgást eredménydússá teheti; de mit használ nemzetegészileg véve a sokirányúság, mit az eredménydús életmozgás, ha ezeknek minél tökélyesebb folytathatása az ezt föltétező viszonyoknak okszerű méltányolása által biztosítva nincs? Az élet

viszontagságai között az egyes gondolat is csak úgy érvénykedhetik voltaképen mint cél, ha saját természeti viszonyai közöl ki nem ragadtatott.

Ezt tartja szem előtt a második mód, midőn a már fölfogott gondolatot a vele rokoníthatókkal viszonylásba helyezvén álláspontokat alapít, hogy azokról a nemzeti gondolatokból belsőleg összefüggő egészek alakíttathassanak. Ilyen, egészszé kialakított gondolatok például: az érdek, a jog, a jóllét, a vallásosság, a műveltség, a tudományosság, a gazdaság, ipar és kereskedés, melyek közöl azután, az élet váltakozó viszonyaihoz képest, mindenik lehet oly középponttá, mely a közügy folyásának megitélése- és mozgatásakor határozóvá szokott lenni a többiek fölött. De méltán-e?

E tudakolás keleszti a harmadik módot. Szerinte a középponttá lett gondolatok közöl csak azt illeti meg igazán ezen valamennyit átölelő és átható erőpolc, mely azonegy a sajátszerűleg mivoltozott nemzetnek végcéljával. Ha ez rendszerezetten biratik, birva van általa a nemzeti tények egészletének alapja is.

Mintegy magától jő most itt elő e kérdés: de ha a nemzeti tények és a nemzeti gondolatok annyira szoros összefüggésben állanak egymáshoz, nem hoz-e elő a közszellem oly fejlesztvényt, mely mind a kettőnek sajátszerűségén fölül a közöttük valódilag fennálló viszonynak különösségeit is hűven visszatükrözné? Előhozottaink szerint a nemzeti nyelvben lehet az ilyféle fejlesztvényt fölmutatni. Lesznek, kik ezen állítást egyfelül szokatlannak, másfelül nagyon merésznek fogják mondani. Hogy a nemzet az őt átható gondolatoknak megszilárdítása és az általa végbevitt tényeknek emlékezetben tarthatása végett bizonyos, bármikor és bárhol könnyen használható jelekről gondoskodik, az mindenki előtt természetesnek látszó dolog; de hogy az ily jelek még ama viszony különösségeit is hűven visszatükrözzék, mely a gondolatok és tények között fennáll, az már nem látszik természetesnek. Fő, a mire az e tárgybani természetesség ellen fölszólalólag hivatkoznak, a nyelvek sokfélesége, melyet, állításuk szerint, alig lehetne megmagyarázni, ha a nyelvek ere-

dését nem a mozgatag önkényiség hanem a természeti szükségképiség intézné. Ha pedig ez így van, min nyugszik akkor a visszatükrözési hűség?

A fölfogó szellemnek önmagávali azonosságán; mert sajátképen a visszatükrözés sem a nyelvnek, hanem a nyelvet eszközül felhasználó szellemnek működése. A gondolatok meg az általok elővillantott és vezényelt tények nincsenek a nyelvben, mint elvontan vett egészben, hanem benne vannak a szellemben, mint oly határozottságok, melyeket ez magában a nyelvnek segélyével megújíthat és különbféle viszonyokba is helyezhet. A visszatükrözési hűség abban áll, hogy a szellemben megújított és különbféle viszonyok közé helyezett határozottságok mindig ugyanazok legyenek. De hogy a szellemben megújíthatók és viszonyíthatók legyenek, eszközök kivántatnak, melyek fölött a megújítást és viszonyítást gyakorló szellem szabadon rendelkezhessék. Ilynemű eszközök a nyelvet tevő szók. Mindenik szónál meg kell különböztetnünk: 1) a puszta hangot, 2) a hozzá csatolandó szellemi határozottságot, 3) a közöttük levő viszony folyamítását, mely a hangok irányában cikkelyezőleg, a határozottságok irányában szilárdítólag, mind a kettő egységének irányában pedig folytonosítólag nyilvánúl. Hogy ezen folytonosítást csak az oly lény hajthatja igazán végre, mely dacára bármily változkodásnak, önmagával mindig azonos, magától értetik. Ezen lény a szellem.

Nagyon természetesnek látszó ezek után, ha a nyelvre fordított fölfogásnak is különbféle módjaival találkozunk. Vannak, kik a nyelvben alig látnak egyebet oly eszköznél, melyet az egyén az életbeli viszonyok és tárgyak kezelésekor majd így majd meg amúgy fölhasználhat. Hogy ennek következtében az, ami az élet külső oldalának folyamlását teszi, a nyelv cikkelyezettségi állapotára nézve nem osonhat el többféle nyomhagyás nélkül, nagyon könnyű átérteni. Az ily nyomok főleg a természeti tárgyak és tünemények, meg a társasági szükségletek megjelelésére vonatkoznak. Vannak mások, kik a nyelvben leginkább azon tulajdonokra ügyelnek, melyeknél fogva ez a szellemi élet legtitkosabb működéseinek és állapotainak kifejezésére is könnyen fölhasználható. Hogy

e szempontból tekintve a nyelvnek úgynevezett értelmi oldala annál gazdagabb, mozgathatóbb, tökélyesebb, minél többször és több irányban volt már a nemzeti élet szellemileg megingatva, nagyon világos. Vannak végre, kik átértvén, hogy a nemzet épen oly viszonyban áll saját nyelvéhez, aminő van az író és ennek irálya között; tudván azonfelül, hogy az irály, tulajdonait illetőleg, azonegy az író sajátszerü egyéniségével: meggyőződésök következtében vitatják, miszerint az a sajátszerűség, mely a nyelv szervezetének valamennyi mozzanatán keresztül szokott vonúlni, mindig oly bélyeg, melyet a nemzeti szellem ön-érvényítette szervezetének sajátszerűsége által üttetett a maga szüleményére. Így tehát a nemzeti nyelv, a mint az eredetileg van, nem csak tükre a nemzeti szellem tényeinek és gondolatainak; hanem tükre azon érzési, elmélési és cselekvési módoknak is, melyeket az a maga fejlesztvényeinek ismételt előhozásakor tanúsított. És mivel e módokban az egyéni szellemen keresztül müködő közszellem ugyanazon törvények szerint járt el, melyek szerint az egyéni szellem a fejlesztvényi adottságok fölfogását eszközli: nyilván van, hogy a követett törvények azonsága az eredményi közösséget is biztossá teheti. Vagy más szóval, nyilván van: hogy az egyéni szellem, ha a nemzet szellemi életét ugyanazon törvények szerint müködve éli át önmagában, aminő törvények szerint az az egyéni szellemeken keresztül már végrehajtatott, biztosítva lehet a közszellemmeli egygyéválásnak sikerültéről. Megjegyzendő különösen, hogy itt többé nem az általában vett szellemi közösségről, hanem a törvényi azonosságról van szó. Mivel pedig az épen azon törvények szerinti müködésben áll mind a nemzeti mind az egyéni szellem részéről az önmagávali megegyezésnek szükségképi föltéte: az is megjegyzendő, hogy az eredményezett egygyéváltság nem egyszerü, hanem önmagában megkülönített állapotegység. Magában foglalja ugyan is 1) a nemzeti szellemnek önmagávali megegyezését; 2) az egyéni szellemnek önmagávali megegyezését; mert 3) a már többször említett egygyé-váltság nem más, mint a két, egymást kölcsönösen kiegészítő, megegyezési egységnek egysége. De hogy ezen

öszszerü egység igazán szellemi birománynyá lehessen, tartozik azt az egyéni szellem tudatilag is áthatni.

Lássuk ezek fölmutatása után a fölfogási módokat alanyilag is.

A szellemi áthatottságból indúltunk ki. Ha ezt az egyéni szellem önmagára viszonyítja, minden más előtt azt találja, hogy az benne van, mint adottság. De valamíg az egyén a közszellemmel létileg vagy is közvetlenül függ össze, addig a benne mozgó fölfogásnak módja sem lehet más, mint közvetlen. Ennek alakja az érzés, mely, miként tudva van, a vele járó homályosság miatt soha sem nyújt kellő megnyugvást. Nagy fontosságú mindamellett, mert né l küle nem ejthetnők módját a valódi megnyugvásnak. Ha az egyén az összefüggés létét közvetlenül vagy is érzésileg föl nem fogta volna, közvetőleg vagy is tudatilag hiába törekednék azt végrehajtani. E helyen mindig a közvetlen fölfogás veti meg alapját a közvetettnek.

E pontot különösen ki kellett itt emelnünk, mert vannak, kik az érintett összefüggést a tudat létesítvényének tartják. Igaz, hogy azon összefüggés a tudatkodó szellemre nézve csak akkor van igazán, midőn azt megtudatolta; ámde mivel a tudat nem teremt, hanem csupán azt különbözteti meg, a mi már létileg adva van: hibáznak, kik amaz összefüggést a megkülönböztetés által vélik előhozottnak. Nem azért függ az egyéni szellem a közszellemmel össze, mert ezen összefüggésről tudása van; hanem azért van róla tudása, mert vele már előbb összefüggött.

A közvetlen mód eredményileg e mondatban öszpontosúl: az összefüggés van. A közvetés módja evvel be nem érvén azt kérdi: hogy minő tulajdonképen az összefüggés? és amint vagy α) a közszellemnek ad túlnyomóságot az egyéni fölött; vagy β) az egyéninek a közszellem fölött; vagy γ) mind a kettőt a törvényi közösségben fogja föl: a szerint a tett kérdésre adandó válasz is háromféle leend. Az első válasz így hangzik: a kérdés alatti összefüggés egyedül a közszellem müve, azért kell az egyéninek magát hozzá alkalmaznia. A második így: a kérdés alatti összefüggés egyedül az egyéni szellem müve, azért kell a közszellemnek magát

hozzá alkalmaznia. A harmadik így: a kérdés alatti összefüggés az egymásra ugyanazon törvények szerint kölcsönösen ható szellemeknek közös müve, azért kell, ezen összefüggésen belül, mindeniknek magát a közös törvényekhez alkalmaznia. Csak amúgy futólag legyen itt érintve, hogy ezen válaszok a társadalmi viszonyok között, tehát a nevelési pályán is, fölötte nagy hatást eszközölhetnek. Az elsőn nyugszik a közélet obiectivitása, a másodikon ugyanannak subiectivitása, a harmadikon ugyanannak synthetismusa; és még sem lehet állítanunk, hogy a közvetés módja a maga válaszaival kellőleg megnyugtat. Az ok abban rejlik, mert önmagának ellenmond. Elve szerint semmit el nem fogad, a mi közvetítve nincs, elve szerint tehát eltávolít köréből minden adottságot, mint előtétet, és utóljára még is napfényre jő, hogy előtéten nyugszik.

Ezt sejti a harmadik mód, midőn hozzá e kérdéssel fordúl : hát a közös törvények honnan? Azt feleli ugyan erre a második mód : hogy ama törvényeket a közszellemtől izgatott egyéni szellem saját öntudatából fejtette ki; de e felelet a kérdező módot már csak azért sem elégítheti ki, mivel több, új kérdésre nyújt alkalmat. Kérdezhetni még : hol vette az egyéni szellem ama törvényeket, benne voltak-e már eredetileg vagy csak alkalomszerüleg galyabíttattak? Min épül valódilag a közszellemnek tulajdonított izgatás? Megfelel-e ezen izgatás az egyéni szellem rendeltetésének vagy nem? Ha megfelel, miért felel meg? Ha meg nem felel, mi okra nézve történik?

Az ezekre és az ezekhez hasonlókra adott feleletek után a harmadik mód ezeket szokta mondani : következőleg a közszellemnek tulajdonított izgatás szükségeltetik 1) hogy az egyéni szellem a közvetlenség homályából kivergődvén a tudati világosságot megszerezhesse; 2) hogy ezt megszerezvén az eredetileg belé oltott törvényeket egyenként kifejthesse; 3) hogy az így kifejtettekből oly egészeket alkothasson, melyek azután neki, müködéseinek bármely irányában, biztos alapúl szolgáljanak. Kellett pedig a közszellem részéről izgattatnia : mert a) az egyén a nemzetnek, mint erkölcsi egésznek, tagja; b) mert az egyén, mint

tag, a nemzet végcéljának megvalósításában csak a többi tagokkal való közösségen belül működve vehet igazán részt; c) mert az egyén, mielőtt még magát ama részvevésre elhatározta volna, az érintett közösségen már belül volt; d) mert az egyénben maga a részvevésben megnyilatkozó elhatározás is, legalább résznyileg, az őt átható közösség okozmánya; e) mert az egyén ezen elhatározását mindig megelőzi egy oly határozottsági állapot, melyet benne a közszellem épen azon törvények szerint működve hozott elő, melyekhez magának az egyéni szellem rendeltetésének megvalósítása kötve van. Miknek helyszerű számba-vétele után legkevesebbé sem lehet azon kételkedni: hogy a második mód valamennyi okoskodásával együtt az eredeti törvényeken nyugszik. És itt ez az eldöntő pont; mert ha ezen, annyiszor említett törvények ideális alkotmánya nem szerzemény, hanem a szellem eredeti vagyonsága, tulajdonképi adottság is.

Új találkozás az adottsággal, melyről már egyszer a közvetlen módnak megérintésekor azt mondottuk, hogy érzésileg fogatik föl. Ismereti szempontból nagyon érdekes e két találkozás. Amott az egyéni szellem és a közszellem közötti összefüggés, mint adottság, kénytette az egyént arra, hogy létét érzésileg elfogadja; itt a reflexio és abstractio segélyével folyamitott tudakodás kényteti őt arra, hogy amaz összefüggésnek létét, mint alapossági előtétet elfogadja. Amott a kénytetés külső, itt belső; amott közvetlen, itt közvetett; amott alap, itt eredmény. Itt tehát nem csak érezzük, hogy az egyéni szellem és a közszellem közötti összefüggés van; hanem azt is tudjuk, hogy azon érzett és tudott összefüggés vanságának megérzése és megtudása, részben legalább, az eredeti, közösen érvényített törvények érvényültségének bizonyítványa. Mert ha ilyenkor a megérzésben és megtudásban nem azok a ránk nézve szükségképi törvények nyilatkoznának meg: azt a kénytetést, mely az érzéssel szintúgy mint a tudással együtt jár, sehogy sem lehetne megmagyaráznunk.

És csak ezek így-létének megtudatolása után indúl folyamatnak az alanyi fölfogás harmadik módja, mely az

elsőnek tapadtságán és a másodiknak mozgatagságán fölül még oly követelési határozottságot is mutat, melylyel az előbbieket folytonos alárendeltségben tartja. Követeli ugyanis, hogy azt egy percig se téveszszük szem elöl, miszerint az előbbiek sajátképi alapját mindig az eredeti törvények azonsága tevé. És ez az ő részéről nagyon fontos, mert igazságos, követelés. Szerinte okvetetlenül szükséges itt az előbbi módok egymáshozi állásának élesebb átkutatása, mert csak így leplezhetjük le hiányaikat. Az első mód számba sem vette a másodikat, pedig ez benne volt és mozgott már, de fejtetlenül, kitetsző hatálykodás nélkül; a második sem vette számba az elsőt, pedig ez is benne volt és mozgott még, mint alapvető, de háttérbe szorítottan. Innen bennök a kiegészítésre váró hiányosság.

Ezen akar a harmadik mód segíteni, midőn azt követeli : hogy az érzés a tudással és a tudás az érzéssel mindig karöltve járjon. Ezt követelvén kettőt sürget : 1) hogy az érzésileg fölfogott tartalom az azonnal rá fordítandó tudatkodás által maguknak a tárgyban érvénykedő törvényeknek, mint kategoriáknak, útmutatása szerint fölvilágosíttassék ; 2) hogy, a meddő abstractiók kikerülhetése végett, minden tárgyról, melynek alapos fölvilágosítását a tudás célba vette, létét illetőleg az érzés bizonyságot tegyen. Szóval, azt követeli, hogy a tudás a tartalomnak élesen fölboncolt, többféle viszonyban átértett és bizonyos elvek szerint elrendezett mozzanatai közé semmit be ne vigyen, amit a tárgynak érzésileg már fölfogott természete nem szükségel; de másfelül ne is hagyjon ki semmit, aminek ott-létéről az érzés már előbb tanúskodott. De mire támaszkodólag mondhatjuk ezek után is azt, kérdezhetné itt a tárgyiság embere, hogy az, ami ez úton nyerve lön, tárgyilag is igaz?

Íme a pont, melynél a fölfogásnak eddigi módjai, kellő kiegészítés okáért, egymást kölcsönösen szükséglik. Magában véve mindegyik hiányos : hiányos a tárgyi, mert nélkülözi a meggyőződési biztosságnak buzdító elemét; hiányos az alanyi, mert nélkülözi az igazsági súlyosságnak mértékarányos elemét. A harmadik mód, mely az előbbieket fölhasználható

mozzanatok gyanánt öleli föl és épen e miatt itt méltán nevezhető öszszerűnek, oda törekszik: hogy mind az, ami tárgyilag igaznak találtatott, alanyilag bizonyossá, és mind az, ami alanyilag bizonyosnak találtatott, tárgyilag igazzá legyen. És mind ezt e mód azon eredeti, mind tárgyilag mind alanyilag jól áthatott törvények rendszerének erejénél fogva kivánja végrehajtatni, mely törvények rendszere, amennyiben az a mindenségen összetartólag átvonúl, szellemünkben pedig mint eszmék tehetsége van, észnek szokott neveztetni.

Ezek után mutassuk most itt föl a mondottakból kihozható eredményt is. Mondottaink szerint a már többször említett egygyé-válás után törekedő egyéni szellem áthathatja a közte és a közszellem között fennálló összefüggést: a) ha saját tudatán belül azon fejlesztvényeket, melyeket ő mint egyed más egyedekkeli közlekedéskor előhozott, jól elkülönözi azon fejlesztvényektől, melyeket ő, a kérdés alatti összefüggésnél fogva mint tag, és a rá folytonosan ható közszellem közösen előhoztak; b) ha ezen közösen előhozott fejlesztvényeket az imént jellemzett módok segedelmével tisztán fölfogja, végső létalapjokra támaszkodván okviszonyilag átérti és a nemzet végcéljának álláspontjáról belszükségű következetességgel meg is itéli. Ezt véljük a mondottakból kihozhatónak.

De térjünk a föladathoz vissza. A nemzeti nevelésnek dolgában akarunk öszszerűleg eligazodni. Minő, hányféle szempontból tekinthető és eredményeiben mit igérő legyen ez a nevelés, az, ha valamennyi oldalról nem is, föladatunk ezúttali szükségeihez képest elég világosan ki lön mégis emelve. Hogy a nemzeti nevelés a nemzeti életnek fejlesztvényei közé tartozzék, és hogy ezen élet csak az egyéni szellemeken keresztül legyen fejlesztvényileg is megvalósítható, az sem lehet többé áttörhetetlen titok. Szó történt az eligazodásról és annak eredményéről is; kiválólag mindamellett a nemzeti és szellemi szükséglet gyanánt fölhozott öszszerű eligazodás lön szemügyre fogva. De határozottan ki lön az is jelentve, hogy ezen öszszerű eligazodásnak sikerdús végrehajtását bizonyos, nem bárhonnan eredt, és puszta megszokásból követett, hanem tárgy-eredményezte

szabályokon nyugvó készültség nélkül senki sem reményelheti.

Az összszerü eligazodás oly müködés, mely által az egyéni szellem nem csak a tárgyat akarja elméletileg a lehető legnagyobb mértékben áthatni; hanem annak gyakorlati szempontból urává is akar lenni: látható tehát, hogy azon készültséget, mely nélkül a sikerdús végrehajtás nem reményelhető, minden más előtt a szellemnek öntevésbeni szabadsága fogja emelni. Ahol az ily szabadság, akár külső akár belső akadályok miatt, hiányzik; vagy, ha nem hiányzik is, de úgy, ahogyan azt a föladat mélysége kivánja, nincs meg: ott a készültség sem lehet olyféle és úgy minőségelt szükségelvényekkel ellátva, amint azt az iménti célok parancsolják. Tárgyunkat akarjuk elméletileg a lehető legnagyobb mértékben áthatni; de mi biztosíthat minket ennek foganatáról, ha fölfogásunk, átértésünk és megitélésünk mozgásai közől azonnal kirí a gépiesség lelketlensége? Ami csak gépies úton lön megszerezve, az még azért nincs elméletileg áthatva. Ezt ugyan az úgynevezett élet még most sem akarja elhinni, de mi az a fonákságok gyomvölgyében, amit eddig már az élet olykor-olykor föl nem gereblyélt volt? Az a titkon erőtlenítő megszoktatás, meg az a bármily lelkesedést lelohasztó vak utánoztatás, melyet némelyek a nevelési pályán is erőnek erejével meg akarnak honosítani, fonákabb irányú módok, hogysem az embert valódi emberré tehetnék.

A szellem csak az, mivé önmagát teszi, mondottuk már egyszer. Azt akartuk evvel mondani: hogy az öntudatos, szabad szellem csak olynemü tevényben ismer önmagára, és csak olynemü tevényt iktat be saját szervezetében a maga életmozzanatai közé mint valódi birományt, melynek önmagábani tevésével bizonyságot is tett önmaga előtt arról, hogy azon tevény csakugyan az ő öntudatosságának és szabadságának eredménye. Vagy más szóval azt akartuk mondani: hogy az öntudatosan és szabadon fejlődő egyén birományai között csak az lehet igazán szellemi, melynek előhozásakor és birásával a szellem tulajdon önbirását nem csak fentartotta hanem érvényültebbé is tette. Lehetnek tehát valamely egyénben készségek, sőt tettei által tanúságot is tehet azok létéléről;

rosszúl okoskodnék mindamellett, aki már azért azt itélné, hogy ama készségek szellemiek is. Sok, igen sok kell még ahhoz a puszta lételen fölül. Onnan, hogy az úgynevezett élet evvel a „sokkal“ nem igen sokat törődik, sem több nem következik sem kevesebb, mint az : hogy az úgynevezett élet biz' avval nem igen sokat törődik. „Quisque suos patimur Manes.“ Virg. Aen. VI. v. 743.

Érdekünkben áll itt annak fölhozása is : hogy mi, valahányszor e szót említjük „készültség“, alatta nem testi ügyességet, hanem szellemi fejlettséget értünk. Azt akartuk és akarjuk mondani : hogy ama készségek, melyekből a készültség, mint egész áll, mindig szellemiek legyenek. És ezt a föladat szükségképen hozza úgy magával. Hogyan is győződhetnék meg igazán a nemzeti fejlesztvényeket átható egyéni szellem arról, hogy az őbenne és általa önmagát tevő közszellemmel csakugyan azonosúlt, ha az egyén még amaz eszközök iránt sincs önmagával tisztában, melyekkel a szellemi azonosúlást végre kell hajtania?

De tegyük, hogy az egyéni szellem amaz eszközök iránt önmagával tisztába jött, mi következik innen? Föladatunkat illetőleg fölötte sok. Ha tisztában vagyunk az iránt, hogy a készségek, melyek segélyével a közszellem fejlesztvényei áthathatók, szellemiek : az iránt is könnyen tisztába jöhetünk, hogy a fejlesztvények, amennyiben az áthatás körén belül esnek, szintúgy szellemiek. Esnek pedig e körön belül, mert őket a közszellem az egyéni szellemeken keresztül épen azon készségek megmozdítása és fölhasználása mellett hozta elő, melyek által őket, miután már előhozattak, az egyéni szellem át akarja hatni. Csakhogy ugyanazon készségeket a nemzetet átható közszellem öntudattalanúl, az egyéni ellenben öntudatosan használta föl. Szellemiek tehát bizonyos tekintetben a közszellem fejlesztvényei is. Bizonyos tekintetben, mondjuk, mert mindenik fejlesztvényben jól meg kell azt különböztetni, ami szellemi, és azt, ami puszta közeg levén, a szellemi föltüntethetése végett használtatik föl.

Szellemi tehát a szóban forgó fejlesztvények között a nemzeti nevelés is. Állítás, mely a helyenként mondottak után nem kivánhat bővebb fölvilágosítást. De ha a nemzeti nevelés

mint nemzeti fejlesztvény, szellemi, szellemi lesz tartalma is; mert ugyan mi sajátképen ez a nemzeti nevelés? Nem egyéb bizonyára, mint az egyénnek, mint nemzeti tagnak, nemzetileg rendeltetésszerű kifejtése. Kötelességében áll tehát azon lenni: hogy az egyén, mint nemzetének tagja, nemzetileg rendeltetésszerű ismeretekkel, készségekkel és tökélyekkel annak rende és módja szerint elláttassék. Mi ha úgy van, a nemzeti nevelés, tartalmát illetőleg is, szintúgy nemzeti mint szellemi.

Úgy véljük, eléggé ki valának már eddig mutatva a pontok, melyek a nemzeti nevelés dolgábani öszszerű eligazodás végrehajtását annyira szokták nehezíteni. Nem lehetetlen, de azért, mert nem lehetetlen, mégsem oly könnyű, minőnek azt némelyek gondolják.

Ha a nevelést úgy veszszük, ahogyan az most nálunk folyamlik, három oldalt fogunk benne találni: az egyetemlegest, a részlegest és az egyedlegest. Az egyetemlegest az általában vott emberi szellem, a részlegest a nemzeti szellem, az egyedlegest az egyéni szellem hozza elö. Mindenik oldal külön bélyeggel bír. E bélyeget az elsőre az emberiségnek valamennyi nemzeten keresztül fejlödő szelleme vagyis az úgynevezett korszellem üti; e bélyeget a másodikra a nemzetnek őt minden más nemzettől megkülönböztető, sajátszerű szelleme üti; e bélyeget a harmadikra a nevelést közvetlenül gyakorló egyénnek eredetileg meghatározott, de az életbeli viszonyok bonyolúltsága miatt az eredeti határozottságot is különbféle módosítottságban föltüntető szelleme üti. Bír tehát a nevelés mindenik oldala külön bélyeggel, melynek irányadása után azt, ami mindenik oldalhoz tartozik, attól, ami hozzá nem tartozik, célirányosan meg lehet különböztetni; ámde mivel nálunk eddig az oldalak ezen, gyakorlati szempontból is fölötte nagy fontosságú, bélyegeire vagy épen semmi vagy nagyon kevés gond lőn fordítva: nem csodálhatni, ha a gyakorlati téren böséges a kuszáltság. De természetszerű állapot-e ott ez a kuszáltság?

A nevelés rendeltetésszerű kifejtés; ami rendeltetésszerű, az természetszerű; ami természetszerű, az a már sokszor említett, eredeti törvények belszükségű rendszerén nyugszik; ami e törvények rendszerén nyugszik, az önmagával

megegyezik; ami önmagával megegyezik, annak valamennyi elemén keresztül öszhangzás érvénykedik; de ahol a tárgy lényege maga követeli az ily öszhangzást, mit keres ott a kuszáltság?

És tartozik-e a nemzeti szellem azt türni, hogy nevelési pályája kuszált legyen? Saját magát rontaná le, ha türné! Ezt pedig a nemzeti szellem, mely, a jelenleg mindent buzdítólag átható korszellem intésének engedve, mindenben, a mi őt illeti, tehát a nevelésben is, öntudatosságot érvényesít, nem akarja, nem is akarhatja.

Mire mutat ez? Arra, hogy nálunk a nevelés dolgábani öszszerü eligazodás nem csak elméletileg hanem gyakorlatilag is szükségletté vált, mely szintúgy nemzeti mint szellemi. Nemzeti, mert az összes nevelésben ugyanannak nemzeti oldala is kuszált levén, szükségli a többivel való öszhangoztatást; szellemi, mert a nevelés fogalma és valósága között megegyezést nem lelő szellem az önmagávali megegyezést is nélkülözi, valamíg az oly eligazodottsági állapotnak módját nem ejti, mely közérvényü elvénél fogva biztosíthatja őt az elméleti szintúgy mint a gyakorlati természetlenkedés ellen.

De mi az különösen, a mi őt az ily közérvényü elvnek birtokosává teheti?

A nálunk folyamló nevelésnek három oldala közől mindenik szolgálhat eligazodási álláspontúl, és épen e miatt más elvet eredményezend az universalistának, mást az individualistának, mást a concretistának eligazodási müködése. Hogy azon elvet, mely a nevelés valamennyi oldalának irányában biztosan érvényesíthető, csak az öszszerü eligazodás eredményezheti, azt a mondottaknak iránytartó átvizsgálása után mindenki gondolhatja.

VARJAS JÁNOS ÉLETÉHEZ.

SZILÁGYI ISTVÁN.

Kazinczy Ferenc *‚Magyar Régiségei és Ritkaságai‘* között újból világ eleibe bocsátván Varjas János egykori debre-

çeni tanár *E* vocálisú énekét [1]), előbeszédében ,Az Olvasóhoz' [2]) a következőket írja : ,Varjas ezen énekén kivül (úgy beszéllik Debrecenben) még két próbáját adta mesterségének. Egy predikációt készíte ezen textusról : *Péter szeretsz-e engemet?* és egy esedezést az akkori uralkodóhoz ily megszólítással : *Felséges Fejedelem!* — Sem egyike, sem másika nem jött ki nyomtatásban.' —

Az esedezés gyüjteményemben is meglevén, nem mintha nagy becset tulajdonítanék neki, de mivel egy, másképp is, derék ember s a korabeli nyelvészeti fogalmak ismertetésére adatúl szolgál : érdemesnek látszik, hogy nyilvánságra bocsássam, ha csupán mint irodalmi curiosumot is.

Varjas valóban érdemül vette magának az *E* vocálisú ének készítését, kitetszik ez az előbeszédből, melyet annak eleibe függesztett, s e hitében még Révai is segítette megerősödni azon ódája által, melylyel a szerzőt megtisztelte [3]). Ez, és a többfelől nyilvánuló örvendezés bátorítá Varjast, hogy említett éneke egy példányát II. József császárnak is benyújtsa, véleménye szerint, mint diadalát nemzeti nyelvének, s ennek elfogadtatását ohajtja épen a szóban forgó Esedezés, mely, mint érintetett, szinte *E* magánhangzókat foglal kirekesztőleg magában.

Az egész így következik :

IOSEPHO II.
Romanorum. Imperatori. Pio. Felici. Augusto
Sacratissimae. Suae. Maiestatis
Devotissimus. Subditus
J o a n n e s. V a r j a s

FELSÉGES FEJEDELEM! Keresztyénségnek Feje! Néme-

---

[1]) Joannnis V.... Elegia veri nominis. Debrecini, per Steph. Margitai. 1775. 8-o.

[2]) Magyar Régiségek és Ritkaságok. Kiadta Kazinczy Ferenc. Első kötet. Pesten 1808. 190. lapon.

[3]) I. N. Révai..... Latina. Jaurini, 1792. 8-o. pag. 54. Megjegyzem, hogy R. ez ódája már a 2-d. kidolgozásban van kinyomva; ez és az eredeti példány között, melyet szinte bírok, több nemű különbözések találtatnak.

teknek, Cseheknek, Nemzetemnek és egyéb szélesen elterjedett Nemzetségeknek KEGYELMES FEJEDELME!

Négy egész esztendeje és épen negyvenhét hete Felséged Debrecenbe lett érkezésének. Nem lehet benne kétség: ez egy betérésében és ez egy széljelnézésében, esmeretes szemessége szerént, Felségednek sebes elméje és széles értelme egyben észrevette, melly egyenes lélekkel legyen ez szegény nép Felségedhez s Felségtekhez.

Megesmerszett ez Felségeden Debrecenben; mert nekem teljességgel reménytelen és felette repten esett szerencsém, e helyen, egy délben, Felségednek ebédre mentében, egy kérdésére felelnem: de elevenen emlékezem, mely édesdeden és mely mélységes leereszkedéssel beszéllett Felséged némelyekkel, egynek sem nézvén sem nemére, sem rendjére, sem személyére, sem értelmére, sem értékére.

Ennek felette, ezeknél létében, felszentelt személye védelmére megnem engedte Felséged, sem egyetlen egy fegyveres embernek jelenlétét, sem éjjelre kelve, fekvése helyének betételét. Megeshetett, ezt, szemlélvén némelyek, fel sem vették; nem esmervén sem felséged kegyelmességét, sem e népnek szeretetét Felségedhez. De felvették ezek szegények, és felelek érettek, Felségednek ezen cselekedetét, kellete szerént, Debrecenben megtelepedett egész nép, Felséged kegyelmességének és egy részént ebben vetett reménységének jelentésére értette; és ezért ezeknek még gyermekek gyermekénél sem mégyen Felséged neve feledékenységbe.

Én, emberhez képest egy elvettetett féreg, esmeretlen, és e mellett, természettel, melyet szeméremmel fedezek fel, félénk lélek levén, rettegném egy fényes Felségnek szembenézését. De elmémre vevén, mely csendes, engedelmes és emberségtételben telhetetlen lelket szemléltem Felségedben Debrecenben, és mely kegyelmesen vett Felséged némelyeket: reménylem, nekem sem leszen lehetetlen Bécsben Felséged kegyelmességét megnyernem. Ez reménységgel teljes elmével jelenek meg Felséged kegyelmes székénél, *és letészem emlékezetre, ez, még egyéb nemzetségeknek nyelvén esmeretlen mesterséggel szerzett verseket, melyekben nemzetem nyelvének egy jeles természetét festettem le.* Csekélység ez,

megesmérem. De ezen én szerencsétlenségemben, melyben e temérdek népeknek és nemzetségeknek Felségedre nehezedett terhének felejtésére, ennél egyébbel nem kedveskedhetem, kérem szépen, melynél szebben és mélységesebb félelemmel lehet kérnem Felségedet, legyen elég e csekélység Felségednél készségemnek jelentésére; szenvedje el e cselekedetemben ejtett merészségemet, és engedje meg Felséged nekem, lehessen kérkednem Felségednek ezen kegyelmességével, mely szerént lehetett éltemben Felségeddel kétszer beszéllenem : egyszer, szemben és nyelvvel Debrecenben, egyszer messzelétemben Bécsben, ezen levelemmel.

EGEK, éltessétek e fejedelemségre termett és emberekszerette Felséget, ép elmében és egészséges testben; engedjetek ennek eszes és értelmes Vezéreket, megrettenthetetlen és szerencsés fegyveres seregeket, engedelmes és tehetséges népeket, fejedelemségében szerteszéljel egész csendességet és véghetetlen békeséget, és egyebeket, melyeket ennek lelke kérhet.

Legyen meg! S meglészen.

Mely reménységgel teljes kérésem és esedezésem mellett, sem véremnek, sem tehetségemnek nem kedvezvén, Felségedért és Felségtekért élek és élvén, mélységes engedelmeskedéssel lészek

FELSÉGednek

kegyelmes tetszése cselekedésére
legkészebb embere en-kezemmel."

Eddig az ‚Esedezés' *), melyben, eltekintve különösségétől, míg egy részt a stilista néhány szép fordúlatát láthatja nyelvünk szókötésbeli szabatosságának, rövidségének a mellélmondati *hogy*, *ha* stb kötszók elhagyása által (ami azon időhöz képest nem minden merészség nélkül vala próbálva az újítás és szépízlet terén), más részt a történetíró is fog egy pár nem közönséges vonást találhatni József cs. személyisé-

*) Kelet a példányon, melyről e közleményt teszem, nincs; de hozzá gondolva, hogy II. József 1770. május 18-kán érkezett Debrecenbe *Tóth* F. Túlatiszai reform. Püspökök élete. Győr, 1812. 180. lap): alkalmasint kiderül, hogy 1775. apríl első felében íratott az Esedezés.

géhez s nemes bizalmú viseletéhez népei iránt, mely méltó, hogy

Rövid életrajzát Varjasnak Sinai Miklós írta meg, s ez az, amit még rövidebbre vonva Kazinczy már említett könyvébe felvett [1]). Én bírom a Sinai följegyzését egész terjedelmében, úgy, amint az Varjasnak 1786. jun. 6-kán történt temetsége alkalmával felolvastatott [2]), s a Kazinczy közleményénél teljesb s adatokban határozottabb voltáért érdemesnek tartom ide iktatni.

Néhai Tiszteletes Tudós VARJAS JÁNOS Uram életének folyása.

Eredetét vette Acsán, Székes-Fejér vármegyében, 1721-dik esztendőben, Boldog asszonyhavának 2-dik napján. Született nemes szüléktől, t. i. Varjas István édes atyjától és édes anyjától Pap Ilona asszonytól.

A tanulást kezdette ns. Székes-Fejérvármegyében Csákváron, a hova a szülei időközben mentenek lakni. A deák nyelvet és egyéb közönséges tudományait nevelte a kecskeméti oskolában, Pest vármegyében, még pedig oly dicséretes és példás előmenetellel, hogy ezen elkezdett tudományainak öregbítésére 1738-dik esztendőben, ezen debreceni reformatum Collegiumba jövén, itt a togátus ifjak száma közzé bevétetni kívánt.

Ezt megnyerte Szent-György havának 24-dik napján, minekutána az eddigvaló tanulásáról megvizsgáltatott volna. Az itt levő togátus deák ifjak közzé ekképen bevétettetvén, a tisztességes és a kegyesség szerint való tudományokat, az akkori, hírrel nevezetes tiszt. tud. professorok vezérsége alatt különös szorgalmatossággal és fáradhatatlanúl tanulta.

Nevezetesen az ékesenszóllásnak mesterségét, a históriát és a mathesist tanulta ama nagy emlékezetű tiszt. tud. *Maróthi György* uram alatt, aki ezen iskolát és az ebben gyakorlott tudományokat épen ezekben az időkben reformálta.

---

[1]) Lap 192.

[2]) Tartotta a Halotti Beszédet Ormós András. Textusa volt: 2. Pét. I. 12.

A philosophiában és a görögnyelvben hallgatta néhai tiszt. tud. nagyérdemű *Szilágyi Sámuel* uramat, aki ebben a collégiumban prefessori hivatalát kezdette folytatni 1742-dik esztendőben. A jus naturae-t tiszt. tud. *Szilágyi István* uram professorsága alatt; a zsidóknak nyelveket és azoknak régi szokásaikat a catechetica és typica theologiával együtt, néhai tiszt. tud. *Tabajdi János* uram alatt; és végezetre a theologiát, vagy az istenszerint való tudományt tiszt. tud. *Szilágyi Márton* uram alatt, nagy serénységgel és példás előmenetellel tanulta.

Addig is, mig ezen ns. collegiumban tudományait folytatta: az oskolában viselni szokott hivatalokra is méltónak ítéltetett. Ugyanis, 1745-dik esztendőben az orátoroknak classisában praeceptorrá, 1746-dik esztendőben ezen ns. kollégiumnak közönséges hibliothecáriusává, és végre 1747-ben, tanuló társainak közönséges voxai, tiszt. tud. professor urainak megegyezései után seniorrá választatott. Ezeket elvégezvén, tudományainak öregbítésére 1748-dik esztendőben a külső országi akademiákra kiment, és a helvetusok akademiájában Tigurumban, a nagy Virtz püspöknek, Zimmermannak, Breitingernek és Gessnernek, ezen tudós professoroknak tanításával két esztendők alatt élvén, Helvetiából Belgiumba ment és ultraiectumban tiszt. tudós Vesseling és Millius híres professorokat tanulás végett meglátogatta.

De sok időkig itt nem mulathatván, hazájába visszajött: minthogy még idehaza létében, minek előtte kiment volna, a kecskeméti reformata oskolának lejendő igazgatására, annak elöljárói előtt magát kötelezte vala.

Tehát 1750-dik esztendőben hozzá fogván a kecskeméti oskolának igazgatásához, mindent elkövetett, valami csak az ifjúságnak előmenetelére és taníttatására megkivántatott.

Midőn ezen hivatalát Kecskemét városában híven viselné: házas társúl vette magának, néhai tiszt. tud. Szödi István uramnak, a debreceni reformáta sz. ekklézsiai első lelkipásztorának leányát, és már ekkor ama nagy Maróthi György úrnak elmaradott özvegyét Sződi Katalint, akivel

házassági életben, példás szeretettel és kegyességgel élt mintegy 16 esztendőket *).

De az említett kecskeméti oskolában alig tölthete el két esztendőket, amidőn, néhai tiszt. tud. professor Tabajdi János uram meghalván, ennek helyében, ezen debreceni ekklézsia minden elöljáróinak nagy megegyezésekből invitáltatott az itt való professorságra. Ezen hivatalnak engedvén, Debrecenbe jött 1752-dik esztendőben. Szent-György havának 24-dik napján, és ezen ekklézsia elöljáróinak jelenlétekben a zsidó nyelvnek hasznairól mondatott jeles oratiója után szokott solemnitással beállíttatott professori hivatalába. Amely időtől fogva a katechetika és kevéssel azután a symbolika theologiát, a zsidó és ezzel atyafiságos chaldaeai, syriai és arabiai nyelveket, a zsidóknak régi szokásokkal együtt 34 egész esztendőknek elfolyása alatt fáradhatatlanúl és szembetünő előmenetelével a tanuló ifjúságnak tanította. Ugyanazon idő alatt az ekklézsiai gyülésekben, úgy mint a debreczeni ekklézsiának, a tractusnak és a venerabilis superintendentiának közönséges confluxusaiban mint assessor jelen volt, és az isten ekklézsiájának közönséges hasznát s boldogulását buzgóságosan munkálódta. Sőt ennek felette a collégiumban levő alsóbb klassisoknak inspectora levén, azoknak tudományira, mely nagy gondot viselt, főképen pedig a szegény tanuló szolga és árva gyermekeknek micsodás tutora s gondviselője volt, azokkal micsoda atyai módon dajkálkodott: mindenek előtt tudva vagyon.

Midőn ilyen virtusokkal tündöklene, s az övéit a midőn ekképen elébb-elébb vinné : a betegség és a keserves fájdalmak megkörnyékezvén, egészlen elerőtlenedett és három holnapoktól fogva való fájdalmai s buzgóságos fohászkodásai után, lelkét az úrnak szent kezébe ajánlotta és megnyugodott minden fáradságaitól, 1786-dik esztendőben, ezen folyó szent Iván havának 4-dik napján, reggeli 7 és 8 óra között, minekutána élt volna LXV esztendőket, VI holnapokat, és 2 napokat.

---

*) A felette elmondott verses parentatio kelt 1767. böjt előhavának 12-d. napján (*Gyüjteményemben*).

Feljebb említett kedves hites társától Szödi Kata asszonytól születtek 7 gyermekei, kik közzül hagyott maga után életben 5 leányait, ú. m. *Krisztinát*, a n.-kállai ref. sz. ekklézsia tiszt. tud. lelkipásztorának Fazekas György uramnak kedves élete párját; *Máriát*, a kiskúnhalasi ref. sz. ekklézsia tiszt. tud. lelkipásztorának Tormási János uramnak kedves élete párját; *Klárát,* a m.-túri ref. sz. ekklézsia tiszt. tud. lelkipásztorának Ercsei Dániel uramnak kedves élete párját; *Katát*, a révkomáromi ref. sz. ekklézsia tiszt. tud. lelkipásztorának Péczeli Józsefnek kedves élete párját; és végre betegségében körülötte levő és azon siránkozó kedves hajadon leányát *Zsuzsánát*, akik is, egyenkivül, aki távollevén, söt talán ezen szomorú állapotról semmit nem is tudván, meghalt tiszt. tud. nagyérdemű édes atyja urának csak hideg tetemeit sem láthatja, ezen gyászszal beborított koporsó mellett keservesen siránkoznak.

De virtutibus eius et dotibus ingenii quis digna referre queat?

Ugyancsak Sinai késztette azon síriratot is, mely a szokásos emléktáblára fölvésetett, s mely magának Sinainak, gyűjteményemben levő kézirata szerint így következik:

D. O. M. S.

Hic quiescit, id quod mortale habuerat, plurimum Rev. ac Clar. JOHANES VARJAS, vetere prosapia Parentum suorum Stephani Varjas et Helenae Pap filius, Acsae in Cottu Alba Regalensi d. 2. Januarii Ao. 1721. in lucem editus. Studia triuialia Csákvarini et Kecskemetini tractauit. Altiora Debrecini in Collegio Reformatorum inde ab Anno 1738. hausit. Suscepta Ao. 1748. peregrinatione Litteraria Heluetiis, Tiguri gratus hospes 2 Annis vixit, et Hollandia perlustrata, Hungariam repetiit, Scholae Kecskemetiensium praefuturus. Inde Ao. 1752. Debrecinum vocatus in Professoris Theologiae Catecheticae et Symbolicae, item Lingvae ac Antiquitatum Hebraicarum muneri in Collegio Ref. admotus, ita illud administravit, vt simul Classibus etiam inferioribus Discentium inspiceret. Fuit, ut alia mittantur, Sacrarum Litterarum ex Linguis Originalibus apprime peritus, Cate-

chetes Doctus, perspicuus ac disertus, idem in obeundis caeteris etiam muneris sui partibus mire accuratus et indefessus, quod senserunt et famuli Studiosorum scholastici, quorum negotiis et caussis nunquam defuit. Quibus ingenii animique virtutibus quum publico Annis 34 praeluxisset, morbis implicitus, ex haemorrhoide impedita ac suppressa, obiit ad diem 4-tum Junii, An. Chr. Nat. 1786. Aetatis suae Anno 66-to.

Hoc monumentum Patri desideratissimo, filiae ex Catharina Sződi matre superstites Christina, Maria, Clara, Catharina ac Susana lugentes moestaeque posuerunt.

Irodalmi munkásságára nézve Kazinczy azt jegyzi meg: „Könyveket nem írt, noha az tőle kitelhetett." Ellenben az a verses parentatio, mely, nem tudom ki által, temetségekor elmondatott, ezt mondja:

Mely sok munkát küldött a könyvnyomtatóra:
Ti sok néma könyvek, indúljatok szóra.

Anélkül, hogy tovább fürkészszem: mi alapon szólanak így e versek? mivel előttem csak ugyan semmi bizonyság azok oly mértékü igazolására, mind adva vannak, nincs: ide jegyzem azon nehány müvet, melyek tőle, előttem ismeretesek, s melyeket részben magam is bírok.

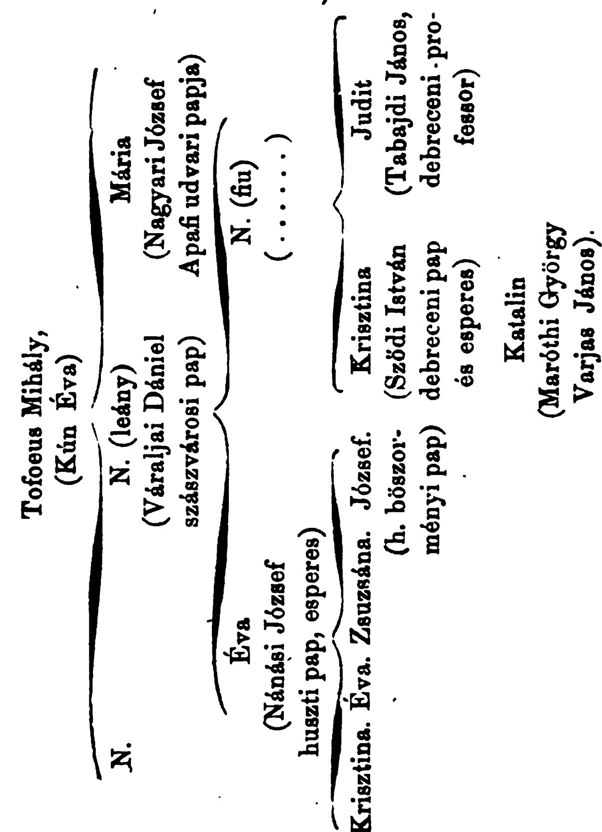
1. *Saját* müvei, a) *Nyomtatásban*: Joannis Varjas, Theol. Catech. item Ling. et Antiq. Heb. in Coll. ref. Helv. Confess. Debrecinensi Professoris ELEGIA veri nominis post tot secula ab Elegis inventis si mvsis placet PRIMA et ipsa HVNGARICA. Debrecini. Per Stephanum Margitai. Anno 1775. 8r. 17 lap, és 4 lap előbeszéd; ezenkívül a címlevél. Négy hangra tett melodiája ugyan az, mely a helv. hitt. Énekeskönyvében az V-dik zsoltár. — b) *Kéziratban*: *) 1. Az Innepekről. Tigurumban 1741. 2. A heidelbergai katechismus históriája. 1757. 3. Collegium Antiquitatum Hebraicarum. 1761. 4. Catechisatio. 1760. 5. Theologia Typica. 1782. 6. Grammatica Latina. 7. Observata, quibus verba primitiva et derivandi leges pervestigantur in L. Graeca.

---

*) Ezek közől 1. 2. 6. 7. birtokomban, a többiek a m. szigeti ref. Gymnasium könyvtárában. Vannak kisebb terjedelmű liturgiális müvei is, de azokat nem említem.

II. Általa eszközlött *kiadásai* idegen iróknak : 1) Arithmetika Maróthi Györgytől. Javítva s bővítve. Debrecen, 1763. 2) Medulla Theologiae Christianae, Auct. B. Pictet. Debrecini, 1765. 3) Phaedri Fabularum Aesopiarum L. V. Debrecini, 1769. 4) Dionysii Catonis Disticha moralia. Debrecini, 1762.

Varjas nevénél méltó arról is megemlékezni, hogy ő, gyermekeiben egyik propagátora lett a nagyhírű Tofoeus Mihály, erdélyi ref. püspök s I. Apafi M. fejedelem udvari papja családjának — a leány ágon, s e leszármazásra utódai nem is minden becsérzet nélkül tekintettek mindenkoron. Hadd álljon hát itt ez ismertetés berekesztéseül a családfa Szödi Katáig legalább; a hiányzó oldalokat, neveket, úgy a legújabb ideig elágazást pótolják ki azok, kiknek az adatok jobban rendelkezésökre állanak, mint nekem.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Költeményfüzér.* Írta *Marikovszky Gábor.* Kecskemét, Kiadó tulajdonos Szilády Károly. 1859. 12r. 220 l. fűzve 1 ft. 25 kr. újp.

Zalai Ibolyák. Dalkönyv. Írta *Balogh Alajos.* Pest, nyom. Gyurián. 1859. 16r. 156 l. fűzve 1 újft.

Tavaszi Pillangók. Költemények *Madarassy Lászlótól.* Pest, 1859. nyomt. Boldini Róbert. 32r. 121 l.

Költemények, írta *Csalomjai.* Balassa-Gyarmat, 1859. Kék László gyorssajtóján. 8r. 104. l.

Alföldi Pacsirta. Népdalok. Írta *Rákosi László.* (Tóth L.). Kiadta Lisznyai Kálmán. Pest, 1858. nyomt. Gyurián. K16r. 161. l. fűzve 40 kr. cp. — Második repítés (II. kötet). Pest, 1859. Boldini nyomd. K16r. 146 l.

Nemzeti Dalkönyvecske. Második bővített és javított kiadás. Pest, kiadja Lampel Róbert. 1859. K16r. 471 l.

Zsenge Mulatványok. Az aradi nagygymnasium fölső osztályainak közremunkálásával szerkeszti *Biró Imre.* Arad, Réthy Lipót nyomd. 1859. 16r. 185. l. fűzve 70 kr.

— *Sümeg Vára.* Rege a magyar előidőkből. Írta *Balogh Alajos.* Pest, 1858. Gyurián nyomd. 16r. 84 l. fűzve 20 kr. cp.

A megholt Peleskei Notárius feltámadása, lelkének vándorlása, és újra visszaköltözése az örök életbe, 12 szakaszban és 12 képpel. Írta *Tatár Péter.* Pest, 1859. nyomt. és kiadta Bucsánszky. 16r. 86 l. fűzve 20 újkr.

— *Szív és Élet.* Beszélyek. Írta *Emilia.* 2 köt. Pest, Emich G. tulajdona. 1859. K8r. 196 és 170 l. fűzve 2 újft.

Emlény. Óváry Lipót eredeti és külföldi Beszélyei. I. köt. Arad, Goldscheider H. sajátja. 1859. 8r. 184 l.

A Hazajáró Lélek. Víg regény. Írta *Boross Mihály.* Pest, 1856. Magyar M. bizománya. 16r. 116 l. fűzve 20 kr. cp.

Arany Hullámok a történelem tengeréből. Írta *Sarkady István.* Pest, 1859. Boldini nyomd. 8r. 229 l. fűzve 1 ft 20 kr. újp.

— *Fiorina.* Regényes víg opera 2 felv. Zenéjét szerzé Pedrotti Károly. Pest, nyomt. Herz J. 1859. 8r. 23 l.

A Windsori víg Nők. Víg opera 2 felv. Shakespeare hasonnevü vigjátéka után írta *Mosenthal*, zenéjét Nicolai Ottó. Ford. *Csepreghy Lajos.* Pest, nyomt. Herz. 1859. 8r. 31 l.

— Zeneköltészet. — *Dalvirágok Petőfi Sándor ismeretlen sírjáról.* Eredeti Népdalok. Ének s zongorára *Nyizsnyai Gusztávtól.* Pest, Emich nyomd. 1850. fol. 12. l. fűzve 1 ft. újp.

Dallamok az ausztriai birodalombeli kath. m. elemi tanodák számára írt első nyelvgyakorló- és olvasókönyvben foglalt énekekhez. Négyes hangjegyekre tette *Schmidt Péter*, pécsi székesegyházi orga nista és tanítóképezdei zenetanár. Pécs, Weidinger tul. 1859. (Pest, Emich nyomd.). 8r. 71 l.

— Nyelv. — *Anleitung die ungarische Sprache möglichst schnell zu erlernen.* Von *Emerich Matics.* (Inhalt : Formsätze und Nachahmungen nach der ganzen Grammatik. Die nöthigsten Gespräche über unausweichliehe Verhältnisse. Die gebräuchlichsten Idiotismen der ungarischen Sprache.) Pozsony, 1859. Schreiber bet. 8r. 146 l.

Ábc és Elemi Olvasókönyv prot. fiu és leány gyermekek szám. *Bátky Károly.* Pest, 1856. Nyom. Gyurián. 8r. 48 l. 5 ezüst kr.

Magyar Ábécé hangoztató mód szerint. Készítette *Zákány József.* Debrecen, a város nyomd. 1859. 8r. 39 l. kötetlen 3 pkr.

Magyar, német, román Beszélgetések otthon és úton. Írta *Ács Károly.* Pest, 1859. Lauffer és Stolpnál. 16r. 288 l. fűzve 1 újft.

Magyar, német és szerb Beszélgetések otthon és úton. Írta *Ács Károly.* Pest, 1859. Lauffer és Stolpnál. 16r. 288 l. fűzve 1 újft.

Magyar, német és cseh-tót Beszélgetések otthon és úton. Írta *Ács Károly.* Pest, 1859. Lauffer és Stolpnál. 16r. 288 l. fűzve 1 újft.

— Classica Literatura. — *Regék a Görög és Romai őskorból. Grimm A. L.* után. 3 kötet 12 képpel. Pest, Boldini R. könyvnyomd. 1859. N16r. 140, 168 és 167 ll.

Szofoklesz Színművei. Fordította *Finkei József.* III. *Trakhini Hölgyek.* IV. *Elektra.* S. Patak, a főisk. bet. 1859. N12r. 65 és 86 l. Mindenik kötetke ára 50 kr. újp.

E fordítás valódi nyeresége irodalmunknak. A fordító ereje nő a munkával. Érdekes Elektrában őt Szűcs Dániellel versenygve látni; egyenetlen szerencsével, de önállón s helyes érzékével eredetiének.

— Tan- és Olvasókönyvek. — *Népiskolák könyve.* Írák s szerkeszték *Dr. Márki József és Dr. Zimmermann Jakab*, cs. k. képezdei tanárok. I. rész. Második, átdolgozott kiadás. Pest, 1860. Müller Gyula sajátja. 8r. 173 l.

(Tartalma : Embertan. Egészségtan. Rögtönesetek gyógytana. Vallási szokások és szertartások. Magyar nyelv. Irati föltevények. Számvetés. Földleírás).

Nőnövendékek Könyvtára. Tanodai és magánhasználatra készíté *Gyurits Antal.* Pest, 1856—57. Lauffer és Stolp tul. 8r. *I. Magyar Nyelvtan,* 128 l. *II. Mondattan,* 108 l. *III. Természetrajz,* 125. l. *IV. Természettan,* 127 l.

— *Boldogházi Esték.* Oktató és mulattató elbeszélések, történetek és adomák gyüjteménye. Összeállította *Boross Mihály.* Pest, 1857—58. Tizenkét füzet. K. 16r. 94, 100, 108, 103, 92, 104, 100, 95, 76, 98, 125 és 94 l. Mindenik hat-füzetes folyam ára 1 ft. p.

Kis pajtások 6 krajcáros Könyvtára. Szerkeszti *Boross Mihály*

Pest, 1857. Magyar M. könyvárusnál. Hat füzet. 32r. 64 lapjával, füzetenként 6 pkr.

A két Halálos Bün. Erkölcsi beszélyek. Írta *Boross Mihály.* Bujálkodás. Pest, 1857. Wodianer bet. K16r. 47 l.

A két Halálos Bün. Erkölcsi beszélyek. Írta *Vámossy Mihályl* Nagyravágyás. Pest, 1858. Gyurián nyomd. K16r. 100 l. füzve 10 kr. cp.

A Kis Kertészek. Irányregény. Írta *Boross Mihály.* Pest, 1858 Magyar Mihálynál, K16r. 100 l. füzve 12 kr. cp.

Kegyeletek Oltára. A világtörténelem drágakő-darabjaiból épí tette *Boross Mihály.* Második kötet 1. 2. füzet. Pest, Oszterlamm Károly tulajdona 1859. K16r. 94 és 102 l. füzve.

Aranybánya. Képes abc, olv. és gyakorlati könyv. Jó gyermekek számára. Szerkesztték *Ballagi Károly és Batisfalvi István.* Második kiadás. Pest, Geibel sajátja 1860. 8r. 114. l.

Ifjusági Plutarch. Kiadja a pápai kath. gymnásium nehány tanára. Második évfolyam, 1. füzet. Pápa, a főisk. bet. 1859. N16r. 191 l. füzve 70 kr. újp.

— Történelem és rokon. — *Magyarország Prímása.* Közjogi és történeti vázolat. Írta *Török János.* Pest, Lauffer és Stolpnál, 1859. Magos 4r. öszv. 523 l.

Nem csak amit a címlap mond, hanem annál jóval több, mert a történeti részhez — mely a prímások történetét beszéli el, azok országos jogai keletkezésével s viszontagságaival együtt, mikből ama rég tudott igazság újra tünik ki, mily szoros és a nemzetre és államra üdvös kapocs kötötte össze nálunk a státust s az egyházat, s emennek fejét — egy második rész gazdag prímási oklevéltárt hoz, melynek egyik legújabb darabja (CXCIV.) valóban nem érdektelenebb a régieknél. E mellett az egy *gazdag historiai és diplomatikai képtár,* levén az 52 kő és 1 acélmetszet közt 15 prímás arcképe, 20 tábla kir. pecsétekkel, 4 t. oklevélhasonmás, 3 tábla kir. ékszerek, 3 t. 18 prímás kézirathasonmásával, több ékszer s címer, részben színezve is; azután 30 fametszetü táj, címer, pecsét- és éremrajz, initiálisok; továbbá fába metszett siglák stb. — Valóban oly könyv, mely nem csak a történetkedvelőre nézve tanulságos, a történetvizsgálóra a kútfők összeállításával kényelmes kézikönyv, hanem minden magyarra nézve is gyönyörködtető díszmunka.

Magyarország Családai címerekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Iván.* 23. 24. füzet. Pest, 1859. Kiadja Ráth Mór. N8r. 209—375 és VIII. l. Minden nyolc füzet előfiz. ára 4 ft. 20 kr. újp.

E kettős füzettel be van fejezve az ötödik kötet, mely a *Justh* családig terjed.

Háborúkönyv. A jelen hadjáratot illető tájékozások és felvilágosító magyarázatok gyüjteménye a M. Sajtó és Polit. Újdonságok munkatársai által. II—V. füzet. Pest, 1859. Kiadja Heckenast G. 4r. 65—316. l. felső Olaszorsz. térképével.

Átalános Országállapottan. Írta *Sasku Károly.* Pest, 1857. Ráth, Mórnál. K16r. 61 l.

Magyarország 1859-ben statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból. Készítette *Fényes Elek.* I. köt. 1. füzet : Trencsén vármegye. Pest, 1859. Ráth Mór. 8r. 74 l. fűzve 60 kr. (Az egész, hat kötetes munka előfizetési ára 20 újft, egyes köteteké 4 újft).

Pázmány Péter sírja. Knauz Nándortól. (Külön levonat a Religio 1859. II. 28. sz.) Pest, 1859. Kozma bet. 16r. 16 l.

A Széchényi György, Lippay György és *Pázmány Péter* szent tetemeik tulajdonképi felfedezője beszéli el itt őszintén és érdekesen az eseményt.

— Törvény és politika. — *Árnyak. Nevezetes bűnesetek gyűjteménye.* Szerkeszti Dr. *Hegedüs Lajos* Kandid. Két kötet. Pest Heckenast G. sajátja. 1860. 8r. 199 és 251 l.

Útmutató a tagosítási s úrbéri rendbeszedési perek *felszereléséhez* stb. Írta *Stír József.* Pest, nyomt. Herz, 1859. 16r. 244 l. fűzve 1 ft. 20 kr. újp.

Egykét Őszinte Szó társadalmi viszonyainkat érdeklőleg. Írta *Kenessey Kálmán.* Pest, Müller Gyulánál, 1857. 8r. 93 l.

Nemzetiség. Írta *Mocsáry Lajos.* Pest, 1858. Kiadja Ráth Mór. N8r. 204 l

Kaleidoskop, vagy Éji Álmok. Írta *Benicsky Lajos.* Pest, Herz, 1859. 8r. 105 l.

— Egély. — Munkálatok a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájától. Huszonharmadik folyam. Pest, 1859. Boldini nyomt. N8r. XIV. és 356 l.

(Tartalma : *Sz. Ágostonnak Az Isten Városáról* írt huszonkét könyvének első nyolc könyve).

Szentek Élete. Írta *Zalka János.* Kiadja a Sz. István-Társulat. Pest, Emich nyomt. 1859. N4r. VIII és 312 kéthasábos lap, számos fametszetű képecskékkel.

Vezérlapok a Szent-földre . . . a m. zarándokok kedveért írta Dr. *Hattala Péter*, áldozár s hithirdető a szent földön. A szent sír templomának jegyzetekkel kisért alaprajzával. Pest, 1857. Gyurián bet. 16r. 120 l.

Szeraphikus sz. Ferenc atyánk harmadik rendje. Írta *Rapawy Ignác*, sz.-Ferenc-rendi áldozár. Pozsony, nyom. Schreiber, 1859. 16r. 167 l. kötve 50 kr. újp.

Népszerű alkalmi s rendkivüli Oltár- és Szerbeszédek, esperesi s lelkészi szózatok, meg lelkipásztori intelmek gyüjteménye. Írta *Grynaeus Alajos.* Öt kötet. Pest, 1857—58 12r. 120, 122, 132, 120 és 120 l. fűzve egyenként 52 újkr.

Ürményi Ferenc Emléke. Egyházi beszéd, melyet az üdvezült ölött a Válon 1858. apr. 15. megtartott gyász-isteni-tisztelet alkalmával mondott *Danielik János.* Pest, Emich nyomd. 1859. N8r. 22. l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

ISMÉT EGY SÍRIRAT.

A nagykőrösi sírkertben, partos helyen, hét som árnyékában, egy csínos veres márvány sírkövön e feliratot olvassuk:

SZÁSZ

POLYXENA

SZÁSZ KÁROLYNÉ.

Született 1831-ben febr. 17-kén.
Meghalt 1853-ban junius 17-kén

Egész teste fájdalom volt,
Egész lelke szeretet,
Az súlyával földre hajolt,
Ez a mennybe sietett.
Fényes lelkének a mennyben
Jobb is mint e földi szennyben,
Ott van igazi hazája:
Kedveseit oda várja.

A halott Szász Károlynak, a költőnek, költő hitvese *Iduna*; a sírvers szerzője *Arany János*.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS
AZ
ÚJ MAGYAR MUZEUM
TIZEDIK (1860. évi) FOLYAMÁRA.

Az ÚJ MAGYAR MUZEUM, mely october 1-jén lépett be életének tizedik évébe, ezentúl is az eddigi alakban és díszes kiállítással, 60—70 lapnyi havi füzetekben folytatja pályáját, két kötetet képezve, mint eddig, melynek mindenikét egy-egy kitűnő hazafi-tudósunk arcképe (gr. Mikó Imre és Bartal György uraké) fogja díszesíteni.

Szakjai az eddigiek maradnak, de igyekvésem oda lesz irányozva, hogy változatosság által füzeteim érdekét nevelhessem. Az

irodalom és hazai történet ezentúl is előkelőleg lesznek képviselve: emez nem csak kútfőszerű becses közlemények, hanem nyomozó és történetirói dolgozatok által is; amaz minél több értekező, kritikai, műismertető cikkekkel, melyek tárgyait *irodalmi események és korkérdések*, *irói arcképek*, figyelemre méltó *művek méltatása*, *aesthetikai fejtegetések*, *nyelvet* illető eszméltetések, *irodalomtörténeti* adalékok, tudományos intézetek ügye stb fogják tenni. *A Magyar Akademia* tárgyalásai — nevekedő bőségök folytán e nemzeti intézet által külön kiadandó három közlönyt fogván betölteni — *átlekintő cikkek* alakjában lesznek olvasóink elébe terjesztve. A *Tárca* végre művészeti tárgyakra, s bibliographiai részében időszaki sajtónk érdekesb cikkeire, úgy a külföld nevezetesb jeleneteire is ki fog terjedni.

Kiadómnak az anyagi nyereséget nem tekintő nemes kitűrése tekintetéből is, irodalmi barátimat különösben, és általában mind azokat, kiknek a nemzeti nyelv és tudományosság szívökön fekszik, hazafiúi bizodalommal felkérem, hogy ezen tudományos magyar közlönyt pártfogolni és körükben terjeszteni méltóztassanak.

TOLDY FERENC,
tulajdonos szerkesztő.

Midőn e haviiratra — mely most már tizedik éve, hogy komoly tudományos irányban működik, s bár a napi sajtó által nem méltányolva, mély nyomokat hagyott eddig is ez utolsó évtized tudományosságában, mit azon számos idézetek és hivatkozások tanusítanak, melyekkel tudományos munkákban találkozunk — a tisztelt közönség pártoló figyelmét újra felkérném, miután az belső elrendelésében *némely fontos változások által mintegy megújúl;* jelentem egyszersmind, hogy előfizetési árát jövendőre ekkép határoztam meg:

HELYBEN és könyvárusi úton *egész évre* 5 új ft, *félévre* 2 ft 50 kr. újp.

POSTÁN *egész évre* 6 újft, *félévre* 3 újft.

Előfizethetni helyben alulírtnak könyvkiadó irodájában (Ferenciek tere, 7-dik sz.); vidéken minden cs. k. postahivatalnál, egyenesen „*Az Új Magyar Muzeum kiadó Hivatalához*“ címzett *bérmentes levelekben*, valamint minden hiteles könyvárusoknál is. — *Gyűjtőknek* 8 példány után 1 tiszteletpéld. jár.

Az előfizetési íveknek a pénzzel együtt mielőbb alulírthoz beküldetése kéretik.

EMICH GUSZTÁV,
az Új Magyar Muzeum kiadója.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. DECEMBER, 1859. XII. FŰZ.

SZ. MÁRTON PÜSPÖK SZÜLETÉSHELYÉRŐL

BITNICZ LAJOS.

Szent Márton, toursi püspöknek, és a kath. egyház egyik díszének születése helyéről történetíróink két különböző véleményre oszolnak. Életírója Sulpicius Severus után abban megegyeznek, hogy pannóniai Sabáriában született; de ezen helyet némelyek Győr megyében Pannonhalma mellett vagy épen Pannonhalmán, mások pedig Vas megyében a a latínúl maig is „Sabáriá"nak nevezett Szombathely városában keresik.

Az első vélemény jobbadán a pannóniai keresztyének között akkor, midőn eleink mai lakhelyünket elfoglalták, fenálló hagyományon alapúl. Nevezetesen Katona István vasszorgalmú történetírónk [1]) felhozván Árpád hadseregéről Béla névtelen jegyzőjének ezen szavait: „Juxta montem S. Martini castra metati sunt, et de fonte Sabariae tam ipsi, quam eorum animalia biberunt" így okoskodik : A névtelen jegyző mondata nyilván mutatja, hogy Sz. Márton hegye mellett hajdan

[1]) Hist. Pragm. Hung. 54. lap.

Sabaria létezett. A mit IV. Béla király ezen szavai is erősítenek : „dein protenditur terminus ejus (montis Pannoniae) usque Sabariam, *ubi dicitur natus S. Martinus*". Tehát ezen Sabaria volt sz. Márton hazája és születéshelye, mit Hartwick, sz. István királyunk életirója is [1]) jelenteni látszik következő szavaival : „Quoniam Pannonia b. Pontificis Martini nativitate gloriatur, ... juxta fundum s. Praesulis in loco, ubi S. Martinus, dum adhuc in Pannonia degeret, orationis locum sibi assignaverat, sub titulo ipsius Monasterium constituere cepit." Legnyemósabban védi ezen véleményt Valfer gróftól a német-újvári monostornak (1157-ben II. Gejza király alatt) kiadott alapítólevél : „In loco inhabitato et solitario, qui dicitur Quizin (ma Güssing), monasterium aedificavi, quod suis pertinentiis adornatum ex gratia et praecepto Regis . . . . . monasterio S. Martini in S. Monte Pannoniae ob reverentiam et sanctitatem ipsius loci, et propter b. Martini patrocinium, cujus *nativitate in eodem loco habita* Pannonia gloriatur, in obedientiam tradidi." Söt annak megbizonyítására, hogy a 12. és 13-dik évszázadban Pannonhalma Sabáriának is neveztetett, és hogy eleink ide jötte előtt Pannóniában két Sabaria nevü hely is létezett, mintegy toldalékúl némely római pápák leiratait, és Fülöp német királynak 1199-ben a salzburgi érsek részére kiadott oklevelét is felhozzák, mely két Sabáriáról — Rapa Sabaria és Sicca Sabaria — emlékezik.

A második vélemény egészen Sulpicius Severus iratából [2]) veszi védokait. Severus ezt írja : „Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit, sed intra Italiam Ticini altus est, parentibus secundum saeculi dignitatem non infimis, gentilibus tamen. Pater ejus miles primum, post tribunus militum fuit. Armatam militiam in adolescentia secutus Martinus inter scholares alas sub Rege Constantio, dein sub Juliano Caesare militavit. Non tamen sponte; quia a primis fere annis divinam potius servitutem sacra illustris

---

[1]) Érdy János kiadásában VI. szám alatt.

[2]) Sulpicii Severi Opera ad Mss. codices emendata studio Hieronymi de Prato. Veronae 1741.

pueri spiravit infantia. Nam cum esset annorum decem, invitis parentibus ad Ecclesiam confugit, seque catechumenum fieri postulavit. Mox mirum in modum totus in Dei opera conversus, cum esset annorum duodecim, eremum concupivit, fecissetque votis satis, si aetatis infirmitas non obstitisset: animus tamen circa monasteria aut circa Ecclesiam semper intentus, meditabatur adhuc in aetate puerili, quod postea devotus implevit. Sed cum edictum esset a Regibus, ut Veteranorum filii ad militiam scriberentur, prodente patre, qui felicibus ejus actibus invidebat, cum esset annorum quindecim, captus et catenatus sacramentis militaribus implicatus est, uno tantum servo comite contentus, sui tamen vice versa Dominus serviebat." Világos innen, hogy sz. Márton Sabária pannóniai városban született, ily nevű várost pedig a régi földírók, Strabo, Plinius, Ptolomaeus stb Pannóniában csak egyet ismertek, — a Colonia Claudia Savariát, melynek helyén a földirati adatok és a felásott emlékkövek tanusága szerint a Vas megyei Szombathely fekszik. Azután, mikép az idézet mondja, sz. Márton atyja kiszolgált katona volt; ily kiszolgált vitézeiket pedig gyarmataikba telepítették a romaiak. Hogy jelesen Sabáriában, a mai Szombathelyben, is ily kiszolgált vitézek laktanak, arról a Szombathelyen kiásott emlékkövek kétségtelenül tanuskodnak [1]). Végre az idézetben mondatik, hogy sz. Márton tízéves korában, szülei akaratja ellen, az egyházba futott, s a hittanulók közé fel-

[1]) Ily emlékkövek közől például csak egyet említünk, mely egy polgári ház kapuszínében a falba van berakva, s rajta következő, több tekintetben nevezetes felirat áll:

T. GNORIVS SABINIANVS
EX PRAEF. ALAE CONTARIO
RVM VE. ET L. VAL. VERVS DEC.
C. C. SAVAR. SACERDOTALIS
P. P. S. CRYPTAM VI IGNIS
EXVSTAM SVMPTIBVS SVIS
REFECERVNT.

azaz: Titus Gnorius Sabinianus Expraefectus Alae Contariorum Veteranorum Et Lucius Valerius Verus Decurio Coloniae Claudiae Savariae Sacerdotalis Provinciae Pannoniae Superioris Cryptam Vi Ignis Exustam Sumptibus Suis Refecerunt.

vetetni kivánkozott; már pedig sz. Quirin püspök vértanuságáról szóló legrégiebb iratból [1]) bizonyos, hogy akkoron, tehát sz. Márton születése előtt, Sabariában már keresztyén egyház volt, söt hogy a hívek sz. Quirin szenvedése helyén is imaházat állítottak.

Ezek rövid kivonatban az egyik mint a másik véleménynek fő védokai.

Ha már e védokokat a kritika világánál vizsgáljuk, az első véleményt illetőleg elsőben is megjegyzést érdemel, hogy a régi földiróknál a pannonhalmi Sabáriáról egy árva betű sem fordúl elő, holott azok nem csak a városokról (municipia et coloniae), hanem a népes helységekről (mansiones) és állomásokról (stationes) is emlékeznek; hogy másodszor Pannonhalma körül eddigelé semmi savariai feliratú romai emlékkő nem találtatott; pedig a romaiak még későbbi időben is, mikor már a keresztyén hitre tértek, halottaiknak emlékköveket állítottak. Továbbá feltünő, hogy sz. István királyunk a pannonhalmi monostor alapító-levelében egy szóval sem említi, mintha Sz. Márton ott született volna, holott különben ezt kétségkivül teendi, miután idétte Sz. Márton már honunk védszentéül tiszteltetett, és képe hadi lobogóinkon ragyogott. Sz. István a pannonhalmi monostort különös tiszteletre méltó helynek tartotta ugyan, de nem csupán Sz. Márton ottani születése miatt, mikép pusztán állítattik, hanem, ha a kimondott lehetetlenség ellenében máskép vélekedni szabad; talán inkább azért, mert a pannonhalmi monostort, mikép alapítólevelének ezen mondata: „talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium S. Benedicti in Monte Casino“ némikép mutatni látszik, úgy tekintette, mint a Casinohegyi monostornak — a benedekiek bölcsőjének — mintegy mását, és azon férfiak lakát és növeldéjét, kik orszá-

[1]) Cujus (S. Quirini) corpus non longe ab eodem loco, ubi demersum fuerat, inventum est, ubi etiam locus orationis habetur. Sed ipsum sanctum Corpus in Basilica ad Scarabatensem (Scarabantinam) portam (t. i. Sabariae) est depositum, ubi major est pro meritis ejus frequentia procedendi. Nézd Acta vetustissima ex editionibus Mombritii et Surii cum Mst. Codice Vaticano collatis. Acta Sanctorum Mensis Junii T. I. Bolland. Venetiis 1741. a 383. lap.

gában a térítés sz.-munkájára vállalkozván, nagy szerzőjök példája szerint sz. Mártont különös kegyelettel tisztelték [1]). Azután az első vélemény védokáúl felhozott idézetek nem tanuskodnak, aminthogy nem is tanuskodhatnak arról, ha vagy hétszáz év előtt, mikor sz. Márton született, Pannonhalma körül volt-e Sabaria, hanem csak hogy Pannóniának eleink által elfoglalásakor volt ott olyan hely, melyet hazai íróink Sabáriának neveztek, hol IV. Béla okirata szerint, úgy mondják: sz. Márton született. Söt ezen idézetek egymással némi ellenkezésben is látszanak lenni, midőn IV. Béla irata a pannóniai szent hegy határát Sabáriáig terjeszti ki [1]), hol, úgy mondják, sz. Márton született. Walfer okirata pedig e születéshelyet magára Pannonhalmára teszi; hacsak azt nem állítjuk, hogy Pannonhalma is Sabáriában volt, mi sz. László király okiratával (Katona Tom. II. Regn. Hung. a 645. lap.) mely azt mondja: „primum praedium e Pannonia ubi monasterium situm est", szembeszököleg ellenkezik, de ellenkezik IV. Béláéval is: „dein protenditur terminus ejus usque Sabariam." E nehézséget egynémely úgy akarja kikerülni, hogy véleménye szerint Pannonhalma hajdan majd Pannóniának majd Sabáriának neveztetett, mire némely romai pápák leiratai látszanak utalni, de ezekben a szent hegy

---

[1]) Illuc — a casinói hegyre — itaque vir Dei (Sz. Benedek) perveniens, contrivit idolum, subvertit aram, succendit lucos, atque in ipso templo Apollinis oraculum (oratorium) b. Martini, ubi vero ara ejusdem Apollinis fuit, oraculum S. Joannis construxit. Nézd: Vita s. Benedicti, auctore S. Gregorio Magno. Acta Sanctorum Bolland. Martius T. III. a 280. lap.

[2]) A pannonhalmi monostor birtoka idéttünk is közel a Veszprém megyei Szombathely nevü faluig terjed, s így alkalmasint igaza van Schönwisnernek (Antq. et Hist. Sab. Pest 1791. a 26. lap.) midőn írja: „Memini pagum, qui a sacro Pannoniae Monte unius circiter horae, aut nonnihil ampliore intervallo ortum versus distat, Szombathely vocari, quo nomine cum Hungari hodiernam quoque civitatem Sabariam adpellent, fieri potest, ut olim patrii scriptores istum quoque pagum Sabariam latine nominaverint. És valóban Béla névtelen jegyzője „*Száshalom*" helyett latinúl „*Centum montes*" és „*Sóskút*" helyett „*Puteus salsus*"-t írt: „castra metati sunt juxta campum putei sals". Cap. 50.

soha sem mondatott „supra Sabariam“ vagy „de Sabaria“, hanem csak „supra Pannoniam“ vagy „de Pannonia“. Hartwicknak sz. István életírójának mondata e kérdésben alig nyom valamit, mivel ő sz. Mártonnak nem születési, hanem csak imahelyéről szól akkor, mikor sz. Márton Pannóniában lakott. De mikor lehetett ez, alig lehet megmondani, mert Severus tanusága szerint Márton Paviában neveltetett, s korán katonaságra vitetett, a katonaságból kilépte után pedig Sz. Vidorhoz a poitiersi püspökhöz ment, s innen csak egyszer jött hazájába szüleit meglátogatni, honnan számüzetvén többé Pannóniában nem volt. Végre Fülöp német király adománylevele, akár mikép értsük a benne előjövő *Rapa Sabaria civitas* és *Sicca Sabaria* nevezeteket, legfelebb azt bizonyíthatja, hogy a frank királyok idétt két Sabária volt Pannóniában, de azt épen nem : melyikben született sz. Márton, s így a kérdés eldöntésében szinte semmit sem határoz. Egyébiránt mind ezen védokok, ámbár a legtekintélyesebb emberek mondataiból vetettek, miután oly történeti tárgyról szólnak, mely korukat több évszázaddal megelőzte, az egykorú s közelkorú írók ellen a kritika szabályai szerint mitsem bizonyíthatnak.

Ellenben a második vélemény okai egészen történeti adatokon épülnek. Sulpicius Severus előkelő, tudományos férfiu [1]) és sz. Mártonnak kedvelt tanítványa volt, mestere környülállásait tehát tudhatta, főkép miután, mint (De vita B. Mart. XXV.) mondja : „quia jam ardebat animus vitam illius scribere, partim ab ipso, in quantum ille interrogari potuit, partim ab his, qui interfuerant, cognovimus,“ s ő nyilván vallja, hogy sz. Márton Pannóniának Sabária városában született, ennek helyén pedig a földirati adatok és az emlékkövek tanusága szerint ma Szombathely fekszik; vallja továbbá hogy sz. Márton atyja kiszolgált katonatiszt volt, kik rendszerint a gyarmatokban telepíttettek meg, végre hogy sz. Márton tízéves korában az egyházba futott, Sabáriában pedig akkor már keresztyén egyház létezett, mint felebb láttuk. Nem különös dolog tehát, hogy történetíróink nevezetes

---

[1]) Deprato Jeromos : Vita Sulpicii Severi.

része : Bonfinius, Ranzanus, Oláh Miklós, Timon, későbben és tüzetesen Schönwisner (Antiq. et Hist. Sabar. libri novem Pestini 1791), kinek e kérdés eligazításában legtöbb érdeme van, és végre Fejér György (Religion. et Eccles. Christianae apud Hungaros initia stb. Budae 1846) e második véleményt fogadták el történeti valóságúl.

Némelyek szerint ugyan Severus mondatába „Martinus Sabaria Pannoniarum oriundus fuit“ csak a későbbi leírók csusztatták be az „oppido“ szót, mikép Deprato Jeromos, Severus szövegének egyik javítója, nem mindenütt találta azt, és, úgy mond, ezen szónak itt nem szükségképen kell állania, mert Sozomen, toursi Gergely és Victor Aurelnél, hol ezek sz. Márton születését említik, szinte nem fordúl elő [1]; azonban, ha Severus szövegében eredetikép ott nem volt is az „oppido“ szó, onnan csak az következik, hogy azt oda írni feleslegesnek tartotta, miután akkor Pannóniában más ily nevü helyet nem ismertek, korántsem pedig azt, hogy Pannónia Sabáriája alatt nem a Colonia Savária értette, mert különben neki, mint történetírónak, épen kötelessége lett volna világosan kitenni, hogy sz. Márton nem azon Sabáriában született, melyet más írók így neveznek. Deprato Jeromos is valószínüen így gondolkodott a felebb mondottakat írtában, mert előbbi jegyzete után a másodikban, úgy szinte Dissert. 3. in Sulpic. Sev. a 195. lap. toursi Gergelynek (Hist. Franc. l. 1. cap. 36.) ezen szavait idézi: „Martinus apud Sabariam Pannoniae civitatem nascitur, parentibus gentilibus, non tamen infimis.“

Sőt magából Severus iratából is kitetszik, hogy az említett helyen Savária városát értette, mert leírván, mikép utazott sz. Márton Poitiers városából szülőföldére szüleit meglátogatni, utána teszi : „Itaque ut animo et mente conceperat, matrem gentilitatis absolvit errore, patre in malis perseverante, plures tamen suo salvavit exemplo. Deinde cum haeresis Ariana per totum orbem, et maxime intra Illyricum (hová ekkoron Pannónia is tartozott) pullulasset, cum adversus perfidiam sacerdotum solus paene acerrime pugnaret,

[1]) Sulp. Sev. De Vita b. Martini 8. jegy. 6. lap.

multisque suppliciis esset affectus, nam publice virgis caesus est, et ad extremum de *civitate* exire compulsus — Italiam repetens .... Mediolani sibi monasterium statuit."

Végre nem ugyan további védokúl, mert erre állításunknak szüksége nincs, hanem az első vélemény támogatására idézett hagyomány ellenében hagyományt is lehet felhozni, hogy a Vas megyei szombathelyiek városukat tartották már régóta sz. Márton szülőföldének. Három oklevelet idézünk e célból. Elsőben felső-szelestei Goszthon János győri püspök 1525-ben kelt okirata által II. János győri püspöktől 1407-ben a szombathelyieknek adott kiváltságot megerősítvén, mondja: „Ob loci commoditatem et nobilitatem.... affectionem etiam in Divum Martinum Praesulem .... Turonensem, cui est patria et natale solum." Másodszor II. Ferdinánd cs. és kir. 1636-ki oklevelénél fogva a szombathelyieket minden kincstári adózástól felmentvén, kötelezi, hogy évenként 40 magyar forintot fizessenek, s ezekből sz. Márton napján az ezen szent püspök egyházában nagy misét mondó helybeli lelkésznek adjanak öt forintot, ötöt osszszanak ki a szegények között, tízet fordítsanak az oltárok és egyházi öltönyök díszesítésére, húszat pedig az egyház épületének tatarozására, s ezen rendeletének egyik indokáúl adja: „Horum nos inopiae et egestati vel ob reverentiam S. Martini Episcopi et Confessoris, cujus nempe idem Sabariae oppidum patria solumque nativum fuisse creditur, et Ecclesia ibidem extructa in honorem sui nominis dicata habetur, Regio nostro favore et speciali gratia succurrere volentes." Harmadszor ifjabb Draskovith György győri püspök a domonkosiakat Szombathelyen 1638-ban megtelepítő okiratában mondja: „Templum parochiale S. Martini Episcopi et Confessoris hic Sabariae, ubi natus est, in Episcopali nostro fundo et potestate existens ..... praefato ordini Praedicatorum in perpetuum damus et conferimus..... Jam vero Parochum et Parochiam in templum arcis nostrae Sabariensis transtulimus." Ezekhez kapcsoljuk, mintegy felvilágosító és részben a népmondát visszatükröző toldalékúl, Bombardi [1]) szavait: „Adjacet novae Sabariae vicus in solo

[1]) Topographia Regni Hung. Viennae Austr. 1750. a 115. lap.

haud dubie antiquae illius amplissimae a Divo nostro denominatus (Sz. Márton, melyet csak a Gyöngyös folyója választ el Szombathelytől, s így ennek mintegy külvárosa), in quo monstratur puteus, de quo haustam ferunt aquam, qua ritu Christiano hestraretur Martinus. Credibile et illud admodum est, Divum in proximo fonti loco natum esse, ubi hodie aedicula est ejus nomine Deo dicata:“ Szombathely közepén, a vásártéren, emelkedett a város régi tornya, tetején kereszt helyett jeléül azon tiszteletnek, melylyel a város a területén született sz. Márton püspök iránt viseltetik, ezen szentnek kivágott vaslemezre festett karpalástos, püspöksüveges és kezében püspöki pálcát tartó képe díszelgett, mely képnek kisded mása a Bombardi által említett kút fedelét ma is ékesíti; de a torony fedele az 1817-diki tüzvész által megemésztetett, és későbben a torony is — a város emlékdísze — elég gondolatlanúl lerontatott.

Ezeknél fogva úgy hiszszük, ha a „Győr megyei Sabáriáról“ értekező úr Schönwisnernek, a helytelen gyanusításról és vakmerőségről vádoltnak, jeles művét (Antiquit. et Hist. Sabar.), mely a fentebbi három oklevelet a szombathelyi püspöki levéltárból egész terjedelemben közli, bővebben vizsgálja, meggyőződik vala, hogy a szombathelyi plébániának háza régente más volt, más ismét a szombathelyi váré, s alig fakad a következő nem várt nyilatkozatra: „Vagy ..... legalább egy jelesebb, sz. Márton tiszteletére Szombathelyen emelt régibb építményre, hacsak kápolnácskára vagy oltárra is, utasított volna bennünket, melynek megtekintése azon gondolatra vihetett volna, hogy e sz. püspök itt oly tiszteletben állott, mint amilyent minden keresztyén embernek születése helyétől kivánni joga van. De a szegény gyanusítótól ez sem telt. Mert Szombathelynek fő szentegyháza századok óta a boldogságos szüz tiszteletére volt szentelve, melyben sz. Mártonnak egy kis kápolna vagy egy oltárka sem jutott.“ [1]) Úgy szinte ha a szombathelyi mostani székesegyháznak Guzmics Egyházi Tárában (1834. 5. Füzet

[1]) Magyar Akademiai Értesítő 1859. 6. füzet, az 524. lap. (az Új M. Muz. VIII. füzete mellett.)

107—113. lap) adott leírására visszaemlékezik; nem kényszerítene bennünket azon állításának visszautasítására, mintha Szily János szombathelyi elsö megyés püspök nem hitte volna, hogy sz. Márton Szombathelyen született, s azért öt mindenütt kifeledte. E ritka erélyü s az egyházi mint a világi tudományokban nagy jártasságú püspök, kinek halhatatlan érdemeit fiúi kegyelettel tiszteljük, mindjárt kezdetben újolag alakított egyházmegyéjének védszenteül sz. Mártont választotta, Szombathely városát, úgy szólván, újjá alakította, a felásott romai emlékköveket, szobrokat és oszlopokat püspöki laka belsö udvarába egybegyüjtötte, Schönwisnernek a jeles munkára „Antiqu. et Hist. Sab." segélyt nyújtott [1]), az általa épített keresztalakú fényes székesegyház déli karában sz. Quirin Szombathelyen szenvedett vértanunak, az éjszakiban pedig sz. Mártonnak tiszteletére oltárt emelt. Tehát nem feledte ki mindenütt sz. Mártont, és hitte, hogy a Vas megyei Sabáriában született.

TÖRTÉNELMI ADATOK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

XVIII.

BATTHYÁNY ÁDÁM EMLÉKEZETE 1654-röl.

„A Tekintetes és Nagyságos Gróf úr *Batthyány Ádámnak,* Németújvár, Szallónak, Borostyán e. c. t. örökös urának, az fölséges romai birodalom szentelt vitézének, harmadik Ferdinánd Császárnak, és koronás Király urunk ö Fölsége Tanáczának, Komornyikjának e. c. t. Magyarország Duna innenczö részeinek, és *Kanisa* — ellenvetett végvárainak Fö-

---

[1]) Schönwisner Szily püspökhöz intézett ajánlatában így szól „Te enim hortatore iis (Antiqu. et Hist. Sab. Libri Novem) conscribendis me accinxi, vetustissima et medii aevi documenta, quibus iisdem pondus accederet, abs te mihi suppeditata sunt, tua denique liberalitate ac munificentia iidem nunc publicam in lucem prodeunt.

*) Közli *Vass József* m. akad. lt. és tanár Vácon. *Szerk.*

Generalissának" ajánlotta *Malomfalvai Gergely* bécsi szerzetes barát 1654-ben ily címü munkáját:

„Keresztyen Seneca, az az : *Lucius Annaeus Seneca* leveleiből ki-szedett, és XXXVIII Részre osztatott keresztyeni virágok, mellyek az Tekéntetes és Nagyságos Groff *Battyani Ádam* ő Nagysága akarattyábol diákbol magyarra most elsőben fordíttattak, és költségével ki-nyomtattattak. Nyomtatta Béchben a Koloniai Udvarban Cosmerovius Máté. M. DC. LIV. esztendőben." — Tizennyolczadrétben, 188 lap. — Az említett szerzetes barát ajánlólevelét a következendő őszinte kivánattal rekesztette bé : „Fogadja bé udvarába a fesletségeket zabolázó Senecát, és a kinek sok szép oktatásiért halállal fizetett Nero kegyetlen sassa, annak a Nagyságod irgalmas Publikán madara (értetődik itt a Batthyányiak címerében lévő pelikánmadár) adjon élesztő, s éltető vért Magyarországban. *És Sz. Ferencz alázatos cselédit is legeltesse szárnyai alatt.*"

Ugyanezen Batthány Ádám szerzője egyébiránt a következendő címü imádságoskönyvnek :

„Clypeus religionis Christianae contra tentationes mundi. Az az : Az Keresztyeni Vallásnak Paissa az világnak incselgetési ellen. Minden Keresztyén híveknek erösittésére irattatott Nemeth-Uyvári *Groff Batthyanyi Adam* stb. stb. által." Ez alatt, de csakugyan a címlapon :

„Segitts rajtunk Nagy Ur Isten,
Hogy legyünk boldogok itten.
Áldd meg szegény jó Hazánkat,
Olcsadd ki az bűnös lángat,
Melly dulja s fulja szívünket.
Tartsd meg mi bennünk hitünket.
Te vagy védlőnk, erös Várunk.
Add meg mit Te Tölled várunk
Csendes halált e világon,
Töröknek vesztét fa ágon."

Ez alatt pedig : „Nyomtattatott Béchben. M. DC. LIV. esztendőben. Cosmerovius Máté által." — Negyedrétben, 137 lap.

Ezen Batthyány Ádám, aki 1654-ben halt is meg, érdem-

lette 1630. családjának a grófi címet. — Nöjétöl Vittmanni Formentini Aurórától született két fiaiban, ú. m. Kristóf és Pálban szakadott a Batthyány család két ágra, Kristóf a hercegi, Pál pedig a grófi ágnak válván törzsökévé. Említett Páltól származik le csekély személyem is ily nem-ágozati renddel :

Gr. Batthyány Pál. († 1674) kanizsai kapitány. Nöje *Illyésházi Kata.*

|

Gr. Batthyány Zsigmond. († 1728) cs. k. kamarás. Nöje gróf *Gallenberg Izabella.*

|

Gr. Batthyány Imre. (szül. 1711 † 1762) státustanácsos és septemvir. Nöje gróf *Sauer Anna Mária.*

|

Gr. Batthyány József György. (szül. 1738 † 18 ?) a bécsi ud var kamara második elnöke. Nöje gróf *Illyésházi Franciska.*

|

Gr. Batthyány Terézia. (szül. 1774 máj. 11.) Férje gróf *Kemény Farkas.*

|

Gr. Kemény József, szül. 1795 sept. 11.

XIX.

II. RÁKÓCI GYÖRGY HAVASALFÖLDI GYŐZÖDELME.

A havasalföldiek Konstantin nevü vajdájokat 1655-ben az országból kiüzvén, erdélyi fejedelem második Rákóci György segítségére ment, a pártütö havasalföldieket hadaival megverte és Konstantint elöbbi székébe visszaültette. — Az ezen alkalommal nyert győzedelemnek napját, és némely körülményeit feljegyezve leljük a következendö cím alatt nyomtatott, de már szerfelett ritka lapokban :

„Congratulatio publica Victoriae, quam Auspice Deo Ter-Opt. Max. Serenissimus D. D. *Georgius Rákoczi*, Dei gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes reportavit de Catilinis, sive perduellibus in Transalpina (Valachia) furentibus; *die Junii XXVI. Anno MDCLV.* Effusa die XXVI. Julii sequentis (nomine Universitatis Albensis) in palatio Suae Celsitudinis tunc reducis, ab *Isaaco Basirio* S. S. Theol. Doctore, ac Professore Publico Albae Juliae.“ — Negyedrétben, 8 lap.

Ezen üdvezlő beszédében Basirius a fejedelemnek a többi között ezeket mondja: „Tu ..... exercitus perduellium debellasti, idque exigua (uti retulerunt nobis absentibus, sed circa salutem Vestram perpetim curiosis) perexiguâ inquam, sex vel septem millium manu (neque enim Tuum, militum plusquam triginta millium exercitum universum in hostem tametsi numerosum effundere voluisti cordatus, verum vix sexta duntaxat turmarum Tuarum parte) totam illam plusquam viginti duorum millium Catilinarum Transalpinorum ex improviso, atque id etiam in loco Vobis sat incommodo exercitui Vestro ingruentium confluviem contrivisti, fudisti universam, Dynastam vicinum Vestrum Constantinum, magnates quoque suos, veluti capite minutos, suis quemque dignitatibus, ac locis postliminio restituisti, idque totum, quod mirentur seri nepotes, effecisti simul, et semel solus ...... Ac si votum illud publicum nostrum animitus *nuper* [1]) effusum in scholis Vestris, quando scilicet easdem Celsitudo Vestra sua augusta praesentia beare dignata est, fuisset in antecessum veluti propheticum omen, adeo Deus O. M. nostrum illud (ad verbum) complevit augurium. Macte itaque in nomine Domini exercituum, Triumphator Daciae, Macte victoria hac memorabili, utpote ex parte victoris Deo gratias, tantum non incruenta (siquidem centum viginti quinque duntaxat ex gregariis Vestris in praelio desiderati), Macte adoreà Tibi debitissima pro spoliis opimis, pro manubiis universis, pro tormentis bellicis XXXIII, pro signis (vexillis infestis) XLIIII hosti ereptis, proque praecipuae conjurationis ipso duce victo, capto, atque etiam, nobis jam spectantibus, huc in vinculis triumphaliter adducto."

---

[1]) Ezen szóra „nuper" a következendő jegyzést tette maga Baririus: „April. XXIII. qua die Sua Celsitudo clementer condescendit interesse disputationi theologicae publicae ...... Tunc oratum fuit, ut Deus exercituum justa bella omnia Celsitudinis Suae (quandocunque) coronaret certa victoria."

XX.

WESSELÉNYI FERENC ÉS ELŐDÉNEK EMLÉKEZETE 1655-ből.

Kedd Jodók jezsuita szerzetes 1655-ben írta, s közre bocsátotta ily című munkáját :

„Constantinus Magnus Romano-Catholicus, Ecclesia antiqua Romano-Catholica, S. Stephanus, et primi Hungariae Reges Romano-Catholici. Excellentissimo et Illustrissimo D. D. Comiti *Francisco Wesseleny* Regni Hungariae Palatino etc etc dedicati, consecratique a R. P. *Jodoco Kedd* Soc. Jesu. Viennae Austriae, typis Matthaei Ricty, An. Christi MDCLV." — Negyedrétben, 145 lap. — Az említett szerzőnek ajánlólevelében nádor Wesselényi Ferenc életéből a következendőket leljük közölve :

„Tenuem conatum meum dum in gloriosa gente Hungarica finio, de patrono sollicitus, cujus ille auspiciis prodiret in lucem, recentissime nuntius adfertur de Excellentia Tua publicis Regni Hungariae comitiis in Palatinum regni, et regium Locumtenentem electa, ut inaudivi, recte, inquiebam, virtutes, et fortia facta, quae hunc ad promeritos honores evexerunt, mihi in Hungariae regibus finienti, patronum spondent. Ignoscet igitur Excellentia Tua qualemcunque hanc Tuis laudibus debitam gratulationem meam; nihil enim aliud sunt bonorum praemia, quam laudum, virtutumque encomia; avitum namque Baronatus honorem eximia virtus Tua, pro Austriaca Majestate, auspicatissimo Marte, perpetuo Comitum splendori inseruit. Sciebas enim fortes decere creari fortibus, et bonis, accendebatque igniculos generosi pectoris Tui gloriosa *avi Tui Francisci* memoria, qui apud fortissimum Stephanum Bathorium Poloniae regem domi militiaeque imprimis clarus, non minus fortiter Gedanensium fregit contumaciam, quam victoriose Moscoviticam repressit potentiam, tam faustis per summos honorum gradus in eo regno progressibus, ut propria tanquam appellatione *Pan Ferenc* cognominaretur. Hae nimirum avitae laudes ad majora Tibi sternebant gradum. Juventutem igitur et ingenuis

artibus, et militaribus disciplinis ita imbuisti, ut quam de prima aetate Tua sibi religio ac patria spem concepit, hanc virilis, et summa aetas longissime superet. Tibi enim in Serenissimi Leopoldi Moravicis; et Silesiticis castris hungarici exercitus Generalis officio summa cum laude perfuncto, idem Serenissimus Archidux detractum collo suo militare baltheum Tuo injecit, ut ostenderet, qua ſortitudine, et fide Tua invitus careret, non enim deponebas arma, sed quae foris contra imperii hostes fortiter gestaras, contra eosdem, superioris Hungariae Generalis constitutus, in patria felicissime conver tebas. *Cassoviam* enim regionis illius caput incredibili celeritate ad fidem Suae Majestatis reduxisti, et heroico plane facinore arcem *Muran (Murány)* ex hostium potestate vindicasti, ac confusis hostibus, ómnique ulterioris progressus spe dejectis, totam regionem illam sceptris hungaricis adjecisti. Quin et in supremo *Fülekiensi* Capitaneatu Turcarum perpetuus terror, victoriosa arma Tua barbarico sangvine, non ducis tantum, sed et militis functus officio frequentissime exornasti, hoc memorabili etiam facto, militibus Tuis in Othomanicum sangvinem accensis, quando eodem ictu Turcae vexillifero et caput et vexillum demessuisti."

A mi pedig a feljebb említett idősb *Wesselényi Pán Ferencet* illeti, annak emlékét leljük a következendő című könyvben is:

„Orbis Polonici Tomus III. in quo antiqua Sarmato rum Gentilicia et Arma quaecunque a litera S. usque ad finem Alphabeti suam incipiunt, et recensent denominationem, continentur, et dilucidantur. Authore A. R. P. F. *Simone Okolski* S. T. Professore, Priore Conventus Tysmienicensis ordinis Praedicatorum Provinciae Russiae. Cracoviae. In officina Typographica Francisci Caesarii." (1645.) — Nagyrétben, 360 lap. [1]) A 286. lapon a Wesselényi családnak ősi címere így iratik le:

„In insigniis est canis marinus cum cauda bifurcata,

[1]) Ezen könyvnek szerfeletti ritkaságáról lásd: „Janozki Nachrichten von denen in der Zaluskischen Bibliothek sich befindenden raren polnischen Büchern. (I. Theil) Dresden, 1747." 4. és 68. lapon.

e faucibus lingvam exerit, tenet anterioribus pedibus truncum arboris erectum in campo caelestino. Infra haec arma est linea secans scutum, in imo scuti est piscis carpioni similis. Super coronam tres pennae struthionis. Originem quam habeant primam (haec insignia) historiae ungaricae proferant, puto tamen in bello navali acquisita fuisse. In regno Poloniae (Weselinii) ex Ungaria reperiuntur, inter Aulicos enim primores Stephani (Báthori) regis erat strenuus miles, atque in Ungaria optime possessionatus *Weselinii* nomine *Ferenc* (sic), qui una cum electo rege Stephano in Poloniam venit cum his nobilitatis insigniis anno *1576*. Hic cum ab adolescentia reddidisset obsequia multa cum diligentia Palatino Transsylvaniae in regno Ungariae, plurima quoque meruit ab eodem, dum assumptus rex fuisset Poloniarum. . . . . . . Tenuit profecto Wesselinus fortunam suam reverenter, dum in amore principis, et honore regis non demisse permanserit, cum enim ex cubiculario strenuus miles fulsit, Aulicus principis factus, ardua in familiae suae decus tentavit, et cum pares sibi, virtute excelluit, post decessum *Gaspari Bekiez (Békes),* indigena regni (Poloniae) adscitus, praefecturam arcis Lanckoronae obtinuit, atque demum *viduam demortui Bekiez* regia benevolentia in consortem assumpsit, acquisierat etiam castrum Debno a Debnierscijs posteris relictis, atque laude bonorum triumphatorum decoratus obiit."

DIPLOMATIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZILÁGYI ISTVÁNTÓL.

I.

Nevezetes adalék „a Magyar Hierarchiához."

Nicolaus dei et sancte sedis apostolice gracia Episcopus Dyonisiensis. Suffraganeusque alme ecclesie Agriensis, in pontificalibus generalis. Omnibus christi fidelibus presentibus pariter et futuris presens Scriptum inspecturis. Salutem

cum (kitörölve) paternam. in eo cuius salus et misericordia deffecit unquam. Pia [mater ecclesia] de animarum salute sollicita de[preca]ciones fidelium. pro quedam negocia spiritualia remissiones videlicet indulgencias invitare consueuit ad debitum dei famulatum et honorem [sa]cris edibus exhibendum. Cum itaque pya deuocio. ac instans peticio Honorabilis viri domini Symonis plebani de opido [Hw]zth erga nos effundi vt boni pastoris de curis sibi commissis sollicite dinosscebatur. pro eo. quia priuilegia indulgenciarum. sancte Elyza[bethe] matris ecclesie. iam. dudum formata. a sanctis patribus benigniter concessa. in eadem Hwzth sita et fundata. pro nimia vetustate corrumpi et dilaniari videbantur. vti ad nonum pergamenum. Sub vno compendio collecta. ad vlterius pro profectu fidelium christianorum prescripta. coram honorandis. conscripta. munimine nostri pendentis sigilli roboraremus et confirmaremus. Nosque cupientes huiusmodi tamquam iustis et modestis peticionibus et excitacionibus aquiescere. ipsa priuilegia Sancte matris ecclesie dei iam fata Hwzth conspicientes. vniuersa nomina pretextorum priuilegiorum conficientes. seriose in presenti pagina conscribere curam egimus. Quorum nomina sunt hec. ffrater Jacobus Nothowiensis. Stephanus veniensis. Episcopi. Bodezlaus Archiepiscopus Strigoniensis. Petrus Narsicanensis. ffrater Jacobus prescriptus Mothouiensis. ffrater Mathias Salucerensis. ffrater Thomas verensis. Episcopi. Nicolaus Agriensis Episcopus. Michael Episcopus de eadem cum suo Suffraganeo domino Ewerhardo Episcopo Coronensi. Stephanus Episcopus Agriensis. Idem Stephanus cum suis Suffraganeis puta Nicolao Mykowiensi et luca Zevreniensi Episcopis. Georgius Vesprimiensis. Petrussanctus Scardonensis. Mathias Lucerniensis. Vallentinus Suanensis. Nicolaus .... ssinatus Jacobus Archiepiscopus Thebarum. Sntus Massiliensis — et Nicolaus sanctorum ..... Episcopi aput sedem apostolicam constituti. Nosque Nicolaus dyonisiensis cum a ..... nte so .... antea cum Cimiterium sepefate ecclesie reconcilia[veri]mus. per fat .... wiensem Episcopum. Proinde ad vniuersorum noticiam vt prfertur statuimus. nichilominus et serie presencium annuemus. honorantibus et frequentantibus ipsam sepefatam ecclesiam

ad ipsius vtilitatem et melius prouidendum. quod et ipsi in suis mtabus (?) succurrantur. omnibus vere penitentibus et confessis. In omnibus et singulis festiuitatibus quarum reliquie vel altaria in dicta ecclesia habentur vel habebuntur. In dedicacione eiusdem ecclesie et in omnibus festiuitatibus alysque secundum constituta sanctorum patrum ac sacri institucione canonis. et sancte ecclesie demandacione colere et celebrare atque secundum qualitatem et quantitatem eiusdem festi. demandatum et promissum. quarum quidem octauas sancta mater veneratur ecclesia Singulisque diebus dominicis veneris vel lune et in omnibus et singulis diebus quadragesime et Rogacionum. causa deuocionis et oracionis [= oionis] vel peregrinacionis. ad dictam ecclesiam accesserint. Sew qui ausis vigilys predicacionibus. matutinis et alys horis ibidem interfuerint. Ante corpus christi vel altaris sacramentum. dum infirmis portentur. secuti fuerint. vel Cimiterium dicte ecclesie exorando pro animabus corporum inibi iacencium circuerint. Aut in serotina pulsacione campane · genibus flexis, ter Auemaria deuote dixerint. Sew in eorum testamentis *(.. um)* sc .... aurum vel argentum. c .... iaria. Aut aliud caritatiuum subsidium donauerint. legauerint. vel legari aut donari procurauerint. Et qui pro procuratoribus istarum indulgenciarum ...... ecclesie benefactoribus. pye deum orauerint. Quocienscunque. Quandocunque et vbicunque. pmissa aut aquodamque pmissa deuote fecerint. De omnipotentis dei. Et beatorum. apostolorum petri et pauli. eius auctoritate confisi. Singuli nostrum quatraginta dies de iniunctis eis penitencys ... o misericorditer relaxamus. Et h .... libero consensu Reuerendi in christo patris et domini Episcopi dyecesani ecclesie Agriensis prescripte. cuius ex permissione curam gerimus. In cuius ... o ... et euidenciam confirmacionis colleccionum. presentes nostras literas Sigilli nostri pendentis munimine perpetue duraturas duximus concedendas. Datum in Hwzth feria quarta proxima ante festum Conuersionis sancti pawli apostoli. Cum sanctum Cimiterium violatum reconciliauimus. Anno dni Millesimo quadringentesimo trigesimo primo :

Hártyára írt eredeti. Alul felhajtott részéből a *függő pecsét*

sinórja, pecsét nélkül. *Két ilyen* sinór levén, *első kiadványúnak a veres kék fejér* selyem alkatrészekből álló látszik. A 2-dik *fejér kék len* szálú, a *későbbi* azon confirmátiók egyikére vonatkozik, melyek *1433* és *1446* ból, utóliratilag még az oklevél alján olvashatók. *Három* ilyen confirmatio levén, azok, *időrend szerént* így következnek :

1. *az írónak jobbfelöl, alól.*

Nos Nicolaus Episcopus dyonisiensis. Et iterum cum in eodem ipsum cimiterium prope festum Margarethe virginis, reconciliauimus, predictis, quadraginta dierum indulgcias adiunximus. *Év nélkül.*

2. *Balfelől.*

Et nos Hermannus episcopus tripolitanensis suffraganeus agriensis cum anno MCCCCXXXIII⁰ secunda feria proxima ante festum beate marie magdalene Ecclesiam cum Cimiterio supradictam reconciliassemus concessimus eidem quadraginta dierum Indulgencias mo. et form. supdcta. Scriptum manu propria anno die loco quibus supra.

3. *Balfelől, a 2. alatt.*

. . . . tripolitanensis, Suffraganeusque Alme ecclesie Agriensis. . . . . CCCC⁰ quadringentesimo sexto secunda die sanctorum martirum . . . .
. . . . ecclesiam cum Cimiterio supra dictam reconciliassemus . . . . . quadraginta dierum indulgencias modo et forma supradicta . . . . loco quibus supra.

A szokott összehajtás után *kivülről*, címirat gyanánt az *1431-ki író kezével* a sorok vannak feljegyezve, a *betük* is azonok levén :

Colleccio indulgenciarum *pt* . . . . legia. Et confirmata *p* venerabilem Ep . . . . siensem. Cu . . . .
. . . . . sump. est vnum Mill . . . . . indulgenc . . . . et XLm.

Miután az irat, hosszában összehajtatott, a *huszti* templomokat illető jószágokról *Simon* plébános a *külső* oldalra következő lajstromot írt :

[*Újabb 1462. kéz.*].

Incepimus ab anno Incarnacionis domini Millesimo quadringentesimo tricesimo nono. Correctum est Reg[estro] a-o domini 1462° per S. vicarium eundem.

[*Első, 1439. kéz.*]

Secuntur nomina terrarum arabilium et pratorum ecclesie beate Elyzabeth vidue in Hwzth finite. Quarum ex autentici Regestri informacione. et tocius vniuersitatis Ciuium demonstracione. Nos Symon plebanus de ipsa Hwzth. et vicarius Maramorosiensis. totum prouentum et totam dacionem. nec non fructus earundem. iuxta vsum antiquorum ex integro percepimus. Et quia ipse terre arabiles predia et prata nec non et vna vinea in territorio Zwles. de plebano ad plebanum successiue et perpetue hereditarie debeant deuolui. Ideo ne ipsa ecclesia in administracione prouentuum. talismodi detrimentum paciatur. Quia eciam et nos ipsas terras arabiles et vineam . . . . . . laboribus reaquisimus. multas iniurias pacientes. per manus nostras in hoc priuilegio Indulgenciale ipsius sepefate ecclesie conscribere. nobis proposuimus. Et siqua imposterum aduenerit iterum huc scribatur.

Item primo in plaga Meridionali usque . . . . As . . . .

Item in ffine Ciuitatis unum pratum longum . . . .

Item vltra baronya ex utraque parte Thome Herceg ij Iugera.

Item penes Albertum elske vltra baronya prope Rezheg vnum Jugerum.

Item vltra Alsoholththyza penes Andream Johannis magni vnum Jugerum. Et ibidem fere penes finem eiusdem ex altera parte in longitudine terre Thome Santha vnum medium iugerum.

Item Ante Nagzeg penes ladislaum laurencij vnum Jugerum.

Item ante Nagzeg penes bartholomeum Czay vnum paruum Jugerum.

Item penes Stephanum Gmci in Hozywzer vnum Iugerum.

Item in valle velethe vnum pratum penes terram Sancti Stephani Regis.

Item vltra ffelsehoththyza penes Georgium Santha . . . . ij Jugera. vt puta quantum ipse Georgius habet.

Item in Tothpeterlaz penes Andream ffazokas . . . . . Jugera.

Item cum vna fine . . . . ad viam. cum secunda ad holththijza. penes . . . . . gorium magnum vnum Jugerum.

Item in eodem ordine . . . . . . penes ladislaum Zohay vnum Jugerum.

Item vnum pratum penes Vaydafaya [*a következők, a réginek kivakarása után, apróbb betükkel írva*] superior finis coniungitur cum parte filiorum Soh penes Johannem Kwlczar. Inferior ad partem Ciuitatis ad laticem de parte Thyczie.

Finis terrarum arabilium.

Item circa Kewes Ryw penes Stephanum Zekel est vnum pratum quod circum dat totum quadam latex nemorosa.

Item prope pontem baranya circa finem terre Koosa . . . . . . vnum Iugerum, tercia pars cuius est capelle Sancti Regis Stephani.

Item . . . [itt három sor olvashatatlanúl keresztülhúzgálva].

Item in altero Campo plaga septemtrionali [a többi olvashatatlanúl mocskos].

Item . . . [az egész mocskolva].

Item totum Nyresmezw cuius meta a parte orientali est mons. a meridionali est portus. a septemtrionali est latex fluens de montibus [a régi sor vakarása felibe írva] usque ad partem . . . . . . Ciuitatis.

Item in Hydegwyzthw penes Sebastianum vnum iugerum.

Item relictum molendinum Heremitarum penes fossatum j-um iugerum.

Item Ante molendinum inter spinas vnum Jugerum.

Item penes thomam Jacobi vnum Jugerum.

Item in meta Rutenorum vnum Jugerum iuxta legatum relicte pauli Balog.

Item Ante czebren penes Johannem Nicolai vnum Jugerum.

Item vltra Thycyam in czebren terra petri .... vnum iugerum, penes petrum Zyws vnum iugerum ....

Item in predio encel vna porcio penes ....

Item ibidem totidem est penes Johannem Nicos.

Item in ymo puta in Zurdyk est vna-particula terre indiuise cuius eciam tercia pars est ecclesie. Ante vero due sunt filiorum encel :

Item in Kedwsthara. vnum predium vocatum papzug, hoc ex toto est Capelle Sancti Regis Stephani. con ...... [.......]

[Itt három sor nem olvasható a mocsok miatt].

Item prope peregdomb est vnum pratum quod fuit Nicolai He .....

[*Eddig a régibb kézírás*].

[*Most az újabb, az 1462 kézzel, a más lapon.*]

Item eciam ecclesia beate Elijzabeth m ...... legacionis Anthonij dicti Kantha. habet XV iugera terrarum arabilium et pratorum in territorio de Rakaz.

Item in Campo Akol iij iugera, duarum vicini terre .... vnius vero Gregorius Enczel de Hwzth.

Item. inter. duas villas ij iugera. vnum penes Georgium varga et Johannem Moldovan, alterum penes Michaelem fodor.

Item in Thelek iiij iugera in predio vulgo laz penes Jacobum polgár.

Item penes salices vulgo fwzes in Thelek j penes Thomam Hwzthi et filios.

Item sub la ..... peregdomb j penes antiquam thiciam.

Item vbi ..... a scandebat ibi vnum iugerum.

Item in parua Kvkenes iij iugera. hec monstrauit Johannes ...... eadem Rakaz coram probis iuratis Ciuibus ....,............ de Hwzth.

. . . . iugerum prope halm . . . . .

[Itt 4 sor a mocsok miatt nem olvasható].

Item vltra Nagag sub vinea mathej pal est vnum pratum magnum. Incipiens A capite penes fluuium Nagag et vltra Riuulum protendens usque ad Rupem . . . . . . [néhány sor ismét nem olvasható] . . . . Antonii Hercegh . . . . Andree Kóna (v. Rona) Ista prata ego Simon plebanus . . . . comparaui.

[Néhány sor ismét nem olvasható].

Item . . . . . [csak egyes töredékes szók vehetők ki] ad laticem Nirespathak.

Item vbi scaturit fons fluuy Hydegwyz est vnum predium circulor . . . . ad cuius vallem in circuitu nemo venire potest, et dimidia pars . . .

Item ad . . . . Johannis v . . . . . . fine protendens . . . . ad fluuium Malomwyz . . . . iugerum. [Ez az egész sor *át van húzva*].

Item ante Nagzeg vnum magnum iugerum quod recta mensura continet tria iugera vrbarialia . . . . [a többi kihúzva].

Item relicta Georgij sartoris legauit ij iugera in longo ordine . . . . . . [*mocskos*].

Item vltra feltyza relicta pauli ompol legauit vnum . . . . erat Johannis . . . . sepem + porgolath ad Thiciam.

. . . . Integrum vnum Jugerum.

Item relicta . . . . . . Ghwrws [Thwrws] in Thystadumb prope Rezheg . . . . .

[a többi a mocsok miatt nem olvasható].

Összevetvén az indulgentiális levél betűit a regestum elsőbb korú darabjának betűivel, kitűnik, hogy amaz is Symon plebanus föltevénye, keze írása.

Több tekintetből figyelmet érdemlő oklevél a magyar anyaszentegyház történetében. Elhallgatván azt, hogy a benne fölidézett püspökök többjei által korábbi időkre vihető fel a *Suffragáneusok* alkalmazása, mint azt eddigi történetíróink,

pl. Fessler is, tették [1]); *két* oly egyénnel szaporodik a magyar főpapság lajstroma, kikről eddigelé történetírásunk semmit sem tudott. Ilyen : *György veszprémi püspök*, kit sem *Róka*, sem a legújabb, 1857-ki Schematismus nem ismer, kinek a több felidézett ismeretes püspökök korához mérve, 1380—1417 között kellett élnie, s mihez képest *ez*, nem pedig, ki a jelenlegi sorozatban a 45. helyen áll, lesz *I. György*. — Ilyen másik új egyén *Lukács, szörényi püspök*, az 1387—1399 között élt, *I. István* egri püspök suffragáneusa, ki annyival nevezetesb, mivel szörényi püspököt eddigelé csak kettőt fedezhetett fel a magyar történetbuvárlat [Tud. Gyüjt. 1835. IV. köt. 106—116. lap.] — Közelebbről Máramarost érdeklőleg, szintén nevezetes adatot nyerünk ez okirat által a római kath. anyaszentegyház itten mikor terjedtének meghatározására. A *szigeti frescók*-ról értekeztemkor [Új Magyar Muzeum 1851. VI. füzet. M. t. Int. Hiv. Közl. CCXLII lap.] összevetések nyomán azt állítám vala, hogy a XIV. század *elsőbb tizedeit* vehetni fel ily biztosb határidőül. Ime most itt olvassuk a *Boleszló* esztergami érsek nevét, ki mint ilyen 1321—1328 között kormányozta megyéjét, s a hozzávetés *bizonyossággá* lesz, kivált, ha hozzá veszszük, hogy *őelőtte* még *két* ily püspököt találunk indulgentiát adót a *huszti* megyés egyház részire. E szentegyház *ma is* fenáll, épen, eredeti formájában, s benne a reform. egyház hívei tartják isteni tiszteletöket *). — Az ipar barátja szíves meglepetéssel fogja olvasni innen, hogy Huszt ez időben *szőlőtermő hely* volt. Az ipar ez ága, dacára minden újabb időbeli kísérletnek, aján-

---

[1]) *Fessler* · IV. Theil, 2. Band. p. *1095* : Die Einwanderung der *Titular*-Bischöfe nach Ungern geschah *wahrscheinlich* kurz *vor* der Costanzer General-Synode (1414). Die verfassungsmässige Verwickelung der ungrischen Bischöfe in die Reichsgeschäfte hatte sie nothwendig gemacht, und Anstellung derselben fast in allen Bisthümern befördert. b) p. *1096*. Unsers Wissens war der Graner Erzbischof *Joannes* von *Kanisa der erste* (1387—1414), welcher in Verwaltung seiner Kirche und Provinz des Antonius von Pontho, Bischof zu Sebenico, hernach des Toloner Bischof Augustinus, sich bediente.

*) Csak *tartották*. Mióta e közlemény kezünkhez ért, e becses műemléke a régiségnek tűzvész áldozatja lett. *Szerk.*

latnak, végkép elhagyatott, nem csak ott, de a megye több más helyein is. — Még azt jegyzem meg, hogy a szövegben felhívott egyes indulgentiális levelek többé nincsenek meg, s hogy e jelen összeirat eredetie a *Máramaros-ötvárosi* levéltárban őriztetik Técsőn, ahonnan azt magam másoltam.

II.

Constitutio procuratoria. — Régi magyar ügyvédek.

— 1. Nos Blasius prepositus et Conuentus ecclesie sancte Crucis de lelez. Memorie commendamus, Quod prouidi viri Demetrius literatus et nicolaus dyak, Iudices et Iurati Ciues, Ciuitatis Regalis Hozzwmezew terre Maromorwsiensis, Coram nobis personaliter comparendo In omnibus causis ipsorum et causarum articulis per ipsos contra alios et per alios quospiam contra ipsos In quibuscunque octauis et terminis. Coram domino nostro Rege Iudice curie siue domino Regni palatino ac Judicibus eorumdem, et generaliter coram quouis Iudice Regnique Iusticiario ecclesiastico siue seculari, a data presençium per anni curriculum motis vel mouendis sese mutuo. Item Juhannem Agosthon, Georgium Adam, Thomam Nyerges, petrum Kowach, Iohannem Swba, Benedictum Kowach, Ciues de dicta Ciuitate Hozzwmezew, Briccium de Pazon, Gregorium ders de pethry, Andream et Nicolaum, literatos de Bewken, Eliam de Saswar, nicolaum literatum de eadem, Stephanum de Began, Martinum Akos de Chepefalwa, Johannem literatum de Kerepecz, Mathiam similiter literatum de Orozy, Michaelem de Raad, ladislaum de Zekel, Anthonium literatum Nabrady de Thwnyok, Clementem literatum de Pesth, laurencium similiter literatum de Bwda, Andream Kakas de delne, Moysen filium Moysi(s) de fanchyka, Marcum literatum de Hetheny, petrum similiter de dabowcz et Johannem Zochyk de nempthy, fecerunt constituerunt, et ordinauerunt ipsorum veros et legitimos procuratores, ratum atque firmum se promittentes habituros, Quitquid per ipsos vicissim, ac predictos eorum procuratores, aut vnum ex ipsis presencium exhibitorem vel exhibitores, actum seu pro-

curatum fuerit in causis ipsorum vniuersis. Datum feria quarta proxima post festum beati Jacobi apostoli. Anno domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto.

Papírpéldányú eredetiből, melynek hátlapján, a bőrszalaggal odaerősített konventi pecsétnek immár csak helye látszik.

— 2. Nos Conuentus Ecclesie Sancte Crucis de leles. Memorie commendamus. Quod prouidi Valentinus fabian Iudex, ac laurencius pal, dictj, Iuratus Ciuis oppidj Hozzywmezew, .coram nobis personaliter constitutj, In omnibus caus [is ipsorum] et earumdem articulis, tam per Ipsos contra alios, quam per alios quospiam contra ipsos. In q[uibus]libet terminis coram quouis Iudice et Iusticiario Regni Ecclesiastico videlicet et seculari a data presencium per Anni curriculum motarum vel mouendarum sese mutuo. Item Benedictum de Borswa directorem causarum domini Regis. Martinum de darocz, Johannem de petherd, ladislaum literatum de Choma faya, alterum ladislaum de Solmos, Johannem de Selend, paulum de Keer, Thomam de Edeles, petrum de Mada, Georgium Thorma de forgolan, paulum de pelen, Georgium de Orozy, Thomam de Mostho, Sigismundum pogan de Cheb, Valentinum palfy de Obranoczzentmyhal, Anthonium de paczal et petrum de dolha, fecerunt, constituerunt et ordinauerunt. Ipsorum veros et legitimos procuratores, ratos atque firmos se promittentes habituros, Quitquid per se ipsos vicissim ac predictos ipsorum procuratores aut vnum ex ipsis, presencium videlicet exhibitorem vel exhibitores actum seu procuratum fuerit, in causis ipsorum vniuersis. datum in profesto beatorum philippi et Jacobi Apostolorum. Anno dominj Millesimo quadringentesimo nonogesimo nono :

Papírpéldányú eredetiből, melyben csak a zárjel között eső szók vannak kiszakadva. A hátlapra nyomott konventi pecsét helyén csak a bőrszalag van, mely azt tartotta.

A magyar ügyvédi rendet ismertető adatok közlése, azóta, hogy Dobai Székely Sámuel lajstroma, a *Merkur von Ungarn* című folyóirat 1786. évi folyama XI. füzetében, az 1013—1030 lapokon, e cím alatt : Nomina et Cognomina

praecipuorum Aduocatorum Hungaricorum, qui ab anno 1325 usque ad annum 1626. celebriores extitere, collecta ex Originalibus Procuratoriis Constitutionibus, descriptaque per Samuelem Székely de Doba, Posonii, diebus mensis Septembris anni 1728, stante ibidem Regni Diaeta, — kiadatott, úgy látszik, teljesen megszűnt. Törvénytudományi irodalmunk, művelődésünk, egyes családaink története érdekében érdemes, hogy tudósaink e tárgyra is fordítsák figyelmöket, s vegyék fel a fonalat újból, melyet a háladatos emlékezetű Székely több mint egy század előtt kezeiből kibocsátott. Ím ez itt közlött két okirat is szinte 30 névvel gazdagítja történetünket, olyanokéival, kik Sz. említett sorozatában nem találtatnak. Érdekelni fogja az olvasót kétségkivűl, hogy ügyvédeink között egy *Pogány*, egy *Dolhai* stb névvel találkozik, mint világos bizonyságokkal arra, hogy e pályán ösidöktől fogva legelöbbkelő családainkbeliek is dicsőségöknek tarták munkálkodni. *Királyi ügynök* Borsvai Benedekkel, mint ilyennel, itt találkozván legelőször, e hivatalviselők száma is egy eddig ismeretlen névvel szaporodik.

Mind két okirat eredetie Máramaros-Hosszúmező városa levéltárában találtatik, s közlő által onnan másoltatott le, híven, csak a szokott rövidítések egészíttetvén ki.

III.

I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem életéhez.

Anna Bornemisza Dei gratia Principissa Tranniae, Regni Hungariae Domina et Siculorum Comitissa. Adjuk emlékezetire az kiknek illik, hogy istennek titkos de igaz itiletiből ez elmúlt esztendőkben ennek a hazának úri fő, nemes és vitézlő rendei a tatárok keserves rabságában esvén, az én szerelmes uram is, mostan ennek az hazának fejedelme, de akkor más rendbéli állapotban való tagja esett volt azon keserves rabsághban, kinek szabadúlására akkori rendem és állapotom szerint kénszeríttettem volt Nemzetes Pekri Ferencz vramtól és feleségitől Fekete Clára asszonytúl kérni száz aranyat, vetvén zálogban ő kegyelmeknek és két

ágon levő maradékinak Bihar vármegyében Álmosdi, és Máramaros vármegyében Dombói, Kálinfalvi, Felső és Alsó-Neresznicziei, Kökényesi, Verkovinai Iszkai Kelecseni, Ökörmezei portiómat, melyeket mostan is, akkor Pekri Ferenczné, mostan Tkttes Nzetes Bethlen János uram szerelmes házas társa Nemzetes Fekete Clára asszony kezinél hadgyuk zálogban, a megnevezett summa erejéig; söt magunk részéről assecuráljuk ő kegyelmét, hogy mi ő kegyelmétől soha kisem váltyuk. Melyről ez levelünk által ő kegyelmét modo ut supra assecuráljuk. Datum in Civitate nra Bistriciensi die Trigesima prima Mensis January, Anno Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo octavo.

A. Bornemisza, mp. (P. H.)

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

— XLVII. — *Adalék Árpádkori Okmánytárunkhoz.* IV. Béla királynak itt átírt 1247-ki oklevele eredetiben, valamint Károly királynak az átiratban említett kiadványa sem ismeretes, de megvan Mátyás kir. jelen 1465-ki átiratában, továbbá az esztergami káptalannak ugyanezen 1465-ki másolatba vevő kiadványában 1654-ről, két egyenlő szövegben, mindkettő szabad kir. Szeged városa titkos levéltárában. Innen másoltatta le Bonyhádi István Pest-Zsolt megyei cs. k. főnök úr, saját magán gyűjteményébe, kinek szívességéből volt szerencsém azt magán használatra kinyerni. Az ekép szól : *Commissio propria Domini Regis.*

Mathias Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex; Omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris presencium noticiam habituris Salutem in Omnium Salvatore. Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire : Quod nostre Majestatis venientes in conspectum fideles nostri circumspecti Benedictus Kamanczy Judex, et Johannes Palfy necnon Ladislaus Thapay Jurati Cives civitatis nostre Zege-

diensis, in ipsorum, ac universorum civium, hospitum et inhabitatorum, necnon tocius Communitatis ejusdem civitatis nostre personis, exhibuerunt nobis quasdam litteras, condam Serenissimi Principis Domini Karoli similiter Regis Hungarie et predecessoris nostri, dupplici suo sigillo impendenti consignatas, inter cetera, tenorem litterarum, condam excellentissimi Principis Domini Bele consimiliter Regis Hungarie etc. super collacione quarumdam terrarum Thapey, necnon piscine Wartho vocatarum, in Comitatu Chongradiensi habitarum emanatarum confirmacionem in se continentes, supplicantes nostre Majestati humiliter, quod hujusmodi tenorem dicte littere ipsius condam Domini Bele Regis, et omnia in eis contenta, ratas, gratas, et acceptas habentes, litterisque nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminucione et augmento aliquali inseri facientes, approbare, ac pro eisdem Judice, Juratis, ceterisque Civibus et hospitibus, necnon tota Communitate ipsius Civitatis nostre Zegediensis presentibus et futuris innovantes, perpetuo valituras confirmare dignaremur. Quarum quidem tenor sequitur in hec verba: BELA Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanieque Rex, universis christi fidelibus presentem paginam inspecturis salutem in Domino : Ad universorum tam presencium, quam posterorum noticiam harum serie litterarum volumus pervenire : Quod accedentes ad Nostram presenciam fideles nostri hospites de Zegedino nobis humiliter supplicarunt : quod quandoquidem ipsis specialem graciam in collacione cujusdam terre, et piscine, sicut plenius in subsequentibus patebit, facere dignaremur : Nos siquidem considerantes ipsorum fidelitatem, eorum precibus condescendere volentes, quandam terram Thapey vocabulo, que ad castrum nostrum Chongradiense pertinebat, vacuam, ac contiguam terre predictorum hospitum, necnon piscinam quandam, nomine Warthow, que fuerat hominum de generacione Chupur, qui per Tartaros fuerant interfecti, nostris hospitibus supradictis, cum plenitudine gracie nostre duximus in perpetuum conferendas, introducendo ipsos in corporalem possessionem prefate terre ac piscine per fidelem nostrum Leoncium Abbatem de Zewrwg. Ut igitur hec nostra donacio, seu

collacio in perpetuum perseveret, nec ullis umquam temporibus per quempiam imposterum valeat retractari, vel in irritum revocari, presentes eisdem concessimus litteras dupplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum anno ab incarnacione Domini Millesimo ducentesimo quadragesimo septimo. Nos igitur humilibus supplicacionibus prefatorum Benedicti Judicis, nec non Johannis et Ladislai Juratorum civium dicte Civitatis nostre Zegediensis, per eos in ipsorum ac universorum aliorum civium, hospitum et inhabitatorum ejusdem civitatis nostre propterea porrectis Majestati, Regia benignitate exauditis, et clementer admissis, praescriptum tenorem literarum ipsius condam Domini Bele Regis, non abrasum, non cancellatum, nec in aliqua sui parte suspectum, sed omni prorsus suspicionis vicio carentem, presentibusque nostris litteris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminucione, et augmento aliquali insertum, quoad omnes ipsius continencias, clausulas et articulos eatenus, quatenus rite et legitime emanatus existit, viribusque ejus veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, et ratificamus, ipsumque, et omnia in eo contenta, pro eisdem Judice, Juratis, ceterisque Civibus et hospitibus, nec non tota communitate ejusdem Civitatis nostre Zegediensis, presentibus et futuris innovantes, perpetuo valiturum confirmamus, presentis scripti nostri patrocinio mediante, salvis juribus alienis. In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam, presentes litteras nostras privilegiales, pendentis et autentici sigilli nostri dupplicis munimine roboratas, eisdem duximus concedendas. Datum per manus Reverendissimi in Christo Patris Domini Stephani Ecclesiarum Colocensis et Bachiensis Archiepiscopi, locique ejusdem Colocensis Comitis perpetui, Aule Nostre Summi Cancellarii fidelis nostri dilecti. Anno Domini Millesimo quadringentesimo sexagesimo quinto, Sexto Idus Junii, Regni nostri anno octavo, coronacionis vero secundo, Venerabilibus in Christo Patribus Dominis, eodem Stephano Colocensi Archiepiscopo, Johanne Episcopo Ecclesie Varadiensis, et postulato Strigoniensi, Ladislao Agriensi, Nicolao Transilvaniensi, Zagrabiensi Sede vacante, Johanne Quinqueecclesiensi, Alberto Veszprimiensi, Augustino Jauriensi, Vincencio Vaciensi, Alberto Chana-

diensi, Thoma Nitriensi, Bosnensi sede vacante, Urbano Sirmiensi, Marco Tinniniensi, Segniensi sede vacante, Nicolao Modrusiensi Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Item Magnificis Michaele Orzag de Guth Regni Nostri Hungarie predicti Palatino, Emerico de Zapolya Regni Bosnie Gubernatore. Nicolao de Uylak et Johanne Pongracz de Dengelecz Vajvodis Transilvanis, Comite Ladislao de Palocz Judice Curie Nostre, eodem Emerico de Zapolya Dalmacie, Croacie et Slavonie Regnorum Nostrorum, et prefato Nicolao de Uylak Machoviensi Banis, honore Banatus Zeverinensis vacante, Johanne de Rozgon Thavernicorum, altero Johanne Thuz de Lak Janitorum, Nicolao filio Bani de Alsolyndva, et Emerico de Palocz prefato Pincernarum, Stephano de Peren et Ladislao de Bathor Dapiferorum, Ladislao de Kanisa, et Pertholdo Ellerbach de Monyarokerek Agazonum nostrorum Regalium Magistris, Andrea Pawmkyrcher Posoniensi, et Petro de Zakol Themesiensi Comitibus, aliisque compluribus Regni Nostri Comitatus tenentibus, ac honores.

közli *Hornyik János*,
Kecskemét városi levéltárnok.

— XLVIII. — Zsigmond király, elveszvén a királynők pecséte, s az övé törvényes okoknál fogva összetöretvén, a radványi nemeseknek 1399. in vigilia festi Assumptionis Virg. Gloriosae adott adománylevelét 1406. april 11. újra kiadja. E szerint Radvány helységét Abaújban, mit Máténak conferált, ennek halála után (elveszett Liptó megyei Nagyvárnak ostromában, mit Prokóp morva őrgróf elfoglalt) teherben maradt neje születendő figyermekének, vagy, ha ez lyány volna, a meghalt Máté atyjának (Istvánnak) s testvérének (Bencének) adományozza. Ezeknek neve azelőtt *Zacrol* volt. — A statutio, mit a jászai konventnek meghagyott (5. die festi Omnium SS.), a konventi relatio szerint teljes nyugalomban történt meg. — A történelemre nézve igen érdekes oklevél így következik: Sigismundus Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomirie, Comanie, Bulgarie Rex, Marchio Brandenburgen. ac Sacri Romani imperij Archicamerarius nec non Bohemie et Lucemburgen. Heres. Omnibus Christi fidelibus presentibus pariter

et futuris presencium noticiam habituris salutem in omnium salvatore. Regia sublimitas ex debito officio regiminis preassumpti juri consonis peticionibus Fidelium sibi subiectorum aures exaudibiles consvevit inclinare benigno cum favore in hys precipue qve commodose utilitati eorumdem videntur convenire Proinde universorum tam presencium qvam Futurorum noticie harum seriem volumus fieri manifestam. Qvod cum nos Prelatorum Baronum et pociorum Regni nostri procerum communicato consilio et sana deliberacione exinde subsecuta per patentes decreverimus et ubique in Regno nostro fecerimus publice proclamari, ut universe litere Serenissimi Principis domini Lodovici Regis Hungarie etc. Patris et soceri nostri sub ipsius secreto sigillo tantum modo ac Excellentissimarum Principum dominarum Elisabeth Matris et Mariae conthoralis Reginarum dicti Regni Hungarie nostrarum charissimarum felicium recordacionum nec non nostre sub earum atque nostris tam maioribus qvam minoribus sigillis suprafatis qvibuscunque et presertim possessionariis qvibuscunqve personis dignitate qvavis et condicione fungentibus Ecclesiasticis ut puta et particularibus date et assignate pro tollendo omni dubio removendo scandalo et ad evitanda multa eaque varia qve propter sigillorum ipsarum Dominarum Reginarum deperdicionem nostrorumque tam minoris qvam maioris vide licet dupplicis ex causis et racionibus legitimis confraccionem in multorum iuribus et presertim possessionariis dampna gravia et periculosa detrimenta hactenus evenire potuerunt a festo Beati Georgii Martiris iam proxime elapso usqve Festum eiusdem pmitus affuturum sub pena revocacionis annullacionis et cassacionis huiusmodi literarum non producendarum per nos vidende examinande et si opus fiet sub presenti nostro maiori sigillo de novo preparato confirmande approbande et ratificande nostre claritatis exhiberi debent conspectui et presentari Denique Fidelis noster Benedictus filius Stephani de Radwán sua ac eiusdem Stephani Patris sui in personis nostre Maiestatis adiens conspectum. Exhibuit nobis qvasdam duas literas unam videlicet nostram patentem minori secreto nostro quidem ut premittitur racionabiliter confracto et permactato sigillo consignatam super

donacione et perempnali collacione predicte possessionis Radwan vocate in Comitatu Abaujuarien. existentem Et aliam conventus de Jazow. privilegialem super legitima ejusdem statucione pro eisdem Stephano et Benedicto ac condam Matheo filiis ipsius Stephani ipsorumque heredibus rite factas confectas tenore subsequencium supplicans exinde idem Benedictus claritati nostre nominibus supra positorum humili cum instancia ut easdem ratas, gratas et acceptas habendo nostrisque literis privilegialibus sub predicto nostro nouo autentico sigillo dupplici emanandis verbaliter inseri faciendo pro eisdem ipsorumque heredibus et cunctis posteritatibus innouando perpetuo valiturum confirmare dignaremur. Quarum unius videlicet nostre litere patentis tenor per omnia sequitur in hec verba et est talis.

Nos Sigismundus Dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Marchioque, Brandenburgen. etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit uniuersis. Quod licet nos alias pro Fidelitatibus et Fidelium obsequiorum continuis meritis quondam Mathei Filii Stephani de Radwan predictam possessionem Radwan nuncupatam in Comitatu Abaujuariensi existentem simul cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis universis eidem Matheo suisque heredibus ac heredum suorum successoribus dumtaxat vigore aliarum literarum nostrarum exinde confectarum in perpetuum dederimus et contulerimus. Tamen quia prefatus Matheus absque heredum solacio in nostris seruiciis ab hac luce extitit vita functus speraturque adhuc nobilem Dominam relictam ipsius Mathei nunc uti fertur grauidam ex ipso quondam Matheo marito suo prolem posse generare. Ideo nos consideratis multi modis fidelitatum preconiis ipsius quondam Mathei per ipsum in humanis agentem nostro culmini laudabiliter impensis presertim autem quia idem quondam Matheus nobis expugnacione castri nostri Naghwar vocati in comitatu Lipthowiensi siti per Procopium Marchionem Moravie indebite occupati laborantibus in exhibendo nostre Maiestati fidelibus seruiciis sub dicto castro dire et viriliter preliando per ictus lapidum nostrorum infidelium in pretacto castro reclusorum dies suos clausit extremos. Potissime nichilominus supplica-

cionibus Fidelis nostri Emerici de Peren Pincernarum nostrorum Magistri in hac parte nostro culmini porrectis fauorabiliter inclinati predictam possessionem Radwan nuncupatam cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis videlicet terris arabilibus cultis et incultis pratis fenetis nemoribus pascuis agris rubetis silvis montibus vineis pascuis aquis aquarumque decursibus et generaliter cunctis eiusdem utilitatum integritatibus quibusuis nominibus vocabulo vocitatis sub suis veris metis et antiquis quibus hac tenus per ipsum quondam Matheum tenta fuit et possessa huiusmodi proli predicti quondam Mathei ut premittitur procreandi sexus masculini dumtaxat necnon predicto Stephano Patri ac Benedicto Fratri uterino ipsius quondam Mathei ipsorumque heredibus et posteritatibus uniuersis non obstante quod nomina eorumdem Stephani et Benedicti in ipsis aliis literis nostris donacionalibus super ipsa donacione dicte possessionis Radwan appellate ipsi quondam Matheo facta confectis inserta et expressa non habentur ex certa sciencia nostre Maiestatis Prelatorumque et Baronum nostrorum sano exinde prehabito consilio ac omni eo iure quo eadem nostre rite . . . collacioni de manibus regiis noueque nostre donacionis titulo dedimus donavimus et contulimus imo damus donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendi tenendi pariter et habendi. Volumus eciam ut in casu quo prefata Nobilis domina relicta prefati quondam Mathei prolem qua nunc ut premittitur grauida fore asseritur sexus Feminei procreabit ex tunc predicta totaliter possessio Radwan vocata simul cum predictis suis utilitatibus et pertinenciis in ius et proprietatem predictorum Stephani et Benedicti ipsorumque heredum ac posteritatum uniuersarum ex presenti noue donacionis titulo redundet et deuoluatur pleno iure saluis tamen iuribus alienis presencium nostrarum patrocinio literarum. Quas dum nobis in Specie fuerint reportate in forma nostri privilegii redigi faciemus. Datum in Rosenberg in vigilia festi assumpcionis virginis gloriose Anno Domini milesimo trecentesimo nonagesimo nono.

Alterius vero annotati scilicet conventus de Jazow. litere privilegialis series hec est. Omnibus Christi Fidelibus

tam presentibus quam Futuris presens scriptum inspecturis Johannes Prepositus et Conventus Monasterii beati Johannis Baptiste de Jazow salutem in omnium saluatore. Quod quia solers stabilitas humane racionis adinuenit ut ea que peraguntur temporibus successivis ne labantur testimonio literarum solent eternare hinc est, quod ad uniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire, nos literas serenissimi Principis domini nostri Sigismundi dei gracia Incliti Regis Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Marchionisque Brandenburgen. etc. metuenter recepisse in hec verba: Sigismundus Dei gracia Rex Hungarię, Dalmacie, Croacie etc. Marchioque Brandenburgen. etc. Fidelibus suis conuentui Ecclesie de Jazow salutem, et graciam dicitur nobis in personis Stephani filii Emerici de Zacrol et Benedicti filii sui quod ipsi in Dominium cujusdam possessionis ipsorum Radwan vocate in comitatu Abaujuariensi existentis legitime vellent introire super quo Fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fide dignum quo presente Sebastianus de Hem vel Ladislaus de eadem aut Nicolaus dictus Zar de Benye sive Andreas de Menthzenth (Mindszent) aliis absentibus homo noster ad Faciem predicte possessionis Radwan vicinis et Cometaneis suis uniuersis legitime convocatis et presentibus accedendo introducat prefatos Stephanum et Benedictum in dominium eiusdem statuatisque eandem ipsis Stephano et Benedicto eo jure quo ipsis dinoscitur pertinere perpetuo possidendi sinon Fuerit contradictum contradictores vero siquí fuerint citet ipsos propter annotatos Stephanum et Benedictum in nostram presenciam ad terminum competentem racionem contradiccionis eorum reddituros. Et preterea seriem ipsius introduccionis et statucionis videlicet nomina contradictorum et citatorum terminoque assignato nobis fideliter rescribatis Datum in Wyssegrad quinto die festi omnium Sanctorum anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo nono. Nos igitur mandatis eiusdem domini nostri Regis humilliter ut tenemur in omnibus obedire cupientes .. orum predicto Nicolao Zar dicto homine regio nostrum hominem videlicet virum Religiosum dominum Fratrem Johannem ad premissa fideliter perficienda nostro

pro testimonio duximus transmittendi fide dignum Qui demum ad nos redeuntes nobis uniformiter retulerunt quod annotatus homo Regius dicto nostro testimonio presente feria quinta proxima ante festum beati Nicolai confessoris proxime preteritum ad faciem prenominate possessionis Radwan vocate in dicto comitatu Abaujuariensi existentis vicinis et cometaneis suis uniuersis inibi legitime conuocatis et eisdem presentibus accedendo introduxisset prenotatos Stephanum et Benedictum in dominium eiusdem possessionis Radwan statuissetque eandem ipsis Stephano et Benedicto eo iure quo ipsis dinoscitur pertinere perpetuo possidendi nullo contradictore penitus in eis apparente. Et prout moris est et Regni consuetudo congruis diebus in facie eiusdem possessionis persistendo. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes eisdem Stephano et Benedicto nostras concessimus literas privilegiales alphabeto intercisas pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratas. Datum sedecimo die diei introduccionis et statucionis antedictis anno Domini prenotato.

Nos igitur humillimis et deuotis ipsius Benedicti supplicacionibus antefatis nostre . . . . nominibus quibus sup. subiective oblatis maiestati regia pietate exauditis et clementer admissis prefatas binas literas nostram scilicet patentem annotati conuentus de Jazow privilegialem non abrasas non cancellatas nec in aliqua earum parte viciatas sed prorsus omni suspicionis vicio carentes uno mera veritatis integritate prepollentes presentibusque nostris literis privilegialibus sine diminucione et augmento aliquali verbaliter insertas quo ad omnes earum continencias articulos et clausulas acceptamus approbamus et ratificamus Eos niohilominus requirentibus ipsorum Benedicti et Stephani fidelitatibus et Fidelium seruiciorum gratuitis meritis nobis per eos latis et temporibus opportunis cum omni Fidelitatis constancia laudabiliter exhibitis et impensis simul cum premissis donacione et perhempnali collacione predicte possessionis Radwan ac legitima eiusdem statucione superius in tenore earundem clarius expressarum mera regia auctoritate et potestatis plenitudine ex certaque nostre maiestatis sciencia Prelatorum

eciam et Baronum nostrorum consilio prematuro ac unanimi decreto coniuendi pro eisdem Benedicto et Stephano ipsorumque heredibus et cunctis posteritatibus innouantes perpetuo valiturum confirmamus presentis scripti nostri patrocinio mediante sine dumtaxat prejudicio iuris alieni. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus literas nostras priuilegiales pendentis autentici sigilli nostri noui dupplicis predicti munimine roboratas. Datum per manus Reuerendi in Christo Patris Domini Eberhardi eadem Dei et Apostolice sedis gracia Episcopi Zagrabiensis Aule nostre suppremi cancellarii Dilecti nostri et Fidelis Anno Domini millesimo quadringentesimo sexto tercio idus Aprilis regni autem nostri anno decimo octavo venerabilibus in Christo Patribus et dominis Valentino titulo sancte sabine sacro sancte Romane Ecclesie Presbitero Cardinale et Ecclesie Quinque Ecclesiensis Gubernatore Johanne strigoniense, colocense, et Jadrense sedibus vacantibus. Andrea spalatense et altero Andrea Ragusiense Archiepiscopis Waradiense sede vacante Stephano Transilvanense eodem domino Zagrabiense Agriense sede vacante Johanne Boznense Wesprimiense sede vacante Johanne Jauriense Waciense sede vacante Fratribus dosa Chanadiense et Pyncrome Nitriense electis ac Thoma senniense Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus Strimiense Traguriense Scandonense Tininiense Nonnense sibinicense Macharen. Pharen. et corbavien. sedibus vacantibus. Necnon spectabili et magnificis viris domino Hermanno comite Cily et Zagorie dalmacieque croacie predictor. et tocius slauonie Regnorum nostrorum Bano Nicolao de Gara, Regni nostri Palatino Johanne filio Henrici et Jacobo Lackfi Waywodis Nostris Transilvanie Comite Frank filio quondam Conye Bani Judice curie Johanne de Maroth Bano Machoviense honore Banatus Zewriniensis vacante Nicolao Treotel de Neuna Tavarnicorum et Comite de Posega symone filio dicti quondam Conye Bani Janitorum Johanne dicto Grof comite Corbavie dapiferorum Johanne filio Gregorii de Desan pincernarum Petro Cheh Agazonum nostrorum Magi-

stris et Sylprangh comite Posoniense aliisque compluribus Regni nostri Comitatus tenentibus et honores. (Eredetiből).

Közli *Kasinczy Gábor.*

— XLIX. — *Magyar nyelvű tanuvallomások és vármegyei itélet 1595-ből, a Kis-Rábé és Nagy-Rábé közötti határvillongás ügyében.* — Spectabili et magnifico domino, domino Stephano Bocskay de Kismaria, Consiliario Serenissimi Principis Transylvaniae, et supremo arcis varadiensis capitaneo, comitique comitatus bihariensis, domino ipsorum gratiosissimo, requisitores literarum et literalium instrumentorum, in sacristia sive conservatorio ecclesiae varadiensis repositarum et locatorum, ac aliarum quarumlibet judiciarium deliberationum et legitimorum mandatorum dicti domini Principis Transylvaniae Executores, servitiorum suorum debitam paratamque commendationem. Vestra noverit Spectabilis Magnificentia, nos ex speciali ejusdem spectabilis magnificentiae commissione ex mandato, nobilem Ladislaum Mayadi Collegam, ad infrascriptas fassiones recipiendas, penes simplices literas attestatorias et compulsorias Vestrae Spectabilis Magnificentiae universis et singulis nobilibus et ignobilibus ac alterius cujusvis bonae famae et conditionis hominibus ubivis in ditione Serenissimi Domini Principis nostri constitutis, sonantes, quas unacum praesentibus exhibentes restituimus, transmisisse. Qui tandem exinde ad nos reversus, seriem suae executionis retulit nobis, in hujus modum. Quomodo ipse, feria secunda post primam dominicam trinitatis, in anno praesenti novissime transactam, unacum nobili Caspare Eősphi de Dancsháza, ad facies possessionis Kis Rábé in comitatu Bihariensi existentis accessissent, ac ibidem immediate sequentes undecim testes, ad fidem eorum Deo debitam, pro parte Egregii Emerici Balog equitis varadiensis suae serenitatis, quos videlicet idem Emericus Balog coram ipsis duxisset convocandos, ratione cujusdam terrae litigiosae, inferius declarandae, solenniter et diligenter examinassent, a quibus tale veritatis testimonium cognovissent et recepissent. Primus testis nobilis Lucas Illyés de Dancsháza, annorum circiter septuaginta quinque, praestito juramenti sacramento fatetur hoc modo: hogy soha a két Rábé között,

külön határt nem tudna, mind a két falú marhájának egy nyomása volt, ahol egyik falú marhája járt, az másik is ott szabadon járt, minden bántás nélkül, söt szentegyházok is egy volt és most is egy, ha mi építés volt rajta, azt négy falú: Nagy-Rábé, Kis Rábé, Szent-Miklós és Dancsháza egyenlöképen építették; papot is egyenlöképen tartottak, ha valamelyik falúban halott esett is, mind a négy falú egyiránt gyült a temetésre. Ahol most Nagy-Rábét építik, ott is mikor nyomásban volt, szabad járása volt a kisrábai marhának. Csukas Péter elsö bajomi tisztartósága elött Csóvában, a mely földet a négy falú helyett most Csukas Péter elfogott, tudná, hogy ott emberhalál esett volna, és a töröknek dijjában, úgy mint közös földön lütt halálért, a kisrábaiak is fizettek, kire ugyan kénszerítették a nagyrábaiak.

Azonképen a dancsháziak és szent-miklósiak is fizettek. Secundus testis, nobilis Foris Csönök, de dicta Dancsháza, annorum circiter sexaginta trium: az határrúl úgy vall, mint az elsö tanú. Az ember dijja fizetéséröl semmi bizonyost sem tud. Ahol most Nagy-Rábé vagyon, arrul is úgy vall, söt azt is hozzá teszi, hogy a Bajami urak idejében, ü kisrábai juhász volt, és ott a helyen békességesen jártatta a juhokat. A szentegyház, pap és temetés dolga felöl is szinte úgy vall, mint az elsö. Tertius testis, agilis Petrus Mikó, libertinus Egregii Petri Ghéczy in Thorda, annorum circiter octoginta: azonképen vall, mint a második tanú, csak ezzel külömböz, hogy ott, ahol most Nagy-Rábé vagyon, marhát nem örzött volna, hanem ö akkor a thordaiak szabadosa lött, de semmi háborúságot soha abbul nem tudna. Quartus testis, providus Johannes Uy, jobagio Serenissimi Domini Principis nostri in Dancsháza, annorum circiter hetven: az határrúl, szabad élésröl, paptartásrúl, szentegyház-építésrül, temetésrül és arról a földröl is, ahol most Nagy-Rábé vagyon, úgy vall, mint az elsö; az ember dijja-fizetésrül, úgy mint az elsö és második tanú. Quintus testis providus Franciscus Uy, jobagio ejusdem dicti Domini Principis nostri in Dancsháza, annorum circiter septuaginta quinque, fatetur ut proxime praecedens. Sextus testis providus Franciscus Biró, jobagio praefati Petri Ghéczy in praedicta Thorda, annorum

circiter quadraginta septem, fatetur hoc modo: hogy különszakasztott határát a két Rábénak nem tudna, azt sem tudná, hogy Csukas Péter első tiszttartósága előtt, a nagyrábai puszta helyet a kisrábaiak márhájátúl elfogták volna, hanem szabadon élték. Az paptartásrúl, szentegyházrúl, temetésrül, úgy vall mint a felső tanúk. Az ember dijja-fizetésrül, és azt a helyet, a hol most Nagy-Rábé vagyon, mint élték, arról semmit nem tudna. Septimus testis providus Laurentius Szabó, jobagio praefati Domini Principis, in antefata Dancsháza, annorum circiter quinquaginta trium, fatetur ut sextus testis. Azt is vallja, hogy hallotta volna gyermek korában, egy Makkos István nevű ember befutott volna Nagy-Rábéra, és mondotta, hogy az hajduja elvadította a barmot, de ha elérte volna, megsértette volna szabjájával, de általszaladt a tégladombon, és nem mert utánna menni, és mondta neki egy Röth András nevű ember, hogy jól művelte, mert azon belül a kisrábaiaké az határ, és ha a kisrábai ispán ott kapta volna, szabad lett volna vele, ha az tizenkét forintban semmit el nem engedett volna is; de nem tudja bizonyosan ha az volna-e az határ.

Octavus testis, nobilis Thomas Harangi, de praememorata Dancsháza, annorum circiter septuaginta quinque, fatetur ut sextus testis. Nonus testis, nobilis Nicolaus Nagy, de eadem Dancsháza, annorum circiter septuaginta quinque, fatetur ut sextus et octavus testis, hoc per expressum addito, hogy mikor Kis-Rábé puszta volt, akkor a nagyrábéi marha szabadon déllett Kis-Rábén; azonképen, mikor Nagy-Rábé puszta volt, a kisrábai marha szabadon déllett a nagyrábai földön és házakban. Decimus testis, nobilis Andreas Dancs, de saepe dicta Dancsháza, annorum circiter quadraginta duorum, fatetur ut praecedens, hoc addito, hogy azt is bizonyosan tudná, hogy míg Nagy-Rábé oda által nem költözött volna, ahol most vagyon, addig ott is szabadon járt az kisrábai marha. Undecimus testis, providus Emericus Éles, jobagio praefati Domini Principis in Réth-Szent-Miklós, annorum circiter sexaginta: az határ dolgárúl úgy vall, hogy hallotta volna az atyjától, hogy a két Rábé között egyik határ a tégladomb volt volna, de egyéb határt soha semmit nem tudna, sőt azt sem tudná bizonyosan. A szigetről, kiről az egyenetlen-

ség vagyon, úgy vall, hogy nem tudná, hogy ott a két Rábé egymás marháját háborgatta vagy hajtogatta volna. Az pap és szentegyház-tartásrúl úgy vall, mint az többi. A helyről, ahol most Nagy-Rábé vagyon, nem emlékezik reá, hogy oda a kisrábai marhának, szabad lett volna járni. Az dijjban sem tudna, ha fizettek a kisrábaiak.

Quorum quilibet testium fassionibus sic receptis, altero die, immediate sequenti, unacum Egregio Stephano Keresztúri, equite dicti Domini Principis Bajomiae, ad castrum Bajam nuncupatum, in praefato Comitatu Bihariensi accessissent, ac ibi quoque sex testium proxime nominandorum testimonia per Egregium Petrum Csukas Capitaneum Bajamiensem, pro sua parte ratione ejusdem terrae litigiosae statutorum, simili modo et forma recepissent. Quibus etiam fassionibus ibi receptis, unacum eodem praefato Egregio Stephano Keresztúri, ad facies terrae litigiosae, in antefato Comitatu Bihariensi existentis, eodem die accessissent, ubi itidem reliquis viginti testibus pari forma examinatis, pro ejusdem Petri Csukas parte talem ab eisdem certitudinis veritatem esperti fuissent. Primus testis Egregius Martinus Jakocs, Eques Bajomiensis, annorum circiter quadraginta, juratus, fatetur hoc modo: hogy a két rábaiak külön szakasztott határát nem tudná, azt sem tudná, hogy Csukas uram első tiszttartósága előtt, a két falú a sziget felől háborgattak volna, hanem azután kezdette Csukas uram és az udvarbírák hajtatni az kisrábai marhát róla; tudná azt is, hogy egy nyáron a bajami katonák Csukas uram idejében ott füveltek. Azt is, hogy Báthori István is fogadta meg baromnak, és ott jártatta barmát egy kevés ideig. Secundus testis nobilis Balthasar Bikádi de Bajam, annorum circiter septuaginta, juratus fatetur: hogy őneki Bajami Ferenc adta volt Nagy-Rábét és Szent-Miklóst részrűl, de soha akkor a két Rábé a felől a sziget felől nem háborgott. Annakutánna hogy az udvarbíróságot Bebek Györgyné neki adta, akkor is szabadon élte a két falú azt a földet, söt dancsházi embernek is volt az nagyrábai földön vetése, és minthogy a vizen által nem hordhatta, ott a szigetben rakta kertbe; külön határát sem tudja a két Rábénak ott a szigetben, hanem az olta kezdették volna a kis-

rábaiakat háborgatni, miolta Csukas uram bajami tisztet kezdett viselni. Tertius testis Egregius Nicolaus Szilágyi, castellarius bajomiensis, annorum circiter sexaginta, juratus: semmi bizonyost nem tud. Quartus testis, nobilis Ambrosius Széki, bajamiensis, annorum circiter quinquaginta octo, juratus fatetur, hogy külön határt soha nem tud. Azt sem tudja, hogy soha Csukas úr első tiszttartósága előtt, a sziget tilalmas lött, avagy a két Rábé, vagy pedig az tiszttartók, egymás marháját hajtatták és háborgatták volna felőle. Quintus testis providus Gregorius Nagy, suae serenitatis jobagio in Bajam annorum circiter quinquaginta, juratus fatetur: külön határt nem tud. Bebekné ideje előtt való dologra nem emlékezik; tudja azt, hogy mikor Bebekné idejében Nagy-Rábé pusztán állott, akkor a bajamiak vették volt meg az földet az töröktül, és nem volt akkor szabad ott járni a kisrábai marhának, de immár akkor Csukas úr volt kapitány Bajamban. Sextus testis, Egregius Ambrosius Jóvér, centurio peditum Bajamiensium, domini Principis, annorum circiter quinquaginta, juratus fatetur: hogy külön szakasztott régi határt nem tud, hanem hallotta, hogy a nagyrábai határ a laponyagnál volna; de nem tudja bizonyosan, de azért azon belöl is, mind addig, ahol most a malom vagyon, a kisrábai marha is szabadosan járt, soha egymással nem tudja hogy háborgottak volna, maga ott Nagy-Rábén lakott és gyermek korában marhát ott őrizett, hanem a Csukas úr első tiszttartósága után, kezdének határt hányogatni, és barmokat hajtogatni. Septimus testis nobilis Caspar Ösphi de Dancsháza, annorum circiter sexaginta, juratus, fassus est: hogy soha örökös külön határt nem tud, hanem az egész szigetet a két falú marhája szabadon járta, minden háborúság nélkül, oztán hogy Tatár Kozma, Csukas úr kapitányságában a malmot csináltatta, azután kezdék a szigetet egyszer is másszor is kijebb beljebb tiltogatni, és határt is azután kezdének hányogatni, amint az tiszttartók akarták; arra nem emlékezik, hogy amint a kisrábaiak mondják, azért fizettek volna emberdijjat, hogy köz földön lett volna, de tudja azért, hogy ők is úgy fizettenek, mint a többi határosok, tudja azt is, hogy ahol most Nagy-Rábé vagyon, oda is általment a kisrábai marha, és soha azelőtt,

míg az falú ott nem volt, nem emlékezik reá, hogy háborgatták volna. Tudja azért ezt, hogy az puszta telek ő felsége földe volt, de az két falú marhájának szabad élőfölde volt. Octavus testis, providus Mattyas Cseke, jobagio Domini Principis in Bajam, annorum circiter sexaginta, juratus fatetur: hogy míg Nagy-Rábé a szigetben volt, addig a két Rábé a szigetben való nyomást egyenlőképen élte, de régi szakasztott határát az két falunak nem tudná külömben, hanem először Zaly Miklós hányatta fel Báthori István idejében, és azután is egynéhányszor hányagatták, de nem tudja, ha igaz határ-e vagy nem. Tudja azt is, hogy Báthori István megtiltotta a teleket, és barmot jártatott rajta, és nem volt szabad a kisrábaiaknak, de a bajamiak idejében, és Bebek György idejében is, egyarántvaló nyomások volt a szigetben. Azt is tudja, hogy által az nagyrábai földön dancsházi embereknek is volt búzája, és ugyanott a szigetben kertbe rakta. Azt is vallja, hogy a töröktül vették volt meg Bebekné idejében az bajamiak az nagyrábai földet, mikor az falu pusztán állott, és akkor nem volt szabad a kisrábai marhának, hanem behajtották volt. Nonus testis, providus Stephanus Nehez, jobagio Domini Principis in Bajam, annorum circiter sexaginta, juratus, fatetur, ut praecedens, hoc addito: hogy mikor ők a nagyrábai földet a töröktől megvették, akkor is a kisrábaiak szabadon jártatták a szigetben marhájokat mindenütt, mint szintén az bajami urak és Bebek György idejében, de nem akartak a töröknek fizetni róla; ezt minthogy nem szenvedhették a bajamiak, úgy kérdettek egy Koszorús Barnabás nevű embert róla, ha volna a két Rábénak külön határa minthogy az nagyrábai és régi ember volt, de akkor Gáborjánban lakott. Az őket a két falú közzé vitte, és a tégladombot mutatta az határnak; ők azután, ha azon belül ment a kisrábai marha, behajtották; de azért, nem tudná bizonyosan, ha az régi igaz határ volna. Decimus testis providus Franciscus Kóthis, jobagio ejusdem Domini Principis in Bajam, annorum circiter sexaginta quinque, juratus fatetur, ut Matthias Cseke. Undecimus testis, providus Emericus Kun, jobagio Domini Principis in Bajam, annorum circiter octaginta duorum, juratus fatetur: hallotta hogy a tégladomb volna az

határ, de nem tudja bizonyosan, maga Nagy-Rábén lakott a papházában és tudja, hogy az egész sziget, az két falú kis marhájának szabados egyaránt való nyomása volt. A határfelhányás felől és a többiről szinte úgy vall, mint Cseke Mátyás. Duodecimus testis, nobilis Thomas Kys de Bajam, annorum circiter quinquaginta octo, juratus : nem tud soha, sem a bajamiak, sem Bebek György idejében az két falú között bizonyos és örökös határ hogy lött volna, hanem szabadon élte a szigetet a két falu marhája, annakutánna hogy Bajam tiszttartók kezibe költ, úgy kezdették határozni és hajtogatni egymás marháját. Az tanú pedig szolgálta is a bajami urakat, és bírta is Nagy-Rábét a tisztartók után. Tredecimus testis, providus Johannis Ispán de Bajam, in eadem Bajam, annorum circiter quadraginta quinque, juratus : nem tud semmi bizonyost. Decimus quartus testis, providus Valentus Olasz, jobagio ejusdem Johannis Ispán, in eadem Bajam, annorum circiter sexaginta quinque, fatetur ut duodecimus, csakhogy nem volt az urak szolgája. Quindecimus testis, nobilis Georgius Molnár de Bajam, annorum circiter quinquaginta duorum, juratus : nem tud soha bizonyos és örökös határt, egyaránt élték a szigetet is, hanem tudja azt, hogy Bebekné idejében, mikor a töröktől megvették volt, a nagyrábai marhát Bajamba, és azóta mindenkor háborgattak felette. Sedecimus testis, nobilis Michael Olasz de Bajam, annorum circiter quinquaginta sex, juratus : örökös határt nem tud, hanem a bajami tiszttartók, Bebekné idejétől fogva, hogy Nagy-Rábó elpusztúlt, azóta tiltogatták, hajtogatták róla, határozgatták és megint megszabadították, azelőtt penig a két falú marhája a szigetben mindenütt szabadon járt. Decimus septimus testis, nobilis Thomas Ispán de Dancsháza, annorum circiter quadraginta, juratus fatetur, hogy örökös határt, nem tud sohol, de tudja azt, hogy Bebekné idejétől fogva az bajami tiszttartók az nagyrábai puszta földet mindenkor tiltogatták és határozták, ő is eleget hajtott róla, mert inkább mindenik tiszttartót szolgálta, de Bebekné ideje előtt való dologra nem emlékezik. Decimus octavus testis, Egregius Paulus Bende, centurio peditum bajamiensium, annorum circiter quadraginta quatuor, fatetur, ut Michael Olasz. De-

cimus nonus testis, Christophorus Kabai, eques Domini Principis in Bajam, annorum circiter sexaginta juratus: azt vallja, hogy mikor bajami szolga lött, akkor Bikádi Boldizsár volt udvarbíró, és nem volt semmi háborúja a két falúnak, azután Thatár Kozma idejében kezdének hajtogatni a szigetből, azulta mind úgy cselekedtek az több udvarbírók is. Lovaknak is tudja hogy megtiltották, és bajami katonák füveltek rajta, Báthori István is tiltotta meg marhának; határt nem tud sohol. Vigesimus testis, Egregius Nicolaus Horváth, eques domini Principis in Bajan, annorum circiter quinquaginta juratus fatetur, hogy bizonyos és örökös határt nem tud, de tudja azt, hogy az nagyrábai elpusztulás után, ki Bebekné idejében lött, mindenkor háborúban volt; azelött nem emlékezik reá, míg az két falú épen volt, hogy egymással háborgottak volna, söt azután ö is hajtott barmot róla és kaszáltatott is rajta, a tiszttartók akaratjábul. Vigesimus primus testis, Egregius Lucas Zambó, eques bajamiensis annorum circiter quadraginta quinque, juratus fatetur: hogy Csukas Péter uram kapitányságában jött Bajamba, az olta mindenkor háborgatták, határazgatták és tiltogatták, de bizonyos határt nem tud; mikor Csukas urammal kijött is igazításra személye szerint, akkor sem tudott senki bizonyos határt mondani, hanem hol együtt, hol másutt vetették fel és meg elhánták. Vigesimus secundus testis, providus Antonius Éles, jobagio Domini Principis in Réth-Szent-Miklós, annorum circiter quinquaginta sex, juratus fatetur, hogy míg a két falú helyén volt, addig soha semmi tilalom és hajtogatás közöttök nem volt, ha egyik falú marhája a másikban hált is, senki nem háborgatta; Bebekné idejétül fogva mindenkor háborúban volt, bizonyos határt a két falú közt nem tud, hanem hallotta, hogy régen egy embert öltek volt a tégladombon egy kevéssel belöl, Nagy-Rábé felül, és minthogy vetekedtek volna rajta, melyik határon volna, megesküdtek volna a kisrábaiak, hogy nem az ö határokban vagyon az holt ember, de nem tudja bizonyosan mint volt, azt is hallotta, hogy az tégladomb volna az határ, de azt sem tudja bizonyosan. Vigesimus tertius testis, Egregius Ladislaus Thársy, eques bajamiensis, annorum circiter quadraginta trium, juratus nihil certi scit. Vigesimus quartus testis pro-

vidus Paulus Nesta, in Réth-Szent-Miklós, Domini Principis jobagio, annorum circiter quinquaginta quatuor, juratus, fatetur ut vigesimus secundus testis, hoc excepto, hogy az emberhalálról és esküvésről semmit nem szól. Vigesimus quintus testis, providus Benedictus Piski in Nagy-Rábé, Domini Principis jobagio, annorum circiter sexaginta quinque, juratus, examinatus : az határrúl bizonyost nem tud, hanem ő is az tégladombot hallotta, és úgy hallotta, hogy onnét a Pele Jakab kerte alá menne; in cetero úgy vall mint Cseke Mátyás hoc addito, hogy hallotta kisrábai Balog Györgytül, hogy igazán cselekesznek a bajamiak a hajtásrúl, mert ők pinzen vették meg az töröktül az földet, de nem mertek uramtúl szólani. Vigesimus sextus testis, providus Georgius Oláh, jobagio Egregii Johannis Bódog in Réth-Szent-Miklós, annorum circiter quadraginta duorum juratus fatetur ut Cseke Mátyás csakhogy az dancsházi ember kertére és majorságára nem emlékezik.

Quarum quilibet attestationum, et rescitae veritatis seriem cum propriis attestationum nominibus et cognominibus ut est expedita Vestrae Spectabili Magnificentiae ad relationem dicti nostri Testimonii, suo modo fideliter et conscientiose rescripsimus, communi justitia et aequitate svadente. Datum Varadini, tertio die attestationis praenotatae, Anno Domini millesimo, quingentesimo nonagesimo quinto.

Az oklevél hátán :

Spectabili et Magnifico Domino, Domino Stephano Bocskay de Kis-Maria, Consiliario Serenissimi Domini Principis Transylvaniae, Supremo arcis Varadiensis Capitaneo et Comiti Comitatus Bihariensis, Domino ipsorum gratiosissimo.

Pro Egregio Petro Csukas, ut incatto et Emerico Balog, ut actore ex commissione speciali ejusdem Spectabilis Magnifici suo modo infrascriptae peractae.

1595. Urnapja elött való közelbik szerdán, az urunk ő felsége váradi székin, sok fü nemes urak és hites assessorok jelen lévén.

Az Vitézlő, Váradon lakozó Balog Imrének, úgymint felperesnek, Csukas Péterrel, bajami fü kapitánynyal, ilyen törvénye lön :

Mivel hogy a megírt tanuk vallásibul nyilván kitetszik, hogy eleitül fogva, amikor Nagy-Rábé az előbbi helyen volt is, és azután is mindenkor, azt a darab villongó puszta falu Nagy-Rábé földét, szigetet, még az bajami urak idejében, azután Bebek György és Báthori István idejében is, egyaránt bírták és élték az nagyrábaiakkal az kisrábaiak, söt meg egy embert, hogy azon földön megöltek volt, annak dijjában egyaránt fizettek a kisrábaiak a nagyrábaiakkal, hanem csak a miolta Csukas Péter kezdette bírni kapitányságával Bajont, és a töröktül pinzen vettík volt meg azt a földet, az olta úgy kezdették a kisrábaiaknak marhájokat, barmokat, arrúl a földrül a Csukas ispányi behajtani, ki mód nélkül és méltatlan lött. Annakokáért ezután se Csukas Péter se más senki onnét a Nagy-Rábé előbbi falu földéről, puszta telekiről, szigetiről, nem szabad a kisrábaiaknak marhájokat, barmokat hajtogatni, hanem a kisrábaiak, mint szintén a nagyrábaiak szabadon ött jártathatják marhájokat, barmokat azon a nagyrábai puszta falufölden, teleken és szigetin. Hujus signatum testimonio Notarius arcis varadiensis. —

Atestationes. —

Relatio. —

Inquisitiones, per requisitores varadienses factae. Es azután törvény lött, inter inhabitatorem Kis-Rábé et Nagy-Rábé super : Nagy, Kis-Rábé között bizonyos határ nem volt és a nagyrábai pusztafölden és szigeten a kisrábai marhának mindenkor szabad járni. — Anno 1595.

Csukas Péter és Balog Imre között lett törvény. Kisrábai határ egy darab föld felől.

(A bajami községi levéltárban lévő közelkorú másolatból).

közli *Révész Imre.*

— L. — *Tordas megtelepítése.* — Tordas, vagy mint némelyek írják, Tordacs Fejér megyei falunak megvan már a váradi „Ritus explorandae viritatis"-ban nyoma, ahol ez olvasható: „Isti autem responderunt se Regis esse Tavornicos, et tenuerunt causam eorum Tavornici Regis (scilicet), Forkos et Moynolt de villa *Tord.*" ...... Megvan a budai káptalannak 1270-ben kelt bizonyító levele, hogy Mártonvásári György Tordach nevü faluját a budaszigeti apácáknak ajándékozta. (M. Tört. Tár, II. k. 41. l.) A török azonban, mint számtalan nagy és népes falut hazánkban, Tordast is egészen elpusztította és sok ideig azután puszta volt Sajnovics család birtokában. A XVIII. század elején több Pozsony, Nyitra s Turóc megyei lakos Varga Lőrinc és Juhász István megbizottaikat küldék ki, számukra megtelepedési helyet keresendőket, kik a tordasi puszta földesurával, Sajnovics Mátyással, a következő, a tordasi ev. egyház levéltárában most is eredetiben meglevő szerződésre léptek:

Én alább megírt, adom értésére mindeneknek, a kiknek illik, hogy Kálozi és Tordasi, nemes Fejér vármegyében lévő pusztáimat, az alább megírt mód szerint, engedtem megszállani Varga Lőrincnek, Juhász Istványnak és több társainak, az kiknek tudniaillik kedvek lészen reája jönni.

Elsőbben is: Ami a szöllőhegyet illeti, hat esztendeig való szabadságot engedtem nékiek, addig semmit sem tartozzanak adni — eltelvén pedig a hat esztendő, mindenik szöllős gazda a mustjából szüretkor, hegyvám helyett kilencedik akóját igazán kiadja.

Másodszor: Hogy épülhessenek és gyarapodhassanak, három esztendeig sem robottal, sem adóval, sem pedig dézmával nem fognak tartozni, hanem szabadságban fognak élni. — Eltelvén pedig a három esztendő, a marhás emberek, esztendőt által, marhájokkal magán-magán húsz napot, a gyalogok pedig tizenkét napot, négy ízben, az esztendőnek négy részein tartoznak szolgálni. Pénzbeli fizetést pedig, két forintot adni a marhások, de az gyalogok semmit sem pénzül. N. B. Azután a marhásoknak is elegendem a pénzbeli adót.

Harmadszor: Ami a malmot illeti, azt most fel fogom építtetni, de úgy hogy a töltésében, illendő segétséggel legyenek és

földrovásában, s addig bírnya fogom, meddig pénzemet ki nem veszem belőle, ha pedig fele reá teendő költségemet leteszik, azontúl a harmada a falué, harmada enyim és harmada az molnáré lészen mindenkor. A köve pedig és vasa a közösbűl tellik ki mind most, mind azután, jövendőben pedig a falu építése és gondviselése alatt lészen, többször épűletében nem concurrálom.

Negyedszer : A korcsma a lakosokké légyen, úgy mindazonáltal, hogy jövendőben a mi kilenceden esik, s addig is illendő árán aequivalenst a szabadság után a csapra béverni és kiárúltatni obligátusok legyenek.

Ötödször : Mindenféle vetésből és haszonból a kilencedet kiadják és Győrré felszolgáltassák.

Hatodszor : Az nemes vármegyén véghez viszem, hogy a szabadság idejéig, portióbéli fizetéstől is szabadossak legyenek.

Hetedszer : Vallásokon lévő predikátort szabadon tarthassanak magoknak; éntőlem legkissebb háborgatása nem lészen.

Nyolcodszor : Ami a mészárszéket illeti, az is a falu számára lészen, — hanem a marhanyelv énnékem járjon. Mind ezeknek nagyobb bizonyságára, hogy a szállandók tudják magokat mihez alkalmaztatni, adtam ezen saját kezem írásával és pecsétemmel megerössétett levelemet. Sz. Péteren martius havának 6-dik napján Anno 1713.

(P. H.) Sajnovics Mátyás, m. k.

P. S. Ami a molnárt illeti, a szántásából, vetésébűl, kilenceddel nem fog tartozni, de ellenben a malomra szorgalmatos gondot viseljen, és építettendő majoromhoz segétséggel lenni, s mestersége szerént foveálni tartozzék." —

A gyarmatosok valószinűleg kicsinyelvén határnak a tordasi és kálozi pusztát, a következett évben Sajnovics Mátyástól a következő levelet kapták :

„Én alább megírt vallom ez levelem által, hogy mivel e napokban Balogh István úrral is megegyesedtem, tordasi és kálozi portiója eránt, s cseréében fel-csuti és sároli pusztabéli részeimet oda engedtem, azért a Balogh István része is azon pusztákkal együtt értessék a szállító-levélhez,

melyet Szent-Péteren adtam, s azt is a faluhoz adván, attul a magányos árendát vagy szolgálatot nem kivánok, hanem avval együtt értem a szállító-levélnek mivoltát és continuátióját, se többet azért, se pedig kevessebb szolgálatot ne tegyenek.

Költ Győrött 12. Martii 1714.

(P. H.) Sajnovics Mátyás, m. k."

Közli *Garády*.

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai folyó munkák. — *Egyetemes Magyar Encyclopaedia.* Kiadja a *Szent-István Társulat.* Szerkeszti *Török János*, a m. akad. tagja. Első kötet : A—Ajuga. Pest, nyomt. Emich G. 1859. Kis 4r. XXVIII l. és 1060 hasáb.

Egy, az emberi tudás minden ágú részleteire kiterjeszkedő, betürendes tára az ismereteknek, különös tekintettel a magyar tudományra. Oekonomiáját tekintve egyesíti Pierer ismeretes nagy tárának universalismusát a Brockhaus-féle Társalgási Tár érdemleges kidolgozásával. Nem könnyen fog nem csak a könyvek és hírlapok olvasója, hanem a tudós is, oly részletre bukkanni olvasásai és tanulmányai közben, melyről hirtelen helyes útbaigazítást vagy okúlást kivánva, e nagyszerű segédeszközhöz foganatlanúl folyamodnék. Az első kötet mutatja a tartalom gazdagságát több mint 1700 cikkben, mutatja a tárgyalást, a nyelvet. A kik 3 pft évi díjjal belépnek a Sz.-István-Társulatba, évenként egy kötetet s még azon kivül más munkákat is kapnak.

Magyar Akademiai Értesítő 1859-ről a nyelv- és széptud., a philos., törv. és történettudományi osztályok részéről. Az akademia rendeletéből kiadta *Toldy Ferenc.* 6—9. füzet. Pest, 1859. N8r. 469—800. l.

Magyar Akademiai Értesítő 1859-ről a mathematikai és természettudományi osztályok részére. Az ak. rend. kiadta *Toldy Ferenc.* Első füzet. Pest, 1859. N8r. 1—80. l.

Tárgyhalmaznál fogva az akademia ez évben elválasztását rendelte a mathematikai és természettudományi osztályok tárgyalásainak a többi osztályokétól. Ez első füzet három fontos hazai tárgyat hoz : 1. *Honunk legkeletiebb, Arad vármegyéhez tartozó hegyes vidékének leirása, Kéry Imre* ak. tagtól ; 2. *Magyarország több kőszénfajainak vegybontása, Nendtvich Károly* ak. rtagtól ; 3. *A kaba-debreceni lebkőben Wöhler által fölfedezett szerves anyagról, Török József* ak. rtagtól. 4. Osztályi tárgyalások januártól aprilisig.

Budapesti Szemle. Szerk. és kiadja *Csengery Antal.* XX. füzet., vagy is VI. köt. 3. füzet. Pest, Herz nyomd. N8r. 242—397. l. Az évi folyam ára 10 újft.

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat. Kiadják Erdélyi János, Hegedüs László, Szeremlei Gábor. Szerk. *Antalfi János* és *Árvay József.* Harmadik évfolyam. I—IV. füzet. S.-Patak, 1859. N8r. 392 l. Ára 2 ft. 62½ kr. postán 3 ft. 15 kr.

— Szépirodalom. — *A Magyar Nemzet Classicus Irói.* (Szerk. Toldy Ferenc, kiadó Heckenast G. Első folyam.) :

Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Második bővített kiadás *Toldy Ferenc* által. II. kötet. Pest, 1859. 8r. 214 l. (Elbeszélések, Műfordítások, Vegyes beszédek).

Kisfaludy Károly Minden Munkái. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszté *Toldy Ferenc.* Ötödik öszves kiadás, III—VIII. köt. Pest, 1859. 228, 212, 204, 206, 193, 211 l. — A tíz-kötetes folyam ára 5 újft.

Nemzeti Dalkönyvecske. Második bővített és javított kiadás. Pest, kiadja Lampel Róbert, 1859. 16r. 471 l. Csínos vászonkötésben 90 kr.

Alcímei : Haza, Természet, Élet, Szerelem, Bordalok. Elég jó választással.

Ibolyák. Költeményfüzér. Többek közremunkálásával szerkeszté *Hindy Árpád.* Pest, 1859. Kozma bet. N16r. 159. l.

— *Isabella.* Történeti regény. Írta *P. Szathmáry Károly.* 2 köt. Pest, 1859. Ráth Mór. N16r. 155 és 182 l.

Nefelejtsek a Történelem mezejéről. Írta *Paulikovics Lajos.* Pest, 1859. Boldini nyomd. 8r. 241 l. fűzve 2 ft.

Mionette. Regény. Franciáúl írta *Müller Jenő.* Magyarra ford. F. H. L. (Finály Henrik Lajos). Kolosv. 1859. Stein János tul. 16r. 151 l. fűzve 1 újft.

Pillangó Könyve. Humoreszkek és humoristicus beszélyek. Szerelembújában írta *Kiss Károly.* 2. kötet Nagy-Kanizsa, 1859. nyomt. Markbreiter Jakab. N16r. 182. l. 1 ft. 50 kr. újp.

— Nyelvtudomány. — *Magyar Nyelvészet.* Szerkeszti *Hunfalvy Pál.* IV. évfolyam, IV—VI. füzet. Pesten, Eggenberger bizománya. 1859. N8r. 241—480 l. Az egész hat-füzetes folyam ára 5 ft. p.

Nyelvészeti Tanulmányok a Szakjelekről. Írta *Körész Kelemen.* Pest, nyom. Emich 1859. K8r. 57 l.

Latin Mondattan gyakorlatilag előadva *Szepesi Imre* kegyesrendi tanár által Kühner és egyéb szerzők után a tanuló ifjuság használatára. Első rész : Szókötés. Negyedik kiadás. Pest, 1859. Kozma nyomd. N8r. 320 l. kötve 92 újkr.

— Philosophia. — *A Bölcsészet lényege és feladatáról.* Akad. székfoglaló beszéd *Somogyi Károly* által. Pest, 1859. Kozma bet. 4r. 34 l.

Ugyanannak második kiadása, a Sz.-István-Társulat által. Pest 1859. Kozma bet. N8r. 83 l.

A Materialismus hatásairól. Székfoglaló beszéd. Mondotta a M. Tud. Akademia gyűlésén julius 11. 1859-ben *Gregus Ágost*. Kiadta a Szent-István-Társulat. Pest, Emich G. könyvnyomdája. 1859. 8r. 32 l.

— Történelem. — *Világtörténelem.* Irta *Cantu Caesar.* A VII. turíni olasz kiadás után. Ötödik könyv. Pótlékfüzet. Kiadta a Sz.-István-Társulat. Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 485—663. l. (e füzettel a IV. kötet be van fejezve.) Ára fűzve 80 kr. újp.

Egyetemes Egyházi Történelem. Dr. *Alzog János* után németből fordítá *Nagy Zsigmond,* egri megyei áldozópap, képezdei tanár. Második kötet. Középkor. Eger, érseki lyceumi nyomd. 1859. N8r. IV. és 473 l. fűzve 1 ft. 75 kr. Az egész három-kötetes munka ára 4 ft. 20 kr. újp.

Monumenta Hungariae Historica. — *Magyar Történelmi Emlékek.* Kiadja a *M. Tudom. Akademia* Történelmi Bizottmánya. — *Első Osztály*: Okmánytárak: V-dik kötet: *M. Történelmi Okmánytár,* londoni könyv- és levéltárakból. Összeszedte s lemásolta *Simonyi Ernő.* 1521—1717. Pest, 1859. N8r. VII és 318 l. — *Második Osztály*: Irók: 5-dik kötet: *Verancsics Antal* m. kir. helytartó, esztergami érsek *Összes Munkái.* Közli *Szalay László,* m. akad. rendes tag. Negyedik kötet: első portai követség 1555—57. Pest, 1859. N8r. VII és 404 l. — Négy kötet ára 10 ft. 50 kr. újp.

Az Országos Tanács és Országgyűlések története 1445—52. *Knauz Nándor* székfoglalója. Pest, 1859. N8r. 175 l. két fametszetű pecséttel. Fűzve 1 ft. 20 kr. újp.

Archaeologiai Közlemények. Kiadja a *Magy. Tudom. Akademia* Archaeologiai Bizottmánya. Első kötet, 12 kőrajzi táblával. Pest, 1859. N8r. XI és 245 l. fűzve 3 újft.

Erdélyben talált Viaszos Lapok (Tabulae Ceratae) és Magyar Őstörténeti Vizsgálatok. Dr. *Érdy Jánostól.* Öt kőnyomattal. Pest, 1859. Boldini Róbert nyomd. 4r. 68 l. fűzve 5 újft.

— Jog- és Törvénytudomány. — *A Romai Magánjog Rendszere mai érvényében* (Pandekták). Irta *Hoffmann Pál Lajos,* törvényszéki segéd a pesti cs. kir. orsz. törvényszéknél. II. füzet. Pest, szerző sajátja. 1859. Kir. 8r. 101—196. l. Ára a három füzetből álló, s díszesen kiállított munkának 3 újft.

A jelen füzet a III. könyvet (kötelmi jog) s a IV-nek (családi jog) kezdetét tartalmazza.

Községi Tanácsadó a városi és falusi községeket illető ügyekben. Szerkeszti és kiadja *Szokolay István.* Második évi folyam. II—IV füzet. Pest, 1859. Kozma bet. Kir. 8r. 73—252. lap. A 10 füzetes folyam ára 6 újft.

— Mathem. tudd. — *A Számtan Elemei* közönséges számokban. Irta *Csányi Dániel.* Első rész, a négy első számvetési munkálat

egész- és törtszámokban. Debrecen, a város nyomd. 1859. 8r. 180 l. kötetlen 90 újkr.

Irányeszmék a Háromszögmérés ujonnan föltalált módszeréről, a melyet föltalálója titokban tart, és a melynek közretételével a mathematikai szaknak teljes átalakúlása idéztetik elé a gyakorlati mérés terén (*Dobner Jánostól*). Pozsony, 1859. Schreiber nyomtatványa. N8r. 4 lap.

— Természeti tudományok. — *Népiskolai természettan.* Kézikönyvül a népiskolák számára. *Krüger* után *Csabay Imre*, kecskeméti ref. főgymn. mennyiség- és természettanár. Második bőv. kiadás, a szöveg közé nyomott ábrákkal. Kecskemét, Gallia Fülöp könyvárus kiad. nyom. Pesten Herz 1859. 8r. 93 l.

A tárgyaknak a Látszás Tudománya s érinti ismertetése és rajzolása. Készítette *Beregszászi Pál*, hites mérnök. 12 rajztáblával. Debrecen, a város nyomd. 1859. N8r. 46 és 20 l.

Elemi Vegytan. Alreáliskolák és magán tanulók számára *Hinterberger* nyomán írta *Dékány Ráf el*, orvostudor és alreáltanodai tanár. Első v. szervetlen rész (?). Kecskemét, nyomt. Szilády K. 1859. 8r. 160 l. 17 ábrával, fűzve 80 újkr.

Orvosi Napló. Magyar- és Erdélyország gyakorló orvosai használatára 1860. Szerkeszté *Sugár Fábiusz*, orvostudor. Első évi folyam. Pest, nyom. Herz. 1859. 12r. VII és 240 l. szöveg és 183 jegyezni való lap.

Egy jól szerkesztett orvosi almanach, melyben az orvosi tudomány legújabb phasisai, új gyógymódok és gyógyszerek ismertetésén kivül több érdekes statistikai, orvosügyi cikkek, schematismus stb. foglaltatnak, gyönyörű kiállításban.

A Szántóvető Arany Szabályai .... Jutalm. pályamunka, írta *Kenessey Kálmán.* Másod. bőv. kiadás. Pest, Kozma V. bet. 1859. N8r. 58 l.

Tájékozás az úgynevezett parasztgazdaságok rendezése körül.. Pályamunka. Írta *Hómann Bálint* gazdatiszt. Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 85 l. fűzve 50 újkr.

Deáki (a borítékon Deáky ?) *Értekezések.* Kiadj a a dunántúli ref. főiskolai igazgatóság. Harmadik füzet. Pápa, 1859. a ref. főisk. bet. 8r. 31 l. 20 újkr.

Tartalma: A gépek jelentősége az emberiségre és a mezei gazdaságra nézve. Írta *Molnár András*, papnövendék. Koszorúzott pályamű.

Mezőgazdászati Értékűléstan. Dr. *Pabst H. V.* után ford. *Kiss László*. Pest, Müller Gyulánál, 1858. N8r. 136 l.

Szőlőszeti Tájrajz. Fehérmegye válvölgyi s tabajdi szőlőmívelés ismertetése tanúlságos észrevételekkel a mai szőlőipar fejlesztése ül. Ír ta *Letenyey Lajos.* Pest, 1859. Boldini nyomt. N8r. 88 l.

A Szőlőmívelésről és Borkezelésről. Készítette *Parragh Gábor.* Első

füzet. Pest, nyomt. Boldini Róbert 1860. 8r. 121 l. Egy szőlő-alaprajzzal. Fűzve 1 ft. újp.

A Vadászat Mestere. Önképző gyakorlati útmutatás a vadászat kedvelői számára . . . Saját és egy ötven éves vadász tapasztalataiból s jeles kútfők nyomán írta *Cserszilvásy Ákos.* Pest, 1859. Kiadja Heckenast G. 8r. 277 l.

A rendszeres Lovaglás Alapszabályai. Egy függelékkel a hölgylovaglásról. Kezdők számára röviden összeállította Alsó-Szatai *Petheő Dénes.* Pest, kiadja Pfeifer Ferd. 1859. 8r. 75 l.

— Egély. — *Ker. kath. Tudomány,* vagy Katekismus a hívek számára. Kiadja a Sz.-Ist.-Társ. Ötödik kiadás. Pest, nyom. Kozma. 1859. 8r. 64 l.

A ker. kath. anyaszentegyház Hit- és Erkölcsszabályainak rövid kivonata, elmélkedésekbe és fohászokba foglalva, *Strauch Benedek* után német eredetiből magyarítva. Második, *Pálma Pál* patai főesperes által újra átdolg. és bőv. kiadás. Kiadja a Sz.-Istv.-Társulat. Eger, 1859. az érseki lyc. bet. 8r. 201 l.

Pázmány-Füzetek. Egyházi Beszédek, Homiliák, templomi és iskolai katechesisek gyüjteménye. Kiadja a Sz.-Istv.-Társulat. Szerkeszti *Roder Alajos.* Negyedik kötet II. füzete. Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 241—520. l. és VII lap.

Néphez alkalmazott Egyházi Beszédek az év minden vasárnapjai és ünnepeire. Írta *Szabó Imre*, felsőiszkászi lelkész. Első évfolyam, V. kötet. Második bővített kiadás. Eger, érseki nyomd. 1859. N8r. V és 243 l. füzve 1 ft.

— — Pótlékkötet az első évfolyam első kiadásához. Eger, érseki nyomd. 1859. N8r. 399 l. füzve 2 ft.

Szent István Magyarország első apostoli királyának áldott emlékezete. Az egri főtemplomban két rendbeli egyházi beszédben hirdette *Magyar Ferenc.* Eger, 1859. érseki bet. N8r. 23 l.

Egyházi Beszéd, melyet 1858. évi N.-B.-A-i bucsúkor az apátfalvi ó templomban mondott *Benőfi Soma,* apátfalvi alesperes és dédesi plébános. Eger, 1849, érseki bet. N8r. 16 l.

Szomorúak Vigasztalója. Imáds. és Énekeskönyv a hét fájdalmú szüzanya tiszteletére. Szerkeszté *Tárkányi B. József,* egyeki pléb. Eger, 1859. érseki bet. 16r. XVI és 162 l.

Vezérkönyv bucsújárók számára, a bold. szüz Máriának bodajki, andocsi és kiscelli kegyelemképe s történetével. Írta *Huszár Kár.* Székesfej. 1859. Számmer Pálné bet. 16r. 88 l. füzve 10 újkr.

Szentkereszti Ájtatosságok. Szerk. *Majer István.* Pest, 1858. Lauffer és Stolptul. 8r. 127 l. 16 szinezett képpel.

Őrangyal. Énekes imakönyv a kath. ifjuság használatára. Szerk. *Huszár Károly.* Székesfej. 1859. Számmerné bet. 360 l. 16 képpel, füzve 80 újkr.

Egyházi Gyakorlatok imák és énekekben. A bajai összes elemi

romai kath. ifjuság épülésére. Összeszedetett a tanító kar által. Baja, 1859. Schön Jakab tul. 16r. 94 l.

Egyházi Énekfüzér a pesti egyetemi isteni szolgálathoz. Pest, Emich nyomd. 1859. 16r. 102 l.

Egyházi Énekek és Litán'ák és minden szükség idején mondandó imádságok, melyek az eszt. különféle részeire alkalmazva vannak, és valamint a budapesti, úgy minden m. ker. híveknek buzgó ájtatosságukra szolgálnak. Ötödik jav*ítot* (sic) s bőv*ítet* (sic) kiadás. Pest, 1859. Trattner bet. és költs. 12r. 339 l.

Énekkönyv. Magyar és latin egyh. énekek gyüjteménye, a kath. tanuló ifjuság használatára. Négyes hangjegyekre téve kiadták *Zsasskorszky Ferenc és Endre.* Eger, 1859. érseki bet. 8. XII és 162 l. fűzve 1 pft.

Egyházi Énekek. A kath. tanuló ifjuság használatára összegyüjté *Szabóky Adolf.* Második bővített kiadás. Pest, 1859. Kozma bet. 16r. 110 lap.

Temetési Szertartások rendje és Halotti Énekek. Kiadta *Hussár Károly,* püsp. titoknok. Székesfej. Számmerné bet. 1859. 32r. 40 l. fűzve 10 újkr.

— *Magyarország Primásának Aranyáldozata* 1859. nov. 6. Írta *Zalka János,* pesti egyetemi tanár. Pest, Emich G. nyomt. 1859. N4r. 108 l. 8 díszes kőrajzi táblával.

Egy emlékezetes magyar egyházi és egyszersmind nemzeti örömünnep részletes története, több érdekes jelenetek rajzaival, alkalmi költeményekkel stb.

— *Kecskeméti Protestáns Közlöny.* Füzetek az egyház és iskola körében. Szerkesztő *Földös Lajos.* IV. füzet (september). Kecsk. Szilágyi bet. Bizományban Ráth Mórnál, Pesten. N8r. 192 l. Három füzet előfizetési ára 3 ft. 15 kr. újp., egyes füzeté 1 ft. 5 kr. újp.

Keresztyén Katechismus, azaz a ker. hitnek ágazatira kérdések és feleletek által való rövid tanítás. Ez új formában kibocsáttatott. Debrecen, a város nyomd. 1859. 8r. 333 l.

Közönséges Egyházi Beszédek s néhány ünnepiek, halottiak és alkalmazható búcsúztatók. *Csike Dániel* óbudai ev. ref. lelkésztől. Pest, 1859. Müller Gy. saj. 8r. 204 l. fűzve 1 ft. 40 kr. újp.

Vasárnapi, ünnepi és alkalmi Imák templomi használatra. Készítette *Csike János,* dunaradványi helv. hitv. lelkész. Komárom, 1859. Szigler testv. bet. 8r. 323 l. fűzve 2 ft. 10 kr. újp.

Imakönyv az ev. keresztyének számára. Szerzette *Szomor András,* cs. k. hadnagy a 7. sz. m. lovas ezrednél Grácban. Pest, 1859. Heckenast bet. 16r. 31 l.

Aranylánc, melyben reggeli és estv. imádságok fogl. az ág. ev. hitv. keresztyének számára. Szerzette *Ács Mihály.* Pest, 1858. Trattner bet. és költ. K12r. 166 l.

Egyházkeléskori Szertartásos Beszédek és Imák. (Folytatás). *Kál-*

mán Ferenc gyönki ref. algymn. tanár és fölsz. paptól. Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 21 l. fűzve 30 újkr.

Halotti Énekek a helv. vallástételt tartó buzgó keresztyén hívek sz. Pest, 1859. Nyomt. és kiad. Trattner. K12r. 132 l.

Halotti Énekek, melyek némely elébbenieknek kihagyásával és újabbaknak hozzájok adásával bocsáttattak ki a helv. vall. tiszántúli egyházkerület rendeléséből. Debrecen, a város nyomd. K12r. 120 l.

— Vegyesek. — *A régi jó Táblabíró.* Eredeti adomák s tarkaságok. Összegyűjté *Rajkó.* Két kötetben. Nagy-Várad, 1859. Kiadja Hollósy Lajos. 16r. 137 és 160 l.

Adomák és mulattató Történetkék, többnyire eredeti magyarok. Összeszedte *Györey.* Arad, 1859. nyomt. s kiadta Réthi Lipót 12r. 167 l. fűzve 50 újkr.

TARTALOM.

Irodalom és nyelv.

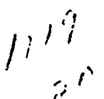
Classica literatúra.

Philosophia.

Történelem.

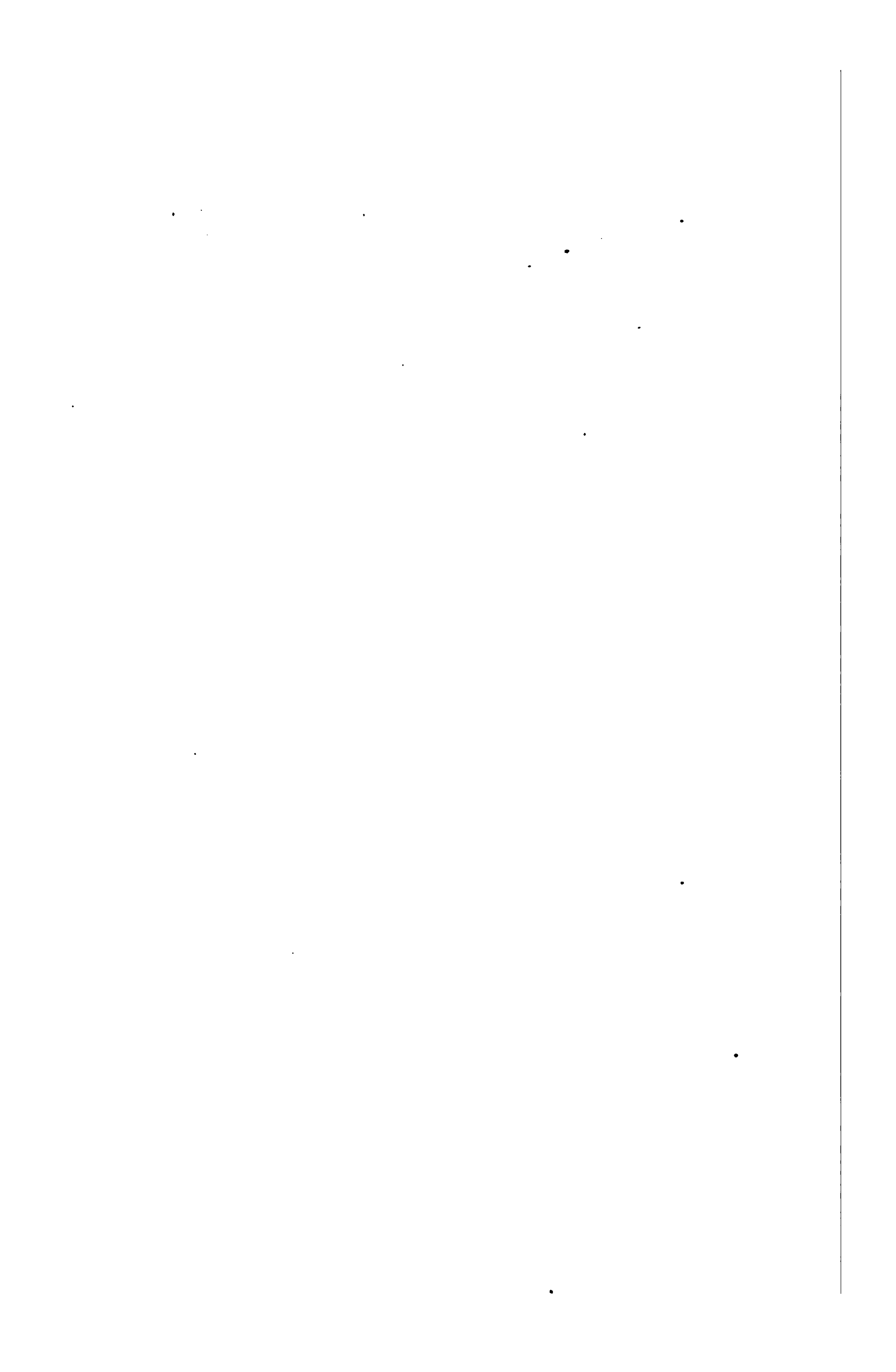
Tárca.

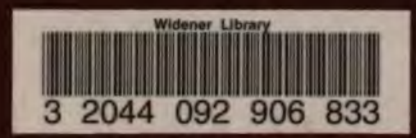
Magyar irodalmi napló.

Widener Library
3 2044 092 906 833